Международный научно-популярный журнал

ISSN 2073-333X

Наука и жизнь Казахстана
Қазақстанның ғылымы мен өмірі

№ 2(57) 2018

ЮЖНО-КАЗАХСТАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ им. М. АУЭЗОВА

20-летию

ФАКУЛЬТЕТА ЮРИСПРУДЕНЦИИ И МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Құрылтайшы:
«ҚҰҚЫҚТЫҚ МИССИЯ» ҚОҒАМДЫҚ ҚОРЫ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАЗАҚСТАН КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ КЛУБЫ

Учредитель:
ОБЩЕСТВЕННЫЙ ФОНД «ПРАВОВАЯ МИССИЯ»
МЕЖДУНАРОДНЫЙ КАЗАХСТАНСКИЙ КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЙ КЛУБ

Founder:
PUBLIC FOUNDATION «LEGAL MISSION»
INTERNATIONAL KAZAKHSTAN CRIMINOLOGY CLUB

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ
НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА
SCIENCE AND LIFE OF KAZAKHSTAN

Халықаралық ғылыми-көпшілік журнал
Международный научно-популярный журнал
International popular-science journal

№2/3 (57) 2018

ПЕДАГОГИКА

Бас редактор – **Е.О. Алауханов**
«Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері», заң ғылымдарының докторы, профессор

Главный редактор – **Алауханов Е.О.**
«Заслуженный деятель Казахстана», доктор юридических наук, профессор

Editor-in-chief – **Alaukhanov Y.O.**
«Honored Worker of the Republic of Kazakhstan», Doctor of Law, professor

Астана 2018

МЕДИЦИНА

Каукешова Нұрсулу Ағзамқызы
Терапевт, преподаватель Международный казахско-турецкий университет имени Х.А.Ясави
Факультет медицины, E-mail: nursulu.kaukeshova@ayu.edu.kz

Қанат Шамсудин Қанатұлы
Студент, Международный казахско-турецкий университет имени Х.А.Ясави
Факультет медицины, E-mail: shamsudindoctor@gmail.com

КЛИНИЧЕСКИЙ СЛУЧАЙ СОЧЕТАННОГО ПОРАЖЕНИЯ ПОЧЕК И ГЛАЗ В ДЕТСКОМ ВОЗРАСТЕ

Түйін. *Созылмалы бүйрек аурулары (СБА) сол жақ бүйректің гидронефрозы зәр шығару жүйесінің (ТБА ЗШЖ) туа біткен аномалия фонында К / DOQI 5 стадиясы бойынша науқастың тарихы талданды. Оң жақта нефроуртерэктомиядан кейінгі жағдай (2006). Көз қабағының (ТБА). Көз қабығының субатофиясының 2 дәрежесі. Ирис және хокиоиттің колибомасы. Торшаның абиатрофиясы. Бүйрек торшасының нейроангиопатиясы. Туа біткен мұрын қуысының гипоплазиясы. Көз мүшесінің (КМ) және бүйректің бірлескен зақымдануы, аутосомды үстем мұрагерлік Мутация PAX 2 генінің туындаған мультисистемдік бұзылуы болып табылатын бүйрек колобомды-ренальдық синдромының (КРС) көрінісі ретінде жүреді. Өте сирек кездесетіндіктен, осы синдромның белгілері жеткілікті зерттелмеген. Бүйрек жеткіліксіздінің соңғы терминальды кезеңі мен көздің торша қабатына байланысты көз жанарын жоғалту асқыну факторларын анықтаудың заманауи әдістері оның алдын алуға бағытталады.*

Резюме. *Проведен анализ истории болезни пациента с хронической болезнью почек (ХБП) 5 стадии по K/DOQI на фоне врожденной анамалии развития мочевыделительной системы (ВАР МВС): гидронефроз единственной левой почки. Состояние после нефроуретерэктомии справа (2006г). ВАР глазного яблока. Субатрофия глазного яблока 2 степени. Колобома радужки и хориоидит. Абиатрофиясетчатки. Нейроангиопатия сетчатки почечная. Врожденная гипоплазия носовых ходов.Сочетанное поражение органа зрения (ОЗ) и почек укладывается в картину колобома-ренального синдрома (КРС), которое представляет собой мультисистемное заболевание, вызванное мутацией PAX 2 гена с аутосомно-доминантным типом наследования. Из-за крайне редкой встречаемости симптомы этого синдрома изучены недостаточно. Отмечено, что своевременное выявление факторов рисканаправлены на предотвращение осложнений в терминальной стадии почечной недостаточности и потери зрения в результате отслойки сетчатки.*

Summary. *It was analyszed the history of the patient with chronical kidney disease (CKD) on the fifth stage K/DOQI on the background of congenital anomalies of the urinary system: hydronephrosis of the left and only kidney. Condition after right ureteronephrectomy (2006). Congenital malformations.Subatrophy eyeball 2 degrees. Coloboma of the iris and choroiditis. Retinal abiotrophies. Retinal neuroangiopathy of a kidney. Congenital hypoplasia of the nasal passages. Combined defeat of the acuity organ (VA) and kidney fits into the picture of the coloboma-renal syndrome (RS), which is presents a multisystem disease caused by mutation of PAX 2 gene with autosomal dominant inheritance. Due to the extremely rare occurrence of the symptoms of this syndrome it is not well understood. It is noted that the early identification of the aimed risk factors at preventing complications in end-stage of the kidney failure and vision loss resulting from retinal detachment.*

Ключевые слова: *хроническая болезнь почек, колобома, анемия, гипоплазия почек.*

Keywords: *chronical kidney disease, coloboma, anemia, renalhypoplasia.*

Введение. Проблема нефрологической патологии у детей занимает особое место в педиатрии. Это связано с высокой частотой заболеваний почек в популяции, преобладанием латентных и маломанифестных форм патологии, торпидностью к проводимой терапии, ростом хронических прогрессирующих заболеваний, влиянием их на качество жизни детей с возможным развитием хронической почечной недостаточности (ХПН) уже в раннем возрасте. Это определяет важность медицинских аспектов проблемы, ее социальную значимость [1], так как постоянно увеличивающееся число больных с почечной недостаточностью и невозможностью обеспечить диализными местами и органами для трансплантации всех нуждающихся в заместительной терапии настоятельно, поставили вопрос тщательного осмысливания всех аспектов оказания специализированной нефрологической помощи ещё до существенного снижения функции почек [2]. Заболевания почек и мочевыводящих путей у детей нередко имеют скрытое начало патологического процесса и торпидное течение, что обусловливает сложность их ранней диагностики [3]. Ещё в далёком 1821 году учёный Вальтер ввёл в медицину такой термин, как «колобома», что в переводе с греческого языка означает: «недостающая часть», то есть отсутствие части структуры глазного яблока. Под термином колобома подразумевают некоторые врожденные или приобретенные дефекты, которые затрагивают различные ткани глазного яблока (сосудистая оболочка, радужка, края

века, хрусталик, диск зрительного нерва, сетчатка). Этот дефект может приводить к различного рода аномалиям в строении тканей. В медицинской практике чаще всего наблюдается колобома радужки изолированно, то есть без сопутствующих патологий. Но также встречаются случаи сочетания данной патологии с колобомами других структур глаза или же в составе таких синдромов как: Чардж (CHARGE) синдром, при котором может выявляться колобома, порок сердца, задержка роста и развития, атрезия назальных хоан, патологии гениталий, ушей [4, 5].

Цель. Представить клинический случай редкой патологии, встречающейся в педиатрии – «колобома-ренальный синдром» (Renal-colobomasyndrome (RCS).

Описание клинического случая. Пациентка Д., 11 лет от 4 беременности, от 2 родов. Первые 2 беременности – выкидыши. 3 беременность 1 роды – мальчик здоровый. Данные роды в сроке 39 недель, вес при рождении 2500, рост 51 см. Беременность протекала на фоне анемии, УПБ, ЦМВ инфекции, герпеса, отеков. Неоднократно лежала на сохранении. В 1 триместре принимала коротким курсом тетрациклин (не знала что беременна). На «Д» учете у уролога, нефролога состоит. Прививки получила по календарю. Туб. контакт, ВГ В, С отрицает. Аллергоанамнез, наследственность не отягощены. Из анамнеза заболевания: девочка больна с рождения, обратили внимание на подтекание мочи, в связи, с чем обследована в Научном центре педиатрии и детской хирургии (НЦПиДХ) г. Алматы, диагностирован гидронефроз, терминальная стадия справа, ПМР 2 ст слева. В феврале 2006 г. – нефруретерэктомия справа, через 6 мес. антирефлюксная операция по Коэну. 10.12.2014 г. со слов мамы вечером повысилась температура до 38С 0 , вызвали бригаду СМП, назначены ибуфен, теплое питье, однако состояние ребенка без улучшения. В последующем отмечается ухудшение: наросли слабость, быстрая утомляемость, снижение аппетита, боли в животе, обратились в районную больницу, госпитализированы в ОРИТ. При обследовании выявлены: гиперазотемия (креатинин – 533-623 мкмоль/л, мочевина – 17,3-32 ммоль/л), гипокалиемия – 2,0-3,0 ммоль/л, гипопротеинемия – 51 г/л, анемия 1 ст Нв–103-94 г/л, ускоренное СОЭ – 53-58 мм/ч., протеинурия – 2,64 г/л. Учитывая анамнестические и лабораторные данные, ребенок консультирован врачом центра Нефрологии и ЭКД Университетской клиники (УК) «Аксай» и для решения вопроса о заместительной почечной терапии был переведен в профильное отделение. С 12 декабря 2014 года по настоящее время пациентка получает лечение в центре нефрологии и ЭКД УК «Аксай». При поступлении установлен бедренный диализный катетер и назначены сеансы острого гемодиализа по жизненным показаниям ежедневно. Постепенно ребенок введен в программный гемодиализ через ЦВК. На фоне проводимой заместительной почечной терапии сеансами гемодиализа самочувствие улучшилось, стабилизировалось. За период госпитализации по настоятельной просьбе родителей пациент дважды выписывается на лечение в Китай (15.01.2015 года – первый раз и 02.06.2015 года во второй раз). О возможных последствиях предупреждены. Расписка от родителей получена. Выписки с Китая не переведены, со слов мамы ребенок получал продленный метод ЗПТ (гемодиафильтрация) и принимал китайские препараты. С Китая приезжала в крайне тяжелом состоянии, отмечался выраженный асцит, выраженная сосудистая сеть (голова медузы),периферические отеки на нижних конечностях до голеней. На фоне проведения ПД отмечалась отрицательная ультрафильтрация. Учитывая «non-compliance» у ребенка отмечалась не купируемая клиника диализного перитонита: в ОАК 08.07.16 г: эритроциты – 2,03х10 12 /л; Нв – 60г/л; Нт – 18,7 %, лейкоциты – 7,9х10 9 /л; сегментоядерные – 72,1 %; эозинофилы – 4,7 %, мон – 5,2 %, лимфоциты – 17,0 %; СОЭ – 78 мм/ч, тромбоциты – 376 тыс/л, ВСК по Сухареву 5 мин 10 сек., получала антибактериальную терапию по чувствительности.УЗИ от 13.07.2016 г: Почки: ПП – не визуализируется. ЛП 43 х 21 мм, размеры уменьшены, контуры неровные, нечеткие. Фрагменты капсулы не изменены. Интраренальные структуры дифференцированы во всех отделах, паренхима однородная – 5 мм, эхогенность повышена, в средней частилоцируется округлое, анэхогенное образование размерами 6 х 5 мм. ЧЛС – не расширена. Дополнительных включений не выявляется.

Заключение: Нефросклероз слева. Пациентке проведена операция – диагностическая лапароскопия, во время операции отмечается кровоточивость раны, гидрофильность тканей, риск развития геморрагического синдрома, по жизненным показаниям проведена гемотрансфузия эритроцитарной массы в операционном зале. Отмечается выраженный спаечный процесс в брюшной полости, что является противопоказанием к имплантации катетера для перитонеального диализа. Программный гемодиализ получает через временный сосудистый доступ, гемодиализ не адекватен. Отмечается декомпенсация со стороны ССС: на ЭКГ - Синусовая тахикардия ЧСС 120 уд.в минуту. Горизонтальное положение ЭОС. Гипертрофия ЛЖ. Нарушение процессов реполяризации в миокарде. ЭхоКГ:дилатация левых отделов сердца. Сниженная систолическая функция ЛЖ (ФВ – 39 %) с отрицательной динамикой. В полости ЛЖ спонтанное эхоконтрастирование. Гипертрофия

миокарда ЛЖ. Недостаточность АК 1степени (АоР 1,0+). Недостаточность МК 1 степени (МР 1,0+). МАРС: ПМК 1 степени. ООО 2,3 мм. 2 Дополнительные хорды в полости ЛЖ. Дилатация правых отделов сердца. ТР(1,0+). ПР(1,0+). РСДЛА 54,6 мм.рт.ст. Высокая ЛГ. Кардиолог от 27.07.16г: Вторичная дилатационная кардиомиопатия. МАРС: ООО. ПМК 1 степени. Вторичная артериальная гипертензия. Легочная гипертензия. СН ФК III (NYHA). Неоднократно консультирована окулистом, диагноз: OS. Субатрофия глазного яблока II степени. Колобома радужки и хориоидит. Атрофия сетчатки OD. Нейроангиопатия сетчатки.

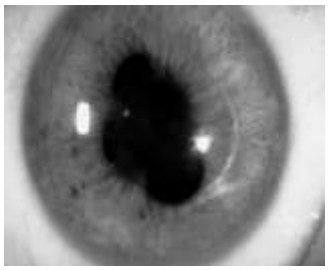

Обсуждение. Мы представили клиническое наблюдение пациента с редким сочетанием патологии почек и органов зрения. В литературных источниках такое сочетанное поражение почек и глаз рассматривается как «колобома-ренальный синдром» (Renal-colobomasyndrome (RCS)). Впервые термин «RCS» был предложен в 1990 году [6, 7] и представляет собой врожденную аномалию, проявляющуюся почечной гипоплазией, колобомой зрительного нерва [8, 9], вызванные мутацией PAX-2 гена, с аутосомно-доминантным типом наследования.

Почечное поражение при данном синдроме классифицируют как олигомеганефротическое недоразвитие почечной ткани, почечная дисплазия, мультикистозная дисплазия, лоханочно-мочеточниковая обструкция, пузырно-мочеточниковый рефлюкс [10, 11, 12]. Хроническая почечная недостаточность (ХПН) может возникнуть в любом возрасте. Исход в ХПН отмечен почти в 100 % у пациентов с PAX-2 мутацией и гипоплазией почек [13]. Глазные аномалии представлены: дисплазией дисков зрительных нервов, связанной с патологией цилиоретинальных артерий с нарушением зрения, за счет расширения слепого пятна, либо обширной колобомой зрительного нерва, morning Glory аномалией [14]. Острота зрения колеблется от близкой к норме до серьезных нарушений со снижением на один или оба глаза (в 75 %), отмечены нистагм и косоглазие [15]. Причиной полной потери зрения чаще является отслойка сетчатки [16]. С учетом международных рекомендаций, при подозрении на «RCS» пациенту необходимы проведение комплексного обследования, консультация специалистов – нефролога, офтальмолога и медицинского генетика. Для определения генетического риска развития RCS необходимо проведение пренатального тестирования. Считают, что оптимальное время для проведения молекулярно-генетического тестирования у беременных группы риска в 15–18 недель гестации. Проводят анализ ДНК, извлеченного из эмбриональных клеток, полученных путем амниоцентеза или биопсии хориона 10–12 неделях гестации [17]. Терапия «RCS» у пациентов направлена на предот- вращение осложнений в терминальной стадии почечной недостаточности и потери зрения в результате отслойки сетчатки.

Список литературы:

1. www.aakp.org (American Association of Kidney Patients).

2. www.kidney.org/professionals/kdoqi/guidelines_bp/index.htm (National Kidney Foundation).

3. Иванов Д.Д. Ренальный континуум: возможно ли обратное развитие ХБП? // Нефрология. – 2006. –Т. 10. № 1.

4. Ковалевский Е.И. Офтальмология. – Москва: Медицина, 1995. – 255 с.

5. Сташкевич С.В., Шантурова М.А. Врожденные колобомы радужки // Бюллетень Восточно - Сибирского научного центра со РАМН. – 2009. – № 5-6.

6. Kindler P. Morning glory syndrome: unusual congenital optic disk anomaly // Am J Ophthalmol. – 1970. – Mar. Vol. 69 (3).

7. Nishimoto K., Iijima K., Shirakawa T., Kitagawa K., Satomura K., Nakamura H., Yoshikawa N. PAX2 gene mutation in a family with isolated renal hypoplasia // J Am SocNephrol. – 2001. – Vol.12. – P. 1769–72.

8. Benetti E., Artifoni L., Salviati L.,Pinello L., Zuffardiet O., Perrotta S., Zaccello G., Murer L. Renal hypoplasia without optic coloboma associated with PAX2 gene deletion // Nephrol. Dial. Transplant. – 2007. – April. Vol. 22. – P. 2076–2078.

9. Weaver R.G., Cashwell L.F., Lorentz W., Whiteman D., Geisinger K.R., Ball M. Optic nerve coloboma associated with renal disease // Am J Med Genet. — 1988. — Mar. Vol. 29 (3). — P. 597–605.

10. Fletcher J., Hu M., Berman Y., Collins F., Grigg J., McIver M., Juppner H., Alexander S.I. Multicystic dysplastic kidney and variable phenotype in a family

with a novel deletion mutation of PAX2 // J Am SocNephrol. — 2005. — Vol. 16. — P. 2754–61.

11. Salomon R., Tellier A.L., Attie-Bitach T., Amiel J., Vekemans M., Lyonnet S., Dureau P., Niaudet P., Gubler M.C., Broyer M. PAX2 mutations in oligomeganephronia // Kidney Int. — 2001. — Vol. 59. — P. 457–62.

12. Weber S., Moriniere V., Knuppel T., Charbit M., Dusek J., Ghiggeri G.M., Jankauskiene A., Mir S., Montini G., PecoAntic A., Wuhl E., Zurowska A.M., Mehls O., Antignac C., Schaefer F., Salomon R. Prevalence of mutations in renal developmental genes in children with renal hypodysplasia: results of the ESCAPE study // J Am S.

13. Devriendt K., Matthijs G., Van Damme B., Van Caesbroeck D., Eccles M., Vanrenterghem Y., Fryns J-P., Leys A.: Missense mutation and hexanucleotide duplication in the PAX2 gene in two unrelated families with renalcoloboma syndrome (MIM 120330) // Hum Genet. – 1998. – Vol. 103. – P. 149–153.

14. Kindler P. Morning glory syndrome: unusual congenital optic disk anomaly // Am J Ophthalmol. – 1970. – Mar. Vol. 69 (3). – P. 376–84.

Азимова Фируза Рустамовна
преподаватель, Международный казахско-турецкий университет имени Х.А.Ясави,
Факультет медицины, Email: azimova-feruza@mail.ru

Қанат Шамсудин Қанатұлы
Студент, Международный казахско-турецкий университет имени Х.А.Ясави,
Email: shamsudindoctor@gmail.com

ОРГАНИЗАЦИЯ МЕДИКО-СОЦИАЛЬНОЙ ПРОФИЛАКТИКИ БОЛЕЗНЕЙ СИСТЕМЫ КРОВООБРАЩЕНИЯ И ОЦЕНКА ЕЁ ЭФФЕКТИВНОСТИ

Түйін. *Қан айналымы жүйесіндегі аурулардың алдын алу, профилактикалық іс-шаралар бойынша методикалар, қан айналым жүйесі ауруларының таралуын оқып білу, осы аурулардың қауіп факторларының қалыптасуы бойынша медициналық және әлеуметтік ұйымдардың дерек көздері келтірілді.*

Шеткі мәндердің соңғы болжау көрсеткішерінің, алдын алу шараларының медициналық-әлеуметтік құрылымының, әлеуметтік, медициналық және экономикалық тиімділіктің бағалау әдістемесі бойынша есептеулері көрсетілді.

Резюме. *Приведены данные организации медико-социальной профилактики при болезнях системы кровообращения, методики проведения этой профилактики, объем проводимых мероприятий, изучения распространѐнности болезней системы кровообращения, влияния факторов риска на формирование этих заболеваний. Показаны расчеты пороговых значений итоговых прогностических индексов, структура мероприятий по медико-социальной профилактике, дана методика оценки социальной, медицинский и экономической эффективности.*

Summary. *The data of the organization of medical and social prevention in diseases of the circulatory system, methods prevention, the scope of activities prevalence of diseases of the circulatory system, influence risk factors for the formation of these diseases. Calculations are shown threshold values of the final prognostic indices, structure measures for medico-social prevention, the methodology for assessing social, medical and economic efficiency.*

Ключевые слова: *медико-социальная профилактика болезней системы кровообращения, организация профилактики, влияние факторов риска, эффективность.*

Главной целью модернизации Казахского здравоохранения является повышение доступности и качества медицинской помощи на основе более эффективного использования ресурсов и возрождения профилактической направленности в здравоохранении (Р.Г. Оганов, 2014; О.А. Агаркова, 2014).

В условиях глобальных вызовов современного мира (демографических, эпидемиологических, экологических, природных и техногенных) необходимо формирование новой профилактической стратегии государства, основанной на смене парадигмы медицинской профилактики на медико-социальную профилактику (Галиуллин А.Н. 1998; В.А. Медик, В.К. Юрьев, 2014).

В настоящее время предлагаемые организационные, информационные, образовательные меры профилактики для применения во многом не занимают должного места в медицинской профилактике, особенно при болезнях системы кровообращения.

С учетом этого нами была разработана методика организации медико-социальной профилактики болезней системы кровообращения (БСК).

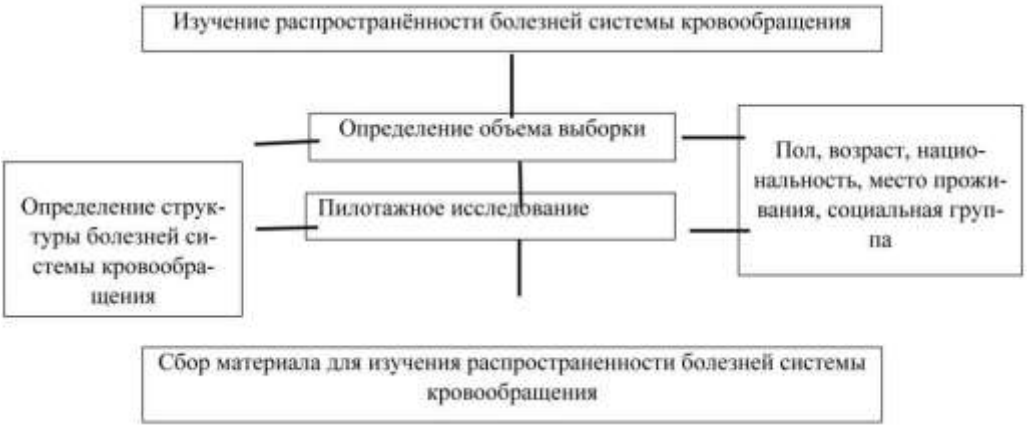

Рис.1. Изучение распространѐнности болезней системы кровообращения. На третьем этапе определяется сила (доля) и иерархия влияния неблагоприятных факторов на формирование (возникновение) болезней системы кровообращения (см. рис. 2.).

Медико-социальная профилактика БСК проводится в нескольких этапах. На первом этапе определяется актуальность проблемы медико-социальных профилактики болезней системы

кровообращения (БСК), определяется цель и задачи объекта исследования, объем проводимых мероприятий, методы и методика проведения, кадры, финансирование, информационное обеспечение профилактики.

На втором этапе определяется распространѐнность БСК в зависимости от пола, возраста, национальности, места проживания, социальной принадлежности. При этом оцениваются и другие учетные признаки. Объем необходимой выборки для проведения изучения медико-социальной профилактики проводится по формуле Фишера.

При обследовании распространѐнности БСК в семье или при изучении совсем незнакомых совокупностей используется следующий прием (Плохинский Н.А., 1961) δ и Δ не определяется заранее, сразу берется ориентировочное отношение Σ, которое обозначается К – коэффициент – показатель точности, уровень которого выбирает сам исследователь (от 0,5 до 0,1) (К.А. Отдельнова, 1980).

Для соблюдения независимых изучаемых факторов риска, влияющих на БСК, для которых степень их взаимосвязанности неизвестна, проводится множественный парный корреляционный анализ путем определения коэффициента корреляции Пирсона.

Составляется корреляционная таблица (решетка) выявляются существенно зависимые факторы. При этом отбираются для дисперсионного анализа независимые факторы. Для проведения факторного дисперсионного анализа используются однофакторные, двух, трех, пяти факторные методы анализа.

По данным дисперсионного анализа устанавливается доля (вклад) влияния каждого фактора, участвующего в формировании (возникновении) БСК. На основании этих данных проводится ранжирование факторов риска.

Отбираются приоритетные факторы риска для составления программы по медико-социальной профилактике болезней системы кровообращения.

Рис.2. Изучение влияние медико-социальных факторов риска на формирование болезней системы кровообращения.

Четвертый этап включает математическое моделирование заболеваемости БСК. При оценке влияния неблагоприятных факторов на формирование БСК учитываются количественные показатели, которые используются для разработки прогностической модифицированной таблицы вероятностного метода Байеса-метода нормирования интенсивных показателей (Е.Н. Шиган, 1977; А.Н. Галиуллин, 1991). Суть метода заключается в том, что вместо обычных интенсивных показателей используются нормированные интенсивные показатели (НИП). Следует отметить, что исходные данные для интегрированной оценки риска возникновения БСК по каждому фактору оформляется таблица. Она должна включать все отобранные для прогнозирования факторы с их градацией и значениями показателя интегрированной оценки риска силы влияния отдельного фактора (Х), показателя относительного риска по каждому фактору (R), и сумму их по комплексу факторов (∑Rn), а также

нормирующую величину – средний показатель интенсивности заболевания БСК по данным всего исследования (N). Составленная прогностическая матрица позволяет комплексно оценить влияние факторов риска на формирование БСК. Кроме составления прогностической таблицы необходимо определить возможный диапазоны значений риска по изучаемому факторов: благоприятный прогноз, (наименьшая вероятность), внимание (средняя вероятность риска), неблагоприятный прогноз (наибольшая вероятность).

Пятый этап. После определения доли (силы) и иерархии влияния факторов риска, участвующих в формировании БСК, приступают к разработке мероприятий по медико-социальной профилактике. Эта профилактика включает социально-гигиенических, социально-экономических, технологических, оздоровительных, медицинских, профилактических и реабилитационных мероприятий (см.рис.3.)

Мероприятия по медико-социальной профилактике БСК осуществляется на амбулаторно-поликлиническом этапе, рационально еѐ проводить в рамках диспансерной работы (см. рис.4).

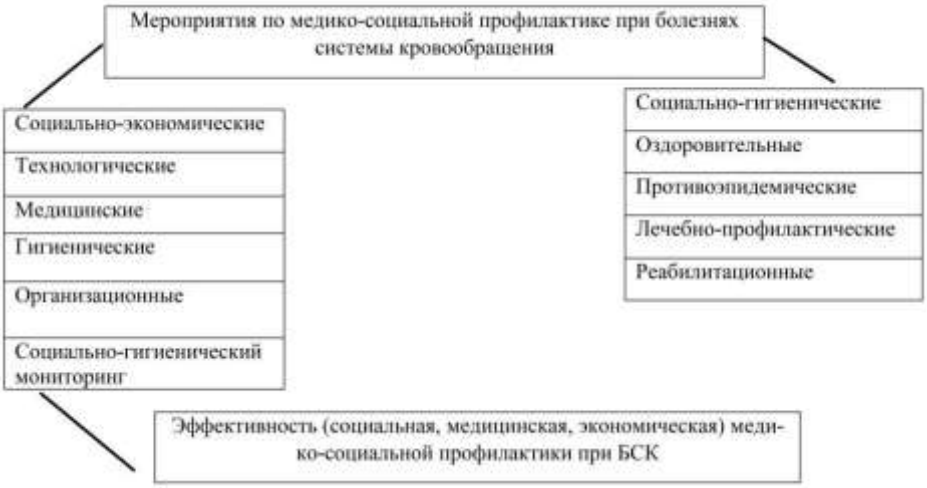

Рис.3. Мероприятия по медико-социальной профилактике болезней системы кровообращения.

Рис.4. Организационная структура медико-социальной профилактики.

В основе медико-социальной профилактики БСК лежит устранение (ослабление) неблагоприятных факторов риска, влияющих на формирование БСК, т.е. превращение отрицательных факторов, в позитивные (в рамках диспансерной работы), которые включают комплекс мероприятий по коррекции внутрисемейных отношений, рациональному питанию, режима дня, трудоустройству, занятию утренней гимнастикой и спортом, формированию здорового образа жизни, противорецидив-

ному лечению, проведению реабилитационных и других мероприятий медико-социальной профилактики БСК.

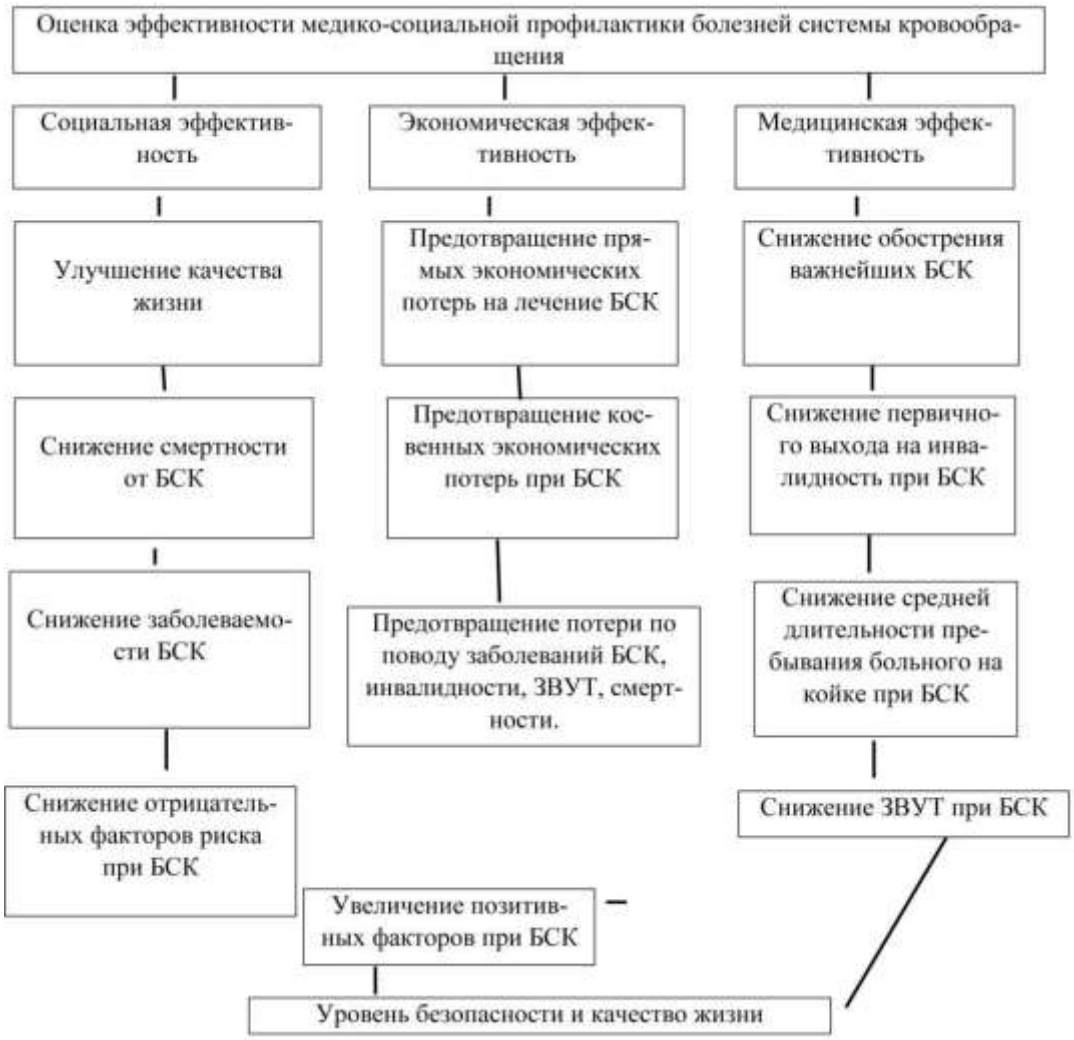

Рис.5. Оценка эффективности медико-социальной профилактики болезней системы кровообращения.

Эффективность оценивается прежде всего количеством устранѐнных (ослабленных) факторов, т.е. превращенных отрицательных факторов в позитивные, сокращением обострений заболеваний. Снижением показателей смертности, летальности, инвалидности от БСК. (см.рис 6).

Таким образом, нами изложенная методика организации, технология и оценка медико-социальной профилактики - реальный путь повышения профилактики болезней системы кровообращения, обеспечивающая повышение результативности здравоохранения.

Список использованных источников

1. Галиуллин А.Н. Медико-социальная профилактика социально-значимых заболевания. /А.Н. Галиуллин // Материалы научно-практической конференции, посвященной 75-летию кафедры социальной медицины и организации здравоохранения. КГМУ – Казань, 1998. – С.5-14.

2. Флетчер Р. Клиническая эпидемиология. Основы доказательной медицины. / Р. Флетчер, С. Флетчер, Э. Вагнер // М: Медиа сфера, 1998. – С. 345.

3. Шиган Е.Н. Методы прогнозирования и моделирования в социально-гигиенических исследованиях/ Е.Н. Шиган, М.: Медицина, 1986. – 208 с.

4. Линденбратен А.Л. Актуальные проблемы совершенствования здравоохранения в субъектах Российской Федерации./А.Л. Линденбратен// Проблемы социальной гигиены, здравоохранения и история медицины. – 2004. – N4. .

5. Агаркова О.А. Проблемы здороровья населения региона с низкой плотностью по данным Амурской области / О.А.Агаркова, Л.Н. Войт// Казанский медицинский журнал. – 2014. – №2 – С.254-257

6. Оганов Р.Г. Достижения и неудачи в профилактике сердечно-сосудистых заболеваний / Р.Г. Оганов, Г.Я.Масленникова// Кардиоваскулярная терапия и профилактика. – 2014. – №1 – С.4-7

7. Оганов Р.Г. Демографические тенденции в Российской Федерации: вклад болезней системы кровообращения// Р.Г. Оганов, Г.Я. Масленникова// Кардиоваскулярная терапия и профилактика. –2012–№1. – С.5-10.

Айтжанова Гульнара Досхожаевна
кандидат филологических наук, доцент кафедры дипломатического перевода
Казахского национального университета имени аль-Фараби, a.gulnara@mail.ru

Бекмамбетова Занипа Жумамуратовна
Кандидат педагогических наук, доцент кафедры «Журналистика и переводческое дело»
университет Туран, bzanipa@mail.ru

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДИКИ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ

Резюме. *В статье даётся характеристика новейшим методам обучения иностранным языкам. На современном этапе развития преподавания иностранных языков при выборе метода обучения необходимо исходить из особенностей коллектива, в котором он будет использоваться, необходимо учитывать личностные особенности обучаемых, их возраст, интересы, уровень подготовки, период, в течение которого будет проходить обучение, а также техническую оснащенность учебного заведения.*

Түйін. *Бұл мақалада шетел тілін оқытудың жаңаша әдістеріне сипаттам берілген. Қазіргі кезде шетел тілін оқытудың әдістерін таңдауда және қолданда оқытатын ұжымның ерекшеліктері, оқушылардың жеке ерекшеліктерін, олардың жасын, қызығушылықтарын, дайындық деңгейін, оқытылу мерзімін,сондай-ақ оқу орнының техниқалық жабдықтарны ескеру қажет.*

Summary. *The article gives a description of the latest methods of teaching foreign languages. At the present stage of the development of teaching foreign languages when choosing the method of instruction, it is necessary to proceed from the characteristics of the collective in which it will be used, it is necessary to take into account the personality traits of the trainees, their age, interests, training level, the period during which the training will be conducted, and technical equipment educational institution.*

В настоящее время, когда происходят коренные изменения в обучении, когда кардинальным образом пересматриваются содержание и методы обучения, целесообразно вернуться к рассмотрению истории методики преподавания иностранных языков и основных тенденций её развития.

Методика обучения иностранным языкам должна развиваться далее, так как застой губителен для любой науки. Сравнение современных методов обучения играет важную роль, так как возникающие новые методики появляются на их основе и хотелось бы, чтобы в них не было тех минусов и недостатков, которые присущи современным методам.

Сравнительная характеристика важна также для выбора работы преподавателем. При таком многообразии очень трудно сделать выбор, не зная особенностей и специфики методов.

На современном этапе развития преподавания иностранных языков при выборе метода обучения необходимо исходить из особенностей коллектива, в котором он будет использоваться, необходимо учитывать личностные особенности обучаемых, их возраст, интересы, уровень подготовки, период, в течение которого будет проходить обучение, а также техническую оснащенность учебного заведения.

Сейчас никто не сомневается в том, что методика обучения иностранным языкам представляет собой науку. Самое первое определение методики было дано Е.М. Рытом в 1930 году, который писал: «методика преподавания иностранных языков представляет собой практическое приложение сравнительного языкознания» [1, с. 36]. Аналогичной позиции придерживался и А.В.Щерба.

Многие современные методики являются коммуникативно-ориентированными, и одной из важнейших их целей является обучение общению и владению речевыми средствами. Каждая из методик использует при этом разные средства, методы и принципы. То есть, каждая из методик имеет отличительные специфические черты [2, с. 28].

Самой *первой специфической чертой коммуникативной методики* является то, что целью обучения является не овладение иностранным языком, а «иноязычной культурой», которая включает в себя познавательный, учебный, развивающий и воспитательный аспект. Эти аспекты включают в себя знакомство и изучение не только языковой и грамматической системы языка, но и его культуры, взаимосвязи ее с родной культурой, а также строя чужого языка, его характера, особенностей, сходства и различия с родным языком. Также они включают в себя удовлетворение личных познавательных интересов обучаемого в любой из сфер своей деятельности. Последний фактор обеспечивает дополнительную мотивацию к изучению иностранного языка со стороны обучаемых, в этом не заинтересованных [3, с. 52].

Второй специфической чертой коммуникативной методики является овладение всеми аспектами иноязычной культуры через общение. Именно коммуникативная методика впервые выдвинула положение о том, что общению нужно обучать только через общение, что стало для современных

методик одной из характерных черт. В коммуникативной методике обучения общение выполняет функции обучения, познания, развития и воспитания.

Следующей отличительной чертой предлагаемой концепции является использование всех функций ситуации. Коммуникативное обучение строится на основе ситуаций, которые (в отличие от других методических школ) понимается как система взаимоотношений. Главный акцент здесь ставится не на воспроизведение с помощью средств наглядности или словесное описание фрагментов действительности, а на создание ситуации как системы взаимоотношений между обучаемыми. Обсуждение ситуаций, построенных на основе взаимоотношений обучаемых, позволяет сделать процесс обучения иноязычной культуре максимально естественным и приближенным к условиям реального общения.

Коммуникативная методика также включает в себя и овладение невербальными средствами общения: такими, как жесты, мимика, позы, дистанция, что является дополнительным фактором при запоминании лексического и любого другого материала.

Специфической чертой коммуникативной методики является также использование условно-речевых упражнений, то есть таких упражнений, которые построены на полном или частичном повторении реплик преподавателя. По мере приобретения знаний и навыков характер условно-речевых упражнений становится все более сложным, пока необходимость в них не исчерпывает себя, когда высказывания обучаемых не становятся самостоятельными и осмысленными.

Эффективность проектной методики в большей степени обеспечивается интеллектуально-эмоциональной содержательностью включаемых в обучение тем. Также следует отметить их постепенное усложнение. Но отличительной особенностью тем является их конкретность. С самого начала обучения предполагается участие обучаемых в содержательной и сложной коммуникации, без упрощения и примитивизма [4, с. 98].

Другой отличительной чертой проектной методики является особая форма организации коммуникативно-познавательной деятельности обучаемых в виде проекта. От чего, собственно, и появилось название методики.

Проект, как говорилось ранее, это самостоятельная, реализуемая обучаемым работа, в которой речевое общение вплетено в интеллектуально-эмоциональный контекст другой деятельности [5].

Новизна же подхода в том, что обучаемым дается возможность самим конструировать содержание общения, начиная с первого занятия. В курсе мало текстов как таковых. Они воспроизводятся в процессе работы обучаемых над проектами, предложенные авторами.

Каждый проект соотносится с определенной темой и разрабатывается в течение определенного времени. Тема имеет четкую структуру, делится на подтемы, каждая из которых заканчивается заданием к проектной работе.

Особенно важной чертой является то, что обучаемые имеют возможность говорить о своих мыслях, своих планах. Благодаря работе над проектом создается прочная языковая база.

Специфическим является также подразделение навыков на два вида: навыки изучающего язык и навыки пользователя языком. Для развития первого вида навыков используются фонетические и лексико-грамматические упражнения тренировочного характера. Это упражнения на имитацию, подстановку, расширение, трансформацию, восстановление отдельных фраз и текстов. Их особенность в том, что они даются в занимательной форме: в виде текста на проверку памяти, внимания; игр на догадку; головоломок, иногда в виде фонограммы.

Обучение грамматическим навыкам и их тренировка обычно проводятся в виде работы на основе таблиц. Все упражнения, что особенно важно, выполняются на фоне разработки представленного проекта.

Для практики в пользовании языком дается большое количество ситуаций, создаваемых с помощью вербальной и предметно-образной наглядности.

Очевидным здесь является то, что специфические черты коммуникативной и проективной методик имеют много сходного, строятся на идентичных принципах, но применяются они в различных способах обучения. В первом случае, обучение основывается на использование ситуаций, во втором – на использовании проектов.

Перейдем к интенсивной методике и рассмотрим ее специфику. Данная методика основана на психологическом термине «суггестии». Это и есть первая специфическая черта интенсивной методики. Использование суггестии позволяет миновать или снимать различного рода психологические барьеры у обучаемых следующим путем. Педагог проводит занятия с учетом психологических факторов, эмоционального воздействия, используя логические формы обучения. Он

использует также на занятиях различные виды искусства (музыку, живопись, элементы театра), с целью эмоционального воздействия на обучаемых [6].

Однако суггестопедическое обучение предполагает определенную концентрацию учебных часов. На старших этапах, например, целесообразно выделять шесть часов в неделю за счет школьного компонента учебного плана, их стоит разделить на три, по два часа каждое. При необходимости количество часов можно свести к трем [7, с.12].

Также специфической чертой интенсивной методики является то, что суггестопедия широко опирается на положение о разных функциях двух полушарий головного мозга. Подключение эмоциональных факторов к обучению иностранному языку значительно активизирует процесс усвоения, открывая новые перспективы в развитии методики обучения иностранным языкам. Вся атмосфера занятий организуется таким образом, что освоению языка сопутствуют положительные эмоции. С одной стороны, это является важным стимулом для создания и поддержания интереса к предмету. С другой стороны, интеллектуальная деятельность учащихся, подкрепленная эмоциональной деятельностью, обеспечивает наиболее эффективное запоминание материала и овладение речевыми умениями.

Еще одним отличительным фактором служим активное использование ролевых игр. Специфика интенсивного обучения заключается именно в том, что учебное общение сохраняет все социально-психологические процессы общения. Ролевое общение – это одновременно и игровая, и учебная, и речевая деятельность. Но при этом, если с позиции учащихся ролевое общение – игровая деятельность или естественное общение, когда мотив находится не в содержании деятельности, а вне его, то с позиции преподавателя ролевое общение – форма организации учебного процесса.

Как утверждает Л.Г. Денисова [8, с.35], основными результативными моментами интерактивной методики обучения иностранным языкам являются:

- создание сильной немедленной мотивации обучения, осуществляемого при неформальном общении и мотивации общения, приближенного к реальным;
- высокая и немедленная результативность обучения: уже на второй день занятий учащиеся общаются на изучаемом иностранном языке, используя речевые клише, заложенные в основном учебном тексте – помните, текст полилога вводится в первый день занятий;
- предъявление и усвоение большого количества речевых, лексических и грамматических единиц; за одно предъявление вводятся и усваиваются 150-200 новых слов, 30-50 речевых клише и несколько типичных грамматических явлений.

Это тоже, несомненно, является специфическими чертами. Все вышеперечисленное и есть особенности интенсивной методики, которые в большей степени обеспечивают ее эффективность. Эти специфические моменты практически совершенно отличны от двух предыдущих методик. Только в одном они, пожалуй, схожи. Все три методики считают необходимым условием успешного обучения коллективную работу в положительной эмоциональной атмосфере. При этом интенсивная методика больше внимания уделяет таким видам деятельности, как говорение и аудирование.

Какие же специфические черты имеет деятельностная методика обучения английскому языку? Необходимо отметить, что таких средств обучения, характерных только для деятельностной методики, довольно много.

В начале отметим, что создатели этой методики считают, что обучать навыкам оформления и умения работы с содержанием сообщаемого следует отдельно. Для того чтобы обеспечить сознательное овладение языковыми средствами и обучение навыкам оформления, их необходимо формировать до того, как будет иметь место обучение умениям работы с содержанием. Из этого вытекает другая специфическая черта данного метода.

В деятельностной методике имеет место разделение между предварительным овладением языковыми средствами и последующим овладением общением на основе имеющихся знаний, умений, навыков использования языковых средств.

Но действительно специфической чертой деятельностной методики является выделение того, что называется языковыми речекоммуникативными единицами. Так как для полноценной коммуникации при обучении недостаточно только речевого статуса языковых единиц – речевой статус должен сочетаться со свободой их выбора в речи. Языковые единицы, как говорилось ранее, которые обладают речевым статусом и обеспечивают полноценную коммуникацию с точки зрения свободы их выбора, исходя из смысла сообщаемого, называется языковыми коммуникативными единицами.

И последней специфической чертой является использование такого метода, как условный перевод, при котором используется не только то, чем ученики уже овладели, так и то, чему их обучают на данном этапе.

Из этого видно, что деятельностная методика значительно отличается своей спецификой от первых трех методов.

В настоящее время цель обучения английскому языку формулируется так: научить учащихся общаться на английском языке. Но при поставленной таким образом цели она становится самоцелью. Цель же образования намного шире, чем приобретение определенных навыков и умений, а возможности предмета «английский язык» значительно шире. Поэтому цель обучения английскому языку в данный момент можно сформулировать следующим образом: научить учащихся не только участвовать в коммуникации на английском языке, но и активно участвовать в становлении и развитии личности ученика.

Исходя из этого, большая часть современных методик обучения английскому языку основаны на принципе активной коммуникации.

Коммуникативность предполагает построение обучения, как модели процесса общения. Чтобы придать обучению основные черты процесса общения, во-первых, необходимо перейти на личностное общение с учащимися, благодаря чему в работе с аудиторией складывается нормальный психологический климат. Во-вторых, для решения этой задачи необходимо использовать все способы общения – интерактивный (когда происходит взаимодействие учителя с учениками на основе какой-либо деятельности, помимо учебной), персептивный (когда имеет место восприятие друг друга как личностей, минуя статусы учителя и ученика), информационный (когда ученик и учитель меняются своими мыслями, чувствами, а не словами и грамматическими структурами). И третье необходимое условие – это создание коммуникативной мотивации – потребности, которая побуждает учащихся участвовать в общении с целью изменить взаимоотношения с собеседником. Общение должно быть построено таким образом, чтобы происходило постепенное овладение речевым материалом.

Мотивацией для общения могут быть различные стимулы. При работе с проектной методикой это работа над совместными проектами. Тот же самый стимул используется и в дистанционном обучении, и в интенсивной методике. Зачастую ситуации, используемые в ходе обучения, носят проблемный характер. Эти ситуации должны способствовать формированию различных мнений у обучаемых и не давать однозначного решения. Обсуждение подобных ситуаций позволяет сталкивать различные мнения, вызывает потребность отстоять свою точку зрения, то есть потребность в общении на иностранном языке. Использование проблемных ситуаций также имеет еще одну положительную сторону, так как дает возможность решать и воспитательные задачи, поскольку воспитать активную личность можно только при обсуждении ситуаций, в основе которых лежат подлинные ценности.

Также важно отметить, что ситуативность должна пронизывать все этапы усвоения речевого материала на всех этапах обучения.

Кроме того, практически во всех методах широко используется коллективная совместная деятельность. Тенденция замены индивидуальной работы групповой развивается уже давно. Коллективная работа очень активизирует коллектив. Формирование навыков и умений происходит в системе коллективных действий, которые способствуют внутренней мобилизации возможностей каждого учащегося. Формы коллективного взаимодействия легко реализуются на занятиях. Это работа в парах, втроем, в микрогруппах и в полных группах. Следует также отметить, что ролевое общение, постоянно взаимодействуя с личностным, является его предпосылкой и условием. Ситуации ролевого общения, в которых формируются навыки и умения иноязычного общения, обеспечивают переход к более высокому уровню общения.

И все-таки коллективная работа во всех методиках реализуется по-разному. В коммуникативной методике – это создание ситуаций, подобных реальным, постановка проблемных вопросов и их обсуждение. В проектной методике также используется групповая совместная работа над проектами.

Следующая черта, встречающаяся во всех методиках – это познавательная самостоятельность. Учитывается то, что теперь обучение английскому языку должно строиться на принципиально новой основе, которая осуществляет перенос акцента с передачи обучаемым готовых знаний к добыванию их в процессе активной учебно-познавательной деятельности, благодаря чему формируется активная личность с творческим мышлением. Широко применяется этот принцип в деятельностной методике, так как он рассчитан, прежде всего, на людей со сложившимся логическим мышлением. Кроме того, он позволяет осознанно овладевать языковыми средствами и осмысленно их использовать, а также он обеспечивает формирование прочных знаний и умений [8].

Все большее распространение в методиках обучения иностранным языкам приобретают черты интенсивной методики обучения английскому языку. Так, например, полифункциональные упражнения. Необходимо помнить, что полифункциональность присуща и должна быть характерна для всех речевых упражнений в существующей практике обучения. Ведь при этом задействованы несколько видов деятельности: аудирование, говорение и определенные грамматические знания.

Так же обстоит дело с условно-речевыми упражнениями, некогда являвшимися характерной чертой коммуникативной методики. Теперь же они используются также и в интерактивной методике.

Существует еще одна идея, встречающаяся практически во всех методиках, с небольшими вариациями. Это принцип управления учебным процессом на базе его квантования и программирования в коммуникативной концепции. Квантованию при этом подвергается все, начиная с целей и заканчивая материалом, учебный процесс делится на определенные циклы. В проектной методике подобное явление называется «принцип систематичности», который проявляется не только в делении материала на темы и подтемы, но и в цикличной организации учебного процесса. Учебный процесс при дистанционном обучении подвергается структурированию; структура курса является модульной, чтобы обучаемый мог четко осознавать свое продвижение от модуля к модулю, или выбирать модуль в зависимости от уровня своей подготовки. Даже деятельностная методика делит курс овладения английским (иностранным) языком, как уже было сказано ранее, на предварительное овладение языковыми средствами и последующее овладение общением [9].

А используется эта систематизация обучения для более конкретной постановки целей курсов обучения; кроме того, материал, объединенный по темам, более удобен для запоминания, а также его использования и закрепления [10].

Что касается практического применения методов, мы считаем, вовсе не обязательно использовать один метод. Лучше всего было бы интегрировать несколько методик, объединив их наилучшие стороны, применительно к учащимся.

На данный момент не существует универсального метода, так как эффективность того или иного метода зависит от многих факторов. На современном этапе развития методики происходит интеграция методов. Можно сказать, что началось образование комплексного метода, который вбирает в себя лучшие элементы разных методов.

Таким образом, мы видим, что современные методики, несмотря на большое количество специфических черт, имеют много общих черт, лежащих в самой их основе.

Анализируя все вышеизложенное, можно сказать, что идеальных методов обучения английскому языку на данный момент не существует. Хотя коммуникативная и проектная методики являются на данный момент наиболее гармоничными и актуальными с точки зрения современной методологии.

Использованная литература:

1. Рыт Е.М. Основы методики преподавания иностранных языков в свете науки языке. М., 1930г.

2. Рогова Г.В., Верещагина И.Н. Методика обучения английскому языку на начальном этапе в средней школе. – М., 1988г.

3. Пассов Е.И. Основы коммуникативной методики обучения иноязычному общению. – М., 1989г.

4. Зимняя, И.А. Проектная методика обучения английскому языку Текст. / И.А. Зимняя, Т.Е. // Иностранные языки в школе, 1991. -№4. - С.9-15.

5. Атаханова Р. Проектік сабақ - берері мол сабақ // Поиск / Ізденіс. 2002. № 4, 2002 бет.

5. Китайгородская Г.А. Методика интенсивного обучения иностранному языку. – М., 1986г.

6. Комарова Ю. А. О принципах обучения в интенсивном курсе иностранного языка для научных работников. http://linguact.hyperlink.ru/articles/komarova.html

7. Денисова Л.Г. Место интенсивной методики в системе обучения иностранным языкам в средней школе. Иностранные языки в школе. 1999.№4

8. Ляховицкий М.В. Методика преподавания иностранного языка. - М., 1981г.

9. Пассов Е.И. Урок иностранного языка в средней школе. – М., 1988г.

10. Ахметова Н.А. Сущность технологии модульного обучения // Творческая педагогика, 2001. №1, с.69-73

ӘОЖ: 784.209.2

Айтбаева Гүлзада
Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,
Өнер факультеті, «Орындаушылық өнер» кафедрасының оқытушысы

СӨЙЛЕУ МӘДЕНИЕТІ АРҚЫЛЫ СТУДЕНТТЕРДІҢ ЭСТЕТИКАЛЫҚ ТАЛҒАМЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Түйін: *Бұл мақалада адамдық эстетика толықтығы моральдық және рухани өмірдің мәдени және рухани құндылықтарын ашуға арналған терминнің «эстетикасы» зерттеліп, табиғатпен және көп қырлы үйлесімді қоғаммен үйлесіммен анықталған күшті және терең сезінуге қабілетті болуы мүмкін. Эстетикалық сезім, құндылық, дәм, мейірімділік, сенімділік, мінез-құлық, студенттің жылулық моральдық және рухани іс-әрекеттерін, эстетикалық іс-әрекеттердегі белгілі бір маңызды өзгерістерді, сұлулықты, олардың шығармашылық қабілеттерін комплекстің әлемдік даму үйлесімінің заңдарына сәйкес тану.*

Кілтті сөздер: *эстетика, үйлесім, өнер, тіл және мәдениет.*

Резюме: *В этой статье рассматривается «эстетика» термина к открытию культурных и духовных ценностей потенциальной нравственной и духовной жизни в полноте человеческой эстетики быть в состоянии чувствовать себя сильным и глубоким, определяется, находясь в гармонии с природой и многостороннюю гармоничного общества. Эстетическая заподозрили, цена, вкус, вид, идеальное признание необходимости доверия, поведения, студент тепла бдительные морально-духовной деятельности, определенные важные изменения в своей эстетической деятельности, красота, свои творческие способности в соответствии с законами гармонии мир развитие комплекса.*

Ключевые слова: *эстетика, гармония, искусство, язык и культуру.*

Summary: *This article examines the "aesthetics" of the term to the discovery of cultural and spiritual values of a potential moral and spiritual life in the fullness of human aesthetics be able to feel strong and deep, determined by being in harmony with nature and a multi-faceted harmonious society. Aesthetic suspected, the price, taste, kind, perfect recognition of the need for trust, behavior, student warmth vigilant moral and spiritual activities, certain important changes in their aesthetic activities, beauty, their creative abilities in accordance with the laws of harmony world development of the complex.*

Key words: *aesthetics, harmony, art, language and culture.*

Қазақстан Республикасының тәуелсіздік алуына байланысты елімізде оқу-тәрбие жүйесінің барлық саласын қайта түлету процесі жүріп жатқаны мәлім. Қазіргі білім, ғылым мен мәдениетті жаһандандыру процесі кезінде әр ұлт өз мемлекетінің рухани мәдени құндылықтарын сақтай отырып, әлемдік өркениетке кірігуі заңды құбылыс. Елбасы Н.Ә.Назарбаев Ұлттық кеңестің мәжілісінде жасаған баяндамасында «Мәдени мұраларды жүйелеп, оларды қалпына келтіру, сақтау, одан әрі дамыту ісіне кең көлемде білек түре кірісетін кез келді. Ұлттық мәдениетімізді ұлықтап, бар мен жоғымызды түгендеп, жүйелеп, келер ұрпаққа аманат ету – «Мәдени мұра» бағдарламасының басты мақсаты болуы тиіс» - деп, болашақ ұрпақты тәрбиелеуде ұлттық мәдени мұраның мүмкіндігі мен мақсатын айқындап берген болатын[1]. Бүгінгі «Адамгершілік адамда» мәселесі адамның болу және дамуының ерекше өзектілікті метаморфозданған әлеуметтік және саяси шарттармен байланысты болады. Ақпараттық «бум», яғни өмірдің барлық тараптарының прагматизациясы эстетикалық ортаның ығыстыруына, қоғамның өмірлері мен адамды мәдени және рухани азаюға бағытталған. Бұл өзгерістер білім жүйесінде де білінеді.Сонымен бірге студенттің мәдени және рухани потенциалы аз қажетті болады. Рухани әлем, «шындығында адамгершілік» құндылықтар студентке қол жетпес болып қалады. Эстетикалық тәрбие арқасында «сол сияқты оның аяқталғандығында, оның әбден жетілуіндегі» құбылысты ашуға мүмкіндік болады. Рухани өмірдің толықтығы адамның эстетикалық дамушылығымен, күшті және терең сезе білу, табиғатпен және қоғаммен көп жақты гармониялық үйлесімде болумен анықталады. Көзқарастардағы бұл өзгерістер эстетиканың дамытуларымен ғылым және оның затының мәнінің түсінуімен шартталды.

«Эстетика» термині гректің «aisteticos» қабылданатын сезіммен сөзінен шыққан. Философ-материалист Д.Дидро мен Н.Чернышешевский эстетиканың философиялық объектісі ғажайып ғылым деп санады. Бұл дәрежелер эстетикалық тәрбие жүйесінің негізгі бөлігін құрайды.

Эстетикалық тәрбиенің әрбір компоненті - эстетикалық қабылдау, эстетикалық сезім, баға, талғам, пікір, идеал, қажеттік - оның дүние тануында, сенімдер, мінез-құлық, мектеп оқушысының зерделі, бар болмысыменімен қызу, рухани қызметімен анықталып маңызды өзгеріс енгізеді, оның эстетикалық қызметтің субъектіне айналдырады, әдемілік, гармонияның заңдарымен сәйкес оның творчестволық қабілеттіліктерінің кешенді дамытуына көмектеседі.

Эстетикалық тәрбие – өмірдегі, табиғат пен өнердің әсемдікті қабылдап, бағалауға және түсінуге қабілетті адамды пәрменді түрде қалыптастырудың нысаналы жүйесі. Қоғам дамуының әрбір кезінде эстетика мен көркемөнер, әсемдік пен тоғышарлық, трагедиялық пен комедиялық туралы өз ұғым-түсініктері қалыптасып, олар жақсылық пен әділетсіздік туралы ұғымдармен біте қайнасып отырғаны мәлім. Сондықтан да Қазақстан республика халықтарының, оның ішінде қазақ халқының мәдениетінің, халықтық-музыкалық творчествосының қалыптасу және даму тарихына азды-көпті тоқтала кеткенді жөн көрдік.Эстетикалық идеалды тәрбиелеу, ең алдымен, студенттерді эстетикалық сезімдерді дамытуға және эстетикалық қабылдаудың жалғасын табуға әкеледі. Мысалы,ылғи бір шындық құбылыстарын және өнерді көруге,бірақ оларды әртүрлі сезіп және түсінуге болады. біреулер сағаттап табиғаттың әдемілігі мен көрінісіне қарап сүйсінсе, екіншілер мүлде ондайға енжар болып келеді. Сондықтан студенттерде әсершіл қайырымдылықты тәрбиелеу қажет, олардың ықыластарын ғажайып қоршаған орта мен тұрмыс-салтқа, көркемөнер шығармаларына етек бұру қажет.

Эстетикалық тәрбиенің байлығы мен құндылығы және әсерленушілік сезімі -олардың тереңдігі мен орнықтылығында бітім жасайды. Адамның барлық мінез-құлқы мен қызметін терең сезім анықтайды және оның табиғи тұтастығында куә болады. Мен жартылай жек көре немесе жартылай жақсы көре алмаймын. «Мен жанымның жартысын ғана бере алмаймын. Мен жанымның бәрін беремін немесе ештеңе бермеймін» -, деп Щукина Г.И. айтқан болатын[2].Тереңдіктер мен эстетикалық тәрбиенің тұрақтылығының құрастыруымен қатар, олардың табандылығы мен идеялы бағытталғандығына ықылас бөлу керек. Эстетикалық тәрбие сезімдері адамның рухани көркінің құрастыруымен, ең алдымен, дұрыс эстетикалық көзқарастармен, сенімдер мен талғаммен тығыз байланысты. Мысалы, адам тартымсыз музыкалық қатынастарда жоғары көркемді музыкалық шығармаға қадыры бойынша баға бермей, керісінше әлсіз жасауға көркем көзқарастан биік баға бере алады. Сондықтан эстетикалық тәрбиенің негізгі есептерінің бірі - эстетикалық көзқарастар, сезімдер, пікірлер және студенттердің талғамдарын құрастыру.

Кең мағынадағы тәрбие-қоғамдық тәжірибенің барлық жиынтығымен: жаттығу, творчестволық қызметтің әдістері, әлеуметтік және рухани қатынастармен, жеке тұлға білімінің нәтижесімен меңгеріледі. Қысқаша айтқанда, тәрбие-әлеуметтік және рухани қатынастардың құрастыру процессі азаматшылдық, патриоттық, дүниетану, адамгершілік, көркем-эстетикалық мәдениет «Көркемөнер тәрбиесі ерекше қасиетке ие болғандықтан, ол бәріне таныс және түсінікті, кей жағдайларда, тіпті, жеңіл және түсінікті көрінеді де, ол адамға теориялық және практикалық жағынан таныс болады»-, деп К.Д. Ушинский жазған болатын[3]. Эстетикалық тәрбиенің мәні студенттерді құнды қабылдау қабілеті мен ғажайыптарды өмір мен өнерден дұрыс түсіну, эстетикалық сезімдерді,талғам мен идеалды өңдеу, творчествалық қабілеттер мен өнер дарынын жетілдіру болып табылады.

Эстетикалық тәрбие – бұл студенттерді қажеттіктер және өмірді сұлулық заңы мен сұлулық заңын адамдармен қарым-қатынаста, еңбек пен қоғамдық қызметте бекіту бойынша құрастыру. Эстетикалық тәрбиенің құрастыру барысында болған келелі мәселені зерттей келе, эстетикалық тәрбиенің бірден-бір мақсатының бірі – эстетикалық сезімді тәрбиелеу екені анықталды. Эстетикалық сезімді тәрбиелеу процессінде оқушыларда өнерге, өмірге, табиғатқа, тұрмысқа, тәлімге, қызметке деген сұлу және биік әсерлі – сезімді қайырымдылық артқан болатын.

Эстетикалық тәрбие – өмірдегі, табиғат пен өнердің әсемдікті қабылдап, бағалауға және түсінуге қабілетті адамды пәрменді түрде қалыптастырудың нысаналы жүйесі. Қоғам дамуының әрбір кезінде эстетика мен көркемөнер, әсемдік пен тоғышарлық, трагедиялық пен комедиялық туралы өз ұғым-түсініктері қалыптасып, олар жақсылық пен әділетсіздік туралы ұғымдармен біте қайнасып отырғаны мәлім. Сондықтан да Қазақстан республика халықтарының, оның ішінде қазақ халқының мәдениетінің, халықтық-музыкалық творчествосының қалыптасу және даму тарихына азды-көпті тоқтала кеткенді жөн көрдік.Эстетикалық идеалды тәрбиелеу,ең алдымен, студенттердің эстетикалық сезімдерді дамытуға және эстетикалық қабылдаудың жалғасын табуға әкеледі. Мысалы, ылғи бір шындық құбылыстарын және өнерді көруге,бірақ оларды әртүрлі сезіп және түсінуге болады, біреулер сағаттап табиғаттың әдемілігі мен көрінісіне қарап сүйсінсе, екіншілер мүлде ондайға енжар болып келеді. Сондықтан студенттерді әсершіл қайырымдылыққа тәрбиелеу қажет, олардың ықыластарын ғажайып қоршаған орта мен тұрмыс-салтқа, көркемөнер шығармаларына етек бұру қажет.

Эстетикалық тәрбиенің байлығы мен құндылығы және әсерленушілік сезімі -олардың тереңдігі мен орнықтылығында бітім жасайды. Адамның барлық мінез-құлқы мен қызметін терең сезім анықтайды және оның табиғи тұтастығында куә болады. Мен жартылай жек көре немесе жартылай жақсы көре алмаймын. «Мен жанымның жартысын ғана бере алмаймын. Мен жанымның бәрін

беремін немесе ештеңе бермеймін»,- деп Щукина Г.И. айтқан болатын. Тереңдіктер мен эстетикалық тәрбиенің тұрақтылығының құрастыруымен қатар, олардың табандылығы мен идеялы бағытталғандығына ықылас бөлу керек. Эстетикалық тәрбие сезімдері адамның рухани көркінің құрастыруымен, ең алдымен, дұрыс эстетикалық көзқарастармен, сенімдер мен талғаммен тығыз байланысты. Мысалы, адам тартымсыз музыкалық қатынастарда жоғары көркемді музыкалық шығармаға қадыры бойынша баға бермей, керісінше әлсіз жасауға көркем көзқарастан биік баға бере алады. Сондықтан эстетикалық тәрбиенің негізгі есептерінің бірі - эстетикалық көзқарастар, сезімдер, пікірлер және оқушылардың талғамдарын құрастыру.

Эстетикалық тәрбиенің мәні мектеп студенттерді құнды қабылдау қабілеті мен ғажайыптарды өмір мен өнерден дұрыс түсіну, эстетикалық сезімдерді, талғам мен идеалды өңдеу, творчестваллық қабілеттер мен өнер дарынын жетілдіру болып табылады.Эстетикалық тәрбие – бұл студенттерге қажеттіктер және өмірді сұлулық заңы мен сұлулық заңын адамдармен қарым-қатынаста, еңбек пен қоғамдық қызметте бекіту бойынша құрастыру. Эстетикалық тәрбиенің құрастыру барысында болған келелі мәселені зерттей келе, эстетикалық тәрбиенің бірден-бір мақсатының бірі – эстетикалық сезімді тәрбиелеу екені анықталды. Эстетикалық сезімді тәрбиелеу процессінде студенттерді өнерге, өмірге, табиғатқа, тұрмысқа, тәлімге, қызметке деген сұлу және биік әсерлі – сезімді қайырымдылық артқан болатын. Біртұтас эстетикалық тәрбиелеу процессінде маңызды буындар мен біртұтас элементтер бөлініп шығады. Оның бірін эстетикалық сезімді құрастыру және тәрбиелеу, дұрыс қабылдау қабілеті мен сұлулықты саралау деп есептесек болады. ЖОО студенттерді эстетикалық тәрбие сезімдерін дұрыс тәрбиелеу - терең және жан-жақты білім өнері мен өмірді құрастыруында жатыр. Білім – эстетикалық көзқарастардың, талғамдардың, сезімдердің басты негізі.

Өнер адамгершілік қызметінің ажырамас бөлігі, өнердің көмегі мен қатысуының арқасында адам тұлғасы толығымен ашылады және жетіледі. Ғылымда бүгінгі замандағы студенттнрді тәрбиелеу маңызын өнер алады. Ол ізгілік пен адамгершілік ынтымақтастық сезімін қалыптастырады, шығармашылық қабілеті жағын жетілдіре түседі. Қазіргі замандағы студенттер тәрбиелеуде эстетикалық алғырлық қабілетінің дамуын қарап жүрген жөн, себебі өнермен қарым-қатынас жасауда, өмірдегі және қызметтегі әсерленушілік сезімін қолдана білген жөн. Біріншіден, қазіргі заман қоғамын жан-жақты ажырату қажет, еңбектегі еңбек ерлік салтын ашу және көркемөнер бейнесінің өмірге деген ұмтылысы қазіргі өнердің тапсырмасы. Екішіден, көркем шығарма өнерінің сезім мен адам ойына әсер ету, олардың көзқарастарына әрекет ету, қоршаған ортаға қатынасын,дүниеге деген көзқарасын тәрбиелеу.

Сонымен қатар өнердің ішіндегі сөйлеу мәдениетінің байлығы ұшаң теңіз, әр қилы; онда жалпы халыққа ортақ дыбыс сөз байланыстарды, граматикалық құбылыстары болуымен қатар, диалектілерде, түрліше айтылып, түрліше ұғылатын сөздер де, бұзылып құбылып айтылатын граматикалық тұлғаларда бар. Әдеби тіл керегін ауыз екі сөйлеу тілінен алғанда тыңдап, сұрыптап, әдеби елегінен өткізіп алады. Олар көркем әдебиетте газет-журналда, ғылыми–зерттеу жұмыстарында, іс-әрекетімізде дәстүрге айналып, жүйелі қалыпқа түседі, жалпыға ортақ тілдік әдеби нормалар пайда болады.

Сөйлеу мәдениетінің негізі-шешендік өнер. Әрбір тарихи дәуір шешендік өнердің өзіндік эстетикалық–моральдік сипаты, бағыты, стильдік ерекшелігі бар үлгілерін дүниеге әкелген. Шешендік өнердің өткен тарихынан біз оның ерлік дәстүрге бай мазмұнды түрлерін әдістрін көре аламыз. Атақты римдік шешен Цицерон «тіршіліктің тәлімгері тарих» деген сөзі өткен тәжірибеден әлеуметтік құны әлі жоғалмаған сөз өнерінің қағидаларын, заңдылықтарын кездестіруге, оларды пайдалануға болатындығын ескертеді.

Сөйлеу мәдениетінде шешендік өнер ерте дүниенің өзінде ақ қалыптасқан. Ол әуелі ежелгі Египедтте, Вавилонда Индияда, Қытайда, Грецияда дамыды. Осының арасынан әсіресе ежелгі Афиндегі Грецияда сөз өнерінің даму жолы ерекшелігімен көзге түседі. Біздің жыл санауымыздан 6 ғасырдай бұрын өмір сүріп өткен ежелгі Афиннің мемлекеттік қайраткері әрі ақыны Солон құлдық құрылыс пен сот істерінің демократиялауның реформаларының заңын жасайды. Атақты осы Солон заңы шешендік өнерінің өркен жоюна үлкен ықпал тигізеді[4]. Солон заңы бойынша әрбір Афин азаматы өз мақсат - мүддесін өзі қорғауға тиісті болған. Мұндай қабілеті жоқ адамдар басқалардың көмегіне зәру бола бастайды. Осыдан келіп сот алдында сөйлер сөзді дайындап беруші - логогрифтер сөз жұптаушылар пайда болды.

Афинде класикалық сөйлеу мәдениетінің негізін салушылардың бірі ұлы саяси шешен атанған Демосфен әуелде логогриф болған. Демосфен шешендік өнерінің арқасында ірі саяси мемлекеттік қайраткерлері дәрежесіне көтерілген. Тарихи деректерге қарағанда Демосфен шешендік өнеріне қажырлы еңбекпен қайсар мінезі арқылы жеткен. Өз халқының патриоты болған ұлы шешен елін

бірлікке, татулыққа үндеп, шашыраңқылықтан іргелі, қуатты мемлекетке дейін көтерілуіне септік жасаған.

Ғылыми тілде Риторика ритор–грекше шешен сендіре білу, яғни тыңдаушының санасына сезіміне және еркіне әсер ету, ықпал жасау деген мағынаны білдіреді. Риторика–психология, логика, тіл, философия ғылымдарымен тығыз байланысты болуды қамтиды. Риторика теориясының дамуымен қатар шешен сөйлеу өнеріне үйретуші кәсібінің түрі ұстаз -ритор пайда болды[5].

Негізінен сөз сөйлеу мәдениетінде студенттерге эстетикалық тәрбие беруде ұстаз еңбегінің әлеуметтік мәніне, елдің мәдени өміріндегі белсенді рөліне көп көңіл бөлген. Ұстаз білім нәрін себуші, мұғалім жақсы білімді болса, білген білімін алдында отырған студентіне үйрете білсе, көбірек білім алады.

Сөз сөйлеу мәдениетінде болашақ маман ауызша сөйлеу кезінде тілдің ішкі заңдылықтарын сақтаумен қатар, сөйлеу техникасын да меңгеру қажет. Тақырыптың мазмұнына қарай студент өзінің ішкі тебіренісі мен толқынысын көзқарасын дауыстардың ырғағы, күші, қимыл-қозғалыс арқылы да жеткізіп отырады.

Сөз сөйлеу мәдениетінде қолданылатын ым-ишара екі жақты қызмет атқарады. 1-ші ден ойды үнемдеп, әсерлі жеткізудің көмекші құралы ретінде пайдаланылса, 2-ші ден орынсыз жиі қолданылған қимыл-қозғалыс студенттерге кері әсер етеді. Студенттер сабақтың мазмұнынан гөрі ұстаздың қимыл-қозғалысына еріп кетеді. Сол себепті де ым-ишара, қимыл-қозғалыс тақырыптарының мазмұнымен астарласып, соның мақсатын ашатындай қызмет атқарғаны дұрыс.

Мәнерлі сөйлеу мәдениеті студенттің дауыс ырғағына, интонациясына да байланысты. Өйткені сөйлеу кезіндегі дауыстардың сан түрлі құбылуы адамдардың сол өзі баяндап тұрған мәселесіне қатысын, эмоциясын, эстетикалық көзқарасын қалыптастырып сезімін білдіреді. Интонация студенттердің әр сөйлеміне жан беріп қана қоймайды, оның эмоциональдық болуын күшейтеді.

Студенттердің алдында ауызша сөйлеу мәдениеті сөйлеу темпімен де байланысты. Студенттке тым тез сөйлеуге де тым баяу сөйлеуге де болмайды. Студенттің айтпақ ойының мақсатына, мазмұнына қарай сөз бірде баяу, бірде жылдам, бірде көтеріңкі айтылуы тиіс.

Сөйлеу мәдениеті ең алдымен сөздің емле ережесіне сай жазылуымен байланысты.

Сөйлеу мәдениеті сөздің мағынасына сай, дәл, сәйкес жұмсауымен тығыз байланысты. Айқын ойлап, дәл айту үшін сол айтылуға тиісті зат пен оның санамыздағы көрінісі-сөздің арасындағы байланысты, қатынасты жақсы білуіміз керек. Ол айқындылығы, мағына дәлдігі логикалық дәлдікпен ұштасады. Сөз бен оның білдіретін мағынасының арасында қарама-қайшылық, бірін-бірі жоққа шығарушылық немесе байланыссыздықтың болмауы тиіс.

Қысқасы, студентке эстетикалық тәрбие берудің өзіндік орны айрықша. Сондықтан бұл мәселеге ғылыми тұрғдан қарап, әрбір студент өзінің кәсіби шеберлігін жетілдіріп отыруы, педагогикалық техникаларды толық меңгеруі шарт. Ал педагогикалық техника дегеніміз студенттің өзін-өзі ұстай білуі, байқағыштығы, алғырлығы, сезімталдығы, сөзге шешендігі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Н.Ә. Назарбаев. Қазақстан жылдамдатылған экономикалық, әлеуметтік және саяси жаңғырту жолында. – Астана, 2011, С.10

2. Ұзақбаева С.А. Қазақ халық педагогикасындағы эстетикалық тәрбие. Автореферат дис. докт. пед. ғыл. – Алматы, 1993. С. 156

3. Балтабаев М.Х. Қазақ дәстүрлі көркем мәдениеті құралдарының көмегімен жастардың музыкалық - эстетикалық тәрбиесінің негіздері. Автореферат дис. канд. пед. ғыл. – Алматы, 1994.

4. Республикалық ғылыми-әдістемелік журнал // Музыка әлемінде, №8, 2005

5. Г.М. Науменко. Ғылыми-әдістемелік журнал. // Мектептегі музыка, №2, 2011.

6. Радынова О.П. Балалардың музыкалық дамуы. Оқу құралы. – М., 1999

Алипхан Гульжан Каратаевна
А.Ясауи атындағы ХҚТУ магистр-оқытушысы, alipkhan.g@mail.ru

Акешова Насиба Мурзахановна
А.Ясауи атындағы ХҚТУ магистр-оқытушысы, Akeshova86@mail.ru

ҰСТАЗ АБАЙ ЖАЙЛЫ ІЗДЕНІСТЕР БАРЫСЫ

Түйін: *Абай қазақ әдебиеті мен руханиятында өте өнімді танылып, зерттеліп келе жатқан ақын. Оны әртүрлі ғылым өкілдері өз танымдары тұрғысынан қарастыруда. Ұстаз, тәрбиеші Абай жайлы пікір айтып, зерттеу жүргізу Ш.Әлжанұлы, Т.Тәжібаев, К.Шаймерденова еңбектері арқылы жалғасып келеді. Мақалада ақынның педагогика ғылымындағы танылу жайы сөз болады. Мақала ғылымдағы жетістіктерді жүйелеп түйіндеуімен ерекшеленеді*

Резюме: *Творчество Абая глубоко и основательно исследовано в казахском литературоведении. Представители различных наук изучают Абая с позиций своих познаний. Познание и исследование Абая как учителя, воспитателя ведется на основе трудов Ш.Альжанулы, Т.Тажибаева, К.Шаймерденова. Значимость статьи определяется обобщением воспитательной значимости творчества Абая, т. е. вкладом в педагогическую науку.*

Summary: *Creativity of Abay is deeply and thoroughly studied in Kazakh literary criticism. Representatives of various sciences study Abay from the standpoint of their knowledge. The knowledge and study of Abay as a teacher and as an educator is based on the works of Sh. Alzhanuly, T. Tazhibaev, K. Shaimerdenov. The significance of the article is determined by the generalization of the educational significance of Abay's creativity as a contribution to pedagogical science.*

Абай шығармашылығының танымдық ауқымы өте кең. Әрбір әдеби шығарманың танымдық, тәрбиелік, көркемдік мән-маңызы болатынын білеміз. Танымдық мәнге әдебиеттен өзге барлық ғылым түрлері ие болса, көркемдік қасиет - тек әдебиетке ғана тән ерекшелік. Өз мазмұны арқылы тәлім-тәрбие, тағылым беру міндеті мен ерекшелігі де өзгеден гөрі әдебиетке көбірек тән қасиет. Көркем шығарманың мазмұны тақырыбы арқылы белгілі бір мәселе төңірегіне шоғырланса, идеясы арқылы авторының айтпақ болған түпкі ойын оқырманға тәлім-тәрбие етіп ұсынады. Осы орайда әдебиет пен педагогика ғылымы ортақ мақсат-мұратты көздейді. Әдебиет оқырман қауымның көркемдік, сұлулық, эстетикалық таным, сезімін қалыптастырумен қатар, оның адам ретінде жетіліп, кемелденуіне де зор үлес қосады. Демек Абай шығармашылығындағы педагогикалық ой-пікірлер жүйесін тани түсу ғылым үшін өзекті де қажетті іс болып саналады.

Ақын Абай мен оның тәрбиелік ойлары жайындағы ізденіс нәтижелері бүгінде біршама ұлғайған. Абайтану тарихы мен Абайдың өз мұрасын тану жолында қыруар еңбек етіп жүрген ғалым ағамыз М.Мырзахметұлы «Абайтану» библиографиялық көрсеткішінде [1] Абайдың өмірі мен мұрасын танудың тарихы мен нәтижесі айқындалған. Ақын өлеңдері ең алғаш жарияланған 1889 жылдан бері жалғасып келе жатқан Абайды тану тарихында ақын туралы ең алғашқы танымдық мақаланы 1905 жылы Ә.Бөкейханов жазса [2.11-19], оның педагогикалық ой-пікірлерін саралаған тұңғыш мақала 1934 жылы Ш.Әлжанұлы тарапынан «Социалистік Қазақстан» газетінде (30 декабрь) жарық көрген. Елуінші жылдарға таяу Абай ақынның педагогикалық ой-пікірлерін кәсіби тұрғыдан саралауға ерекше үлес қосқан ғалым - Т.Тәжібаев болды. Абайдың педагогикалық көзқарасы туралы ізденіс нәтижелері көбіне осы ойдың бастауында тұрған ғалым Т.Тәжібаевтың көшбасшы пікірлеріне иек артады. Т.Тәжібаев Қазақстандағы психология, педагогика ғылымдарының негізін қалаушы тұлғалардың алдыңғы қатарында тұрады. Оның Қазақстанның оқу-ағарту ісі мен оның тарихын ізерлей зерттеген «XX ғасырдың екінші жартысындағы Қазақстанның мектебі мен ағарту істері» (1958, 1962) атты екі томдық еңбегінің [3; 4] педагогика ғылымы тарихындағы алар орны орасан зор. Әсіресе ғалымның Абай шығармаларындағы педагогикалық ойлар туралы жазған «Абайдың психологиялық, педагогтік көзқарастары», «Абай жастар туралы» т.б. еңбектерінің мән-мазмұны елеулі. Бұл еңбектерінде Т.Тәжібаев Абай шығармаларының мазмұны мен идеялық бағытын терең танып меңгергені көрінеді. Ол Абай шығармаларын кәсіби, білгір педагог ретінде бағалап, өз тарапынан ойлы да танымды, тапқыр тұжырымдар жасаған. Т.Тәжібаев - Абайдың педагогикалық көзқарасы туралы арнайы ізденіс жасаған ғалым. Әрі ол бұл тақырыпты өзгелерден бұрынырақ сөз етіп қарастыруымен ерекшеленеді. Бүгінде қолданылып жүрген педагогика тарихына қатысты оқулықтарда Абайдың педагогикалық көзқарасы жиі жазылып жүр. Т.Тәжібаевтың осы орайдағы ой-пікір, тұжырымдары аталған оқулықтардағы ізденістерге жолбасшы болып жүр деуге келеді. Әрі Т.Тәжібаев Қазақстандағы психология, педагогика ғылымдарының негізін қалаушы тұлғалардың

қатарында тұрады. Ол Абайдың педагогикалық көзқарасы туралы тұңғыш тиянақты кәсіби пікір білдірген ғалым.

Ақын Абай туралы жан-жақты терең таным Ә.Бөкейханов, А.Байтұрсынов, М.Дулатов, әсіресе М.Әуезов еңбектерінен басталса, Төлеген Тәжібаев - ұлт ұстазы мен тәрбиешісі болған Абай туралы кәсіби пікірдің иесі. Абай Т.Тәжібаев жазғандай, кәсіби педагог емес, ағартушы, ойшыл ақын. Сөйте тұра ағартушылық, ойшылдық болмысы басым түсіп әрі ағартушылық бағыты аясында да Абай шығармалары түгелдей ел түзеу, адамды жөндеу, жетілдіру жолындағы тәрбиелік, тағылымдық ой-пікірге толы болып шыққан. Абайдың педагогикалық көзқарасы туралы тақырыпты Т.Тәжібаевтан кейін арнайы ізденіс нысаны еткен ғалым – К.Шаймерденова. Ол 1987 жылы ақын шығармаларындағы педагогикалық ой-пікірлерді саралап, осы тақырыпта кандидаттық диссертация [5] қорғаған. 1990 жылы «Рауан» баспасынан К.Шаймерденованың «Педагогические взгяды Абая Кунанбаева» [6] атты кітабы жарық көрген. 1998 жылы И.Халитова «Абай Құнанбаев мұрасын оқу-тәрбие процесіне енгізу тарихы (1960-1995)» [7] туралы докторлық диссертация қорғаған. Абай мұрасының оқу мен тәрбиедегі алар орны айрықша зор. И.Халитова Абай шығармаларын осы оқу-тәрбие процесіне енгізу мәселесін қарастырған.

Осы орайда ғалым И.Халитова былай деп жазады: «Абай шығармаларын оқу-тәрбие процесіне енгізу – қазіргі күннің көкейтесті мәселесі... Қазіргідей барлық нәрсенің байлық, пайда сияқты жайын ғана ескеретін көзқарас үстем болған кезеңде, күнделікті өмірдегі күрделі мәселелерді шешуде Абай мұраттары жас өспірімдерді «адамдығын бұзбай» пайда табу жолдарымен қамтамасыз етеді» [7.7]. Байқағанымыздай, Абай мұрасы адамдық болмысымызды сақтап қалудың кепілі мен амалы екен. 2001 жылы Э.Орынбасарова «Развитие теории нравственного воспитания школьников в истории педагогики Казахстана (60-е гг. XIX в. – 90-е гг. XX в.)» [8] тақырыбымен докторлық диссертация қорғаған. Дәл осы XIX ғасырдың екінші жартысындағы кезеңде ақын Абайдың ақындық жолында өнімді еңбек еткені белгілі. Әрі М.Әуезов «Абай адамгершілікті, мораль философиясын барлық жайдан жоғары қойды» [9.179] деп жазғанындай, адамгершілікті жырлау – Абай шығармашылығының күретамыр тақырыбы болып табылады. Осы орайда Э.Орынбасарованың Абайдағы педагогикалық ой-пікірлер мен ондағы адамгершілік идеяларын өз диссертациясына ізденіс нысаны етіп алғаны өте орынды болған. 2005 жылы Г.Төретаева «Абай Құнанбаев шығармаларындағы дидактикалық ойлар» [10] тақырыбында кандидаттық диссертация қорғаған. Ол зерттеу жұмысының алғашқы бөлімінде ақынның поэзиялық мұрасындағы дидактикалық ойларды сараласа, екінші бөлімінде қарасөздеріндегі дидактикалық ойлар мен оларды оқу үрдісіне ендіру мәселелерін қарастырған. Аталған ғалымдардың зерттеулерінде Абай шығармаларындағы педагогикалық ой-пікірлер арнайы зерттеу нысаны етіп алынған.

Осы уақытқа дейін Абай шығармашылығы ондағы педагогикалық ой-пікірлер тұрғысынан біршама өнімді зерттеліп келеді. Байқағанымыз, ақын шығармаларындағы педагогикалық ой-пікірлер туралы мәселеде Т.Тәжібаев тыңғылықты ізденіс жүргізіп, елеулі нәтижеге жеткен. Ал К.Шаймерденованың зерттеуінде Т.Тәжібаев ойлары біршама дамытылғаны байқалады. Өзге зерттеушілер еңбегінде осы екі ғалымның ой пайымдары басты назарда ұсталып, негізге алынатыны көрінеді. Әрі кейінгі ғалымдар ішінен М.Ахметованың Т.Тәжібаевтың педагогикалық мұрасы жөнінде арнайы зерттеу жүргізгенін атап өткен жөн. Яғни Абайдың педагогикалық ойлары зерттеу нысаны етілумен бірге, ақын шығармаларындағы тәлім-тәрбиелік ой-пікірлерді саралаған Т.Тәжібаев зерттеуі де ғалымдар тарапынан зерттеле бастауда.

Абай шығармашылығы осылайша XX ғасыр басынан бері Алаш қайраткерлері тарапынан тұңғыш танылып, әрі ақын мұрасы әділеттілікпен жоғары бағаланып, бүгінге дейін бірнеше буынға үлгі-өнеге етіліп келеді. Абай ең әуелі адам болуды жырлады. Қай қоғамда да маман болу үшін ең әуелі адам болып алу маңызды болмақ. Өйткені қоғам мен мемлекет өз ішіндегі жақсы, тәрбиелі, әдепті, ақылды, абзал адамдар арқылы өсіп өркендейді. Осы орайда адамдықты насихаттаған Абай шығармашылығының тәрбиелік үлгі-өнегесі еліміздің бүгін әрі келешекте де жетістіктер мен жеңістерге жетуіне зор үлес қоса бермек.

Әдебиеттер

1. *Абайтану: Библиографиялық көрсеткіш. Алматы: Ғылым, 1988. – 239 б.*
2. *Абайды оқы, таңырқа... (Құрастырған, алғы сөзі мен түсініктемесін жазған – М.Мырзахметов, филология ғылымдарының докторы), Алматы: Ана тілі, 1993. – 160 б.*
3. *Тажибаев Т. Развитие просвещения и педагогической мысли в Казахстане во второй половине XIX века. Часть I. Алма-Ата: Казгосиздат, 1958.*
4. *Тажибаев Т. Педагогическая мысль в Казахстане во второй половине XIX века. Алма-Ата: Казахстан, 1962.*
5. *Шаймерденова К. Педагогическая взгляды Абая Кунанбаева. 13.00.01 – общая педагогика, 1987.*
6. *Шаймерденова К. Педагогическая взгляды Абая Кунанбаева. Алма-Ата: Рауан, 1990. – 56 с.*
7. *Халитова І. Абай Құнанбаев мұрасын оқу-тәрбие процесіне енгізу тарихы (1960-1995). 13.00.01 – жалпы педагогика, 1998.*
8. *Урунбасарова Э. Развитие теории нравственного воспитания школьников в истории педагогики Казахстана (60-е гг. XIX в. – 90-е гг. XX в.). 13.00.01 – общая педагогика, 2001.*
9. *Әуезов М. Шығармалар жинағы. XX том. Алматы: Жазушы, 1985. – 496 б.*
10. *Төретаева Г. Абай Құнанбаев шығармаларындағы дидактикалық ойлар. 13.00.01 – жалпы педагогика, 2005.*

Алипхан Гульжан Каратаевна
А.Ясауи атындағы ХҚТУ магистр-оқытушысы, alipkhan.g@mail.ru

Акешова Насиба Мурзахановна
А.Ясауи атындағы ХҚТУ магистр-оқытушысы, Akeshova86@mail.ru

АБАЙ АЙТҚАН ТӘРБИЕЛІК ОЙЛАРДЫҢ ӨРІСІ ЖАЙЛЫ

Түйін: *Абай ақиқатты айтушы ойшыл ақын болумен бірге, тәлім-тәрбиелік ойларын да мол мұра етіп қалдырған. Ақын айтқан сол ойлардың ұрпақ санасына жетіп жатуы өте маңызды. Бұл - педагогика ғылымының өзекті проблемасы болып саналады. Мақалада ақын мұрасының оқу-тәрбие процесі арқылы ұрпақ игілігіне айналуы И.Халитованың зерттеуі негізінде сөз болады.*

Резюме: *Абай не только поэт-мыслитель, раскрывающий реальность действительности, но и наставник, оставивший в наследие глубокие размышления о воспитании, которые очень важно донести до сознания потомков. В статье на основе исследований И.Халитовой рассматриваются вопросы значимости наследия поэта в духовном совершенствовании подрастающего поколения посредством их использования в учебно-воспитательном процессе.*

Summary: *Abay is not only a poet-thinker who reveals the reality of the reality, but also a mentor who left in his legacy deep reflections on upbringing, which is very important to convey to the consciousness of the descendants. The article deals with the questions of significance of the poet's heritage in the spiritual development of the younger generation through their use in the educational procession the basis of I.Khalitova's researches.*

Исламия Халитова 1998 жылы «Абай Құнанбаев мұрасын оқу-тәрбие процесіне енгізу тарихы (1960-1995)» тақырыбында докторлық диссертация [1] қорғаған. Ғалым атап өткендей, Абай өзінің халқына арнаған ақыл-кеңесін ақындық өнерін пайдаланып жеткізген. Абай мен оның мұрасын танып-білу мен бағалау жайы әр кезде бірыңғай даңғыл жолмен келді дей алмаймыз. Жиырмасыншы жылдары оны ұлтшыл, байшыл ақын, кертартпа ақын деп бағалағандар болды. Мұндай жағдайлар ақынның оқу, тәрбие үрдісіне еркін еніп кетуіне зор кедергі болды. Кейін келе коммунистік идеология аясында орыстандыру саясаты кең өрістеп, ол да ақынның ұлттық мүдде мен ділге, дінге, адамның тегі мен тәбиесіне қатысты ойларын толық ашып тануға мүмкіндік бермеді. Ал Абай мұрасының оқу мен тәрбиедегі алар орны ғалым түйіндегендей, айрықша зор: «Абай шығармаларын оқу-тәрбие процесіне енгізу – қазіргі күннің көкейкесті мәселесі... Қазіргідей барлық нәрсенің байлық, пайда сияқты жағын ғана ескеретін көзқарас үстем болған кезеңде, күнделікті өмірдегі күрделі мәселелерді шешуде Абай мұраттары жас өспірімдерді «адамдығын бұзбай» пайда табу жолдарымен қамтамасыз етеді» [1.7]. Абай мұрасы қазақ ұлты мен оның өзіндік бұзылмаған ділі мен таза адами болмысын сақтап қалуға зор үлес қосады.

Абай шығармалары сонау төңкерістен кейінгі алғашқы жылдары-ақ ұстаздар қауымының назарына іліге бастаған. Ал 1945 жылы ол оқу процесіне ресми түрде енген. И.Халитова Абай шығармаларын оқу-тәрбие процесінде қолданудың тарихы мен теориясын әдісанмалық жақтан қамтамасыз ететін ғылыми нұсқау мен тетіктерді жасауды күн тәртібінде тұрған мәселе санап, өзі осы мәселемен арнайы айналысады. Абай шығармаларын оқу-тәрбие процесіне енгізу мәселесі Абайдың туғанына 150 жыл толу қарсаңында Қазақстан Білім министрлігі өткізген конференцияда қаралған. Бұл кезеңде Абай шығармаларының әр сыныпта берілу жүйесін қайта қарауды, оқулықтарымыздағы ақын өмірбаяны мен ата-тегін, шығармашылық нәр алған көздері мен ақындық мектебін, педагогикалық, психологиялық ойлары мен өзге де мәселелерді бүгінгі ғылыми жаңалықтарға сүйене отырып ашудың қажеттілігі, ақын қарасөздерін 6-7-сыныптан бастап бағдарламаларға батылырақ енгізу уақыт талабы екені айтылады. Осы конференцияда Абайды тануды барлық пәндердің мазмұнынына сыналап енгізу жайы да сөз болады. Өйткені Абай шығармаларында адамзаттық ақиқат пен өмір, тұрмысқа қажетті ақыл-кеңестер мол ұшырасады. И.Халитованың пікірінше, Абай Құнанбаевтың шығармашылық мұрасын оқыту мен оны тәрбие жұмыстарында пайдалануда осы күнге дейін шешілмей келе жатқан мәселе - оның шығармашылығындағы тәлім-тәрбиелік ой-пікірлерді барынша толық қамту жолдарының қарастырылмағандығы болып табылады [1.8]. И.Халитованың докторлық диссертациясында Абай шығармаларын оқу-тәрбие процесіне енгізу тарихымен қатар оның тәлім-тәрбиелік пікірлерін практикада пайдалану мәселелерінің теориялық-әдіснамалық негізі қарастырылған. Ғалым осы мәселенің ғылыми әдебиеттер мен практикадағы жағдайын қарастыру барысында мынадай қайшылықтар анықталғанын жазады: Абай Құнанбаев мұрасының зерттелуіне тоталитарлық жүйенің кері ықпалы мен қоғамдағы экономикалық, саяси, әлеуметтік өзгерулер кезеңінде ондағы тәлім-

тәрбиелік ой-пікірлерді оқу-тәрбие процесінде пайдалануға жаңа көзқарас қалыптасу қажеттігі арасындағы қайшылық; Абай Құнанбаевтың педагогикалық көзқарастарының теориялық жақтан дәлелденуі мен оның оқу-тәрбие практикасына толыққанды ендірілмеуі арасындағы қайшылық; Абай Құнанбаев шығармаларының педагогика-психологиялық мүмкіндіктері мен оларды іс жүзінде қолдануға жағдай жасайтын педагогикалық-әдістемелік нұсқаулардың жоқтығы арасындағы қайшылық; Абай Құнанбаев шығармаларының оқу мазмұнында берілуі мен оны оқытуда жеке оқушы тұлғасының ескерілмеуі арасындағы қайшылық; Жоғары оқу орындарында Абай Құнанбаевтың педагогикалық көзқарастарының оқытылуы мен оны оқу-тәрбие жұмысында пайдалануға болашақ ұстаздарды даярлаудың теориялық және практикалық жақтан толық қарастырылмауы арасындағы қайшылық. Шынында да қазір заман жаңарған, өзгерген. Өзгерістің тәуелсіздік, еркіндік, ой бостандығы секілді жаңа жақтарымен бірге затшылдыққа, пайда мен ақшаға бас ұрушылыққа қатысты пайда болған қасаңдық, қайырымсыздық секілді жағымсыз жақтары да бар. Осы орайда Абай мұрасы қазіргі өтпелі, құбылмалы заманда адамдарға бағдарламалық көмек көрсетуі әбден мүмкін. Абайды білу мен танудың әр қазаққа да қажеттігі жөнінде кезінде Алаш қайраткерлері жетер жеріне жеткізе айтып кеткен.

Абай мұрасын мектептегі оқу-тәрбие процесіне енгізу оны оқытатын маман, ұстаздарды тәрбиелеу ісімен де тығыз байланысты. Сол себепті ғалым Абай мұрасын оқу процесіне енгізу жайы жоғары оқу орындарында қалай жүзеге асып жатқанын да қарастырған. Яғни И.Халитованың докторлық диссертациясы көздеген мақсаты - Абай Құнанбаев мұрасын оқу-тәрбие процесіне енгізу тарихын зерттеу арқылы бұл игі істің теориялық-әдіснамалық негізін айқындау және бүгінгі жас ұрпақты оқыту мен тәрбиелеуде оның тиімді жолдарын көрсету [1.9]. Ғалым зерттеу еңбегінде Абай Құнанбаев мұрасындағы тәлім-тәрбиелік пікірлерді зерттеуге арналған ғылыми-теориялық, әдістемелік-практикалық бағыттағы 1960-1995 жылдар арасындағы жарияланған еңбектерді талдау арқылы олардың педагогика ғылымындағы мән-мағына, мазмұнын айқындаған. Осы жылдары жарық көрген оқулық, бағдарлама мен әдістемелік құралдарды талдау арқылы Абай Құнанбаев мұрасын оқу-тәрбие процесіне енгізу тарихына сипаттама берген. Осылардың негізінде ақын мұрасын оқу-тәрбие процесіне енгізудің теориялық-әдіснамалық тұжырымдамасын ғылыми-педагогикалық тұрғыдан негіздеген. Болашақ ұстаздарды жас ұрпақты оқыту мен тәрбиелеуде Абай мұрасын пайдалана білуге даярлау жолдарын да нақтылауға қомақты үлес қосқан.

Абай мұрасы, оның педагогикалық мазмұны мен бағытын танып-білу бүгінде біршама елеулі нәтижеге жеткен. Абай туралы алғашқы мақаланы 1905 жылы Әлихан Бөкейханов қазанама ретінде жазса [2.11-19], оның педагогикалық көзқарасына ғылыми мән беру бағытындағы еңбектер 1934 жылы жазылған Ш.Әлжанұлының «Абайдың педагогикалық көзқарастары» деген мақаласынан [3] басталады. И.Халитованың пайымдауынша, мұнда Ш.Әлжанұлы Абайдың қарасөздері мен өлеңдеріндегі бала тәрбиесіне қатысты пікірлерге сүйене отырып, оның педагогтік көзқарастарын дәлелдеуге ұмтылған. Ш.Әлжанұлында «ақын өз пікірлерін таптық тұрғыдан қарастыра алмады» деген пікір ұшыраса, оны И.Халитова сол кездегі заман үрдісі деп санайды. Келесі кезекте ғалым ақынның тәлім-тәрбиелік көзқарастарына тарихи-педагогикалық, теориялық тұрғыда назар аударған ғалым ретінде Т.Тәжібаевты атайды. Абайдың ағартушылық, педагогикалық көзқарасына қатысты пікірлер XIX ғасырдың екінші жартысындағы тәлім-тәрбиелік ойларды қарастырған көпшілік еңбектерден орын алған. Ғалым Қ.Жарықбаев Абайдың педагогикалық көзқарастары мен психологиялық пікірлерін ұштастырып көптен бері зерттеп келеді. Оның еңбегі негізінен Абай мұрасын психологиялық пән тұрғысынан қарастыруға басымдық береді. Абай мұрасын психология ғылымының тұрғысынан зерттеген еңбектерінің нәтижесін Қ.Жарықбаев жоғары оқу орындарына арналған «Психология» оқулығы мен «Қазақстанда психологиялық ой-пікірлердің даму тарихы» атты оқу құралында тұжырымдап ұсынады. Абайдың педагогикалық көзқарасы туралы ардагер ғалым С.Қалиевтің де еңбегі аса зор. Ол осы орайдағы пікірлерінде ақынның дүниені танып білу жолдары мен еңбек етіп, кәсіп қылу, оқу-ағартуға үндеу, адамгершілік, махаббат, отбасы туралы пікірлерін дұрыс ашып көрсетумен қатар, ол пікірлердің жас буынды оқыту мен тәрбиелеудегі маңызын да ашып көрсеткен. И.Халитова өзінің диссертациялық еңбегінде ғалым С.Ғаббасовтың еңбегін айрықша бөліп атайды: «Абайдың педагогикалық көзқарастарын зерттеуде өзінен бұрынғы осы бағыттағы еңбектерден бір топ ілгерілей түсіп, ондағы ақыл, парасат, ұждан, қанағат, әділет, шапқат сияқты адамдық қасиеттерге тоқтала отырып, С.Ғаббасов адам баласының бақытты өмір сүруі ... мінез-құлқы мен ұжданы негізінен ақыл-парасат пен жүрек тәрбиесінен нұр алады екен... Ондай тұжырымды Абай да құптайды деп, ақынның 19, 31, 32-қарасөздерінен үзінділер келтіруімен өз ойын дәлелдеуге ұмтылған» [1.16]. С.Ғаббасов Абай шығармаларының ұлт мәдениеті мен әдебиеті, жалпы руханиятындағы орнын аса жоғары бағалаған. Ол «Абайдың педагогикалық ойларын дұрыс түсініп

игеру арқылы ғана шынайы халқымызға тән тәлім-тәрбие бере аламыз» деп, ақын ойларын халық педагогикасы негіздерінің қатарына қосады. И.Халитова Абай шығармаларындағы тәлім-тәрбиелік пікірлер ішінен болашақ маман ұстаздарды даярлауға пайдалы болар кеңестерін тауып көрсетуде көрнекті педагог К.Құнантаеваның «Ұстаздарға өсиет» атты мақаласын ерекше бөліп атайды. К.Құнантаева өз мақаласында ақын шығармалары арқылы болашақ ұстаздарды педагог мамандығына даярлау мәселесін көтеріп, оны шешудің кейбір жолдарын да көрсетіп береді. Ол өз мақаласында әсіресе, Абайдың «Қарашы, өз бойыңда түгел ме екен ыстық жүрек, өң шырай, қуат пен күш?» деген өлең жолдарын өз ойына арқау етіп алған. Көрнекті ғалым Абайды халқымыздың ұстазы санайды әрі маман ұстаздар даярлауда ақынның қажетті пікірлеріне назар аударуымызды талап еткендей болады. И.Халитова көптеген мақалаларға саралау жасай келіп, сол қатардағы Ұ.Әбілдаұлының кітабы туралы да өз ойларын ортаға салады. Ұ.Әбілдаұлы Абай мұрасының мәнін танытуға біршама талаптанып үлес қосыпты. Мәселен, оқушыларға Абай өлеңдерінен алып «Ақыл сенбей сенбеңіз, бір іске кез келсеңіз», «сөзіне қарай кісіні ал, кісіге қарап сөз алма» деген ақын сөздерінің мәнін ашу мақсатында сұрақтар қоюы, ақын сөздерінің мәнін тануға талаптануы орынды. Өйткені Абай өлеңін жүгіртіп, сыдыртып, мәнерлеп оқып шыға салу аздық етеді. Ақынның әр сөзінде «Атан түйе тарта алмас» мән-мағына мен мол мазмұн жатады. Ұ.Әбілдаұлының осы бағытта ақын өлеңдеріндегі мән-мазмұнды танытуға өзінше әрекет етуін орынды іс деп білеміз. И.Халитова да оның еңбегін «Абай шығармашылығын оқу-тәрбие процесіне пайдалануда таптырмайтын құрал» деп жоғары бағалаған [1.25].

И.Халитованың Абай шығармаларын оқу-тәрбие процесінде пайдалану барысын саралаған түрлі мақалаларға баға беруінде байқалатын бір жағдай – көпшілік ұстаздар қауымы, ғалым кісілердің Абайдағы жан мен тән, жан құмары мен тән құмары сөздерінің мән-мағынасы оқушы санасына өз деңгейінде жетпей жататындығын атап өтуі. Тіпті ғалым Абайдың «Масғұт» поэмасындағы кейіпкердің қызыл гүлді таңдауын дұрыс деп тануға күмән білдірген пікірлерді де келтіреді. Олардың ойынша, ақылды жоғары бағалаған Абайдың қызыл гүлді таңдап, ақ гүлді таңдамауы мүмкін емес. Біздіңше, мәселені осылайша қойып сөз етудің өзі Абайдың ақиқат ойы мен мұрат-мақсатын танымау болып табылады. Абайдың жүрекке жақын болмыс ретінде ұғылатын әйелдер махаббатын ақылдан артық қоюы заңды. Себебі ақын өз шығармашылығының өң бойында жүректі әркез түрлі мәнерде жоғары қойып жырлаған. Оның адамгершілік іліміндегі толық адам – ақыл, қайрат, жүректен, ал жәуәнмәртлік – ақыл мен жүректен (әділет пен рақым) құралса, иманигүлі – тек жалғыз ғана жүректен тұрады. Яғни ақынның иманигүл танымы үш сүюді танытады [4.209]. Ал сүю - жүректен шығар қасиет. 17-қарасөзінде де ақын ақыл мен қайратқа жүректі жолбасшы етуді жөн көреді. Осындай ойлар төркініне сүйенсек, Абайдың өз кейіпкеріне сүю мен махаббат және әйелдерге қатысты қызыл гүлді таңдатуына таң қалмаймыз. Керісінше, оны ақындағы жүйелі де желілі әрі орынды шешім деп қабылдаймыз. Осы орайда Абай шығармаларының мән-мазмұнын түсінудегі талап ретінде И.Халитова айтқан мына пікірді орынды көреміз: «Ақынның өлеңдері болсын, қарасөздері болсын оқулықтарға енгізумен қатар, оларға түсіндірмелер де берілгені жөн. Ол түсіндірмелер бір ғана құрастырушылар тарапынан емес, сондай-ақ басқа да ғалым, жазушылар, әсіресе абайтанушылармен кеңесе отырып берілсе, Абай шығармалары оның мазмұнынан оқушыларға толығырақ жеткізуді қамтамасыз етеді» [1.28]. Әрине мұндай жағдайда Абайды танып білу мен түсінудің деңгейі біршама биіктеп, ақын ойының қадір-қасиеті де арта түсер еді. Ғұлама ғалым М.Әуезовтің өзі «Абай мұхит қой, мен одан қасықтап қана алдым» дегені көп нәрсенің сырын байқатып, Абайды танып білуде біздерден жауаптырақ болуды талап етеді.

Сөйтіп И.Халитова педагог ғалымдар мен жоғары оқу орындарының ұстаздары және мектеп мұғалімдерінің Абай өмірі мен шығармашылығын оқу-тәрбие процесінде пайдалануға қатысты пікірлеріне зерделі саралау жасап, осы орайдағы ой, біліміміздің арта түсуіне үлес қосады.

Әдебиеттер:

1. Халитова І. Абай Құнанбаев мұрасын оқу-тәрбие процесіне енгізу тарихы (1960-1995). 13.00.01 – жалпы педагогика, 1998.

2. Абайды оқы, таңырқа... (Құрастырған, алғы сөзі мен түсініктемесін жазған – М.Мырзахметов, филология ғылымдарының докторы), Алматы: Ана тілі, 1993. – 160 б.

3. Әлжанұлы Ш. Абайдың педагогикалық көзқарасы. Социалистік Қазақстан. 30 декабрь 1934.

4. Мырзахметов М. Мұхтар Әуезов және Абайтану проблемалары. Алматы: Ғылым, 1982. – 296 б.

Atakhanov Abdukhalil Sulaymanouly
MA, English teacher, Ahmet Yasawi International Kazakh-Turkish University,
e-mail: halil779111@gmail.com

Meyirbekov Akylbek Kayratbekuly
PhD, Acting Professor, Ahmet Yasawi International Kazakh-Turkish University,
e-mail: ph-doctor@mail.ru

AN ANALYSIS OF HOW A VIRTUAL LEARNING ENVIRONMENT REFLECTS ON EDUCATION SYSTEM AND ITS POSSIBLE ROLES FOR ICT

Резюме. *В статье делается анализ о влиянии виртуальной обучающей среды на образовательную систему. А также рассматривается вопрос о возможных ролях, который играет информационно-коммуникационные технологии в электронно-виртуальной обучающей среде.*

Ключевые слова: *электронное обучение, виртуальное обучение, ИКТ.*

Түйіндеме. *Мақалада қазіргі таңда жоғарғы оқу орындары мен орта мектептерде енгізіліп жатқан виртуалды электронды оқыту жүйесі және оның оқу жүйесіне берер әсері жөнінде айтылған. Сонымен қатар, виртуалды электрондық оқыту жүйесінің информационды коммуникациялық технологияларда алатын орны жөнінде анализ жасалынған.*

Кілт сөздер: *электронды оқыту, виртуалды оқыту жүйе, ИКТ.*

Summary. *This article is mentioned about how a virtual learning environment reflects on education system and its possible roles for Information Communication Technologies. In addition, ICTs are a potentially powerful tool for extending educational opportunities.*

Keywords: *a virtual environment, e-learning, ICT*

Changes in the system of social relations have an impact on education, require him mobility and adequate response to the realities of a new historical stage, and should meet the needs of economic development in general. The educatıon system of Kazakhstan is developing in conditions of obsolete methodological base of education, the structure and content, which are insufficient for its gradual integration into the global educational space.

Virtual learning environment (VLE) is a computer software that enables the use of multimedia in a simple platform in the net. With the help of VLE the following basic learning tools of online learning can be used: text, still graphics and illustrations, sound and music, video and moving graphics, multimedia. VLEs include users, courses and file management and maintenance. It offers several user levels such as students, teacher and administrator. There are several VLEs offered to customers in the net, some of them are commercial and the others open source. The most used and famous ones are Blackboard, Moodle and WebCT and Edmodo.

Manninen (2000, p.30) says the differences between learning in a virtual learning environment and in a traditional classroom situation are as follows. In the virtual learning environment the learner's own activity is emphasized and studying takes place at least partly in a simulated situation. Students have an opportunity to directly interact with the learned matter [1]. The learning environment emphasizes problem-centered over subject centered learning in the planning of teaching. Studying is a comprehensive and lengthy process instead of divided short-term classes. There are different persons, mentors and experts to support the students. Teacher's role changes from information deliverer to organizer and instructing person.

The virtual learning environment which is implemented on the basis of local and global computer networks, depending on the characteristics of the telecommunication links integrates educational content and customize user services and networking infrastructure as a teacher - student.

On the other hand , the system components of a virtual learning environment technology platform forms of lifelong learning.This ensures guaranteed availability of student learning and satisfaction of educational needs by creating a permanent location in terms familiar to him learning environment.

Innovative approaches to organizing and conducting the training sessions are based on the use of information and communication technologies, involving the restructuring of the content and the organizational and methodical forms of learning, the development of modern information technology support and development of the educational process, including the work with digital learning materials and organization of lessons in a mode online.

Today, along with the mass connection of educational institutions to the Internet, the creation of educational web-resources, network libraries, repositories of educational multimedia content, much less

provided information and methodological support of the educational process with the use of modern ICT , practically no waste technique of the organization of computer training sessions .

According to The World Development Report For developing countries ICTs have the potential for increasing access to and improving the relevance and quality of education. It thus represents a potentially equalizing strategy for developing countries. ICTs greatly facilitate the acquisition and absorption of knowledge, offering developing countries unprecedented opportunities to enhance educational systems, improve policy for mulation and execution, and widen the range of opportunities for business and the poor. One of the greatest hardships endured by the poor, and by many others who live in the poorest countries, is their sense of isolation. The new communications technologies promise to reduce that sense of isolation, and to open access to knowledge in ways unimaginable not long ago.[2]

However, the reality of the Digital Divide—the gap between those who have access to and control of technology and those who do not—means that the introduction and integration of ICTs at different levels and in various types of education will be a most challenging undertaking. Failure to meet the challenge would mean a further widening of the knowledge gap and the deepening of existing economic and social inequalities.

ICTs are a potentially powerful tool for extending educational opportunities, both formal and non-formal, to previously underserved constituencies—scattered and rural populations, groups traditionally excluded from education due to cultural or social reasons such as ethnic minorities, girls and women, persons with disabilities, and the elderly, as well as all others who for reasons of cost or because of time constraints are unable to enroll on campus.

• **Anytime, anywhere.** One defining feature of ICTs is their ability to transcend time and space. ICTs make possible asynchronous learning, or learning characterized by a time lag between the delivery of instruction and its reception by learners. Online course materials, for example, may be accessed 24 hours a day, 7 days a week. ICT-based educational delivery (e.g., educational programming broadcast over radio or television) also dispenses with the need for all learners and the instructor to be in one physical location. Additionally, certain types of ICTs, such as teleconferencing technologies, enable instruction to be received simultaneously by multiple, geographically dispersed learners (i.e., synchronous learning).

• **Access to remote learning resources.** Teachers and learners no longer have to rely solely on printed books and other materials in physical media housed in libraries (and available in limited quantities) for their educational needs. With the Internet and the World Wide Web, a wealth of learning materials in almost every subject and in a variety of media can now be accessed from anywhere at anytime of the day and by an unlimited number of people. This is particularly significant for many schools in developing countries, and even some in developed countries, that have limited and outdated library resources. ICTs also facilitate access to resource persons mentors, experts, researchers, professionals, business leaders, and peers—all over the world.

One of the most commonly cited reasons for using ICTs in the classroom has been to better prepare the current generation of students for a workplace where ICTs, particularly computers, the Internet and related technologies, are becoming more and more ubiquitous. Technological literacy, or the ability to use ICTs effectively and efficiently, is thus seen as representing a competitive edge in an increasingly globalizing job market. Technological literacy, however, is not the only skill well-paying jobs in the new global economy will require. En Gauge of the North Central Regional Educational Laboratory (U.S.) has identified what it calls “21st Century Skills,” which includes digital age literacy (consisting of functional literacy, visual literacy, scientific literacy, technological literacy, information literacy, cultural literacy, and global awareness), inventive thinking, higher-order thinking and sound reasoning, effective communication, and high productivity [3].

Digital Age Literacy.

- Functional literacy - ability to decipher meaning and express ideas in a range of media; this includes the use of images, graphics, video, charts and graphs or visual literacy
- Scientific literacy -understanding of both the theoretical and applied aspects of science and mathematics
- Technological literacy - competence in the use of information and communication technologies
- Information literacy - ability to find, evaluate and make appropriate use of information, including via the use of ICTs
- Cultural literacy - appreciation of the diversity of cultures
- Global awareness - understanding of how nations, corporations, and communities all over the world are interrelated

Inventive Thinking.

- Adaptability - ability to adapt and manage in a complex, interdependent world
- Curiosity - desire to know
- Creativity -ability to use imagination to create new things
- Risk-taking - ability to take risks
- Higher-Order Thinking- creative problem-solving and logical thinking that result in sound judgments

Effective Communication

- Teaming - ability to work in a team
- Collaboration and interpersonal skills - ability to interact smoothly and work effectively with others
- Personal and social responsibility -be accountable for the way they use ICTs and to learn to use ICTs for the public good
- Interactive communication - competence in conveying, transmitting, accessing and understanding information
- High Productivity - ability to prioritize, plan, and manage programs and projects to achieve the desired results; ability to apply what they learn in the classroom to real-life contexts to create relevant, high-quality products

The potential of ICTs to promote the acquisition of these skills is tied to its use as a tool for raising educational quality, including promoting the shift to a learner-centered environment.

Improving the quality of education and training is a critical issue, particularly at a time of educational expansion. ICTs can enhance the quality of education in several ways: by increasing learner motivation and engagement, by facilitating the acquisition of basic skills, and by enhancing teacher training.ICTs are also transformational tools which, when used appropriately, can promote the shift to a learner-centered environment.

Research has shown that the appropriate use of ICTs can catalyze the paradigmatic shift in both content and pedagogy that is at the heart of education reform in the 21st century [4]. If designed and implemented properly, ICT-supported education can promote the acquisition of the knowledge and skills that will empower students for lifelong learning.

When used appropriately, ICTs—especially computers and Internet technologies— enable new ways of teaching and learning rather than simply allow teachers and students to do what they have done before in a better way. These new ways of teaching and learning are underpinned by constructivist theories of learning and constitute a shift from a teacher-centered pedagogy—in its worst form characterized by memorization and rote learning—to one that is learner-centered.

Refferences:

1. *Macpherson, A., Elliot, M., Harris, I., and Homan, G., (2004). E-learning: Reflections and evaluation of corporate programs. Human Resource Development International, 7(3), 295-313. Retrieved from The Business Source Premier database.*
2. *World Bank (1998), The World Development Report 1998/99. Quoted in Blurton, C., New Directions*
3. *Source: Adapted from EnGauge. North Central Regional Educational Laboratory. Available Online at http://www.ncrel.org/engauge/skills/21skills.htm. Accessed 31 May 2002.*
4. *Bransford, J. (ed.) (1999), How People Learn: Brain, Mind, Experience, and School (Washington, DC: National Research Council).*

ӘОЖ 796.09

Калиев Нуржан Кажимуханович
Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,
Өнер факультеті, «Дене тәрбиесі» кафедрасының аға оқытушысы, dene-tardiesi@mail.ru

Мамиров Ерлан Нарзуллаевич
Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Өнер факультеті,
«Дене тәрбиесі» кафедрасының аға оқытушысы, dene-tardiesi@mail.ru

СПОРТТЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ҚЫЗМЕТІ МЕН СПОРТТЫҚ ҚОЗҒАЛЫСТЫ ДАМЫТУДАҒЫ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАР

Түйін: *Спорт адамды жан-жақты жетілдірудің тиімді құралы ретінде оны рухани және дене дайындығына тәрбиелеудің қозғаушы күші болып саналады. Спорттық жоғары нәтижеге жеткен сайын спортшы тек денесін ғана дамытып қоймай, сонымен қатар адамгершілік, өнегелілік, эстетикалық , ақыл-ой, еңбек, отан сүйгіштік тәрбиелерін де алады. Спорттың адамды тәрбиелеудегі педагогикалық маңызы өте зор екені қарастырылған.*

Кілтті сөздер: *педагогика, білім беру, оқытып, үйрету, бағдарлау, өздігінен дамыту, дене дайындағандығы, дене тәрбиесі.*

Резюме: *Спорт является движущей силой его духовной и физической подготовки как эффективного инструмента для всестороннего улучшения личности. Поскольку спортсмен достигает высоких результатов, спортсмен будет не только развивать свое тело, но и получать образование в моральном, моральном, эстетическом, умственном, трудовом и патриотическом воспитании. Считается, что спорт имеет большую педагогическую ценность в обучении людей.*

Ключевые слова: *Ориентирование, образование развитие личности, саморазвитие, физическая культура.*

Summary: *Sport is the driving force of his spiritual and physical training as an effective tool for the overall improvement of personality. As the athlete achieves high results, the athlete will not only develop his body, but also receive education in moral, moral, aesthetic, intellectual, labor and patriotic education. It is believed that sport has great pedagogical value in training people.*

Key words: *Orientation, education, personal development, personal development, physical education*.

Спорттың қызметін шартты түрде спецификалық (ерекше болмыс құбылысы ретінде тек өзіне тән) және жалпыға бөлеміз. Біріншісіне, жарыстық-мөлшерлік өлшеу (эталондық) және эвристикалық-нәтижелілік қызметі. Екіншісіне, қазіргі уақытта әлеуметтік-қоғамдық мәні бар қызметтерді, яғни жеке тұлғалық бағытты тәрбие, үйрету және дамыту қызметін қосады; сауықтыру-рекрлациялық қызмет; жеке тұлғаның әлеуметтік интеграциясы және социализациясы; коммуникативтік және экономикалық қызметі.

Спорттық қызметке жеке тұлға және қоғамның нақтылы қажеттілігін қанағаттандыру және дамыту, адамға және адамдар арасындағы қатынасқа объективті тән әсер ету қасиеті жатады.

Жарыстық-эталондық қызметі. Жеңіске спорттың негізгі спецификасын немесе жеке өзіндік жоспарда жоғары спорттық нәтижеге жету немесе жарыста орын алуға бағдарланған сайыстар барысында нақтылы адам мүмкіндіктерін жүйелі салыстыру және әділ бағалаудың максимальды мәнін айқындаумен тұжырымдалатын меншікті жарыстық қызмет құрайды.

Спорттағы есепке алынып, белгіленген рекордтар мен жетістіктер спорттық дәреже талаптарын орындау жалпы адам мүмкіндіктерін және өзіне тән көрсеткіші қызметін атқарады, және кең танылымға ие болады. Техника эталонынан (өлшемінен) айырмасы "спорттық эталон" тарихта өзгеріссіз қалмайды, спортшының өзін жетілдіруіне, күшті жұмылдыруына бағыттап, ынталандырып, барлық уақытта алға озады. Спорттың эталондық қызметі *жоғары жетістіктер спортында* анық көрінеді, алайда белгілі шамада бүкіл спортқа, оның ішінде арнайы ұйымдастырылған жарыстар жүйесі арқылы жалпы көпшілік бұқаралық спортқа да тән [1].

Эвристикалық - табысқа жету қызметі. Спорт үшін адамға өз мүмкіндіктерін білуге жұмылдыратын шығармашылық ізденіс қызметі тән, яғни оны максимальды іске асыруда және арттыруда тиімді әдістерін іздеп табу. Бұл қызмет жоғары жетістіктер спортында барынша толық көрініс тапқан, өйткені жетістікке жету жолында дайындық жүйесін үнемі жетілдіріп отыру, жаңа құралдарын жаттығу әдістерін, спорттық күресті жүргізудің жаңа әдістің және тәсілдің күрделі элементтері үлгісін шешімін іздеу қажет. Спортшы барлық уақытта шерберліктің жаңа деңгейіне көтерілу үшін жарыстарда өзінің мүмкіндіктерін толық жұмылдырып және көпжылдық дайындықтың әртүрлі сатыларында олардың барын тиімді пайдаланып, өз қабілеттерін жетілдіруі тиіс. Алып шығармашылық лабораториясы сияқты спорт адам жетістіктерінің шыңына таптаурын жол салады.

Нобель силығының лауреаты Арчибальд Хиллдың "Физиологиялық мәліметтердің шоғырландырылған саны физиология кітабында емес, әлемдік спорттық рекордтарда", – деген сөзі бұған дәлел.

Әлеуметтік - қоғамдық қызметіне бәрінен бұрын *жекелік – бағытты тәрбие, оқытып үйрету* және *дамыту қызметтері* жатады. Спорт тек дене және спорттық жетілу үшін үлкен мүмкіндік туғызып қомайды, сонымен бірге ол адамгершілік, өнегелілік, эстетикалық, интеллектуальдық (ақыл-ой) және еңбек тәрбисін береді. Спорттың өзіне тарту күші дене және психикалық күштердің көрінуіне жоғары талап, адамның саналылығы мен рухани бейнесін жекелей – бағытты тәрбиелеу үшін кең ауқымдағы мүмкіндіктер туғызады. Тәрбиелік мақсатқа жетудің соңғы нәтижесі тек спорттың өзіне ғана емес, барлық тәрбие және даму жүйесінің әлеуметтік бағыттылығына да байланысты. Осындай бейнеде, спорттың тәрбиелік мүмкіндіктері өзінен-өзі шешілмейді, спорт аясында жинақталған тәрбиелік-бағытталған қатынастар жүйесі арқылы іске асырылады.

Спорт әлеуметтік-педагогикалық жүйеге кіргендіктен дене тәрбиесінің ықпалды құралы болып табылады, ал спорттық кәсіби-қолданбалы түрлерімен шұғылданудың арқасында еңбек және әскери қызметтің маңызды компонентіне айналады.

Спорттың сауықтыру-рекреациялық қызметі адам ағзасының жағдайына және қызметтік мүмкіндіктеріне оңды әсер етуімен көрінеді. Әсіресе бұл балалар мен жасөспірімдер спортында анық көрінеді, яғни спортпен шұғылданудың дамып және қалыптасып келе жатқан ағзаға пайдалы әсеріне баға жетпейді. Дәл осы жаста денсаулықтың негізі қаланады, дене жаттығуларымен жүйелі шұғылданудың дағдылары үйлестіріледі, жеке және қоғамдық гигиена дағдылары қалыптасады. Спорт сонымен бірге жақсы көңіл күйдің көзі болып табылады, ол балалардың психикалық жағдайын түзейді, ақыл-ой шаршауын басуға мүмкіндік береді, бұлшық ет қуанышын сезіндіреді. Әсіресе балалардың *гиподинамиясының* кері құбылысын жою ісінде оның рөлі өте зор [2].

Елдің ересек тұрғындарымен жұмыс істеуде спортқа көп мән беріледі. Ол сауықтыру еңбек қызметіндегі және тұрмыстағы қозғалыс белсенділігінің тез азаюы тән ғылыми - техникалық прогрестің қолайсыз зардаптарынан қорғау құралы болып табылады. Спорт бос уақытын салауатты демалыспен және көңіл көтерулермен ұйымдастырудың таралған түрі.

Спорттың әсерлену және көріністік қызметі өнермен бірлестікте адамның дене және рухани сапалары үйлескен үндестікте көрінетін оның көп түрлері өзімен эстетикалық қасиеттерді ала жүреді. Әсіресе, бұл жоспарда олардың ішіндегі қызықтыратын тартымдысы күрделі қозғалыс үйлесімділігіндегі мына спорт түрлері: спорттық және көркем гимнастика, конькиде мәнерлеп сырғанау, суға секіру және т.б. Адам денесінің сұлулығы, әдіс-тәсіл жағынан күрделі және мәнерлі дағдыланған қозғалыс, мерекелік көңіл күй – осылардың бәрі спорттың ақиқат табынушыларын қызықтырады. Спорт көпшілікке танылған ойын-сауық сияқты құбылыс ретінде әсерлілігімен және қабылдау өткірлігімен көпшілік адамдардың жеке және ұжымдық қызығушылық ынтасын қозғайтын, сонымен бірге "спорт тілінің" әрбір адамға іс жүзінде түсінікті жан-жақтылығымен сипатталады.

Барлық адамдар үшін спорт сезімге, мазмұнға бай қызық көрініс. Осы заманғы коммуникацияның техникалық құралдары, әсіресе бейне көрініс спорттық көрермендер аудиториясының бұрынғы кезеңдермен салыстырғанда ауқымы кеңейді, яғни бұл адам баласының сезім әлеміне спорттың әсерін арттырды [3].

Көрермен жанкүйерлерсіз спорт жалпыға бірдей маңызы бар әлеуметтік құбылыс болмаған болар еді. Спорттық майданға бәсекелесіп жарысып жатқандармен бірге әсерленіп, жанкүйерлер өзін солардың ішінде жүргендей спорттық сайыста, мінездердің күресінде, спорттық дауларды сезіммен-бейнелік деңгейде шешуде солармен бірдей сезінеді және өзінің өмірлік ұстанымында бекітуге еліктеу және жекелеу үшін айқын мысалдарды табады.

Жеке тұлғаның әлеуметтік интеграциясы мен социолизациясының қызметі. Спорт адамдарды қоғамдық өмірге тартудың қуатты қозғаушы күштерінің бірі болып табылады, яғни шұғылданушыларды оған қатыстыруға ынталандырады және шұғылданушылардың әлеуметтік қатынастағы тәжірибесін қалыптастырады. Жеке тұлғаны социялизациялау процесіндегі оның маңызды рөлі осыған негізделген.

Ерекше спорттық қатынастар (жеке тұлғалар арасында, топтар арасында, ұжым аралық) спорттың шегінен тыс шығатын әлеуметтік қатынастар жүйесіне осылай немесе басқаша қатыстырылады. Бұл қатынастардың жиынтығы спорттың жеке тұлғаға әсер ету негізін құрайды, яғни оның тәжірибесін спорт ауқымында және одан да басқа барынша кең масштабта меңгеру қажет болады.

Спорттық қозғалыс жалпы көпшіліктік әлеуметтік ағым ретінде және әлеуметтік интеграция қозғаушы күштерінің бірі ретінде үлкен маңызға ие болды, яғни адамдарды бір-біріне жақындату және оларды топтарға, ұйымдарға, одақтарға, клубтарға қызығушылық ынтасы мен қызметіндегі

бірлік негізінде қанағаттандыру болып табылады. Спорттың жалпы көпшілікке түсініктілігі, жалпы халықтық сапаға өту үшін спорттық жетістіктерді халықтың, ұлттың, мемлекеттің беделді ықыласымен табиғи бағалау, оны жалпы көпшілік санасына әсер ету үшін қолайлы жол (канал) етеді. Қазіргі заманғы өмірде бұл жол коммерциялық мақсатқа да қолданылады.

Спорттың коммуникативтік қызметі. Қазіргі кезеңдегі адам дамуындағы қоғамның гуманизациясы спортты халықаралық байланыстарды өрістетудің халықтардың өзара түсінігі мәдени ынтымақтастық, әлемде бейбітшілікті нығайтудың қозғаушы күшін жасайды. Спорт халықаралық қатынаста әлдеқашан басты орынды иеленген [4].

Біздің заманымызда халықаралық спорттық байланыстар орасан зор деңгейге дейін өсті, ал "Спорт барлығы үшін" және олимпиадалық қозғалыс сияқты спорттық қозғалыс түрлері қазіргі заманғы өте кең ауқымдағы халықаралық ағымына айналды. Қазіргі таңда Халықаралық Олимпиада комитеті 200-ден астам Ұлттық олимпиадалық комитеттерді біріктіреді.

Спорттың экономикалық қызметі. Спорттың үлкен экономикалық мәні бар, яғни спортты дамытуға жұмсалған қаражат бәрінен бұрын тұрғын халықтың денсаулық деңгейін арттыруға, адамның өмірін ұзартуға және жалпы жұмыс қабілеттілігін арттыруға жұмсалу арқылы есесі қайтады. Спорт туралы ғылымның, материалдық-техникалық базаның дамуы маман дайындау – осылардың барлығы балалар және жасөспірімдер спорты, жалпы көпшілік спортының (бұқаралық) және жоғары нәтижелер спортының дамуына мүмкіндік жасайды.

Сонымен бірге спорттық көріністерден, спорт ғимараттарын жалға пайдаланудан түскен қаржы көзінің де экономикалық маңызы бар. Алайда бұл мемлекет пен қоғамдық ұйымдардың спортты дамытуға бөлген қаржының азғантай бөлігіне тең. Біздің қоғамымыздың негізгі құндылығы – бұл денсаулық . Бұл аспектіде де спорттың бағасы жоқ.

Спорттық қозғалыстың дамуындағы негізгі бағыттар. Спорт бүкіл әлемде негізінен екі бағытта дамиды:

1.Жалпыға бірдей (бұқаралық) спорт

2. Жоғары нәтижелер спорты

Жалпы көпшілік спортына студенттік, кәсіби-қолданбалы, денешынықтыру-кондициялық, сауықтыру-реакративтік спорты кіреді. Әлемнің көптеген елдерінде спорттың бұл түрлері миллиондаған шұғылданушыларды қамтып "Спорт бәрі үшін" деген қозғалысқа кіреді.

Жалпы көпшілік спортында шұғылданудың бағытына байланысты жүйелі сабақ барысында бүтіндей қатардағы мына міндеттер іске асырылады: білім беру, тәрбиелеу, сауықтыру, кәсіби-қолданбалы, рекреациялық, өзінің дене жағдайын (кондициясын) арттыру.

Жалпы көпшілік спортының негізін оқушы-студенттік спорт құрайды, яғни базалық дене дайындығына жету және білім беру мен тәрбиелеу жүйесінде (жалпы білім беретін мектептер, гимназиялар, лицейлер, колледждер, кәсіптік-техникалық училищелер, институттар, академиялар мен университеттер және т.б.) қабілетті дене дайындығын оптимизациялау болып табылады.

Осылай, оқушы-студенттік спорт жалпы дене дайындығын және жалпы бұқаралық деңгейдегі спорттық нәтижелерге жетуді қамтамасыз етеді. Жалпы көпшілік спорттық қозғалысына сонымен бірге нақтылы кәсіп түріне дайындау құралы ретінде (әскери және қызметтік көпсайыс, өрт сөндіру қолданбалы спорты әскери-әуе, десанттық,ішкі бөлім әскері және арнайы дайындалған бөлімдердегі күрес және шығыс жекпе-жегі) кәсіби қолданбалы дене дайындығы болып саналады.

Денешынықтыру-кондициялық спорты жалпы көпшілік жарыстарға қатысатын адамдардың дене дайындығын арттыру, қажетті жұмыс қабілеттілік деңгейін сүйемелдеу құралы болып табылады..

Жалпы көпшілік спорттық қозғалысқа, сонымен бірге нақтылы жұмысқа қабілеттілігі деңгейін сақтау және ағзаның саулық демалысы, қалпына келуі, сауықтырылу құралы ретінде сауықтыру-рекреациялық спорты жатады.

Жоғары жетістіктер спорты - қоғамда мойындалған, жоғары спорттық жетістікке жету үшін нақтылы бір спорт түрінің мүддесін қанағаттандыруға бағытталған қызмет түрі болып табылады. Мұнда спортшы өзінің, сол сияқты команданың беделін, ал жоғары деңгейде Отанның беделін арттыруға ұмтылады.

Үлкен спортта жетістікке жету үлкен дене және психикалық күштенумен тек, тұрақты жаттығу-жарыстық қызметтің арқасында ғана мүмкін. Спортшыға жарыстарға қатысу үлкен жауапкершілік жүктейді, яғни әрбір қателіктің, әрбір сәтсіз сөрелік бастаудың жоғары бағасы оның психикасына қатаң талапты анықтайтын қозғаушы күштерге айналады. Жоғары жетістіктер спортының негізгі спецификасы осында жатыр.

Солай бола тұрсада, жоғары жетістіктер спорты жалпы көпшілік спортынан өсіп шығады, құралдарымен дайындық әдістері қатынасында нақтылы сабақтастық байланыста жетістіктің бағыттарын құрып, жалпы көпшілік спорттық қозғалысқа дем береді.

Қазіргі заманғы жоғары нәтижелер спорты бір текті емес. Қазіргі уақытта онда бірқатар бағыттар бар.

-өте жоғары жетістіктер (әуесқойлар) спорты;

-кәсіптік спорт;

-кәсіптік-коммерциялық спорт;

-жетістіктік – коммерциялық спорт;

-көріністік – коммерциялық спорт.

Ең жоғары жетістіктер (әуесқойлар) спорты қазіргі уақытта күннен күнге жүктеме талаптары, жаттығу-жарыс қызметін ұйымдастыруға байланысты бөлімдерінде кәсіптік, спорт белгілерін алып келеді.

Әуесқойлық жоғары нәтижелер спортының өкілдері тәртіп бойынша студенттер, оқушылар немесе әскери қызметкерлер болып табылады, яғни олардың әуесқойлықты иеленуге құқығы бар (қазіргі кезде олардың еңбек ақылары кәсіпқойлардікімен шектеледі).

Әуесқой - спортшылар барлық кезде дерлік өзінің дайындығын мына төмендегі басты жарыстарды нысанаға алып құрады: Олимпиада ойындары, Әлем құрлық, республика чемпионаттары. Бұл жарыстарда табысты өнер көрсету өзінің спорттағы рейтингін көтеруге, ал одан әрі таза кәсіпқойлыққа өтіп, барынша жоғары еңбек ақыға қол жеткізуге мүмкіндік туғызады.

Кәсіптік-коммерциялық спорттың ең жоғарғы жетістіктер әуесқойлық спортынан айырмашылығы ол кәсіпкерлік заңымен дамиды, екінші жағынан спорттың заңы бойынша кәсіпқой спортшыларды дайындауда, оны іске асыруға мүмкіндік жасайды. Спортшы-кәсіпқойлардың жарыстар жүйесіне бірінен кейін екіншісі келетін ұзыннан ұзақ спорттық жарыстар сериясында спорттық базарда спортшы атлеттің бағасына сәйкес әрбір жарысқа материалдық сыйлық берумен байланысты табысты қатысуымен қортындыланатын белгілі бір мақсатты нұсқау-ереже әсер етеді. Осыған байланысты кәсіпқойлардың бір бөлігі жылдық дайындық циклында тек 2-3 рет барынша жоғары бапқа келу жағдайына кіруді алдына мақсат етіп қоймайды. Ұзақ уақыт кезеңі барасында олар жеткілікті дәрежедегі жоғары, бірақ максимальды емес дайындық деңгейін ұстайды.

Спортшы-кәсіпқойларды үш топқа бөлуге болады:

Бірінші топқа Олимпиада ойындарында да, әлем құрлық чемпионаттарын- да, сонымен бірге кубок үшін және коммерциялық жарыстарда да нәтиже көрсетуге ұмтылыс жасайтын спортшыларды жатқызуға болады.

Екінші топқа жоғары жетістіктері бар, бірақ ірі жарыстарға қатысып жоғары нәтижеге жетуге өзін дайындамайтын спортшылар жатады.

Үшінші топқа әсіресе, спорт ойындарындағы, жеке сайыстардағы, конькимен мәнерлеп сырғанаудағы спортшы-ардагерлерді жатқызуға болады. Бұл спортшылар орташа дене дайындығы және өте жоғарғы шеберлік қабілетінің деңгейін ұстаумен қатар жүретін жоғары өнерпаздық шеберлігімен көрермендерге еңбек ақы үшін жоғары спорттық шеберлікті көрсетеді. Жалпы көпшілік бұқаралық спорт пен жоғары жетістіктер спорты арасындағы спорттық қозғалыстағы аралық жағдайдағы орынды балалар мен жасөспірімдер спорт мектептеріндегі, клубтарындағы, секцияларындағы шұғылданушы спортшылар алады.

Республика бойынша статистикалық мәліметтер бойынша көпжылдық жүйесінің әртүрлі сатыларында спорт мектептерінде шұғылданушылар саны келесі шамада болады:

-алғашқы дайындық - 70-71%;

-бастапқы және тереңдетіп мамандану – 27-28%;

-спорттық жетілдіру – 1,5-2%;

-жоғарғы спорттық шеберлік – 0,45% .

Осылайша, жоғары жетістіктер спортына шұғылданушылардың небәрі 2% ғана өтеді, яғни 2 милиондай балалар мен жеткіншектердің жасөспірімдер мен қыздардың тек 35000 ғана жоғары дәрежелі спортшы болады екен. Сонымен, спорт мектептері мен клубтар жүйесі жоғарғы жетістіктер спортына да, сол сияқты жалпы көпшілік бұқаралық спортына да жұмыс істейді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Н.А.Бренштейн. О построений движений. Москва, 1967.

2. В.П.Филин, Н.А.Фомин. Возрастные основы физического воспитания. Москва, ФиС. 1972.

3. Ашмарин Б.А. Теория и методика физического воспитания. Москва: ФиС, 1979.

4. Матвеев А.П. Теория и методика физической культуры. Москва: ФиС, 1991.

5. Аманбаев Р.Р., Қалдыбаев М.К. Дене тәрбиелеу мәдениеті және спорт ілімі мен методикасының түсініктері. Алматы, 1992.

6. Оңалбек Ж.К. Ұлттар арасындағы дене тәрбиесі мен спорт. – Алматы: РБК, 1997. – 126 б.

7. Таникеев М.Т. Теория и практика взаимовлияния национальных факторов в развитии физического воспитания и спорта в Казахстане. – Алматы, 1998.

8. Уаңбаев Е. Дене тәрбиесінің негіздері. – Алматы: Санат, 2000. – 72 б.

9. Тілеулов Э.Ж. Дене тәрбиесінің ілімі мен әдістемесі. Оқу құралы.2003

10. Тайжанов С. Дене мүмкіндіктерін тәрбиелеу. – Алматы: Мектеп, 2004. – 96 б.

11. Мұхамеджанов Б. Дене мәдениеті мамандығына кіріспе. – Шымкент: Ғасыр-ІІІ, 2006. 166б.

ӘОЖ 796.09

Дайрабаев Мақсат Сейілбекович
Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,
Өнер факультеті, «Дене тәрбиесі» кафедрасының аға оқытушысы

Нарықбай Роллан Тәженұлы
Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,
Өнер факультеті, «Дене тәрбиесі» кафедрасы аға оқытушысы

ЖАТТЫҒУ ПРОЦЕСІН БАСҚАРУДА ДӘРІГЕРЛІК-ҰСТАЗДЫҚ БАҚЫЛАУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Түйін: *Бұл мақалада дәрігер мен жаттықтырушының бірігіп жұмыс атқаруы жаттығудың сауықтыру бағытын және спорттық жетілдіруді қамтамасыз етеді, өз уақытында кемшіліктерді анықтауға және алдын алуға көмектеседі, жаттыққандықтың дұрыс дамуын, оның жарыс кезеңінде ең жоғарғы деңгейге жетуін және қажетті мерзімге дейін бірқалыпты сақталуы қарастырылған.*

Кілтті сөздер: *Адам физиологиясы, спорттық физиология, спорттық медицина, спорттық педагогика және психология, дене мәдениетінің ілімі мен әдістемесі.*

Резюме: *В этой статье, сотрудничающей с врачом и тренером, он обеспечивает учебные и спортивные улучшения, помогает своевременно выявлять и предотвращать недостатки, обеспечивать надлежащее обучение, достигать максимальных уровней во время соревнований и постоянно обновляться.*

Ключевые слова: *физиология человека, спортивная физиология, спортивная медицина, спортивная педагогика и психология, преподавание и методы физической культуры.*

Summary: *In this article, collaborating with a doctor and a trainer, it provides educational and sporting improvements, helps to identify and prevent shortcomings in a timely manner, ensure proper training, reach maximum levels during competitions and be constantly updated.*

Key words: *human physiology, sports physiology, sports medicine, sports pedagogy and psychology, teaching and methods of physical culture.*

Дене тәрбиесі және спорттық жаттығу – бұл жалпы және арнайы жұмыс қабілетін арттыруға бағытталған педагогикалық процесс. Физикалық көзқарас бойынша спорттық жаттығу физиканың сандық, құрылымдық және қызметтік құрамының жетілуі мен дамуы. Спорттық жаттығу 2 түрлі қағидалардың негізінде пайда болады:

Педагогикалық қағидалар. Оған белсенділік, дәйектілік, көрнекілік, жүйелілік, беріктік, реттілік, қарапайымдылық жатады.

Арнайы қағидалар. Оған жалпы және арнайы дайындықтың бірлігі, машықтану процесінің үздіксіздігі, қайталануы және машықтану жүктемелерінің біртіндеп және барынша жоғарылауы жатады.

Жүйелілік және беріктік қағидалары спорттық жаттығуды жоспарлау кезінде алғашқы орында тұрады. Егер оларды дұрыс ұйымдастыратын болса қимыл дағдыларын жетілдіруге және организмнің мүмкіншілігін жоғарылатуға жағдай жасалады. Қимыл дағдыларының беріктігі жаттығудың қайталануымен қалыптасады. Егер жаттығу кезінде ұзақ үзілістер болатын болса, уақытша байланыс сөніп, спортшы дайындығы төмендейді. Жаттығу процесі үздіксіздікті, жан-жақтылықты және арнайы бағытты сақтай отырып, қайталану принципіне байланысты өзгеріп отырады. Осыған байланысты спорттық жаттығу бірнеше кезеңдерге бөлінеді.

1. Дайындық кезеңі: Бұл кезеңде жаттығу физикалық сапамен қимыл тәсілінің дамуына бағытталады. Бұл кезеңде жаттығу жүктемелерінің көлемі мен қарқыны біртіндеп жоғарылайды. Бұл кезеңнің ұзақтығы спортшының машықтану деңгейіне, жас ерекшелігіне және тағы басқа факторларға байланысты 3-4 айға созылады.

2.Жарыс кезеңі: Бұл кезең жарысқа қатысумен сипатталады. Бұл кезеңде жаттығу жұмысының және демалудың тәртібі машықтанудың деңгейін жоғарылатуға және бірқалыпты сақтауға бағытталған.

3.Өтпелі кезең: Бұл кезең жарысты тоқтатумен сипатталады. Жаттығу жүктемелерінің көлемі мен қарқыны төмендейді. Бұл кезеңде спортшы белсенді демалуы қажет. Оның ұзақтығы 28-42 күнге созылады. Спорт түріне қарай жаттығу кезеңдері әртүрлі уақытта өтеді. Спорттық жаттығу спортшының таңдаған спорт түрінде техникалық, физикалық (дене), психикалық және тактикалық (айла-тәсілдік) дайындығының жоғарылауын қамтамасыз етеді. Техникалық дайындық қимыл дағдыларының қалыптасуына және жетілуіне бағытталған, ал физикалық немесе дене дайындығы сапаның (шапшаңдық, күш, төзімділік, ептілік) дамуына әсер етеді.

Спорттық жаттығу ең алдымен әлеуметтік-педагогикалық процесс, оны ұйымдастыруда және жүргізуде ұстаздың, жаттықтырушының оқытушының ролі үлкен. Бұл процестің негізгі объектісі сыртқы ортамен күрделі байланыстағы адам болғандықтан, оның нәтижелілігі қолданылған педагогикалық әдістер мен құралдардың физиологиялық заңдылықтарға, гигиеналық талаптарға, спортпен шұғылданатын адамның денсаулық жағдайына, дене дамуының және дайындығының деңгейіне, жеке ерекшеліктеріне, жасына сәйкестігімен анықталады. Жаттығу тәртібінің және жүктемелердің ұқсас қайталана беруі денсаулықты нығайтуға, қызметтік мүмкіндіктердің өсуіне, жұмыс қабілеті мен жаттыққандың жоғарылауына керісінше әсер етеді және асыра шаршау, әр түрлі сырқаттық жағдайдың пайда болуына әкеледі. Осыдан кейін дене тәрбиесі мен спорттық жаттығу процесінде оны дұрыс басқару мен ұйымдастыруда дәрігердің үлкен роль атқаратындығын аңғаруға болады. Жаттықтырушы мен дәрігердің біріге жұмыс атқаруы оқу-жаттығу процесінің нәтижелі болуының негізі[1,2].

Дәрігер мен жаттықтырушының бірігіп жұмыс атқаруы жаттығудың сауықтыру бағытын және спорттық жетілдіруді қамтамасыз етеді, өз уақытында кемшіліктерді анықтауға және алдын алуға көмектеседі, жаттыққандықтың дұрыс дамуын, оның жарыс кезеңінде ең жоғарғы деңгейге жетуін және қажетті мерзімге дейін бірқалыпты сақталуын қамтамасыз етеді.

Дәрігерлік-ұстаздық бақылау (ДҰБ) дегеніміз дәрігер мен жаттықтырушының немесе (дене тәрбиесі мұғалімінің) бірлесе бақылауы.

Дәрігерлік-ұстаздық бақылаудың дәрігерлік бақылаудан айырмашылығы оның табиғи жағдайларда өткізілуінде: дәрігерлік-ұстаздық бақылау жаттығу сабағының барысында, оқу-жаттығу жиындары мен спорттық сайыс кездерінде жүргізіледі.

Дәрігерлік-ұстаздық бақылаудың негізгі мақсаты—жаттығу барысында қолданылатын жүктемелердің организмге әсерін бағдарлау арқылы машықтану жүйесін баскару, оның тиімділігін арттыру.

Жүктемелердің организмге ықпалын анықтау үшін олардың тікелей, созыңқы (табы) және жинақталған күрделі әсерлері анықталады.

Тікелей әсер деп жүктемелерді орындау барысындағы және олар аяқталғаннан кейін, 20-30 минуттай сақталатын организмдегі өзгерістерді айтады. Созыңқы әсер дегеніміз жаттығу сабағынан кейін 2-4, 6-8, 10-12, 18-20, 24-48 сағат уақыт өткеннен кейін сақталатын өзгерістер. Жинақталған күрделі әсер - жылдық жаттығу жүйесінің белгілі бір кезеңінен кейін байқалатын өзгерістер, яғни бірнеше тікелей және созыңқы әсерлер жинағы.

Дәрігерлік-ұстаздық бақылау қолма-қол (тікелей), күнделікті және мезгілді кезекпен жүргізілетін тексерулер кезінде өткізіледі, сондықтан оның қолма-қол, не тікелей (ТБ), күнделікті (КБ) және кезекті (КБ) түрлері болады.

Қолма-қол тексеру жүктемелердің тікелей әсерін бағалау мақсатымен жүргізіледі. Ол үшін жаттығушы тікелей жаттығу сабағының үстінде, сабақтың әр бөлімінен кейін, немесе кейбір жеке жаттығулардан кейін тсксеріледі. Қолма-қол тексеруді өткізудің басқа да ұйымдастыру түрлері бар: жаттығу сабағының алдында және ол толығымен аяқталған соң 20-30 минуттан кейін, жаттығу күні ертеңгілік, немесе кешкілік мерзімде жүргізуге болады.

Қолма-қол бақылау арқылы көптеген сұрақтарға жауап алуға мүмкіндік бар. Мысалы, бір сабақта орындалған әр түрлі жаттығулардың өзара үйлесімділігі, жүйелілігі, оларды кайталай орындау сандары мен карқынының тиімділігі;жаттығулар аралығындағы демалыс уақыттарының ұтымдылығы; жүктеме карқынының жаттығу мақсатына сәйкестігі т.б.

Ал жаттығудан кейін 20-30 минуттан соң алынған өзгерістерді сабаққарсаңындағы көрсеткіштермен салыстырса, біртұтас жүктеменің организмге деген жалпы әсерін білуге болады. Күніне 2-3 рет, жаттығатын жағдайларда күнделікті таңертең және кешқұрым тексерсе де болады. Қолма-қол бақылау әрбір жаттығу сабағын ұтымды өткізуге көмектеседі.

Күнделікті бақылау жүктеменің табын созыңқы әсерін бағдарлауға арналған. Ол үшін бақылауды әр түрлі ұйымдастыруға болады: күнделікті таңертең жаттығу сабағының алдында; бірнеше күн қатар ертеңгілік және кешкілік мерзімде; бір-екі шағын топтаманың (микроциклдің) басы мен аяғында; жаттығудан кейін келесі күні, үйқыдан оянысымсн т.б.

Күнделікті бақылау түрлі-түсті бағытты шағын топтамаларды ұтымды үйлестіруге көмектеседі. Оған қоса спортшының калыптасу қабілетін дұрыс бағалап, асыра машықтанудан, зорығудан сақтандыруға жәрдемдеседі. Күнделікті тексеруді оқу-жаттығу жиындары кезінде жүргізген тиімді.

Кезекті бақылау жылдық жаттығу айналмасының белгілі бір кезеңінің күрделі әсерін бағалап, жаттығу жүйесін тиімді өткізугс, оны дұрыс жоспарлап, басқаруға көмектеседі.

Кезекті бақылау кезіндегі дәрігердің міндеті - организмнің, оның әр спорт түрінде маңызды жүйелерінің мүмкіндігін, жұмыс қабілетін анықтау. Жаттықтырушының міндеті - машықтану дәрежесін бағалау.

Кезекті тексеруге басқа мамандарды да (психолог, биохимик, физиолог және т.б.) катыстыруға болады.

Кезекті бақылаулар әрбір 2-3 айдан кейін өткізіледі. Тексеру карсаңында жаттығуға кандай да болмасын жүктеме орындауға болмайды. Тексеру таңертеңгілік уақытта, жеңіл тамақтан кейін 1,5-2 сағат өткен соң басталуға тиісті.

Сауыктыру дене тәрбиесі саласында кезекті бақылауды, мысалы, К.Купер ұсынған 6 апталық дайындық жоспарын аяқтаған соң жүргізсе болады[3].

Жаттығу жүйесінің қай саласында болсын дәрігерлік-ұстаздық бақылаудың жоғарыда сипатталған үш ұйымдастыру түрі қолданылады. Оларға қоса жоғары дәрежелі спортшыларды жан-жақты бақылау барысында тереңдетілген құрамдас тексеру (ТҚТ), кезекті құрамдас тексеру (КҚТ) және сайысқа дайындықты бағалау (СДБ) деп аталатын тексерулер жүргізіледі.

Тереңдетілген құрамдас тексеру жылына 2 рет дайындык кезеңінің басында жөне спорттық сайыстарға шамамен 1,5-2 ай қалған кезде өткізіледі., Оның мақсаты - спортшының денсаулығын, қызметтік мүмкіндігін, арнайы жұмыс кабілетін жан-жақты толық бағалау.

Кезекті құрамдас тексеру жылдық жаттығу айналымының негізгі кесзендерінде, жылына 3-4 рет жүргізілсді. Ол үшін арнайы жүктемелер қолданылады. Алынған мәліметтерге сүйене отырып, жаттығу барысына ұтымды өзгерістер енгізіледі.

Спорттық сайысқа дайындығын тексеру арқылы спортшының негізгі жарыс қарсаңында спортық бабының қажетті деңгейіне жетуі камтамасыз етіледі.

Жалпы сауықтыру дене тәрбиесі жүйесінде, көбінесе қолма-қол, күнделікті жөне кезекті тексерулер жүргізілсе жеткілікті.

Дене тәрбиесі мен спорттық машықтану жүйесінің тиімділігін арттырып, ұтымды басқару үшін әр жаттығушының өзін-өзі бақылауының маңызы өте зор. Өзін-өзі бақылау күнделігіндегі мәліметтерді сауатты талдай білу — дәрігер мен жаттықтырушының (дене тәрбиесі мұғалімінің) басты міндетінің бірі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1 Мұстафина Т.Қ. Спорттық медицина. Оқу құралы. –Алматы, 1993. –65 б.

2 Мұстафина Т.Қ., Дунаева З.Қ. Спорттық медицина. (спорттық аурулар мен жарақаттар). -Алматы, 1994. –65 б.

3 Спортивная медицина. Учебник для студентов институтов физической культуры. Под ред. Дембо А.Г. –Москва. Физкультура и спорт, 1975. – 365 с.

4 Спортивная медицина. Учебник для институтов физической культуры. Под ред. В.Л. Карпмана. – Москва. Физкультура и спорт. 1980. –349 с.

5 Спортивная медицина. Учебник для институтов физической культуры. Под ред. В.Л. Карпмана. – Москва. Физкультура и спорт. 1987. –304 с.

6 Волков В.Н. Клиническая оценка утомления во врачебно-спортивной практике. -Челябинск; Южно-Уральское кн.изд-во, 1973. -208 с.

7 Волков В.Н., Филин В.П. Спортивный отбор. –Москва. «Физкультура и спорт», 1983.

8 Спортивная медицина. Под редакцией А.В.Чоговадзе, Л.А.Бутченко. –М.: Медицина, 1984. -384с.

9 Мустафина Т.К., Амангельдиева Р.Р., Дунаева З.К., Жумабекова Л.А. Врачебно-педагогические наблюдения при занятиях физической культурой и спортом. Учебное пособие на русско-казахском языке.– Алма-Ата, 1990. –75 с.

ӘОЖ 796.09

Абдукаримов Баймурат Үсенович
Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,
Өнер факультеті, «Дене тәрбиесі» кафедрасының аға оқытушысы

Ибраев Абилкасим Зейдинович
Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,
Өнер факультеті, «Дене тәрбиесі» кафедрасының аға оқытушысы

ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ МЕН СПОРТТЫҢ ҚҰРАЛДАРЫН ҚОЛДАНУДЫҢ ДЕНСАУЛЫҚ ҮШІН МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Түйін: *Студенттердің салауатты өмір салтының негіздері мен дене жаттығуларын пайдалану гигиенасы, студенттердің дене шынықтыру-сауықтыру қызметін ұйымдастыру және студенттердің қозғалыс белсенділігі мен жұмыс қабілетінің режимі туралы зерттеу нәтижелері қарастырылған.*

Кілтті сөздер: *адам физиологиясы, спорттық физиология, спорттық медицина, спорттық педагогика және психология, дене мәдениетінің ілімі мен әдістемесі.*

Резюме: *Рассмотрены результаты изучения студентов по основам здравоохранения и гигиене физических упражнений, организации физической культуры и рекреационной деятельности студентов, а также способам передвижения и деятельности студентов.*

Ключевые слова: *физиология человека, спортивная физиология, спортивная медицина, спортивная педагогика и психология, преподавание и методы физической культуры.*

Summary: *The results of studying students on the basics of health and hygiene of physical exercises, organization of physical culture and recreational activities of students, as well as ways of movement and activities of students are considered.*

Key words: *human physiology, sports physiology, sports medicine, sports pedagogy and psychology, teaching and methods of physical culture.*

Дене тәрбиесі – қоғамдағы жалпы мәдениеттің бөлігі, адамның дене қабілеттерін дамыту мен денсаулығын нығайтуға бағытталған әлеуметтік қызметтің бір саласы. Жастардың жан - жақты дамуын дене тәрбиесінсіз елестету мүмкін емес . Денесі жақсы дамыған деп күн режиміне спортпен жүйелі айналысуды енгізген, ағзаның шынығуы үшін табиғи факторларды тұрақты пайдаланатын, жұмысты белсенді демалыспен кезектестіріп отыратын жас адамды айтамыз.

Біздің елімізде кәсіподақтардың бірыңғай ерікті дене шынықтыру- спорт қоғамдары құрылған. Оның негізгі міндеттерінің бірі балалар мен жеткіншектердің арасында дене шынықтыру – сауықтыру және спорт жұмыстарын ұйымдастыру болып табылады, өйткені дене тәрбиесінің негізі балалық және жеткіншектік жаста қаланады.Тек қана осы кезеңде дене жаттығуларымен айналысу кажеттілігі қалыптасады, дағдылар мен іскерліктер жинақталады, спортқа қызығушылық калыптасады.

Дене жаттығулары, сылап-сипау, козғалыс және спорттық ойындар, жүру, жүгіру шынығу, дене еңбегі дене тәрбиесінің құралдары болып табылады .

Айтылған құралдар өсіп келе жатқан ағза үшін маңызды сауықтыру мәнге ие. Бұл біріншіден, дене жаттығуларының арқасында қоршаған ортаның жағымсыз факторлары мен жұқпалы ауруларға ағзаның қарсылығы артатындығымен түсіндіріледі. Басқа сөзбен айтқанда, денесі мықты және шыныққан адам сирек ауырады. Екіншіден, өсу мен даму процесі ынталандырылады, жылуды реттеу реакциясы жетілдіріледі, яғни салқыннан болатын сырқаттануға қарсылық артады. Үшіншіден, ақыл-ой және дене қабілеттерінің артуына себепкер болатын шыдамдылық, күш, жылдамдық пен икемділік секілді қасиеттер дамиды. Ақырында, дене жаттығуларымен айналысу жағымды эмоционалды жағдайды туғызады, сергектік пен сенімділік қолдайды[1].

Дене тәрбиесімен шұғылдану кезінде жас, жыныс, ағзаның жеке ерекшеліктері мен мүмкіндіктерінің есепке алынуы керектігі есте болғаны жөн. Басты талаптардың бірі – дене тәрбиесімен спортпен айналысу тәртібін сақтау, яғни олардың жүйелілігін, жүктемелердің біртіндеп арттырылуын, сабақ өтілетіндей жағымды жағдайларды әр түрлі құралдар мен формаларды кешенді түрде пайдалану.

Қозғалыс дегеніміз - өмір деген қанатты сөз бар. Шындығында қозғалыс – ағзаның биологиялық қажеттілігі. Күнделікті өмірде адам ең әр түрлі қозғалыстарды жасайды, олардың жиынтық көлемі қозғалыс белсенділігі деп аталады. Жүру кезінде жасалатын адамның саны мен жұмыс көлемінен көрінетін тәуліктік қозғалыс белсенділігі жас өскен сайын артатындығын зерттеулер көрсетіп отыр , әрі бұл көрсеткіштер ер балалар мен қыз балаларда бірдей болмайды. Яғни, 14-15 жастағы қыз балалардың тәуліктік адымының тәрбиесі және спортпен айналысудың нормасы мен режимі ғылыми тұрғыдан негізделген. 15-17 жастағы жасөспірімдердің тәуліктік

қозғалыс белсенділігі 25-30 мыңды құрауы мүмкін, ал 15-17 жастағы қыз балаларда жүру мен жүгіру еңбек пен спорттық қызмет барысында орындалатын өзге қозғалыстармен алмастырылуы мүмкін[2].

Қалыптасқан өмір салты, еңбек ету мен дене тәрбиесінің жүйесі балалар мен жеткіншектердің күнделікті қозғалыс белсенділігін өзгертуі, не төмендетуі, не оны арттыруы мүмкін. Кіші жастағы балаларда тәуліктік қозғалыс белсенділігі көп жағдайда тұқым қуалаушылық негізде қалыптасатын, биологиялық себептермен реттеледі .Үлкен жастағы балаларда әсіресе жеткіншектерде, ол әлеуметтік жағдайлардың әсерімен қоғамдық тәрбие беру барысында жекелей қалыптасады.

Қозғалыс белсенділігінің де өлшемі бар. Тәуліктік қозғалыс белсенділігінің сандық сипаттамасына ие бола отырып, оның ағзаға әсер етуі туралы алдын ала айтуға болады. Тәуліктік қозғалыс белсенділігінің ең төменгі қажетті және мүмкін болатын жоғары деңгейі гигиеналық норманың шектері болады; ол бұзылса сауықтыру тиімділігі болмайды және ағза жағдайында жағымсыз өзгерістер дамуы мүмкін. Қозғалыстың жетіспеуін «гипокинезия» («гиподинамия») атауы, ал бұл ретте туындайтын ағзадағы көп жақты ауытқушылықтар гипокинезия жағдайын білдіреді.Шектен тыс қозғалыс белсенділігін «гиперкинезия» атауы білдіреді.

Сөйтіп, қозғалыс белсенділігі адам қызметінің таптырмайтын факторы бола отырып, тек оңтайлы көлемде және қолайлы күн режимінде ғана өсіп келе жатқан организмге сауықтыру әсерін тигізеді.

Дене тәрбиесі мен спорттың барлық құралдары мен түрлерін дұрыс пайдалану арқылы ғана оңтайлы қозғалыс белсенділігіне жетуге болады. Мектепке дейінгі мекемелердегі, мектептердегі және КМТ- дегі оқыту мен тәрбиелеу бағдарламаларымен қарастырылған дене дайындығының міндетті түрлері және үйде дербес шұғылдану әрбір оқушыға қолайлы.

Қозғалыс белсенділігіне жеткіншектерде тұракты қажеттілікті қалыптастыруда спорттың рөлі зор. Алайда, шама жетпейтіндей спорттық жүктемелер бала ағзасында жағымсыз өзгерістерді туындатуы мүмкін. Дәрігерлік дене шынықтыру диспансерлерінің көптеген мамандары жас спортшылар денсаулығын қорғайтындықтан мұндай құбылыстар сирек болса да кездесетіндігін білген жөн.

Балалық жаста спорттың кез келген түрімен айналыса беруге болмайды. ҚР Білім, денсаулық және спорт министрлігінің дене тәрбиесімен спорт комитеті бекіткен, жеке спорт түрлері бойынша оқу- жаттығу топтарына балалар мен жеткіншектерді қабылдау үшін жас шектері бар.

Тәуліктік қозғалыс белсенділігінің ұсынылып отырған көлемі сергектің (ұйықтамаған уақыттың) барлық кезеңіне бірқалыпты бөлінуі керек; ағзаның тәуліктік ырғағына сәйкес қозғалыстың көп бөлігін 9-12 және 15-18 сағаттардың арасында орындау керек.

Таңертеңгілік гигиеналық гимнастика - бұл барлығы 7-10 минутты алатын, бірақ әдетте жетпейтін, оқу күнін белсенді түрде бастауға студенттердің ағзасын дайындауға көмектесетін дене жаттығуларының аз ғана кешені.

Көптеген студенттер таңертеңгілік сабақтың басталуына кешігеді және біздің көптеген зерттеулеріміз көрсеткендей студенттер алғашқы лекцияның екінші сағатында ғана белсенді акыл-ой қызметіне кірісуге қабілетті.

Таңертеңгілік гимнастика немесе дене жаттығуларының өзге де түрлерімен айналысатын студенттер кейбір артықшылықтарға ие: біріншіден, оларда уақытылы тұру стереотипі қалыптасады да, олар кешікпейді; екіншіден, сабақ процесінің бірінші минутінен бастап акыл-ой қызметіне зейін аударуға қабілетті, үшіншіден, олар көп шаршай қоймайды; төртіншіден дене қасиеттерін, әсіресе таңертеңгілік сағаттарда өзіне ерекше зейін аударуды талап ететін иілгінгтікті сақтай алады.

Таңертеңгілік гигиеналық гимнастиканың үлгі кешені:

-Санды шамалы ғана көтеріп орнында жүру.

-Б.Қ — н.т., қолды жоғары көтеру - дем алу, кеудені еңкейту мен қолдарды темен түсіру - дем шығару.

-Б.Қ — н.т., қолдарды белде ұстап, кеудені оңға, солға еңкейту.

-Б.Қ—н.т., 1 - қолды алға созып, толық отыру, 2- Б.Қ.

-таянып жатқан қалыптан қолды бүгіп, жазу (жасөспірімдер үшін), қыздар үшін — кеудені көтеру және төмен түсіру.

-Б.Қ — н.т., қолдар белде, 1-сол аяқты артқа қарай сілтеу, шалқаю - дем алу, 2- Б.Қ. демді шығару, 3-4-оң аяқпен де осылай жасау.

-Б.Қ — қолдарды артқа таянып отыру, 1-3-тура ұсталған аяқтарды өзіне қарай баяу көтеру, 4- Б.Қ. келу. Тыныс алуды кідірту, кеудені артқа шалқайту қажет.

-Сол және оң аяқпен алма-кезек секіру.

-Орнында баяу жүгіру және жүру.

-Қолдар мен иық белдеуі еттерін босаңсытуға арналған жаттығуларды жасай 4 есебінде баяу дем алу, тағы 4 есебінде демді баяу шығару.

Осындай жаттығулар кешенін орындау үшін, орындалатын жаттығулардың қайталануына байланысты 5-7 минут қажет болады. Мүмкіндігінше таңертеңгілік гигиеналық гимнастика су процедураларымен аяқталған жөн. Бұл әсіресе қоршаған орта температурасының ауытқушылығы мен ылғалдың өзгеруін химиялық қоспалар мен ауасы ластанған кәсіпорындарда өндірістік практика өткізетін студенттер ағзасын шынықтыру үшін қажет.

Бұдан басқа зертханалық (лабораториялық) жұмыстарды атқарғанда студенттер аппаратураның жанында ұзақ уақыт бойы еңкейген қалыпта тұрады, бұл жағдайда қарынның бұлшық еттері босаңсыған қалыпта болады да, мұның өзі іш куысы мүшелерінің қызметін төмендетеді. Таңертеңгілік гигиеналық гимнастиканың кешендерін және жаттығудың өзге де түрлерін орындаған осындай реттерде іш пен арқа еттерін нығайтуға зейін аударылуы тиіс. Негізінде, таңертеңгілік гигиеналық гимнастика жалпы дамытатын жаттығулардан құралғаны жөн.

Дене жаттығуларының таңертеңгілік кешенін таза ауада өткізу қажет және көп жағдайда иық белдеуі мен кеуде еттерін жұмысқа қоса отырып, жалпы дамытатын жаттығуларды жүріспен үйлестіру керек. 3-5 минуттік жүрістен кейін ұзақтығын 2-ден 10 минутке дейін біртіндеп өсіре баяу жүріске ауысуға болады, кейін жүріске көшу қажет. Кешеннің аяғында еттің түрліше топтары, оның ішінде тыныс алу мүшелері үшін бірнеше жаттығуларды орындау керек. Таңертеңгілік кешеннің жалпы ұзақтығы 10-20 минут, бос уақыт болса баяу жүгірістің есебінен арттыруға да болады.

Студенттердің таңертеңгілік дене жаттығулары кешенін, әсіресе жатақхана жағдайында міндетті, ұйымдасқан түрде өткізу бірнеше міндеттерді шешеді:

а) таңертеңгілік сабақтарға студенттердің қатысуын жақсартады;

ә) алдағы болатын ақыл-ой қызметіне студенттердің ағзасын дайындау;

б) студенттердің денсаулық жағдайын, дене дамуы мен дайындығын жақсарту;

в) тәртіпті, еңбексүйгіштікті, ерікті, табандылықты тәрбиелеу;

г) белгіленген күн тәртібін орындаудағы қиындықтарды жеңе білу біліктілігі (уақытылы ұйқыдан ояну, жаттығу кешенін кез-келген ауа райы жағдайында орындау).

1. Жалпы дамытатын жаттығулармен үйлестірілген баяу жүріс:

а) әрбір адамда қолды артқа барынша шығарып жүруі;

ә) 4 есепке қолды алға және алға айналдыру;

б) алға жасалған әрбір қадамда денені аяққа еңкейтіп, қолдарды жерге тигізу (аяқпен мүмкіндігінше тіке ұстау);

в) Б.Қ. - қолдарды жоғары көтеру, алға қойылған аяққа қарай кеудені еңкейту;

г) Б.Қ. - қолдар алға созылған, санды жоғары көтеріп жүру;

2. жедел жүру.

3.5-10 минут және одан да көбірек баяу жүгіру, жүріске ауысу.

4. Жалпы дамытатын және тыныс алу жаттығулары;

а) Б.Қ. - н.т.,

1- сол аяқты алға аттап басу, қолдарды жоғары -артқа қарай жатқып көтеру, 12- Б.Қ.

3-4 - оң аяқпен де осылай жасау.

ә) Б.Қ. - н.т., аяқтардың арасы иық кеңдігіндей, қолдар белде, 1-кеудені оңға бұру,

2-) Б.Қ., 3-4 - солға бұру.

б) Б.Қ.-н.т.,1-отыру, 2- Б.Қ.

в) 4-есепте баяу дем шығару, кеудені алға еңкейту, қолдар босаң аталады.

Дене жаттығуларымен таңертеңгілік арнайы жаттығу

Ол төмендегідей арнайы міндеттерді шешуге арналған:

а) аурудың сипатын есептей отырып, арнайы оқу бөлімі студенттерінің денсаулық жағдайындағы ауытқушылық пен дененің кемістіктерін жою;

ә) негізгі оқу бөлімі студенттерінің дене дайындығының деңгейін арттыру;

б) функционалдық мүмкіндіктері мен таңдап алған спорт түрлерінде дене қасиеттерін жетілдіру;

Сабақтың әдістері мен құралдары дене тәрбиесінің жетекші оқытушысы және таңдап алған спорт түрі бойынша жаттықтырушымен кеңескеннен кейін анықталады. Спорттағы қазіргі кезеңдегі жетістіктерге келер болсақ, олар күніне екі оқу-жаттығу сабағын талап етеді, мұның өзі дене шынықтыру сабағы жоқ жоғары оқу орындары үшін мүмкін емес. Тандап алынған дене

жаттығуларымен таңертеңгілік арнайы шұғылдану спорттық жаттығудың жеке дара және қажетті белгісі болып табылады.

Оқу процесінде міндетті түрде ақыл-ой қызметін дене жаттығуларымен үйлестіріп отыру қажет. Ол ақыл-ой қызметінен көңілді аударып қана қоймай, сондай-ақ бірнеше сағат бойы қозғалыссыз жағдайда болған ағзаның тіршілік қызметінің артуына көмектесуі керек. Ұзақ уақыт бойғы ақыл-ойдың күйзелісі мен козғалыстың болмауы тыныс алу мен қан айналысы қызметтерінің жағымсыз жакка өзгеруіне, қанға оттегінің аз баруына әкеп соғуы мүмкін. Мұның өзі бас миының жұмыс істеуін төмендетеді және бастың ауруы мен бас айналуы сияқты жағымсыз қубылыстардың көрініс беруіне себепші болады. Көп сағаттық ақыл-ой қызметі, әдетте, көру анализаторларының белсенді қатысуымен қатар жүреді де, мұның өзі қатты күйзеліс пен көрудің төмендеуіне әкеп соғады. Бұдан құғылу үшін және студенттердің оқу процесінде жоғары жұмыс қабілеттілігін сақгау үшін дене шынықтыру үзілісін кеңінен енгізу қажет, ал оның мазмұлы еңбектің сипатымен, оқу курстарындағы аудиториялар мен дәліздердің көлемімен анықталады. Дене шынықгыру үзілістері кешендерінің жаттығу жағдайы мен сипатын есептей отырып, біз бәрінен бұрын тыныс алу және жүрек-қан тамырлары жүйесінің сондай-ақ жұмысқа кдтыспаған түрлі ет топтарының қызметін белсенді етуге көмектесетін жаттығуларды ұсынамыз. Тұлға қозғалысының жетіспеуі, зат алмасуылың бұзылуы, қан айналысы қарқындылығының төмендеуі нәтижесінде нерв және ет талшықтарының клеткалары оттегі мен коректік заттардың аз көлемін қабылдайды. Студенттерде шаршаудың туындауына аз қозғалыс белсенділігі мен ақыл-ойдың күйзелісі ғана емес, сондай-ақ әртүрлі дәрежеде ет топтары күйзеліс пен босаңсуға тап болатын еріксіз түрдегі (мәжбүр болған) жасыс істеу қалпы да себепкер болады. Сондықтан да біз жұмыс қалпын сақтаудағы статикалық күйзелісті жағдайдағы, сондай-ақ негізгі жұмыс операциялары мен тәсілдерін орындаудағы қозғалыстарда болатын, тұлғаның жақсаруы мен еттердің босаңсуына арналған жаттығуларға ерекше мән береміз. Дене шынықтыру үзілісін өткізу команда берумен және тікелей зертхана немесе аудитория жағдайында, сондай-ақ таза ауада теледидар радио арқылы қоғамдық нұсқаушының көрсетуі бойынша жүзеге асырылуы мүмкін.

Таза ауада өткізілетін дене шынықтыру үзілісін ең тиімді деп есептеу керек. Ол үлкен дәрежеде студенттер ағзасы мен нерв-ет аппаратарының нығаюына, жалпы және ақыл-ойдың шаршауын түсіруге себепші болады. Таза ауада студенттердің кәсіби қызметін есептей отырып, үлкен тербеліспен және мөлшерлеумен түрлі дене жаттығуларын өткізу мүмкіндігі пайда болады. Одан басқа таза ауадағы қозғалыс шаршауды түсіруге және студенттер ағзасының маңызды функцияларының жұлмыс қабілеттілігін арттыруға едәуір жылдам көмектеседі. Таза ауада түрліше дене жаттығуларын орындау қосымша уақыт пен жағымды ауа райын талап етеді, бұдан басқа аппараттарды пайдаланып жұмыс жасайтын студенттер мен ғылыми қызметкерлер барлық уақытта бірдей дене шынықтыру үзілісін өткізу үшін белгіленген уақытта жұмыс орнын тастап кете алмайды. Осыған байланысты оны таза ауада да, сондай-ақ бөлме жағдайында, тікелей жұмыс орнында ұйымдастыруды да қарастыру қажет.

Әсер етуі өте әлсіздігімен сипатталатын дене жаттығуларылың өзі, бәрінен бұрын тылыс алу және жүрек-қан тамырлары жүйесіне өзінің әсерін тигізеді. Бұған қарамастан, студент жастардың едәуір бөлігінде ағзаның тек осы функциялары жеткіліксіз дайындықта болып отыр, тіші 17 -20 жас аралығында нормадан ауытқушылық байқалуда. Осылардың барлығы мектепке дейінгі және мектеп жасында қозғалыстың жетіспегендігінен деп қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Шамасы, бұл жоғарғы оқу орнына түсетін жастардың 20-25 %-нің денсаулық жағдайында ауытқушылығы бар екендігін және дәрігерлік тексеру қорытындысының мәліметтері бойынша арнайы дәрігерлік топка тексерілетіндігін анықтайтын бір себебі болса керек. Сырқаттанудың негізгі пайызы жүрек-қан тамырлары және тыныс алу жүйелеріне жатады. Көптеген жастардың денесінің дамуы мен дене дайындығы өте төменгі деңгейде.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. *Жалғасбек Т. «Спорт –салауатты өмір салтының кепілі» Спорт, 2001.*
2. *В.А.Бальсевич., В.А.Запорожанов. Адамның дене белсенділігі. Киев, 1987.*
3. *М.Я.Виленский., В.И.Ильинич. Ақыл-ой жұмысы қызметкерлерінің дене тәрбиесі / М: Знание, 1987*
4. *М.Ф.Гриненко., Г.Г.Санаян. Еңбек, денсаулық, деңе тәрбиесі, М.:Фис, 1974*
5. *В.И.Ильинич. Студенттер спорты және тіршілік. М: 1995*

ӘОЖ: 37.091.39

Кулетова Ұлбосын Ахметқызы
Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Өнер факультеті,
«Орындаушылық өнер» кафедрасының аға оқытушысы, dene-tardiesi@mail.ru

ЖОО СТУДЕНТТЕРДІ САХНА ШЕБЕРЛІГІНЕ БАУЛУДЫҢ ӘДІСТЕРІ

Түйін: *Бұл мақалада сахна тілі сабағында сөйлеу техникасымен жұмыс жасау әдістемесінің негізгі бағыттары, сөйлеу технологиясының өзара байланысы мен оларды орындау жүйелілігі қарастырылған. Актердің сөйлеу дағдыларын қалыптастыру, тілдің орфоэпиялық ережелері, логикалық және психологиялық кідірісті сақтауы және көрермен алдында сөйлеу тәсілдері зерттеледі. Сонымен қатар, сөйлеу шеберлігімен жұмыс жүргізуде тілдік тәсілдерді, фонетикалық, морфологиялық, синтаксистік, стильдік құбылыстарды, орфоэпиялық заңдылықтарды сақтаумен қатар, логикалық сауаттылықты да талап етеді. Сахнада әрбір сөйленген сөз жүйелі, анық, түсінікті болуы тиіс. Тіл мен сөз бір-бірімен тығыз байланысты. Сондықтан да, актердің шығармашылық тұлғасын кәсіби дайындауда жалпы сөйлеу кезінде және жеке орындауда оның жеке мүмкіндіктерін кеңейтпей жұмыс жүргізу мүмкін емес. Сонымен қатар, болашақ драма актерінің кәсіби сөйлеу мәдениетінің қалыптасуына бағытталған белсенді оқыту шаралары қысқаша сипатталған.*

Кілтті сөздер: *актер, сөз, екпін, кідіріс, интонация, мәтін, орфоэпия, сөйлеу мәдениеті, сахна тілі.*

Резюме: *В этой статье рассмотрены основные направления методики работы над техникой речи на уроках сценическая речь, показана взаимосвязь составляющих техники речи и последовательности их выполнения. Исследуются пути формирования речевых навык актера, орфоэпические нормы языка, удержание логической и психологической паузы и способы исполнения речи перед аудиторией. А также, работа над речевым мастерством требует фонетический подход к использованию языка, морфологических, синтаксических, стилистических явлений, соблюдение орфоэпических норм и логическую грамотность. Каждое слово на сцене должно быть систематичным, ясным, понятным. Язык и слова тесно связаны друг с другом. Поэтому профессиональная подготовка творческой личности актера неосуществима без расширения его индивидуальных возможностей в области речи вообще и произношения в частности. Дано краткое описание реализации опытного обучения, направленного на формирование профессиональной культуры речи будущего драматического актера.*

Ключевые слова: *Актер, речь, ударения, пауза, интонация, текст, орфоэпия, культура речи, сценическая речь.*

Summary: *In this article the basic directions of work on the technique of speech technology in the classroom stage speech, shows the relationship of speech technology components and the sequence of their execution. Investigate ways of formation of speech skills actor pronouncing rules of language, holding a logical and psychological pause and ways of speech performance before an audience. Also, work on speech skills requires a phonetic approach to the use of language, morphological, syntactic, stylistic effects, compliance with rules and logic orthoepic literacy. Each word in the scene must be systematic, clear, understandable. Language and words are closely related to each other. Therefore, the professional training of the creative personality of the actor is not feasible without the extension of its individual features in the field of speech in general, and in particular pronunciation. A brief description of the implementation of pilot training, aimed at the formation of professional culture of the future speech dramatic actor.*

Keywords: *Actor, speech, accent, pauses, intonation, text, orthoepy, culture of speech, stage speech.*

Қазақ сөз өнеріне аса жетік, сөздің қадір – қасиетіне мән берген халық дейміз. Сөз – мәтіннің сыртқы көрінісі. Мәтінмен жұмыс барысында негізгі сөздерді анықтап, үзілістер жасап, логикалық талдаудың негізін, пунктуациялық белгілердің не үшін қойылғанын анықтаған жөн. Сонда мәтіннің мазмұнын оңай анықтап, қандай міндеттерді атқару керектігін түсінуге болады. Сахнада бір сөзді жібермей, өз мәнімен сөйлеп, әр қозғалыс-қимылын есеппен дәл пайдалану өте шеберлікті қажет етеді. Сахналық образды толық ашатын негізгі құрал – сөзге өте ұқыпты қарау. Сөздің анықтығы, дауыстың мінсіздігі, тілдің тазалығы актер үшін ең қажетті шарт. Актер ең алдымен, автордың тіл ерекшелігін, көркемдігін нақтылы мағынада, образды қалпында жеткізіп, үстемелеп, қайталап келетін сөйлем орамдарынан туатын интонация күйлерін дәл тауып, аузынан шыққан әрбір сөз ішкі ойды қопара, өзімен бірге ақтара ала шығу керек. Сөз сөйлеу мәнеріндегі талғампаздық пен таптауырындылыққа ұрынбау шарт. Дауыстап, мәтінді мәнерлеп оқудағы маңызды құралдың бірі– «қисынды кідіріс» пен «қисынды екпін». Бұл жерде екпін мен кідірістің түрлеріне көңіл бөліп, оның шарттарымен танысу қажет. Сонымен қатар «Төл сөзбен жұмыс» және мәтінмен жұмыс істеу сөз маржанын саралап айтуға үйретеді. Бір сөз екінші сөзге жарығын түсіріп, ой мен сезімге дәл тиіп жатуы керек. Сахна тілінің ең алғашқы қызметі сөйлеу шеберлігін арттыру, атап айтқанда: дикция, тыныс, дауыс, орфоэпия, ауызшы сөйлеудегі логикалық-интонациялық заңдылықтарды сақтау[1]. Әр сөзге ажар беріп, оның мағынасын толықтыратын ең қарапайым тәсіл–интонация. Профессор Г.Әзімжанова: «Интонация мәтінде де үлкен рөл атқарады: Әр түрлі стиль мен жанр түрлерін әр түрлі ыңғайда безендіреді, мәтінді әр түрлі мағыналық бөлшектерге бөледі, тыңдаушыға эмоционалды – эстетикалық әсер ете алады, фраза аралық байланысты қамтамасыз етеді» деп пайымдаған[2]. Әңгімені бірден жаттап алмай, оны бірнеше бөлікке бөлу керек. Әрбір сөздің анықтығын, сөйлемнің мақсатын, ойын тиянақтап жинақтап, интонациясын дәл табуына әкеледі.

Ізденуші актер әр сөз бен сөйлем мағынасындағы ұлан-ғайыр өзгерулер мен өңдеулерді, ауысулар мен алмасуларды, құбылу мен құлпыруды дәл аңғара білуі қажет. Сахнадан оқылатын шығарма, ол мейлі өлең болсын, қара сөз болсын, мәтінмен нақты, толық жұмыс істелуі қажет. Мәтінмен жұмыс

жүргізу барысында орфоэпиялық және логикалық сауаттылықты талап етеді. Мәтіннің ішкі сыртқы қырларын жетік меңгерген актер ондағы дыбыстарды ойнату арқылы бейне жасап, әрі төгіліп тұрған сөз сазынан тыңдаушыға әдемі де, әсерлі ой қалдырады.

Білімгерлердің ой ұшқырлығын, тіл шеберлігін, ішкі ой астары және көркемдігін қалыптастыруда сахна тілі көп әсерін тигізеді. Әріптен бастап, анық сөзге, мағыналы сөйлемге, мәнерлі мәтін мен көркем бейнеге дейін жетелейді. Сонымен қатар сөздің құдіреті қазақ жұртына бағалы қазына. Шешендік өнердің мәдениетін жетілдірмейінше, студенттердің ой снасы мен көзқарасы қалыптасады. Дегенмен де таза сөйлеу дегеніміз ол ойдың жүйесін білдіреді. «Жүйесіз сөз иесін табар» - деп, оң ойлап, таза сөйлеп айтудың шешендік өнер екенін болашақ ұрпақтың санасына құюда үлкен мағналы ой жатыр[3]. Болашақ өнер иесі қандай уақытта және қалай сөзді жеткізуді оның астарының мағнасын сезіну мен қатар мазмұнын аша білу керек. Себебі сөздің мазмұны өте мағналы болып келеді. «Әрбір әдемі ойдың мағнасы мазмұнды, сонымен қатар сөздің мағнасын жеткізуді және қалай түсіндірудің жолдарын қарастыру қажет» дейді Гете. Сөз мазмұнының жеткізе білудің өзі үлкен өнер мен шешендікті қажет етеді. Кейде, «ойдағы сөздің айтылу мағнасы тыңдаушыға жеткізу барысында басқаша ойдың туындайтыны айдан анық»- деген Абайдың сөздері кері ұғым береді. Айтатын ойды толық өз деңгейінде жеткізілмеген сөз – бос сөз. Іштей толықсып сыртқа шығаратын сөздеріңді жетілдіріп тыңдаушыңның санасына жеткізе айту, оны түсіндіру, өз шеберлігінің артақсында өткізе білу мәтіннің мағнасын толыққанды аша білгеннің. «Қазақ халқының тілі бай, әрі көркем тіл. Сан алуан көрікті де, қанатты сөздер, мақал-мәтелдер, шешендік сөздер мен нақыл сөздер халық тілінде көркемдеп бейнелеуші, өрнектеп мәнерлеуші тәсілдер де сонда..»[4], -деп белгілі ғалым М.С.Серғалиев дөп басып айтқан. Сөзді әдемі айта білу бар да, мазмұнды сөйлеу және халыққа оны мән-мағынасын ашып айта білу керек. Қазақ тіліндегі дауысты және дауызсыз дабыстардың айтылуы мен жеткізе білуі мен қатар, өзгеріске ұшырайтын дыбыстардың ережесіне сәйкес мән беру арқылы және студенттердің ойлау қабілеті арқылы керек сөздерді өз уақытында пайдалана білу логикалық ойменен оқиға барысын талдай алатын зеректілік қажет. Оқу үдерісінің алғашқы жылдарында шешендік өнер мен жұмыс жүргізу өте қажеттілікті керек етеді.

Тілмен жаттығулар жасау арқылы әрбір сөздің мазмұны мен мағнасын аша білу студенттің сөздің мағнасына үлкен мән бере қарайды талап етеді. Тіл мен сөз бір-бірімен нақты жүйелі байланысты болғанымен, бір мазмұнды білдірмейді. Тілді – әрқашан да ойды жеткізуде толыққанды пайдалануға болады, сонымен қатар адамдармен әнгімелесу барысында дамиды. Тіл мәдениетіне тән ережелер білімгерлердің анық сөйлеуіне, жазбаша тілде сөйлеуге, аралыс сөздерді пайдаланбауға, сөйлеу мәнерінің жатықтығы, естіген адамға әсер беретіндей және түсінікті жеткізуді қажет етеді. Сөзді мәнерлеп айтуды, сөз жүйесін өз ойымен байланыстырып, нақты тыңдаушысына жеткізу дағдыларына жаттығуды талап етеді. Студент болып жатқын оқиғаны көрушіге жеткізуде әңгімелеу арқылы емес, өз ойы мен және жүйелі сөз арқылы айтылады. Тілдің мәнерлеп сөйлеуде орны мен мағнасын таза сөйлеу арқылы емес сөз сөйлеудегі өнерді және олардың әдіс тәсілдері мен жеткізу мен қатар фонетикалық, орфоэпиялық, морфологиялық, синтаксистік, стильдік ерекшеліктерді дұрыс қолдану дағдысын меңгеру керек[5].

Тілдік норманы қалыптастыру, сауаттылық, тіл тазалығы, сөздерді дұрыс айту, дұрыс жазу тіл мәдениетінің басты талаптары болып табылады. А. Жапбаров тіл мәдениетінің жоғары болуына мынадай талаптар кояды:

- сөздің жүйелі, анық, түсінікті болуы;
- сөздің тілдегі орфоэпиялық, грамматикалық, лексикалық нормаларға сай дұрыс құрылуы;
- сөздердің қажет еткенде бейнелі, көркем, эмоциялы болуы;
- сөздердің тыңдаушы немесе ортаның қажеттілігіне сай болуы[6].

Сөз – студент үшін тек үн емес, бейнені тудырушы. Сондықтан мәтінмен жұмыс жасаудың екінші міндеті – пунктуациялық талдау. Демек, тыныс белгілерімен жұмыс жүргізу. Тыныс белгілері автордың сол кездегі көңіл күйін, айтайын деген астарлы ойын жеткізеді. Тыныс белгілерінің шарттары мен атқаратын қызметін толық білу шарт. Мәтінді талдау тәсілінің басты мақсаты сөз астарын ашу. Студент үшін негізгі міндет, біріншіден, сөз мағнасын ашу, екіншіден сөздің мазмұнын ашу арқылы сахнаның ережесі бойынша дауыс дыбыстары, қозғалыстағы қимыл арқылы, бет әлпетін өзгерту, сөз, сахна әрекеті арқылы сыртқы келбетін шығару. Сахнада бір сөзді жібермей, өз мәнімен сөйлеп, әр қозғалыс – қимылын есеппен дәл пайдалану өте шеберлікті керек етеді. Қазіргі қазақ сахнасында әрбір ролдің сөзін көрермен қауымға өз деңгейінде жеткізу үшін, кәсіпқой актерлерге астарын түсінген мәтін сөзі мен күшті әрі айшықты тіл, әдемі үннің бояуы, нық дикция қажет. Сөз бен тіл техникасының байланысы сөйлеудің көптеген қырларын түсіну үшін аса маңызды. Драмалық шығарманы көрерменге бейнелі, анық және әсерлі етіп жеткізу үшін, сахна тілінің арнайы

жаттығуларымен ұзақ жұмыс істеуге тура келеді. Тіл мен сөздің бір-бірімен байланысын ғана алмай, олардың сөз қызметі, мәтін, мәтін мазмұнымен өзара байланысын да қарастырған жөн. Ойлы, қисынды пікірін көркем де шұрайлы тілмен, сезімталдықпен жеткізе білу өнер, баға жетпес шешендік шеберлік саналған. Мәтінді талдап, саралау үшін көптеген иірімдерді талдап өту қажет. Сөз астары, пунктуациялық белгілер, екпін, кідіріс, мәтіннің шарықтау шегі, үн бояуы арқылы мәтіннің сырын түсіне бастайсың. Сахна тілінің басты мақсаты таза тіл, ашық дауысты сөйлеу шеберлігімен үйлестіре отырып, көркем әдебиеттерді мәнерлеп оқу, кейіпкерге өзіндік сөйлеу мәнерін тудыру.

Актер мәтіннің астарында жасырынып жатқан құнды сөздің картпарлы қалыңдығын, мағыналы ойын, көңіл-күйін анықтауы керек. Сөзді мәнерлеп оқып қана қоймай, оны көріп, ойланып, бағалап, жоғары талабын түсіну қажет. Әр сөздің нақты мағнасы арқылы жанама мағынасын да ұғу, берілген шығарманы ұтымды пайдалану арқылы сырт пішіні мен келбетін ашу мүмкіндігіне алып келеді. Материалмен жұмыс барысында студент автордың ойымен тығыз байланыста болады. Монологтағы, диалогтағы, әңгімедегі, рөлдегі төл және төлеу сөздегі тура әрекеттің ортақтығын сезінуге көмектеседі. Логикалық екпіннің қай сөзге түсіп тұрғаныны контекстегі сөз ыңғайына қарай анықталады.

Актердің басты мақсаты – тіл шеберлігін ашу, ойналып жатқан бейнені тіл шеберлігі арқылы сомдау болып табылады. Осы арқылы мәтінді бөлшек-бөлшекке бөліп талдап, түсініп, берілген бөлшектің басты ойы, мақсаты, қандай, соған бағынып тұр ма, әлде, басқа қарекетті талап ете ме, негізі ойдың астары ашылды ма, әрбір сөз –өзінің салмағымен өлшенді ме? Логикалық ойлаудың арқасында актер әрекет арқылы сезімге жетеді. Нақтыланған көңіл-күйге қарай кейіпкердің өзіне ғана тән сөз мәнері ашылады. Әріптердің айтылуы кезінде дауыс бірде күшейеді, бірде бәсеңдейді. Сөздегі әрбір әріп дыбысталғанда құбылып тұрады. Дауыс ырғағы, екпіні өзгеріп отырады. Шығармада берілген әрбір сөйлем белгілі бір ойды мазмұнын, ашуға немесе сан алуан көңіл күйдің әр түрлі деңгейін білдіріп тұрады. Сол себепті айтылған сөйлемдегі ойдың мазмұн мағынасына қарай сөйлемдегі бір сөзге мағыналық, яғни логикалық екпін түседі. Ол басқа сөздерге қарағанда сәл ерекшелеу оқылып тыңдаушы назарына сол сөздегі дауыс сазы арқылы аңғартады. Сондықтан актерлік өнердің сахналық тілі мен бейнелеу құралдарының өзгеріп, жаңарып отыруы, негізінен уақыт талабынан туындайды»[7]. Бір-бірімен үндесіп, қиылысып жатқан сөздердің мағынасы мен астарын, көңіл-күйі мен ырғағын, көркемділігі мен шырқау шегін дәл анықтау үшін мәтінмен жұмыс жасау маңызды.

Ой толғамымызды қорытындылай келгенде айтатынымыз, сахнада сөйленген әрбір әріп, әрбір сөз өз орнымен, өз заңдылығымен қолданылып, айқындалған мақсат пен астарлы ойдың негізінде сахналық тілдің құндылығын үйлестіру. Сахна тілінде студенттердің мақсаты көркем әдебиеттерді мәнерлеп оқу және кешенді талдау, сахналық тәжірибе жинақтау болса, ал оқытушы студенттердің сөйлеу барысындағы қателерін естіп, дұрыс бағыт беріп отыру[8]. Драматургиялық шығарманы немесе көркем сөз туындыларын толыққанды шеберлігімен көрерменге жеткізу үшін сөз өнері мен тіл техникасының сан қырын ұштап, сахнада байланыстыра білу үлкен өнер. Өнер адамгершілік қызметінің ажырамас бөлігі, өнердің көмегі мен қатысуының арқасында адам тұлғасы толығымен ашылады және жетіледі. Ғылымда бүгінгі замандағы студенттнрді тәрбиелеу маңызын өнер алады. Ол ізгілік пен адамгершілік ынтымақтастық сезімін қалыптастырады, шығармашылық қабілеті жағын жетілдіре түседі. Қазіргі замандағы студенттер тәрбиелеуде эстетикалық алғырлық қабілетінің дамуын қарап жүрген жөн, себебі өнермен қарым-қатынас жасауда, өмірдегі және қызметтегі әсерленушілік сезімін қолдана білген жөн. Біріншіден, қазіргі заман қоғамын жан-жақты ажырату қажет, еңбектегі еңбек ерлік салтын ашу және көркемөнер бейнесінің өмірге деген ұмтылысы қазіргі өнердің тапсырмасы. Екішіден, көркем шығарма өнерінің сезім мен адам ойына әсер ету, олардың көзқарастарына әрекет ету, қоршаған ортаға қатынасын,дүниеге деген көзқарасын тәрбиелеу.

Сөйлеу мәдениетінің негізі-шешендік өнер. Әрбір тарихи дәуір шешендік өнердің өзіндік эстетикалық–моральдік сипаты, бағыты, стильдік ерекшелігі бар үлгілерін дүниеге әкелген. Шешендік өнердің өткен тарихынан біз оның ерлік дәстүрге бай мазмұнды түрлерін әдістрін көре аламыз. Атақты римдік шешен Цицерон «тіршіліктің тәлімгері тарих» деген сөзі өткен тәжірибеден әлеуметтік құны әлі жоғалмаған сөз өнерінің қағидаларын, заңдылықтарын кездестіруге, оларды пайдалануға болатындығын ескертеді.

Сөйлеу мәдениетінде шешендік өнер ерте дүниенің өзінде ақ қалыптасқан. Ол әуелі ежелгі Египедтте, Вавилонда Индияда, Қытайда, Грецияда дамыды. Осының арасынан әсіресе ежелгі Афиндегі Грецияда сөз өнерінің даму жолы ерекшелігімен көзге түседі. Біздің жыл санауымыздан 6 ғасырдай бұрын өмір сүріп өткен ежелгі Афиннің мемлекеттік қайраткері әрі ақыны Солон құлдық құрылыс пен сот істерінің демократиялауның реформаларының заңын жасайды. Атақты осы Солон

заңы шешендік өнерінің өркен жоюна үлкен ықпал тигізеді. Сөз сөйлеу мәдениетінде болашақ маман ауызша сөйлеу кезінде тілдің ішкі заңдылықтарын сақтаумен қатар, сөйлеу техникасын да меңгеру қажет. Тақырыптың мазмұнына қарай студент өзінің ішкі тебіренісі мен толқынысын көзқарасын дауыстардың ырғағы, күші, қимыл-қозғалыс арқылы да жеткізіп отырады.

Сөз сөйлеу мәдениетінде қолданылатын ым-ишара екі жақты қызмет атқарады. 1-ші ден ойды үнемдеп, әсерлі жеткізудің көмекші құралы ретінде пайдаланылса, 2-ші ден орынсыз жиі қолданылған қимыл-қозғалыс студенттерге кері әсер етеді. Студенттер сабақтың мазмұнынан гөрі ұстаздың қимыл-қозғалысына еріп кетеді. Сол себепті де ым-ишара, қимыл-қозғалыс тақырыптарының мазмұнымен астарласып, соның мақсатын ашатындай қызмет атқарғаны дұрыс.

Мәнерлі сөйлеу мәдениеті студенттің дауыс ырғағына, интонациясына да байланысты. Өйткені сөйлеу кезіндегі дауыстардың сан түрлі құбылуы адамдардың сол өзі баяндап тұрған мәселесіне қатысын, эмоциясын, эстетикалық көзқарасын қалыптастырып сезімін білдіреді. Интонация студенттердің әр сөйлеміне жан беріп қана қоймайды, оның эмоциональдық болуын күшейтеді.

Студенттердің алдында ауызша сөйлеу мәдениеті сөйлеу темпімен де байланысты. Студенттке тым тез сөйлеуге де тым баяу сөйлеуге де болмайды. Студенттің айтпақ ойының мақсатына, мазмұнына қарай сөз бірде баяу, бірде жылдам, бірде көтеріңкі айтылуы тиіс.

Сөйлеу мәдениеті ең алдымен сөздің емле ережесіне сай жазылуымен байланысты.

Сөйлеу мәдениеті сөздің мағынасына сай, дәл, сәйкес жұмсауымен тығыз байланысты. Айқын ойлап, дәл айту үшін сол айтылуға тиісті зат пен оның санамыздағы көрінісі-сөздің арасындағы байланысты, қатынасты жақсы білуіміз керек. Ол айқындылығы, мағына дәлдігі логикалық дәлдікпен ұштасады. Сөз бен оның білдіретін мағынасының арасында қарама-қайшылық, бірін-бірі жоққа шығарушылық немесе байланыссыздықтың болмауы тиіс.

Қысқасы, студентке эстетикалық тәрбие берудің өзіндік орны айрықша. Біз бұл мәселелерді зерттеу арқылы талдап, әрбір студент өзінің актерлік шеберліетерін жетілдіру арқылы, ұстазы арқылы берілген ережелерді меңгеруі қажет. Актерлық әдістерді қолдану арқылы студент өзін-өзі ұстай білуі мен қатар, аңғарымпаздығы, ойлау жүйесі арқылы сезімталдығы мен сөзге шешендігін жетілдіру керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *Сценическая речь: Учебник/ под ред. И.П.Козляниновой и И.Ю.Промптовой. 3-е изд. М.: Изд-во «ГИТИС» 2002. Стр.9*
2. *Әзімжанова Г. Қазақ көркем проза мәтінінің прагматикалық әлеуеті.-Алматы, 2006.-324 б .*
3. *С.С.Байсарина. ХҚТУ, «Хабаршы» журналы №1, 2007 ж. 234-35 б.б.*
4. *М.С.Сергалиев, «Қазақ тілінің стилистикасы» Алматы. 1994 ж. 58 б.*
5. *Балақаев М. Қазақ тілінің мәдениетінің мәселелері/М.Балақаев.-Алматы: Қазақстан, 1965. 17 б.*
6. *Жапбаров А. Қазақ тілі стилистикасын оқыту негіздері.- Алматы: Қазақ университеті, 1991.-139 б.*
7. *Құндақбаев Б. Уақыт және театр. – Алматы: Өнер, 1981. – 38 б*
8. *А. М. Бруссер. Сценическая речь. Методические рекомендации и практические задания для начинающих педагогов театральных вузов- М.: ВЦХТ («Я вхожу в мир искусств») 2008, 96 с.*

ӘОЖ:796.8

Жилисбаев Нағашбек Келисбекович
Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Өнер факультеті,
«Дене тәрбиесі» кафедрасының **магистр-оқытушысы**, dene-tardiesi@mail.ru

Мамиров Ерлан Нарзуллаевич
Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Өнер факультеті,
«Дене тәрбиесі» кафедрасының аға оқытушысы, dene-tardiesi@mail.ru

БАЛАЛАР МЕН ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ ЖҰМЫС ҚАБІЛЕТІН АНЫҚТАЙТЫН СЫНАМАЛАРДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Түйін: *Бұл мақалада балалар мен жасөспірімдердің құрылымдық және қызметтік ерекшеліктері оларды спорт түріне іріктеу кезінде қойылатын талаптар, олардың жұмыс қабілетін анықтайтын сынамалардың ерекшеліктері жайлы қарастырған, ал "Спорттық іріктеудің медициналық-биологиялық әдістерін жетілдіру мәселелері" спорттық іріктеудегі медициналық-биологиялық әдістердің негіздері және оларды қолдану шарттары, спорттық іріктеудің негізгі көрсеткіштері, спорт түрлерімен шұғылдануды бастау мерзімдерін анықтау, бастапқы дайындық топтарына іріктеу маңыздылығы туралы қарастырған.*

Кілтті сөздер: *спорттық физиология, спорттық медицина, спорт түрлерінің физиологиясы, бұлшық ет физиологиясы.*

Резюме: *В данной статье рассмотрены структурные и функциональные особенности детей и подростков с точки зрения их выбора спорта, особенностей их утонченности и основы медико-биологических методов выбора спорта в «Проблемах медицинских и биологических методов выбора спорта», ключевые показатели отбора, определение сроков начала занятий спортом, подготовка начальных учебных групп у о важности обследования.*

Ключевые слова: *в спортивной физиологии, спортивной медицины, физиологии видов спорта, физиология мышц.*

Summary: *This article examines the structural and functional characteristics of children and adolescents from the point of view of their choice of sport, the specifics of their refinement and the basis of medical and biological methods of choosing sports in "The problems of medical and biological methods of choosing sports," key selection indicators, the timing of the start of sports, preparation of the initial training groups about the importance of the survey.*

Key words: *in sports physiology, sports medicine, sports physiology, muscle physiology.*

Спорттық жұмысқа қабілеттілік төмендегідей факторлармен бағаланады: қимыл шапшаңдығы, жүгіру қарқындылығы мен ұзақтығы және қуаттылығының артуы. Бала өскен сайын жұмысқа қабілеттігі де соншалықты арта береді.

Спортшы және спортшы еместердің арасындағы алғашқы айырмашылықтар 8 жаста байқалады, ал нақты ерекшеліктер 14-15 жаста байқалады. Егер 10 жастағы PWC_{170} 316 кгм/мин болса, 15 жаста екі есе өседі. Ал жасөспірімдерде ересек адамдардан айырмашылығы болмайды.

Баланың жасының өсуіне қарай организмінің аэробты өнімділігі де артады. Осыған байланысты оттегінің барынша қажеттілігі өседі. Ол 8-9 жаста 1,5 л/мин-ке, ал 14-15 жаста 3л/мин деңгейіне жетеді. Спортпен шұғылданатын 10 жастағы балаларда спортпен шұғылданбайтын балаларға қарағанда жұмысқа қабілеттіктері 14%-ға артады. 16-17 жастағы балаларда оттегінің барынша қажеттілігі 60-70%-ға өседі. Ал 13-14 жастағы балаларда бұл қажеттіліктің жылдық өсімі 1100 мл-ге тең [1].

Балалардың анаэробты жағдайдағы жұмыс қабілеті нашар бейімделген, сондықтан оттегі қарызының көрсеткіші негізгі көрсеткі болып табылады. Оттегі қарызы 9-10 жастағы балаларда 1 литрден көп, 14-15 жаста 2-2,5 литр. Ересек адамдарда 16 литрден көп. Екінші бір көрсеткіш – сүт қышқылының концентрациясы, бұл қышқылдың концентрациясы қаншалықты жоғары болса, соншалықты қуатпен қамтамасыз етілуі жоғары болады. Сүт қышқылының концентрациясы 7-8 жастағы балаларда - 80 мг%; 14-15 жаста – 100 мг%; ересек адамдарда – 112 мг% [2].

Жасөспірімдердің жұмыс қабілеті олардың биологиялық жасына байланысты, сондықтан жүктеменің көлемі мен қарқыны, қимыл-қозғалыс әлпісі биологиялық жасқа лайықты болуы керек. Оған қоса акселерацияның үйлесімді түрінде жасөспірімдердің дене тұлғасы ғана ірі болып қана қоймайды, ішкі ағзалардың қызметтік мүмкіншілігі де жоғары болады. Бұл жағдайда жүктемелерді мөлшерлеу қиын емес. Ал үйлесімсіз акселерацияда кейбір ағзалардың дамуы дене тұлғасына сай болмайды да зорығу, жарақаттану қаупі артады. Үйлесімді акселерацияның өзінде де орталық жүйкенің қызметтік тұрғыдан әлсіздігі сақталатынын ұмытпаған жөн[3].

Мектеп жасына дейінгі балаларды, орта және жоғарғы оқу орындарының оқушыларын жаттықтыру барысында мынадай медициналық жұмыстар жүргізіледі:

1) денсаулығы, денесінің дамуы, организмінің қызметтік мүмкіншілігі бойынша медициналық топтарға бөлу;

2) дене тәрбиесі сабақтарындағы жүктемелердің организмге әсерін қадағалау;

3) жаттығу барысында дәрігерлік -ұстаздық бақылаулар жүргізу;

4) жаттығу сабақтары өткізілетін жерлердің санитарлық-гигиеналық талаптарға сай болуын қадағалау;

5) ауру, жарақаттардан сақтандыру;

6) спорттық, сауықтыру жұмыстарының қай түрін болсын медициналық тұрғыдан қамтамасыз ету;

7) ағарту, насихат жұмыстарын жүйелі өткізу;

Медициналық бақылау кешенді тәсілмен жүргізіледі, яғни тексеру кезінде сауал қою (анамнез), сырттай көзбен қарау (соматоскопия), антропометрия, сынамалар, құрал-саймандық т.б. спорттық медицинада қолданылатын әдістер пайдаланылады. Балалар мен жасөспірімдер денесінің дамуының үйлесімділігіне, дене мүсінінің, тірек-қозғалыс жүйесінің дұрыс қалыптасуына аса көңіл бөлген жөн. Биологиялық жасын, организмнің қызметтік мүмкіншілігін, жұмыс қабілетін дұрыс анықтаудың да маңызы зор[4].

Балалар мен жасөпірімдердің жұмыс қабілетін бағалау үшін мөлшері бұлшық ет жұмысын орындауға негізделген сынамалар қолданылады. Олар: 30 сек ішінде 20 рет отырып тұру, 2 минөт бір орында 180 қадам жылдамдықпен жүгіру, С.П.Летунов, Руфье, Гарвард, $PWC_{130,150,170}$ сынамалары. (10-кесте)

1-кесте - Жасөспірім спортшылар (I) мен спортпен шұғылданбайтын (II) жасөспірімдердің $PWC_{150,170}$ мөлшерлері (Х) (С.Б. Тихвинский деректері)

PWC			Жастық топтар			
			8-9	10-11	12-13	14-15
			Х	Х	Х	Х
PWC_{150}	Ұ	I	86,1	8,7	111,2	151,2
		II	78,1	87,5	92,0	114,3
	Қ	I	85,0	80,1	95,3	111,0
		II	70,0	72,5	85,3	100,0
	Ұ	I	108,0	119,8	115,7	193,5
		II	109,4	102,9	124,0	160,7
	Қ	I	120,0	107,5	129,5	146,1
		II	90,0	103,3	109,4	127,2

30 сек ішінде 20 рет отырып-тұрғаннан кейін мектеп жасындағы балалардың тамыр соғу жиілігі әдетте 30-50% -ке , систолдық қан қысымы с.б. 10-20 мм-не көтеріліп, диастолдық деңгейі 4-10мм-ге төмендейді. ТСЖ мен артериалдық қан қысымы 1-2 мин ішінде қалыптасып үлгереді. Бұл жүрек- қан- тамырлар жүйесінің тиімді жауабы.

Гарвард сынамасы әдеттегі тәсілмен жүргізіледі. Тек сатының биіктігі мен жұмыс мерзімі баланың жасына сәйкес белгіленеді: 8 жасқа дейінгі балалар үшін сатының биіктігі 35 см, жұмыс мерзімі 3 мин, 12-16 жасат ер балалар үшін - 45 см, 4 мин, қыздарға – 40 см, 4 мин. Көтеріліп-түсу жылдамдығы бәріне бірдей – минөтіне 30 қадам.

PWC_{170} сынамасы да әдеттегі тәсілмен жүргізіледі. Бастауыш мектеп балаларының жұмыс қабілетін анықтау үшін PWC_{150} сынамасын –ТСЖ минөтіне 150 ретке жеткен кезде орындалатын жұмыс мөлшерін анықтаған дұрыс.

Балалар мен жасөспірімдер үшін тыныс алу жүйесінің дұрыс қалыптасуы, мұрын арқылы еркін дем алуы өте маңызды. Тыныс алу жүйесінің қызметтік мүмкіншілігін бағалауда өкпенің тіршілік сыйымдылығы, өкпенің тыныштық қалыпта минутына алмастыратын ауа көлемі (ААК) мен оның шегі (ААШ), тыныс алу қоры анықталады. Бұл көрсеткіштердің нақтылы мөлшерлері олардың тиісті өлшемдерімен салыстырылады [5].

Мысалы, бойының ұзындығы 1,0-1,63 см ер балалардың ӨТС-ның ТӨТС= 4,53 х бойдың ұзындығы (м)-3,9.

Бойы 1,65 метрден биік болған жағдайда:

ТӨТС =10х бойдың ұзындығы –12,85.

Қыз балалар үшін: ТӨТС=3,75 х ьойдың ұзындығы (м)-3,15.

ӨТС-ның тиісті көлемін Гаррис-Бенедикт кестесі бойынша да есептеп шығаруға болады.

Тыныс алу қоры арнайы коэффициентпен бағаланады (ТҚК):

$$\text{ТҚК} = \frac{(ААШ - ААК)x100}{ААШ}$$

Тыныс алу қоры мектеп жасындағы ер балаларда 82- 92%, қыздарда – 80-90%, жасөспірім спортшыларда -86- 95%

Кешенді дәрігерлік тексерудің нәтижесіне сүйене отырып, оқушылар дене тәрбиесі сабағында үш медициналық топқа бөлінеді.

Бірінші, негізгі медициналық топқа дені сау, ақауы немесе болар-болмас ақауы болғанымен денелері жақсы дамыған, жұмыс қабілеттері жеткілікті оқушылар жатады. Бұл топта дене тәрбиесі жалпыға бірдей мемлекеттік жоспармен жүргізіледі. Спортпен айналысуға рұқсат беріледі.

Екінші, дайындық топқа денесінің дамуы мен жалпы дайындығы жеткіліксіз оқушылыр кіреді. Олардың денсаулығында шамалы кінәраттардың болуы да, болмауы да мүмкін. Дене тәрбиесі мемлекеттік жоспармен өткізілгенмен, қимыл-қозғалыс дағдылары мен ептіліктері біртіндеп қалыптастырылады. Дене шынықтыру сабақтарымен қатар жұмыс қабілетін арттыратын қосымша жаттығулар тағайындалады. Сынақтық талаптарға тапсыру мерзімі ұзартылады. Негізгі топқа ауысқанға дейін спортпен шұғылдануға рұқсат берілмейді.

Үшінші, арнайы медициналық топ ауру балалардан құрастырылған. Олар ауруларының түріне байланысты кіші топтарға бөлініп, арнайы жаттығу жоспарымен тәрбиеленеді [6].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі.

1. Ильясова Г.Т., Қамбарова У.А. Балалар мен жасөспірімдерді спорттық іріктеуде медициналық-биологиялық көрсеткіштердің алатын орны. Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ хабаршысы, қыркүйек-қазан, Түркістан, 2011.

2. Ильясова Г.Т., Қамбарова У.А. Әр түрлі спорт түріне маманданған спортшылардың морфологиялық сипаттамасы. Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ хабаршысы, қараша-желтоқсан, Түркістан, 2011.

3. Худияров Ғ.Б. «Спорт мектептеріндегі бастапқы дайындық топтарында жаттығушылардың спорт түрлеріне бейімділігін анықтау» атты педагогика ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация автореферати, Алматы, 2010

4. Парпиев Ө., Потапов И.А., Сарсенова С.Т. Спорт физиологиясының негіздері. Оқу құралы. –Алматы, 1998.

5. Лесбекова Р.Б., Бұғыбаева С.Ж. Спорт физиологиясы. Дәрістер курсының жинағы. Алматы, 2006.

6. Лесбекова Р.Б. Дене шынықтыру және спорт түрлерінің физиологиясы. Дәрістер курсының жинағы. Алматы, 2008.

7. Спортивная физиология. Учебник для институтов физической культуры. /Под ред. Я.М.Коца/.-Москва. «Физкультура и спорт», 1986.-246с.

ӘОЖ: 784.209.2

Сейтметова Айткүл Мубаракқызы
Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Өнер факультеті,
«Орындаушылық өнер» кафедрасының аға оқытушысы, dene-tardiesi@mail.ru

ІС-ӘРЕКЕТ АРҚЫЛЫ СТУДЕНТТЕРДІ АКТЕР ШЕБЕРЛІККЕ БАУЛУДЫҢ ТИІМДІ ЖОЛДАРЫ

Түйін: *Макалада роль ойнау сәтінде актер қолма-қол жылауға, бірден күлуге болмаса аяқ астынан ғашық болуға, не жек көруге, әйтпесе шексіз шетсіз шаттыққа бөленуге өзін-өзі қанша күштегенімен шынайы шындық пен сахналық көркемдікке жете алмайтындығы келтірген. Сахнада сезімді ойнауға, оны бойынан күштеп шығаруға әрекет етуі тиіс. Актер өзін-өзі зорламай, шындап әрекетке көшкен жағдайда ғана сезім өздігінен пайда болатындығы айтылған. Сезім-әрекетті емес, әрекет-сезімді дүниеге келтіреді.*

Кілтті сөздер: *актер, сезім, әрекет, сахналық көркемдік, ғашықтық, дағды.*

Резюме: *Во время роли статьи сам актер не мог достичь реалистичных сцен и живописного искусства, как только ему приходилось заставлять себя плакать или смеяться сразу или ненавидеть, или наслаждаться бесконечной безграничной радостью. Он должен действовать на сцене, чтобы играть эмоционально и вытеснить ее. Говорят, что чувство может возникать только спонтанно, если актер не участвует в самоактуализации. Это создает чувства, а не действия.*

Ключевые слова: *актер, чувства, акт, сценическое искусство, любовь, навыки.*

Summary: *During the role of the article, the actor himself could not achieve realistic scenes and pictorial art, as soon as he had to make himself cry or laugh at once or hate, or enjoy infinite unlimited joy. He must act on the stage to play emotionally and force it out. It is said that feeling can only arise spontaneously if the actor does not participate in self-actualization. It creates feelings, not actions.*

Key words: *actor, feelings, act, scenic art, love, skills.*

Сахнада роль ойнау сәтінде актер қолма-қол жылауға, бірден күлуге болмаса аяқ астынан ғашық болуға, не жек көруге, әйтпесе шексіз шетсіз шаттыққа бөленуге өзін-өзі қанша күштегенімен шынайы шындық пен сахналық көркемдікке жете алмайды. Өйткені ол зорлық пен сахнада сезімді ойнауға, оны бойынан күштеп шығаруға тырысады. Сол себепті де актер сахна төрінде сезім туралы ойламай, әрекет етуі тиіс, яғни сезімді емес әрекетті ойлауы керек. Демек, актер өзін-өзі зорламай, шындап әрекетке көшкен жағдайда ғана сезім өздігінен пайда болады. Олай болса сезім-әрекетті емес, әрекет-сезімді дүниеге келтіреді. К.С.Станиславский "Сахна алаңында әрекетке бару керек. Актер өнері мен драма өнерінің тірегі - белсенділік пен әрекет" деген[1].

Актер сахнада іс-әрекет үстінде іштей жинақы, мұқият, серіктесінің іс-әрекетін өзінше сезіне, түсіне білуі және де өтіп жатқан нақты бір әрекеттерге белсенді түрде араласып кетуге дайын болуы қажет. Бұл тақырып бойынша студенттер шынайы әрекет ете білуге үйретін жаттығулармен дағдыланады. Дағдыны қайта-қайта орындалатын практикалық әрекетке машықтану десек, адамда дағдының қалыптасуын сипаттайтын белгілер: артық қозғалыстардың азаюы, денемен бақылаудың маңызының артуы, оны түрлі әдістермен орындаудың мүмкіндігі т.б. Жаттығу үстінде оқытушы студентке өз қатесін, кемшіліктерін айтып оны түзетеді. Ал студент оқытушының ескертпесі арқылы не нәрсеге қол жеткізуі керек екендігін айқын түсініп, машықтану нәтижесін әркез біліп отырады. Ұсынылатын жаттығулар тобы:

1-жаттығу. Оқытушы аудиторияға кіргенде студенттер міндетті түрде сәлемдесу үшін орындарынан тұрады. Әрине алғашқыда олар ұйымдаспаған түрде, улап-шулап тұрады. Ал оқытушы олардың осы сәлемдесу сәтін сол мезгілде тез, шусыз, жеңіл әсем орындау-ларын талап етуі тиіс. Осы мақсатта студенттер сәлемдесу сәтін бірнеше рет қайталауға мәжбүр болады.

2-жаттығу. Шусыз, дыбыссыз орыннан орынға ауысу.

3-жаттығу. Бөлмедегі заттарды тарсылдатпай ауыстыру.

4-жаттығу. Отырған орындықтарын алып жартылай шеңбер жасап отыру.

5-жаттығу. «Шахмат тәріздес отыру» Енді осы жаттығуларды күрделендірейік. Онда оқытушы атқарылар әрбір әрекеггерді нақты бір жүйеге құрады. Айталық, барлық студент бір мезгілде орындарынан тұрып, орындықтарын ала, бір мезгілде түзу сызық бойына бірдей отырысады. Сондай-ақ олар жаңағы жасалып жатқан әр түрлі жаттығуларды жұмулы көзбен де жасауларына болады. Алғашқыда бұл жаттығулар бұйрық бойынша, алақан соғу арқылы немесе үнсіз бірін-бірі қадағалау түрінде жасалынуы мүмкін. Дәл осы жаттығуларды әртүрлі ырғақта, тыныста музыканың сүйемелдеуімен де атқаруға болады.

6-жаттығу. Жасалынған жаттығулар қатарына оқытушы тапсырмасымен орындалатын жәй қарапайым әрекеттер түрлерін ұсынайық. Студенттер бір-бірімен жарыса, тездетіп, оқытушы белгісі бойынша нақты бір әрекеттер жинағын жасап шығуы тиіс:

а) он түрлі затты ұстап шығу;

ә) ойша арифметикалық санақтарды есептеп (шығару) шығу;

б) бір минут аралығында бөлмедегі көптеген заттарды, қалаларды, атақты ғалымдарды, суретшілерді, артистерді атау;

в) жолдасының өткен күнгі киімдеріндегі өзгерістерді анықтау;

г) өз өмірінен алынған бір көріністі дәлме-дәл айқындап, еске түсіріп көрсету.

Әрекеттің жинақы болуы мен еркін дамуына арналған әр түрлі топтық жаттығулар:

1-жаттығу. "Жартылай шеңбер" Студенттердің шығармашылық көңіл-күйін тәрбиелеуді алғашқы сабақтан-ақ бастау керек. Сабақ өтілетін оқу аудиториясына студенттерге жеткілікті дәрежеде орындықтар қойылған. Қоңырау соғылып студенттер қабырға бойымен қойылған орындықтарға жайғасады. Осылай отырған ыңғайлы ма? Барлығы оқытушыны көріп отыр ма? Ал, бір-бірін ше? Кім тығылысып, қалтарыста отыр? Ал енді барлығымыз бір-бірімізді көретіндей етіп отырайық. Орындықтарды бір сызық бойына орналастырайық. Бұл жағдайда студенттер тек өзінің көрші студенттерін ғана көре алады. Оқытушы студенттерге бірдей ара қашықтықты сақтай отырып жартылай шеңбер жасап отыруды ұсынады.Студенттер оқытушы отырған үстелге қарама-қарсы жартылай шеңбер жасап отырады. Мұның пайдасы: Жұмыс жасауға ыңғайлы, оқытушы мен студент бір-бірін толық көріп отырады. Студент оқытушының берген тапсырмасын, оқытушы студенттердің жасаған іс-әрекеттерін толық көріп, бағалайды.

.2-жаттығу. "Негізгі қалып" Студенттер орындықтарынан бір мезгілде тұруы үшін, іс-әрекет жасауға дайын болуы шарт: олар иықтарын, денесін, аяқтарын бос ұстаулары керек. (Әрине шамадан тыс, қалай болса солай емес). Денелерін тік ұстап, орындықтың шетінде отыр, еркін, бір қальшты, қолдары тізелерінің үстінде. Аяқтары орындықтың астына не жан-жақтарына қайрылмаған. Еркін тұрып, отырып, белсенді іс-әрекет жасай алады.

3-жаттығу Қозғалыстар ешбір дыбыссыз, нақты әрі жеңіл, белгілі бір мақсатта:

а) фамилияларын алфавит қатарымен қоя отырып ауысу;

ә) аттарын алфавит қатарымен қоя отырып ауысу;

б) бойлары бойынша тұру.

4-жаттығу "Орындықпен ауысу" Алдымен уақыт белгіленбейді, содан соң 10-ға дейін санау арқылы:

а) орындықты алдына ұстап ауысу;

ә) орындықты жанына ұстап ауысу;

б) орындықты басына көтеріп ауысу.

5-жаттығу "Геометриялық фигуралар бойынша отыру"

а) үшбұрыш;

ә) тік бұрыш;

б) овал;

в) квадрат;

г) 8 бұрыш;

д) баспалдақ тәріздес.

6-жаттығу "Өз әуеніңнен жаңылма" Бір топ оқушыға өз қалауы бойынша кез келген бір әнді айту тапсырылады. Ән белгі бойынша ыңылдап, дауыстап, іштей айтылады:

а) алақан соғу – іштей;

ә) алақан соғу – дауыстап;

б) алақан соғу – ыңылдап.

7-жаттығу. "Жазу машинкасы" "Өнердегі өзіңді емес, өзіңдегі өнерді сүй" .Әріптер бөлінеді, оқытушы алақан соғып, "жазу машинкасының клавишын басады", ал студент алақан соғып, өз әрпін айтады. Мысалы:

а) оқытушы шапалағы - Ө;

ә) студент шапалағы - Ө;

б) оқытушы шапалағы - Н;

в) студент шапалағы - Н;

г) оқытушы шапалағы - Е;

ғ) студент шапалағы - Е;

д) оқытушы шапалағы - Р;

е) студент шапалағы - Р.

Әр түрлі жылдамдықта орындауға болады.

а) баяу-(машинка басуды жаңа үйренген)

ә) жылдам.

б) баяу-жылдам.

8-жаттығу. Студенттің алдына қарапайым мақсат қойылсын, бөлмеге кіру, бөлмеден шығу. Мұндай тапсырманы орындау қиынға түспейтін де сияқты, бірақ іс жүзінде ол оңайға соқпасы анық. Егерде студент есікті жәй ашып, бөлмеге кірсе не шықса, бірақ алдына ешқандай мақсат қоймаса, яғни "егер де" элементін пайдаланбаса, оның ешқандай іс-әрекет жасамағанын, немқұрайлы мизансценаны қайталап шыққанын дәлелдеу қиын емес. Егерде, ол бөлмеге:

а) досымен қоштасқалы кірсе;

ә) не оған ренжіп шығып кетсе;

б) болмаса оларды өзінің келуімен қуанытқалы кірсе;

в) не мұңға батып шығып кетсе;

г) әйтпесе оқытушыдан кешірім сұрағалы келсе;

д) не сөгіс алып, көңілсіз кетсе;

е) ол тергеушінің шақыруымен келсе;

онда бөлмеге кіру, шығу іс-әрекетінің барлығы басқаша орындалған болар еді. Әрбір осындай ойлап табылған жағдай іс-әрекеттің тиянақты аяқталуына мүмкіндік береді және жалпы әрекетке емес нақты әрекетке баулиды. Мысалға, тергеушінің шақыруымен келген жаттығуда студент қандай теріс қылық жасадым, әлде бір қылмысты істің куәгері емеспін бе деген тәріздес нақты бір жағдайға сүйеніп іс атқарса, онда ол сол жағдайға байланысты есікті әр түрлі көңіл-күйде ашқан болар еді. Осы жасалынып жатқан қарапайым әрекеттерді (бөлмеге кіру, есікті ашу, не жабу, орындыққа отыру, орындықтан тұру, серіктесінің қолын қысу) жаңа бір жағдайлармен өсіріп отырсақ, онда ол өнімді, мақсатты және мән-мағыналы болған болар еді. Әр түрлі "егер де" элементін қоя отырып, белгілі бір тапсырманы әр кез жаңаша орындауға болады:

9-жаттығу "Орындыққа отыру"

а) демалу үшін;

ә) сабаққа дайындалмақ болып;

б) Аяқ киімінің бауын байламақ болып

в) бастығының сөгісін тындау үшін

г) телевизор көру үшін т.с.с.

10-жаттығу "Орындықтан тұру"

а) бөлмеге кірген адаммен сәлемдеспек болып,

ә) түсінік беруден қашып,

б) жолдасына шартты белгі беру үшін,

в) көшеден шыққан шуды көрмек болып,

г) есікті ашу үшін,

ғ) оның көңілін өзіне аудару үшін,

д) тәнтілігін білдіру үшін,

е) өзінің оған риза еместігін сездірмек болып,

ж) досына аяушылық білдіріп,

з) қолпаштап,

и) өзінің басымдылығын көрсету үшін.

Студенттің ұйықтап жатқан қиял көзін ояту үшін оқытушы оған алғашқы кезде берілген әрекетті ақтайтын тосын жағдай ұсынуына болады. Студент қиял көзіне белсендірек әсер ету тәсілі мынаған қатысты. Жаттығу жасау барысында берілген жағдайдан әрекетке емес, керісінше, әрекеттен ақтай отырып берілген жағдайға бару. Бұл жағдайда оқытушы студенттен әрекеттің орындалу шартын сұрамай, әрекеттің мән-мағынасын талап еткені жөн[2].

11-жаттығу "Сырт киімді кию, сырт киімді шешу".

12-жаттығу "Есікті абайлап ашу".

Ұсынылған әрекетке икемделе отырып, студент әрекетті ақтаушы берілген жағдайды өзі табады:

а) ол есікті абайлап ашып, өзіне қатысты әңгімені өзгелерге білдірмей тыңдағысы келеді,

ә) басқаларға байқатпай досына хат табыс етпекші.

Егерде студентке есікті шапшаң да кең ашып тастау тапсырылса, онда оның қиял көзі сол сағатта басқа бағытқа жұмыс атқарған болар еді:

а) өртті хабарламақ болып;

ә) басқа бір оқиғаға қатысты класқа баса-көктеп кіруі мүмкін.

13-жаттығу"Сіріңке жағу". Студентке көзге көрінбейтін сіріңкені жағу ұсынылады. Ешкім сенбеді. Өйткені ол қайдан алғаны белгісіз жаға салды. Енді студентке жекеленген физикалық әрекеттердің қисынын, кезектілігін бұзбай басынан қайта жағуды талап етейік. Қалтасынан көзге көрінбейтін сіріңкенің корабын алып, оны баяу ашып, сіріңкенің бір талын алысын. Егерде сіріңке қорабын қалай ашу керктігін ұмытып қалса, онда нағыз қорабтың өзімен жасап көрсін. Сосын шын корапты жанына қойып қайтадан көзге көрінбейтін қорапты алсын: ол қай жерде тұр, оны қолымен, саусақтарымен шынымен ұстап тұрғандай қиял көзімен іштей көре отырып жасасын. Кораптың қырларын, үстіңгі бетін еске түсіре отырып сіріңкені жақсын. Сіріңкені жаққан кездегі тырс еткен дыбысты, түтін исін, отты есіне түсірсін. Содан соң сіріңкені неге, не себепті жаққанын ақтасын. Мысалы:

а) үйілген қоқысты жағу үшін,

ә) жолыңызды жарық ету үшін,

б) қараңғыда жоғалтып алған инеңізді іздеу үшін,

в) ауырып жатқан інімнің арқасына банкі қою үшін.

Шешінуге қатысты мысалға қайта орала отырып, оқытушы мынадай жаттығу түрін ұсынуы мүмкін, оң қолды қозғаусыз қалдыра отырып, сырт киімді шешу. Физикалық әрекеттің тікелей әсерінен туған түйсік студентті жаңа іс-әрекетке итермелей алады, мысалға, оның қолы жарақаттанған, ол қолын байлатқалы емханаға келіп отыр. Егер де студентке жанталаса өзінің сырт киімін шешіп тастау тапсырылса, онда ол сол сәтте өрт өшіру кезінде сырт киімінің жанып жатқанын көз алдына елестеткен болар еді. Әрі қарай студент іс-әрекет мағынасын анықтап, оны ақтау жолдарын қарастырады. Мысалға, ол сырт киімін баяу, тоқтаусыз немесе тоқтап-тоқтап шеше бастаса, онда ол бұл әрекеттің жасалу себебін былай түсіндіруі мүмкін: ол үйге еңсесін баскан жан күйзелісімен кірді. Себебі оны сабақты меңгере алмаған қабілетсіздігі үшін университеттен шығарған. Осы қайғылы оқиғаның жағдайын анықтай отырып, ол бір мезгілде жасалар әрекеттің де мән-мағынасын анықтайды. Міне, іс жүзінде алдын-ала ойланылмаған тебіреніс зердесімен түйсінуден туындаған нақты іс-әрекет атқарылды. Бұл жаттығулардың мақсаты - студенттердің қиял көзін оятып, ұсынылған әрекеттерге өмірдегідей мазмұн, мағына бере отырып, ақтауға бейімдеу.

Кез келген қарапайым затты пайдалана отырып, әрекет ете білу қиял көзінің дамуына, жетілуіне, байи түсуіне көмектеседі. Айталық, мен айнаға бетіме түскен әжімді, тыртықты, ақ шаштарымды көру үшін қарап отырмын немесе сүйген адамыммен кездесуге сәнденіп жатырмын. Егер де қиял көзінің көмегімен затты басқа бір қасиеттермен жаңартса, онда оған деген көзқарас өзгеріп, жаңа әрекеттер туындаған болар еді. Егер де айна жер астынан тауып алынған археологиялық зат болса, онда оны қолыма қалай алып, қайтіп қараған болар едім.

Адам қиялы кез келген затты әр түрлі тұрғыда көріп, бағалай біледі. Енді әрбір затты серіктесінің қиял көзінің көмегімен көріп бағалай білу тәсілі. Мысалға, қолдан қолға қамшы беріледі. Серіктесі оны сыйлық, жылан, гүл ретінде ұсына алады. Сонымен қатар, ол ұсынылатын әрбір затты сөзсіз іс-әрекетімен, мінез-құлқымен білдіре отырып бере білсе, онда оның орындалу процесі өзгеше бір мән, мағынаға ие болар еді. Қолдан қолға зат беру, әрбір затты серіктесінің қиял көзінің көмегімен көріп бағалай білу, ұсынылған әрбір затты сөзсіз іс-әрекетімен орындау[3].

Бұл жаттығуларда іс-әрекет міндетті түрде ақыл, парасат арқылы емес, қиял көзін қабылдау, түсіну, ұғыну түрінде атқарылуы тиіс. Егер де маған шын жыланның өзін ұсынса, онда мен бұл шағатын жылан ба, шақпайтын жылан ба? - деп ойланып түрмай, одан қорғану жолын қарастырған болар едім. Ол кезде сақтану түйсігі қорғану әрекетін өзі туындатар еді.

Студенттер қиялын оятуға көмектесетін өзгеше жаттығулар үлгілерінен әр түрлі тәсілдерді бөліп алып, қисынды әрекет ету жолына итермелей білу шарт. Алғашқы сәтте қисьнсыз, ойсыз, ретсіз, мақсатсыз болып көрінетін әр түрлі қалыпты, әрекетті, қозғалысты үйлестіру ұсынылады. Мысалға: бөлмеге кіру, терезеге жақындау, стол астына кіріп, бөлмеден шығып кету. Осы механикалық түрде жасалынған ретсіз, қисынсыз, ойсыз әрекеттерді студент белгілі бір кисынға, мақсатқа, мүддеге құра отырып, органикалық жаттығуларға айналдыра білуі тиіс.

1-жаттығу Мен мектептен үйге келдім, сырттан жолдастарымның айқай-шуын естіп, терезеге жақындадым. Осы сәтте терезеден доп үшып кіріп, стол астына домалап кетті. Оны стол астынан алып, достарыммен волейбол ойнауға көшеге жүгіріп шығып кеттім. Сол тектес әрекеттер түрін басқа да жағдайлармен ақтауға болады.

а) мен қуғыннан кашып келем;

ә) жасырынбақ ойнап жүрмін.;

б) бөлмеге жүгіріп кірген мысықты ұстап алып шығып кетемін.

Іс-әрекеттің дәйектілігін ауыстыра отырып, оны ақтаудың жаңа бір түрін табуға мәжбүр етуге болады.

2-жаттығу. 0рындыққа шығу, қолын жоғары көтеру, орындықтан еденге түсу, қабырғаға дейінгі аралықтағы үш жерге саусағын тигізу.

Ақтау мүмкіндігі-электр шамы күйіп кетті, соны бұрап алмақ болып орындаққа шықтым, бірақ оны еденге түсіріп алдым. Оның сынықтарын жинап, сипалай жүріп бөлмеден шығу жолын қарастырып жүрмін.

3-жаттығу. Өзін теңіз жағасында толқын астында қалдым деп сезіне түра, тасқа өрмелей шығып құтқарушы қайыққа белгі беру, тастан құлап| түсіп қайықты ұстауға әрекет ету.

4-жаттығу. Өзіңді ормандамын деп сезініп ағаштың түбіріне шығып, бұтақтан балапанды алуға тырысу.

Бұл ұсынылып отырған жаттығулар студенттердің зейінін, ойлап табу қабілетін, сахнаға қатысты әрекеттердің бәрін меңгеруге көмектеседі. Сонымен қатар бұл жаттығулар ұйымдасып әрекет ете білуге, жинақылыққа, жұмыс тәртібіне, алға қойған тапсырманы тез, еркін, шапшаң, іштей сезіп орындай білуге үйретеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Станиславский К.С., "Сочинения", том 2 "Искусство", Москва, 1954.

2. Байсеркенов М, Сахна және актер. Алматы, "Сахна тілі"1993.

3. Кристи Г.В. Воспитание актера школы Станиславского. М., "Искусство", 1968

Асқарқызы С.
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ PhD докторант 3 курс, samal050191@mail.ru

ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГТЫҢ, ӘЛЕУМЕТТІК-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖҰМЫС МЕНЕДЖЕРІ РЕТІНДЕ ДАЙЫНДАЛУЫ

Түйін. *Мақаланың негізгі мәселесі әлеуметтік педагогтың әлеуметтік-педагогикалық жұмыс менеджері ретінде дайындалуы болып табылады. Оның ішінде әлеуметтік педагогика мен әлеуметтік басқарудың байланысы қарастырылып, әлеуметтік педагогтың кәсіби дайындалуына басқару концепциясы ұсынылады, оның ішінде «әлеуметтік педагог» мамандығымен оны жақындастыратын «әлеуметтік менеджер» мамандығына арналады.*

Түйін сөздер: *әлеуметтік педагогика, әлеуметтік педагог, әлеуметтік басқару, әлеуметтік менеджмент, әлеуметтік менеджер, білім берудегі менеджер, кәсіби дайындық, әлеуметтік менеджменттің функциясы.*

Резюме. *В данной статье рассмотрены проблемы подготовки социального педагога как менеджера социально-педагогической работы. Проанализированы характерные особенности по подготовки социальных педагогов. Выявлена и обоснована необходимость совместного использования методов теории упавления и социальной педагогики.*

Ключевые слова: *социальный педагог, менеджер, теория управления, профессиональная подготовка, функции социального менеджмента.*

Summary. *This article deals with the problems of training a social teacher as a manager of social and pedagogical work. Characteristic features of the training of social pedagogues are analyzed. The necessity of joint use of methods of the theory of packing and social pedagogy is revealed and justified.*

Keywords: *social pedagogue, manager, management theory, professional training, social management functions.*

Қазіргі уақытта, дағдарысты кезеңде қоғамның көмекке зәру болған мүшелерінің көбею салдарынан, өз көмегін қоғамға кәсіби тұрғыдан бере алатын маман иесі қажет болды. Мұндай көмекке зәру болғандарға қоғамда қалыптаса алмаған адамдар, қарт және науқас адамдар, балалар әсіресе отбасы толық емес балалар, ата-анасынан айырылған балалар, жұмысыздар, көп балалы отбасылар, сонымен қатар мүгедек адамдар, және ішімдік пен нашақорлыққа бел буған адамдар жатқызылады. Мұндай көмекті кәсіби тұрғыдан көптеген мемлекеттерде әлеуметтік педагог береді. Біздің мемлекетімізде мұндай көмекті көбінесе мектеп ұжымы, қарттар ұйымы не болмаса интернат маманы және басқада мамандық иелері беріп жүрді.

80-ші жылдары қоғамға әлеуметтік-педагогикалық көмекті көрсете алатын мамандарды даярлауға сұраныс жоғарылады. 20 наурыз 1991 ж. Госкомитет СССР халыққа білім беру бойынша "Әлеуметтік педагогика" мамандығын бекітті. И.А. Липскийдің тұжырымы бойынша әлеуметтік педагогика қоғамдағы кекілжіндерді алдын ала болжай алатын, және қоғам мен тұлғаны ортақ жүйеге біріктіруші қызметін атқарады деп санады [2]. «Жаңа мамандыққа кіріспе» атты әдіснамалық хатта әлеуметтік педагог ол қоғамдағы кекілжінді алдын ала болжап, қандайда бір қиындықтарды тудыратын, негативті мәселелерді шешіп, қоғам мен тұлғаға ыңғайлы ортаны қалыптастырушы болып табылады делінген.

«Әлеуметтік педагог» мамандығы Ресейде әлеуметтік педагогика пәнінің қалыптасуымен байланысты болды. 1990-шы жылдары әлеуметтік жұмыстың қарқынды дамуы, қоғамның әлеуметтік көмекке сұранысының көбеюі, қоғамдағы жағдайға қатысты әлеуметтік кәсіби мамандықтардың дайындалуына стандарттар жасалынып, әлеуметтік педагогикаға алғашқы оқулықтар жызылып, бұл мамандықтарға арнайы білім беру мекемелері ашыла бастады.

1996-шы жылы Екатеринбургте, Ресейдің әлеуметтік кәсіби-педагогикалық институты ашылды, институттың әлеуметтік педагог мамандығын дайындайтын негізгі жетекші кафедраларының бірі әлеуметтік педагогика және психология болды.

Ресейде 031300 Әлеуметтік педагогика мамандығына алғашқы Мемлекеттік жоғарғы кәсіби білім беру стандарты 1995 жылы шықты, кейінең 2000ж., 2005ж. Соңғы 10-жылдықта мамандық өзінің қоғамда қажеттілігін айқындап, басқа мамандықпен ауыстыруға болмайтындығын дәлелдеген. Алайда қазіргі таңда әлеуметтік педагог мамандығы үлкен өзгерістерді талап етуде.

Қазақстанда әлеуметтік педагогтарды даярлаудың дамуын, педагогика ғылымдарының докторы, профессор Таубаева Ш.Т. бұл тақырыпты зерттеген басқада ғалымдардың еңбектеріне сүйене отырып, былай талқылайды: “Ресейлік тәжірибесін бейімдеп енгізуге бірқатар алғышарттар бар. Олар, біріншіден, республикада әлеуметтік педагогтарды даярлау 90-жылдардың ортасынан жүргізілді де, төрт жыл үзілістен соң, 2010-2011 оқу жылынан «Әлеуметтік педагогика және өзін өзі тану» атты жаңа мамандық ашылды; екіншіден, оқытушыларды даярлау және олардың мамандығын арттыру жұмысы жүргізілуде; үшіншіден**,** жастарды әлеуметтендіру, әлеуметтік құндылықтардың

өзін-өзі тану сабақтарында қалыптасуы бағыттарында зерттеулер ұйымдастырылуда**,** төртіншіден, Қ Р Білім және ғылым министрлігінің әлеуметтік педагогика және өзін өзі тану саласы мәселелері бойынша Республикалық оқу-әдістемелік секциясы жұмыс жасайды**;** бесіншіден**,** осы бағытта «Екідипломдық білім беру» бағдарламасын іске асыру үшін Ресейдің жетекші жоғары оқу орындарымен шығармашылық байланыстар орнатылуда" [1]. Қазіргі таңда Қазақстан Республикасында әлеуметтік педагогиканың қалыптасу тарихы «Өзін-өзі тану» пәнімен тығыз байланысты. 7 қазан 2009 жылы Қазақстан Республикасының Үкіметімен тарихи елеулі шешім қабылданды, шешімнің мақсаты бойынша 2010 оқу жылының «өзін-өзі тану» пәнің мектепке дейіңгі мекемелерге, білім беру мекемлеріне, жалпы білім беру мектептеріне, колледждерге, және педагогикалық жоғарғы оқу орындарына жалпылай еңгізу болып табылды.

ҚР-ның орта және жоғары білімдегі мамандарды дайындаудағы классификаторға «Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» жаңа мамандығы еңгізілді. 5В012300 бакалавр мамандығына – «әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» жоғары білім беруге арналған ҚР МЖМБС құрастырылды және, ҚР МЖМБС 5М012300 – «Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» магистратура мен докторантураға құрылды. Осы сәттен бастап «Әлеуметтік педагог» түсінігі «Әлеумттік педагогика және өзін-өзі тану» түсінігіне ауысты.

Әлеуметтік педагогика ғылыми пән ретінде келесідей басты міндеттерді анықтайды: «жеке әдіснамалық, теориялық және ғылыми -әдіснамалық» бұл аймақта ғылыми білім, «әлеуметтік жүйеге арналаған кәсіби мамандарды даярлауда өзінің білім беру комплексінің теориялық негіздемесін ұсыну» [2] Қазіргі таңда бұл міндеттер ғалымдардың негізгі талқылауында болып табылады, осыған байланысты әлеуметтік педагогиканың жеке дара ғылым болып қалуы мен әлеуметтік мамандықтарды даярлауда маңызды рөлге ие.

Әлеуметтік педагогиканың даму мәселесін барлық ғылыми-әдістемелік зерттеулер оның келесідей пәнаралық байланысын сипаттайды, әлеуметтік философия, әлеуметтік психология, әлеуметтік құқық, әлеуметтік басқару, әлеуметтік медецина және т.б. Бұл байланыстар әлеуметтік педагогикада көрініс тапқанымен, кейбіреуі ғылыми зерттеу пәні болып табылмағандықтан, әлеуметтік педагогиканың білім жүйесінің дамуына кедергі жасап мамандар даярлаудың сапасын төмендетеді.

Мысалы ретінде, әлеуметтік басқаруды алайық. Оның теориялық дамуы Ресейде әлеуметтік педагогикадан ертерек болған. Осы салдардан болар бұл екі ғылымның байланысы қазіргі таңда жеткілікті зерттелінбеген. Алайда, 2005 жылғы жоғарғы кәсіби білім беру мемлекеттік стандартында, 031300 Әлеуметтік педагогқа әлеуметтік менеджер деген түсініктеме берілген. Негізінен бұл жаңа көзқарасты қалыптастырып, жаңа бағыттағы әлеуметтік педагогты басқару тұрғысынан дайындау болып табылады, ол үшін үлкен зерттеулер талап етіледі, бұл зерттеулерді жүзеге асыруға теориялық қор жеткілікті деп саналады.

Алғашқы басқару эволюциясының бастауы Ф. Тейлордың «Основы научного менеджмента» (1911ж.) атты теориялық жұмысынан көрініс тапқан. Сол кезден бастап, менеджменттің түрлі моделдері, және олардың әлеуметтік педагогика және әлеуметтік басқарудаға байланысты анализдер жасалынған.

Жалпыфилософиялық әдіснама деңгейінде әлеуметтік педагогика мен әлеуметтік басқару «әлеуметтік» аумақпен байланысады. Бұл екі ғылымда жай ойды түсіндіретін сөз емес, себебі, әр ғылым тұрғысынан бұл түсінік қоғам жайлы оқытудың философиялық негіздемесі бар үлкен жүйе, сонымен қатар екі ғылымда да ортақ объект, субъектісі бар ара қатынасты зерттейтін заңдылықтар болып табылады.

Бұл ғылымдардың байланысы тек әлеуметтік бағыттағы байланысты сипаттамайды. Анализдің көрстуі бойынша: әлеумттік педагогиканың мәселесінің аумағын, әлеуметтік басқарудың әдіснамалық деңгейі анықтайды, нақтырақ айтатын болсақ, оның объектісі мен пәні, міндеттері, пәннің мазмұның, оның теория мен тәжірибедегі негізгі дамуын, әдістері мен принциптерінің дамуын айқындайды. Қазіргі таңда басқарудың теориясы әлеуметтік педагогиканың білімін құраушысы болып табылады, оның негізінде әлеуметтік педагогтың басқару тұжырымдамасын көруімізге болады.

Әлеуметтік басқарудың негізгі ерекшелігі оның объектісі мен субъектісі «Адам» болып табылады. Қоғамдағы адамның өмірін жақсарту мақсатында, оның бұл қоғамда әлеуметтенуіне әлеуметтік басқару әсер етеді[3].

Қазіргі таңда білім беру жүйесінде менеджменттің бірнеше түрлерін ажыратылып көрсетіледі: білім беру менеджменті, педагогикалық менеджмент, мектеп ішілік менеджмент және т.б. Олар бір бірімен тығыз байланысты болғандықтан, ғылымда ара жігін ажыратып көрсетуге қиындық тудырады. Алайда, олардың әрқайсысы жеке ерекшеліктерге ие, себебі әртүрлі білім аймақтарымен

байланысты болып келеді. Мысалы, *білім беру менеджментінің* басқаратын аймағы тұтас білім беру жүйесі болса, оның субъктісі ретінде аймақтық, муниципиалды, аудандық және облыстық білім беру жүйесінің басқармалары болып табылады. Бұл менеджменттің түрі, білім беру жүйесі мен білім беру жүйесінің әртүрлі бірлестіктерінің басқарушыларының дамытуына бағытталған, ондай бірлестіктерге аймақтық, аудандық, қалалық, облыстық білім беру жүйелірі жатады. Ол мемлекеттік деңгейде жүзеге асырылады, оған білім беру саясаты, орта және жоғары білім беру жүйесіның даму стратегиясы жатқызылады.

Бұл менеджменттің құрамы толықтай педагогикалық бағытты құрағанымен, оны біз педагогикалық не болмаса мектеп ішілік менеджмент деп атай алмаймыз. Өзінің атқаратын іс-әрекетіне байланысты бұл менеджмент түрінде де өзінің менеджерлері болады, алайда олар міндетті түрде педагогика не болмаса мектепішілік маман иесі болуы шарт емес. Сонымен қатар, педагогикалық және мектеп ішілік менеджменте білім беру жүйесінің менеджментіне жатады, себебі білім беру аймағына кіреді, оны біз «Справочник менеджера образования» атты анықтамадан көре аламыз. Бұл анықтама құралында білім менеджерінің үш деңгейлік топтарын көрсетеді, және әр білім беру мекемесіне қатысты міндеттерін айқындайды.

Бірінші топқа (жоғарғы деңгей) білім беру мекемелерінің әкімшілгі және білім жүйесін басқаратын органдар жатқызылады.

Екінші топқа (ортаңғы деңгей) бұл топты әдістемелік, заңгер, экономист және басқа білім жүйесіне қатысты мамандар құрайды, олардың кәсіби шыңдалған маман иелері болулары үлкен жетістіктерге жетуге мүмкіндік береді.

Әлеуметтік педагогиканың да қарастыратыны «Адам», оның дамуын, қоғамдағы әлеуметтенуі, оның мәдени құндалықтарын зерттейді. Әлеуметтік педагогиканың тәжірибесі мен теориядағы объектісі ол әлеуметтік ортаның мүшесі ретінде адамның жеке дара және қоғамдық мінездемесі, пәні-оның әлеуметтік мансапқа ие болуы мен әлеуметтік дамуы және педагогиканың аспектілері[4]. Алайда, әлеуметтік педагогика мен басқару теориясының негізгі міндеттерінің бірі ол тұлғаның оғамдағы тұрақтылығы мен қауіпсізідігі. Оған жету жолдарының әдістерінде де әлеуметтік педагогика мен әлеуметтік басқарудың арасында айырмашылық жоқ десекте болады [5].

Әлеуметтік-педагогикалық менеджмент астарында, әлеуметтік-педагогикалық жүйенің дамуы мен басқарушының нақты әлеуметтік аумақтағы іс-әрекеті жатқаның түсіну қажет. Мұндай аумақтарға түрлі білім беру мекемелері, түзету және қалпына келтіру орталықтары, отбасы мен балаға көмек көрсету орталықтары, құқық қорғау органдары, жастардың құқық қорғау комитеттері және т.б. Білім беру мекемелерінде әлеуметтік-педагогикалық менеджмент мектеп ішілік менджменттің бір бөлігі болып табылады, алайды онымен анықталмайды. Мекемеде тұтас басқару үдерісінде педагог ұжымының әлеумттік-педагогикалық іс-әрекетінің жағдайына жауап береді, яғни білім алушылардың әлеуметтік тәрбиесі мен әлеуметтенуіне назар аударады. *Әртүрлі әлеуметтік орталықтар мен қызметтерде әлеуметтік-педагогикалық менеджмент жоғарыда аталынған іс-әрекетті жүзеге асырады, яғни нақты әлеумттік аумақта өзінің іс-әрекетін іске асырады. Жүйе түсінігі* «...белгілі бір ортаны құраушы элементтер жиынтығы». Әлеуметтік - педагогикалық менеджменттің ең басты жүйе элементтері ол басқарушы және басқарылушы ішкі жүйешіктер.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Таубаева Ш.Т. Научно-образовательный портал духовно-навтсвенного обучения и воспитания, 18 июня 2014г.

2. Липский И.А. Социальная педагогика: практика, научная дисциплина, образовательный комплекс // Педагогика, 2001, № 1. С.24-32.

3. Филосовский энциклопедический словарь / Гл. Редакция: Л.Ф. Ильичева и др. –М.: Сов. энцикл.1983.-840с.

4. Мустаева Ф.А. Социальная педагогика: учебник для вузов. – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2003. – 528с.

5. Санникова Н.Г. Формы и методы деятельности социального педагога в условиях детского дома. В кн. Модели социально-педагогической деятельности: Учеб.пособие / Под общ. ред. Н.Г. Санниковой. – Екатеринбург: РГППУ, 2005. С. 43-53.

Атемова Қ.Т.
п.ғ.д., профессор. Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті.
Түркістан қ. kalipa_atemova@mail.ru

Исабекова Г.Б.
-PhD докторы, Тараз мемлекеттік педагогикалық университеті, Тараз қ.

Алиханова Б.Т.
Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан қ.

ҚАЗАҚ АҚЫН- ЖЫРАУЛАРЫНЫҢ ОТБАСЫ ТӘРБИЕСІНІҢ ТҰЛҒА ҚАЛЫПТАСТЫРУҒА ЫҚПАЛЫ ТУРАЛЫ КӨЗҚАРАСТАРЫ

Түйін. *Қоғамның қай кезеңінде болмасын ең алдымен сол қоғамда өмір сүретін адамның тұлғалық болмысын айқындау мен оны отбасы тәрбиесі жағдайында қалыптастыру мәселелері күн тәртібінен түскен емес. Бүгінгі күні де біздің қоғамымызға қандай тұлғаны қалыптастыру қажеттілік туғызғанына зер салып қарайтын болсақ, қазақ халқының ақын-жыраулары қашаннан айтып келе жатқан тұлға болмысы заманға қарай өзгермей өз өміршеңдігін сақтап келе жатқандығын аңғарамыз.*

Мақалада қазақ халқының ақындары мен жыраулары мұраларындағы тұлға болмысын сипаттайтын негізгі сапалар мен іс-әрекеттері баянлдалып, оны бүгінгі күні тұлға болмысын қалыптастыруда ескерудің қажеттілігі мен өміршеңдігі талдау жасалады.

Кілт сөздер: тұлға, тәрбие, адамдық сапалар, жақсылық, ұлттық болмыс.

Резюме. *На любом этапе общества вопросы определения личности человека и формирования семьи в обществе было и будет актуальным. Бүгінгі күні де біздің қоғамымызға қандай тұлғаны қалыптастыру қажеттілік туғызғанына зер салып қарайтын болсақ, Если мы посмотрим, какая личность нам нужен сегодня в обществе, Тот факт, что характер казахского народа, из которого давно известна поэзия казахского народа, сохраняет свою жизнеспособность, не меняя свою актуальность.*

В статье описываются основные качества и виды деятельности, характеризующие личности человека в наследии поэтов и поэтов казахского народа, проанализированно необходимость и жизнеспособность в формировании личности на сегодняшний день.

Ключевые слова: *личность, образование, человеческие качества, доброта, национальная идентичность.*

Summary. *In the society, the question of human rights and the formation of the people in the society were at the stage of identification and actualization. If we look at what a society is in need of today, in fact, the character of the Kazakh people, which is already known by the poetry of the Kazakh people, preserves its own dignity, or my own reality.*

The article described the basic qualities and qualities of the person, characterized by the personality of the person in poetry and poetry of the Kazakh people, investigated by the unobtainable and inability to formulate the personality of the day.

Key words: *personality, education, human qualities, dignity, national identity.*

Қазақтың тұңғыш ғалымы, қазақ ағартушысы Шоқан Уалиханов қазақ халқының дарындылығы мен суырып салма ақындығын, сол ақындық көрегендігі мен пайымдағыштық қасиетінің ұрпақ тәрбиесіндегі құралы болуын оның дарындылығының көрсеткіші деп бағалаған болатын [1].

Қазақ халқы отбасында баланы адалдыққа, ізгілікке, аталық кеңестерді көңілге түйе білуге баулып, барлық жақсылық атаулысын болашақ ұрпақтың санасына сіңіре білуге аса бір назар аударған. Ұрпақ тәрбиелеудің бір жолы - термелер тыңдау арқылы жүзеге асырылды. Қазақ термелерінің астары тұнып тұрған үлгі-насихат, тәрбиелік кеңестер екендігі белгілі. Қазақ халқы термелерді ертеден - ақ, тәрбие құралы ретінде пайдаланып келген. Термелер мазмұнында отбасы адам баласының алтын ұясы екендігінен бастап, шаңырақ көтерудің шарттары мен талаптарын, өмір сүрудің мәні мен адамзаттың ата - ана, бала, қоғам алдындағы парыздары мен қарыздарын егжей-тегжейлі талдап, түсіндіреді. Термелер мазмұны мен бағыттары бүгінгі ғылыми көзқарастармен де сәйкес келіп, қазақ қоғамы тәрбиесінің талаптарын заманға сай уағыздап келді. Бұл жолда қазақтың ақын-жыраулары мұраларының үлесі салмақты болмақ. Төменде, солардың бірқатарына тоқталып өтейік:

Қазақ халқының тарихындағы танымалы ақын-жырауларының бірегейі Бұқар жырау Тәуке тұсында ақ хан төңірегіндегі ықпалды билердің бірі болған. Бұқар жырау өзінің бір ғасырдан астам өмір сүрген тәжірибесіне жүгіне отырып, адамзат баласына ең қымбатты да қажетті асылдарды атап арнау жазады. Онда ақын азаматқа он бір тілек тілейді, осы он бір қасиет адамзат үшін ең құнды бақыт, қажеттілік деп біледі. Олар: *бірінші* алланың әміріне мойынсыну, яғни Құдайға мақұл болған

қасиеттерді бойымызға сіңіріп, сонымен өмір сүру. Ол әрине ізгі мінезде болып, адамзат қоғамында тек жақсылықпен өмір кешу деп біледі. *Екіншіден*, осындай Алланың қалаған және бізге міндет еткен өмір сүру талаптарын орындай жүріп, бір күн болмаса бір күні залымдардың жетегіне, сөзіне еріп, жолдан тайып кетпеу керек екендігін айтып, тура жолымыздан таймауды тілейді. *Үшіншіден* үшкілсіз көйлек кимеу, *төртіншіден*, төсек тартып жатып қалмай, аман -есен болуды тілесе, *бесіншіден,* бес мезгіл намаз оқып Аллаға құлшылық етуде бірде-бір намазымыздың қаза болмауын тілеймін дейді, *алтыншыдан,* күнде орын алып отырған шапқыншылықтан аялап отырған аяулымның бір күні бөтен жұртқа олжа болып кетпеуін тілеймін деп, ел амандығы мен тыныштығын тілейді, *жетіншіден,* еліміз бен жерімізді сырттан туын көтеріп желкілдетіп келген қалың қол жаулап алмас үшін қарулы күштеріміздің мықты болуын тілейтінін, *сегізіншіден,* жер шары адамдары арасында татулық пен ауызбіршіліктің болуы да еліміздің амандығын қамтамасыз ететіндіктен барша жұрттың ынтымақты амандығын тілейді, *тоғызыншыдан,* жастар кетіп қарттардың балалары артында қалмауын, яғни әрбір ата-ананың балаларының аман сау көз алдарында жүргенінен асқан бақыт жоқ екенін ескертеді. Мұндай тілек арманның орындалу мекені отбасы деп біледі. Олай болса, жырау отбасы тәрбиесі мен ондағы өмір заңдылығы туралы сөз толғайды, *оныншыдан* ерлер кетіп арулардың жесір қалмауын тілейтінін айтады.

Бұқар жырау өлеңдеріндегі отбасы тәрбиесінің ең бастау алар көзі жар таңдау екендігін дәлелдейтін қатарлары орта ғасыр ғұламалары Ж.Баласағұн еңбектерінен бастау алған болса, кейіннен ол ұлы Абай өлеңдерінде жалғасын тапты. Жар таңдауда тәрбиелі үйдің қызына көңіл бөлуді жырау айта отырып, өз ойын «*Жал құрығы қаба деп, Жабыдан айғыр салмаңыз! Қалың малы арзан деп, жаман қатын алмаңыз! Жабыдан айғыр салсаңыз, жауға шабар ат тумас. Жаман қатын алсаңыз, топқа кірер ұл тумас»,*- деген өлең жолдары арқылы жеткізеді[2]. Жыраудың мұндай пайымдаулары бүгінгі педагогика ғылымының теориясындағы тұлғаның қалыптасуына ортаның ықпалын дәлелдейтін факторларымен тең түсіп отыр. Олай болса, Бұқар жырау жастарға өсиетін айтарда отбасы тәрбиесінің бастау алар көзі жар таңдауда текті ұл тауып беретін тәрбиелі де көргенді үйдің қызын іздеуді кеңес бере отырып, оның тектілігі алған тәрбиесімен байланысты анықталатынын тұжырымдайды. Өйткені, тектіден текті перзент өмірге келеді деп біліп, бала жасында қанша қиқар немесе тентектік жасағанымен түбінде ата-бабалар тегіне тартпай қоймайды дегенді айтады. Ал, қазақта баланың жақсы болмағы нағашыдан деген де түсінік қалыптасқанын білеміз.

Сонымен қатар, жырау адамзат баласының жас ерекшеліктеріне қарай олардың мінез-құлқы мен іс-әрекетінің бірдей болмайтындығын сипаттап жырлайды. Әрбір жас кезеңінің өзінің қадір-қасиетіне қарай мүмкіндігінің шектеулігі, соған қарай оны қадірлей білуіміз керектігін, яғни әрбір жастың мүмкіндігін пайдалана білу де дұрыс өмір сүруге жағдай туғызатындығын айтады. Ол: «*Жиырма деген жасыңыз, ағып жатқан бұлақтай. Отыз деген жасыңыз, жарға ойнаған лақтай. Қырық деген жасыңыз, ерттеп қойған құр аттай. Елу деген жасыңыз, о да бір көшкен ел екен, алпыс деген жасыңыз, қайғылы- мұңлы күн екен. Сексен деген жасыңыз, қараңғы тұман түн екен. Тоқсан деген жасында, ажалдан басқа жоқ екен*», - деп әрбір жас ерекшеліктеріндегі адам баласының мінез-құлқының көрінісі мен ойын, өмірден күтер қызығын сипаттайды.

Бұқар жырау қазақ халқындағы ағайын-ажын, абысын арасындағы татулық пен түсіністіктің отбасындағы бала тәрбиесіне ықпалының маңыздылығын жете түсінген. Сондықтан да олар ағайын арасындағы араздықтың туып өршуі қашан да әйел азаматтарға байланысты, сондықтан да абысын тату болса ас көп деген нақылдың астарын да өсиет етіп, былай дейді: «*Ағайынның аразы, елдің сәнін кетірер. Абысынның аразы ауыл сәнін кетірер»,* -деп бір отбасы мүшелері арасындағы араздың бір ғана ауылға емес, бүкіл елдің берекесін кетіретінін айтады. Олай болса, бала тәрбиесіндегі өнеге үлкеннен бастау алуы тиіс дегенді меңзейді. Отбасы ынтымағы мен бірлігін орнатып отыруда қариялар ақылының қажеттілігін аса ерекше бағалай отырып, әсіресе жас отау иелерін отбасылық өмірге баулуда қарттардың болуын қазына деп біледі. Тек жас отау иелеріне ғана емес, олардың ақыл кеңестері отбасында дүниеге келген жас нәрестені күтіп бағуда да қажет екендігін айтады. Ол «*Қариясы кімнің бар болса, жазулы тұрған хат болар. Өзіңнен туған жас бала, саудагердей сарт болар, өзіңмен бірге туысқан, Алаштан бетер жат болар*», -деп келер ұрпақтың барған сайын біртіндеп өмір ағымымен өзгерерін да алдын ала болжағандай. Сонымен қатар, бір анадан туғанмен, бірге жүрмек болмақ еместігін де түсінген ақын, туысқандардың да біртіндеп өз отауларының бөлек болуына қарай бір-бірінен жат болып кететінін көрегендікпен сипаттап келтіреді [3].

Бұқар жыраудың замандасы, ізін басып, ойын жалғастырған ірі тұлға Шал ақын (Тілеуке Құлеке ұлы). Ол он бес жасында-ақ, даңқы шығып, Шал (өткір, ұшқыр) ақын аталады. Ол өзінің жырларында жалпы өмір туралы, қыздар, жігіттер, отбасы тәрбиесі, қарым-қатынас және т.б. барлық

адамзат өміріндегі кездесетін мәселелердің бәрін де өз өлеңдеріне қосып жырлаған. Отбасы тәрбиесін құруда жақсы жардың болуы бақыт кепілі деп білген жырауларымыз ойын толықтырып, жетілдіре түседі. Ол отбасы бақыты әйел баласының тәрбиесіне байланысты болатынын қыз балаларының ер балаларға қарағанда әлдеқайда ерте есейетіндігін, соған байланысты әйел ақылы ер азаматтың болашағын да бағыттаушы серігі іспетті болатындығын көрегендікпен сипаттайды. Сондықтан қыз балаларына ерекше назар аударып, олар тәрбиесі туралы жырында сипаттама береді. Оларға түрлі себептерге байланысты мінез-құлқының өзгеретінін, әйел бақытын оның отбасын құрумен байланыстырады. Ақын қыздардың жас ерекшеліктеріне қарай мінез-құлқындағы өзгешеліктерді сипаттай отырып, ер балаға қарағанда қыз балаларының бақыты дер кезінде отбасын құрып өмірге ұрпақ әкелу деп біледі. Ал ер азаматтардың жас ерекшелігі отбасын құруда аса маңызды рөл ойнамайды деп тұжырым жасайды. Мұндай пайымдауларын ол: «*Жиырмаға жеткен қыз кәрі болар, өңі кетіп шырайы сары болар. Ер елуге жетсе де айыбы жоқ, Әр уақытта біреудің жары болар»,*- деген өлеңдер қатары арқылы дәлелдейді.

Сонымен қатар, ақын үйленуде жігіттерге жақсы жар таңдауға байланысты ақыл кеңестерін де беруді назардан тыс қалдырмаған. Себебі, отбасы бақыты мен ырысы әйелдің ақылдылығы мен мінезінің жайлылығына байланысты деп білді. Шал ақын әйел баласының мінезі мен тәрбиесінің ерекшелігімен қатар, олардың отбасылық істерге деген ұқыптылығы, тазалығы мен еңбекқорлығы да отбасы өмірін дұрыс ұйымдастыруда, соның нәтижесінде бақытты өмір сүруге негіз болатын шарттар деп біледі. Жақсы әйелге тән қылықтың қандай болуы керектігін: «*Жақсы сол ерін күліп шаттандырса, атқарып тапсырмасын мойнына алса, ері жоқта күйзелтпей шаруасын, ағайын, көршілерін жадына алса. Сапардан ері келсе үйге кіріп, жылы жүзбен қарсы шығып қолын алса*»- деген өлеңдер қатары арқылы сипаттап көрсетеді.

Сонымен қатар Шал ақын бақытты өмір сүруге бастайтын да оған жол ашатын да білім мен өнер екендігін «*Күні шолақ болған соң түні қайтсін, жеңі шолақ болған соң қолы қайтсін. Өзі жаман болайын деген бар ма, білімі, өнері жоқ оны қайтсін»* - деп білімсіздің күні де, қолы да шолақ дегенді айтады. Сонымен қатар, ақын білімсіздікпен қатар кедейлікке алып келетін қасиеттер деп жалқаулықты, ұйқықұмарлықты айтады. Кедейдің үш түрі бар деп көрсетеді. Оның біріншісі қанағатсыздықтан пайда болады деп көрсетеді. Себебі барға қанағаттанбай тойымсыздық көрсету де кедейліктің белгісі деп есептейді ақын. Кедейліктің екінші түрі, елгезектік дейді. Жұмсасаң тіліңді алып, қызметімен әркімге жақын болып, түбінде ондай адамның ісі оңға баспайады дейді. Үшіншісі, ұйқы дейді. Ерте жатып, кеш тұрса жаны ырза болатындар да кедейшілікке бейім болады деп ескертеді. Отбасы тәрбиесі жағдайында баланы жастайынан еңбекқорлыққа, елгезек тілалғыштыққа, қанағатшылдыққа тәрбиелеу нағыз адамдық қасиетпен қалыптасқан адамды қалыптастыратын болады дейді. Ер азаматтың міндеті отбасын асырау мен отбасы мүшелерінің қажетін қанағаттандыру болғандықтан кедейшілдікке бой алдырмау да ердің міндеті болмақ, ал оның үддесінен шыға алмаған ер азаматқа сын болмақ.

Ендігі жердегі міндет отбасында дүниеге келген баланы қоғамына сай етіп тәрбиелеу болмақ. Бұл жөніндегі ойларын да ақындар өз жырларында қарастырған. Нақтылап айтар болсақ, Шал ақын бала тәрбиесінде имандылықты санасына егудің маңыздылығын баса айтады. «*Шешен жігіт дүрмен тең, имансыз көңіл кірмен тең. Ақылы жоқ надандар, іс бітірмес жамандар, жүз болса да бірмен тең*» деген өлең жолдары арқылы жүрегінде имандылығы болмаған адамдар қаншалықты көп болғанымен олардың бәрін бір адам деп есептеуге болады деп санайды. Сондықтан әрбір адамның сапасы оның иман жүзділігі арқылы анықталатындықтан, отбасында баланы имандылыққа тәрбиелеу керектігін айтады. «*Мектептен сабақ алсаңыз, алуа, шекер, балмен тең. Саясы жоқ бәйтерек, сазға біткен талмен тең. Жаман туса балаңыз, бұғып өскен тазбен тең»* деп бала тәрбиесіндегі негізгі міндет оларға өмірдің балы мен шекерін тани алатын білім беру деп ұғады. Жаман перзенттің болуы ата-ана үшін кемшілік деп білетіндігін жырына қосады.

«*Жетесі жаман бозбала, тоқсандағы шалмен тең, жақсының айтқан ақылы, қазулы сара жолмен тең. Жаманға айтқан ақылың, ағып кеткен селмен тең, қас жаманның орны бар, кесек те болса көрмен тең»* деген өлең жолдарында ақын жетелеуге көнбейтін жасқа ақыл айтқан сөздің қор болғанын, ал оның көрегендігін тоқсандағы шалдың соқырлығымен салыстырады. Сондықтан сөзді де тыңдайтын құлаққа айту дұрыс екенін айта отырып, жастарды жастайынан құйма құлақ етіп, қазына қариялардың ақыл- кеңестерін тыңдаудан жалықпайтын және содан қорытынды шығаратын сабырлылық пен шыдамдылыққа тәрбиелеу қажеттігін ата-аналарға міндеттейді.

Шал ақын өзінің жырларында келін тәрбиесін де назардан тыс қалдырмаған. Ол: «Келін жақсы болса - үйіңе көп кісі келеді. Келін жаман болса – келген кісі кеткісі келеді. Ас құй десең төккісі

келеді, Төкпей құй десең сөккісі келеді»,- деп отбасындағы әйел баласының болмысы оның келін болып түскен алғашқы күндерінен -ақ сыр беретінін аңғартады[4].

Мұндай ойлар мен көзқарастар он тоғызыншы ғасырда өмір сүрген Сүйінбай Аронұлы жырларында да кездеседі. Сүйінбай ақын өзінің жырларында «адам», «адамдық қасиеттер», «тәрбие» түсініктеріне сипаттама беріп, адам бойындағы қандай қасиеттердің адам сипатын анықтайтынын, оның қандай қасиеттерін алу керек, неден жирену керектігін саралап сипаттайды. Оның «жақсы мен жаман адамның қасиеттері» деген өлеңдерінде «*Жақсы жігіт ел жұртының қаласындай, жақсы әйел әмме жұрттың анасындай. Жақсыға ешкімнің де жаттығы жоқ, көреді бәрін де өз баласындай*», -деп, көпшіл болу, әділ де қамқоршы болу тек жақсыларға тән қасиет екендігін айтады. Жақсы адамдармен қарым-қатынасқа түсу де оңай, сөйлесу арқылы тәрбиелік ықпал алып, жадырап қалатыныңды айтады. Сонымен қатар, жақсы жігіттің қашанда өз ағаңдай қамқорлығын сезінесің, сөзінде тұратын, адалдығы мен өзгелерге шапағатын тигізіп жүреді. Оның мұндай пайдалы кеңестерін барша жұрт пайдаланады, әйтсе де, көзі соқыр, көкірегі көр адамдар соның өзінде дұрыс жолын таба алмай адасып жүреді дегенді айтады. Ол турады көзқарастары: *«Жақсы жігіт сөзіне сақ тұрады, қыранның қырдан байқар баласындай. Жаман парқы жақсымен бірдей емес, жақсы жігіт елінің ағасындай. Жақсының сөзін әркім пайдаланар, Миуалы алма, өріктің ағашындай, Жаманның көкірегі- көр, көзі -соқыр, жүрер жолдан тал түсте адасып -ай* »,- деп жырға қосады. Бұл бүгінгі педагогика ғылымындағы тәрбие үрдісінің екі жақтылық сипатын аша түседі. Өйткені, тәрбиені ұғып, ниет етіп отырған бала өсиет пен өнегелі насихатты құлағына құйып алып, өз әрекетінде басшылыққа алса, кейбір тәрбиелік насихатты қабылдамай бос әуре етер жастардың да баршылық екенін қынжыла айтады.

1465-1560 жылдар аралығында өмір сүрген Шалкиіз (Шалкиіз Тіленшіұлы) жыраудың қазақ ауыз әдебиетіндегі рөлі үлкен. Ол үш айлығында анасынан айрылады да, тәрбиеленуге нағашы әжесінің қолына беріледі. Отбасы жылылығы мен туыстар татулығын толық көре алмаған жырау осы бостықты толықтыру мақсатында көпшілікке тәлім-тәрбиелік насихатын жырлары арқылы жеткізіп, адамдық қасиеттер мен өмірде қажетті әрекеттерге талдау жасау арқылы ойын жеткізіп отырады. Мысалы, оның *«Жақсының жақсылығы сол болар, жасанменен бас қосып, Сөйлемекке ар етер; Жаманның жамандығы сол болар, Сөйлесе дәйім бетін қара етер; Бір жақсыға басың қосып сөз айтсақ, Сол жақсы жаманлығың жақсылыққа жыр етер, Бір жақсыға басың қосып сөз айтсаң, Сол жаман сырың сақтамай, Әрдайым дұшпаныңа әр ісіңді қор етер»,* - деп жақсы мен жаман арасындағы қарым-қатынастың соңы немен тынарын адамгершілік тұрғысынан талдау жасап түсіндіреді [5, -39 б.].

Сонымен қатар, өзі жалғыздықтың қиыншылығын көп көргеннен кейін тәрбиеде де осы ойды назардан тыс қалдырмай, отбасы тәрбиесінде балалардың көп ағайынды болғанын мақұл көретінін айтады. Оны: «*Артыңда туысқанның көбі игі, Күндердің күні болғанда, Қырға шықпас жаманның, Барынан да жоғы игі*» деген жырлар қатары арқылы көрсетеді. Осындай игі ойлары арқылы жалғыздың үні шықпайтынын білген жырау жақсы туса көп болып туылғанын, ал жаман тіпті өмірге келмесе де болады дегенді меңзейді.

Сонымен қатар, Шалкиіз жырау баланың қалыптасуына әртүрлі факторлардың ықпал ететіндігін де өте жақсы түсініп, оны отбасы тәрбиесінен бөлек қарастырады. Себебі, отбасында өскен балалар оның тегіне қарамастан, әртүрлі болып өсетінін оның ортасына, басқа да факторлар әсерінен деп біледі. Бұл жөніндегі көзқарасы бүгінгі педагогика ғылымында айтылып жүрген тәрбие теориясы тұжырымдарымен астасып, мәні жағынан тең түсіп жатыр. Мысалы оның: «*Айырдан туған жампоз бар, Жүгін нарға салғысыз. Арғымақтан туған будан бар, Күнінде көрінім жерді алғысыз. Жаманнан туған жақсы бар, адам айтса нанғысыз, жақсыдан туған жаман бар, Күндердің күні болғанда, бір аяқ асқа алғысыз»,* - деп бір анадан ала да, құла да туады дегенді айтпақ болғанын көреміз. Сонымен бірге, бұл балалардың әртүрлі болып өсуімен қатар, олардың жеке қасиеттері мен іс- әрекеттерінің де әртүрлі болатындығын, сондықтан ол отбасының басшысы ақылды да талапшаң болғанда ғана ынтымақтың болатынын айтады. Күндердің күнінде сол отбасы ынтымағын орнатып, балалар басының бірлігін қамтамасыз етуші адамның дүниеден өткен кезінде балалардың шын мәніндегі тәрбиесі мен тегі көрініп қалатындығын жырлары арқылы сипаттайды.

Шалкиіз сол қоғамдағы қазақ халқында жиі кездесетін ағайынгершілік пен туыстар арасындағы қарым-қатынас дәстүрлерін, сондай-ақ, ағайын арасындағы жағымды, жағымсыз тұстарын да таразылай отырып, салыстырмалы түрде сипаттайды. Жақсылықтың болған жерінде күндеу мен қызғаныштың міндетті түрде болатындығын өзгелерден емес, ағайындар арасынан да күтуге болатынын «*Ағайынның ішінде бір жақсысы бар болса, Қоңқалаған көп жаман, сол жақсыны көре алмас. Қиын қыстау кез келсе, Бағанағы жақсысын, қос арғымағын қолға алып, күнінде іздесе де*

таба алмас»,- деп сипаттайды. Мұндай сын ескертпелер бүгінгі күні де қазақ қоғамында өзекті мәселелер қатарынан түскен емес. Олай болса, отбасы тәрбиесі жағдайында баланы жастайынан кеңпейілділік пен жан тазалығын қалыптастыру атадан мұра болып келе жатқан тәлімдік өсиет екенін ұмытпаған жөн.

Ата- бабаларымыздан келе жатқан тұлғаның кемелділігін сипаттайтын қасиеттердің бірі ретінде оның сөз саптауы мен мінезіндегі ұстамдылығы. Осындай көзқарастар жыраулардың жырларынан да көрініп отырады. Мысалы Шалкиіз жырау адамды жақсылыққа, немесе араздыққа алып келетін қасиет бұл адам тілінен деп біледі. Ол туралы ойларын: *Жапалақ ұшпас жасыл тау, жақсылардың өзі өлсе де сөзі сау. Ойлап тұрсам жаманның, жалаңдаған өз басына тілі жау. Дүбір-дүбір шу көрген, Түлкішек түлкің жетер басыңа-ай, Түлкідей құйрық тастаған, жаман пиғылың жетер басыңа - ай,* - деген қатарлары арқылы береді. Жырау мұндай ойлары арқылы әсем сөз адамдар арасын жалғап, ынтымақтың, татулықтың нышаны болар құрал деп білсе, әсем сөйлеу де тәрбиесінің көркемдігінен хабар беретін қасиет екендігін ескертеді. Осындай көркем сөзді адамдармен қарым-қатынас жасаудың өзі тәлімдік ықпал ететінін айта отырып, тілінен у шашырап тұратын «жаман» адамдар қашан да ортасында керексіз, әрі жанжалдың көзі ретінде шеттеп жүретінін яғни қоғамда оларды жақсы қабылдай бермейтінін айтады. Бұл көзқарастар мен ойлар қоғамымыздың бүгінгі дамуында өте өзекті мәселелердің біріне айналып отыр. Себебі, бүгінгі нарық заманында адамдардың рухани құндылықтарынан көрі материалдық байлықты қажет етіп отырған кезеңінде бұл жастар тәрбиесінде қолданылар және әрбір отбасында айтылып отыратын насихатқа айналмақ.

Қазақ халқының тағы бір ақиық ақыны, жырауы Ақтамберді жырау (1675-1768). Ақтамберді жыраудың жырларындағы педагогикалық көзқарасының өзегі отбасында баланың көп болуын қалайтынын баян етеді. Оны өзінің басынан кешкен жалғыздықтан көрген қиыншылықтары арқылы сипаттай отырып, қазақ қоғамында жалғыздыққа байланысты кездесетін кедергілерді айтады. Сөйтіп, көп ағайынды болғанның артықшылығын сипаттайды. Осы тұста ғалым Әбуали Қайдар өзінің «Қазақ қандай халық?» деген кітабында «...қазақта бір тұқымнан тараған әулеті неғұрлым көп болса, халықтың ішінде ең күштісі сол, өйткені, ол қажет болған жағдайда әділдік орнына да, қорғануға да өз әулетінің күшін жұмсай алады. Сондықтан қазақтарды бір іске итермелеу керек болса, мұндайда, ханның келісімінен гөрі өскен -өнген әулеттердің басшы адамдарының айтқаны өтімді»- деп отбасында көп балалы және олардың барлығының өз ортасында жоғары беделді болуы үлкен күш екендігін сипаттайды. Сондықтан отбасы тәрбиесінің тиімділігі ондағы баланың көптігінде дегенді айтады [6].

Ақын Ақтамберді: *Атадан алтау туғанның, жүрегінің бастары, алтынменен бу болар. Атадан жалғыз туғанның, жүрегінің бастары, сары да салқын су болар, жалғыздық сені қайтейін,* - деп, әрбір қазақ отбасы үшін жалғыз баласы бардың болашағы қиын болады дегенге келтіреді. Себебі, қазақ қашан да көптеп өніп-өскенді қалайтын халық емес пе? Содан болар халқымызда балалардың көптігі берекенің молдығымен байланыстырылған. Мұндай ойларды көп балалы отбасындағы шаруашылықтың бөлінуімен, өзара әрекеті қарым-қатынастың орнауымен, ата-аналарға қолқанат болар көмекшілердің табылуымен, тіпті, дау-жанжалда да олардың даусының басымдығымен байланыстыра сипаттап, былай дейді: *«Жел, жел өсер, жел өсер, жекендейтін саусылдап, Ораздының ұлы өсер, өрісінде малы өсер, ағайыны тел өсер, бақыт қонса басына, жақсылармен тең өсер. Баласы өсіп жетпесе, сөзі көпке жетпесе, жалқұйрықсыз жалғыздар, олай - бұлай боп кетсе, әкесі сорлы қор болар».*

Мұндай пайымдаулары арқылы ақын жалғызы бардың шығар-шықпас жаны бар екендігін, сонымен тұрмай көптің алдында сөзі де өтімсіз, әлсіз болатынын айтады. Өйткені, қазақ көп ағайыннан өніп-өскен отбасын қашанда өнеге еткен. Сондықтан жалғыздық тек құдайға ғана жарасқан деп, адам баласының көптігін мақұл көрген. Көптің бір-біріне қолқабыс етер сүйеніші мен жұбанышын былай қойғанда сөзін сөйлетер қолдаушылары әділ шешен болса да жалғызға дес бермейтінін меңзейді.

Жалғызға көптің күші жетіп, оны қорғайтын, сұрайтыны жоқ адамға әркімнің де әлімжеттілік жасайтынын *«Жағама қолдың тигенін, жалғыздық сенен көремін. Жамаулы киім кигенім жарлылық, сенен көремін, атадан тудым жалқы боп, жақыннан көрдім талқы көп, жасым жетпей онбеске, қорғайтын жан адам жоқ»,*- деп жалғыздықта көрген қорлық пен зорлыққа шыдас беру арқылы ерлікке, батылдық пен табандылыққа жетуге болатынын айтады. Өзінің өмірі мен қиыншылықтарын кейінгі ұрпаққа сипаттай отырып, жеткен жетістіктерінің бәрі же жалғыз жүріп өзін өзі қорғаудан туғанын, соның салдарынан түпкі мақсаты мен тілегіне жетсем деген арманының орындалуына талпынысы екенін айта отырып, жастарға ниет пен тілектің ізгі болуын кеңес береді. Адам өз арман тілегіне ұмтылыс кезінде адал болса, ниетіне сөзсіз жететінін айтып сендіреді.

Ақтамберді жырау отбасы тәрбиесінің тиімділігі мен бақыты отбасындағы ерлі-зайыптылардың өзара түсіністігі деп біледі. Ал ол, алған жарыңыздың мінезі мен тәрбиесіне тікелей байланысты деп тұжырымдайды. Ол: *«Мінезді болса алғаның, одан артық жар бар ма, екі жаман қосылса, күнде жанжал, күнде шу, ұяларлық ар бар ма. Білімді туған жақсыға, залал қылмас мың қарға, жаман туған жігітке, рақатты күн бар ма, өз мінін білген жігіттің, тәліміне мін бар ма»*- деген жырлары арқылы жар таңдаудағы жақсы мінезді жар мен тәрбиеліліктің пайдасы туралы ойларын бөліседі. Сонымен қатар, өнегелі отбасындағы бала ата-ана өнегесін көріп өсіп, оның тәлімдік ақыл кеңесінің арқасында білімді де тәрбиелі болып өсетінін айта отырып, адамгершілікті іс-әрекеттен соң үнемі ұмытылмас өнеге қалатынын, ал өз қамы мен тіршілігі үшін күнелту жағдайындағы әрекеттер мен қарым-қатынастан ештеме ұрпаққа қалмайтындығын келер ұрпақ білсе екен деген оймен насихат етеді. Оны: *«Ағайының көп болса, ұлы шерік қолмен тең, білімді туған жақсылар, аз да болса көппен тең. Жақсысы кеткен ауылдың, артынан жақсы шықпаса, өртеніп кеткен жермен тең»*- деген өлеңдер қатары арқылы келтіреді. Ақын мұндай ойлары арқылы отбасында баланың көп болғанын қалайды, әйтсе де, көп саны жағынан басым болғанымен ол білімсіз болса, ондай көптің дәрменсіздігін белдіреді, ал аз да болса білімді адамдардың болуын үлкен күш деп санайтындығын айтады. Олай болса, тәрбиеде қол жеткізер жетістігіміз баланың сауатын ашу мен оның қабілетін көтеру болмақ екеніне кеңес береді. Білімді басшы немесе көзі ашық, көкірегі ояу бай ғана өз халқының тағдыры мен жағдайын жанашырлықпен ойлайтын болады деп тұжырым жасайды. Ақылсыз да білімсіз байдың халқы мен жұртының жақсы атының шықпайтынын, яғни келер ұрпаққа өнеге қалдырар ештемесінің болмайтындығын ескертеді. Осылайша ақын отбасын басқару, елді басқару саясатының бірдей ортақ заңдылыққа бағынатынын, ол қашанда біліммен, зеректік пен талаппен байланысты анықталатынын баяндайды.

Бұл жоғарыда қарастырған ақындар мен жыраулар көзқарасындағы педагогикалық ойларын тұжырымдай келе, олардың бәріне ортақ көзқарас тәрбие бастауының көзі отбасы деп білетіндігінде екендігін көреміз. Отбасы тәрбиесінің тиімділігі мен нәтижесі әрдайым ондағы әйелге байланысты болатындығын аңғарамыз. Отбасындағы бала тәрбиесі ғана емес, ері мен әйелінің бір-бірінің арасындағы ынтымақты қарым-қатынасы әйелдің ақылы мен тәрбиесіне байланысты деп тұжырым жасайды. Отбасы өнегесі ондағы бала тәрбиесіне ықпал етеді. Сондықтан ақындар бала тәрбиесін өз заманына лайықты қалыптастыру үшін қажетті қасиеттерді ерекшелеп көрсетіп, оларға сипаттама береді. Ал, біздің міндетіміз ата-абаба мұраларын тәрбиеде ескере отырып, ұлттығымызды сақтау болмақ.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Уалиханов Ш. Шығармалар жинағы. - Алматы, 1961. − 5 т. - 89 б.
2. Бес ғасыр жырлайды: екі томдық. − Алматы: «Жазушы», 1989. - 496 б.
3. Бердібай Р. Жұлдыздар жарығы. – Алматы: Білім, 2000. – 248 б.
4. Момышұлы Б. Көз алдымда бәріңсің. - Тараз, 2007. -195 б.
5.VIII-XVIII ғасырлардағы қазақ әдебиеті. − Алматы: Мектеп, 1989. - 278 б.
6. Қайдар Ә. Қазақ қандай халық? - Алматы: Дайк-Пресс,2008. - 652 б.

Әуелбеков Өмірлан Әуелбекұлы
ф.-м.ғ.к., қауым.профессор м.а., omirlan@mail.ru
Маханова Айгуль Сейсенбаевна
оқытушы, ai.aman.19@mail.ru
Жақай Арай
магистрант, forever_0694@mail.ru

«АЛГОРИТМДЕУ МЕН ПРОГРАММАЛАУДЫ» ОҚЫТУДЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК ЖҮЙЕСІ

Түйін. *Жалпы білім беру мекемелерінде информатиканы оқыту әдістерін таңдауда, жалпы білім беру курсының негізгі мақсаты – белгілі бір ойлау стилін қалыптастыру, жалпы білім, білік және дағдыларды қалыптастыру, нақты программалау тілімі мен программалаудың техникалық құралдарын меңгерумен тығыз байланысты екендігін есте ұстау керек. Сонымен қатар, алгоритмдеу мен программалау курсы жоғары оқу орнында оқытылатын программалау курсының негізі болу керек. Бүгінде программалауды оқытудың кең тараған үш түрлі жолы бар, оларға: программалауды теориялық пән ретінде оқыту, мұнда нақты тілдер мен жүйелер меңгерілмейді. Екіншісі, программалаудың негізгі дағдыларын оқытуға бағытталған арнайы тіл негізінде оқыту. Ал соңғысы, ғылыми және шаруашылық мәндеттерді шешуде қолданылатын бір немесе бірнеше программалау тілін меңгеру. Осы мақалада алгоритмдеу мен программалауды оқытудың әдістемелік жүйесін қарастыратын боламыз.*

Түйін сөздер: *алгоритмдеу, программалау, әдістемелік жүйе, программалауды оқыту, программалауды оқыту әдістері..*

Резюме. *Выбирая стратегию преподавания информатики в школе, необходимо учитывать, что задача общеобразовательного курса - это в большой степени выработка определенного стиля мышления, формирование наиболее общих навыков, умений и представлений, нежели освоение тех или иных конкретных языков и технических средств программирования.*

В то же время такой курс должен служить базой для последующего профессионального изучения программирования в высшей школе или старших классах средней школы, а именно в рамках профессионального обучения.

В настоящее время существуют три наиболее распространенных подхода к преподаванию программирования: преподавание программирования как теоретической дисциплины вообще, без освоения конкретных языков и систем; преподавание на основе специально разработанного языка, ориентированного на обучение основным навыкам программирования; изучение одного или нескольких языков программирования, широко используемых при решении научных и хозяйственных задач. В этой статье мы будем рассмотривать именно этих методических подходов преподавания алгоритмизации и программирования.

Ключевые слова: *algorithmization, programming, methodical system, teaching programming, methods of teaching programming.*

Summary. *Choosing the strategy of teaching computer science at school necessary to take into account that the task of the general education course. They are largely the development of a certain style of thinking, the formation of the most common skills and ideas, rather than mastering specific languages and technical programming. At the same time, such a course should serve as a basis for further professional study of programming in high school, namely in the framework of vocational training.*

Currently, there are three most common approaches to teaching programming: teaching programming as a theoretical discipline in general, without mastering specific languages and systems; teaching based on a specially developed language, focused on teaching basic programming skills; the study of one or more programming languages widely used in solving scientific and economic problems. In this article, we will consider exactly these methodical approaches of teaching algorithmization and programming.

Keywords: *research competence, formation, teaching, pedagogical education, learning objectives.*

Қоғамды ақпараттандыру мен онымен байланысты қоғамдағы түрлі өзгерістер болашақ информатика пәні мұғалімдері мен сол сала мамандарын даярлауда өзіндік ерекшеліктерді енгізуді талап етеді. Информатиканы оқыту облысында мамандарды даярлау мәселесі Информатика пәнінің жаңартылған мазмұнмен оқытыла бастауымен тығыз байланысты.

Жаңартылған мазмұндағы білім беруді информатиканың негізгі және анықтаушы бөлігі ретінде қарастыра отырып, осы пәннің нұсқаулықтары мен оқу жоспарларын зерттейтін боламыз. Ол өз кезегінде тоғыз пәндік облысты бөліп қарастырады Белгілі авторлардың зерттеу жұмыстарын ескере отырып, осы тоғыз пәндік облысты сәйкес сипаттамаларымен, программалауды оқыту мақсаттарын келтірейік.

1. *Алгоритмдер және деректер құрылымы.* Мұнда есептердің арнайы класстары қарастырылады, олардың көпшілігі ақпараттық модельдер, берілгендерді ұйымдастыру, олардың берілгендерді өңдеу алгоритмдермен байланысын көрсететін типтік құрылымдар. Мұндағы маңыздылары тиімді шешімді табу, берілгендермен жұмысқа тәуелді күрделілікті бағалау әдістері.

2. *Сәулет.* Бұл сенімді және тиімді есептеу құралдарын ұйымдастыру әдістері, ауқымды есептеу жүйелерін жобалау мен басқару әдістері, бағдарламалық-аппараттық құралдар мен таратылған есептеу жүйелерін құру әдістерімен байланысты пәндік облыс. Сонымен қатар, мұнда компьютерлік сәулетті құру мәселелері, атап айтқанда параллельді суперкомпьютерлер кіреді.

3. *Жасанды интеллект және робототехника.* Мұнда тірі ағзалардың (ең алдымен - адамдардың) әрекетін орындайтын машиналар құру мен бағдарламалық процессорлар кіреді. Осы модельдердің негіздеріне олардың қызмет көсетуі, логикалық қорытынды жасауы мен дедукция, үлгілерді тануы, білімді ұсынуы, шешім қабылдау әдістері кіреді.

4. *Мәліметтер қоры мен ақпаратты іздеу.* Мұнда үлкен көлемді ақпаратты сақтау мен ұйымдастыру мәселелері, олармен тиімді және қауіпсіз (қолжетімділік, жаңалау, өзектендіру, қауіпсіздік пен түрлі мағынадағы ақпаратты қорғау) жұмыс істеу алгоритмдері, ақпараттық байланыстар мен қатынастарды ұсыну әдістері, ақпаратты бөліп сақтау мәселелері қарастырылады.

5. *Адам-машина әрекеттестігі.* Мұнда адам мен машина арасындағы тиімді және ыңғайлы ақпарат алмасудың мәселелері, ақпаратты адами факторды ескере отырып ұйымдастыру, визуалдау және тұлғаландыру (ақпараттың адам сезімдеріне бейімделуі), сонымен қатар, дыбыстау графикасының машиналық жүйесі кіретін әдістер жатады.

6. *Сандық және таңбалық есептеулер.* Мұнда компьютерлерді математикалық модельдеуде тиімді және дұрыс қолдану мәселелері негізгі болып табылады. Атап айтқанда, математикалық алгоритмдерді жүзеге асыру тиімділігі, есептеу дәлдігі, математикалық бағдарламалар пакетін қолдаун, компьютерлік алгебра және аналитикалық пен есептеу жолдарының үйлесілімділігі жатады.

7. *Операциялық жүйелер.* Ресурстар координациясының механизмдері мен программаның орындалуы барысындағы олардың қолданушымен өзара қарым-қатынасы, көп процессорлы ортада ресурстарды бөлу стратегиясы, бөлінген есептеулерді қолдау жолдарын ұйымдастыру.

8. *Программалау тілдері.* Мұнда программаны сипаттау үшін таңдалық жүйелерді құру мәселелері, олардың синтаксисі, семантикасы мен прагматикасы, оларды жүзеге асырудың (трансляция мен интерпретация), кеңейту механизмдері мен қолданушы қажеттілігіне сай келетін адекватты программалау тәлдерін құру әдістері жатады.

9. *Программалау әдіснамасы мен технологиясы.* Мұнда негізгілер ауқымды программалау жүелерін жобалу және құру, олардың тиімділігін, қорғалуы мен сенімділігін қамтамасыз ету, дұрыстығын тексеру, қасиеттерін бағалау мен аттестациялау болып табылады.

Мұнда ең бастысы болып үлкен программалау жүйелерін спецификациялау, жобалау және құру мәселелері, олардың тиімділігін, қорғалғандығын, сенімділігін, дұрыстығын, бағалау қасиеттерін қамтамасыз ету. Информатика пәні мұғалімінің жұмысы мен қызметіне қажетті оқытудың педагогикалық технологиялары облысындағы білімдер информатика пәні мұғалімінің біліктігімен анықталады. Сондықтан информатика-математика бағыты бойынша мамандарды даярлаудағы программалауды оқытудың мақсаттары білім алушылардың талабына сай келетін күрделі бағдарламалық өнімдерді зерттеу мен жасау облысындағы білімдер болып табылады.

Оқыту мақсаттарын анықтау осы бағыттағы мамандардың нақты тәжірибелеріне негізделеді. Маман арнайы кәсіби білімдер мен біліктерге ие болуы керек, олар программалауды үйретудің оқыту мазмұнының инвариантты және вариативті құрауыштарына тәуелді. Программалаудан білім, білік және дағыдылар білім беру мазмұнының инвариантты бөлігіне қатысты, олар информатика мұғалімдері мен информатика-математика саласындағы мамандарға ортақ болып табылады. Осы бөлікке қатысты негізгі білік, білім және дағдыларға тоқталып өтелік.

Информатиканың іргелі түсініктерін білу: ақпарат, мәліметтер құрылымы, алгоритм, математикалық, ақпараттық және компьютерлік модельдер, программалау тілдері.

Есептеуіш жүйелер көмегімен ақпаратты ұсыну, тасымалдау, сақтау және өңдеуге қатысты теориялық сұрақтарын білу.

Алгоритмдеу мен программалаудың негізгі қағидаларын білу және орташа деңгейдегі күрделілікпен берілген есептерді программалаудың практикалық біліктері.

Белгілі бір берілген уақытта жұмыс жасайтын және жақсы құжаттанамамен қамтамасыз етілген программаларлы құра білу.

Программаны ұйымдастырудың тиімділігін, логикалық және функционалды ұйымдастырылуын анықтай білу.

Құралдық педагогикалық бағдарламалық құралдарды сауатты қолданып қана қоймай, оларды операциялық ортаның мүмкін өзгерістеріне бейімдей білу.

Есептеу жүйелерінің архитектурасы мен есептеуіш машина архитектурасын, есептеуіш техниканың текникалық мүмкіндігіне қарай қолдана білу.

Бағдарламалық қамтамамен және мәліметтер қорын қолдану, компилятор мен интерпретатор, эксперттік жүйелермен байланысты теориялық сұрақтарды білу және сәйкес бағдарламалық қамтаманы қолдана білу.

Электронды есептеуіш машинада қолданбалы есептерді шешу үшін бағдарламалық қамтамаларды қолдана білу.

Қандай мәселелер компьютер көмегімен шешілетінін, олардышешу үшін қандай құралдар қажет екендігін білу.

Программалау тілдерінің даму тарихын, олардың информатика курсының басқа да пәндермен байланысын, олардың даму перспективасын білу.

Білім берудің қажеттіліктеріне сай өзгеретін алдын-ала алынған білімдерге бейімделе білу.

Программалауды оқыту әдістемесі облысында өз білімін жетілдіру мақсатында жеке жұмыстарды ұйымдастыра білу.

Білім беру мазмұнының вариативті бөліміне сәйкес келетін программалау бойынша білім, білік және дағдылар дайындау бағытына тікелей байланысты. *Информатика мұғаліміне қажетті программалау бойынша білім, білік және дағдыларды қарастырайық.*

Мектеп компьютерінің мүмкіндіктерін, мектептің жергілікті желісін ұйымдастыру мен оның қызмет етуін егжей-тегжей білу.

Оқу үдерісінде жергілікті жеоіні тиімді қолданудың практикалық тұрғыдан білуі.

Программалаудың ғылыми теориясының кейбір бөліктерін түсіне білу, оларды дидактикалық тұрғыдан оқу пәнінің бөлігіне айналдыра білу.

Оқу пәнінің мазмұнын білу және компьютерлік сыныпта программалауды оқыту үдерісінде бағдарламалық құралдарды, оқу және әдістемелік қамтаманы қолданы білу білігі. Жеке және топта орындалатын жұмыс нәтижелерін бағалай білу. Информатика бойынша педагогикалық, бағдарламалық құралдарды білу, осы бағдарламалау құралдарын оқыту барысында тиімді қолдана білу білігі.

Ақпараттық технологияны қолданып оқыту нәтижелерін бағалау білігі, оларды оқыту үдерісіні қарай түзетіп отыру.

Информатика облысындағы мамандарды даярлау кәсіби программистті әдістемелік және арнайы дайындау талаптарынан орын алады. Көп жағдайда кәсібилілік сөзі программалау облысында программисттің программалау облысындағы кәсіби шеберлігін, мамандық құралдарының көмегімен өзінің тұлғалылығын дамыту, кәсіби этиканы сақтауға байланысты қолданылады.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Нурбекова Ж.К. Психолого-педагогические аспекты обучения программированию. //Исследования, результаты, №3-4, 2003, С.84-86.

2. Әуелбеков Ө.Ә., Жақай А. Орта мектептің жоғары сыныптарында алгоритмдеу негіздерін оқыту әдістемесі. ҚазҰТЗУ Хабаршысы, 2017. - №1. – 44 бб.

3. Әуелбеков Ө.Ә., Жақай А. Информатика курсында алгоритмдеу мен программалауды оқыту әдістемесі Әлемдік ақпараттық білім беру кеңістігі бәсекеге қабілетті ұстаз қолында: жас ғалымдар арасындағы Республикалық ғылыми-практикалық конференциясының материалдар жинағы. – Алматы,2017.- №13. – 265-267 бб.

Ахметжанова Гульмира Амангалиевна
ә.ғ.м., «Қазақ және шет тілдер»кафедрасының аға оқытушысы, Тұран университеті,
Алматы қ., sunny.akhmetzhanova@mail.ru

ЖЕКЕ ТҰЛҒАНЫҢ КОМУНИКАТИВТІК ҚҰЗІРЕТІ: ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ АСПЕКТІСІ

Түйін: *Мақала комуникативтік құзіреттілік тұжырымдамасын анықтау, оның құрамдас бөліктерін анықтау, комуникативтік дағдылар кешені, осы тұжырымдаманы қалыптастыру және дамыту, отандық және шетелдік авторлардың ғылыми еңбектерінің негізінде және басылымдарды талдау мәселелеріне байланысты зерттеуге арналған.*

Кілттік сөздер*: комуникативтік мәдениет, әлеуметтік мәдениет, қарым-қатынас, комуникативтік дағдылар, комуникативті құзіреттілік.*

Резюме: *Статья посвящена исследованию проблем, связанных с определением понятия общения, определением понятия коммуникативной компетентности, выделением ее составляющих, определён комплекс коммуникативных умений, исследованием условий формирования и развития данного понятия, на основе научных трудов отечественных и зарубежных авторов, анализа периодичных изданий.*

Ключевые слова: *коммуникативная культура, социальная культура, общение, коммуникативные умения, коммуникативная компетентность.*

Summary : *The article is dedicated to the research of the problems related to the definition of the concept of communication, to the definition of the concept of communicative competence, dividing their constituents, research of conditions of formation and development of this concept on the basis of scientific works of Russian and foreign authors and the analysis of periodic publications.*

Keywords: *communicative culture, social culture, communication, communicative competence.*

Кең түрде алғанда мәдениет сөзі адамдардың материалдық және рухани шығармашылығының біртұтастығы ретінде қарастырылады. Әлеуметтанушылардың бір қатары қоғамдық байланыстардың ішін реттейтін, жүйе ретінде әлеуметтік мәдениетті анықтайды.

Коммуникативті мәдениет – әлеуметтік мәдениеттің маңызды бөлігі болып табылатын күрделі феномен. Адамның негізгі қажеттіліктіліктерінің бірі болып табыла отырып, қарым-қатынас көптеген қажеттіліктердің оның кез келгенінде коммуникативті бөлшек табылатын басқадай дамуды айқындайды [3].

Коммуникативті мәдениеттің даму деңгейі қарым-қатынаста (қарым-қатынастың барлық нұсқаларын қабылдау ретінде) құзіреттіліктің дәрежесін анықтайды. Ережедегідей өзара байланыс осы байланыстың екі бағыттағы көрінісі ретінде тікелей сипаттамасын айқындайды: мәдениеттен қарым-қатынасқа және қарым-қатынастан мәдениетке.

«Қарым-қатынас» ұғымында жалпы қолдану қажеттілігінде де, ғылыми зерттеулерде де, аталған феномен бірқатар мазмұнға енгізіледі.

Мұндай фактіні әртүрлі этностар мен мәдениеттерді, әлеуметтік топтар мен ұжымдардың қарым-қатынасын, тұлға аралық және ісерлікті өзіне енгізетін, күрделі көпдеңгейлі үдерісті көрсетеді, адамдардың арасында әртүрлі байланыстар мен қатынастарды, қарым-қатынастарды қалыптастырады.

Қазіргі уақытта аталған феноменді толықтай сипаттайтын немесе «қарым-қатынас» терминінің әртүрлі анықтамасы бар. Егер жалпы психология көзқарасы тұрғысынан қарым-қатынасты қарастыратын болсақ, Б.Ф.Ломов адамның басқа адамдармен өзара әрекеттесуінің өзіне тән түрі ретіндеиқарым-қатынас үдерісінде көрсетеді, әрекеттердің өзара алмасулары, олардың тәсілдері мен нәтижелері, көрсетулері, қондырғылары, мүдделері, сезімдері және т.б. іске асырылады [3].

Қарым-қатынастардың әлеуметтік-психологиялық ұғымын аша отырып, Б.Д. Парыгин ақпараттық үдеріс ретінде, индивидтердің өзара әрекеттесу үдерісі ретінде, және де олардың өзара ықпалдасуы ретінде, бір-бірін өзара түсінісуі ретінде біруақытта кірісе алатын, жай емес көпжоспарлы үдеріс ретінде қарым-қатынастар сипатталады [6].

Әлеуметтік психологияның өзіне тән мәселесі болып табыла отырып, қарым-қатынас әртүрлі психологиялық пәндерді зерттейді.

Мұндай инженерлік психология ретінде – күрделі техникалық жүйелерді басқару кезінде, ақпараттық адамдардың өзара әрекеттесу үдерісі; медициналықта – дәрігердің пациентпен қарым-қатынас мәселелері; еңбек психологиясында – коллегиальды қызметтердің ерекшеліктері зерттеледі және т.б.

Психологиялық пәндерге негізделетін, қарым-қатынастардың аспектілерін қарастыра отырып, әртүрлі авторлар тұтастай емес, әрқашанда негізді емес ережегідей, қарастырылатын ұғымға сәйкес келетін анықтауларды береді [10].

Қарым-қатынастардың әлеуметтік-психологиялық мәселелерді зерттеуден соң кең көлемде: қарым-қатынастардың вербальды және вербальды емес тәсілдерінің мәселелері, тұлғалардың психикалық үдерістері мен сапалары динамикасының ерекшеліктері, ұжымдық қызмет жағдайындағы өзіне тән қарым-қатынастары, субъективті-тұлғалық қатынастардың мәселелері және олардың тұлғаларды қалыптастыруда және дамытудағы ролі қарастырылады және басқалары.

Біздің көзқарасымыздағы әлеуметтік-психологиялық құбылыстары ретінде қарым-қатынастардың күрделігі және көп қырлылығы – қарым-қатынастардың қызметтерінің, қарым-қатынастар мен қызметтердің ара қатынасы, әлем мен адамның байланыстары жүйесіндегі қарым-қатынастардың орны ретінде, алайда мұндай мәселелерді, тек ұғымның өзі ғана емес, даулы мәселелерді де, біздің көзқарасымыздағы психологиялық құбылыстар болып табылады.

Ғылыми әдебиеттерге жүргізілген талдаулар қарым-қатынастар үдерісінде іске асырылатын, қатынастардың екі түрін белгілеуге мүмкіндік береді: қоғамдық және тұлға аралық. Соңғы кезде В.Н. Мясищев психологиялық деп, ал Б.Ф. Ломов – тұлғалардың субъективті қатынастары деп атады. Г.М. Андрееваның растауы бойынша қарым-қатынастардың түбірі – индивидтердің өзіндік материалдық өмірлік қызметтерде екенін атап өтті. Қарым-қатынастар шын мәнінде адамдардың қатынастарының барлық жүйесі болып табылады [1].

Қатынастардың екі түрі – қоғамдық және тұлға аралық – адамдардың бірлескен қызметтері мен қарым-қатынастары үдерісінде іске асырылады, бұл жерде адамның әлеммен байланыстары жүйесіндегі қатынастардың орнын анықтайды.

Қатынастардың бірқатар ғалымдардың айтқанындай адамдық қызметтердің негізгі түрлерінің бірі болып табылады. Аталған мәселені қарастыра отырып, А.В.Мудрик педагогика көзқарасы тұрғысынан алғанда, қызметтердің ерекше түрі ретінде еркін қатынастарды негізделген түрде белгілеп көрсетеді [4].

Осыдан шыға отырып, мынадай қорытынды жасауға болады: аталған көзқарас тұрғынан алғандағы нүктелердің бірде бірі қызметтер мен қарым-қатынастар арасындағы байланыстарға күдік ұялатпауы тиіс; барлығы да талдау кезінде бір бірінен оларды немесе басқа құбылыстарды бір бірінен бөліп алуға жіберілмейтіндігі мойындалады.

Қазіргі заманға сай психологиялық-педагогикалық ғылымдардағы тиісті бейнелеуді таба алмайтын, қарым-қатынастардың үдерісінде құзіреттіліктің даму мәселелеріне тоқталамыз.

Орыс тілінің сөздігіне қарай отырып, біз келесі құзіреттіліктің келесі анықтамаларын аламыз. С.И. Ожеговтың орыс тілі сөздігінде «Компетентті» мыналар қарастырылады 1) қандай да бір саладағы білімді, парасатты, беделді; 2) Құзіреттілікті меңгеруші. «Құзіреттілік» термині жеткілікті түрде білім мен тәжірибені меңгерген компетентті тұлғаны, бірқатар мәселелерді қарастырады [5].

Аталған ұғымдарды әртүрлі ғылыми зерттеулерде қарастыратын боламыз.

Құзіреттілікті тұлғалалардың даму үдерісінің көзқарас тұрғысынан қарастыра отырып, Ю.А. Конев оны келесі үлгіде анықтайды: құзіреттілік ретінде белгіленуі мүмкін, қабілеттердің даму деңгейін анықтайтын тұлғалық дамудың деңгейін қарастыратын, ерекшеліктерде тұлғалардың нақты сапаларын, тұлғалардың сапасы болып табылатын қасиеттердің тұлғалық маңыздылықтары болып табылады.

Құзіреттіліктің құрылымында Ю.А. Конев үш компонентті бөліп шығарады: білімді, қатынастарды (көңіл-күй саласы) және игерілген индивидтерді меңгеру. Құзіреттіліктердің әртүрлі аспектілерін талдай отырып, автор қызметтердің нақты шығуларымен байланысты, әртүрлі топтардың білімдерін, олардың қатынастары мен дағдыларына сәйкес келуін бөліп шығаруды ұсынады [2].

Қарым-қатынастардағы құзіреттілік ұғымын (перцептивті-бағдарланған ретінде сипатталған) әлеуметтік-психологиялық тренингтің теориялық негізделуімен байланысты анықтаған Л.А. Петровская.

Автор қарым-қатынастағы құзіреттіліктің негізгі сипаттамалар қатарын былайша бөліп таратады:

• субъект-нысандық сызбадағы (бұйрық түрі бойынша) қондырылатын қарым-қатынастар;

• қарым-қатынастардың өнімді және өнімсіз жақтарының бар болуы;

• қарым-қатынастар екі деңгейді біріктіреді: сыртқы, және ішкі, тереңдетілген [7]. Әдебиеттерге жүргізілген талдаулар жалпы құзіреттілік ретінде психологиялық-педагогикалық зерттеулерде анықталатын, коммуникациядағы адамның қабілетін айтуға мүмкіндік береді (Г.М. Андреева, А. Джекобе А.Б. Добрович, Н.В. Силкина). Жоғарыда айтылған зерттеулер келесіде былайша

қарастырылады: коммуникативті құзіреттілікті меңгеру үшін, адам белгіленген коммуникативті дағдыларды игеруі тиіс [1; 9].

Жалпы айтқанда коммуникативті құзіреттілік Л.А. Петровскаяның анықтамасы бойынша тиімді қарым-қатынастар үшін қажетті, әрекеттер мен дағдылардың бір тұтастығы ретінде қарастырады [7].

Л.А. Петровскаяның көзқарасын бөліп қарай отырып, коммуникативті құзіреттілікті қоғамдағы өмірдің нормалары мен ережелерін орындауға адамға мүмкіндік беретін коммуникативті дағдылар ретінде қарастырамыз [8].

Г.М. Андрееваның, Н.В. Силкинаның қарым-қатынастар тұжырымдамасына сүйене отырып, біз коммуникативті мәдениетті дамытуға өнімді қарым-қатынастар мен нәтижелерге қабілетті, тұлғаларды дамытуға және қалыптастыруға бейімделетін коммуникативті кешенді; тұлға аралық коммуникацияны; тұлға аралық топтық қарым-қатынастарды бөліп шығарамыз [1; 8]. Дағдының бірінші түрі өзіне рациональды және көңіл-күй ақпараттарын беруді, вербальды емес қарым-қатынас құралдарын пайдалануды енгізеді. Дағдының екінші түші өзіне қоршаған ортаны өзгерткен байланыстардағы интерпретацияға кері байланысты орнатуды көрсетеді. Үшінші түрі қарым-қатынаста және оны ұйымдастыруда енгізетін алдын ала дайындықсыз өзәне енгізетін әңгімелесушінің ұстанымымен сипаталады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Андреева Г.М. Социальная психология / Г.М. Андреева.– М.: Аспект Пресс, 2002. – 364 с.

2.Конев Ю.А. Влияние коммуникативного тренинга на компетентность учителя в общении. 2003 г. - 260 с.

3.Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б.Ф. Ломов. – М.: Наука, 1999. – 350 с.

4.Мудрик А.В. Общение как объект педагогического исследования / А.В. Мудрик. – В кн.: Проблемы общения и воспитания. Тарту, 1974, ч. 1.

5. Парыгин Б.Д. Основы социально-психологической теории М.: 1971.– 278 с.

7. Петровская Л.А. Компетентность в общении. Социально–психологический тренинг / Л.А. Петровская. – М.: Изд-во МГУ, 1989. – 216 с.

8.Силкина Н.В. Развитие гуманитарной культуры студента в образовательном пространстве вуза. Образовательная среда как фактор качественной профессиональной подготовки/ Материалы Всероссийской.//СГУПС, НТИ МГУДТ. – Новосибирск: Изд-во СГУПСа,2011. – 522 с, С. 163–167, С. 262–267.

9.Силкина Н.В. О подготовке кадров в системе дополнительного профессионального образования на примере атомного энергопромышленного комплекса Новосибирск: Изд-во СГУПСа ,2009. – Вып. 20. – 136 с., С. 57–65.

10. Чечулин А.А. Мир общения: Социально-психологический аспект / А.А. Чечулин. – Новосибирск: Сибирский хронограф, 1993. – 156 с.

УДК 373.13:51(574)

Ахметов Ж.У.
м.п.н. докторант, ahmetovzhalgas@mail.ru

Сеитова С.М.
д.п.н., профессор, Жетысуский государственный университет имени И. Жансугурова,
г. Талдыкорган, s.m.seitova@mail.ru

УСИЛЕНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ КУРСА «ТЕОРИИ ВЕРОЯТНОСТЕЙ И МАТЕМАТИЧЕСКОЙ СТАТИСТИКИ» С ПОМОЩЬЮ ЗАДАЧ СВЯЗАННЫХ С ПАРАДОКСАМИ

Түйін. *Бұл мақалада «Ықтималдықтар теориясы және математикалық статистика» курсындағы парадокстар арқылы білім сапасын арттырып, курстың кәсіби оқытылуын жүзеге асыру мәселесі қарастырылған. Ең әйгілі парадокстар және оның шешімінің жолдары берілген. Әлі де оны зерттеу қажеттілігі айтылады.*

Резюме. *В данной статье рассматривается проблема современного образования, как повысить уровень знаний, реализовать профессиональную направленность обучения курса через изучение парадоксов теории вероятностей и математической статистики. Статья раскрывает содержание понятия парадоксов, а также необходимость их изучения. Приведены самые распространенные примеры парадоксов и пути их решения.*

Summary. *In this article is considered the problem of modern education, how to increase the level of students' knowledge, how to realize the professional orientation of training course through study of paradoxes of theory of probability and mathematical statistics. The article reveals the content of the notions of paradoxes and also necessity to study them. In the article are given ubiquitous examples of paradoxes and their solution.*

Большую роль при изучении тем по теории вероятностей и статистики играют задачи. Отношения учащихся к процессу решения задач зависит от многих параметров: от условия задачи (абстрактная или связанная с жизненной ситуацией), от методов и способов решения этих задач и, др.

Практика показывает, что у учащихся появляется интерес, и они более активно включаются в процесс решения задач, если задачи по данным темам связаны с жизненными ситуациями.

Для более глубокого понимания теоретического материала, для развития мышления, необходимо:

- вовлекать учащихся в процесс решения этих задач;
- рассматривать несколько способов решения данных задач;
- рассматривать все события и делать проверку и др.

При организации процесса решения задач мы следуем принципу: «Лучше решить задач меньше, но более обстоятельно, чем много, но поверхностно»

Задачный материал по каждой теме должен быть подобран таким образом, чтобы его решение способствовало уяснению учащимися данной темы и новых математических идей, заложенных в ней; помогало осуществить повторение предыдущего материала на основе нового, решить старые задачи новыми методами; содержало бы в себе пропедевтику последующих тем курса.

Принцип профессиональной направленности обучения известен в педагогике более пятидесяти лет. В 60-е годы одним из наиболее значимых принципов вузовской дидактики провозглашался принцип связи обучения с практикой, практического опыта с наукой. Этот принцип представлял собой определенное сочетание принципа профессиональной направленности и принципа научности [1]. Реализация в обучении математике принципа профессиональной направленности имеет целью формирование математического аспекта готовности будущего специалиста к профессиональной деятельности. В содержание этого понятия можно включить следующее: развитие мышления и формирование профессионально значимых приемов умственной деятельности; обеспечение математического аппарата для изучения специальных дисциплин и профессиональной подготовки; методологическую подготовку к непрерывному самообразованию в области математики и ее приложений [2].

Парадоксы в теории вероятностей — различного рода парадоксы, возникающие в теории вероятностей из-за несовершенства аксиоматики, в частности из-за определения вероятности через вероятность, неопределённости понятия «равновероятные события» и иных пробелов в основаниях данного раздела математики [3]. Поэтому их изучение является очень важной составляющей образования будущего специалиста.

В теории вероятности парадоксы бывают двух типов: первый — когда существует строгое решение в рамках аксиоматики, просто оно не очевидно, и условия задачи таковы, что ведут интуитивное понимание условий в ошибочном ключе, примерами таких парадоксов являются — Санкт-Петербургский парадокс, Парадокс закона больших чисел Бернулли, Парадокс дней рождения; второй тип — парадоксы, которые основываются на неоднозначной интерпретации аксиоматики теории вероятности, её недоопределённости, которую отмечал еще Пуанкаре, их и можно назвать истинными парадоксами. Примеры истинных парадоксов: Проблема Монти Холла, Парадокс двух конвертов, Парадокс Хемпеля, Парадокс Бертрана. Ценность обоих типов парадоксов в том, что они помогают лучше понять суть теории, область её ограничения, глубже понять основания теории, и иногда исследование парадоксов вело к созданию отдельных разделов математики.

Приведем примеры некоторых из них.

Парадокс де Мере.

При четырех бросаниях одной игральной кости вероятность того, что по крайней мере один раз выпадет 1, больше 1/2. В то же время при 24 бросаниях двух костей вероятность выпадения двух единиц одновременно (по крайней мере однажды) меньше 1/2. Это кажется удивительным, так как шансы получить одну 1 в шесть раз больше, чем шансы выпадения двух 1, а 24 как раз в 6 раз больше 4.

Объяснение. Если правильную кость бросают k раз, то число возможных (и равномерных исходов) равно 6^k. В 5^k случаях из этих 6^k кость не ляжет на 6, и, следовательно, вероятнось выпадения по крайней мере один раз 1 при k бросаниях равна $(6^k-5^k)/6^k=1-(5/6)^k$ что больше1/2, если k=4. С другой стороны, величина $1-(35/36)^k$, которая получается аналогично, все еще меньше 1/2 для k=24 и превосходит 1/2 начиная с k=25 [4].

Парадокс дней рождения

Как вы думаете, сколько людей должно быть в определённой группе, чтобы по крайней у двоих из них дни рождения совпадали с вероятностью 100% (имеется в виду день и месяц без учёта года рождения)? Здесь и дальше имеется в виду не високосный год, т.е. год, в котором 365 дней. Ответ очевиден - в группе должно быть 366 человек. Теперь другой вопрос: сколько должно быть человек, чтобы нашлась пара с совпадающим днем рождения с вероятностью 99,9%? На первый взгляд всё просто - 364 человека. На самом деле достаточно 68 человек! То, что казалось практически очевидным, на самом деле очень далеко от истины [4].

Парадокс двух конвертов

Проводится лотерея. Предлагаются два конверта, в которых находятся две суммы денег, причём в одном из конвертов сумма отличается от суммы в другом конверте ровно в два раза. Никакие действия (измерительные и т.п.) совершать с конвертами нельзя. Можно лишь открыть один любой конверт и посчитать в нем деньги, после чего сделать выбор - взять этот конверт или взять другой конверт, чтобы получить большую сумму. В каждом последующем розыгрыше в конвертах находятся другие суммы, например 1 и 2, 5 и 10, 100 и 200, 560 и 1120 и т. д. в разной последовательности.

Предположим, что мы увидели в одном из конвертов x рублей. Тогда в другом может быть 0,5x или 2x руб. Таким образом, считая, что в другом конверте равновероятно находится либо 0,5x, либо 2x, определяем средний выигрыш в случае, если мы возьмём другой конверт: (0,5x+2x)/2=1,25x рублей (соответственно, разумнее выбирать именно его, хотя мы и не знаем, больше там денег или меньше), что противоречит интуитивной симметрии задачи [4].

Парадокс Монти Холла или Дилемма игрока

Вы участвуете в игре. Вам выносят 3 черных ящичка, в одном из них лежат ключи от машины/квартиры/дачи/сейфа, в двух других пусто. Первый этап, вы указываете на ящик. Тогда ведущий игры открывает один из двух невыбранных вами ящиков, причем обязательно пустой, и показывает, что он пуст, после чего предлагает снова выбрать уже из двух: остаться при прежнем мнении или указать на второй ящик.

Игрок уверен в себе и мнения не меняет, выбирая всегда тот же ящик, что и вначале. Но зря. Почему так? На первый взгляд, при первом выборе вероятность попасть в цель 1/3, а при втором среди оставшихся ящиков - 1/2, так что выбор можно делать произвольно.

На самом деле, когда вы делаете первый выбор, вероятность не попасть в цель 2/3, то есть вдвое выше. А потом ничего не меняется, только ведущий нам помогает и убирает лишний пустой ящик. А это значит, что ключи лежат в выбранном ящике с вероятностью все еще 1/3, а в последнем из двух невыбранных - все еще 2/3. Конечно, есть вероятность, а есть уверенность в правильном выборе, но, играя во что-то, нужно стремиться повысить свою вероятность, поэтому в описанной игре нужно отказываться от своего мнения и выбирать второй закрытый ящик [4].

Петербургский парадокс

Впервые этот парадокс был изложен в «Мемуаре», который знаменитый математик Даниил Бернулли представил Санкт-Петербургской Академии. Предположим, что я бросаю монету и согласен уплатить вам доллар, если выпадет орел. В случае же выпадения решки я бросаю монету второй раз и плачу вам два доллара, если при втором подбрасывании выпадет орел. Если же снова выпадет решка, я бросаю монету в третий раз и плачу вам четыре доллара, если при третьем подбрасывании выпадает орел. Короче говоря, с каждым разом я удваиваю выплачиваемую сумму. Бросать монету я продолжаю до тех пор, пока вы не остановите игру и не предложите мне расплатиться. Какую сумму вы должны заплатить мне, чтобы я согласился играть с вами в эту «одностороннюю игру», а вы не остались в убытке?

В ответ трудно поверить: сколько бы вы мне ни платили за каждую партию, пусть даже по миллиону долларов, вы все равно сможете с лихвой окупить свои расходы. В каждой отдельно взятой партии вероятность того, что вы выиграете один доллар, равна 1/2, вероятность выиграть два доллара равна 1/4, четыре доллара — 1/8 и т.д. В итоге вы можете рассчитывать на выигрыш в сумме (1 x 1/2) + (2 x 1/4) + (4 x 1/8) … Этот бесконечный ряд расходится: его сумма равна бесконечности. Следовательно, независимо от того, какую сумму вы будете выплачивать мне перед каждой партией, проведя достаточно длинный матч, вы непременно окажетесь в выигрыше. Делая такое заключение, мы предполагаем, что мой капитал неограничен и мы можем проводить любое число партий. Разумеется, если вы заплатили за право сыграть одну партию, например 1000 долларов, то с весьма высокой вероятностью вы эту партию проиграете, но ожидание проигрыша с лихвой компенсируется шансом, хотя и небольшим, выиграть астрономическую сумму при выпадении длинной серии из одних лишь орлов. Если же мой капитал, как это имеет место в действительности, ограничен, то и разумная плата за право сыграть партию также должна иметь верхний предел. Петербургский парадокс возникает в любой азартной игре с удваивающимися ставками. Подробный анализ этого парадокса приводит ко всякого рода тонким вопросам обоснования теории вероятностей [4].

Задача трех узников

Парадокс трех узников схож с проблемой Монти Холла, хотя действие разворачивается в более драматических условиях. Трое заключенных (А, Б и В) приговорены к смертной казни и помещены в одиночные камеры. Губернатор случайным образом выбирает одного из них и дает ему помилование. Надзиратель знает, кто из троих помилован, но ему велено держать это в тайне. Узник А просит стражника сказать ему имя второго заключенного (кроме него самого), который точно будет казнен: «если Б помилован, скажи мне, что казнен будет В. Если помилован В, скажи мне, что казнен будет Б. Если они оба будут казнены, а помилован я, подбрось монету, и скажи любое из этих двух имен». Надзиратель говорит, что будет казнен узник Б. Стоит ли радоваться узнику А?

Казалось бы, да. Ведь до получения этой информации вероятность смерти узника А составляла ⅔, а теперь он знает, что один из двух других узников будет казнен — значит, вероятность его казни снизилась до ½. Но на самом деле узник А не узнал ничего нового: если помилован не он, ему назовут имя другого узника, а он и так знал, что кого-то из двоих оставшихся казнят. Если же ему повезло, и казнь отменили, он услышит случайное имя Б или В. Поэтому его шансы на спасение никак не изменились.

А теперь представим, что кто-то из оставшихся узников узнает о вопросе узника А и полученном ответе. Это изменит его представления о вероятности помилования.

Если разговор подслушал узник Б, он узнает, что его точно казнят. А если узник В, то вероятность его помилования будет составлять ⅔. Почему так произошло? Узник А не получил никакой информации, и его шансы на помилование по-прежнему ⅓. Узник Б точно не будет помилован, и его шансы равны нулю. Значит, вероятность того, что на свободу выйдет третий узник, равна ⅔ [4].

Парадокс мальчика и девочки

Этот парадокс был также предложен Мартином Гарднером и формулируется так: «У мистера Смита двое детей. Хотя бы один ребенок — мальчик. Какова вероятность того, что и второй — тоже мальчик?»

Казалось бы, задача проста. Однако если начать разбираться, обнаруживается любопытное обстоятельство: правильный ответ будет отличаться в зависимости от того, каким образом мы будем подсчитывать вероятность пола другого ребенка.

Вариант 1

Рассмотрим все возможные комбинации в семьях с двумя детьми:

1. девочка/девочка
2. девочка/мальчик

3. мальчик/девочка
4. мальчик/мальчик

Вариант девочка/девочка нам не подходит по условиям задачи. Поэтому для семьи мистера Смита возможны три равновероятных варианта — а значит, вероятность того, что другой ребенок тоже окажется мальчиком, составляет ⅓. Именно такой ответ и давал сам Гарднер первоначально.

Вариант 2

Представим, что мы встречаем мистера Смита на улице, когда он гуляет с сыном. Какова вероятность того, что второй ребенок — тоже мальчик? Поскольку пол второго ребенка никак не зависит от пола первого, очевидным (и правильным) ответом является ½.

Почему так происходит, ведь, казалось бы, ничего не изменилось?

Все зависит от того, как мы подходим к вопросу подсчета вероятности. В первом случае мы рассматривали все возможные варианты семьи Смита. Во втором — мы рассматривали все семьи, подпадающие под обязательное условие «должен быть один мальчик». Расчет вероятности пола второго ребенка велся с этим условием (в теории вероятностей это называется «условная вероятность»), что и привело к результату, отличному от первого [4].

«Существуют три вида лжи: ложь, наглая ложь и статистика». Эта фраза, приписанная Марком Твеном премьер-министру Великобритании Бенджамину Дизраэли, неплохо отражает отношение большинства к математическим закономерностям [5]. Действительно, теория вероятностей порой подкидывает удивительные факты, в которые сложно поверить с первого взгляда — и которые, тем не менее, подтверждены наукой.

История развития теории вероятностей полна интересных парадоксов. В время занятий можно предложить студентам парадоксы теории вероятностей, различные попытки их решения, установление связей парадокса с окружающей действительностью, его влияния на развитие наук и их приложений.

Таким образом, в данной статье приведены сведения, которые иллюстрируют возможности включения математических парадоксов в процесс обучения теории вероятностей и математической статистики. Представленный материал может быть использован на занятиях по теории вероятностей, а главное – он способствует формированию общих и профессиональных компетенций студентов.

Список литературы

1. *Жанбырбаев Б. С. Элементы теории вероятности и математической статистики. - //Мектеп. -2002.- с.188.*
2. *Селевко Г.К. Энциклопедия образовательных технологий: в 2 т. Т. 1/ Г. К.*
3. *М. Гарднер «Гексафлексагоны и Другие Математические Развлечения». –М.: The Scientific American book of Mathematical puzzles & diversions, 1988. – 200 с.*
4. *Секей Г. Парадоксы в теории вероятностей и математической статистике / Габор Секей; пер. с англ. В.В. Ульянова; под редакцией В.В. Сазонова.– М.: Мир, 1990. – 240 с.*
5. *Бектаев К. Теория вероятности и математическая статистика. - //Рауан. -2009.- с.432.*

ӘОЖ 342.11.

Бахрамова Гульмира Абдурасуловна
п.ғ.к., «Педагогика және психология» кафедрасының доцент м.а., ОҚМПУ

Арзымбетова Шолпан Жақсылыққызы
п.ғ.к., «Педагогика және психология» кафедрасының доценті, ОҚМПУ

Әбішева Ләззат Пірназарқызы
п.ғ.к., «Педагогика және психология» кафедрасының аға оқытушысы, ОҚМПУ

Ештаева Ақбопе Кенесовна
магистр, «Педагогика және психология» кафедрасының оқытушысы, ОҚМПУ

ЗАМАНУИ ОҚЫТУ ҮРДІСІНДЕГІ ОҚУ ЖӘНЕ ТӘРБИЕ ЖҰМЫСТАРЫН ЖЕТІЛДІРУДІҢ ФОРМАЛАРЫ

Мектепте оқу және тәрбие жұмыстарын жетілдірудің жаңа бір формасы мұғалімдердің шығармашылық тобы. Шығармашылық ең алдымен мұғалімдердің мамандықтарына сәйкес терең және берік білімді, мол тәжірибені талап етеді. Шығармашылық қабілетті дамыту, өз бетімен іздену, зерттеу жұмыстарына байланысты. Осыған орай, мұғалімнің жұмысында шығармашылық басым болуы керек.

Озат мектептердің іс-тәжірибелеріне қарағанда шығармашылық топтың құрамына өте тәжірибелі мұғалімдер кіреді. Іс жоспары бір жылға жасалып, топ мүшелері айына бір рет кездесін отырады.

Шығармашылық топ қазргі кездегі ең кокейтесті проблемаларды шешу жолдарын іздестіреді, оларды келешекте мұғалімдердің игілігіне айналдырады. Қаралатын мәселелердің бағыттары дифференцивтік және проблемалық оқыту, оқушылардың логикалық ойын дамыту, дүниеге ғылыми көзқарасын қалыптастыру, тәрбиесі қиып балалармен жұмыс, кәсіптік бағдар беру проблемасы, қосамдық пайдалы жұмыстарды ұйымдастыру мәселелері т. б.

Мектеп өмірінде мұғалімдердің кәсіби дайындығын көтеруде психологиялық-педагогикалық семинарлардың және практикумдар семинарлардың маңызы арта түсуде. Психологиялық-ледагогикалық семинарларда мұғалімдер теориялық мәселелермен және озат педагогикалық тәжірибелермен танысады, терең білім алады. Семинар тақырыптары мектептің жылдық жоспарына кіреді. Сондықтан, мұғалімдер алдын-ала тақырыптармеп танысып дайындалады. Семинар әр түрлі вариантта өгкізіледі; кейде лекция, кейде жеке баяндама-хабарлау, пікір алмасу ретінде өткізіледі. Лекцияларда, баяндамаларды тәжірибелі мектеп басшылары мен мұғалімдер, мұғалімдердің білімін жетілдіру институтының әдіскерлері, жоғары оқу орындарының ғалымдары оқиды. Психологиялық-педагогикалық семинарларды өткізу мерзімдерін әрбір мектеп өзі шешеді.

Психологиялық-педагогикалық семинардың мақсаты—оқумен тәрбие жұмысының деңгейін көтеруде өз бетімен білім алушы мұғалімдерге психология, педагогика ғылымдарының соңғы жаңалықтарын және озат педагогикалық тәжірибені меңгеруге үйрету.

Айта кету керек, мектепте психологиялық-педагогикалық семинарды ең алғашқы рет Панлыш орта мектебінде ұйымдастырып, мұғалімдерге кәсіби көмек көрсеткен В.А.Сухомлинский. Оның тәжірибесін көптеген озат мектептер қолданып келеді (Омск қаласы № 32, № 85, Ақмола қаласы. т.б, орта мектептер).

Мұғалімдердің практикалық іскерлігін, шығармашылық қабілеттерін дамытуда практикумдар-семинарлардың ролі өте зор. Көбінесе мұндай семинарларда педагогикалық ситуацияларды шешу және есептср шығарылады. Сонымен бірге, сабақ үстінде оқушылармен істелетін жұмысты басқаруға, сабақта бақылау әдісіне, сабақты талдау тәсілдеріне үйретеді. Осының нәтижесінде әрбір мұғалім өз ісіндегі кемшіліктерді байқайды, теориялық, практикалық білім алуға тырысады, қызығушылығы, белсеңділігі артады.

Білім және тәрбие беру саласында түрлі семинарлар-практикумдар, ғылыми –п р а к т и к а л ы қ к о н ф е р е н ц и я л а р, п е д а г о г и к а л ы қ о қ у л а р дәстүрге айналды. Бұлар мектепте, ауданда, облыста, ресиублика астана-сында алдын-ала жасалған бағдарламалар бойынша өткізіліп отырады.

Қазіргі заман мұғалімнің жаңа проблемаларды жүйелі түрде оқуын және зерттеуін талап етеді. Сондықтан әрбір педагогтың оқу, білім беру, тәрбие және ұжымды басқару теорияларымен, педагогикалық-психологаялық мәселелермен, шетел психологтары және педагогтарының теорияларымен үнемі қаруланып отыруы қажет.

Мұғалімнің кәсіби шеберлігін жетілдіруде екі жағдайды ескеру керек. Олардың бірі мұғалімнің жеке жоспарына сәйкес өз бетімен білім алу жолы, екіншісі - әр түрлі ұжымдық жолмен мамандықты көтеру. Ұжымдық формалары: әдістемелік және теориялық семинарлар; мұғалімдердің білімін жетілдіру институты жайындағы қысқа мерзімді куратар. Сонымен, мұғалімнің қандай болса да педагогикалық еңбекке жарамдылық деңгейін анықтау үнемі жаңартып және жетілдіріп отыруды қажет етеді.

Мұғалім еңбегі басқа қызметтермен салыстырғанда, өтіндік ерекшелігі мол шығармашылықты сүйеді. Өйткені жеткіншек ұрпақты өмірге, еңбек пен әлеуметтік іс-әрекетіне дайындау мұғалімдерді көп іздендіріп, ойландыра- тын жұмыстың ең басты түрі. Олай болса, әрбір мұғалім орта немесе жоғары дәрежелі педагогтық білім алумен қанағаттанып қоймай, ол тәрбие мен оқытудың тиімді жолдарын үнемі іздестіріп, өз жұмысында пайдаланып отыруы тиіс. Сонда ғана мұғалім жаңашыл, оқушыларға тәрбие және білім берудің теориясы мен практикасын дамытудың қорғаушы күші және асқан шебері бола алады.

Мұғалім еңбегінің ғылымға негізделе отырып, белгілі жүйелшікпен жүзеге асырылатыны айқын. Мысалы, оңайдан қиынға, жеңілден ауырға, нақтылы түсініктен абстрактылы ұғымға біртіндеп ауысу ережелерін және оқушылардың жасы мен дербес ерекшеліктерін еске алмайынша оқу және тәрбие жұмысында белгілі нәтижеге жету қиын. Сондықтан мұғалімнің алдындағы басты міндет - оқушыларды біліммен қаруландыра отырып, ой лауға, сөз шеберлігіне, еңбек ете білуге үйрету және тәрбиелеу.

Ұстаз бүгінге ғана емес, ертеңге, болашаққа қызмет істейді. Ол заман дамуынан артта қалмастан, өзін-өзі жан-жақты дамыту үшін саяси-идеялық дәрежесін, ғылыми-теориялық білімін жәпе педагогтық мамандығын күнбе-күн жетілдіріп отыруға талаптанады.

Мұғалім өз мамандығына байланысты ғылыми-теориялық мәселелерді, жоғары оқу орындарына қойылатын талантарға сол кез меңгеруі тиіс. Егер ол өзінің теориялық білімін өмір талабына сай жетілдіріп отырмаса, онда жастарды жан-жақты дамитын тәрбиелеуге шамасы келмейді.

Өзіңді біреу тәрбиелегенін ұната қоямыз ба? Дегенменде біз үнемі мұғалім оқытады, тәрбиелейді т. б. дейміз. Сонда не істеу керек? Бір жағынан — бұл кәсіптік қажеттілік, екіншіден — жеке басын тәрбие ықпалына қалай икемдеуі қажет? Біз осылайша педагогикалық еңбектің күрделі саласына — педагогикалық қарым-қатынас өнеріне тап боламыз, өйткені тек сонда ғана педагогикалық процесті қамтамасыз етіп, «балаларды өзімізге бұра аламыз», біздің педагогикалық даналығымыз адамдарға қызмет ететін болады. Міне сондықтанда психологтар мен педагогтар ықпал ету жайлы емес, педа-гогикалық өзара әрекет туралы көбірек айтатын болды. Бұл түсінікті де — қазіргі балалар басқаша: олардың талабы, хабардарлық деңгейі, тұрмыс бейнесі мен әрекеті өзгерді. Оларға жай келісімділік позициясы жеткілікті емес, ол біздермен оқу-тәрбие процесінде ынтымақтасуды қалайды — ал мұның өзі мектеп реформасының рухынан туындайтын жеке бас арасындағы өзара әрекеттің ерекше арнайы формасы.

Сыныппен алғаш кездескен жас педагогтар, жаңадан үйреніп жүрген тәрбиешілер, практикадағы студенттер класпен қарым-қатынас жасаудың өте қиын екендігін айтады. Педагогикалық практика кезінде мынадай сұрақтарды жиі естуге болады: «Балалармен қалай сөйлесу керек ? », «Әзіл айтуға бола ма?», «Олар (балалар) неге тыңдамайды?», «Бұйығылық пен ұялшақтықты қалай жеңуге болады?» т. б. Осы сұрақтардың барлығы — пе-дагогикалық қарым-қатынасты меңгере білмеудің нәтижесі. А. С. Макаренко былай деп жазған болатын: «Мен үшін менің практикамда, сондай-ақ сіздер үшін, көптеген тәжірибелі мұғалімдер үшін мұндай «түкке тұрмайтындар»: қалай тұру, стол қасындағы орындыққа қалай отырып, қалай дауыс көтеру, күлу, қалау өте мәнді бола бастады. Бізді бұған ешкім үйретпеді, ал мұны үйренуге болады және үйрену қажет те, ең үлкен шеберліктің мәні осы және де осы болуы тиіс».

Балалармен педагогикалық өзара әрекетте ұсақ-түйек жоқ—барлығы да: көзқарас, көз жанарыңның қозғалысы, дене қимылы т. б. жұмыс істейді. Өйткені біз жай қарым-қатынас емес, кәсіптік іскерлікпен карым-қатынас жасаймыз. Өз тобыңда мынадай жаттығу өткізіп көр: екеу ара жұптасып, әр нәрсе туралы әңгіме-дүкен құр (фильм, кітап, заттар т. б. туралы). Ал енді сонда отырғанның біреуі аудиторияға шығып, барлығыңның алдында жаңа айтқан сөздерін қайталап керсін. Сонда қарым-катынас жүйесінде қандай өзгеріс болғанын сіз бірден сезінесіз.

Көпшілік алдында сөйлеушіде байқалатын ең негізгі сезім түсініктері мынадай:

1. Әңгімені қалай бастауды білмеушілік.
2. Толық ұғынықты, әрі түсінікті айтып бере алмаймын-ау деген қобалжу.
3. Қарым-қатынас мақсатындағы еленбейтін өзгерістер.
4. Бұрын пайдаланылған қарым-қатынас амалдарын өзгерту қажеттігі жайлы түйсік.
5. Қарым-қатынас жүйесінде бір нәрсені өзгерту қажет деген түсінік, бірақ не екені — онша айқын еместік.
6. Жұрт алдында сөйлеуге дағдыланбағандық.
7. Бұрын табиғи болып келген дене қимылының, қозғалыстың, жалпы мінез-құлқының ерсілеу сияқты болып сезілуі.
8. Қарым-қатынастың өзгерген формадағы, мәнерлі атқару компоненттерін қажет етуі.
9. Өзіңді дұрыс түсінуі үшін жоспарланған информацияны неғұрлым сол қалпында жеткізуге талпынушылық.
10. Тыңдаушыны қызықтыруға тырысу.
11. Информацияны сұрыптауға, мазмұндауға және беру формасы жайында өзіне едәуір талап қоюдың пайда болуы.

Байқаған боларсыздар, көпшілік алдында сейлеу үшін қарапайым қарым-қатынасты барынша жаттықтыра түсу қажет. Тек қана осындай кәсіптік-педагогикалық қарым-қатынаста, оған қоса балаларды шынайы жақсы көре білгенде ғана педагогикалық процестің бүкіл мәні айқындала түседі. В. А. Сухомлинскийдің айтқанындай, тәрбиеші өнері ең алдымен сөйлеу өнерімен, адам жүрегін баурап алу өнерімен керінеді.

«Балаларға іскерлікпен, табанды түрде айтылған жақсы сөздің -деп жазды А. С. Макаренко,— орасан зор маңызы болатынына мен кәміл сенемін», біздің ұйым- осыны есте сақтаңыздар, өзіңе билік жүргізе білуді үйреніңіздер.

Қарым-қатынас жасаудың алуан түрлі барлық функцияларын информация беруге, қарым-қаты-нас пен өзара түсінісу процесінде басқа адамның жеке басын тани білуге арналған міндеттерге жатқызуға болады.

Практикадағы студенттерде және жас мұғалімдерде байқалатын ең көп тараған қателіктер қандай? Мәселе сонда, олар қарым-қатынасты тұтастай ұйымдастыра алмайды да, оның белгілі бір функциясын ғана жүзеге асыруы мүмкін. Мәселен, сабақтағы өзара әрекеттің аса маңызды және өте мәнді функциясы — информация

формасын жете ұйымдастыруға көңіл бөледі. Міне сондықтанда жас педагогтар сабақты жоспарлағанда ең алдымен ин-формацияны беру жүйесін ойластырады да, жоғарыда аталған басқадай қарым-қатынас функцияларын ескермейді. Соның салдарынан: сабақ конспектісі, көрнекі материалдар әзір болып, мұғалім жақсы даярланып, материалды толық игергенімен сабақ ойдағыдай өтпейді. Мұндай жағдайда біз сыныппен байланыс жоқ дейміз. Өте дұрыс, бірақ дәлірек айтқанда — педагогикалық қарым-қатынастың тұтас процесі жоқ. Танымдық информация болғанымен, ол өзара қарым-қатынаспен нығайтылмағандықтан, мұның өзі жеке адамдар арасында өзара әсер туғызбайды.

Әдебиеттер:

1. Жолдасбеков А.А., Бахрамова Г.А. Кәсіби білім беру педагогикасы / Оқу құралы, ҚР БжҒМ М.Әуезов атындағы ОҚМУ жанындағы РОӘК баспаға ұсынылған № 1 хаттама 05.02.2016. -Алматы.: Нурай Принт Сервис. 2016. – 212 бет.

2. Баймолдаев Т.М. Педагогикалық менеджмент және қазіргі мектепті басқару. –Алматы, 2016. – 136б.

3. Бахрамова Г.А. Педагогикалық-психологиялық қарым-қатынас мәселесі – тарихи мұра /«Ұлы дала Елі – Тәуелсіздік мұраты» атты Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 25 жылдығына арналған Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияның материалдары. –Шымкент, ОҚМПИ. 11.11.2016 ж. 210-214 б.

4. Қарақулов Қ.Ж. Педагогикалық менеджмент және мектепті басқару. –Шымкент, 2016. -140-150бб.

ӘОЖ 342.11.

Бахрамова Гульмира Абдурасуловна
п.ғ.к., «Педагогика және психология» кафедрасының доцент м.а., ОҚМПУ

Арзымбетова Шолпан Жақсылыққызы
п.ғ.к., «Педагогика және психология» кафедрасының доценті, ОҚМПУ

Мамбетова Алтынай Токмуратовна
магистр, «Педагогика және психология» кафедрасының аға оқытушысы, ОҚМПУ

Усіпбекова Айжан Сүттібекқызы
магистр, «Педагогика және психология» кафедрасының оқытушысы, ОҚМПУ

ҚАЗІРГІ БІЛІМ БЕРУ САЛАСЫНДАҒЫ ОҚЫТУДЫҢ ОЗЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ

Қазіргі білім беру саласындағы оқытудың озық технологияларын меңгермейінше сауатты, жан – жақты маман болуы мүмкін емес.

Жаңа технологияланы меңгеру мұғалімнің интелектуалдық, кәсіптік, адамгершілік, рухани азаматтық және басқа көптеген адами келбеттің қалыптасуына игі әсерін тигізеді, өзін-өзі дамытып, оқу тәрбие үрдісін тиімді ұйымдастыруына көмектеседі.

Қазіргі кезде педагогикалық технология ұғымы біздің педогогикалық лексикономызға берік еніп келеді.

«Технология - бұл қандай да болсын істегі, шеберліктегі өнердегі амалдардың жиынтығы» делінсе, Б.Т.Лехачев педагогикалық технологияны оқу процессіне белгілі - бір мақсат ететін педагогикалық ықпал деп түсіндіреді.

ЮНЕСКО-ның анықтамасы бойынша, педагогикалық технология- бүкіл оқыту үрдісі мен білімді техникалық және адам ресурсын олардың бір-біріне өзара әсерін, білім берудегі формасын оңайландыру міндеттерін ескере отырып меңгеруді жүзеге асырудың жүйелі әдісі. М.В.Кларин «Педагогикалық технология - бұл педагогикалық мақсатқа қол жеткізу жолындағы қолданатын барлық қисынды ілім амалдары мен әдіснамалық құралдарының жүйелі жиынтығы және жұмыс істеу рет»,- деп анықтайды.

Педагогикалық үрдіс технологиясы дегеніміз мақсатты-мүддені анықтаудың жалпы әдіснамасы негіңзінде мемлекеттің қазіргі таңда білім беру саласына қойып отырған талаптарына сәйкес анықталып, іріктеліп, реттелген оқытудың мазмұны мен формы , әдіс амалдарының, дидактикалық талаптарының психологиялық педагогикалық нұсқаулардың жиыны. Былайша айтқанда, педагогикалық технология оқу тәрбие процессінің шығармашылық пен терең ойластырылған көптеген факторлардың үйлесімділігі оқыту мен тәрбиенің тиімділігін қамтамасыз ететін жанды құрамдас бөлігі компонент.

Бұл технологияның өзі әртүрлі атқарушылардың шеберлігінде қазіргі заманғы білім берудің даму бағыты мен тенденсияларын қамтитын 50-ден астам педагогикалық технология қолданып жүргендігі мәлім. Бірақ мұғалімдер оны өз тәжірбиелерінде жүйелі қолдапнуға дағдыланбаған және оны әдістемеден ажмырата алмайды. Оқытудың жаңа технологияларын таңдаудың М.М Поташник ұсынған критерийлері.

- елдің аймақтың, қаланың талап тірегі - мектепке әлеуметтік сұраныс:
- мектептің дамуы туралы мемлекеттік құжаттар мемлекеттік сұраныс:
- қазіргі ғылымның адам туралы жетістіктері мен табыстары:
- педагогикалық озық тәжірбие :
- мұғалімдердің, мектеп басшыларының іс-тәжірбиесі, интуициясы, шығармашылығы:
-мектептің жұмыс үрдісі мен нәтижелерінің талдамасы.

Бұдан технология таңдау барысында.

- алынып отырған технологияның мектептің мүмкіндігімен нақты жағдайға сай болуы.
- жүйелілігі.
- тиімділігі т.б. ескерілуі керек деген қорытынды шығады.

Бүгінгі педагогика ғылымының лексикононды педгогикалық оқыту технология терең тамыр жайды.

Технология Tehne искусство, ремесло, мастерство, учение - деген мағынаны білдіретін грек сөзі.

«Технология- өндірістік процесті жүргізудің әдістері мен тәсілдері жайлы білім жиынтығы»,- деп шетерл сөздерінің қысқаша анықтама берілген. Педагогикалық технология –педаготгиткалық мақсатқа жету үшінпайдаланылатын барлық дара ,инструменталдық және методологиялық құралдардың қолдану реті мен жииынтығының жүйесін білдіреді.

Технология - оқушы мен ұстазға бірдей қолайлы жағдай тудырушы оқу процесін ұйымдастыру және жүргізу, бірлескен педагогикалық әрекетті жобалаудың жан-жақты ойластырылған үлгісі /Монахов В.М./. Педагогикалық технология - практикада іске асырылатын педагогикалық жүйенің жобасы /Беспалъко Б.П./.

Педагогикалық технология құрылымы:

1. Концептуалдық негізі.
2. Мазмұндық бөлігі:
- жалпы оқыту мақсаты;
- нақты оқыту материалдық мазмұны.
3. Процесуалды бөлігі- технологиялық процесс:
- оқыту процесін ұйымдастыру;
- оқушының оқу әрекетінің әдістері мен түрлері;
- ұстаздың оқу материалын меңгеру процесін басқару әрекеті;
- оқу процесін диагностикалау.

Сонымен бірге, кез келген педагогикалық технология негізі әдіснамалық талаптарды қанағаттандыруы керек.

Әдіснамалық талаптар:

1. Концептуалдық негізінің болуы. Қандай технология болса да философиялық ғылыми тұжырымдамаға негізделуі тиіс.

2. Жүйелілігі. Педагогикалық жүйенің барлық бөліктерінің логикалық байланыста болуы шарт.

3. Басқаруға оңтайлығы. Диагностикалық болжау жасауға, жоспарлауға, нәтижені өңдеу, өзгеріс енгізу мақсатында әдіс-тәсілдерді кезектеп пайдалану мүмкіндігі болуы керек.

4. Тиімділігі. Білім беру стандартын қанағаттандыру тиіс.

5. Қайталауға жарамдылығы. Басқа ұжымда дәл осы күйде қолдануға мүмкіндіктің болуы.

Педагогикалық технологияның даму көзі мен құрамдас бөліктері болып:

- әлеуметтік өзгеріс және педагогикалық жаңаша ойлау;
- педагогика, психология, қоғамдық ғылымдар;
- отандық, шетелдік тәжірбиелер, ескі мен жаңа;
- этнопедагогикалық болып табылады.

Әлемдік білім беру кеңістігіндегі педагогикалық технологиялардың ғылыми философиялық негізін мыналар құрайды:

Сциентизм- адамзат қолғамының қоғамының мәдениет жүйесінде ғылым мен техника рөлін даралап бағалау.

Табиғаттәнділік- адамның табиғи мүмкіндіктерін ескеруді уағыздаушы көзқарас, адам мен табиғаттың үйлестігін басшылыққа алу.

Гуманизм (ізгіліктік) - әлеуметтік құбылыстарды бағалау өлшемі, адамның жағдайы, қоғам қағидасы- теңдік, әділеттілік.

Теософия - діни бағыттағы мектептердің негізі. Ол ұлттық редагогикадан терең тамыр алады, жастарды жақсылық пен жамандық аражігін ашуға тәрбиелейді.

Антропософия-адамның рухани құндылығын зерттеуші бағыт.

Прагматизм- тұлғаның интелектуалды және адамгершілік сапарлары, оның табиғи жаратылысы. Оның көрінуі тек даралық ерекшеліктеріне байланысты. Олар адамгершілік сапалары қалыптастыру емес, дамытуды өзін-өзі реттеу жағдайының алғы шарты деп есептейді.

Экзистенциализм - адам өзін-өзі жасаушы деген ойды басшылыққа алу. Педагогика ғылымында баланы оқыту мен тәрбиелеудің міндеті жан-жақты дамыған жеке тұлғаны қалыптастыру болғандықтан, жаңа технология болғандықтан әдістемелік жүйенің басты бөлігі оқыту миақсаты болып қалады.

Жаңа технологияның тағы бір психологиялық оқыту үрдісінде оқушының ақыл-ойының дамуы актуалды даму аймағынан жақын арадағы даму аймағына ауысуы туралы теориясы. Бұл ауысу тапсырмаларды қайталап орындауға ғана арналған бірінші деңгейден өнімді іс-әрекетті қажет ететін келесі деңгейлерге өту негізінде іс-әрекет арқылы жүзеге асады. В.П.Беспалько бұл деңгейлерді төртоке бөледі.

- міндетті, оқушылық.
- алгаритімдік.
- эвристикалық
- шығармашылық.

Оқытудың жаңа технологиясы жағдайында оқушылардың өздігінен жүргізетін танымдық іс-әрекеті үшін тапсырмалар күрделілігі төрт деңгей бойынша құрастырылып, ондағы бар деңгей оқушыларды ынталандыруда қолданады.

Деңгейлік тапсырмаларды енгізудегі басты мақсат- сынып оқу шыларын «қабілетті», «қабілесіз»деп жасанды бөліктерді болдырмау. Деңгейлеп оқыту барысында оқушының бірінші деңгейдегі тапсырмаларды дұрыс орындағаны есепке алынып отырады.Жалпы жаңа педагогикалық технологияда бағалау үрдісі арнайы «қосу» әдісімен жүзеге асырылады. Бағалау жүйесінде оқушы білімініңең төменгі деңгейі негізге алынады,және сол деңгей мемлекеттің ең төменгі талабына сай келеді. Дарындылығына бейімділігіне, жоғарғы даму деңгейіне қарамастан оқушылардың барлығы бірінші деңгей тапсырмаларын орындауы шарт.

Әрбір педагогикалық жаңа технологиялар мен әдістемелер міндетті түрде пайдалану қажет.

-қатар отыратын екі сыныптағы оқушылардың жас ерекшеліктері мен білім деңгейлерін ескеру қажет.

-әдістеме мен технологияның сабақтастығы,

-оқушының өз бетінше іс-әрекет жасау тәсілдерін меңгеруіне мұғалім тарапынан көмек беруді біртіндеп азайту.

-параллель сыныптардағы сынып топтарының ерекшеліктерін ескеру,

-мұғалімдердің ықыласы мен шеберлік деңгейінің болуы.

Педагогикалық технологиялар түрлері :

1. Дидактикалық бірліктерді ірілендіру технологиясы
2. Дамыта оқыту технологиясы
3. Оқытудың модульдік технологиясы
4. Проблемалық оқыту технологиясы
5. Қарқынды күшейте оқыту технологиясы
6. Деңгейлеп оқыту технологиясы
7. Оқытудың компьютерлік технологиясы
8. Қашықтан білім беру технологиясы
9. Ойын арқылы оқыту технологиясы
10. Саралап оқыту технологиясы
11. Кредиттік оқыту технологиясы
12. Модульдік оқыту технологиясы
13. Жобалап оқыту технологиясы
14. Шоғырландырып қарқынды оқыту технологиясы

Ал технологиялық үрдісті нақты педагогикадық нәтижеге жетелейтін бірліктердің белгілі бір жүйесі ретінде көрсетеді және педагогикадық технология түпкілікті өзгермейтін механикалық құрлым емес, қайта бала мен мұғалімнің үнемі түрленіп отыратын өзара қарым –қатнасының өзегі, мазмұны ұйымдастырушы құрылымы болып табылады.

Жаңа педагогикалық мұндай технологиялар арқылы оқытуды ізгілендіру иен демократияландыруға, оқушылардың өздігінен бағыт - бағдарын анықтап, дамуына, ең бастысы, өзін-өзі тәрбиелей алатын тұлға ретінде қалыптасуына жағдай жасауға болатыны күмәнсіз.

Әрбір педагогикалық технология жеке тұлғаның өзін-өзі дамытуға, оның өзіндік және шығармашылық қабілеттін арттыруға, обьективтік әдістемелік мүмкіндіктерін қамтиды.

Әдебиеттер:

1. Қарақулов Қ.Ж. Педагогикалық менеджмент және мектепті басқару. –Шымкент, 2016. -140-150бб.

2. Баймолдаев Т.М. Педагогикалық менеджмент және қазіргі мектепті басқару. –Алматы, 2016. – 136б.

3. Абилдаева Р.А., Тасыбаева Ш.Б. Инновациялық оқыту технологиясының оқытуда қолдану ерекшеліктері /Ғаламдық бәсекелестік ортадағы заманауи білім беру – жаңашыл педагогтардың 2-ші Республикалық Форумы. –Шымкент.: М.Әуезов атындағы ОҚМУ. 2014. -Б. 3-6.

4. Бұзаубақова Қ. Жаңа педагогикалық технологиялар. /Қазақстан мектебі №4. 2015. –Б.5-8.

5. Байғазиева Г. Жаңа педтехнология //Қазақстан мектебі № 8, 2015. –Б.53-54.

Аманжол Айдана Жанболатқызы
Сулейман Демирел атындағы университет магистранты,
«NURORDA» мектеп-лицейі мұғалімі, e-mail: 93aazh@gmail.com

ЛИНГВОЭКОЛОГИЯНЫҢ ТӘРБИЕЛІК АСПЕКТІСІ

Түйін: *Мақалада қазіргі қазақ мәтіндерінің лингвоэкологиялық жағдайы сөз етіліп, тілдік нормаға қайшы қолданыстарға нақты айғақтар келтіріледі. Автор лингвоэкология мәселесінің тәрбиелік аспектісіне назар аудартуды мақсат етеді. Осы орайда аталған мәселені шешудің маңыздылығы сипатталып, ол үшін орындалуы тиіс басты міндеттерді жүйлеп көрсетеді. Сондай-ақ міндеттердің орындалуы ұлтжанды ұрпақ қалыптастыруға ықпал ететінін дәлелдеуге талпыныс жасалған.*

Резюме: *В статье затрагиваются лингвоэкологическое состояние современной казахской культуры, проводятся точные примеры противоречий языковым нормам. Автор обращает внимание на воспитательный аспект лингвоэкологических проблем. В связи с этим, описывается важность решения данной проблемы, показана система основных обязанностей по исполнению данных решений. Также, сделана попытка доказать влияние исполнения обязанностей на формирование патриотического поколения.*

Summary: *In article there are mentioned lingvoecological condition of modern Kazakh culture, given exact examples of contradictions to language norms. The author pays attention to educational aspect of lingvoecological problems. In this regard , importance of the solution of this problem is described, the system of fundamental obligations on execution of these decisions are shown. Also, the attempt to prove influence of fulfillment of duties on formation of patriot generation is made.*

Тіл – ғасырлар тоғысында ұлт пен ұлттарды байланыстырып, біріктіруші, тарихи жәдігерліктердің сақтаушысы, халық ділінің көрінісі. Қоғам санасының көрінісі болған тіл ұлттық құндылық болып есептеледі.

Елбасы Н.Ә.Назарбаев: «Енді ешкім өзгерте алмайтын бір ақиқат бар! Ана тіліміз Мәңгілік Елімізбен бірге Мәңгілік Тіл болды. Бұл мәселені даудың тақырыбы емес, ұлттың ұйытқысы ете білгеніміз жөн. Біздің тіліміз мемлекеттің барлық жүйесінде қолданылуы үшін, барлық жерде керек болуы үшін біз өзімізді-өзіміз қамшылауымыз керек және осыған өзіміз атсалысуымыз қажет» [1, 2], – деген болатын. Осы орайда бүгінгі күні лингвоэкологияның атқарар жүгі мол. Себебі эколингвистика немесе тіл экологиясы – лингвистиканың философиялық, психологиялық, әлеуметтік бағыттарында қалыптасқан жаңа әрі болашағы зор ғылыми бағыттарының бірі. Эколингвистика экология мен лингвистиканы біріктірген ғылыми бағыт ретінде тілдер арасындағы қарым-қатынасты, адам мен қоршаған ортаны, тілдік тұлға ретінде қоршаған ортаның адам мен әлеуметтану арқылы тілге әсерін және тіл мен қоғамның жан және таным арқылы ықпалын сөз етеді. Осының негізінде тіл мәселесі қоғам, табиғат және адам арасындағы ажырамас тізбекте қарастырылады. Тілдің дамуы мен қызметі – экожүйе, ал қоршаған орта – тілдік тұжырым [2, 18].

Бүгінгі күні лингвомәдениеттанымның шешімін таба алмай келе жатқан негізгі мәселелері бар, олар:

– кірме сөздермен күрес;
– жастар тіліндегі жаргондар;
– ҒТР аясындағы тілдерде сөздердің ауысуы, қосылуы;
– лингвистикалық нигилизм.

Осы мәселелер коммуникацияның азаюы, тіл мәдениетінің күрт төмендеуі, БАҚ тілінің бақылаудан шығуы сияқты қоғамдық дерттерді туғызуда. Аталған мәселелердің дәлелдері төмендегі кестеде көрсетілген:

Коммуникацияның азаюы	«Астана ақшамы» газетінде көрсетілген мәліметке қарасақ, Қазақстанда 5,6 миллион адам әлеуметтік желілерді күнделікті пайдаланады екен. Ең танымал әлеуметтік желілердің қатарында күніне 1 млн 125 мың рет қаралатын «Мой мир», 558 мың рет қаралатын «Одноклассники», 252 мың рет қаралатын «ВКонтакте», 410 мың рет қаралатын «Facebook-ті» жатқызуға болады. Күніне 350 мың қазақстандық ұялы телефонмен «mail.ru agent-ті» тұтынады. Қазірде әлем халқының 57 пайызы бетпе-бет емес, ғаламтор арқылы тілдеседі екен. [Мәлімет дереккөзі: http://www.inform.kz/kz/aleumettik-zheli-aleumetsizdenuge-alyp-kelmey-me_a2717645].

Тіл мәдениетінің күрт төмендеуі	**Пікір алмасу** Кімнен: **YESSENGALI** Қайдан: **ANTAKYA** **10.02.2015 18:18** **+0-0** a) АҚШ долларының бағасы 200-220 теңгеге дейін көтеріледі. Құдайдан бас банкир теледидардан көрінбегей деп тілей бер, ол сабаз ыржалақтап телеэраннан көрінді ме – kaput дей бер. b) Батыстың санкцияларынан соң Ресейдің экономикасы құрдымға кетті. Қортық «стратег» Украинаны тізе бүктіремін деп тыраштанып жүргенде, моменттен пайдаланып бұл «союздан» шығудың амалын қарастыру керек. c) Өз көлеңкесінен қорқатын орысқұлдар ондай қадамды жасай алмайды, ол мәселені шешетін Дос сияқты ұлтшыл жігіттер болады. [«Ұлт тағдыры» қозғалысының төрағасы Дос Көшіммен өткізілген «Қазақстандағы азаматтық белсенділік деңгейі туралы» онлайн-конференциясында қойылған сұрақтар. 2015 жылдың 12 ақпаны]
БАҚ тілінің бақылаудан шығуы	Газет мәтіндеріндегі балағат мәнді сөздер: «Содан бері «шайтанның» еркелігін мен түгілі, шенеунік қожайынымның өзі аттай көтереді. Менің түсінбейтінім, министр-қожайынымның 365 күнінің тең жартысы Алматыда, тоқалының қасында өтеді, сонда оның жұмысын кім істейді? [«Жас Қазақ» газеті, 2012 жыл №4]

Осы мәселелердің төңірегінде лингвоэкологияның тәрбиелік маңызы алға шығады. Бұл әсіресе білім беру мекемелеріндегі білім алушылардың тіліне қатысты дүние болып отыр.

Білім беру жүйесінің лингвоэкологиялық үлгісі үздік инновациялық және педагогикалық ойларды және педагогикалық үдерістегі тіл шығармашылығы әрекетінің барлық аспектісі мен тәжірибелерін ендіруді көздейді.

Лингвоэкологиялық коммуникация – тұлғаның рухани-танымдық қалыптасу үдерісінде коммуникативтік әрекеттің жетілу тәжірибесі.

Ал лингвоэкоэтноссана – тұлғаның рухани-танымдық үдерісінде қалыптасуындағы тіл мен өз этносының ұлттық дәстүрлерінің берілген этникалық ортақтықта бекітілу тәжірибесі [3, 11].

Лингвоэкологиялық тәртіп лингвоэкологиялық үдеріске біріктірілген адам әрекеттерінің кешені ретінде қарастырылуы керек. Себебі лингвоэкологиялық тәртіп – адамдардың әлеуметтік әрекеттерінің алуан түрлілігінің бірі, адамдармен тілдік әрекеттер жүйесінің, құндылық бағдардың, түрткілердің, мінез-құлық бағыттарының сырттай бақыланатын, тұлғаның рухани-танымдық түрткілерінің жүзеге асуы және әлеуметтік институттардың қайта қалыптасу үдерісіне бағытталған.

Заманауи лингвоэкологиялық зерттеулер тілдік қалып пен дисфункция, тілдік қалыпты түзету, сөзді сленгтеу, инвективті лексиканы пайдалану және т.б. мәселелер мен тематикаларды кең ауқымда зерттесе де, белгіленген тілдік қалып аспектілеріне лингвоэкологиялық әрекеттің, лингвоэкологиялық мәдениеттің, лингвоэкологиялық коммуникациялардың, лингвоэтноұлттық сананың әсер ету мәселелері әлі де аз зерттелген мәселе болып отыр.

Қоғамда тіл саясатына, тілдік жоспарлауға және тілдік идеологияға қатысты туындап отырған күрделі мәселелерді, болашақта тілдік негізде орын алуы мүмкін ұлт араздығының алдын алу жолдарын белгілеу, сондай-ақ тілді оқыту мен таратуға байланысты кейбір қолданбалы сипаттағы шараларды іске асыру қажеттілігі туындап отыр. Сол арқылы орталық қазіргі мемлекеттік тіл саясатының стратегиялық ұстанымдарына қатысты қоғамда пікір қайшылықтарын болдырмауға, тілдерді дамыту бағдарламаларында белгіленген мақсат, міндеттердің толық орындалуына ықпал етуді көздеуіміз қажет.

Білім алушылар таза тілде сөйлеп, ұлттық нақышта ойлауы үшін лингвоэкология өз алдына төмендегідей тәрбиелік мақсат-міндеттерді қоюы қажет:

– қазақ тілінің өмір сүру ортасын, сол ортада оның қызмет етуіне бөгет болатын нигилистік көзқарастарды анықтау және онымен күрес тәсілдерін белгілеу;

– қазақ тілін тұтынушылардың әлеуметтік сипатын, олардың саны мен сапасын, әдеби тілдің ауызша, жазбаша түрлерін меңгеру деңгейін анықтау;

– әдеби тілдің ауызша, жазбаша түрлеріне тән нормаларды жақсы меңгерген, әдеби тілдің стильдік тармақтарына тән, сондай-ақ тілдік емес, бірақ сөз қолданысқа орай, сөздің коммуникативтік сапасына қатысты ортологиялық, этологиялық т.б. нормаларды сақтай білетін орташа статистикалық деңгейдегі тілдік тұлға бейнесін анықтау;

– шаршы топтағы, баспасөз беттеріндегі пікірталас мәдениетін, сөз мәдениетін көтеру жолдарын белгілеу;

– жеке тұлғаның тілдік санасын қалыптастырудағы тілдік таңбалар, стильдік құралдар, риторикалық тәсілдер, дәстүрлі білім, кәсіби біліктілік, өмірлік тағылым мен тәжірибенің орнын және маңызын анықтау:

– тілдік тұлғалардың әлеуметтік-психологиялық «портретін», тілдік тұлға санасында ана тіліне деген табиғи сүйіспеншілікті ояту жолдарын көрсету;

– қазақ ономастикасындағы дәстүр жалғастығы мен сабақтастығының, мәдени-ұлттық дәстүрдің дамуы, өрістеуі мен ұлтжандылыққа қызмет етуінің теориялық негізін қалыптастыру.

Аталған міндеттер бүгінгі күні Қазақстандағы тіл экологиясының сипатын айқындап қана қоймай, оны жақсартудың жолдарын көрсетері хақ. Мысалы, тілдік тұлғалардың әлеуметтік-психологиялық «портретін», тілдік тұлға санасында ана тіліне деген табиғи сүйіспеншілікті ояту жолдарын көрсету арқылы қазақ ұлты бір-бірімен қазақша сөйлеуге дағдыланып, осы бағытта тәрбиеленеді. Сонымен қатар шаршы топтағы, баспасөз беттеріндегі пікірталас мәдениетін, сөз мәдениетін көтеру жолдарын белгілеу арқылы қоғамдық санада «таза тіл» ұғымын қалыптастырып, тіліміздің қолданылу деңгейін жаңа белеске шығарады.

Аталған міндеттердің негізгі механизмін анықтау мақсатында тіл экологиясының алдында туындаған мәселелерді толықтай саралап, зерделеп алған жөн. Ол үшін тіл экологиясының танымдық ерекшелігін анықтап алу шарт.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Назарбаев Н.Ә. Ғаламдық қоғамдастықты түбегейлі жаңарту стратегиясы және өркениеттер серіктестігі // Жібек Жолы, 2012.

2 Рахымбек Д. Оқушылардың логика-методикалық білімдерін жетілдіру. – Алматы: «РБК», 1998.

3 Тұрмаханова С.Ә. Оқушылардың сөздік қорын байытудың әдістемелік және теориялық негіздері: пед. ғыл. канд. дисс. автореферат. – Алматы, 2006.

МРНТИ 34.39.51

Begimbayeva A.A., Baktybayeva L.K.
Al-Farabi kazakh National University

ANALYSIS OF PHYSIOLOGICAL PARAMETERS OF PRESCHOOL CHILDREN TO DETERMINE READINESS FOR LEARNING AT SCHOOL

Summary. *In connection with the expected transition of secondary schools to 12-year education in Kazakhstan Republic, we assessed the degree of physiological maturity of children 5–7 years old according to main physiological criteria: height, weight, dentition, motor skills and arm length. The goal of the research was to analyze the physiological parameters of preschool children to determine the degree of readiness for school education. Before the research, the following tasks were set: 1) to measure the physical parameters of a child's development (body length, body weight, chest circumference); 2) observation of physical readiness using the Philippine test; 3) evaluate the morphofunctional maturity of the child according to the dental formula.*

By growth indicator in body weight when assessing the degree of development of motor skills, and morphological and functional maturity, more than 50% of boys lagged behind the indices of the physiological norm than girls. In the evaluation of dentition, a larger number of boys exhibited present permanent teeth. Overall, more than 50% of 5-7 year olds lagged behind their physiological age, and did not meet the hygienic standards for admission to the school.

Key words*: age physiology, morphological and functional maturity, health and hygiene standards for admission to the school*

Резюме. *В связи с ожидаемым переходом средних образовательных школ Республики Казахстан на 12-летнее образование мы провели оценку степени физиологической зрелости детей 5 – 7 - летнего возраста по основным физиологическим критериям: рост, вес, зубная формула, моторика рук и длина рук к обучению в школе. Целью исследования являлся анализ физиологических показателей детей дошкольного возраста для определения степени готовности для обучения школе. Перед исследованием были поставлены следующие задачи: 1)измерить физические показатели развития ребенка (длина тела, масса тела, окружность грудной клетки); 2)наблюдение физической готовности используя филлипинский тест; 3)провести оценку морфофункциональной зрелости ребёнка по зубной формуле.*

По ростовому показателю, по массе тела, при оценке степени развития моторики рук и морфофункциональной зрелости более 50% мальчиков отставали от показателей физиологической нормы, чем девочки. Только при оценке зубной формулы, у мальчиков в большем количестве присутствовали постоянные зубы. В целом, более 50% детей 5-7-летнего возрата отставали от своего физиологического возраста и не соответствовали санитарно-гигиеническим нормативам для поступления в школу.

Ключевые слова: *возрастная физиология, морфофункциональная зрелость, санитарно-гигиенические нормативы для поступления в школу.*

Түйін. *Қазақстан Республикасының мектептерінің 12 жылдық білім алу жүйусіне көшулеріне орай 5-7 жас аралығындағы балалардың физиологиялық есею бой, салмақ, тіс формуласы,қол моторикасы және қолдың ұзындығы критериялары бойынша сынақталды.*

Зерттеудің мақсаты мектепке дейінгі балалардың физиологиялық параметрлерін мектепке дейінгі дайындық дәрежесін анықтау үшін талдау болды. Зерттеу алдында келесі міндеттер қойылды: 1) баланы дамытудың физикалық параметрлерін өлшеу (дененің ұзындығы, дене салмағы, кеудеге арналған шеңбер); 2) Филиппиндік тестілеудің көмегімен физикалық дайындықты бақылау; 3) стоматологиялық формулаға сәйкес баланың морфофункционалды жетілуін бағалау.

Сынақтау барысында ұл балалардың 50 пайыздан астам бөлігі қыз балалардан физиологиялық көрсеткіштер бойынша бойдан, салмақтан, қол моторикасы және морфофункционалдық есеюденартта қалды. Тек тіс формуласын тексеруі барасында ұл балалардың тұрақты тістердің мөлшері көбірек болғаны анықталды. Жалпы 5-7 жас аралығындағы балалардың 50 пайздан астамы физиологиялық жасынан қалып мектепке түсу үшін санитарлық-гигиеналық нормаларға сәйкес келмеді.

Кілтті сөздер*: жас ерекшелік физиологиясы, морфофункционалдық есею, мектепке түсу үшін санитарлық-гигиеналық нормативтері .*

Introduction

It is also important how harmoniously the child developed in the pre-school period, how successfully and timely he passed all the psychophysical stages of early maturation, whether his physical and mental health is normal, whether there is a lag in development from this point of view.

If the child is practically healthy and developed normally, it is believed that he is ready for school at the age of 6.5 – 7 years. One of the indirect signs of the child's physical readiness for school is the beginning of the process of replacing milk teeth with indigenous teeth

Sufficient physical training involves a high level of hardening and General physical development, vigorous and active state of the body. Good hardening helps not only to resist various adverse factors arising in the new school environment, but also without much difficulty, with interest to work in the classroom, timely and firmly acquire knowledge, skills and abilities.

Physical readiness of the child to school. All tasks on physical preparation of the graduate of kindergarten can be successfully solved if work is conducted systematically and step by step in each age period. By the end of the sixth year of life indicators of physical development of the child on average reach: body length-116 cm, body weight-22 kg, chest circumference-57-58 cm. The basic moves become more complex: increase your speed, length and height of the step, jumping is already possible to pay attention to the correct takeoff, and landing, six-year-olds can throw and catch the ball with one hand.

One of the most important components of mental development during preschool childhood is the psychological readiness of the child to school.

Preparing children for school is a multifaceted task, covering all areas of the child's life. Psychological readiness for school refers to the necessary and sufficient level of mental development of the child for the development of the school curriculum in a group of peers [Abramova GS, 1997]. Kulagina I. Y. highlights two aspects of the psychological readiness of personality (motivation) intellectual and school readiness that are evident in the development of motivation, arbitrary, intellectual and language sphere [Kulagina I. Y., 2001]. Both aspects are important in order that educational activity of the child was successful, and also for its fast adaptation to new conditions, painless entering into new system of the relations.

The child, ready for school, wants to learn because he wants to take a certain position in the society of people, namely the position that opens access to the world of adulthood, and because he has an educational need, which he can not satisfy at home. The fusion of these two needs contributes to the emergence of a new attitude of the child to the environment, called by Bozhovich Li "internal position of the student" [Bozhovich L., 1990].

Physical readiness. The concept of "physical development" and "physical fitness" are often mixed, so it should be noted that physical fitness – is the result of physical training achieved in the performance of motor actions necessary for the development or performance of a certain personal activity. Optimal physical fitness is called physical readiness [Kulagina I. Yu., 2001]. Parents and teachers are certainly interested in the school success of the child. These successes largely depend on the readiness of the organism for systematic training, readiness of mental processes and readiness of the individual. Readiness of the organism is determined by morphological and functional development. If the child is physically weakened, it will be difficult for him to maintain posture, sitting at his desk, it is difficult to work in the classroom because of the rapid fatigue. The development of small muscle groups is important for mastering writing. In addition, the child should be developed in the large muscle groups, basic motor skills in running, jumping, climbing, throwing, etc. This will help him manage his body by participating in games, competitions, and interactions with his friends [Kolesov D. V., 2003]. Motivational readiness. Motivational readiness implies an attitude toward educational activity as socially significant business, and the desire to acquire knowledge. The prerequisites for the emergence of these motives are the general desire of children to go to school and the development of curiosity [Bozhovich Li, 2008: 276 p.]. For the child to be successful in study, first and foremost, must strive to the new school life; to "serious" pursuits, "responsible" assignments. The appearance of such a desire is influenced by the attitude of adults close to the teaching, as an important content activity, much more significant than the game of the preschool child. Affected by the attitude of other children, the very opportunity to rise to a new age level in the eyes of the younger and to compare with the older. The desire of the child to take a new social position leads to the formation of their internal position. In addition to the attitude to the educational process as a whole, for a child entering school it is important to treat the teacher, peers and yourself. By the end of preschool age should be a form of communication of the child with adults, as inter-personal communication [Efimkina R. P., 2004]. An adult becomes an unquestionable authority, a role model. Communication is facilitated in the situation of the lesson, when direct emotional contacts are excluded, when you can not talk on extraneous topics, share your experiences, but you can only answer the questions and ask yourself questions on the case, after raising your hand. Children who are ready for school in this regard understand the conditionality of educational communication and adequately obey school rules, and behave in the classroom. Personal readiness for school also includes a certain attitude towards oneself. Productive educational activity involves an adequate attitude of the child to their abilities, performance, behavior, i.e. a certain level of development of consciousness. The personal readiness of the child to school is usually judged by his behavior in group classes and during a conversation with a psychologist [Gutkina N. And ... 2000: 211]. Mental readiness. Mental readiness is the achievement of a sufficiently high level of development of cognitive processes (differentiated perception, arbitrary attention, meaningful memorization, visual-figurative thinking, the first steps to the mastery of logical thinking) [Abramova G. S., 1997]. To the senior preschool age children, acquire a certain outlook, a stock of specific knowledge, and master some rational ways of inspection of external properties of subjects. Preschool is available to understand the general relations, principles and laws that underlie scientific knowledge. Logical forms of thinking although available, are not yet characterized for him. Even acquiring the features of generality, his thinking remains imaginative, based on real action with objects and their deputies. Higher forms of visual-figurative thinking are the result of intellectual development of preschool children. Intellectual readiness for school also involves the formation of the child's certain skills. First of all, they include the ability to identify the educational task and turn it into an independent goal of activity. Such an operation requires the incoming child's ability to be surprised and look for the reasons for the similarity and

differences of objects, their new properties [Gutkina N. And ... 2000]. Intellectual readiness also involves the formation of the child's initial skills in the field of educational activities, in particular, the ability to allocate the educational task and turn it into an independent goal of activity. Summing up, we can say that the development of intellectual readiness for school involves: a differentiated perception, analytical thinking (ability to comprehend the main features and connections between phenomena, the ability to reproduce the sample), rational approach to reality (weakening the role of fantasy), logical memorization, interest in knowledge, the process of obtaining them through additional efforts, mastery of spoken language and the ability to understand and use symbols, and the development of subtle hand movements and visual and motor coordination. Curiosity, desire to learn new things, a rather high level of sensory development, and also figurative representations, memory, speech, thinking, imagination, i.e. all mental processes shall be developed [Kulagina I. Yu., 2001]. Emotionally-strong-willed willingness. Will readiness – the child's ability to act in accordance with the model and exercise control by comparing it as a standard (the sample can be given in the form of actions of others or in the form of rules) [Bozhovich Li, 2008: 276]. Emotional-volitional readiness is considered to be formed if a child knows how to set a goal, make a decision, plan an action plan, make efforts to implement it, overcome obstacles, it forms an arbitrariness of psychological processes. Already in preschool age, the child is faced with the need to overcome emerging difficulties and execute their actions toward the goal. This leads to the condition that he begins to consciously control himself, manage his internal and external actions, his cognitive processes, and behavior in general. This gives reason to believe that already in preschool-age arises will. Of course, the volitional actions of preschoolers have their own specifics: they coexist with actions unintentional, impulsive, arising under the influence of situational feelings and desires. By the beginning of school, the processes of excitation prevail over the processes of inhibition. As the main conclusion, it can be assumed that, first of all, the child should have a desire to go to school, i.e. motivation to study. The social position of the student should be formed: he should be able to interact with peers, fulfill the requirements of the teacher, and control his behavior [Malyutina S. V., 2012].

Research materials and methods

34 children of preschool age, consisting of two groups, were studied to analyze the physiological parameters of preschool children. The total sample consisted of 22 girls and 12 boys.

Evaluation of the dental formula of milk teeth.

The first of the permanent teeth penetrate molars, which stabilize the dental arch and play a big role in the final formation of the jaw and the correct bite. Caries or other defects of these teeth deserve special attention; they should not be removed without extreme need.

Then the sequence of eruption of permanent teeth is about the same as in the first milk. After the change of milk teeth to permanent teeth at the age of about 12 years, the second molars appear. Third molars (wisdom teeth) erupt at age 17-22 years; depending on the individual development of the third molars may not erupt at all, or to erupt over longer period[M. I. Lisina 1986].

Digital or alphabetic visual indication of the location of milk teeth in the oral cavity. The most often used system is Sigmond-Palmer. According to this system, the oral cavity is divided into the lower and upper parts of the jaw (under the horizontal line and above the horizontal line), as well as the right and left sides (the corresponding side of the vertical line).

In the designation of primary teeth are used in the system are usually Roman numerals.

Many experts use Arabic numerals to indicate milk teeth, which can often be found in literature, other open sources or even in medical documentation. Currently, this is not considered a mistake, but may in some cases complicate understanding.

V	IV	III	II	I	I	II	III	IV	V
V	IV	III	II	I	I	II	III	IV	V

Measurement of body length in standing position.

Equipment: Vertical height meter, rubber gloves, container with disinfectant solution, rags, paper towel single use.

Procedure execution:

1. Explain to mom the purpose of the study.
2. Throw off the bench height meter..
3. Wash your hands, wear gloves.

4. Treat the working surface of the height meter disinfectant solution with a rag, lay on the bottom of the napkin disposable.

5. Raise the movable bar of the stadiometer.

6. First remove the shoes, help the child to correctly position on the platform of the height meter.r:

a) install the 4 touch points: heels, buttocks and interscapular region, neck

b) positioning the head so that the outer corner of the pelvis and the trestle was located on the same horizontal line.

7. Lower the movable bar of the height meter.to the head of the child.

8. Determine the length of the body on the bottom edge of the bar (on the right scale of division).

9. Help the child to get off the pole.

10. Record the result.

11. Remove the cloth from the pole, wipe the working surface of the stadiometer of 1% solution of chlorine bleach twice with an interval of 15 minutes.

12. To take off the gloves, soak in 3 % solution of chloramine for 60 minutes.

13. Wash your hands at a hygienic level.

Weight measurement.

First, the accuracy and serviceability of medical scales should be checked in accordance with the instructions. On a platform of scales it is necessary to lay a napkin for single application. The examinee should undress to underwear and take off their shoes. Ask him to carefully stand on the platform of scale in the middle. At the moment of getting on the panel of measurement of scales it is necessary to hold the surveyed hand, in the process of measurement it is important to monitor its balance. If you use mechanical structure, you need to open the shutter of the balance.[Malyutina S. V. 2003] Following the instructions for use of the device, it is necessary to determine the body weight of the subject.

Results of the study and their discussion

1. When determining the age of the child, the main physiological criterion is the growth, weight, dental formula, hand motility and arm length. Growth criteria is the main indicator in determining the basic parameters of physical development. Girls and boys were divided according to the growth criterion into three groups: corresponding to passport age, lagging by 10% from the norm, and lagging by more than 15%. The group of girls according to the growth factor was more in line with the age parameters. In 60,21±0,02% of girls growth ranged from 121 to 126 cm, which corresponds to age. 26,66±0.01% of girls were significantly behind in growth rate, growth ranged from 106 to 108 cm, which corresponds to 4 years of age and appropriately the gap was 2 years (figure 1). Approximately the same position was occupied by a group of girls with a lag of 10% from the norm and amounted to 13.34±0.21%. Growth ranged from 113 to 116 cm, corresponding to 5 years of age. In the groups of boys, the number of children corresponding to the growth parameters was 30.77±0.23% and more than 38.46±0.35% were boys who are lagging behind in growth by more than 15% (figure 1).

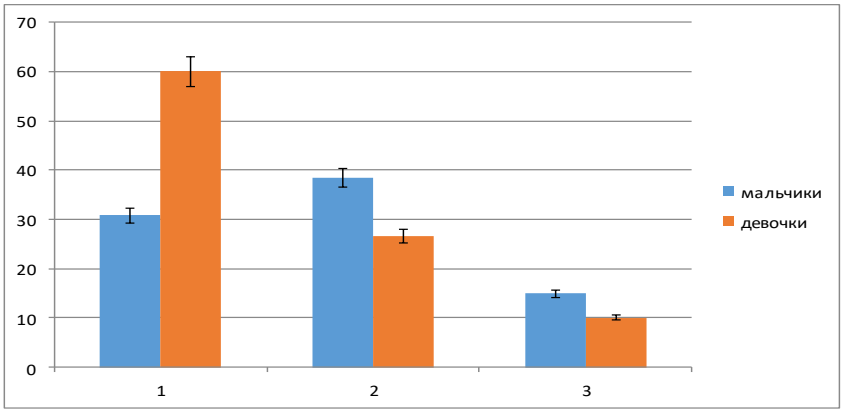

Axis abcess correspond to the physiological age of the growth criteria (1), slow 10% of the age-related physiological indicators (2), fall behind by more than 15% of the age-related physiological parameters (3); axis of ordinates - an indicator of children's growth in percentage terms (%).

Figure 1-analysis of the growth rate of boys and girls

When comparing the growth indicators of boys and girls, it can be said that according to the age parameters boys lagged behind the norm in greater numbers. Only 30% met the physiological norm.

Physical development of preschool children is less intensive than in early childhood. The body weight of a one-year-old child doubles at 6-7 years. If within the 1st year of life growth increases by 20-25 cm, then in 4-5 years it increases only for 4-6 to see 5 years of growth newborn doubles. In 5-7 years, the intensity of growth increases again. This period is referred to as the "first extraction" period.

At preschool age there is rapid skeletal growth. Fusion of the cranial sutures ends at 4 years. The shape of the chest changes slightly, although in children 3-7 years it still remains cone-shaped, the ribs are raised and can not fall as low as in adults, which limits the amplitude of their movement. The start and end times of the ossification are different for different bones. Thus, the fusion of Ilium, ischium, and pubic bones began only at 5-6 years. With the growth and development of the child with its transition to a vertical position formed physiological curvature of the spine in the cervical and lumbar sections with a bend forward, and back in the thoracic and sacral. By 6-7 years they are clearly planned, but only by 14-15 years become permanent. The configuration of the spine, the position of the head, shoulder girdle, and pelvic slope determine the posture of the child. The formation of posture depends on many environmental conditions (nutrition, regime, organization of sleep), but mostly from motor activity of the child. Great importance for the instilling of proper posture is a symmetrical development of muscles and the uniformity of the support on the lower limbs. To 4 years the arch of the foot is somewhat thicker is a physiological phenomenon. Excessive static load can cause severe, irreversible flat feet, despite the high elasticity of the muscles and ligament apparatus of the lower leg and foot. With the correct load dosage, the arch of the foot is formed correctly. The same applies to the growth and development of all bone systems in children [Mukhina V. S. 1999]. Physically optimal loads contribute to the normal formation of the skeleton, and excessive loads affect the shape and structure of the bones. This is confirmed by studies that revealed significant hypertrophy of bone tissue with excessive load on the hands during prolonged training in throwing, and the shock on legs when training high jumps. Intensive development of the skeleton of children is interconnected with the growth and formation of muscles and ligamentous apparatus. The younger the child, the more elastic the ligamentous-articular apparatus [Nemov R. S., 1995]. Muscle mass is small relative to total body weight, but with age muscle tissue changes. Muscle mass in the course of development increases more than the mass of many other organs. If the muscle mass in newborns is 23.3% of the total body weight, in 7-8-year-old children it increases to 27.2±0.45%.

2. In the examination of body weight, boys and girls were divided into three groups: exceeding the age of physiological parameters corresponding to the age of physiological parameters and lagging behind the age of physiological parameters. Follow-up results were obtained: 23.07±0.33 percent of boys were over passport age, where the weight was above normal. Lagging behind on this criterion amounted to 53,86±0,41% of boys, their weight was below 20 kg and 23,7% of boys conformed to passport age, where the norm was considered from 20 to 22,4 kg (figure 2). In groups with girls above the norm was not registered. Girls consistent with the age 53.33±0.23 percent, where the weight was from 19 to 22.4 kg. Lagging indicators of normal weight was 46.6±0,53% of girls (figure 2). The age of girls was significantly higher than that of boys in terms of body weight.

At the same time as increasing muscle mass, also improving are their functional properties. If the chest baby skeletal muscles is one of the stimulants of rapid growth and development, in preschool age, as the decrease in the intensity of growth, the development of skeletal muscles is associated with an increase in its motor activity. The higher the activity of skeletal muscles in optimal conditions for this age, the more complete the exchange, functions of internal organs and systems. The development and improvement of the musculoskeletal system function in the older preschool age is closely connected with the improvement of the function of internal organs and systems. During intense muscular exercise the child has small capabilities, compared with adults, due to the lack of regulation of the oxygen regime. Delay, as well as difficulty breathing in children during muscle activity causes a rapid decrease in blood oxygen saturation [Obukhov LF, 1996].

Motor activity plays an important role in the development and regulation of breathing of the child. Training of the respiratory muscles leads to an increase in chest excursion, power breathing apparatus, which in turn creates the conditions for the deceleration of breathing, improving oxygenation of the blood in the lungs. With age, breathing becomes more manageable. It is necessary to teach children to breathe through the nose, calmly. When inhaled through the nose, air irritates the receptors of the upper respiratory tract, which reflexively leads to the expansion of bronchioles (nasal-pulmonary reflex). Improved breathing control contributes to the sustained and active motor activity of children in the air (outdoor games, skis, sledges, etc.).

As mentioned earlier, the function of the cardiovascular system can not be considered in isolation from the functions of other systems of the body. The performance of the child's heart is high. The mass of the heart at 5 years is increased by 4 times. The development of the heart muscle tissue ends up to 10-12 years, and innervation apparatus of the heart improved approximately by 7-8 years. The pulse rate continues to decrease (in 3-5 years - 72-110 beats per 1 min, in 6-7 years - 70-80 beats per 1 min). Blood pressure increases, especially in the period from 6-7 to 10 years.

It is believed that the good development of skeletal muscles, appropriate to age, largely contributes to the development of a healthy heart, and exercise increases the body's capabilities and lengthens human life. It is recommended to start physical exercises as early as possible for the prevention of cardiovascular diseases.

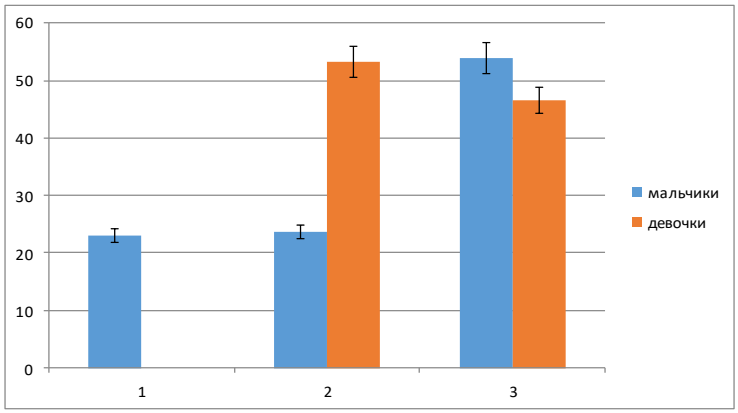

Axis abcess - exceeding age-related physiological indices(1); the corresponding age-related physio-logical indicators(2); behind age-related physiological parameters(3). On the axis of ordinate-the body weight of children in percentage terms (%).

Figure 2 - analysis of results on body weight of boys and girls

3.Hand motility is also the main indicator of the child's readiness for school. In the studies, boys and girls were divided into three groups: well-developed hand motility, well-developed hand motility and satisfactorily developed hand motility. Hand motor skills were well developed in 26.67±0.23 per cent of girls and only 13.33±0.33 per cent with satisfactory performance (figure 3). 60% girls motor skills were developed well. In assessing the motor skills of the hands of the boys at 38,46±0.44% of identified indicators is fine and good, 28,08±0.43% of boys with indicators satisfactory (figure 3). Thus, in assessing the motility of the hands of boys and girls, the motility of the hands of girls was more developed than that of boys.

Fine motor skills are a kind of movement in which small muscles participate. These movements are not an unconditional reflex like walking, running, or jumping, and require special development.

Scientists of neurobiology and psychologists who research the brain and mental development of children have long demonstrated the link between motility of hands and speech development.

Fingers are endowed with a large number of receptors that send impulses to the central nervous system. Oriental doctors found that thumb massage increases the functional activity of the brain, index finger massage has a positive effect on the condition of the stomach, the middle on the intestine, fourth finger on the liver and kidneys, and little finger-on the heart.

Studies of Russian physiologists also confirm the link between the development of the hands and the development of the brain. The work of V. M. Rule confirms the effect of manipulation of the hands on functions of higher nervous activity and the development of speech. Simple hand movements help to remove tension not only from the hands, but also from the lips, and relieve fatigue. They are able to improve the pronunciation of many sounds, and therefore to develop the child's speech. M. M. Koltsova's study showed that each finger has a fairly extensive representation in the cortex of the large hemispheres of the brain. This fact should be used in working with children and where the development of speech occurs in a timely manner, and especially where there is a backlog or delay of the motor side of speech.

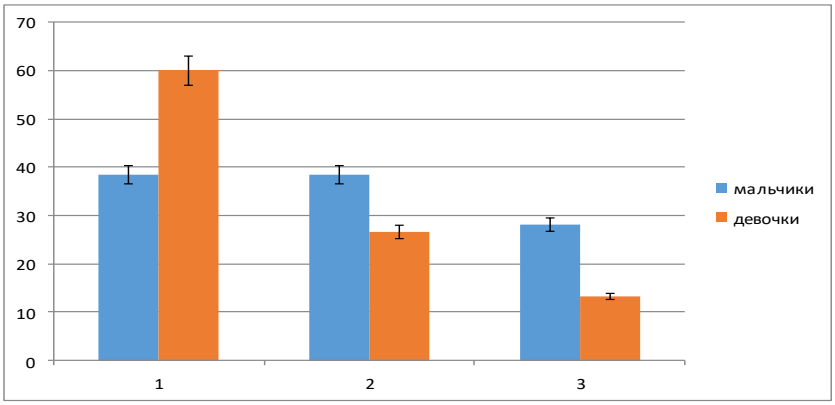

Along the axis of the abscess-well-developed motor skills of hands(1), well-developed motor skills of hands (2), satisfactorily developed motor skills of hands (3). On the axis of ordinate - the development of motor skills of hands in the percentage of boys and girls(%).

Figure 3-analysis of the results of assessing the degree of motor development of the hands of boys and girls

4. The result of the Philippine test quite accurately characterizes the biological age of the child, as it reflects not just the characteristics of the development of the skeleton, but something much more important — the degree of morphofunctional maturity of the body. This is primarily due to the level of maturation of the nervous system and the ability of the brain to perceive and process information. According to the

Philippine test the following results were obtained: 69.24% of boys were negative, while the positive result was 30.76% of boys. Philippine Test data for girls showed that 53,32% of girls had positive result and 46,68% with negative results. Thus, the results of the Philippine test showed that girls were significantly higher in terms of morphofunctional maturity than boys.

The result of the Philippine test quite accurately characterizes the biological age of the child, as it reflects not just the characteristics of the development of the skeleton, but something much more important — the degree of morphofunctional maturity of the body. This is primarily due to the level of maturation of the nervous system and the ability of the brain to perceive and process information. No wonder the Philippine test is often considered as one of the main criteria of "school maturity".

Physiologists and hygienic specialists are absolutely firmly established that if a child starts to attend school before he went through a half — growth leap, it dramatically affects his health, primarily mentally, and very rarely brings success in learning.

From the point of view of physiology on health in general can be said only after completion polorotov jump. Before true health (either mental or physical) of the child yet. After all, the basis of efficiency is such an organization of nervous, energy and other processes, which is able to provide work in a "stable mode". About any stable regime to polorotov jump to speak of — cells in a child's body for up to 6 years is just not cut out for this.

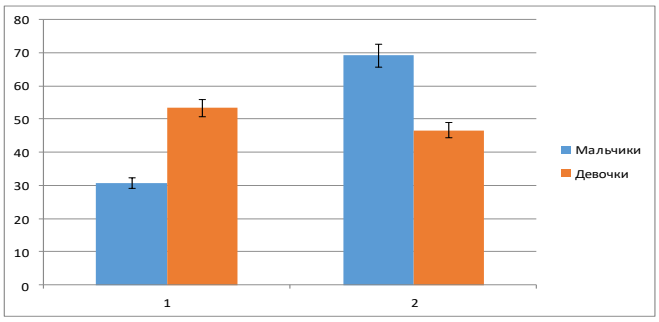

Axis abcess – accordingly age morphofunctional parameters(1) that does not meet age-related morphological and functional parameters (2). On the axis of ordinate - the degree of evaluation of morphofunctional development of children in percentage (%).

Figure 4 – Evaluation of morphological and functional maturity of boys and girls

5. The results of the analysis of the tooth formula of boys and girls showed that the appropriate age set of permanent teeth had more boys – 87.1±0.53% and less than half of girls – 42.7±0.23%.

Conclusion

Thus, the physiological parameters of children were distributed as follows: according to the growth index, by body weight, boys were more behind the physiological norm than girls. In assessing the motility of the hands of boys and girls, the motility of the hands of girls was more developed than that of boys. The results of the Philippine test showed that girls were significantly higher in morphofunctional maturity than boys. Only in the evaluation of dentition, the boys exhibited a larger number of present permanent teeth. In general, more than 50 per cent of children aged 5 to 7 years were behind their physiological age and did not comply with health standards for school enrolment.

The change of milk teeth to permanent (period of replacement bite) characterizes the biological age in the range from 6 to 13 years. During this period, the correlation of dental age with the development of the skeleton and the level of puberty was revealed.

Sexual differences in dental maturity reflect the general morphological status of the organism. The girls previously noted shift in primary dentition to permanent, which is in parallel with the earlier acceleration of growth and puberty.

In milk tooth occlusion, two periods are distinguished. The first lasts from the beginning of its formation to 3-3.5 years. In this period, the teeth stand closely without gaps between them, wear of the teeth is imperceptible, orthognathic bite is the result of inadequate growth and pulling forward of the lower jaw. The second period (from 3,5 to 6 years) is characterized by the appearance of physiological gaps between the teeth (diastems or tremas), significant sterility of the teeth, and the transition of bite from orthognathic to straight.

Reference

1. *Abramova G.S. Age Psychology: Textbook. manual for university students. - Moscow: Academy, 1997.*
2. *Bozhovich L.I. Personality and its formation in childhood / L.I. Bozovic. - St. Petersburg: Peter, a series of "Headmen of Psychology." - 2008. - 276 with.*
3. *Bozhovich L.I. The problem of development of the motivational sphere of the child: the study of the motivation of the behavior of children and adolescents / L.I., Bozhovich. - Moscow: Academy. - 1990. - 289 p.*
4. *Volkov B.S. Psychology of the preschool children: Textbook / B.S. Volkov. M .: Ped. Society of Russia, 2002.*
5. *Gutkina N.I. Psychological readiness for school: A practical psychologist's guide / N.I. Gutkin. - Moscow: Academic Prospect. - 2000. - 312 p.*
6. *Dubrovina I.V. Age and pedagogical psychology. / Comp. - Moscow: Academy, 1998.*
7. *Efimkina R.P. Developmental psychology. - Novosibirsk, 2004.*
8. *Kolesov D.V. The modern teenager. Adult and sex. - Moscow: Moscow Psychological and Social Institute: Flint, 2003.*
9. *Kulagina I. Y. Age psychology: the development of a child from birth to 17 years. - M., 1998.*
10. *Kulagina I.Y. Age psychology: The full life cycle of human development. Textbook for students of higher educational institutions / I.Y. Kulagina. - Moscow: SC Sphere. - 2001. - 464 p.*
11. *Lisin M.I. Problems of ontogenesis of communication / M.I. Lisin. - M .: Pedagogy. - 1986. - 144 with.*
12. *Malyutina S. V. Psychological readiness of preschool children for school education // Problems and perspectives of the development of education: materials II Intern. sci. Conf. (Perm, May 2012). - Perm: Mercury, 2012. - P. 63-65. Large psychological dictionary / edited by B.G. Meshcheryakova, V.P. Zinchenko. - M .: Prime-Euroznak. - 2003. - 672p.*
13. *Mukhina V.S. Child psychology. - Moscow: April-press, 2000.*
14. *Mukhina V.S .Age psychology: the phenomenology of development, childhood, adolescence. - M., 1999.*
15. *. Nemov RS Psychology. Kn.2. The psychology of education. - M., 1995.*
16. *Obukhova L.F. Child psychology. - Moscow: The Russian Pedagogical Agency, 1996.*
17. *Psychological dictionary / edited by P.S. Gurevich. - M .: Vlados. - 2007. - 800 p.*
18. *Rubinshtein S.L. Fundamentals of General Psychology / S.L. Rubinstein. - St. Petersburg: Peter. - 2000. - 255p.*
19. *El'konin, D.B. Some questions of diagnostics of children's mental development: diagnostics of educational activity and intellectual development of children] / edited by D.I. Feldstein. - Moscow-Voronezh .: Pedagogy, edition 2-th stereotype. - 1991. - 416 p.*
20. *Basson, H.C. 2000. The evaluation of children programs. Kleuterklanke/Learning years, 19(2):33-37*
21. *Calitz, E. 2002. The unready child. Kleuterklanke/Learning years, 27(2):27-31.*
22. *Guyton, A.C. & Hall, J.E. 2000. Textbook of medical physiology. 10th Edition. Philadelphia, PA: Saunders Company.*
23. *Ladd, W., Birch, S.H. & Buhm, E.S. 1999. Children's social and scholastic lives in kindergarten. Child development, 7(6):1373-1400.*
24. *Meier, C. & Marais, P. 2008. Education management in early childhood development. Pretoria: Van Schaik.*
25. *Pienaar, A.E. 2006. Children kinetics in the pre-primary school. Lecture delivered at the Belangegroep Pre-primêre Skole, Pretoria.*
26. *Powell, J.P. 2010. The messiness of readiness. Kappan Magazine, 92(3):26-28.*
27. *Rademeyer, A. 2001. Laerskole moet Graad R-klasse hê [Primary schools must have Grade R classes]. Beeld, 29 May.*
28. *Scott, M. 2004. School readiness. Cape Town: Pearson Education.*

Бейкитова А.Н.
6D011600-География мамандығының 2-курс докторанты, Абай атындағы ҚазҰПУ,
Алматы қ., ban_1985@mail.ru

Каймулдинова К.Д.
ғылыми кеңесшісі, г.ғ.д., профессор Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы қ.

БОЛАШАҚ ГЕОГРАФИЯ ПӘНІ МҰҒАЛІМДЕРІНІҢ КАРТОГРАФИЯЛЫҚ БІЛІМІ МЕН БІЛІКТЕРІН ЖЕТІЛДІРУДІҢ ЖОЛДАРЫ

Түйін. *Картографиялық білім мен біліктер қалыптастыру бағытында жасалған ғалымдардың ғылыми еңбектеріне талдау жасалынды, картографиялық білім мен білік ұғымдарының жүйесі берілді. Болашақ география пәні мұғалімдерінің картографиялық білімі мен біліктерін жетілдірудің жолдары ретінде тапсырмалардың топтамалары мен оны оқытудың әдістемелік бағыттары қарастырылды.*

Кілт сөздер. *картографиялық білім, картографиялық ұғымдар, картографиялық білік, әдістеме, картографиялық әдіс, картаны оқу және талдау.*

Резюме. *Анализированы научные труды ученых по формированию картографических знаний и умений и предложены системы понятий, входящих в области формирования картографических знаний и умений. На основе выполнения примеров заданий были рассмотрены пути совершенствования картографических знаний и умений будущих учителей географии.*

Ключевые слова. *картографическое знание, картографические понятия, картографические умения, методика, картографический метод, чтение и анализ карт.*

Summary. *The scientific works of scientists on the formation of cartographic knowledge and skills are analyzed and systems of concepts that are part of the formation of cartographic knowledge and skills are proposed. Based on the implementation of examples of tasks, ways to improve the cartographic knowledge and skills of future geography teachers were considered.*

Keywords*. Cartographic knowledge, cartographic concepts, cartographic skills, methodology, cartographic method, reading and analysis of maps.*

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың 2018 жылғы 10 қаңтарында жариялаған «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» атты жолдауының *«Адами капитал – жаңғыру негізі»* деп аталатын жетінші міндетінде білім берудің жаңа сапасы туралы айтылған болатын. Мұнда білім беру ісінде озық жүйені құруды жеделтету, сондай ақ білім беру бағдарламаларының негізі әлемдік деңгейде болып жатқан өзгерістерге үнемі бейім болу керектігі мен жаңа білімді меңгеру қабілеттерін дамытуға күш салу керек туралы баяндалған. Жас ұрпақты тәрбиелеуде, олардың бәсекеге қабілеттілігін арттыруда *мұғалімнің* қоғамда алатын орны мен рөлін барынша арттыруды көздеп отыр [1].

ҚР Білім және ғылым министрілігінің №422 бұйрығына сәйкес 2017 жылдың 18 тамызында жаңартылған білім берудің мазмұны бекітілді. Осыған орай жалпы білім берудің үлгілік оқу жоспарларында әдеуір өзгерістер белең алды. Жалпы білім берудің мазмұны мен құрылымы өзгерді. «География» оқу пәнінің мазмұны да жаңғыртылды. Оны оқытудың құрылымы мен тәсілдері жаңа сипатқа ие болды [2]. *Қазіргі таңда болашақ география пәні мұғалімдерінің картографиялық білім мен біліктерін одан әрі жетілдірудің қажеттілігі туындап отыр.*

Картографиялық білім мен біліктердің қалыптасу тарихына шолу жасау. Мектеп географиясы курсындағы *картографиялық білімдер* мен *біліктердің* қалыптасуындағы картатанудың немесе картаны танып білудің мәселелерімен ресейлік географ-ғалымдар мен әдіскерлер *А.М. Берлянт [3], А.В., Гедымин [4],* К.А. Салищев [5], *Г.Ю.Грюнберг [6]* және т.б. ғалымдар айналысқан болатын.

Көптеген авторлар өздерінің еңбектерінде *картографиялық білім* мен *біліктер* жүйесін әртүрлі бағытта қарастырады. XX ғасырдың ортасында *И.И.Заславский* өзінің «Карта на уроках географии» атты еңбегінде «карта туралы білім» атты ұғымды жалпы ұғым ретінде анықтап алып, ол төменде берілген жеке ұғымдардың жиынтығынан тұрады деп түсіндіреді:

- картаны құрастыру;
- картаны оқу;
- картаны түсіну;
- картографиялық бейнелеу.

Ол 1957 жылы «Карта туралы білімге» қатысты ұғымдар жүйесінің сызбасын құрастырған болатын. Бұл ғалым - «Карта туралы білім» атты ұғымдардың жүйесін мектеп географиясы курсында меңгерілетін картографиялық білім мен біліктердің нәтижесі болып табылады» - деп көрсетеді.

Ал, *А.В. Даринский* мектептегі географиялық білім беруді қарастыра келе, картографиялық және топографиялық білім мен біліктер жүйесінің алатын орнын ерекше атап өтеді, оның пікірінше, мектепте физикалық-географиялық білім беру маңызды элементі болып табылады, оның негізінде картографиялық және топографиялық білімдер мен біліктер қалыптасатын болады деп түсіндіреді. Бұл үшін алдымен жалпы және аймақтық физикалық-географиялық ұғымдарды меңгеруді қажет деп санайды. Оның айтуынша, бастапқы физикалық-география курсын оқу барысында қалыптасқан білімдері, біліктері мен дағдылары мектептегі барлық физикалық-географиялық жүйенің бір бөлігі болып есептеледі, олар теориялық білімдердің негізінде қалыптасады.

Картографиялық білім мен біліктер қалыптастыруда ұзақ жылдар бойы зерттеулер жүргізген атақты ресейлік ғалымдардың бірі – *Г.Ю. Грюнбергті* ерекше айтуға болады. Оның негізгі еңбектері XX ғасырдың 70-ші жылдары жарық көрген. Автордың 1971 жылы жарық көрген «О системе географических знаний в курсе географии средней школы» атты мақаласында бұл картографиялық білімді мектеп бағдарламалары шеңберінде оқытылатын картографиялық ұғымдардың тізімі және оқытудың реттілігі деп түсіндереді. Ол өзінің 1979 жылы жарық көрген «Картографические понятия в школьной географии» атты мұғалімдерге арналған оқу құралында географиялық карта туралы ұғымның үш өлшемдік құрылымын қарастырады, біріншісі - картаның маңызы, екінші – карталардың жіктемесі, үшінші – картаны құрастыру. Бірнеше жылдан кейін *Г.Ю. Грюнберг* Г.В. Володинамен бірлестікте жазылған «Географияны оқытудың әдістемесі» оқулығындағы «Географическая карта и работы с ней» атты параграфында бұл сызбаны толықтыра түседі. Автордың пікірі бойынша, бұл жүйеге 3 негізгі элемент кіреді:

1. *Карта туралы білімдер* (картаның математикалық және геодезиялық негізі туралы);
2. *Картаның географиялық мазмұны* (географиялық негізі, тақырыптық мазмұны, шартты белгілердің түрлері);
3. *Картаның жіктемесі* (бұрмалану, масштабы, мазмұны бойынша түрлері). Мұнда көріп тұрғанымыздай, картаны құру туралы ұғым қарастырылмайды [7, б.13-14]

Болашақ география пәні мұғалімдерінің картографиялық білімі мен *біліктері* мектепте географиялық білім берудің маңызды бір бөлігі болып табылады. Көптеген ғалымдардың ұйғарымы бойынша, географиялық ойлаудың синонимі *картографиялық ойлау* болып табылады. Географиялық білім *жергілікті, аймақтық* және *ғаламдық* деңгейдегі географиялық кеңістіктің негізі туралы білімдерге, сонымен бірге кеңістікте дұрыс бағыт-бағдар табуға негізделеді. Мұндай сипатқа географиялық білім *картографиялық білімдер* мен *біліктерді* дұрыс меңгерген жағдайында ғана ие бола алады. Географиялық білім беруде карталардың алатын орны мен рөлін профессор *В.И. Буданов* былайша түсіндіреді... «Егер *карта* болмаса, географияның зерттеу нысаны да болмайды, олай болса, *география* ғылымы да жоқ деген сөз» [7, б.11].

Жоғары жасалған талдауларға сүйене отырып, жаңа мазмұнда «География» оқу пәнін оқытуда болашақ география пәні мұғалімдерінің картографиялық білімдері мен біліктердің қалыптасуы мен жетілдіруінде мынадай мәселелердің бар екенін *анықтадық*:

- материалдық базасының ескеруі, жаңа карталар мен атластармен қамтамасыз етілмеуі;
- теориялық білімнің практикамен ұштастырылмауы;
- біліктілік дәрежесінің төмендігі;
- тақырыпты игеруге қатысты тиімді тәсілдерді дұрыс таңдап алмауы;
- тапсырмалар мазмұнының Блум таксономиясына негізделіп жасай алмауы.

Осы аталған мәселелерді шешу мақсатында жаңартылған білім беру мазмұны барысында оқытылатын кейбір тақырыпты оқытудың әдістемесін ұсынуды жөн көрдік.

Мысалы, Жаңартылған білім беру бағдарламасындағы [2] 8-сыныпқа арналған «Картография және географиялық деректер базасы» деп аталатын бөлімнің «Географиялық карталар» атты бөлімшесіндегі тақырыптардың оқу мақсаттары мен күтілетін нәтижелерінде мұғалім білім алушылардың бойында картографиялық білім мен біліктерін қалыптастырып жетілдіру үшін көптеген іс-әрекеттерді жүзеге асыруды қажет етеді.

Мысалы, «Тақырыптық карталар және оны қосымша сипаттайтын элементтер» атты параграфта алдымен картографиялық білім қалыптастыруға негіз бола алатын басты ұғымдар мен терминдердің дұрыс айтылуын, мағынасын, түсініктемесін, үш тілдегі анықтамасын, қолданылу аясын білу қажет.

Бастапқы кезде мұғалім білім алушылардың географиялық карта және оның түрлерін туралы білімдерін еске түсіреді? Географиялық картаның күнделікті өмірде қажеті бар ма? География ғылымын картасыз елестетуге бола ма? Деген сұрақтар қоя отырып, білім алушылардың жауаптарына назар аударады.

Екінші кезекте бұл тақырыпты меңгерту үшін мұғалім білім алушылардың жетекші ұғымдар туралы білімдерін пысықтау мақсатында жұптық жұмыс түрлерін ұйымдастырады. Тақырыпқа қатысты ұғымдар мыналар: *географиялық карта, жалпыгеографиялық карта, тақырыптық карта, кешенді және арнаулы карта, картографиялық проекция* т.б.

Ал, тақырыптық картаның басты элементтерін сипаттайтын жетекші ұғымдарға: *картографиялық бейнелеу, математикалық негіз*, *көмекші жабдықтар* және *қосымша мәліметтер* жатады. Қосымша әдебиеттер мен ақпараттардың негізінде мұғалім өзінің картографиялық білімдерін толықтыра түседі. Картографиялық біліктер – бұл тақырыптық карталармен жұмыс жасау барысында біртіндеп қалыптасады.

Үшінші кезекте, карталарды оқу және талдау жасау арқылы нысан немесе құбылыстарға сипаттама берудің реттілігін сақтай отырып, оларға тапсырма береді. *Мысалы,* әртүрлі аумақты қамтитын карталарға талдау жасау үшін білім алушыларға төмендегі кестені толтыру ұсынылады (1-кесте):

1-кесте. Әртүрлі аумақты алып жатқан карталарға талдау жасау негізі

Географиялық картаның түрлері	Мазмұны	Масштабы	Ерекше белгілері	Қолданылу аясы
Дүниежүзілік				
Жарты Шарлар				
Материктік				
Мұхиттық				
Жекелеген елдер				
Жергілікті жер (облыс, аудан)				

Географиялық карта бойынша зерттеу әдіс-тәсілдерін қолдана отырып, картаға талдау жасаудың кең таралған мынадай жолдары бар:

1. Сипаттама беру: картада берілген нысан немесе құбылыстың сапалық сипатын айқындайтын қарапайым түсінік алу;
2. Графикалық әдіс: карта бойынша кесінді, көлденең қима, график, блок-диаграммалар құрастыру;
3. Картографиялық үлгілеу: статистикалық талдау негізінде үлгілер жасау және оны сипаттау.

Жұмысты орындау барысында мұғалім білім алушылардың тақырыпты қаншалықты деңгейде меңгергенін және оны игерудегі кедергілерді жою мақсатында сабақтың арасында кері байланысты жүзеге асырып отырады, оны талдаудың нәтижесінде мұғалімнің картографиялық білімі ұлғаяды, біліктері нығая түседі.

Қорытынды. Болашақ география пәні мұғалімдерінің картографиялық білімі мен біліктерін әдістемелік тұрғыда жетілдірудің жолдары талданып, негізгі орта білім беруде «География» сабағында оқытуда әдістемелік жағынан көмек бола алатын тақырыптық карталармен жұмыс жасаудың жолдары мен тапсырмалары ұсынылды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана. 10 января 2018 г. http://www.akorda.kz*
2. *"Қазақстан Республикасындағы бастауыш, негізгі орта, жалпы орта білім берудің үлгілік оқу жоспарларын бекіту туралы" Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2017 жылғы 18 тамыздағы № 422 бұйрығы. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2017 жылғы 29 тамызда № 15583 болып тіркелді http://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1700015583*
3. *Берлянт А.М. Картография: Учебник для вузов. - М.: Аспект Пресс, 2002. - 336 с.*
4. *Гедымин А.В. и др. Практикум по картографии с основами топографии: Учебное пособие. - М.: Просвещение, 1981. - 144 с.*
5. *Салищев К.А. Картоведение. - М.: Изд-во МГУ, 1990. - 298 с.*
6. *Картография с основами топографии / Под ред. Г.Ю. Грюнберг. - М.: Просвещение, 1991. - 367 с.*
7. *Стучкова А.Н. Методика обучения школьников картографическим знания и умениям в курсе Географии «Родной край» дисс… к.п.н. – Санкт-Петербург, 2011. – С. 11-14*

ӘОЖ: 378.196

Беркинбаев М.О.
Қ.А. Ясауи атындағы ХҚТУ докторанты, kamalbey@mail.ru

ФИЗИКА МАМАНДЫҒЫ СТУДЕНТТЕРІНІҢ КРЕАТИВТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ПРАКТИКАСЫ

Резюме. *Основной целью преподавания физики является развитие творческую личность ученика, освоенный новыми способностями общества, полученные физические знания умеющий использовать на практике, а роль учителя является подготовить среду формирующая творческую личность студента. Более того, в в этом современном мире он мог бы в любой стране легко трудостройтся, который может себя обесбещить, комплексно развит - формировать креативное личность. Проблема наших исследований может быть рассмотрена следующим образом: определение роли ИКТ в развитии креативности будущего учителя и определение соответствующей практики их использования в профессиональной подготовке преподавателей физики. Цель наших исследований - решить эти проблемы.*

Ключевые слова: *Информационные технологии, креативность, студенты физики, образовательный процесс.*

Summary. *The main goal of teaching physics is to develop the creative personality of the student, mastered by the new abilities of society, obtained physical knowledge able to use in practice, and the role of the teacher is to prepare the environment that forms the creative personality of the student. Moreover, in this modern world, he could easily work in any country, which can self-assure, complexly developed - to form a creative person. The problem of our research can be considered as follows: defining the role of ICT in developing the future teacher's creativity and identifying appropriate practices for their use in the training of physics teachers. The purpose of our research is to solve these problems.*

Keywords: *Information technologies, creativity, students of physics, educational process.*

Қазіргі таңда физиканы оқытудың маңызы - қоғамның жаңа мүмкіндіктерін меңгерген, физикалық алған білімдерін тәжірибеде қолдана алатын, шығармашыл тұлғаны қалыптастыру болса, оқытушының рөлі басқа шығармашыл студент даярлайтын орта қалыптастыру. Сонымен қатар, бүгінгі жаһандану заманында әлемнің қандай елінде болмасын еңбек нарығында еркін араласып, заман талабына сай қажеттіліктерін өтей алатын жан-жақты дамыған тұлға - креативті тұлға қалыптастыру болып табылады. Біздің зерттеуіміздің мәселесін келесі түрде қарастырсақ болады: болашақ педагогтың креативтілігін дамытуда ақпараттық коммуникациялық технологиялардың ролін анықтау және физика мұғалімдерінің кәсіби даярлығында оларды пайдаланудың сәйкес практикасын айқындау. Берілген мәселелерді шешу біздің зерттеу жұмысымыздың мақсаты болып табылады.

Кілттік сөздер: *Ақпараттық технологиялар, креативтілік, физика мамандығы студенттері, оқу үдерісі.*

Кіріспе

Жоғары оқу орындарында оқытудың мазмұнын іріктеу мәселелері - бүгінгі таңда ғалымдардың, әдіскерлердің, оқытушылардың назарын ұдайы өзіне аударатын күрделі де, өзекті мәселелер болып табылады. Өйткені физиканы, сол сияқты табиғи-ғылыми пәндерді оқытудың алуан түрлі тәсілдері, жолдары бар. Оларды жасау және іске асыру барысында пәндер тілі қалыптасып, оқытылатын пәндердің негізгі мазмұны айқындала отырып, оқытудың құрылымы анықталады.

Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті университет Сенатының шешімі бойынша (№ 2 хаттама 2004 жыл 20-шы қаңтар) алғашқылардың қатарында болып Болон үдерісі шеңберінде кредиттік оқыту жүйесіне өтті. Қазіргі таңда университеттегі барлық мамандықтарда күндізгі, сыртай және қашықтықтан оқыту түрлері бойынша кредиттік жүйеге сай білім беруде.

Болон үдерісі аясында оқытушылар мен студенттердің академиялық ұтқырлығына маңызды көңіл бөлінуде. Академиялық ұтқырлыққа Болон құжаттарының барлығында дерлік баса мән берілген.

Академиялық ұтқырлық – қазіргі кезде тек әр елдегі жоғары оқу орындар арасындағы студент алмасумен ғана емес, интеллектуалдық өрлеудің, ғылыми және мәдени әлеует, ресурс, оқыту технологиясымен алмасуды көздейді. Академиялық ұтқырлық – оқу үшін, сабақ беру үшін, зерттеу жүргізу үшін өз еліндегі немесе басқа елдегі білім мекемесіне баруы болып табылады.

Бүгінгі күні біздің Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті мен Түркия Республикасының бірнеше университеттерімен академиялық ұтқырлық бойынша хаттамаға қол қойылған. Аталған хаттама шешіміне сәйкес «Мәулана» атындағы өзара студент және оқытушылар алмасу (академиялық ұтқырлық) бағдарламасы шеңберінде жұмыстар жүргізілуде. Қазіргі кезде университетіміздің 5В011000-Физика, 5В060400-Физика мамандығының студенттері, 6М011000-Физика, 6М060400-Физика, 6D011000-Физика мамандығының білім алушылары мен оқытушылар Туркия Республикасының университеттерінде академиялық ұтқырлық бойынша білім алуға, сабақ беруге қол жеткізуде.

Жоғарыда аталған мүмкіндіктер бізге әлемдегі физикалық білім беру саласында жүріп жатқан бірнеше ғылыми жұмыстарды зерттеуге мүмкіндік жасады.

5В011000, 5В060400 - Физика мамандықтары бакалаврының біліктілік сипаттамасында: қойылған физикалық мәселелердің ғылыми зерттеулерін жүргізуге; білім беру мекемелеріндегі оқу-тәрбие үдерісін жүзеге асыруға; зерттеушілік, өндірістік және педагогикалық іс-әрекеттерін жоспарлауын, ұйымдастыруын және басқаруын жүзеге асыруға; өндірістік технологиялық үдерістердің мәселелерін жете зерттеп дайындауға, жүзеге асыруға және күйлерін бақылауға дайын болуы қажет деп анықталған.

Осы талаптарды талдай келе физика мамандығы студенттері қазіргі өзгермелі қоғамда жаңа нәрсе жасай алуға, ерекше ойлар құрай алуға, жаңа идеяларға сынақ жүргізе алуға, ерекше нәрселерді іздей алуға, физикалық жағдаятқа байланысты туындаған жаңа мәселелердің шешімін ерекше ойларымен, ойлау икемділігімен, ойлау жылдамдығымен шеше алуға бейімделуі қажет екендігін, яғни креативті тұлға болып қалыптасу қажеттігін түсінуге болады. Аталған талаптарды орындай алатын физика мамандарын даярлау үшін елімізде білім беру саласында барлық жағдайлар жасалынып жатыр. Әсіресе, білімді ақпараттандыру тұлға креативтілігінің қалыптасуында маңызды екендігін ескеріп, осы бағыттың еліміздегі қарқын алуын айтуға болады.

Осы мүмкіндіктерді пайдалана отырып физика мамандығы студенттерін оқытуды білімді ақпараттандыру жағдайында олардың креативтілігін қалыптастыру негізінде дамыту бағытында зерттеуімізді алып бардық. Білімді ақпараттандыру – физика мамандығы студенттерін оқытуды олардың креативтілігін қалыптастыру негізінде дамытудың кепілі екендігін айқындай үшін мынадай *міндеттерді* таңдап алдық:

- ғалымдардың еңбектерін зерттей келе креативтіліктің анықтамасын айқындау, креативтілікті қалыптастырудың қажеттілігін анықтау;
- физиканы оқытуда студенттердің креативтілігін қалыптастырудың дидактикалық шарттарын айқындау.

Негізгі бөлім

Біз енді қазіргі ғылым мен тәжірибедегі «креативтілік» ұғымының мәселелеріне талдау жасайық.

Педагогикада креативтілік ретінде тапқырлық, қиял, түйсік, мәселелерді шешу секілді қабілеттер түсіндіріледі. Мұнда, бұл қабілеттердің көп қырлылығы айтылады. Креативтілік - шығармашылық білім беру іс-әрекетінің негізі, бірақ ол тектілік қабілет болып табылмайды. Ғылымда «креативтілік» ұғымына берілген анықтамаларды мына төмендегі кестеден (1-кесте) көруімізге болады:

Кесте 1 – «Креативтілік» ұғымына ғылымда берілген анықтамалар тізімі

«Креативтілік» ұғымына берілген ғалымдардың анықтамалары	
Креативтілік - бұл	«белгілі бір бағытта жаңа нәтижелерге қол жеткізу, бұл нәтиже - бар нәрсені көшіріп алудан тыс болуы қажет» (Lubart, T.)[1].
	«креативтілік бұл - таланттылық емес, сондықтан оны мақсатқа бағытталған үдеріс ретінде қарастыруға болады» (D. Leonard and W. Swap)[2].
	«креативтілік қасиеттер - тұлғаның жеке факторларына байланысты қалыптасады» (Lee & Kim)[3].
	«білімдердегі кемшіліктерді шұғыл қабылдау қабілеті және т.б.» (Е. Торренс) [4].
	«жаңа байланыстарды табу қабілеті» (Кюби) [5].

«Креативтілік» ұғымын зерттеген отандық ғалымдардың еңбектерін қарастыратын болсақ Қ.М.Нағымжанова: «креативті ойлау полюстерді тепе-теңдікте ұстайды және қарама-қарсы көрінетін бірліктерді қосады. Көбінесе ерекше, дұрыс келмейтін байланыстыру шығармашылық ойлауға негіз болады, ал ерте айтылған сын жаңа дамуды тұншықтырады» - деп тұжырымдама береді [6].

Б.А.Оспанова өз тұжырымдамасында болашақ мамандардың креативтілігін қалыптастыруда белсенділік тұлғаның, оның тұлғааралық, әлеуметтік-психологиялық кеңістік құндылықтары мен мақсатын құрылымдауға негіз болады. Сонымен бірге белсенділік тұлғаның іс-әрекетін, мінез-құлық стратегиясын және қатынасын жобалайды деген пікір ұстана отырып, кретивтілікте белсенділіктің рөлін ерекше атап кетеді [7].

С. Бердібаева тұлғаның креативтілігін дамытуда айтыс өнерінің рөлін баса айтады. Айтыс өнері арқылы адам креативтілігін дамытуға болады деген пікір ұстанады [8].

Ал біздің ойымызша, креативтілік - мәселелерді дербес ұсынуға бағытталған, көптеген жаңа идеялар мен түрлі педагогикалық міндеттерді шешу амалдары мен жаңа білім түрлерін жасайтын, тұлғаның шығармашылық іс-әрекеті.

«Креативтілік» ұғымына жасалынған талдаулардан, физика мамандығы студенттерінің креативтілігін қалыптастырудың маңызды екені түсінікті. Біздің түсініктеріміздің көрнекті болуы үшін физика мамандығы студенттерінің креативтілігін қалыптастыруға қажетті әртүрлі сипаттағы шарттарды ұсынамыз(1-сурет).

Сурет 1 – Физика мамандығы студенттерінің креативтілігін қалыптастыру шарттары Біздің тұжырымдамамызға көре физика мамандығы студенттерінің креативтілігі мына жағдайларда көрінеді:

- физика сабағындағы жаңа тақырыпқа байланысты қойылған мәселені шешудегі тапқырлықта;
- физикалық есептерді, қойылған мәселелерді шеше алудың бірнеше жолдарын көре алуда;
- белгілі бір физикалық тәжірибені жаңа жағдайда тиімді пайдалана алуда;
- жаңа міндеттерге сәйкес белгіліні жетілдіре, өзгерте алуда;
- физикадан алған білімдерін тәжірибеде, практикада тиімді қолдана алуда және т.б.

Жоғарыда аталған еңбектерге талдау жасап, біз ұсынып отырған физика мамандығы студенттерінің креативтілігін ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдану арқылы қалыптастыру жүйесі мына дидактикалық шарттарды қамтиды:

- «білімгерлердің креативтілігін АКТ арқылы қалыптастыру» атты тренинг сабақтар ұйымдастыру;
- физика мамандығы студенттерінің креативтілігін қалыптастыру мақсатында, олардың АКТ мен өз беттерінше жұмыс жасауында білімдерді түсінікті қабылдайтындай етіп ұйымдастыру;
- физикалық пәндерді оқытудың АКТ ны қолдану арқылы студенттердің креативтілігін қалыптастыруға бағытталған мазмұны, әдістері, формалары, құралдарын пайдаланудың икемділігі;
- физиканы оқытудың кез – келген формасында АКТ-ны қолдануды эвристикалық әдістермен байланыстыра ұйымдастыру;
- физикалық пәндерді оқытуда қолданылатын электронды оқулықтар мен оқытушы-бақылаушы бағдарламадан тұратын студенттердің креативтілігін қалыптастыруға арналған бағдарламаны іске асыру[9].

Біз зерттеу жұмысыда осы дидактикалық шарттарға негізделіп «Атомдық физика» пәнін оқытудың әдістемелік жүйесін жасадық.

Қорытынды

Алынған мәліметтер зерттелінді, критерийлерді статистикалық өңдеу барысында расталды. Эксперименттік жұмыс барысында алынған және статикалық өңдеудің мәліметтерімен расталған нәтижелер білімді ақпараттандыру жағдайында болашақ физика мұғалімдерінің креативтілігін қалыптастыру негізінде жасалынған «Атомдық физика» пәнін оқытудың әдістемелік жүйесінің тиімділігін айқындайды. Сондай-ақ физика мамандығы студенттерінің креативтілігін қалыптастыру бағдарламасының, «Атом ядросының физикасы», «Физикалық құбылыстар» электрондық оқулықтарын, «Жалпы физика курсынан зертханалық практикум 1, 2» оқу құралдары және оқытушы-бақылаушы бағдарламаларды пайдаланудың ұстанымдық мүмкіндіктерін айқындайды. Тәжірибелік жұмыстың нәтижесінде біздің ұсынған әдістемеміз көрсеткендей студенттердің алған білімдерін нақтылау, абстракті ойлауға көшу, ойларын жинақтап айту, зерделей алу, бақылау жүргізу машықтары қалыптасып, өздігінен іздену, салыстыру дағдылары меңгертілді.

Әдебиеттер:

1. *Lubart T. Creativity across cultures. In R.Sternberg (Ed.) Handbook of creativity. - New York: Cambridge University Press, 2010. – P. 339-350.*
2. *Leonard D., Swap W. Forstering creativity: expert solutions to everyday challenge. – Harvard University Press, 2010.*
3. *Lee H., Kim H. K. Relationships Between Bilingualism and Adaptive Creative Style, Innovative Creative Style, and Creative Strengths among Korean American Students" // Creativity Research Journal. – 2010. – №22(4). – P. 402-407.*
4. *Torrance E. P. Teaching creative and gifted learners // Handbook of research on teaching // by M.C.Wittrock. – 3 rd ed. – N.Y.: Macmillan, 1986. – P. 630-647.*
5. *Морозов А. В., Чернилевский Д. В. Креативная педагогика и психология: учебное пособие. – 2-е изд. испр. и доп. – М.: Академический Проект, 2004.*
6. *Нағымжанова Қ. М. Университет студенттерінің педагогикалық креативтігін инновациялық білім беру ортасында қалыптастырудың ғылыми негіздері : дис... пед. ғыл. док: 13.00.01. – Алматы, 2010. – 110 б.*
7. *Оспанова Б. А. Педагогические основы формирования креативности будущего специалиста в системе университетского образования дисс... док. пед. наук: 13.00.08. – Туркестан, 2006. – 182 с.*
8. *Бердібаева С. Қ. Творчестволық іс-әрекеттің этнопсихологиясы. –Алматы: Қазақ университеті, 2006. – 216 б.*
9. *Sh. Zh. Ramankulov et all., Didactic Conditions of Implementation of ICT in the formation of creativity of future teachers of physics. Asian social sciences; Vol.11, No28; Canada, - 2015.*

Булшекбаева А.И.
PhD доктор, Абай атындағы Каз ҰПУ, Педагогика және психология институтының
аға оқытушысы, email:bulshekbaeva@mail.ru

Досжанова А.Ж.
Магистр, Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті,
Өнер және мәдениет факультетінің аға оқытушысы, email:doszhan80@bk.ru

ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫНАН КЕЙІНГІ БІЛІМ БЕРУ ҮДЕРІСІНІҢ ТҰЛҒАНЫҢ ДҮНИЕТАНЫМДЫҚ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ӘЛЕУЕТІ

Түйін: *Мақалада жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру үдерісінің тұлғаның дүниетанымдық мәдениетін қалыптастырудағы әлеуеті қарастырылған. Жоғары оқу орнынан кейінгі білім деңгейлері ашылған.*

Резюме: *В данной статье рассматриваются потенциал послевузовского образования в формировании мировоззренческой культуры личности. Раскрывается уровни послевузовского образования.*

Summary: *This article discusses the potential of postgraduate education in the formation of the world Outlook culture of personality. Reveals the levels of postgraduate education.*

Кілт сөздер: *жоғары оқу орнынан кейінгі білім, тұлға, тұлғаның дүниетанымдық мәдениеті.*

Ключевые слова: *послевузовское образование, личность, мировоззренческая культура личности.*

Key words: *postgraduate education, personality, world outlook culture of personality.*

Қазақстан Республикасы демократиялық мемлекет құруда маңызды табыстарға, бәсекеге қабілетті экономика құруда, қоғамның әлеуметтік жаңғыртылуында едәуір жетістіктерге жетті. Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың реформасының ауқымдылығы тарихи аз уақыт ішінде мемлекетіміз бен қоғамымызды түбегейлі өзгертуге мүмкіндік берді. Н.Ә.Назарбаев «Қазақстан жолы» кітабында «біздің үлгінің мәні мемлекеттік билікті әлсіретпестен, нарықтық экономиканың негіздерін жасауға және демократияландыруға бағытталған, сонымен бірге «естен тандырмайтын» түбегейлі реформалардың жиынтығына саяды», – деп жазған [1].

Білім беру заманауи жүйесінде білім алушы тұлғаны, оның жеке және шығармашылық қабілеттерін дамыту үшін әр алуан салаларда практикалық әрекет тәжірибесін иелену, өмір бойы оқу мүмкіндігі болу үшін жағдай жасалуға тиіс. Экономиканың қарқындап дамуы білім алушылардан зерттеуші-маман ретінде тұлғаның қалыптасуын, зерттеу біліктіліктерін дамытып отыруын талап етеді. Заманауи оқу мекемелері білім беру тәжірибесіне жай ғана зерттеу әдістерін қосумен шектеліп қалмай, оны тәжірибе жүзінде іске асырып, зерттеу әрекеті мәдениетінің қалыптасып, дамуына бағытталған мақсатты жұмыстарын қажет етеді.

Осымен байланысты әлемдік білім стандарттарына мектеп пен жоғары оқу орнын бітіруші түлектердің білім сапасын сәйкестендіру мәселесі қазіргі таңда негізгі орында тұр. Себебі барлық әлеуметтік-экономикалық өзгерістердің тетігі болып табылатын жеке тұлғаның дамуы мен қалыптасуы осы ортада қаланады. Сондықтан, Қазақстанның бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ететін білім беру саласының барлық құрылымын жаңарту қазіргі қоғамның өркениетті дамуын қамтамасыздандырудың басты тетігі болып отыр.

Әлеует (лат. potentia – күш) – қолда бар және белгілі бір мақсаттарға қол жеткізу, қандайда бір тапсырмаларды орындау үшін жұмылдырылуы мүмкін құралдар, көздер, қорлар [2,3]. Қазақстан өз азаматтарының қабілеттері мен мүмкіндіктерін кеңінен қолдана отырып, үздіксіз оқыту арқылы жоғары оқу орнынан кейінгі білім аясын кеңейту жолымен үлкен табыстарға жетуде. Нәтижеге негізделген оқыту мен ұтқырлық білім алушылардың өзгермелі еңбек нарығында біліктілік, белсенділік, жауапкершілік құзыреттілігін арттыруға мүмкіндік береді [4].

Қазақстанда жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру жағдайында мамандарды даярлау магистратура және PhD докторантура бағдарламалары арқылы жүзеге асырылуда.

Қазақстандағы магистратураның білім бағдарламалары батыс елдерінің білім бағдарламаларына сәйкестендірілуде. Отандық ғалымдар тарапынан елімізде магистратурада білім беру жағдайлары мен мәселелері талқыланып бір жүйеге келтірілді.

Магистратураның білім беру бағдарламасының құрылымы білім мазмұнын анықтайтын оқу және ғылыми жұмыстардың түрлерінен тұрады және олардың ара қатынасын, өлшемін және есебін көрсетеді.

Магистратураның білім беру бағдарламасында:

1) базалық және бейіндеуші пәндер циклдерін меңгеруді қамтитын теориялық оқыту;

2) магистранттардың практикалық даярлығы: практика, кәсіптік тағылымдама түрлері;

3) ғылыми және педагогикалық магистратура үшін магистрлік диссертацияның орындалуын қамтитын ғылыми-зерттеу жұмысы;

4) бейіндік магистратура үшін магистрлік диссертацияның орындалуын қамтитын эксперименттік-зерттеу жұмысы;

5) аралық және қорытынды аттестаттау қамтылады [5].

Қазіргі кезде магистрлерді даярлауға көп сұраныс туып отыр. Қазақстан магистранттары әлемдік деңгейдегі білім бағдарламаларымен қамтылуда. Әлемдік білім беру кеңістігінде жүзеге асырылып жатқан шаралардың негізгі мақсаты – Қазақстан жоғары білімінің халықаралық стандарттармен сәйкестілігін қамту. Бұл тарихи қадам жоғары білімнің сапалылығын және жоғары оқу орындары түлектерінің бәсекеге қабілеттілігін арттыруға бағытталған.

Болон Декларациясының негізгі ұстанымдарының бірі – оқытушылар мен студенттердің, магистранттардың академиялық ұтқырлығы.

2010 жылдың 11-12 наурызында Болон үдерісіне қатысушы елдердің Білім министрлерінің II Болон Форумында (Будапешт қаласы, Венгрия және Вена қаласы, Австрия) Қазақстан Болон декларациясына қосылып, Болон үдерісіне 47-ші ел ретінде мүше болды.

Қазақстан Республикасы Болон декларациясына қосылу мәртебесіне ие болған және еуропалық білім кеңістігіне толық енген бірінші Орта Азиялық мемлекет болып табылады. Қазақстанның Болон үдерісіне қосылуы Қазақстан ЖОО-дары мен студенттеріне, магистранттарына:

1) еуропалық стандарттарға сәйкестендірілген отандық білім беру бағдарламалары мен оқу жоспарларын енгізуге;

2) отандық біліктілік және академиялық дәрежені тануға;

3) оқытушылар мен студенттердің, магистранттардың академиялық ұтқырлығын қамтамасыз етуге;

4) Қазақстан ЖОО-лары студенттеріне, магистранттарына шетел университеттерінде кредиттерді қайта тапсыруға және керісінше;

5) бірлескен білім беру бағдарламаларын таратуға;

6) жоғары білім жөніндегі қазақстандық дипломдардың еуропалық аймақтарда жарамдылығын қамтамасыз етуге жағдай жасауға және кез-келген елде түлектердің жұмысқа орналасуына жаңа межедегі мүмкіндіктер береді.

Болон үдерісі аясында магистранттардың академиялық ұтқырлығына үлкен мән беріледі. Болон декларациясы магистранттардың басқа оқу орындарына ауысуына және сәйкесті қызметтер алуына ерекше көңіл бөле отырып, бұл ауысудың еркіндігін тиімді жүзеге асыруда кедергілерді ескеру арқылы ұтқырлығына жағдай жасау мақсатын жариялайды. Болон үдерісінің міндеттері: жұмысқа тұру мүмкіндігімен азаматтардың ұтқырлығын дамыту бағытының негізгі кілті ретінде жоғары білімнің еуропалық аймағын құру; Еуропаның зияткер, мәдениетті, әлеуметтік және ғылыми-техникалық әлеуетін қалыптастыру мен нығайту; дүниежүзінде жоғары мектептің беделін көтеру; басқа білім жүйелерімен еуропалық жоғары оқу орындарының бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету; жоғары білімнің ұлттық жүйелерінің үлкен үйлесімділігі мен салыстырмалылығына қол жеткізу; білім сапасын арттыру; мәдени құндылықтарды дамытуда өздерін жаңа ізгіліктік сана түсінікті қолдаушы, таратушы ретінде санайтын университеттердің орталық рөлін көтеру [6].

Болон Декларациясына қосылған мемлекеттер өздеріне белгілі бір нақты міндеттер алады, атап айтқанда, Болон үдерісінің негізгі талаптарына сай ұлттық білім жүйелерін реформалау міндеті. Болон үдерісінің міндетті параметрлері жоғары білімнің үш деңгейлік жүйесі, – ECTS академиялық кредиттерінің жүйесі, ЖОО студенттерінің, магистранттарының, оқытушыларының және әкімшілік қызметкерлерінің академиялық ұтқырлықтары, дипломға еуропалық қосымша, жоғары білімнің сапасын бақылау, бірыңғай еуропалық зерттеу кеңістігін құру болып табылады.

Болон жүйесін Қазақстанда енгізудің мақсаттары: білім, оқу сапасын қамтамасыз ету; Қазақстанның жоғары білім жүйесінің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету және оның еуропалық жоғары білім кеңістігіне ықпалдастыру; студенттердің, магистранттардың академиялық ұтқырлығына алғышарт жасау; халықаралық үлгілерге сәйкес келетін жоғары оқу орындары дипломдарының мойындалуы мен баламалылығы; ұлттық және халықаралық деңгейдегі еңбек нарығында отандық университеттер дипломдарының мойындалуын қамтамасыз ету; құзыреттілікті қалыптастыру; өздігінен білім алу деңгейін өсіру мен үздіксіз оқуды қамтамасыз ету.

Қазіргі кезде дамыған, өркениетті мемлекеттермен қоса елімізде әлемдік білім кеңістігіне сәйкес білім мен ғылымды дамыту жолдарын іздестіруде. Мысалы, «Қазақстан -2030» бағдарламасында егеменді мемлекет құруда еліміздің әр тұрғыны өзінің қоғамдағы орнын саналы түрде түйсінуі және экономикалық талаптарға сай келетін тәрбие, білім беру қажеттігіне зор көңіл бөлінген [7].

Дегенмен, Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында: «Білім беру жүйесінің басты міндеті – ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтар, ғылым мен тәжірибе жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға және кәсіби шыңдауға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау оқытудың жаңа технологияларын енгізу, білім беруді ақпараттандыру, халықаралық ғаламдық коммуникациялық желілерге шығу», – деп атап көрсетеді [8].

Қазақстандағы жоғары білім бірқатар өзгерістер мен жаңаруларды басынан өткерді, Қазақстан жоғары мектебінің аса маңызды жаңаруы 1999 жылы «Білім туралы» Заң қабылданғаннан кейін жүргізілді. Аталмыш заңның 25-бабына сәйкес жоғары кәсіптік білім үш кәсіптік білім бағдарламалары бойынша жүзеге асырылды: бакалавриатта жүзеге асырылатын жоғары базалық білім; магистратурада жүзеге асырылатын жоғары ғылыми-педагогикалық білім және арнайы жоғары білім. Үш деңгей білім бағдарламаларының сабақтастығын жүзеге асыратын көпдеңгейлі жоғары білім жүйесін енгізудің құқықтық негізі Қазақстан Республикасы Үкіметінің 1999 жылғы 2 желтоқсандағы №1845 «Жоғары кәсіптік білімнің көпдеңгейлі құрылымы туралы Ережесі», – болып табылады [9]. Сонымен тиісті кәсіптік білім бағдарламаларының тұтастығы ғылым, техника және мәдениеттің барлық саласын қамтыды.

2007 жылдың 27 шілдесінде «Білім туралы» заң қабылданып, күшіне енді. Ол заңда жоғары білім жүйесінің құрылымы өзгертілді. Жаңа заңға сәйкес магистратура жоғары оқу орнынан кейінгі білім деңгейіне шығарылды. Қазіргі кезде жоғары оқу орнынан кейінгі білім магистратура мен PhD докторантура болып есептелінеді [8].

Болашақ ұрпақтың дамуы ұстаздарының адамгершілігіне, белсенділігіне, білім деңгейіне, шығармашылық іс-әрекетіне байланысты болмақ. Сол себептен бізді қоғамға аса қажет мамандардың кәсіби шеберлігінің қандай дәрежеде екендігі үлкен мәселелердің бірі. Сондықтан, мамандар осы сұраққа жауап алатындай білім, жоғары мәдениеттілік, дағды, іскерлік, өз ісіне деген сенімділік, тез шешім қабылдай алатын, ұйымдастыру қабілеті жоғары болмағы мәлім. Жас мамандардың ой-өрісінің, адамгершілігінің, рухани байлығының білім деңгейінің, жоғары мәдениеттілгінің, дүниетанымдық көзқарасының, шығармашылық ойлау қабілетінің мәдени ортасына байланысты дамуына қарай бірлесіп, түсінісіп кәсіби мамандығын жетілдіруге бағытталады. Бұдан шығатын қорытынды, жас мамандардың бойына мынадай қасиеттерді қалыптастыруына мүмкіндік туады. Жоғары саналылық, белсенділік, жауапкершілік, борыш сезімі, экономикалық ойлау және т.б. Сонымен мәдени - әлеуметтік іс-әрекеттерді ұйымдастыру өзінің қосымша жасырын күшін қолдану арқылы жүзеге асырылады. Оны әсерлі қолдану барысында болашақ маманның өзі таңдаған кәсібіне сүйіспеншілігі артып, білімін тереңдетеді, яғни кәсіби шеберлігін шыңдап өз ортасындағы беделін арттыруға мүмкіндік береді. Әлеуметтік белсенділігін, мәдениеттілігін, іскерлігін қалыптастырады. Олай болса, жоғары оқу орнынан кейінгі білім бағдарламалары бойынша білім алып жатқан тұлғалар жоғары деңгейлі кәсіби мамандар болмақ. Магистрлік білім бағдарламалары бойынша оқыту мен тәрбиелеу мәселелері ғылыми еңбектерде жарық көрді.

Жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру үдерісінің қызметі: оқу, оқу - әдістемелік, ғылыми – зерттеушілік, тәрбиелік – ұйымдастырушылық сияқты жан-жақты қызметтерден тұрады. Бұндай қызметтер тәжірибеде бір-бірімен тығыз байланыста, жинақты түрде жүзеге асқанда ғана нәтижелі болады, яғни тұлғаның дүниетанымдық мәдениетін қалыптастыру мәселесінде көздеген мақсатқа жеткізеді.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. 1. Қазақстан өз дамуындағы жаңа серпіліс жасау қарсаңында. Қазақстанның әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті 50 елдің қатарына кіру стратегиясы. ҚР Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы. – Астана, 2006.

2. Философский энциклопедический словарь. - 2-е изд. - М.: Советская энциклопедия, 1989. - 814 с.

3. Философиялық сөздік. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 1996. - 525 б.

4. Қазақстан Республикасы ЖОО-да білім алатындардың академиялық ұтқырлығы тұжырымдамасы. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің 2011 жылғы 19 қаңтардағы кеңейтілген Алқа мәжілісі аясында ректорлар басқосуында талқыланып мақұлданды.

5. Қазақстан Республикасының «Жоғары оқу орнынан кейінгі білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандартты бекіту туралы» №1080 бұйрығы. 2012, тамыз – 23.

6. Болонская декларация 1999. Европейское пространство высшего образования. Совместная Декларация европейских министров образования.- Болонья, 1999, июнь - 19.

7. «Қазақстан - 2030» стратегиясы. – Алматы, 1997.

8. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. №319-III ҚРЗ. Астана. Ақорда. 27.07.2007.

9. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 1999 жылғы 2 желтоқсандағы №1845 «Жоғары кәсіптік білімнің көпдеңгейлі құрылымы туралы» Ережесі.

Булшекбаева А.И.
PhD доктор, Абай атындағы Каз ҰПУ, Педагогика және психология институтының аға оқытушысы, email:bulshekbaeva@mail.ru

Жайлымысова Г.А.
Магистр, Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті, Өнер және мәдениет факультетінің аға оқытушысы, email:raiko_200816@mail.ru

ТҰЛҒА ТЕОРИЯСЫ – ТҰЛҒАНЫҢ ДҮНИЕТАНЫМДЫҚ МӘДЕНИЕТІНІҢ МАЗМҰНЫ

Түйін: *Мақалада тұлға теориясы тұлғаның дүниетанымдық мәдениетінің мазмұны ретінде қарастырылған. Ғалымдардың ой-пікірлері саралап берілген.*

Резюме: *В статье теория личности рассматривается как содержание мировоззренческой культуры личности. Анализируются мнения ученых.*

Summary: *In the article, personality theory is viewed as the content of the worldview culture of the individual. The opinions of scientists are analyzed.*

Кілт сөздер: *тұлға, тұлға теориясы, тұлғаның дүниетанымдық мәдениеті.*

Ключевые слова: *личность, теория личности, мировоззренческая культура личности.*

Key words: *personality, theory of personality, world outlook culture of personality.*

Тұлға – сөйлеу қабілеті бар саналы, шығармашылық мүмкіндігі бар қоғамдық және табиғи тіршілік иесі. Теория педагогикалық құбылыстардың, кез келген әдіснаманың негізі болады және сол әдістеменің көмегімен табылған фактілер арқасында кеңейеді. Теория – таным үдерісінің нәтижесі, ал әдіснама болса осы танымға жету мен оны құру тәсілі болып табылады. Бұл – теориялық және тәжірибелік ғылыми-танымдық іс-әрекетті ұйымдастыру мен құрастырудың негізі мен тәсілдер жүйесі (Ш.Т.Таубаева).

Тұлғаның психологиялық теорияларында тұлғаның табиғатын түсіндіретін өзара бір-бірін толықтыратын пікірлер мен идеялар тоғысып жатады. Көптеген әртүрлі тұлға теориялары бар оларда тұлға мәселесі әртүрлі қарастырылады. Мысалы, психоаналитикалық теория дамуды қоғамдағы өмірге адамның биологиялық табиғатының адаптациясы ретінде, қажеттіліктерді қанағаттандыру тәсілдері мен қорғаныс тетіктерін жасау деп түсінеді. Әлеуметтік үйрену теориясы тұлғаның дамуы адамдардың тұлғааралық өзара әрекет тәсілін қалыптастыру ретінде түсіндіріледі. Гуманистік және басқа феноменологиялық теориялар оны «Меннің» қалыптасуы үдерісі ретінде талдайды.

Тұлға табиғатына байланысты кеңестік психологиядағы көзқарастардың ішінде ең алдымен А.Н.Леонтъевтің тұлға теориясын аламыз.

А.Н.Леонтьев өзінің «Іс-әрекет. Сана. Тұлға» деген еңбегінде көптеген кейбір зерттеушілер келісетін, келіспейтін жағдайды тұжырымдады. Ондай жағдайлардың бірі, тұлға қайталанбайтын тұтастық пен бірлік болып табылады. Екінші жағдай ол тұлға психикалық үдерістерді басқаратын жоғары ықпалдасқан инстанцияны береді [1, 44 б.].

Ғалым былай дейді, бұл жағдайлар бір уақытта әрі дұрыс емес қорытындыға да әкелуі мүмкін. Психикалық үдерістер мен тұлға психологиясын қарсы қою оларды бір-бірінен ажыратып қарауға әкеледі. Тұлға психикалық үдерістерден тыс қаралса ол абстракция болып қалады, толық мәнді емес тұтастыққа «айналады немесе дисплозициялар мен мақсаты салынған «Мен» болып қалады. А.Н.Леонтьев бойынша тұлға мен психикалық үдерістерді бөлу психикалық үдерістерді индивидуалды қасиеттерге шоғырландыруға әкеледі. Алайда ол жағдай мәселені шешпейді, алдын ала ол сипаттамалардың қайсысы тұлғаны сипаттайтынын, қайсысы тұлғалық болатынын білуге болмайды. Бұл сұрақты шешу үшін ғалымның ойынша, тұлғаның ерекшеліктеріне арналған кешенді ықпал жасалады, онда тұлға барлық әртүрлі қасиеттер ретінде қарастырылады. Тұлға психологиясы антропология бола бастайды. Адамға деген кешенді ықпалды А.Н.Леонтьев жоққа шығармайды, алайда бұл ықпалды ауыстырмайтын тұлға мәселесін қозғайды.

Кешенді зерттеу психология үшін маңызды, алайда ол жағдай тұлға мәселесін ерекше етіп жылжытады. Тұлға жайлы білімдер жүйесі егер де онда тұлғаның негіздемесі жайлы сұрақты талдау жоқ болса, онда ол оның маңыздылығын түсіндіре алмайды. Тұлғаны психологиялық зерттеу жеке қасиеттерді зерттеу кешендерімен ауыстырылмайды.

Тұлға осы өзіндік себепті айқын көрсетеді. Мәдениетке бағына отырып, ол онда қозғалады және үнемі шекарадан шығады. Барлық мәдениет шекарада өмір сүреді дейді М.М.Бахтин [2]. Тұлға қозғалғыш болып табылады, өз шегінен, мәдениеттен шыға алады, және тұлғаны категорияға салу мүмкін еместігін оған аяқталған түсінік беру қиын екенін көрсетеді.

Фрейд Зигмунд – австриялық психиатр, психоанализдің негізін қалаушы. Фрейд ашқан жаңалықтар психоневроз және бейсана туралы ілімдерден тұрады. Фрейдше, мәдениет адамзат бақытын азайтып, қалау мүмкіндігін шектеу арқылы ондағы кінә сезімін көбейтіп, мұқата береді. Фрейдтің ойынша, жеке тұлғалық және ұжымдық заңдылықтардың табиғаты бір, жөнді және жөнсіз психикалық құбылыстардың пайда болуы да ұқсас заңдылықтармен өрбиді. Сол сияқты діни рәсімдер де жабыспалық неврозына ұқсас, сондықтан, Фрейд дінді ұжымдық невроз дейді. Көсемшілдік мәселесіне де Фрейд осы тұрғыдан келеді. Оның пікірінше, адамдардың ұжымдағы қарым-қатынасы либодоға байланысты. Мұндай жағдайда әрбір тұлға өзін көсеммен салыстырып, оны идеал тұтады. Соның нәтижесінде адам өзінің «Менінен» айырылып, ұжымдық идеал – көсемге бағына береді [3, 106-133 б.; 4, 404 б.].

Гарри Стек Салливан — «психиатрияның тұлғааралық теориясы» деп аталатын жаңа тұжырымдаманы жасаушы ірі ғалым. «Оның негізгі, маңызды қағидасы жеке адам – қайсыбір болжамдық мазмұн, мағына. Оның негізі – тұлғааралық қарым-қатынастар», – деп түсіндіреді. Яғни, жеке адамды нақты әлеуметтік жағдаяттан тыс зерттеу мүмкін емес дейді [4, 404-405 б.]. АҚШ-та бихевиоризм мен терең психология ұстанымдарын байланыстыруға талпынған алғашқы тұжырымдама пайда болды. Оның авторы – Г.С.Салливан. Сондықтан, оны екі бағыттың да өкіліне жатқызады. Оның теориясында негізгі үш ұстаным болды: қоғамдық тіршілік ету ұстанымы, қызметтік белсенділік ұстанымы және ұйымдастырушылық ұстанымы. Ол адам тұлғасы туыла берілмейді, баланың қоршаған ортамен қарым-қатынасында пайда болады деп жазды, сонымен қатар «тұлға – тұлғааралық қарым-қатынасты қайталаушы үлгі», – деді. Өз даму жолында бала үш кезеңнен өтеді – балалық шақтан жастық шаққа дейін, әр кезеңнің өз үлгісі қалыптасады. Балалық шақта ол өз құрдастарымен ойнау барысында қалыптасады, жеткіншек шақта қарама-қарсы жыныспен қарым-қатынас барысында, т.с.с. Салливанның пікірінше, қажеттілік тек мазасыздықты туындатып қоймай, оның алдын алу тәсілдерін қалыптастырады – бұл динамизмдер. Ең басты қажеттілік мейірім және дабылдан аулақ болу деп есептеді. Осының нәтижесінде «Мен-жүйесі» қалыптасады [4, 405 б.].

Отто Ранктың (Rank Otto) тұлға теориясы З.Фрейд пен Г.С. Салливанның теорияларынан ерекшеленеді. Олардың ұстанымдары бойынша, адам – өз қажеттіліктері мен қоғам қызығушылықтары арасында келісімге келуді іздейтін тіршілік иесі болса, О.Ранктың пікірінше, адам өмірінің мәні басқада, қарама-қайшы тұрған күштер тұлға ішінде бейтараптанады, сол арқылы тұлға тұрмысының ерекшелігі анықталады. Басқаша айтқанда. кикілжің адамның туылғанынан бастап өлгеніне дейін жалғаса береді. Ол адамның әлеуметтік ортада немесе жалғыз өмір сүруіне байланысты емес, кикілжің үнемі болып отырады. Оның пікірінше, адамның субъективті өмірін сипаттайтын үлкен екі тенденция бар, олар: өмір қорқынышы мен өлім қорқынышын азайтуға деген талпыныс. Өмір қорқынышы мен өлім қорқынышы индивид үшін мазасыздық пен қолайсыздық күйі ретінде сипатталады. О.Ранк адам туылғаннан биологиялық инстинктерімен болатынын және оны қанағаттандырудың қажеттілігін мойындайды, дегенмен адам тұлғасының феноменін түсіндіру үшін бұл инстинктердің жүзеге асырылуы аса маңызды емес. Қалай болғанда да биологиялық инстинктің маңызы зор болғанымен, адамның ішкі кикілжіңінің басты құрамдас бөлігі болып табылмайды. Адам өмірі континуумдағы қозғалыс деп біледі, олар: «жекелендірілу – басқалармен араласу». Жекелендірілу басқаларға тәуелділіктің азаюымен байланысты. Бұл үдеріс адамға үнемі қосымша жауапкершілікті жүктейді, өз тұрмысын ұйымдастыру арқылы ішкі мазасыздық күйі артып, өмір қорқынышы туындайды [4, 405 б.].

Фромм Эрих – американдық неміс философы, неофрейдизмнің (мәдени психоталдаудың) негізін қалаушылардың бірі, әлеуметтік философияның франкфурттық мектебінің көрнекті өкілі. Фромм қоғам дамуындағы психологиялық және әлеуметтік факторлардың өзара байланысын анықтаған. Өз еңбектерінде Фромм капитализмнің марксистік тұрғыдан сыналуын экзистенциализм, философиялық антропология және психоталдаумен ұштастыра білген. Фроммның синтездік тәсілі, өткір тілі, анық ойы және қоғамдағы өзекті мәселелерді орынды қоя білуі оны 60-жылдары бүкіл зиялылардың кумирі дәрежесіне жеткізді. Оның шығармаларының атауларының өзі («Еркіндіктен безіну», «Адам деген – адам», «Сау қоғам», «Үміт революциясы», «Махаббат өнері», «Иемдену әлде болу» және т.б.) Фроммның публицистикалық, саяси-этикалық бағыт-бағдарлы философиясынан хабардар етеді. Фромм барлық шығармаларын Батыс өркениетінің дағдарысынан бастайды [3, 246-248 б.].

Адамға деген биофизикалық ықпалдан басқа интеллектуалды тенденциялар қалыптасты, психоанализге «әлеуметтік психологиялық көзқарастар» әкелген тұжырымдамалардың ішінде негізгілерін айтуға болады (А.Адлер, К.Хорни, Э.Фромм, Г.Салливан) олардың ішінде «жаңа әлеуметтік психологиялық көзқарастың» Адлер Альфред болып табылады.

А.Адлердің (1870-1937) Фрейд пен Юнгтен айырмашылығы сол ол адам мотивациясы әлеуметтік оянулармен шарттанады деді, адамдар әуелден-ақ әлеуметтік болып табылады, өздерін басқа адамдармен арақатыстырады, бірлескен әлеуметтік іс-әрекетке қатысады. А.Адлер әлеуметтік қызығулар адамда туа берілген мәнділік деп санады, осы тұрғыдан оның да Фрейд пен Юнг сияқты кейбір көзқарастары биологиялық болып табылады. Адлер психологтардың ойына әлеуметтік өзгерткіштер дегенді салып, әлеуметтік психологияның дамуына негіз салды. Адлердің тағы бір екінші маңызды еңбегі ол тұлға теориясына жоғары персоналданған субъективті жүйе «Креативті Мен» деген ұғымды кіргізді. Үшінші айтқан маңызды жағдайы психоанализден айырмашылығы сол ол адамның уникалды сипаты жайлы айтты. Тұлғаның тұтастығы мен қайталанбастығы туралы Адлер тұжырымдамасы оның психологияға қосқан баға жетпес үлесі болып табылады. Сонымен бірге ол ендірген «шығармашыл Мен» идеясының да маңызы ерекше. Шығармашыл Меннің өзіндік жүйесі бар, ол адамның өмірлік тәжірибесін ескере отырып, тұлға дамуының бағытын өзгерте алады, оған түрлі мән беруге мүмкіндігі бар. А.Адлердің тұлға теориясы – белгілі бір құрылымға келген жүйе, ол бірнеше негізгі ережелерден тұрады, олар:

- жалған финализм; - үстемділікке талпыныс; - олқылық сезімі мен өтемақы; - қоғамдық қызығушылық; - өмір салты; - шығармашыл Мен.

Карл Роджерс тұлға және терапия теориясын құрастырған, бұл адамға өзін және қоршаған әлемге деген қатынасын өзгертуге мүмкіндік береді. К.Роджерс адам құрамын шынайы «Мен» және идеалды «Мен» деп бөліп көрсетеді, ал адам өміріне әсерін тигізетін әлеуметтік ортаны қосымша етіп алады. Шынайы «Мен» - өзі туралы ой, сезімі, талпынысы тағы сол сияқты елестету жүйесі. Идеалды «Мен» – адамның болашақта қандай болғысы келетіні, терең ойлауы мен өзінің тәжірибесін меңзейді. Әлеуметтік орта – бұл басқа адамдардың баға беруі (адамның құндылығы, көзқарасы, іс-әрекеті, нормасы, тағы сол сияқтылар). Шынайы «Мен» және идеалды «Меннің» өзара сәйкес келмеуінен мазасыздық, әрекеттің бейімделе алмауы, әртүрлі психологиялық мәселелер туындайды. К. Роджерстің тұжырымдауы бойынша, тұлғаның өзін-өзі бағалауы, өзіндік «Менін» бағалауы, өзіндік өзектендіруге талпынысы, қоршаған ортаны субъективті қабылдауы, әлеуметтік-психологиялық қасиеттерін қарастырудың маңызы зор. Тұлғаның қоршаған ортамен қарым-қатынасы, жеткен жетістіктері мен ерекшеліктері көптеген жағдайларға тәуелді, оларды «тұлғаның әлеуметтік есеюі» ұғымымен түсіндіреді. «Мен-Тұжырымдамасына» сүйенетін К. Роджерс оны былай деп мінездейді: «Мен-Тұжырымдамасы» ұйымдасқан, бірізді концептуалды гештальт, ол «Мен» қасиеттерін қабылдаудан, «Меннің» өзара қатынасын қабылдаудан тұрады, сонымен қоса, осы қабылдауларға байланысты құндылықтар, өмірдің әртүрлі жақтарын қабылдау». К. Роджерс, З. Фрейд, А.Адлер, Э.Эриксон т.б. ғалымдар сияқты «Мен-Тұжырымдамасының» құрылу үдерісіне байланысты белгілі бір арнайы кезеңдер кестесін көрсетпеген.

К.К.Платонов тұлға мәселесін құрылымдық-гендік тұғырда қарастырды. Тұлғаның динамикалық қызметтік құрылымы тұжырымдамасына сәйкес тұлғаны тұтастай сипаттаудың әдістемелік құралы оның құрастырған тұлға картасы болып табылады. Тұлға құрылымын төрт үдерістік-иерархиялық құрылымдар сипаттайды [5, 15-41 б.]:

- бағыттылық құрылымы: сендіру, дүниетаным, кемелділік, талпыныс, қызығушылық, тілек. Бұл құрылымның қалыптасу ерекшелігі тәрбие болып табылады. Мұны әлеуметтік-психологиялық деңгейде талдау қажет.

- тәжірибе құрылымы: әдет, білік, дағды, білім. Бұл құрылымның қалыптасу ерекшелігі оқыту болып табылады. Мұны психологиялық-педагогикалық деңгейде талдау қажет.

- психикалық үдерістердің ерекшелігі құрылымы: зейін, ерік, сезім, қабылдау, ойлау, эмоция, ес. Бұл құрылымның қалыптасу ерекшелігі жаттығу.

Жоғарыда келтірілген тұлға теорияларының барлығы да тұлға дүниетанымын қалыптастыру үдерісінде маңызды рөл атқарады.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. *Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 1975. – 228 с.*
2. *Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – изд. 2-е. - М.: Искусство, 1986. - 381 с.*
3. *Ларри Хьелл, Дэниел Зиглер. Теории личности: основные положения, исследования и применение / пер. С.Меленевской и Д.Викторовой. - К.: PSYLIB, 2006. – 608 с.*
4. *Таубаева Ш.Т. Педагогика әдіснамасы. – Алматы: Қарасай баспасы, 2013. - 384 б.*
5. *Платонов К.К. Структура и развитие личности. - М.: Наука, 1987. – 138 с.*

Нұржанова Г.И.
Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті, п.ғ.к., nurzhanova_24@mail.ru

Усенбаева Ш.М.
аға оқытушы, vinara.nurlanova@mail.ru

КІТАПХАНАЛАРДА ӨЛКЕТАНУ ӘДЕБИЕТТЕРІН НАСИХАТТАУ

Тәуелсіз еліміздің жарқын болашағы мен кемелді келешегінің қамын ойлаған Елбасы ұлтқа арналған маңызды құжат, «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарламалық мақаласын жариялады. Аталмыш мақалада Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев: «Біздің мақсатымыз айқын, бағытымыз белгілі, ол – әлемдегі ең дамыған 30 елдің қатарына қосылу. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» – ұлттық идеологиялық бағытымыздың қайнар көзі. Ұлттық дамуымыздың негізі болған аталмыш тұғырнама Елбасының ой әлемінде сан мәрте таразыға тартылып, сан жылдардан бері пісіп-жетіліп, парасаттылықпенен қорытындыланып, тағылыммен тұжырымдалған ойлы да жүйелі дүние.[1]

Елбасы болашақта ұлттың табысты болуы оның табиғи байлығымен емес, адамдарының бәсекелік қабілетімен айқындалатындығы жайында әрі әрбір қазақстандық, сол арқылы тұтас ұлт XXI ғасырға лайықты қасиеттерге ие болуы керектігін тілге тиек етеді. Сондай-ақ компьютерлік сауаттылық, шет тілдерін білу, мәдени ашықтық сияқты факторлардың бәрі әрбір жеке тұлғаның алға басуына қажетті алғышарттар екендігін айшықтайды. «Ұлттық жаңғыру деген ұғымның өзі ұлттық сананың кемелденуін білдіреді. Ұлттық салт-дәстүрлеріміз, тіліміз бен музыкамыз, әдебиетіміз, жоралғыларымыз, бір сөзбен айтқанда ұлттық рухымыз бойымызда мәңгі қалуға тиіс… Біз жаңғыру жолында бабалардан мирас болып, қанымызға сіңген, бүгінде тамырымызда бүлкілдеп жатқан ізгі қасиеттерді қайта түлетуіміз керек» деп түйін жасайды.

Өлкетану әдебиеттері — біздің үлкен тарихымыздың ажырамас бір бөлігі. Ол - ата-бабадан қалып, ұрпақтар үндестігінде жалғасын тауып келе жатқан әдет-ғұрып, салт-дәстүрдің сақшысы. Өлкетану әдебиеттерін кітапханада насихаттау - қазіргі заманғы кітапханашыларының алдында тұрған келелі істердің бірі. Бұл орайда жас ұрпаққа өз елінің, туған өлкесінің тарихын, тілін, дінін, ділін, экономикасын, мәдениетін, табиғатын жан-жақты, кең түрде насихаттап, оны сүюге, қастерлеуге шақыру негізгі міндет болмақ. Өлкетану әдебиеттерін насихаттау дегеніміз - бұл қазақ халқының қарапайым даналығын ашу, Жер-Ананы ерінбей мәпелеп, оның дархан байлығын ел игілігіне жарату үлгісін кейінгі ұрпаққа көрсету.[2]

Елбасы назарынан «Туған елге» ұласатын «Туған жер» бағдарламада қалыс қалмаған. Мақалада туған жер жайында, оны көркейту бағыттарына қатысты көптеген шешімдері мен ұсыныстарын, жобаларын дайындаған. Қысқаша айтқанда, «Туған жер» бағдарламасы жалпыұлттық патриотизмнің нағыз өзегіне айналатынын айта келе, туған жерге деген сүйіспеншілік туған елге – Қазақстанға деген патриоттық сезімге ұласатындығын ерекше асқақ, терең сезіммен түйіндеген.

Қандай елде, қандай жерде болмасын туған тарихын, төл мәдениетін, салт-дәстүрін, туған өлкеден шыққан өнер, еңбек саңлақтарын, елдік шежіресін ұрпақтан-ұрпаққа жеткізіп, мадақтап, асыл мұра етіп ардақтауында өлкетану әдебиеттерінің алар орны ерекше. «Ақыл-жастан» деген бабалар нақышындай, еліміздің сәулетті де түрлі болашағын жасаушы жастарға өлкетану әдебиеттерін насихаттау арқылы туған жерге, өскен өлкеге деген құрмет, өз Отанына деген мақтаныш әрі патриоттық сезімін оятып, қазақ елінің және қазақ елін мекен еткен басқа да халықтар өкілдерінің әдеби, мәдени мұраларын білуге тәрбиелеу - кітапхана ісінің негізгі міндеті. [3]

Кітапханада өлкетану әдебиеттерін насихаттау қазіргі уақытта кең орын алуда. Әр оқырман өзінің туған өлкесінің тарихын, экономикасын, табиғат байлықтарын, халқынан шыққан түрлі дарын иелерін, мақтан тұтар, ардақ етер ұл-қыздарын білуге, сыйлауға және осының бәрін кейінгі ұрпаққа аманаттауға бар күш-жігерімен ұмтылуы тиіс. Сонымен, өлкетану әдебиеттерін насихаттауда жеке оқырманды жан-жақты тәрбиелеу мен дамытудың табысты болуы кітапханашылардың оқырман психологиясын, жас ерекшелігін терең біліп, ескеруіне және ұлттық тәрбие мақсатына сай міндеттер қойып, өлкетану ғылымдарын насихаттау әдістерін дұрыс таңдап, тиімді пайдаланып, қызықты ұйымдастыра білуіне байланысты.

Отанға деген сүйіспеншілік, туған өлкеге тағдырынды байланыстыру өздігінен пайда болмайды, оған тәрбие арқылы қол жеткізіледі. Осы тәрбиені кең түрде насихаттаушылардың алдыңғы қатарында әрдайым да кітапхана тұрмақ. Өлкетану әр адамға-ақ әлемді танытатын жақсы көмекші. Өзінің дәстүрлі түрдегі ағартушылық және тәрбиелік қызметтері арқылы өлкетану ғылыми және

өнеркәсіптік ортада қашан да өз бағасын жоймақ емес. Өлкетану мазмұны бұрынғы және қазіргі қоғамның белгілі бір уақытының мақсаты мен мәнін анықтайды. Кітапханаларда өлкетану әдебиеттерін насихаттау ісі – кітапхана типіне, оқырмандар құрамына, қордың көлеміне қарамастан кітапханалардың барлығында сапалы жүргізіледі. Өлкетану әдебиеттерін насихаттау ісі - кітапханадағы жалпы насихат жұмысының құрамдас бір саласы, ол жалпы әдебиеттерді насихаттау ісімен тұтасып, бірге дамып, бірге өріліп жататын кітапханалық насихаттың мазмұнын кеңейтіп, маңызын көтеретін, оның барлық түрлерін толықтырып, байытып отыратын сала. Өлкетану әдебиеттері - кең салалы әдебиет. Оған белгілі бір аймақты жан-жақты зерттеуге бағытталған немесе оның физикалық және экономикалық географиясына, геологиясына, тарихына, этнографиясына, жаратылысына, заңтану саласына арналып жазылған баспа шығармалары жатады. Сонымен қатар белгілі бір қала, облыс, аудан, ауыл туралы мәліметтер басылған арнайы ғылыми монографиялар, ғылыми-көпшілік өдебиеттер, анықтамалық басылымдар, осы өлкеге қатысы бар басқа да шығармалар кіреді. Өлкетану әдебиеті ұғымы мазмұны жағынан өлкеге қатысы бар баспа шығармаларының бәрін, олардың қай жерде, қай тілде басылғанына қарамастан түгел қамтиды.

Кітапханалық өлкетану — жалпы өлкетанудың негізгі бір бөлшегі. Оның мақсаты туған ел турасындағы жарық көрген баспа шығармаларының бәрін-бәрін жинақтап, сақтап, оқырман пайдаланымына ұсыну. Кітапханада өлкетану әдебиеттерін насихаттау қазіргі уақытта кең орын алуда. Әр оқырман өзінің туған өлкесінің тарихын, экономикасын, табиғат байлықтарын, халқынан шыққан түрлі дарын иелерін, мақтан тұтар, ардақ етер ұл-қыздарын білуге, сыйлауға және осының бәрін кейінгі ұрпаққа аманаттауға бар күш-жігерімен ұмтылуы тиіс. Оқырман кітап оқу процесі барысында оның рухани қайнарынан өз әлінше сусындап, тәрбие алады. Оқырмандардың кітап байлығына терең сүңги білуі оның кітап оқу мәдениетін қаншалықты меңгергеніне тікелей байланысты. Сондықтан да кітапханашылар қауымы оқырмандардың кітаппен жұмыс жасауына үнемі басшылық жасап, оқырмандар арасында кітапханалық-библиографиялық білімді үнемі насихаттауды жоспарлы әрі жүйелі түрде жүргізуді жетілдіре түскендері жөн болмақ.

Сонымен, өлкетану әдебиеттерін насихаттауда жеке оқырманды жан-жақты тәрбиелеу мен дамытудың табысты болуы кітапханашылардың оқырман психологиясын, жас ерекшелігін терең біліп, ескеруіне және ұлттық тәрбие мақсатына сай міндеттер қойып, өлкетану ғылымдарын насихаттау әдістерін дұрыс таңдап, тиімді пайдаланып, қызықты ұйымдастыра білуіне байланысты. Отанға деген сүйіспеншілік, туған өлкеге тағдырынды байланыстыру өздігінен пайда болмайды, оған тәрбие арқылы қол жеткізіледі. Осы тәрбиені кең түрде насихаттаушылардың алдыңғы қатарында әрдайым да кітапхана тұрмақ. Өлкетану әр адамға-ақ әлемді танытатын жақсы көмекші. Өзінің дәстүрлі түрдегі ағартушылық және тәрбиелік қызметтері арқылы өлкетану ғылыми және өнеркәсіптік ортада қашан да өз бағасын жоймақ емес. Өлкетану мазмұны бұрынғы және қазіргі қоғамның белгілі бір уақытының мақсаты мен мәнін анықтайды. Кітапханалық өлкетану - бәрімізге де өз Отанымызды тануға, білуге және сүюге үйретеді.[4]

Өлкетану әдебиеттерін насихаттаудың алғышарттарына кітапханада өлкетану әдебиеттерінің қорын ұйымдастыру мен анықтамалық-библиографиялық аппараттарды ұйымдастыру жатады. Қандай да бір кітапхана болса да ондағы өлкетану басылымдарының насихатталуы оның өлкетану мазмұнындағы әдебиеттерінің қоры мен анықтамалық-библиографиялық аппараты-ның жақсы деңгейде, толық ұйымдастырылуына тікелей байланысты. Кітапханаларда өлкетану әдебиеттерін насихаттаудың көпшілік түрлері мен көрнекі әдістері болады. Олар-оқырмандармен жүргізілетін көпшілік шаралар-оқырман конференциялары, кітап көрмелері, шолулар, оқырманмен әңгімелесу кештері, тақырыптық кештер, оқырман бенефисі жатады. Кітапханаларда өлкетану әдебиеттерін насихаттау барысында өткізілер насихаттың әр әдісі пен түрі кітапханашыдан терең білімді, жан-жақтылықты талап етеді. Кітапханаларда өлкетану әдебиеттерін насихаттау барысында өткізілер әрбір шара оқырмандарды бірден үйіріп әкете алырлықтай дәрежеде қызықты, тартымды, жақсы ұйымдастырылуы тиіс. Яғни басқаша айтқанда, кітапхана мен оқырман арасында ерекше бір байланыс туғызуы керек. Одан оқырман өз керегін алумен қатар өзінің сол мақсаттағы ұсынысын, талап-тілегін ортаға сала алады.

Ал өлкетанулық қорды насихаттау барысындағы кітап көрмелерінің де оқырмандарға берер тағылымы мен көмегі аса зор. Олар белгілі бір тақырып бойынша іріктеліп немесе белгілі бір айтулы тұлғаның өмірі мен шығармашылығына арналып та ұйымдастырылуы мүмкін. Көрме тақырыбы тартымды, оқырманның назарына бірден ілігетіндей болуы, қысқа бейнеленуі шарт. Қандайда бір кітапханадағы насихат жұмыстары оқырманның қалыптасуына және оның білімінің тереңдей түсуіне көп септігін тигізеді. [5]

Өлкетану әдебиеттерінің оқырмандары ұғымына негізінен жалпы оқырмандар да, балғын оқырмандар мен жасаөспірім оқырмандар да, өлке зерттеушілер де, насихаттаушылар да, өздігінен білім алушы оқырман топтары да кіре алады. Себебі әрбір азамат өз өлкесінің тарихын, мәдениетін т.б. рухани қайнарларынан қасиетті кітапханалар арқылы сусындай алады. Оқырмандарға сол өлке ұғымының мәнін, мазмұнынын ашып, терең түсіндіруде кітапханаларда кітапханашылар үгіт-насихаттардың түрлі формаларын ойластырып, жүзеге асырады.

Өлкетану әдебиеттерінің оқырмандарының қатарында жас ерекшеліктері, білімдері жағынан әрқилы оқырмандардың болуы бұл саладағы атқарылар істердің жүгін ауырлата түседі. Оның мәні мынада, мысалы белгілі бір сала мамандарына арнап өткізілер шараның және мектеп оқушыларымен өткізілетін шараның шаралардың ұйымдастырылу құрылымы әртүрлі және бірін-бірі өзара қайталамайтындай болуы шарт. Яғни үгіт-насихат жұмыстарының барысында оқырмандардың білімі, жас ерекшеліктері қатаң түрде ескерілуі керек. Кітапханадағы барлық өлкетану жұмыстары өз өлкесі туралы білімді кеңейту мен насихаттауға арналады. Өзінің даму баспалдақтарымен өрлей келе өлкетанудың елдің өткені мен бүгінін танытуда, ұрпақ тәрбиесінде ерекше маңыз алады. Кітапханадағы өлкетану жұмыстары барлық кітапханалық процестің бөлігі болып саналады, ол әр ғылым салалары бойынша білімді насихаттауда, тәрбие жұмысында, кітап оқуға басшылық жасау проблемалары мен кітапхана ісіне басшылық жасаудағы ортақ мақсаттардағы әдістемелік жұмыстармен байланысып, түрлі елді мекендердегі кітапханалық қызмет көрсетудің ортақ деңгейіне әдістемелік көмек беру болатын, немесе кітапханалық жұмыстың формалары біріге келе әр оқырманға өз өлкесі туралы білімді жүйелі түрде насихаттау. Әр өлке сол өлкеде өткен тарихи оқиғалармен ерекшеленеді. Жалпы алғанда өлкетану әдебиеттерін насихаттаудағы барлық жұмыс бағытттары өлке тарихы мен оның даму деңгейлеріне байланысты болады. Кітапханаларда өлкетану әдебиеттерін насихаттау-қазіргі кітапханалар алдындағы келелі істердің бірі болып саналады. Кітапханада өлкетану әдебиеттерін ұйымдастыру неғұрлым жақсы болса, насихат жұмыстарының нәтижесі де соғұрлым оңды болады. [6]

Халқымыздың, елімізге, жерімізге, Отанымызға дееген ыстық сүйіспеншілігін, мақтаныш сезімін арттыруда, ата дәстүрдің, баба тарихтың, төл мәдениет пен төл әдебиеттің желісін үзбей ұлтымыздың асыл мұрасы ретінде көздің қарашығындай сақтап, ілгері дамытып отыруда рухани отты үрлеп отырған кітапханалар мақсаты жалғыз-ақ. Ол халыққа қалың оқырман қауымға тарихты зерделеуте, мөдениет пен әдебиетті түсіндіруде, тектілігін ұғындыруда және ұлт шежіресін терең бағалап, ертеңгі ел иелері болатын азаматтар дайындауға өз тарапына көмегін аямай, шарапатын тигізу. Кітапханаларда өлкетану әдебиеттерін насихаттаудың түрлі шараларын әлі де болса кеңейте, дамыта түскен жөн. Ол енді болашақ мамандар еншісіне тимек.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Назарбаев Н.Ә Қазақстан Республикасының Президентінің Қазақстан халқына жолдауы. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру// Егемен қазақстан.-2017, 26 сәуір.-1-2 б.

2. Ахметова С. Өлкетану библиографиясы.-Алматы, 1979.-61 б

3. Әбдіғүлов Б. Ұлттық дәстүрлерді қалыптастыру жөнінде// Қазақ тарихы, 1999, № 3, 65-69 б.

4. Краеведческая библиография. Учеб. для библ. факт-ов ин-тов культуры и пед. вузов. —М., 1978.-166 с

5. Краеведение. Пособ. для учителя. /Под.ред. А.В. Даринского/ -М., 1987.

6. Краеведческая работа библиотеки. Метод. пос. — Алматы,1994.

Yeskebayeva Azhar Nurakynovna
Senior teacher, JSC “Civil Aviation Academy”, “Aviation English”, eazhara@mail.ru

EFFECTIVE METHODS OF TEACHING PROFESSIONAL ENGLISH

Summary. *This article considers the basic methods of teaching professional English and identifies the role of teaching English for professional purposes. Teaching professional English is an urgent task for the entire international community. The answer to life's challenges is to help students prepare for their career success by providing methodological materials that help students become demanded, successful and accomplished competitors in the current employment market. In solving this complex task, all the participants in the educational process, who act as critical partners and contribute to improving the quality of methodological materials and methods of teaching future specialists to the English language, can be of great assistance. In this case, the main participant in the pedagogical process of teaching English for professional purposes is a student with his individual professional needs.*

Key words: *method, English for specific purposes, professional English, competence, CLIL.*

Түйін. *Бұл мақалада кәсіби ағылшын тілін оқытудың әдістемесі қарастырылып, оны оқытудың мақсаты айқындалады. Кәсіби ағылшын тілін оқытудың маңыздылығы зор. Себебі, ғарыштап дамыған ортада кәсіби бағытталған ағылшын тілін меңгеру заман талабы болса, екінші жағынан ағылшын техника тілі болып табылады. Ал, кәсіби ағылшын тілін меңгерген маманның нарықта ролі айқындалып, бойына негізгі құзіреттілікті сіңірген болашақ маманды даярлауда алдыға қойылатын негізгі мақсат-аталмыш пәнді оқытудағы әдіснаманы дұрыс таңдай білу болмақ.*

Кілт сөздер: *әдіснама, кәсіби ағылшын тілі, құзіреттілік, ПМКО.*

Резюме. *В этой статье рассматриваются основные методы обучения профессиональному английскому языку и определяется роль преподавания английского языка в профессиональных целях. Обучение профессиональному английскому языку является неотложной задачей для всего международного сообщества. Ответ на жизненные задачи - помочь студентам подготовиться к своей карьере, предоставив методические материалы, которые помогут студентам стать востребованными, успешными и опытными конкурентами на текущем рынке труда. При решении этой сложной проблемы все участники образовательного процесса, которые выступают в роли важнейших партнеров и способствуют улучшению качества методологических материалов и методов обучения. В этом случае основным участником педагогического процесса преподавания английского языка в профессиональных целях является студент с его индивидуальными профессиональными потребностями.*

Ключевые слова: *метод, английский для конкретных целей, профессиональный английский, компетентность, CLIL.*

Nowadays, professional English is taught in various ways around the world. Since the sixties of the last century, when for the first time people started talking about teaching English for specific purposes as a separate direction of teaching English as a foreign language, this aspect of teaching English has developed noticeably and has taken a leading position in teaching English for specific purposes. In the conditions of dynamic development of the process of international integration and information exchange, specialists of any industry, besides traditional training, need a tool that allows efficient and effective exchange of professional information. Such a tool is a professionally oriented language or language for professional purposes. Also, professional English teaching is a new direction in the development of the theory and practice of teaching English for specific purposes and a new direction of the corresponding approach to learning, which is based on the needs of the trainees. Professionally-oriented training is focused on the specialization or choice of specialty in the areas: science, technology, business, economics, social sciences, art and aviation.

The purpose of professional English teaching is the formation of a professional communicative competence of a particular profile that is foreign to the professional communicative competence, which is expressed in the formation of communicative skills and habits of all types of speech activity: reading, writing, speaking, listening, sociocultural skills in accordance with the needs of trainees and educational institutions and the requirements of the State Educational

Standard [1].

Foreign professional communicative competence is a concept of professional linguodidactics, which includes: general education, linguistic, sociocultural, strategic, special, discursive, information, and business components.

This is a complex system of knowledge and an integrative linguistic and professional characteristic of the language personality of a specialist, considered as a qualitative aspect of the enhancement of subject-communicative knowledge and skills at the stage of professional development.

There are following competences of professional English teaching:

- strategic competence - the formulation of the ultimate goals of training as the search for an optimal solution of linguistic and professional problems;

- linguistic competence - mastering the complex of linguistic means, the formation of speech skills and skills of all types of speech activity, taking into account the specifics of the profile and the main spheres of communication;
- discursive competence - the ability to logically express thoughts in a situation of oral / written profile-oriented communication;
- information competence - the ability to satisfy the needs of a foreign language in the search for information, stimulating educational, cognitive and practice-oriented activities;
- computer competence - knowledge of the functionality of computer technology;
- intercultural competence - knowledge of own culture and culture of the country of the studied language, readiness and ability to conduct a dialogue of cultures;
- socio-cultural competence - the formation of skills and skills of speech behavior in accordance with typical situations of communication;
- business competence - mastering the skills and skills of business communication;
- functional competence - the ability to perform functional duties using a foreign language;
- interdisciplinary competence - the transformation of profile and linguistic knowledge, skills and skills in the process of foreign language-oriented communication [2].

The main tasks of the teacher are the selection and organization of training materials, the formulation of effective curricula and plans aimed at obtaining the desired learning outcomes, supporting the motivation of students, their efforts and diligence. Also an important element of working in groups is providing students feedback to the teacher, both for organizing the monitoring of the learning process, and for organizing counseling assistance to students [3].

An important element in teaching professional English is the ability of the teacher to create an atmosphere in the classroom for live communication and constructive disputes. Students acquire sustainable communication skills only when they have the opportunity to use them in communication with others. Very often, unfortunately, the teacher can be the only person who speaks English, which students can talk to, and the time for communication with each student in the classroom is limited.

Therefore, the teacher should develop and use effective methods for developing communication skills in their groups, and also involve in their work other resources, including on-line Internet resources, to stimulate communication outside the auditory walls. People are easier to learn a foreign language when they are highly motivated and have the opportunity to use their knowledge and skills in a language environment that they understand and are interested in [4].

There are different effective methods which help teachers to conduct the lesson easily:

- Traditional teaching method. Most teachers use a simple “translation method” to teach professional English courses. The traditional cramming (force-feeding) method of teaching is still prevalent and predominant, ignoring the active learning ability of students. For the traditional teaching mode, teachers lead students to sentence translation and memorizing new words and phrases. The entire teaching processes focus on the teacher’s role and action, and pay the less attention to students in the classroom. The traditional teaching mode is relatively inflexible lack of interest and subjective initiative in learning.
- Diverse teaching methods. In the teaching method, multimedia teaching was widely used (including Microsoft Power Point, slides, vivid pictures, animation, film clips and other video data related to environmental science and technology, etc.) to increase the amount of information and simulate the students' interests in learning. In recent years, the film and related video data (air pollution and control, wastewater treatment, solid waste landfill, ecological restoration) related to environmental problems are increasing, which can be used as the multimedia data in the teaching of professional English. The teaching practice shows that in the course of teaching, playing several relevant video films can significantly mobilize the enthusiasm of learning, and to some extent reduce the boring of professional English.
- Communicative method. The communicative method is based on the idea that successful learning of a foreign language occurs through its study in real situations, which in turn leads to a natural mastery and the ability to use a foreign language. The teacher has two main functions: the first role is to promote the communication process between all participants in the classroom, as well as the use of different types of activities. The second role is to act as the leader of this group, to control the learning process, and also to motivate students.
- The CLIL method (Content and Language Integrated Learning) has recently gained increasing popularity in the teaching of English. But in the classroom where CLIL technologies are used, the language is no longer the goal but a means of learning another subject, that is, the students see that with the help of English you can learn new interesting information. Learning the language immediately becomes more meaningful, because it is used to solve specific problems here and now [5].

All above mentioned methods' role is great in teaching professional English. If the teacher is striving to succeed in his work with the group, he needs to find and adapt new technologies to involve the new generation in the work in traditional directions with the help of multimedia learning tools and digital technologies, online resources and mobile applications.

References:

1. *https://journal.fledu.uz/en/innovative-methods-in-teaching-english-as-an-esp*
2. *Innovative methods reformation for professional English teaching in environmental science and engineering major. Mingliang Zhang, Haixia Wang. School of resources and environment, University of Jinan, Jinan 250022, China*
3. *Hutchinson, T., A. Waters. English for Specific Purposes. — Cambridge.*
4. *http://proenglish-blog.ru/metody-i-metodiki/chto-takoe-clil-ili-poznaem-mir-cherez-anglijskij.html*
5. *Минаева Л.В. и др. Преподавание английского языка для специальных целей: теория и практика / Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова, Ин-т гос.упр. и соц. исслед.[- М. : Унив. гуманитар. Лицей, 1997.*

Ескендір Несіп Нұралықызы
Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, аға оқытушы, esk_nesip@mail.ru

Құттыбаева Нүргүл Болатовна
Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, аға оқытушы, nurg_78@mail.ru

Жакина Гүлнұр Ергазиевна
Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, аға оқытушы, zgulnur88@mail.ru

БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТЕОРИЯ НЕГІЗДЕРІ ПӘНІНІҢ АЛАТЫН ОРНЫ

Түйін: *Мақалада мемлекеттік жалпы міндетті білім беру стандартына сәйкес экономикалық теория негіздерін оқыту қарастырылған. Қазақстанда жоғары білімді мамандарды даярлаудың салалық жүйесін қалыптастыру, ол гуманитарлық және техникалық ғылымдар саласындағы білімін үйлестіретін, жан-жақты ғылыми - практикалық көз-қарастарын жетілдіру, экономикалық теория пәнін жоғары оқу орындарында оқытуда туындайтын мәселелерді шешу, қазіргі заман талабына сай кредиттік жүйе бойынша оқытудың белсенді әдістерін, инновациялық технологияларды қолдана отырып жүргізу уақытты үнемдеуде де көптеген мәселелер қарастырылған.*

Резюме. *Статья посвящена изучению основ экономической теории в соответствии с государственным стандартом обязательного образования. Формирование отраслевой системы подготовки высококвалифицированных специалистов в Казахстане, сочетающей знания в гуманитарных и технических науках, совершенствование всестороннего научно-практического опыта, решение проблем экономической теории в высших учебных заведениях, активные методы обучения современной кредитной технологии, с использованием инновационных технологий и многих других проблем в экономии времени.*

Summary.*The article is devoted to the study of the foundations of economic theory in accordance with the State Standard of Compulsory Education. Formation of an industry-based system for training highly qualified specialists in Kazakhstan, combining knowledge in the humanities and technical sciences, improving comprehensive scientific and practical experience, solving problems in economic theory in higher education institutions, active methods of teaching modern credit technology, using innovative technologies and many other problems in saving time.*

Қазақстан Республикасының заңнамалары мен арнайы құжаттарында білім мен тәрбие берудегі мемлекеттік саясат белгіленіп, қазіргі білім беру мақсаты мен міндеттері көрсетіліп, оны шешу бағыттары айқындалған. Бүгінгі таңда білімнің мәні тек экономика мен қоғамның жаңа сапасын қалыптастыруда ғана емес, тұтастай адамзаттың маңызды факторы ретінде рөлі артып отыр. Заманауи өркениеттің болашағы, әсіресе адам өмірі мен әлеуетінің басты әлеуметтік-экономикалық проблемаларын шешуге дайын тұлғалардың қатысуымен анықталады.

Қазақстан Республикасын дүниежүзілік қауымдастық нарықтық экономикалы ел деп танып отыр. Тәуелсіздіктің қысқа жылдары аралығында мемлекетіміз дүниежүзілік қауымдастықпен кіріге отырып, экономикалық өсудің жоғары қарқынымен ерекшеленді. Осыған байланысты, қоғамдық даму деңгейінің, экономикалық қуаттылықтың және елдің ұлттық қауіпсіздігінің белгісі ретіндегі адами ресурстардың, білім беру жүйесінің рөлі мен маңыздылығы артады. Білім - әлемдегі өркениетті дамыған елдердің барлығында дерлік дамудың негізгі көрсеткіші мен негізгі басыңқы бағыты болып табылады. Шын мәніне келгенде, елдер тек тауарлар мен қызметтер өндіре отырып бәсекелеспейді, сонымен бірге олар қоғамдық құндылықтар жүйесі мен білім беру жүйесі арқылы бәсекеге түседі. Қазақстан Республикасының әлемдегі бәсекеге қабілетті 50 елдің қатарына ену міндеті елде ғылыми сыйымды технологиялық білімі бар, басқарушылық қабілетке ие, нарықтық экономикада дұрыс бағыт таңдай алатын жоғары білікті мамандар болған кезде және дүниежүзілік нарықтық экономиканың қажеттіліктеріне жауап беретін тиімді білім беру жүйесі құрылғанда шешіле алады [1].

Қазіргі күні Қазақстанда жоғары білімді мамандарды даярлаудың салалық жүйесі басым, ол гуманитарлық және техникалық ғылымдар саласындағы білімін үйлестіретін, жан-жақты білім алған, бірнеше шет ел тілдерін меңгерген, басқарушылық бейімі бар жаңа ғасырдың жұмысшы күшін дайындауды біршама шектейді. Даярлаудың мұндай деңгейін негізінен университеттер қамтамасыз етуге қабілетті. Мұны жоғары білім жүйесінде университеттік типтегі білім беру мекемелері басым дамыған елдер тәжірибесі көрсетеді.

Жоғары оқу орындарында студенттердің қазіргі нарықтық экономиканың қызмет істеу және даму заңдылықтарын оқып үйренуге көмектесуге, экономикалық білім деңгейін одан әрі арттыру, экономикалық түсіндіру жұмысының нысандары мен әдістерін жетілдіру, экономикалық теорияның жеке мәселелерін әртүрлі дүниежүзілік экономикалық мектептердің (классикалық, жаңа классикалық, кейнстік, институционалдық монетаристік, жаңа кейнстік т.б.) өкілдерінің көзқарастарымен

байланыстыра отырып қарастыру арқылы, студенттердің ой өрісін кеңейту мақсатында экономикалық теория негіздері пәні оқытылады [2].

Экономикалық теория негіздері пәнін оқыту кредиттік технология жүйесі бойынша мемлекеттік оқу стандарттары негізінде құрастырылған оқу жұмыс жоспарына сай 2 кредиттен тұрады. Ол келесідей бөлінеді:

- 15 сағат дәріс;
- 15 сағат семинар сабақтары;
- 30 сағат студенттердің оқытушының көмегімен жүргізілетін өзіндік жұмыс;
- 30 сағат студенттің өзіндік жұмысы.

Білім жүйесі, оның ішінде жоғары мектеп халықты жұмыспен қамтуды ынталандырып, жұмыссыздықты қысқартуда маңызды рөл атқарады. Ол еңбек нарығынан жастардың бір бөлігін тарта отырып, әлеуметтік шиеленісті әлсіретеді.

Кәсіптік білім адами капиталдың қалыптасуын қамсыздандырады. Адами капитал табыс әкеле алатын адамдағы қабілеттердің мөлшерін білдіреді. Ол тума біткен ақыл-ой мен физикалық қабілет, дарын, сыйды ғана қоспайды, сонымен бірге алынған білім мен біліктілікті қосады. Жұмысшы күшінің біліктілік деңгейі адами капиталдың жағдайын көрсетеді. Адами капиталдың артуы еңбеккерлердің кәсіптік-біліктілік деңгейінің өсуін бейнелейді.

Сонымен қатар жоғарғы оқу орнында экономикалық білім беру қажеттілігі студенттерді экономикалық мәдениетпен, қоғамның экономикалық даму заңдылықтарымен таныстыру, іскерлікке тәрбиелеу, еңбек ете білуге, өндіруге, өзін және өзгелерді рухани материалдық деңгейде ұстануына үйретуден туындайды.

Қазіргі қоғам өмірінің барлық білім беру саласында «білімді адам» (білім, білік, дағдыны меңгерген адам) парадигмасының «өмірлік іс-әрекеттерге дайындалған, құзыреттіліктер жүйесін меңгерген адам» (функционалдық сауаттылығы дамыған адам) парадигмасына ауысуы, яғни белсенді, шығармашылық ой-санасы қалыптасқан, өзін-өзі дамытатын, интеллектуалдық тұрғыда өзін жетілдіретін адамның қалыптасуын іске асыруға байланысты білім мазмұнына болашаққа бағдарланған жаңартулар жасауды қажет етеді [3].

Бүгінде еліміз бәсекелестікке, экономикалық өрлеудің жоғарғы қарқынына жету қабілеттілігіне ұмтылумен шектеліп қоймай, басты назарын «интеллектуалдық әлеуетке» аударып отыр.

Жастарға заман талабына сай білім беріп, олардың экономикалық мәдениетін көтеру – уақыт талабынан туындап отырған мәселе. Білім беруді дамытудың басты бағыттарының бірі экономикалық білімді қалыптастыру болып табылады. Сондықтан жаңа экономикалық қатынастарға көшу жағдайында экономика пәнін оқытудың объективті қажеттілігі туып отыр.

Экономикалық теорияны оқытудың негізгі мақсаттары қазіргі нарықтық экономиканың қызмет істеу және даму заңдылықтарын оқып үйренуге көмектесу. Болашақта экономика саласында қызмет атқаратын мамандардың экономикалық ойлау қабілеттерін қалыптастыру. Оқу барысында экономикалық теорияның жеке мәселелерін әртүрлі дүниежүзілік экономикалық мектептердің (классикалық, жаңа классикалық, кейнстік, институционалдық монетаристік, жаңа кейнстік т.б.) өкілдерінің көзқарастарымен байланыстыра отырып қарастыру арқылы, студенттердің ой өрісін кеңейту.

Экономикалық теория курсын оқыту барысында мынадай міндеттер орындалуы қажет:

- экономикалық өзгермелердің арасындағы себеп-салды байланыстарды сөзбен, графиктердің және математикалық тұрғыда талдай білуге үйрету;
- теориялық ілімді меңгеру арқылы экономикалық үлгілердің мәнін түсінуге көмектесу;
- экономикалық теорияның әдістемелік талдау әдістерін жете білу және олардың көмегімен нақты экономикалық процесстерді талдай білу.

Экономикалық теория курсын оқыту барысында студенттер сабақтың барлық түрлерінен берілетін тапсырмаларды міндетті түрде уақытында орындаулары керек. Дәріске келіп қана қоймай, оның барысында белсенді түрде оқытушымен бірге жұмыс істеу, лекцияда қарастырылатын экономикалық проблемаларды көре білу және олардың мәнін түсінуге тырысу әрбір студенттің міндеті. Экономикалық теория – қоғамдағы экономикалық қатынастардың жүйесін, оның даму заңдылықтары мен негізгі бағыттарын, ұтымды экономикалық шешімдердің әдістерін талдайтын және түсіндіретін ғылым. Экономикалық теория қоғамдық және әлеуметтік ғылым, оның пәні адамдардың іс-әрекеттері және экономикалық мүдделерімен тығыз байланысты. Сондықтан оны ұтымды экономикалық шешім қабылдау туралы ғылым деп те атауға болады.

Экономикалық теорияның дамуы қоғамның дамуымен қатар жүреді. Нақты экономикалық қатынастардың дамуына және күрделіленуіне байланысты теориялық көзқарастарда өзгеріп отырады,

жаңа ғылыми бағыттар мен мектептер пайда болады. Қазіргі экономикалық теория нақты экономикалық мәселелерді осы бағыттырдың шеңберінде түсіндіреді.

Экономикалық теория микроэкономика және макроэкономика негіздерін талдайды. Теориялық материалдар күнделікті тәжірибемен байланысты қарастырылады. Экономикалық теорияларды оқу барысында графикалық, және математикалық талдау әдістері кең қолданылады.

Экономикалық теория пәнінен дәріс сабағының негізгі дидактикалық максаты - студенттердің оқу материалын меңгеруіне қажетті бағыттаушы негізді қалыптастыру. Жақсы, дидактикалық мақсаттарға сай ұйымдастырған лекция лектордың аудиториямен шығармашылықтық тұрғыдан жасайтын қарым-қатынасы, оның танымдық эмоционалдық тұрғыдан тиімділігі жоғары болады.

Егер студенттің ойлау қабілеті белсенді болса, онда жаңа материал оңай, әрі тез оқытады, соңдықтан, лекцияда тыңдаушылардың белсенділігі мен ойлау қабілетін тудыру қажет.

Экономикалық теория негіздері пәнінен семинар сабағы барысында оқу-тәрбиелік үдерістің жүзеге асатын жақтары:

– бағдарламалық материалдарды, ғылыми әдебиеттер көздерін оқу тұрақты түрде үстемеленеді;

– дәріс барысында және өздігінше даярлану кезіндегі алған білімдерді бекіту;

– семинар кезінде өзгелердің және ұстаздың қосымша айтқан сөздері арқылы, бұрын алған білімдер байытылады;

– алынған білімдер жеке басының сеніміне айналады;

– теориялық мәселелерді, оның ұғымдары мен категорияларын ауызша сөйлеу кезінде еркін пайдалануға дағдыланады;

– оқытушы оқушылардың және өз даярлықтарының барысына бақылай алады.

Экономикалық теория пәнінен оқу-әдістемелік кешенге сай студенттер семинар барысында үйге берген тапсырмаларды толық орындап қана қоймай, семинар сұрақтарын талдау барысында өз беттерімен ойлау, өз ойын басқаларға дәлелді түрде жеткізе білу, басқаның ойын түсіну және оған сын көзбен қарау арқылы қарсы дәлел келтіру сияқты қабілеттерін барынша толық көрсетуге тырысуы керек.

Экономикалық теория пәнінен семинар сабағын өткізу формалары әртүрлі боуы мүмкін. Қалай болғанда да, шығармашылық түрдегі сөзсайыстар, қызығушылықпен туындаған пікір алмасулар болғанын мақсат ету керек. Алайда сөзсайстардың әрқашанда болуы міндетті емес.

Оқытушы басшылығымен студенттердің өзіндік жұмысы (ОСӨЖ), – аудиториялық және аудиториядан тыс уақытта орындалатын, танымдық үрдістердің белсенді өтуін сипаттайтын студенттердің оқу қызметінің ерекше түрі және студенттердің өз білімін ұлғайтуға оқыту мен дайындығының әсерлігін жоғарылату құралы болып табылады.

«Экономикалық теория» пәнінен оқытушының жетекшілігімен орындалатын өзіндік жұмыстарға бөлінген уақытта студенттер семинар сабақтары мен дәріске дайындалулары керек. Сонымен қатар семинар сабағына дайындалу барысында түсінбеген сұрақтарды оқытушының көмегімен талдау қажет. Бұл тарауда семинар сабағына енгізілмей қалған сурақтардан тапсырмалар беріледі. Оларды орындау тақырыптың мазмұнын толық және терең, жан-жақты ашып түсінуге мүмкіндік береді. Сондықтан оларды міндетті түрде орындау қажет. ОСӨЖ-дің тапсырмаларын орындау үшін студенттер өздерімен бірге, мүмкіншілігінше барлық қажетті оқулықтар мен оқу-әдістемелік құралдарды ала келулері керек. Егер студенттер тапсырмаларды өз беттерімен толық орындап және оқытушыға алдын ала тапсырған болса, олардың сабаққа келмеулеріне де болады. Оқытушының жетекшілігімен орындалатын өзіндік жұмыстар 5 тен 10 баллға дейін бағаланады.

Қорыта келе, жаңа технологияны меңгеру оқытушының оқу -тәрбие үрдісін жүйелі ұйымдастыруына көмектеседі. Оқытудың озық технологиясын меңгеру оқытушының кәсіптік шеберлігіне байланысты. Бұл әрбір оқытушыны ойландырып, жаңаша жұмыс істеуге, жаңа ізденістерге жетелейді. Сондықтан оқытушы өз пәніне психологиялық тұрғыдан қарап, әдістемелік шеберлікпен келу керек. Сабақ барысында интерактивті технологияларды қолдану оқытушы жұмысын өнімді, нәтижелі, ал оқушылардың білім алу әрекетін мәнді, қызықты, пайдалы етеді.

Жоғары оқу орындарында экономикалық теория негіздері пәні барлық мамандықтарға жүргізіледі, және оқу жұмыс жоспары бойынша жалпы білім беру пәндерінің міндетті компоненті болып табылады.

Мемлекеттік жалпы міндетті білім беру стандартына сәйкес экономикалық теория негіздерін оқыту бірінші курста қарастырылған. Осы жағдайда оқытушы мен студент студенттің ЖОО-дағы еңбек пен демалыс тәртібіне, сипатына, жағдайлары мен мамұнына бейімделу мәселесімен кездеседі. Берілген мәселенің әлеуметтік-психологиялық аспектілерін талдамай, өзара байланысты келесі жағдайларды қарастырайық:

1. Көптеген бірінші курс студенттерінде кредиттік жүйеге деген дайындықтары болмайды.

2. Өз күші мен қабілеттеріне сенімнің тұрақсыздығы.

3. Әрекетті санасы реттеудің әлсіздігі.

4. Берілген кәсіпті иеленуге психологиялық дайындықтың төмендігі.

5. Тандалған әдебиеттің ынталандырушылық сипатының жетіспеушілігі.

Осы тұрғыда, алдыңғы бөлімде аталып өткен мәселелерге сай Экономикалық теория негіздері пәнін оқытуда туындайтын мәселелерді шешудің келесідей жолдарын ұсынып отырмыз:

1. Оқу аудиторияларын дәріс, семинар және ОСӨЖ ұйымдастыру мен өткізуге қажетті техникалық оқу құралдарымен қамтамасыз етуді күшейту.

2. Оқу-әдістемелік құралдардың сапасына қол жеткізу үшін қазіргі заманғы ғылымға, психология мен педагогика талаптарына жауап беретін құралдар мен оқу-әдістемелік материалдарды дайындау қажет. Бұл ең алдымен тікелей пән оқытушысы тарапынан жан -жақты ізденуді талап етеді.

3. Оқытушылардың оқу-әдістемелік жұмыс бағытындағы жетістіктерін мотивациялау. Бұл олардың еңбек қызметтерінің нәтижесіне стратегиялық әсер ететін болады.

4. Оқытушылардың біліктілік және қажеттілік деңгейлеріне байланысты педагогикалық біліктілігін көтеруді жүйелі түрде ұстаныммен жоспарлау. Бұл кәсіби деңгейіне байланысты оқытушылардың біліктілігіне тиімді қол жеткізуге мүмкіндік береді.

5. Педагогтардың оқу-әдістемелік жұмыстарына қатысты сауалнама нысанында мониторинг жүргізу. Бұл оқытушылардың оқу-әдістемелік жұмыстарында кездесетін нақты мәселелерді айқындауға мүмкіндік береді.

6. Басқа білім беру мекемелерінің әдістемелік жұмыстарының оң тәжірибесін зерттеуді және ендіруді жалғастыру. Бұл білім сапасын арттыруға мүмкіндік беретін озық педагогикалық тәжірибені, жаңа ақпараттық технологияны енгізуге жол ашады.

7. Педагогтар үшін білім беру ортасын құру, шығармашылық күн тағайындау. Оқытушылардың оқу-әдістемелік, шығармашылық жоспарларында ағымдық оқу, ұйымдастырушылық-әдістемелік мәселелердің басым болуы оқытушының үздіксіз білім беруге және кәсіпқой-педагогикалық мәдениетін дамытуға кері әсерін тигізеді. Бұл тек оқу-әдістемелік емес, ғылыми жұмыспен айналысуға мүмкіндік беріп, оқытушының кәсіби біліктілігін арттыратын болады.

8. Университеттің ПОҚ кәсіпқой шеберлігін жетілдіру үшін жағдай жасау, оқытудың озық тәжірибесін тарату мақсатында оқу-әдістемелік жұмысты басқару аясында педагогикалық шеберлік кабинетін ашу керек.

Жоғарыда аталғанды қорытындылай келе, экономикалық теория пәнін жоғары оқу орындарында оқытуда туындайтын мәселелерді шешу, қазіргі заман талабына сай кредиттік жүйе бойынша оқытудың белсенді әдістерін, инновациялық технологияларды қолдана отырып жүргізу уақытты үнемдеуде де көптеген мәселелерді шешеді.

Экономикалық теория негіздерін оқытуды жетілдіру үшін келесідей ұсыныстар айтуға болады:

-экономикалық теория негіздері пәні жоғары оқу орындарының барлық мамандықтарында оқылатындықтан, әр мамандық бойынша өзіндік спецификасына қарай сабақты құрастыру, мысалы: заң факультетінде экономикалық теорияны оқытуда экономикалық саясатқа және олардың құқықтық аспектілеріне, әлеуметтік мамандықтарға еңбек нарығы, инфляция, жұмысбастылық сияқты тақырыптарға көбірек тоқталса пәннің құндылығы арта түсер еді;

-экономикалық мамандықтарға экономикалық теория курсының жалғасы ретінде микроэкономика және макроэкономика пәндері міндетті компоненттер құрамына кіреді. Осылардың қатарына халықаралық экономика пәнін енгізсе логикалық бірізді болып табылар еді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1 Сейталиев Қ. Педагогиканың жалпы негіздері: оқу құралы. - Алматы: Өлке, 2009. - 231 б.

2 «Экономикалық теория негіздері» пәні бойынша университеттің барлық мамандықтары студенттеріне арналған оқу-әдістемелік кешені / Дайынд. Андарова Р.К.,Ескендир Н.Н., Рахимжанова Г.К.., - Қарағанды: ҚарМУ баспасы, - 2013. – 109 бет.

3 Кредиттік технология бойынша оқитын студенттерге арналған көрсеткіш-анықтамалық / құрастырғандар Каргин С. Т., Гаголина С. В., Ақыбаева Г. С., Сақаева А. Н. – Қарағанды: ҚарМУ баспасы, - 2009. - 74 б.

Исабекова Ажар Ордабаевна
педагогика ғылымдарының кандидаты, С.Сейфуллин атындағы
Қазақ агротехникалық университеті, Астана қ., azhar_orda@mail.ru

Қожахметова Жанар Құламқадырқызы
педагогика ғылымдарының магистрі, С.Сейфуллин атындағы
Қазақ агротехникалық университеті, Астана қ., janka1981@mail.ru

ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ КОРРЕКЦИЯНЫ ҰЙЫМДАСТЫРУҒА ЖӘНЕ ПСИХОТЕРАПИЯ ЖҮРГІЗУГЕ ПАЙДАЛАНЫЛАТЫН ӘДІС-ТӘСІЛДЕР

Түйін. *Бұл мақалада психологиялық проблемаларды шешу мақсатында орындалатын коррекциялық жұмыстарды және психотерапиялық әдіс-тәсілдерді пайдалану жолдары көрсетілген.*

Резюме. *В этой статье обсуждается, как использовать коррекционную работу и психотерапевтические подходы для решения психологических проблем.*

Summary. *This article discusses how to use correctional work and psychotherapeutic approaches to solve psychological problems.*

Қазақстан Республикасында болып жатқан әлеуметтік-экономикалық және технологиялық өзгерістер мамандар даярлау жүйесіне жаңаша көзқарас пен техникалық және кәсіптік оқыту жүйесіндегі оқу үдерісін ұйымдастыру бойынша жаңа тиімді ізденістерді талап етеді [1]. Білім алу процесі - өте күрделі және ұдайылықты, тиянақтылықты, жүйелілікті қажет ететін ерекше іс-әрекет түрі. Мұнда адам болмысының барлық мүмкіндіктері жан-жақты пайдаланылуы қажет. Қазір біз ерекше әлеуметтік-тарихи, мәдени жағдайда өмір сүрудеміз [2]. Осы орайда, педагогикалық-психологиялық білім беру барысында студенттердің білім алу бағытын жақсартуда, жеке басының психологиялық проблемаларын шешуде, коррекциялық жұмыстар мен психотерапиялық әдіс-тәсілдерді пайдалану жолдарын көрсетуді жөн көрдік [5].

Психологиялық коррекцияны ұйымдастыруға және психотерапия жүргізуге пайдаланылатын әдіс-тәсілдер өте көп. Қазіргі кезде жеке тұлғалық қасиеттерді коррекциялау тренинг топтарында жүргізіледі. Тренингке қатысушылардың алдында тұрған, шешуін талап етіп отырған психологиялық проблемаларына байланысты психокоррекциялық топтар әр түрде болады. Оларды іріктеп алу және пайдалану клиенттің алдында тұрған проблемаларға және психологтың қай ғылыми ағымды қолдайтынына байланысты [2].

Осы проблемаларды шешуге психологиялық көмек көрсету, психопрофилактика, психокоррекция жасау және басқа мұқтаждарға көмектесетін шараларды жүйелі түрде ұйымдастыру қажет. Оның ішінде баланың дамуын диагностикалау, оның барлық мүмкіндіктерін ашу және балалармен, олардың ата-аналарымен, мұғалімдермен психологиялық қызмет шеңберінде коррекциялық көмек көрсету қажет [5].

Дені сау клиенттермен коррекциялық жұмыс жүргізгенде оны *тренинг тобы* деп атайды [2]. Осы топты ұйымдастыру түрлері оған қатысушылардың негізгі проблемаларына байланысты анықталады. Олар кейде коррекция жүргізу тәсілдері деп аталады. Бұл тәсілдердің негізгі 4 түрі бар. Тренинг түрлері шешуге алынған проблемаға байланысты анықталады.

Қарым-қатынас мәдениетін үйрету тобы

Мақсаты: қай ортада болсын өзін емін-еркін ұстауға, басқаларға жылы шырайлы болуға үйрету.

Бұл тренинг 3 кезеңнен тұрады.

1. Рәсімдік іс-әрекеттерді меңерту.

а) Танысу рәсімі

б) Топтық әнұранды орындау (әнұранды таңдап алу). Оны тренинг тобының әр кездесуі басталғанда және аяқталғанда орындау барлық қатысушылардың эмоционалдық тонусын көтеріп, қарым-қатынас жасуға жол ашады және топты нығайтады.

в) Ритуалдық сәлемдесу мен қоштасу. Сәлемдесу барысында топ мүшелері бір-біріне жылы сөздер айтып, дене терапиясы элементтері пайдаланады (қол алысу, құшақтасу, сипалау, т.с.с.), сонан соң кешегі ерекшеліктері мен әсерлілігін еске түсіріп, оң-теріс жағы қысқаша қатысушылардың барлығын өз ойларын басқаларға жеткізіп айтуға, болған оқиғаларды бағалауға үйрету үшін жүргізіледі.

2. Топтық шешім қабылдауға үйрету.

Бүгін жүргізілетін жұмыс жоспары талданып, ойындар іріктелініп, оларды жүргізу реті анықталады, іс-әрекеттің әрқайсысына берілетін уақыт нақтыланады. Ойындардың басым көпшілігі

рөлдік-сюжеттік, сондықтан кім қандай роль атқаратынын топтың өзі шешеді. Ойын аяқталғаннан соң әр қатысушының топтық тапсырманы орындауға қосқан үлесі талданып, олардың өз міндетін орындағанын топ және өзі бағалайды.

3. Топтық дербестігін қалыптастыру

Бұл тәсіл психологтың топтан «шығып», оларды өз бетімен барлық іс-әрекетті ұйымдастыруға мүмкіндік беру үшін қолданылады. Топ жұмысын ұйымдастыру реті, пайдаланылатын тәсілдер тізімі бойынша ешкімнен кеңес сұрауына болмайды. Дербес топ өз өмірлерін ұйымдастыру туралы шешімдердің барлығын өздері қабылдауы керек. Бұл тәсіл топтағылардың ашық-жарқындығын қалыптастырып, белсенділік көрсетуге тәрбиелейді, қабілеттілікті ашуға әсерін тигізеді және жетілдіреді.

Қарым-қатынас мәдениетін тәрбиелеу тобының жұмысы 4-7 кездесуден тұрады.

2. Эгоцентризмді бұзу тобы Мақсаты: өзімшілдік, дарашылдық, дүниенің негізі Мен, басқаның бәрі мен үшін өмір сүруі керек деген жағдайдан шығару, басқалармен санасуға үйрету.

Эгоцентризм адамның мінезін икемсіз етіп, ешкіммен санаспайтындыққа алып келеді. Эгоцентризм жақсы қалыптасқан адамдармен коррекциялық жұмыс жүргізгенде келесі кезеңдермен жүргізілетін тренинг қолданылады.

1 – рәсімдік кезең.

2 – басқаларды түсіну, аяу, жан ашу сезімін тереңдету кезеңі. Ол үшін бір-бірін тыңдауды керек ететін әрекеттер кеңінен пайдаланылады:

а) Кешіккенге, келмегенге болған оқиғаны толық айтқызу.

б) өз ойын, сезімін басқаларға айтып түсіндіру;

в) басқалардың сөзін тыңдату және өз пікірін айтқызу;

г) басқалардың сезімін сыйлауға үйрету;

д) әр адамның басынан өткен оқиғаларды талдау.

3 – эмоционалдық жағдайды баса әсер тигізу кезеңі. Бұл кезеңнің негізгі мақсаты эмоцияның теріс көріністерін шақырып, клиенттің ашуына тиетін және керісінше жауап беруге алып келетін жағдай жасау арқылы оның өзіне мінезінің күшті жақтарын көрсету, оған эмоционалдық қолдау көрсету. Қандай жағдай болса да оның өзін-өзі тұрақты ұстауға шамасы келетініне сенім білдіру. Осы жаттығу барысында ұстамдылық тағы басқа оң қасиеттер көрсетуге шақырып, осы ұстамдылығын жоғары бағалау арқылы басқалармен есептесу тәжірибесін қалыптастыру.

3. Өз проблемаларын түсінуге үйрету тобы

Мақсаты: адам өз проблемаларына толық түсініп, оны талдап, шығу жолын табуға шамасы келсе ол тұлға өзін-өзі қоршаған ортамен тепе-теңдікте ұстауға болатындығына сенімін күшейту.

Бұл топ келесі кезектегі іс-әрекеттер арқылы жүзеге асырылады.

А) Шағылыстыру тәсілі адамның әлеуметтік ортадағы позициясы қате екенін, барлық құбылыстарға реакциясы ақиқатқа сай еместігін көрсету және оның себебін түсіндіріп қабылдау. Бұл тәсілді қолдану нәтижесінде клиент проблемасын шешудің жаңа жолын іздеп, өз болашағын және осы болашақ өмірдегі басқа адамдармен қарым-қатынасының моделін жасауға кіріседі.

Сонымен, бұл тәсілдің негізгі мақсаты – адам өз қателерін өз санасынан өткізіп, шағылыстырып шығарып жіберу.

Б) Проблемасын өзінше талқылау (интерпретация).

Бұл тәсілдің мақсаты – қақтығыс туғызған ыңғайсыз, шытырман жағдайдың орын алған себептерін психолог көмегімен талдап, пациентке өзінің де кінәлі екенін түсіндіріп, қайда, қандай қателік жібергенін, оның мән-мағынасын толық түсінуге жәрдем береді.

В) Түсіндіру арқылы өзгелерге деген сенім мен иланушылықты қалыптастыру.

Г) «Жанама әсер» арқылы көмек көрсету тәсілі пайдаланғанда топтағылар бір-біріне сұрақ беруі арқылы қатысушылар өз мінез-құлқының, мінез көрсетуінің ерекшелігін анықтап, оны түсінуге жол ашылады.

4. Жағымсыз (ұнамсыз) стереотиптерді бұзу тобы

Мақсаты: ұнамды мінез құлықты қалыптастыру, клиенттің басқаларға ыңғайлы болуға үйрету.

Бұл топтың ерекшелігі келесі екі көріністен сипатталады.

А) Жағымсыз мінез-құлыққа қарсы әрекет арқылы тосқауыл қою.

Б) Жағымсыз мінезін сөз арқылы қоршауға алып, клиентпен одақтасу.

Барлық топтардың топтық іс-әрекеттері бірнеше кезеңде және фазада жүреді:

I – бағдарлау кезеңі (2-3 кездесу барысында)

II – қайта құру кезеңі (4-7 кездесу барысында)

III – бекіту (жаңа тәжірибені пысықтау) 2-3 рет.

І-кезеңде топтағыларды бір-бірімен таныстыру тренингі өткізіледі, еркін қарым-қатынас. Бұл кезеңде топтағылар рәсімдік мәселелерді шешіп, келесі кезеңге даярлықтан өтеді. Кезеңнің соңында топтың қалыптасуы аяқталады, қажет болса қатысушылардың бір-біріне эмоционалдық қатысына қарай кіші топтар құрылады.

ІІ-кезең. Реконструкциялық немесе қайта құру, топтағылар бір-бірінен қысылмай, өздерін емін-еркін сезіне бастайды [3]. Психологтың тактикасы негізгі мақсатқа толық бағынышты болады. Ол баланың мінез-құлқы сиысымсыз екенін анық көрсетеді, қатысушылар өз мінез-құлқын өзгертуі қажеттілігін неше түрлі әдіс-тәсілдер көмегімен жақсылап көрсетіп түсіндіреді. Бұл жағдайда адамның ішкі кернеуі төмендеп, басқаларды түсінуі, тілектестік, жанашырлық белгісі анық байқалады. Көптеген сюжетті-рөлді ойындар қолданылып, қарым-қатынас мәдениеті пысықталады [4].

Коррекцияны ұйымдастырудың осы кезеңі ең қиыны болып есептеледі. Өйткені коррекцияланушы психикасында күрделі өзгерістер пайда болады [5].

ІІІ кезеңде коррекцияланушы мінез-құлқының оң көрсеткіштерді тұрақты етуге, оларды пысықтауға психолог өте көп көңіл бөледі. Бала өзінің жаңа тәжірибесін өмірге алып шығып, барлық жағдайда сақтауға шамасы келетініне сенуі қажет. Осы жаңа тәжірибені пысықтауға арналған көптеген жаттығулар орындалады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. *Государственная программа развития образования в Республике Казахстан на 2016-2019 гг. - Астана, 2016. http://edu.gov.kz/ru*
2. *Дубацкая О.Б. Коррекция как метод психического развития детей, Шохан тағылымы.-9-конференциядағы материалдар тезисі. 2004ж. Көкшетау.*
3. *Кащенко В.П. Психологическая коррекция: Исправление недостатков характера у детей и подростков: Кн. Для учителя. – 2-е изд.- М., 1994.*
4. *Бекмуратова Г.Т. Мінез-құлқында ауытқулары бар балалардың ерекшеліктерін психологиялық тұрғыдан зерттеу. Этнопсихология және этнопедагогика,конференциядағы материалдар тезисі.А,2005ж.*
5. *Исабекова А.О. Психотерапия негіздері. Оқу құралы. Шымкент, 2015ж.*

ОӘК 378.04.

Беркимбаев К.М.
п.ғд., профессор

Исаев А.И.
Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, PhD докторант

БОЛАШАҚ ОҚЫТУШЫ-ЖАТТЫҚТЫРУШЫЛАРДЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІНІҢ МӘНІ

Түйін. *Мақалада құзырет, кәсіби құзыреттілік түсініктерінің негіздері талданған. Арнайы, кілттік, пәндік және арнайы құзыреттер анықатмалары түсіндірілген. Болашақ жаттықтырушы-оқытушылардың кәсіби құзыреттілігінің құраушысы болатын әдістемелік құзыреттілікті қалыптастырудағы әдістемелік іс-әрекет мақсаты, нысаны, ерекшеліктері, жалпы педагогикалық негіздері қарастырылған.*

Кілттік сөздер: *жаттықтырушы-оқытушы, құзырет, кәсіби құзыреттілік, әдістемелік іс-әрекет, әдістемелік құзыреттілік.*

Резюме. *В статье рассматриваются основы понятий компетенция, профессиональная компетентность. Определены значения специальных, ключевых и предметных компетенции. Рассмотрены цели, объекты, особенности и общие педагогические основы, являющиеся составляющей формирования методической компетентности будущего тренера-преподавателя.*

Ключевые слова: *тренер-преподаватель, компетенция, профессиональный компетентность, методические работы, методическая компетентность.*

Summary. *The article deals with the basis of concepts of competence, professional competence. The meanings of special, key and subject competencies are defined. The aim, objects, features and general pedagogical basis, which are a component of formation of methodical competence of the future trainer-teachers are considered.*

Key words: trainer-teacher, competence, professional competence, methodical work, methodical competence.

Жаңа дәуірдегі өркениеттің дамуына әсер ететін тенденциялар білім беруге жаңа талаптар қоюда. Білім беру ісі жаңа дәуір талабына сай келсе ғана өз нәтижесін береді. Сондықтан қазіргі уақытта дүние жүзінде білім мен ғылым саласында болып жатқан өзгерістер болашақ мамандар даярлауда жоғары мектептің алдына жаңа міндеттер жүктейді. Осыған орай, бүгінгі әлеуметтік білім беру кеңістігіне сай бейімдеп білім алу, жалпы ғаламдық танымды, ойлауды дамыту, өзінше ғылыми тұжырым жасауға, олардың қажетіне қарай ғылым жетістігін сұрыптауға, студенттің өзінің іс әрекетінің субъектісі болуына мүмкіндік туғызу - көкейкесті мәселе. Өйткені, тек жоғары білімді маман ғана қоғам мен экономиканың, әлеуметтік және мәдени өркендеудің көшбасшысы бола алады.

Н.Ә.Назарбаевтың 2018 жылғы 10 қаңтардағы елге арнаған «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» **атты елбасы жолдауында** «білім беру ісінде қолданылатын және басқа да перспективалы салаларды дамыту керек» [1] делінген.

Мемлекет басшысы Н.Ә. Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында: «Болашақта ұлттың табысты болуы оның табиғи байлығымен емес, адамдарының бәсекелік қабілетімен айқындалады» [2], - деген болатын.

Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында [3] алдағы жылдары жоғары оқу орындарында кәсіби маман даярлау тетіктерін жетілдіру мақсатында «Жоғары білімді мамандар даярлау Дублин дескрипторларына және жұмыс берушілердің қажеттіліктеріне сәйкес әзірленген білім беру бағдарламалары шеңберінде қалыптастырылады. ЖОО-ның білім беру қызметі нарығында олардың бәсекеге қабілеттілігін күшейтуге ықпал ететін білім беру бағдарламаларының кең спектрін ұсына алады» деп көрсетілген, әрі бағдарламаның іске асырылуының нәтижелері қатарында «... бәсекеге қабілетті мамандарды сапалы даярлауды қамтамасыз етуді» көздейтіндігі айтылған.

Білім беру үдерісін жаңаша ұйымдастыру оның философиялық, педагогикалық-психологиялық негіздерін, теориясы мен тәжірибесін тереңірек қайта қарауды қажет етеді. Бүгінгі философтар мен тарихшы, педагог ғалымдар білім беру саласында заманауи оқыту технологиялары мен әдістерін енгізумен ғана шектелмей, білім берудегі дүниетанымдық ұстанымдарды қайта қарау, рухани-адамгершілік және жалпыадамзаттық құндылықтарға бетбұрыс жасау заман талабы.

Жоғары білім - маманға білім, іскерлік және дағды ғана беріп қоймайды, ол жеке тұлғаны қалыптастырады.

Заман талабы өзгерген сайын жоғары оқу орындарына қоғам тарапынан қойылатын талап та өзгерді.

Бүгінгі таңдағы жоғары білімнің мақсатына жаңаша түсінікпен қарасақ, оны дамытудың басты стратегиялық бағдары - өмірге жауапкершілікпен қарайтын, дүниетанымдық мәдениеті жетілген, шығармашылық ойлауға дағдыланған, іскерлік қабілеттілігі биік, гуманистік ойлауы басым, кәсіби ілімімен қаруланған, адамгершілік қасиеттері мол білікті мамандардың жаңа ұрпағын қалыптастыру болып табылады.

Жоғары мектептің маңызды міндеттерінің бірі – кәсіби мамандарды дайындаудағы фундаментальды ғылымның орны мен рөлін жоғарылатудан келіп шығатын білім беруді ізгілендіру. Осыған байланысты дайындықты меңгеріп шыққан жоғары мектеп түлегі заманауи ақпараттар ағымын жылдам игеріп, өз іс-әрекетін дұрыс жолға қояды, яғни дұрыс пайдалана алады.

Біздің зерттеу бағытымызға байланысты жоғары мектептің негізгі бағыттарының маңыздысы арнайы жоғары кәсіби білім беру, сондықтан кәсіби білім беру болашақ дене мәдениеті мамандарын даярлау жүйесінің дамуына өз үлесін қоса алатын бірден-бір фактор болып табылады. Ғылым мен техниканың, технологиялардың өркендеп дамуы болашақ мамандарда кәсіби технологиялық білім мен іскерліктердің дамуына баса назар аударады.

Болашақ мамандардың бойында ұйымдастырушылық қызметі, өз бетінше шешім қабылдауға дағдыландыру, берілген тапсырмаларды жауапкершілікпен орындау, қызмет орнында, ұжымда адамгершілік, психологиялық ахуалды ұстап тұру қабілеттерін қалыптастыру ең маңызды міндеттердің бірі болып табылады.

Жоғары оқу орнының басты мақсаты- алдыңғы қатарлы жастар тәрбиелеу, адамзаттың мәдени және өнегелілік деңгейі мен оның ой-өрісін арттыру, жоғары білімді маман иелерін даярлау. Білім саясатының өзекті мәселелері – кәсіптік даярлаудың сапасын жақсарту, біліммен қамтамасыз етудің ғылыми-әдістемелік жүйесін түбегейлі жаңарту, оқытудың әдістері мен ұйымдастыру түрлерін өзгерту, педагогикалық ғылымдарды ұйымдастыруды қайта құру, ондағы алдыңғы қатарлы оқу-тәрбие тәжірибелері мен қазіргі қоғамның сұраныстарының алшақтығын жою, білімдегі жаңашылдықты саралау, білімді жетілдіру үдерісіндегі үздіксіздікті қамтамасыз етуде оның рөлін арттыру.

Мамандар даярлау жүйесінде білім берудің сапасын қамтамасыз етуде жоғары білімді дамытудың негізгі жолы мамандарды кәсіби даярлау сапасын арттыру болса, қазіргі кезде жоғары оқу орындарында кәсіби білікті мамандар даярлаудың жаңа тәсілдері ұсынылып, жаңа талапқа сай мамандар даярлаудың үлгісі жүзеге асырылатын болады.

Жоғары оқу орындарының қызметіне бағдарланған заңды құжаттарда келесі міндеттер айқын көрсетілген: - кең көлемді іргелі білімге ие, бастамашыл, еңбек нарығы мен технологияның өзгермелі талаптарына бейімделуге қабілетті кәсіби құзыретті мамандар даярлау; студенттердің сапалы білім алу құқығын жетілдіру, жоғары оқу орындары басшылығының сапалы білім беру қызметіне жауапкершілігін анықтайтын механизмдерді жасау және ендіру және т.б.

Еліміздегі дене шынықтырудың мазмұны мен оны жүзеге асыру жолдары, тәсілдері қоғамдық қатынастардың өзгеруіне, білім беру, оның ішінде жоғары оқу орындарында болашақ жаттықтырушы-оқытушылардың жалпы мәдени және кәсіби құзыреттерді меңгеру нәтижесінде кәсіби құзыреттілігін қалыптастырумен тікелей байланысты (сурет 1).

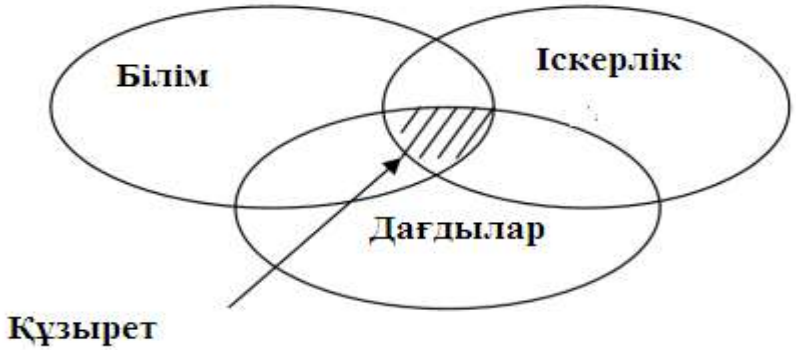

Сурет 1 – Құзырет құраушылары

Заманауи зерттеулерде педагогикалық қызметтің әртүрлі аспектілеріне байланысты мұғалімнің кәсіби құзыреттілігінің әр түрлі түрлері бөлінеді: когнитивтік (А. Белкин, В.В. Нестеров және т.б.); коммуникативті (А. Белкин, В.Введенский, В.В. Нестеров, Л М Митин және басқалар); кәсіптік-

техникалық (А. Белкин, В.В. Нестеров және т.б.); ақпарат (А. Белкин, В.В.Введенский, В.В. Нестеров); әдістемелік (Т.А. Загривная, Н.В. Кузьмина, Т.С.Сайсина және т.б.) және басқалар.

Кәсіби құзыреттілік компоненттері туралы әртүрлі авторлардың пікірлерін талдай отырып, біз олардың педагогикалық қызметтің түрлі қырына басымдық бергендігін байқай аламыз. Болашақ жаттықтырушы-оқытушылардың кәсіби құзыреттілігінің құраушылары: кілттік құзыреттер, пәндік құзыреттер, арнайы құзыреттер. Бұл болашақ жаттықтырушы-оқытушылар даярлауға да қатысты. Дегенмен, тұтастай алғанда, жаттықтырушы-оқытушылар дыңкәсіби құзыреттілігінің келесі компоненттерін анықтай аламыз: танымдық, кәсіби-технологиялық, ақпараттық, коммуникациялық, әдістемелік және т.б. [4]

Кілттік құзыреттер әмбебап және тұтастай кәсіби қызметтің табыстылығын қамтамасыз етеді.

Ал *пәндік құзыреттер* арнайы ерекшеліктерге ие және ол ерекшеліктер нақты пәнді оқытудың табыстылығын қамтамасыз етеді.

Арнайы құзыреттер тар бағытты және кездесетін педагогикалық міндеттерді шешуді қамтамасыз етеді.

Жоғарыда аталған құзыреттердің қатарына біздің зерттеу жұмысымыз үшін пәндік құзыреттер маңызды болып табылады. Пәндік құзыреттер нақты пәнді оқыту үшін қажет, ықпалды технологиялар көмегімен оқыту әдісін іске асыруды қамтамасыз етеді, әрі мұғалімге өзінің әдістемелік материалдарын жасауға мүмкіндік береді [5].

Пәндік құзыреттердің негізін әдістемелік әрекеттер құрайды. Енді болашақ жаттықтырушы-оқытушының әдістемелік әрекеттерінің негізгі тірек ұғымдарын қарастырайық.

Педагогиканың негізгі мақсаты оқыту үдерісінің құрылымдық элементтерін жинақтау, өзара байланыстыру олардың диалектикалық біркелкілігін қамтамасыз ету. Әдістемеде көбінесе: «қалай оқыту керек?», оқытудың қандай құралдары арқылы оқыту мазмұны оқушылардың білімі мен іскерлігіне айналады деген сұрақтар басым болады.

Әдістемелік әрекет толық мәнді және ол жаттықтырушы-оқытушының өзбетінше кәсіби әрекетінің түрі ретінде зерттелініп бітпеген мәселе. Педагогикалық әдебиеттерде әдістемелік іс-әркетке үш түрлі көзқарас қалыптасқан.

Бірінші көзқарасқа сәйкес, әдістемелік әрекет жаттықтырушы-оқытушының өзбетінше білім алуы, дидактикалық құралдармен жұмыс істеуі, пәнге, оқу іс-әрекетіне сәйкес білімін жетілдірумен байланысты әдістемелік жұмысқа тән болып табылады. Екіншісіне, нақтылы оқу пәнін оқытуға, үйретуге қатысты әдістемелік әрекет жатады. Бұл жағдайда авторлар жаттықтырушы-оқытушының әдістемелік және оқыту, үйрету әрекеттері ерекшеліктеріне назар аудармайды, ал «әдістемелік әрекет», «оқыту әрекеті» бір-бірінің синонимі ретінде қабылдайды.

Үшінші көзқарасты құптайтын зерттеушілер, әдістемелік әрекетті кәсіби-педагогикалық әрекет құрылымындағы салыстырмалы түрде өзбетінше көрініс табатын іскерліктер жиынтығы деп таниды.

Жаттықтырушы-оқытушылар әдістемелік әрекет маңызы мен ерекшеліктерін қабылдайды. Мәнділігіне байланысты бұл әрекет пәнді оқыту және тәрбиелеуден кейінгі үшінші орынды алады. Сондықтан әдістемелік әрекет кәсіби-педагогикалық әрекеттің өзбетінше орын алатын түріне жатқызылады.

Жаттықтырушы-оқытушылардың әдістемелік іс-әрекеті мақсаты – оқыту, оқу-жаттығу практикасын қамтамасыз ету. Жаттықтырушы-оқытушылардың әдістемелік іс-әрекеті қызметі: талдау; жобалау, оқыту мазмұнын жоспарлау мен жасауға, оқыту әрекетін даярлау мен жоспарлауға қатысты әрекет; құрылымдық, жаңа білім, білік және кәсіби білік пен дағдыларды қалыптастыру үдерісіндегі жаттықтырушы-оқытушы мен оқушының өзара әрекеттеріне бастайтын, алда тұрған сабақты жоспарлауға, оқу материалдарын алға тарту формаларына байланысты әрекеттер жүйесі; нормативтік, білім беру стандарттарын, оқу бағдарламаларының талаптарын, білім беру мекемелері типтеріне байланысты білім беру үдерісін іске асыру шарттарын орындау; зерттеушілік.

Жаттықтырушы-оқытушының әдістемелік әрекетін тікелей бақылау мүмкін бола бермейді. Талдауға, бақылауға жаттықтырушы-оқытушының оқыту әрекетін алуға болады. Әдістемелік әрекет, оны іске асыру жағдайлары мен тәсілдері - өте күрделі ойлау үдерісіне жатады. Мұнда педагогикалық үдеріс пен оны іске асырудың: әдістемелік, материалдық-техникалық немесе ұйымдастырушылық ара жігін ажырату үшін олардың әрекет пәндеріндегі айырмашылықтарын анықтау қажет.

Жаттықтырушы-оқытушының әдістемелік әрекет нысаны болып - кәсіби білім, білік және дағдыларды қалыптастыру үдерісі табылады. Әдістемелік әрекет пәні болып – нақтылы пән

мазмұнының ерекшелігі бойынша жаңа білім, іскерліктерді қалыптастыру үдерісінің әртүрлі тәсілдері мен әдістері, жүзеге асыру жолдары және оларды реттеу табылады.

Жаттықтырушы-оқытушының әдістемелік әрекет субъектісі болып - оқытушы немесе оқытушылар ұжымы табылады. Әдістемелік әрекеті нәтижесі болып – таңдап алынған оқу материалдарының әртүрлі ақпараттық формада, әдістемелік тұрғыдан өңделген; тапсырмаларды шешу алгоритмі; оқыту тәсілдері мен әдістері; оқу пәнін әдістемелік қамтамасыз ету; оқу/оқыту бағдарламалары және т.б. табылады.

Сонымен, жаттықтырушы-оқытушының әдістемелік әрекеті жеке пән немесе спорт түрі бойынша оқу-жаттығуды үйрету, оқыту мен оқу әрекеттерін реттеуді іске асыруға мүмкіндік беретін, оқыту құралдарын зерделеу, құрылымдау және жасау, жобалауға қатысты жаттықтырушы-оқытушының өзбетінше кәсіби әрекет түрі.

Жаттықтырушы-оқытушының әдістемелік әрекеті түрлеріне: - оқу-бағдарламалық құжаттарды, әдістемелік кешендерді талдау; - оқу материалдарын әдістемелік талдау; - оқытудың теориялық және практикалық сабақтары жүйесін жоспарлау; - сабақта оқу ақпараттарын моделдеу мен құрылымдау формаларын алға тарту; - оқушылардың спорттық ұғымдарды және практикалық дене іскерлігін қалыптастыру әрекеттерін құрылымдау; - пән, оқу-жаттығу бойынша әдістемелік нұсқаулар жасау; - пәндік білім, іскерлік және дағдыларды бақылау түрлері мен формаларын жасау; - сабақта оқушылардың әрекеттерін басқару мен бағалау; - сабаққа даярлану мен оның нәтижесін талдауда өзінің әрекетін бағалау.

Әдістемелік іс-әрекетті меңгеру әдістемелік ептілік арқылы қалыптасады. Ептілік – алдын меңгерген білімдер негізінде жаттықтырушы-оқытушының жаңа жағдайда қандайда бір әрекетті орындауы [6].

Білім беру мекемелері ерекшелігіне және оқытатын пән, үйрететін спорт түріне, олардың күрделіліктеріне байланысты зерттеу жұмыстарына сәйкес әдістемелік іс-әрекет бірнеше топқа жіктеледі. Жаттықтырушы-оқытушының әдістемелік іс-әрекетін төмендегіше беруге болады.

Бірінші топ жаттықтырушы-оқытушының кәсіби іс-әрекеттерінің дидактика-әдістемелік негіздерін меңгеруіне байланысты. Олар: 1. Пәнді оқытуға, спорт түрін үйретуге, дайындауға байланысты оқу-бағдарламалық құжаттарды талдау ептілігі; 2. Нақтылы тақырыпты оқытуға, оқу-жаттығу жұмыстарына байланысты әдебиеттерді таңдау ептілігі; 3. Оқу материалдарына, жаттығу жұмыстарына логика-дидактикалық талдау жасау ептілігі; 4. Берілген оқу ақпараттарына, үйрететін қозғалыс түрлеріне әдістемелік талдау жасау ептілігі; 5. Оқу материалдарын ұсыну формаларын таңдау ептілігі: блок-схема, жаттығуды орындау алгоритмі, тірек конспектілері және т.с.с. 6. Теориялық оқытудың және оқу-жаттығудың кешенді тәсілдерін жасау ептілігі; 7. Оқушылардың спорт түрлері бойынша қалыптасқан білімдері және іскерліктерінің деңгейлерін анықтау формаларын жасау ептілігі; 8. Оқушылардың әртүрлі оқу және оқу-жаттығу түрлерін ұйымдастыра білу ептілігі; 9. Теориялық сабақтарды және практикалық оқу-жаттығу сабақтарын талдай білуі.

Екінші топқа оқу материалдарын зерделеу ерекшеліктеріне байланысты. Оларға: 1. Әдістемелік талдау негізінде оқытылатын тақырып, үйретілетін оқу-жаттығулары бойынша сабақ жүйесін жоспарлау ептілігі; 2.Оқушылардың кәсіби іс-әрекеттеріне байланысты оқу және оқу-жаттығу жұмыстарын жоспарлау ептілігі; 3. Оқушылардың сабақ, оқу-жаттығу барысындағы әрекеттерін ұйымдастыра білу және оны басқару ептілігі; 4.Теориялық оқыту және оқу-жаттығу барысында оқыту әдістерін қолдана білу ептілігі; 5. Әдістемелік нұсқауларды талдау ептілігі.

Үшінші топқа алдыңғы қалыптасқан ептіліктерді жинақтауға байланысты. Олар: 1. Практикада, оқу-жаттығу барысында әдістемелік нұсқауларды, әдістемені және оқыту технологиясын қолдана білу ептілігі; 2.Нақтылы жағдайға және оқыту мақсатына байланысты оқыту әдістемесінің нұсқаларын қарастыра білу ептілігі. 3. Өзінің жеке оқытудың әдістемелік жүйесін жасау және оны ұсыну ептілігі [7].

Пәндік құзыреттер өзіне кәсіби педагогикалық функцияларды атқару қызметін қоса біріктіреді (оқыту, тәрбиелеу және басқару). Қазіргі кезде әдістемелік құзыреттілігі жеткілікті қалыптасқан, кәсіби жаттықтырушы-оқытушыларды даярлау маңызды болып табылады.

Пәндік құзыреттермен тығыз байланысты әдістемелік құзыреттілік қалыптасуы тиіс. Әдістемелік құзыреттілік - жаттықтырушы-оқытушының кәсіби құзыреттілігінің маңызды компоненттерінің бірі. Қазіргі педагогикалық әдебиетте осы түсінік түрлі жолдармен анықталады:

- педагогтың түрлі оқыту әдістерін меңгеруі, дидактикалық әдістерді білуі, оларды оқыту процесінде қолдана білуі, оқыту үдерісінде білім мен іскерліктерді меңгеру механизмдеріндің психологиялық ерекшеліктерін білу (Н.В. Кузьмина);

- педагогикалық кәсіпке, кәсіби білімдер мен іскерліктерді біртұтас алғандағы құндылық қарым қатынастың болуымен көрініс табатын оқытушы тұлғасының кәсіби мәнді, интегративтік, көпдеңгейлі сипаттамасы (Т.В.Сясина);

- оқу-әдістемелік қызметті сапалы жүзеге асыру үшін қажетті әдіснамалық білімдердің, әдістемелік дағдылар мен тұлғаның кәсіптік маңызды қасиеттерінің жиынтығы (Т.М. Мамонтов);

- жеке тұлғаның интегралдық сипаты, белгілі бір саладағы қоршаған ортамен тиімді өзара әрекеттесу мүмкіндігін беретін күрделі жеке ресурс (Р.П. Мильруд).

Осы мәселе бойынша зерттеулерді талдау жаттықтырушы-оқытушылардың әдістемелік құзыреттілігінің мәнін анықтауға мүмкіндік береді: - жаттықтырушы-оқытушының кәсіби құзыреттілік түрлерінің бірін білдіреді; - жаттықтырушы-оқытушының әдістемелік қызметінде кәсіби педагогикалық қызметтің бір түрі ретінде көрінеді; - студенттердің білімін және дайындығын тиімді жүзеге асыру үшін теориялық және практикалық дайындығының бірлігін білдіреді; - оқу-әдістемелік қызметін сапалы орындалуы үшін қажетті психологиялық және педагогикалық, әдістемелік және пәндік білім, дағды, тәжірибе, мотивация және жеке қасиеттерін жиынтығы негізделген.

Әдістемелік құзыреттілік өз құрамына бірқатар субқұзыреттерді біріктіреді: 1) ұйымдастырушылық; 2) жобалаушылық; 3) зерттеушілік; 4)бақылаушы.

Әдістемелік құзыреттілік құрылымында төрт деңгей бөлінеді: -әдістемелік хабардарлық (білім) - әдістемелік дайындығы процесінде стандартты жағдайларда көрініс табатын жеке тұлғаның қасиеттері мен сапалары; - әдістемелік сауаттылық - қабылданған стандарттар мен нормаларға сәйкес кәсіби қызметті жүзеге асыруға дайындық; - әдістемелік шығармашылық - стандартты емес жағдайларда және стандартты емес әдістер арқылы кәсіби проблемаларды шешу мүмкіндігі;

• әдістемелік өнер құзыреттіліктің ең жоғары көрінісі ретінде. Дегенмен, бұл деңгейге көп мұғалімдер қол жеткізе алмайды.

Әдістемелік құзыреттіліктің жоғары деңгейіне жету үшін болашақ жаттықтырушы-оқытушыларға бірқатар жағдайлар жасау қажет: - оқу орнының заманауи ақпараттық білім беру ортасы; - оқу орнының әдістемелік жұмысын жаңғырту; - жаттықтырушы- оқытушының кәсіби позициясы.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» атты Елбасы жолдауы. www.akorda.kz

2. Н.Ә. Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласы. www.egemen.kz

3. Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. www.edu.gov.kz

4. Неретин А.В. Подготовка тренера к созданию положительного социально- психологического климата в спортивной команде: Монография / А.В.Неретин. – Волгоград: ФГБОУ ВПО «ВГАФК», 2015. – 229 с.

5. Люботинский А. А. Характеристика методической компетентности в структуре профессиональной компетентности будущих учителей иностранного языка [Текст] // Педагогика: традиции и инновации: материалы V Междунар. науч. конф. (г. Челябинск, июнь 2014 г.). — Челябинск: Два комсомольца, 2014. — С. 154-157. — URL https://moluch.ru/conf/ped/archive/104/5789/ (дата обращения: 20.02.2018).

6. Омаров Б.С. Оңалбек Ж.К. «Болашақ педагог-жаттықтырушылардың кәсіби құзырлығын қалыптастыру әдістемесі (ұлттық спорт түрлері бойынша)». – Түркістан. 2015. - 186б.

7. Сергеев, А.Г. Компетентность и компетенции: моногра- фия / А.Г. Сергеев ; Владим. гос. ун-т. – Владимир: Изд-во Владим. гос. ун-та, 2010. – 107 с.

ӘОЖ 378.147:811.512.122.(574)

Исаева Жазира Исақызы
Ф.ғ.к, қауымдастырылған профессор «Әдістемелік бөлім» басшысы,
Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық Қазақ-Түрік Университеті, jazirhon79@mail.ru

Буркитбаева Меруерт Алпысбековна
Қазақ тілі және әдебиеті мамандығының 2 курс докторанты
Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық Қазақ-Түрік Университеті, ram-meruert@mail.ru

ТІЛДІ ОҚЫТУДА СӨЙЛЕУ ӘРЕКЕТІ АРҚЫЛЫ ЖАЗУ ІСКЕРЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Резюме: *Бұл мақалада тілді оқытуда сөйлеу әрекеті арқылы жазу іскерлігін қалыптастыру мәселесі зерттелген. Осы бағытта сөйлеу әрекетіне үйретудің қазіргі заман әдістеме талаптарына сай мәтін туралы білімін, функциональды-мағыналық сөйлеу типін, стильдер мен түрлердің, жаңартылған сөз әрекетінің сөйлеу жүйесін құру керекті айқындалған. Жанрлық-стилистикалық жіктемелінің монологтық пікірлер түзудің нақты практикалық тәжірибелерімен қатар қолданылып, құралдық сипатқа ие болатындығы қарастырылған. Шетелдік және отандық зерттеушілердің сөйлеу іс-әрекеті теориясының тұжырымдары, жанрлық тұжырымдама бойынша, тілді оқыту әдістемесінде сөз әрекетін, сөйлеудің нақты пікір формада жасауды ұсынып және бұл формадан тыс сөз әрекетінің жасалмайтындығы қарастырылған.*

Кілт сөздер: *сөйлеу әрекеті, стильдер, жанр, тілді оқыту әдістемесі, шығарма жазу, монолог, диалог, пікірлесу стилі, сөйлеу жанры, жанрлық тұжырымдама.*

Аннотация *В этой статье анализируется проблема формирования письменной речи посредством речевой деятельности в преподавании языка. В этом направлении необходимо знание работы по текстам, стиля речи функционального смысла, стилей и типов, а также система речи в соответствии с современной методологией речевого обучения. Жанрово-стилистическая классификация основана на использовании реалистичной практики решения речи монолога, а также на инструментальной основе. По исследованиям речевой теории иностранных и отечественных исследователей, жанровая концепция, речь в технике преподавания языка, презентация речи в форме реалистического взгляда и возможность неформальных слов.*

Ключевы еслова: *речь, стиль, жанр, методика преподавания языка, написание композиций, монолог, диалог, стили диалога, речевой жанр, жанровая концепция.*

Abstracts: *This article analyzes the problem of the formation of written speech through speech activity in the teaching of language. In this direction, knowledge of the text, the style of speech of the functional sense, styles and types is necessary, as well as the speech system in accordance with the modern methodology of verbal education. Genre-stylistic classification is based on the use of realistic practice of solving a monologue, as well as on a tool basis. According to the research of the speech theory of foreign and domestic researchers, the genre concept, speech in the language teaching technique, the presentation of speech in the form of a realistic view and the possibility of informal words.*

Keywords: *speech, style, genre, teaching methods of the language, writing songs, monologue, dialogue, dialogue styles, speech genre, genre concept.*

«Сөйлеу әрекетіне үйрету» қазіргі заман әдістеме талаптарына сай мәтін туралы білімін, функциональды-мағыналық сөйлеу типін, стильдер мен түрлердің, (жанрлар) жаңартылған сөз әрекетінің (сөйлеу) жүйесін құру керекті өздігінен туындап отыр. Олар жанрлық-стилистикалық жіктемелі монологтық пікірлер түзудің нақты практикалық тәжірибелерімен қатар қолданылып «құралдық» сипатқа ие болады.

Зерттеуші Бахтиннің жанрлық тұжырымдамасы бойынша, тілді оқыту әдістемесінде сөз әрекетін (сөйлеу) әрқашан нақты пікір формада жасауды ұсынып және бұл формадан тыс сөз әрекетінің жасалмайтындығын алға тартады. Біртұтас пікірдің «аяқталуы» үш факторға – заттық-мағыналық бітім, сөйлеу ниеті және типтік құрылымдық-жанрлық формалармен анықталады[1].

Бұл әдістемелік қағидалар XX ғасырдың екінші жартысында ғана қалыптасты, XIX ғасырдың ортасында Л.Н. Толстой «Тіл үйренуде мұғалімнің басты өнері балаларды шығарма жазу баспалдағындағы басты жаттығуы тапсырма беруде емес, тақырыпты ауқымды таңдауынан және шығарманың бастапқы тәсілдерін көрсетуден тұрады»,–деді [2]. Ең бастысы оқушы жазу неге қажет, жазғанның қызықтылығы неде екенін түсінуі, яғни «өмірді сөзбен өрнектеудің сұлулығымен бұл өнердің тартымдылығын» ұғып, меңгеруінде. Л.Н. Толстой яснополяндық мектеп шәкірттеріне «мақал-мәтелдермен жазуды ұсынып эмпирикалық жолмен шығарма жазуға үйретудің өзіндік авторлық кадамын бастаған болатын. Бұндағы автор ұсынған өнімді идея білімгерлерді топтық шығармашылық әдіске жетелеп, оны қолдануда үшінші сынып балалары мақалдарға шығарма жазса, ал ұстаз оларды бақылаумен, бағыт-бағдар нұсқаумен айналысты. Толстой сонымен қатар, шығарма

жазуға үйретудің басқа да тәсілін жүргізді, онда сюжеттен және оның елесінен хабардар ету жолымен тақырып таңдауды ұсынды. Ұстаз үшін «үйлесімнің, шындықтың, сұлулық пен жақсылықтың басты бейнесі» бола білген шаруа-балалары шығармаларын шағын әңгіме (повесть) формасына айналдырып, дамытты. Оқушылардың озық жұмыстары «Ясная Поляна» журналында жарияланды, ал жазушының педагогикалық тәжірибесі қорытылып, авторлық дидактика тәсілдері түрінде баяндалды.

Л.Н.Толстой шығарма жазудағы шындықпен шәкірт пікірінің жанрлық-стилистикалық өрнектелуінің ептіліктері мен талаптарын жүйелі түрде енгізбесе де, бұл үшін қажет көптеген ептіліктер мен дағдыларды күні ілгері дұрыс дамыта білді. Бұл талаптар XIX ғасырдың алдында және XX ғасырдың алғашқы онжылдығында жарияланбады. Шығарма жазу бойынша практикалық нұсқаларда жазба монологтық пікір түзуге орай жалпы ұсыныстар: тақырып жөнінде, мәліметтерді қалай жинақтау әрі оны өңдеу, мәтін жоспарын түзу, шығарманың алғашқы жазбасын өрнектеу және сөздік қателіктерді түзету арқылы ғана берілді[2].

Осы орайда, отандық ғалым А.Байтұрсынұлы мәтінді шығарма сөз деп атайды және оның ауызша да, жазбаша да болатындығын айтып, мәтінді сөйлеудің бірлігіне жатқызады: «Сөз өнерінен жасалып шығатын нәрсенің жалпы аты шығарма сөз, ол аты қысқартылып шығарма деп айтылады. Ауызша шығарған сөз болсын, жазып шығарған сөз болсын бәрі шығарма болады» [3].

XX ғасырдың 20-30-жылдарында әйгілі шетелдік әдіскерлер (В.В. Голубков, А.В.Миртов, М.А. Рыбининова, К.Б.Барков және т.б.) жұмыстарында жеке шешендік өнерінің қызметтері арнасында қалыптасқан «сөйлеуге үйретудің» кейбір тәсілдерін – біртұтас пікір бойынша кезеңдік жұмыс (ой-түрткіден алғашқы жазбаға дейін) әрқилы талдау үшін оқушыларға ұсынылатын және оқушылардың өзіндік пікірін жазуға эталон болатын мәтін-үлгімен көпқырлы жұмыс түрлері көрсетілді.

Кейін, 60-жылдары ғалым-әдіскерлер Т.А.Ладыженская, М.Т.Баранов, В.А.Добромыслов жазба монологиялық пікірлерді жазуға үйрету тәжірибесін теориялық ой сарабына салумен «сөз әрекетіне (сөйлеуге) үйретуде» жазба пікірдің бір түрінен өзгесіне өту (мектеп шығармашылығы/баяндама), жас кезеңдерін топтап, сыныптар бойынша оқытуды жіктеу және өзіндік мәтіндер жасауға үйренуден болатын жалғастықты (Т.А.Ладыженская, А.Ю.Купалова, Ф.А.Новожилова жұмыстары); оқушыларға ұсынылатын шығарма тақырыптары мен олардың мазмұны мен орындалу формалары жөніне тұжырымдар жасады (Т.Ладыженская, А.Н.Леонтьев, Л.И.Лурия, Л.И.Ботович және т.б. жұмыстарында) [4].

Сол уақытта біртұтас сөйлеуге үйрету кешені міндетті балалық, жасөспірімдік шақ және педагогикалық психология деректермен оқытуды үйлестіру, олардың шәкірттер тәжірбиесіне сәйкестігі жөніндегі идеялары да енгізілген болатын. Бұл проблемалар Л.С. Выготский, А.Н. Леонтьев, А. Р. Лурия, Н.И. Жинкин, Л.С. Гальперин, Л.И. Божович және тағы басқа ғалымдар тарапынан зерттелді. Олардың еңбектерінде сол тіл білімі әдіскерлерінің тұтас сөйлеуге үйретудің қалыптастырылған жүйесін анықтаған сөйлеу іс-әрекеті теориясының тұжырымдамалық ережелеріне психологиялық-педагогикалық негіздемелер берілген. Осы теория негізгі ережелерден бастау алып, тіл – адам санасында ортақтасу және болмысты бейнелеу құралы болуымен адамдар қарым-қатынасының құралы ретінде қолданылады. Өзінің коммункативтік қызметінде ол интелектуалды-сөйлеу іс-әрекетінің ерекше түрі есебінде анықталады. Сөйлеу әрекетінің құрылымы А.Леонтьев тарапынан әрекетті іске асырудың кезеңдік әдісі сипатында анықталған болатын. Ол кезеңдер: ортақтасу шарттары бағдарын айқындау, жоспарлау (пікір бағдарламасын түзу және мазмұнын таңдау, сөйлеу әрекетін орындау және қадағалау (сөйлеушісіне жазушы сөйлеу әрекетінің нәтижесін ортақтасу міндетімен салыстырады).

Бірінші кезеңнің өзінде шәкірт сөйлеу әрекетінің міндеттерін және коммуникативтік шарттар мақсатын нақтылау формасы (ауызекі/ жазба), түрі (монолог, диалог), пікірлесу стилімен сөйлеу жанры мәселесін шешіп алуы тиіс. Екінші кезеңде, ішкі сөйлеудегі пікір бағдарламасын түзуде сөйлеу тақырыбын, пікірдің негізгі ойын және стиль, тип, түр және сөйлеу формасы талаптарымен мазмұн таңдауға қойылатын шектеулерді анықтау басты роль ойнайды. Дәл осы стилді және сөйлеудің функционалды-мағыналық типін таңдау ситуациясына қойылған оқушы, үшінші кезеңде іске асыру фазасында мәтін жанрын анықтауына тура келеді.

Сөйлеу іс-әрекеті теориясының осы тұжырымдары тұрғысынан Т.А.Ладыженская басшылығында ғалым-әдіскерлер көркем жазба мәтіндер жасау үшін оқушыларға қажет коммуникативтік ептіліктерді белгіледі (олар авторлар тарапынан жүйе түрінде баяндалған). Сонымен бірге үш негізгі өзара байланыста мәтін бойынша жұмыс кезеңдері анықталған:

–дайындық процессі;

–жазу процессі;

– жазғанды жетілдіру процессі[4].

Ана тілінде жазба сөздің туындауында оқушылар бұл құрылымды бейсана орындайды. Ана тілі қазақ тілі болмаған жағдайларда оны үйрену қостілді оқушыларда проблемаларды туғызады (ана тілі мен игерілуші қазақ тілінде ойлау процесінің өзара әрекеттестігі, осы тілдердің оқушылар санасында бейнелену сипаты және т.б.) Л.З.Шакирова, Р.Б.Сабиркоев пікірінше, «ана тілі болмаған екінші тілде сөйлеуді үйрету жаңа, бұрын маңызы болмаған сыбыстар мен қағидаларды қалыптастырумен байланысты болуы тиіс.[6] Мақсаттарға қол жеткізуде негізгі қалаушы роль әр деңгейдегі тіл бірліктерінің барша жиынтығы және сол бірліктерді істе пайдалануды ой сарабына салушы тіл білімдеріне тиісті». Л.З.Шакирова. Р.Б.Сабиркоевтың әділ шешіміне орай оқушылардың тілдік білімдерінен құрылатын барлық іс-әрекет түрлеріне өзара байланысты оқыту барша оқу манералық біртұтас сөз хабарламасы ретіндегі мәтін негізінде біріктіруді талап етеді[5].

Бұған түсініктемені Бахтиннің жазбаларынан табуға болады. Оның пікірінше жанрдың әрекеттілігі орасан ауқымды, осыдан «оларды біріңғай үйрену жолы жоқ және болмайды. Функционалды әрекеттілік сөйлеу жанрының ортақ белгілерін дерексіздендіреді. Осымен сөйлеу жанрларының жалпы проблемалары ешқашанда шын мәнінде алға тартылмағаны айғақталады. Пікір айтудың және оның типтерінің жалпы лигвистикалық проблемалары тіпті де ескертілмеген»[1].

Демек, мектептерде қазақ тілін оқыту әдістемесі тұрғысынан негізгі тілдік (сөйлеу) ұғымдарын (мәтін, стиль, коммуникация, жанр) нақтылап алу қажет.

Қорыта айтқанда, тілді оқыту әдістемесіндегі «жанрлық нәтиже» талаптары XX ғасырдың соңғы кезеңінде ғана анықталды. Дегенмен, бүгінгі күннің өзінде қостілді оқушылардың монологтық жазба пікіріне қатысты «жанр» ұғымы дәл әрі бір мәнді болмауда. Бірде бір пікір (соның арасында сөздік пікір түрі болған шығарма) жанрдан тыс бола алмайтыны айқын анық. Бірақ жанрды нақты анықтайтыны бұл сөйлеу типі ме, баяндау стилі ме, композиция ма не осы құрамдастардың жиынтығы ма –жетерлік айқындалған емес, сондықтан әлі де зерттеуді қажет етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. *Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. - М., 1979. - С.120*
2. *Толстой Л.Н. Кому у кого учиться писать, крестьянским ребятам у нас или нам у крестьянских ребят // Педагогические сочинения.- М., 1989.- С. 271.*
3. *Байтұрсынов А. Тіл тағылымы. – А., 1992. – 84 б.*
4. *Основы методики русского языка в 4-8 классах: Пособие для учителя / Под ред. А.В.Текучева, М.М.Разумовской, Т.А.Ладыженской.- М., 1983.- С. 245.*
5. *Шакирова Л.З., Сабаткоев Р.Б. Методика преподавания русского языка (на материале национальных школ): Пособие для учителя.- СПб., Казань, 2003.- С. 109.*

ОӘК 378.147

Искакова П.К.
п.ғ.к., доцент м.а., Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,
Беркимбаев К.М.
п.ғд., профессор, Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,
Рустамбекова М.Е.
п.ғ.к., доцент м.а., Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,
Ауезов Б.Н.
аға оқытушы, Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан қаласы

БОЛАШАҚ МҰҒАЛІМДЕРДІ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ІС-ӘРЕКЕТКЕ ДАЯРЛАУДЫҢ МӘНІ

Түйін. *Мақалада болашақ мұғалімдерді инновациялық іс-әрекетке даярлаудың мәні, инновациялық іс-әрекетке даярлаудың арнайы ұйымдастырылған бірқатар шарттары мен кезеңдері түсіндірілген. Болашақ мұғалімнің кәсіби қалыптасуы мен инновациялық іс-әрекетке даярлау үдерісі, мұғалім тұлғасын қалыптастырудың біртұтас үдерісінің құрылуы мен жұмыс істеуін қамтамасыз етуге бағытталған жүйелік, рефлексивті-қызметтік және жеке шығармашылық тәсілдері қарастырылған.*

Кілттік сөздер: *болашақ мұғалім, инновация, технология, инновациялық іс-әрекет,* ***инновациялық ойлау,*** *мұғалімді инновациялық іс-әрекетке даярлау.*

Резюме. *В статье рассматриваются суть подготовки будущих учителей к инновационной деятельности, дается объяснение ряду конкретных условий и этапов подготовки к инновационной деятельности. Рассматриваются профессиональное формирование будущего учителя и процесс подготовки к инновационной деятельности, формирование личности учителя в едином процессе, направленном на обеспечение создания и функционирование системы строение целостного процесса, рефлексивно-служебные и личностно-творческие способы.*

Ключевые слова: *будущий учитель, инновация, технология, и*нновационная деятельность, инновационное мышление*, подготовка учителя к инновационной деятельности.*

Summary. The article deals with the essence of training of future teachers for innovative activity, the explanation is given to a number of specific conditions and stages of training for innovative activity. Also, professional formation of future teacher and process of training for innovative activity are considered, formation of the identity of the teacher in the uniform process aimed at providing creation and functioning of system a structure of complete process, reflexive and office and personal and creative ways are considered.

Key words*: future teacher, innovation, technology, the innovative activity, innovative thinking, training of the teacher for innovative activity.*

Әлеуметтік өмірдің барлық саласындағы түбірлі өзгерістер, ғылым мен мәдениеттегі прогресс, педагогикалық қызмет саласындағы жаңа талаптар білім жүйесіндегі қайта құруға әкеліп соқтырды. Бұл салаларды әрі қарай жетілдірудің бірден-бір мүмкін жолы – инновация, яғни педагогикалық жаңалықтарды игеру мен қолдануды басқаратын үрдістер. Бұл білім беру мазмұнына, білім беру және тәрбиелеу әдістеріне, білім беру мекемелерін ұйымдастыру және басқару жұмыстарына байланысты.

Қазіргі таңда Елбасымыздың Қазақстан ғылымы мен білімінің әлемдік беделін арттыру жолындағы қамқорлығы өз нәтижесін беруде.

Н.Ә.Назарбаевтың 2018 жылғы 10 қаңтардағы елге арнаған «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» **атты елбасы жолдауында** «білім беру ісінде қолданылатын және басқа да перспективалы салаларды дамыту керек» [1] делінген.

Оның бірі - инновациялық оқыту технологиясы арқылы оқу мен тәрбие жұмысын дамыту болса, екіншісі елдің әлеуметтік-экономикалық жағдайын жақсарту бағытында жеке тұлғаға жүйелі, нақты білім беру болып табылады. Алайда, инновациялық технологияларды қажетті деңгейде қолдану және осы арқылы жеке тұлғаның білім деңгейін, шығармашылық қабілетін қоғамдық сұранысқа сай қалыптастыру барлық білім беретін мекемелердің дағдылы ісіне айнала қойған жоқ. Әлі де болса кейбір мұғалімдеріміздің оқыту үрдісін ұйымдастыру мен жүргізуде оқытудың дәстүрлі әдістері мен тәсілдерін пайдаланумен шектеліп келеді.

Күні кешеге дейін қолданыста болған педагогикалық білім беру жүйесін сыни талдау (Е.П.Белозерцев, Г.Г.Воробьев, В.Н.Гончаров, А.А.Греков, Л.В.Левчук, В.М.Лопаткин, В.А.Сластенин және басқалар) нәтижесінде білім беру жүйесіне түбегейлі өзгеріс енгізуді қажет ететін бірқатар кемшіліктерінің бар екені анықталған. Мұны жас мамандардың бейімделу үдерісін әлеуметтік тұрғыдан зерттеу қорытындысы да нақтылай түскен. Атап айтқанда, зерттеушілер жас

мамандардың практикалық дағдылары мен қабілеттерінің жеткілікті дәрежеде дамымағаны былай тұрсын, бірінші кезекте дүниетанымдарының да толыққанды қалыптаспағанын алға тартқан. Сондай-ақ, жүргізілген сауалнама нәтижесінде жас мамандардың педагогикалық қызметтің мақсаты туралы көзқарастарының да орнықты емес екені айқындалған. Олардың, яғни жас мамандардың басым көпшілігі оқу материалын баяндап беруді басты міндет санап, білім берудің тәрбиелік маңызы мен әсеріне еш көңіл бөлмеген. Яғни, оқыту мен тәрбиелеудің арасын ажыратып, екі түрлі ұғым ретінде бір-бірінен бөлек қарастырған [2].

Соңғы кезде педагогикалық қызметке деген даярлықтың әлсіздігінен жас мамандардың бастапқы кездегі ауыртпалықтардың ауыр жүгін көтере алмай, сәтсіздікті жүрегіне жақын қабылдауынан таңдап алған мамандығына деген қанағаттанбаушылығы да артқан. Сонымен қатар, педагогикалық білім беру жүйесінің әлсіздігі, әсіресе білім беру мекемелеріндегі инновациялық қозғалыстың қарқыны үдейе түскен шақта айқын байқалған.

В.А.Сластенин мен Л.С.Подымова өз еңбектерінде студенттерді педагогикалық білім беру ісіне даярлау мәселелерін жан-жақты талдап, жоғарғы мектеп педагогикасындағы ең басты кемшіліктердің бірі ретінде болашақ мұғалімді қалыптастыру үдерісінің инновациялық іс-әрекеттің құрылымына сай жүзеге асырылмауын атап көрсеткен [3]. Жалпы білім беру жүйесінің даму тенденциялары, оның шынайы қажеттіліктеріне сәйкес келетін мақсаты нақты айқындалғанда ғана педагогикалық білім беру технологияларына және оқу жоспары мен бағдарламаларына қажетті өзгерістер сәтті енгізіледі.

Болашақ мұғалімнің кәсіби қалыптасу үдерісі мүмкіндігінше инновациялық іс-әрекеттің берілген құрылымын модельдеп, мұғалімді инновациялық іс-әрекетке даярлау тұжырымдамасын әзірлеудің негізі мұғалім тұлғасын қалыптастырудың біртұтас үдерісінің құрылуы мен жұмыс істеуін қамтамасыз етуге бағытталған жүйелік, рефлексивті-қызметтік және жеке шығармашылық тәсілдерге сүйенеді.

Жүйелік тәсіл – тұрғысынан алып қарағанда, педагогикалық білім беру жүйесінің барлық буындары инновациялық іс-әрекеттің барша құрамдас бөліктерін барынша бірге ынталандыру қажет.

Рефлексивті-қызметтік тәсіл – мұғалім өз қызметінде белсенді зерттеушілік, әрі шығармашылық қызметпен айналысуға ден қоя отырып, сыни талдау қабілетін арттыруды болжамдайды.

Жеке шығармашылық тәсіл – мұғалімнің бойындағы шығармашылық дербестілікті айқындауға және қалыптастыруға, сондай-ақ инновациялық пайымын жетілдіруге мүмкіндік бере отырып, оның инновациялық іс-әрекет технологиясын дамытуға қажетті деңгейге дейін шығуын қамтамасыз етеді.

XXI ғасырдағы білім берудегі ерекшеліктердің бірі оның интеграциялық сипаты болып табылады. Болон үдерісі аясында ұлттық білім беру жүйелері әлемдік білім беру кеңістігіне интеграциялануда. Қазақстандық педагогикалық ғылым мен тәжірибе білім беру мазмұнын өзгерту арқылы интеграциялық үдерісті ескере отырып, болашақ мұғалімдерді даярлау сапасын қамтамасыз ету жағдайы мен мүмкіндіктерін іздестіру үстінде.

Мұғалімнің тұлғасы мен оның кәсіби біліктілігі, рухани байлығы білім берудегі оқу-тәрбие үдерісінің тиімділігін қамтамасыз етудегі маңызды жағдай болып табылады. Болашақ мұғалімнің тұлғалық және кәсіби маңызды сапасын қалыптастыру мәселесі психологиялық-педагогикалық зерттеулерде өз маңыздылығын жоғалтпайды. Инновациялар, инновациялық іс-әрекет **инновациялық ойлауды** қалыптастыруды талап ететіні сөзсіз [4].

Болашақ мұғалімді инновациялық іс-әрекетке даярлау үдерісі төмендегі арнайы ұйымдастырылған бірқатар шарттарды қанағаттандырған жағдайда тиімді болып саналады:

- көпдеңгейлі педагогикалық білім берудің барлық кезеңдерінің бірізділігін қамтамасыз ету;
- жоғары оқу орындарындағы білім беру жүйесін болашақ мұғалімді инновациялық іс-әрекетке даярлаудың жалпылама моделіне бағдарлау;
- болашақ мұғалімнің инновациялық іс-әрекетке даярлығын психологиялық тұрғыдан диагностикалау;
- білім алушылардың бойында педагогикалық қызметке деген шығармашылық белсенділігі мен біртұтас мотивациялық қатынасын қалыптастыру;
- мұғалімнің арнайы, әдіснамалық, жалпы педагогикалық, психологиялық және әдістемелік даярлығының өзара қарым-қатынасын дамыту;
- пәнаралық өзара іс-әрекеттерді жүзеге асыру арқылы инноватиканың жалпы мәселелерінің аясында білімді интеграциялау;
- білім алушылардың бойында инновациялық мәдениетті, жаңашылдыққа деген бейімділікті орнықтыру;
- педагогикалық іс-тәжірибенің жүйе құрушы міндеттерін зерттеушілік даярлықпен бірге қамтамасыз ету;

- педагогтың инновациялық іс-әрекетті игеру динамикасын критериалды бағалау және зерттеу.

В.А.Сластенин мен Л.С.Подымованың пікірінше, болашақ мұғалімді инновациялық іс-әрекетке даярлау үдерісі мынадай бірқатар кезеңдерден тұрады [5]:

Бірінші кезең – болашақ мұғалімнің шығармашылық дербестілігін жетілдіру, олардың бойында шығармашылық педагогикалық міндеттер мен мәселелерді анықтау, саралау және шешу қабілетін қалыптастыру, сондай-ақ шығармашылық ізденістің жалпы технологиясын дамыту; игерген білімі мен біліктілігін жаңа жағдайға өздігінен ауыстыру немесе бейімдеу, бұрын-соңды ұшырасқан жағдайдағы мәселені және объектінің жаңа қызметін көре білу, объектінің құрылымын анықтау, шешу жолдарын немесе тәсілдерін болжамдау, педагогикалық қызметтің бұдын алдын игерген әдіс-тәсілдерін енді туындаған жаңа мәселеге қолдану және сыни ойлауды дамыту.

Екінші кезең – ғылыми танымның және педагогикалық зерттеудің әдістемелік негіздерін меңгеру және оларды инновациялық педагогикаға ендіру. Болашақ мұғалімдер инновациялық педагогиканың пайда болуының ғылыми және әлеуметтік алғышарттарымен, оның негізгі ұғымдарымен танысады, оқыту үдерісін ұйымдастырудың балама тәсілдерін шығармашылық тұрғыдан саралайды, алтернативті оқыту үдерісін дамытудың басты көздерін зерттейді, әртүрлі инновациялық оқу орындарымен танысып, т.б. қызметтерді атқарады.

Үшінші кезең – инновациялық іс-әрекеттің технологиясын игеру. Болашақ мұғалімдер авторлық бағдарламаны құру әдістемесімен, білім беру мекемелерінде тәжірибелік-эксперименталды жұмыс жүргізу кезеңдерімен танысады, авторлық бағдарламаны құру үдерісіне қатысады, ойлап табылған жаңалықтың одан әрі даму барысын және оны қолданысқа ендіру кезінде туындауы мүмкін қиыншылықтарды сараптайды және болжамдайды.

Төртінші кезең – ойлап табылған жаңалықты педагогикалық үдеріске ендіруге арналған сынақ алаңында тәжірибелік жұмыс жүргізу, бар болса түзетулер енгізу, сынақ нәтижелерін қадағалау, кәсіби қызмет қорытындысын өз бетінше талдау. Бұл кезеңде болашақ мұғалімнің жаңашылдыққа қатысты қөзқарасы мен инновациялық ұстанымы қалыптасады.

Қазіргі білім беру үдерісіндегі даму қарқынының өсуі өзгермелі жағдайға бейім тұлғаны даярлауды талап етуде. Болашақ мұғалімдерді инновациялық іс-әрекетке даярлау мен кәсіби біліктілігін арттырудың даму динамикасы олардың бойында үздіксіз білім алуға деген талап пен қабілетті қалыптастыру қажеттілігін тудырып отыр. Сондықтан, қазіргі қоғамға дербес, өз болашағына жауапкершілікпен қарайтын, жаңалықтарға бейім шығармашыл, өз дамуына құндылық ретінде қарайтын, үздіксіз білім алуға қабілетті тұлға қалыптастыру керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» атты елбасы жолдауы. www.akorda.kz

2. Пригожин А.И. Нововведения: стимулы и препятствия (социальные проблемы инноватики). – М.: Политиздат, – 271 с.

3. Сластенин В.А., Подымова Л.С. Педагогика: Инновационная деятельность. - М.: ИЧП «Издательство Магистр», 1997. - 224 с.

4. Таубаева Ш.Т. Жоғары білім беру саласы саясатындағы инновациялық бағыттар. ҚазҰУ Хабаршысы, №3 (40). 2013.

5. *Сластенин В.А., Подымова Л.С. Готовность педагога к инновационной деятельности //Педагогичес кий журнал, 2006, №1. - С. 32 - 37.*

Ислам Жеменей
"Нұр-Мүбарак" Египет ислам мәдениеті университетінің Әбу ханифа ғылыми-зерттеу орталығы,
филология ғылымдарының докторы, профессор, жетекші ғалым
jemeneyislam@yahoo.com

Тилеужанова Г.Т.
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
ЖОО- ға дейінгі білім беру факультетінің аға оқытушысы, Gulhan_74@mail.ru

ЗӘҺИРЕДДИН МҰХАММЕД БАБЫРДЫҢ ӨМІРІ МЕН ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫ ЖАЙЫНДА

Түйін. *Мақалада Зәһиреддин Мұхаммед Бабырдың өмір жолындағы саяси жетістіктері, шығармалары, адами қасиеттері, әдебиет пен мәдениетке сіңірген ұшан-теңіз еңбектері туралы жазылған. Сонымен қатар дос пен ағайынға риясыз жасаған көмектері мен тарих жазудағы шынайылығы пен адалдығы айтылған.*

Резюме. *В статье о жизни и творчестве Бабыр Мухаммеда Заһиреддина говорится о политических достижениях , произведениях, человеческих качествах и огромных заслугах в области литературы и культуры. Наряду с этим описывается его безвозмездная помощь друзьям и родным, а также его правдивость и достоверность в описании истории.*

Summary. *The article: "Life and works of Babur Muhammad Zahreddin" tells us about his enormous political achievements, great contribution to literature and culture as well as his generosity to friends and relatives, his authenticity in the description of that period history.*

Зәһиреддин Мұхаммед Бабырдың саяси-әскери жетістіктерінің бірі- 1526 жылы Үндістанда негізі қаланған империясы, ұрпақтары арқылы 1858 жылға дейін яғни 323 жыл бойы саяси билігін жалғастыра білді. Екінші жетістігі - Үндістанның Агра қаласындағы "Таж-маһал" сынды мәдени-рухани ғимаратын салған ұрпақтары жеті ғажайыптың бірін әлем өркениетіне сыйлады.

Сондай-ақ Зәһиреддин Мұхаммед Бабырдың (1483-1530) шығармалары XII ғасыр аясында дүниеге келген Жүсіп Баласағұн, Қожа Ахмет Йасауи, Махмұт Қашғари сынды түркі әдебиеті қатарында зерттеушілердің назарында тұр. Өйткені оның «Бабырнама» атты шығармасы әлемнің көптеген тіліне аударылды.

Зәһиреддин Бабыр ақын, қолбасшы, ұстаз, мемлекет басшысы, ғалым сияқты атауларға әбден лайық ірі тұлға. Ол әлемді жаулаушы әйгілі Әмір-Темірдің бесінші ұрпағы болып келеді. Ферғана өлкесінің астанасы - Әндіжан қаласында дүние есігін ашқан. Түркінің Барлас деген тайпасынан шыққан Бабыр - әкесі Омар Шейх Мырзадан небәрі 12 жасында айрылады. Бұл жайында Бабыр:«Тәңірі Тағаланың қолдауы, жаратылыс төресі әзіретінің шарапаты, шәдиярлардың риясыз ниеті кеңістігінде сейсенбі күні, рамазан айының бесінде, сегіз жүз тоқсан тоғызда (1494милади) Ферғана уалаятында он екі жаста патша болдым»,-деп жазады.«Бабырнама-1б» кітабында. Бабырдың анасы Моңғолдың Шыңғыс ханнан тараған екінші ұлы Шағатайдың ұрпағы.Ферғана даласында ол кезде «моғол» есімі Бабыр әулеттеріне айтылған атау, сол себепті, халық Бабыр мен оның ұрпағына «моғол» атын берген. Бұл атау кейін Үндістанда Бабыр құрған империяның да атауына айналды. Бұл дұрыс емес. Ал шын мәнінде Бабыр «Барлас» атты түркі тайпасынан тараған ұрпақ. Әрине анасы моңғол текті болғаны үшін Зәһиреддиннің бет әлпеті- моңғол мен Ортаазиялық кейіпке ұқсас, кең жауырынды, қара да аз қысыңқы көздері, аққұба жүзді болып келген. Ол өзінің түп нағашыларын аса ұнатпаған. Өзінің «Бабырнама» еңбегінде: «қашанда жаманшылық пен бұзағылық моғол ұлысынан болып келген» (Бабырнама - 86б) немесе «Моңғолдар- періштелердің руынан болса да, олардың мәртебесі арта түспейді, тіпті, олардың алтынмен құйылған есімдері де адамға аса сенім туғызбасы хақ»- деп атап көрсетсе де оның құрған империясын европалықтар «моңғұл не моғол»,-деп атаулары шындыққа жанаспайды. Бір ғажабы парсы, араб және түркі жазбаларда «моғол»(**مغول**) деп бір түрі айтылып жазылады. Бірақ жалғыз қазақтардың ғалымдары «моңғұл» не «моғол»,-деп екі түрін қолданады. Бұның сыры не екенін қай ғалым түсіндіре алар екен!?

Бабыр 1483жылдың 14-ші ақпанында Әндіжанда дүниеге келді. Сол шаһарда кішкентайынан тәрбие алды. Әкесі қаза тапқан соң небәрі 12 жастағы баланы - мемлекеттік кеңес оны Әндіжанда патшалық таққа отырғызуды жөн санады. Сол үшін жас патшаны көршілер, сұлтандар, бектер, ханзадалар көптеген туыстары, тәжірибесі аз деген оймен оны жолдан тайдырып, өздеріне бағынышты ету үшін амал-әрекеттерін жасап бақты. Осылайша билікке жастайынан араласып, саяси түйткілдердің бүге-шігесіне дейін меңгерген Бабыр талай белестер мен асуларды бағындырып, тарихта өз қолтаңбасын қалдырады.Әмір Темірдің ұрпақтары тұсында- XIV ғасырдың соңы мен XVI ғасырдың алғашқы ширегі әдебиет қарқынды дамыған. Бабыр сол кездегі Науаи, Жами сынды ірі

ақындар өкілдерінің қатарында да орыны айрықша болды. Сол кездері саяси-экономикалық тұрмыс тұрақсыз болған дүрбелең кезең бола тұра әдебиет, өнер мен ғылым Әмір Темір ұрпақтарының назарынан тыс қалған емес. Бабыр тәжік, өзбек, қырғыз елдерімен аралас-құралас жатқан жері Ферғана тағына аласапыран кезеңге толы дәуірде отырды. Ол бабаларынан мұраға қалған иеліктерді сақтап қалу үшін Амудария мен Сырдария аралығында бір орталыққа бағынатын мемлекет құрмақшы болған талпынысынан еш нәтиже шықпады. Себебі бір жағынан- Жетісу аймағындағы Моғолстан хандарының, екінші жағынан - өзіне бәсекелес атақты Мұхаммед Шейбанидың жорығына төтеп беру мүмкін емес еді. Осы арада Бабыр өз елінен қуылып, Кабул мен Үндістанға жол тартады. Жат жердің өзінде Кабулды, Бадахшанды өзіне қаратып, патшалық құрып, ғимараттар, мектептер және медреселер салдырады.Үндістанға жасаған бірнеше жорықтары нәтижесінде ол Ганганың аяғына дейінгі, Кабулдан Бенгалға дейінгі аралықты өзіне қаратады. Агра қаласын империясының астанасы етіп, қала ішіне су жүретін қаналдар, монша, ғибадатханалар, кітапханалар салдырады. Өз жанына қаламгер, сәулетші, әнші, музыканттер мен тарихшы ғалымдарды жинайды және Орта Азия елдері һәм Ресеймен сауда – саттық қарым – қатынастарын арттыра түседі.

Атақ пен даңқ Бабырға 30 жылдан астам уақыт Орта Азия үшін болған күрестен кейін жетті. Көптеген қажыр мен еңбек, төзімділік пен байсалдылықты бір бойына сыйдыра білген ол- Орта Азия даласына да мықтап табан тірегісі келді, Темір империясының астанасы – Самарқанда өз билігін жүргізгісі келіп, Самарқанға жорықтар жасады. Бірақ нәтижесіз болды. Өйткені Бабыр туған және он екі жаста сонда патшалық тағына отырған Әндіжанға алаңдап, оны уайымдап, қорғайын деп Самарқаннан да айырылғаны бар. бұл жайында : «Әндіжанға бола, Самарқан иелігін бердік, Әндіжан да иеліктен шықты. Бұл жерден қуылып, ана жерге жете алмай қалған – ғапыл дегенге сай болдық. Өте ауыр болды. Өйткені патша болғалы, бұншама нөкерден һәм уалаяттан айырыған емеспін. Өзімді білгелі, бұндай азап пен тауқымет көрмеген едім. «Бабырнама.72б» -деп жазған.

Бабыр отбасылық қарым-қатынас ережелеріне мұқият қараған. Сондықтан текті жерден үйленген әйелдерінің ешқайсысын ренжіткен емес. Кабул гаремдерінде оның 18 баласы дүниеге келді. Тап осы жерде ол сұлу да ажарлы Mahим ханымды кездестірді. Кейінірек ол өзінің мұрагері -Һұмаюн мен қызы Дилдар Бегім, және ұлы Һиндалдың анасы болған ана.

Ал, кейін әскери жорықтарында Пәштун тайпасынан тарайтын Юсуф Зей руының қолбасшысының қызы Бибі Мүбарикамен үйленеді. Бибі ақылды әрі сұлу болған. Бабыр оны ұдайы жорықтарда өзімен бірге ертіп жүрді. Сол үшін Ауғандар соғысқан кездерде Бабыр мен Ауғандар арасын шиеленісіп кетпеуіне күш жұмсайтын. Мәселен ауғандар тұтқынға түскенде Бибі араша түсіп, оларды босатып жіберуді «Мені шын ұнатсаң соларға рахым мейіріміңді төге гөр!» -деп Бабырдан сұрайтын. Сондай-ақ елінің басына түскен ауырпалықтар мен қиыншылықтарды жеңілдетуге тырысатын. Бабыр оның ақылына таза көңіліне сеніп, өтініштерін орындап отырды. Бірақ Бибі Мүбарика сұлуы бір қыздан кейін ұл бала көтере алмайтын жағдайы Бабырды қатты толқытты. Десекте Бабырдың бұл дүниедегі дәптерінің соңғы парағын Бибі Мүбарыка жапты.Бабыр моғолдарға бар-жоғы «гөрекен» ретінде қатысы бартұғын. (көреген-Шыңғыс хан ұрпағынан туған қыздарға үйленгендерге «гөреген» яғни хан әулетінің күйеу баласы атағына ие болу мәртебесін алғанда берілетін атақ) Бабыр Моғол емес. Ол түркі Барлас тайпасынан шыққан жан. Сол үшін оның Үндістанда құрған патшалығын «Бабыр империясы» деп атаған жөн. Бабыр Үндістанды жаулап, 1525-1530 аралығында 5 жылдай сонда билік құрды. Бабыр мен оның ұрпақтары Үндістан жерінде билік құрған уақытта,елдің мәдениеті мен сәулеті жарқырай түскенін зерттеушілер айтқан. Иранның әйгілі энциклопедиялық көп томдық Мұхаммед Мүйін атты кітабында: «1526 жылы солтүстік Үндістан жерінде Бабырдың басқаруымен Жаңа Моғол Ұлы империясы дүниеге келді. Агра қаласында орналасқан Таж - Mahал, Маржан мешіті күні бүгінге дейін бірегей сәулет өнері ретінде Бабыр империясының даңқын асқақтап тұруына өз үлесін қосып келеді. Бабыр саяси істердің білгірі болғандықтан ол құрған мемлекет ұрпақтан- ұрпаққа өз жалғасын тауып, 1858 жылға дейін яғни 323 жыл бойы Үндістан елінде билігін жүргізген»,-деп жазған.

Саяси тарих пен әдебиетті ұштастыра билік құрған Әмір мен ұрпақтары әлем өркениетіне қомақты үлес қосты. Соның арқасында Иран елінің әдебиет пен мәдениеті Әмір Темір әулеттері билік құрған дәуірінде оң өзгерістерге куә болды. Әмір Темір мен мұрагерлері әдебиет, ғылым мен мәдениетке аса мән берген. Өйткені өздері де ақын, ғалым, өнерпаз және қаламгер болған. Олардың парсы мен түркі тілдерін жетік меңгеруінің арқасында парсы тілі мен әдебиетінің де Түркістаннан Үндістанға дейінгі аралықта кеңінен қолданысқа түскеніне септігін тигізді. Осының өзі түркілердің әлем әдебиетіне парсы поэзиясы арқылы да өз үлесін қосқанын айғақтайды.

Түркі мен парсы әдебиеті бірі-бірімен біте қайнасып ұштасып жатқандығының бір айғағы ретінде Бабыр өз естеліктерін «Бабырнаманы» түркі шағатай тілінде жазған болса, оның ізімен туған бөлесі

Мырза Қайдар «Тарих и Рашиди» еңбегін парсы тілінде жазғаны Түркістан мен Мәураннәһрде түркі мен парсы әдебиеті тығыз қарым –қатынаста болғандығын байқатады.

Бүгінгі Орталық Азия елдерінде орта ғасырларда түркі әдебиеті поэзиясы да шығыстың ғазал, рубаи, мәснәви сынды өлең түрлерін қабылдап, оны дамытты. «Бабырнама» туындысы соның бір үлгісі. Бабыр ескі парсы, түркі-шағатай, үнді, тәжік тілдерінің білгері болған. Соның арқасында «Бабырнаме», «Мүфәссәл» (аруз жөнінде), «Рисале-и һарбия» (шайқас жайындағы трактат), «Рисале-и мусиқа» (музыка туралы трактат), «Мүбайын» (шариғатқа байланысты «Өсиетнама»), және «Хатт-е Бабыри» (Бабыр жазуы) атты шығармалары бар. Әрі Қожа Аһмет Аһрардың «Рисалейе Вәлидие» атты еңбегін парсышадан - түркі тіліне тәржімалаған. Бабыр аталған еңбектері арқылы әдебиеттанушы ғалым, аудармашы ретінде әдебиет пен дін салаларына үлкен үлес қосты.

Бабыр «Бабырнама» естеліктерін қарапайым, тартымды түркі тілімен 1519-1530 жылдар аралығында жазды. Онда 1494-1529 жылдардағы оқиғаларды қамтиды. Еңбектің басты артықшылығы сенімді мәліметтер бергені үшін аса құнды болып танылады. Бұл еңбекте Бабырдың өмірімен кеңінен таныса отырып, көптеген пайдалы деректерге тап боламыз. Сондай-ақ кітапта Орталық Азия, Ауғанстан, Үндістан һәм Пәкістан елдерінің сол дәуірдегі тіршілік шарттары, тарихы, жағрафиялық ерекшеліктері мен экономикалық-әлеуеттік ахуалынан да мол мағлұмат бар. Бабырнаманың бір түркі және бірнеше парсы тіліндегі нұсқаларына қарағанда барлығында автор 1529 жылғы оқиғаны жаза бастаған бірақ аяқтамаған мәтінді көреді. Сонда Бабыр неге әңгімесін аяқтамай қойды? деген сұрақ туады. Немесе аяқталған жазбасының бір бөлігі жоғалып кетті ме? деген ой келеді. Бұл сұрақтардың жауабы келешек зерттеулердің еншісінде болмақ.

Бабырдың 119 ғазал, 200-ден аса рубаи жазған. Бабыр өмір сүрген кезеңде Әмір Әлішер Науаи, Шаһ Исмайыл Сәфәви (Хәтаи) сынды түркі ақындарымен терезесі тең болып XV-XVI ғасырдағы түркі әдебиетінің биік тұғырында болды.

Бабырдың қаламынан туындаған өлеңдер жинағы, әдебиет теориясы, тарихи оқиғалар, жағрафиялық мәліметтер, зерттеуші ғалымдардың ізденісіне аса қажет жазба деректер дей аламыз. Бабыр бөлесі Мырза Қайдар алғашқылардың қатарында «Бабырнама» қолжазбасын оқып оны көшіріп жазған һәм пайдаланған қаламгер. Бірақ Мырза Қайдардың көшірген нұсқасы әзірше табыла қойған жоқ. Мырза Қайдар, Бабырдың кітабын «Тарихтың оқиғалары»,-деп атап, Бабырдың әкесінің өлген жайын «Бабырнамадан» түркі тілінде айна қатесіз көшіріп жазған:«дүйсенбі күні, рамазан айының төрті.Омар Шейх кептер мен кептерханасымен бірге ұшып сұңқар болды. Отыз тоғыз жасында еді» (Бабырнаме-7б) осыған қарағанда Мырза Қайдар, Бабырнама шығармасын жақсы оқып «Тарих-и Рашиди» кітабын жазуға бел буғанын байқатады.Бабырнаманың аудармаларын сөз еткенде алғаш рет XV ғасырда Әбдіраһмен хан парсы тіліне аударып «Вақеат- е -Бабери». (Бабыр дәуірінің тарихи оқиғалары) деп атаған, кейін «Бабырнама» атауымен дүние жүзінің 32 тіліне аударылды.

Бабыр- табиғатынан жан -жақты дарын иесі. Себебі -ол семсер ұстауда, оқ атуда, тұлпар мінуде, адам жанын ұға білуде, жеке немесе топтасқан адамдарды басқара білуде аса қабілетті болған. Өмірінің қиын сәттерінің өзінде өзінің ұстанымына шексіз сенімділік танытып, Алланың жәрдемінен үміт үзбеген. Қатал да залым болмаған, керексіз жерде қан төкпеген, өртеп күйретуді ұнатпаған. Бірақ бір нәрсені қажет деп діттесе, ең қатаң шараларға барудан да бас тарпаған ерекше дарынды тұлға болған.

Қазақ тарихына қатысты «Бабырнама» еңбегін қазақтың ойшыл-даңқты ақыны Абай Құнанбайұлы «Қазақтың қайдан шыққаны туралы» атты әңгімесінде пайдаланғаны мәлім. 1990-1993 жылдары ғана «Бабырнама» еңбегінің қазақша нұсқасын оқуға мүмкіндік алдық. Ол тарихшы Байұзақ Қожабекұлы тарапынан іске асты. «Бабырнама» түпнұсқадан аударма нұсқасы жасалса, артық болмас. «Бабырнама» Үндістан мен Орталық Азия үшін құнды тарихи еңбек болып есептеледі. Әлемдегі шығыстанушы ғалымдардың «Бабырнама» тарихнамасын пайдаланбаған ғалымдар некен-саяқ. «Бабырнаманың» әдеби стилі, көркем туынды ретіндегі жанрлық негізі жайлы ортақ пікір қалыптаспаса да, шығарманың басты кейіпкері - Бабыр өз образын сомдап қарастырғандығы үшін мемуарлық (ғұмырнамалық) шығарнама қатарына жатады. Бабыр шығармада өзін бояусыз суреттейді. Онда өзіне тән қасиеттерді мақал – мәтелдер, даналық сөздер арқылы беріп шеберлігін көрсете білген. Сол үшін Ғалымдар шығармасын ішкі жан дүниесін эмоциялық тұрғыда, тарихи – философиялық негізде сипаттайтын туынды.

Бабыр шығармасы философиялық, психологиялық және лирикалық тұрғыдан қазірге дейін өзіндік орнын сақтап келеді.Себебі Бабыр туындыларында тек қана өз ойын шебер жеткізуді ғана емес, оқырманмен сырласу секілді тәсілдерді де қолдана білген. Бұл тәсіл орта ғасыр жазбаларында кездеспеген жанрдың бірі болатын. «Бұл жағдай жаныма қатты батты, көзімнің жасын тыя алмай, көп жыладым» не «менің өлгім келді» дегені жан дүниесіндегі шарасыздықты оқырманның алдына

жайып салып, онымен сырласа кеткенін байқатады.«Үлкенді-кішілі бауырларым азды-көпті жамандық жасағанымен, оларға өшпенділік ойлау маған жат қылық көрінетін де, жамандыққа жамандық жасау әркімнің қолынан келеді деп көңілімді жұбататынмын» деген монологтарымен автопсихологиялық лирикалық кейіпкер бейнесін ашып көрсетеді. Мемуарлық (өмірбаяндық) т.б. жанр түрлерінде қарапайым түрде қолданылатын ішкі ой-монолог, диалог, түс көру, еске алу т.б. секілді көркемдік тәсілдер психологиялық прозада еріксіз күрделеніп, кейіпкердің ішкі жан дүниесіне тереңдей еніп, рухани әлемді қазбалай талдауға талпынады. Өйткені, жанрдың табиғаты мен стиль ерекшелігі соны талап етеді. «Бабырнама» философиялық жағынан һәм психологиялық тұрғыдан да бейнелі шығарма. «Ата-бабаларымнан қалған иеліктен айрылған соң, басқа жерден бақ сынау шешімі келді», деген жолдарынан ғұламаның діттегені Үндістанды басқыншылық әрекеттерімен жаулап алып, жат жұртта ұлы империяны құрғандығы үшін үнді жұрты мен ұрпақтарының алдында ақталғысы келетінін сездіретін сияқтанады.

Бабыр рухани әлеміндегі ең маңызды мүдде дидактикалық тағлымды шығыстық үлгімен шебер пайдалана біледі. Ол бейне бір жастарға осыдан жиреніңдер деп тәлім айтып отырғандай Сұлтан Mahмұт мырзаға байланысты: «Жауыздық пен зинақорлық кесірінен, оның ұлдарының бәрі жас кезінде дүние салды» деп жазады (Бабырнама: 33-б). Бабыр бұл пайымдауында жаман пейілден жаман нәтиже шығатынын айтып тұр. Тағы бірде шиеленіскен оқиғаны баяндай келіп,Құсайын Дария хан: «Бақидың хабарын естіп, жолын тосып, оны оп-оңай қолға түсірді. Бақиды өлтіріп, оның әйеліне үйленді. Біз Бақиға ешқандай жамандық жасамай қоя берсек те, оның жасаған жамандығы өз алдына келіп, өзінің істегеніне кіріптар болды» (Бабырнама.220б) деп жазды.Шығармаларында ол кейіпкерлерінің азғын қылығын «Қожа Абдолла – ұяттан безген, зинақор, бұзылған адам еді. Соның салдарынан ауруға ұшырап, үстін жара қаптап, ақыры аяқ-қолынан айрылып сал болып, біраз жыл қорлық көріп, ғұмыр кешті де, осы ауру оның түбіне жетіп, бұ дүниемен қоштасты» (Бабырнама.243) - деген жолдары арқылы суреттейді. Ізгілік атаулыны сүйіп, шығармаларында «Қайырымдылыққа жол сілтеген адам – жасампазбен бірдей бағаланады» дейді ол, ар-ождан мәселесін сөз еткен тұста. Бабыр осылайша келер ұрпақтың жүрегін оятып, оларды озат мақсат-мұраттарға тартуға ұмтылады.

Әдебиеттер:

1.Зəһиреддин Мұхаммед Бабыр, «Бабырнаме», түркі тілінде, шығарушы топ: Һ. һедайәт және әулеттері. Ауғанстан, 1387ж.555б.

2. М.Мүйін «Фәрһәнг Мүйін», Теһран «Әмир Кәбир» баспасы,1375.ж.

3. Мұхаммед Қайдар Дулат «Тарих-и-Рашиди», парсы тілінен аударған: Ислам Жеменей, Алматы «ҚАЗақпарат» баспа, 2015 ж. 698бет.

4. Абай (Ибраһим) Құнанбайұлы, шығармаларының екі томдық толық жинағы,- Алматы: «Жазушы» баспасы, 2004. Т.1: 296 б.Т.1: 336 б.

5.Ислам Жеменей «Мұхаммед Хайдар Дулат»(1499-1551) тарихшы, қаламгер (Монография) - Алматы: «Зерде» баспасы, 2007 – 360 бет.

6.“Манавиат юлдузлары”баспаға дайындаған: М.М.Хайруллаев, Ташкент, «А.Қ» баспасы, 1999 – 400 бет.

7. “Қазақ болып қалыптасқан ғасырлар”, «Қазақ хандығының 550 жылдығына орай» жарық көрді, құрастырушы: Елен Әлімжан,БабақұмарХинаят, Тараз:”DanAi”, 2015 -624 бет. (Ислам Жеменей, Қазақ тарихының дерек намалары,107-бет).

ӘОЖ 371.134

Қадірбаева Роза Изтлеуовна
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, п.ғ.д., доцент, roza-1961@mail.ru

Әмірбекұлы Алданазар
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, п.ғ.к., доцент, amirbekuly@inbox.ru

Адылбекова Эльвира Тулепбергеновна
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, п.ғ.к., аға оқытушы, adylbekova_elvir@mail.ru

Джамакараева Мадина Алдановна
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, ф.-м.ғ.к., аға оқытушы, d_madina08@mail.ru

БОЛАШАҚ МАТЕМАТИКА МҰҒАЛІМІНІҢ КӘСІБИ ҚҰЗІРЕТТІЛІГІ ҚАЛЫПТАСУ ҮДЕРІСІН АҚПАРАТТЫҚ-КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ПӘНДІК ОРТА ЖАСАҚТАУ НЕГІЗІНДЕ БАСҚАРУДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ ӘДІСІ

Түйін. *Мақалада болашақ математика мұғалімінің кәсіби құзіреттілігі қалыптасу үдерісін ақпараттық-коммуникациялық пәндік орта жасақтау негізінде басқару мәселелері қарастырылған. Құзіреттілік қалыптастыруды басқару үдерісін П.Я. Гальпериннің ұғым мен ақыл-ой іс-әрекетін кезеңдермен қалыптастыру теориясы негізінде объектіге бағдарлай ұйымдастырудың әдістемесі сипатталады.*

Тірек сөздер: Болашақ математика мұғалімі, кәсіби құзіреттілік, ақпараттық-коммуникациялықпәндік орта, объектіге бағдарланғандық.

Резюме. *В статье рассматриваются вопросы управления процесса формирования профессиональной компетенции будущего учителя математикипосредством разработки информационно-коммуникационной предметной среды. Описывается методика объектно-ориентированной организации управления процессом формирования компетентности на основе теорииП.Я.Гальперина о поэтапном формировании понятий и умственных действий.*

Ключевые слова: Будущий учитель математики, профессиональная компетентность, информационно-коммуникациионя предметная среда, объектно-ориентированность.

Summary. *The article deals with the management of the process of forming the professional competence of the future teacher of mathematics through the development of an information and communication subject environment. The methodology of object-oriented organization of management of the process of formation of competence based on the theory of P.Ya.Halperin about the stage-by-stage formation of concepts and mental actions is described.*

Keywords: The future teacher of mathematics, professional competence, information-communication subject environment, object-oriented

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев 2018 жылғы 10 қаңтардағы Қазақстан халқына арнаған Жолдауында бүкіләлемдік қоғамдастықтың төртінші өнеркәсіптік революция дәуіріне, технологиялық, экономкалық және әлеуметтік салалардағы терең және қарқынды өзгерістер кезеңіне қадам басып келе жатқанына тоқтала және жаңа әлем көшбасшысыларының қатарына қосылу үшін Қазақстанда қажетті нәрсенің бәрі бар екеніне сенім білдіре келіп, Елімізге дамудың жаңа сапасы қажет екендігін атап өтті, оны іске асырудың 10 міндетін айқындап берді. Аталған міндеттердің жетінші міндетінде Рухани жаңғырудың мәні мен маңызы көрсетілді, ол – педагогтарды оқыту және олардың біліктілігін арттыру жолдарын қайта қарау арқылы еліміздегі университеттердің педагогикалық кафедралары мен факультеттерін дамыту, білім саласының барлық деңгейінде математика мен жаратылыстану ғылымдарын оқыту сапасын күшейту. Демек, еліміздің білім саласы – адами капиталды қалыптастыру мен дамыту кеңістігі болса, оның басты тұлғасы мұғалімнің *кәсіби құзіреттілігін* қалыптастырудың маңызы зор.

Қоғамда құзіреттілік туралы көзқарас 1960-жылдардың соңы мен 1970-жылдардың басында батыс, ал ТМД елдері әдебиеттерінде 1980-жылдары туындай бастағаны белгілі. Сол уақыттан бері әлемдік зерттеушілер әлеуметтік, педагогикалық ғылымдардың қазіргі даму деңгейіне байланысты, “құзіреттілік” ұғымын “құзірет” ұғымымен байланыстыра отырып, өзіне ыңғайлы түрде, яғни өз мұқтаждығы тұрғысынан, түсіндіріп келеді. Аталған ұғымдарға қатысты Д.И.Ушаковтың, А.В.Хуторскойдің, В.Д.Шадриковтың С.Г.Вершловский мен Ю.Н.Кулюткиннің, В.А.Сластениннің

т.б. әлемдік зерттеушілердің ой қорытуларына, сондай-ақ отандық ғалымдар М.Х.Балтабаев, Б.К.Кенжебеков, Ш. Құрманалина, Г.Ж.Мендибекова, М.Ө.Мұқашева, Б.Р. Қасқатаева және т.б. зерделеген кәсіби құзіреттіліктің түрлі дербес жағдайларына шолу жасай отырып, біз құзірет ұғымына өз анықтамамызды бердік. *Құзірет – қызметтің дұрыс іске асырылуын қамтамасыз ететін, объект және қоршаған орта элементі ретіндегі, сипаттамаларының үйлесімді бірлігі. Құзіретті адам – қызметті, оның құзіретін игере отырып, мақсатты іс-әрекеттің жалпылама алгоритмі негізінде орындайтын адам [1].*

Бүгінде құзіреттілікті цифрлық білім беру жағдайында, яғни заманауи тұрғыда қалыптастырудың маңызды мәселеге айналып отырғаны түсінікті.

Цифрлық технологиялар саласындағы соңғы елу жылдағы зерттеулер, оларды оқу үдерісінде пайдаланудың айтарлықтай күрделі және жан-жақты екендігін көрсетті. Цифрлық білім беру орталары оқытуды сүйемелдеу үшін пайдалынылатын технологияларға негізделген кез-келген әдістер жиынтығын қамтиды. Бүгінде жоғары деңгейлі құзіреттілікке, оқыту нәтижелеріне қол жеткізу үшін студенттер тәжірибесін жақсартуға бағытталған арнайы цифрлық орталар да көптеп кездеседі. Осыған байланысты, қазіргі кезде болашақ математика мұғалімінің математикалық білімі сапалық өзгерістерді талап етуде. Олар білім саласындағы заманауи тенденцияларды – жоо-лардағы білімдік қызмет көрсету мен оқытуды ұйымдастырудың әдістері мен жолдарын өзгертуді, әсіресе, интернет-технологиялар мен олардың дидактикалық мүмкіндіктерін ескеруді қажет етеді.

Цифрлық білім берудің соңғы жетістіктері оқушылар арасындағы, оқушылар мен ақпараттандыру және коммуникация құралдары арасындағы ақпараттық қарым-қатынастың принципиальді жаңа түрлері іске асырылатынын болжауға мүмкіндік береді. Ақпараттық қарым-қатынастың жаңа түрі ретінде, бағдарламалық-аппараттық құралдар мен жүйелердің, компьютерлік ақпараттық желілер мен байланыс каналдарының, білім саласындағы ұйымдастыру-әдістемелік элементтер мен белгілі бір пәндік сала жөніндегі қолданбалы ақпараттың жиынтығын қамтитын ақпараттық-коммуникациялық пәндік орта (АКПО) түсініледі. АКПО цифрлық білім беру ортасы болып табылады.

АКПО болашақ мұғалімнің кәсіби құзіреттілігін қалыптастыру үдерісінің тиімді болуының қажетті шарты болумен қатар, осы үдерісті басқаруға да айтарлықтай әсер етеді. Яғни, АКПО қалыптастыру үдерісін реттеуші болумен қатар, үдеріске қатысушы барлық объект-субъектілердің өзара қарым-қатынасын қалыптастырушы да болып табылады. Мұндай ортаның ерекше сипаты, құзіреттілік қалыптасуын басқарудың пайда болған ахуалға сәйкес түрлері мен әдістері қажет.

Зерттеу жұмысымыздың мақсаты – болашақ математика мұғалімінің кәсіби құзіреттілігін қалыптастырудың қолданбалы мәселелерін, яғни теориялық-әдіснамалық және әдістемелік негіздерін айқындай отырып, студенттерді АКПО әзірлеу үдерісіне тікелей қатыстыру жағдайында олардың кәсіби құзіреттілігі қалыптасуын басқаруға қатысты практикалық ұсыныстар беру.

Қойылған мақсат бізді келесі мәселелерді қарастыруға алып келді:

- АКПО-ның негізгі сипаттамалық ерекшеліктерін, оны жасақтау мен дамытудың алғышарттарын анықтау;
- АКПО-ны қазіргі білім саласындағы ерекше және жүйелі инфрақұрылым ретінде көрсету;
- АКПО жағдайында қалыптасу үдерісін басқарудың эмпирикалық базисін талдау;
- АКПО жағдайында қалыптасу үдерісін басқарудың теориялық және әдістемелік негіздерін жасақтау;
- АКПО жағдайында қалыптасу үдерісін басқарудың жүйелік тұжырымдамасын жасақтау;
- ақпараттық-коммуникациялық технологияны пайдалану негізінде кәсіби құзіреттілік қалыптастыруды инновациялық дамытуға әдістемелік көзқарас қалыптастырып, әдіснамалық құралдарын жасақтау;
- АКПО жағдайында қалыптасу үдерісін басқаруды ұйымдастырудың механизмін жасақтау;
- жасақталған әдістер мен құралдарды нақты пәндік ортада пайдалану мәселесін шешу.

Әрине, аталған мәселелердің барлығын бір мақала ауқымында шешу мүмкін емес. Ұсынылып отырған мақала мазмұнын болашақ математика мұғалімінің кәсіби құзіреттілігін АКПО жасақтау негізінде қалаптастыруды басқару үдерісін П.Я.Гальпериннің ұғым мен ақыл-ой іс-әрекетін кезеңдермен қалыптастыру теориясы негізінде объектіге бағдарлай ұйымдастырудың әдістемесін сипаттау құрайды [2].

АКПО жасақтаудың негізгі психологиялық проблемалары құзіреттілік қалыптасуын басқарудың негізгі компоненттерінің қаншалықты дәл анықталғандығына және олардың қай деңгейде формальді сипатталғандығына байланысты шешілетіні түсінікті. Ең алдымен, компьютермен іске асырылатын танымдық және қалыптастыру қызметтеріне қандай нақты функциялардың берілетіндігі және оларды толық іске асыруда қандай дидактикалық құралдардың пайдаланатындығы анықталынуы тиіс.

П.Я. Гальпериннің жоғарыда аталған теориясы мұғалімнің кәсіби құзіреттілігін қалыптастыру үдерісін келесі “кезеңдермен қалыптастыру шкаласы”:

- кәсіби қызметтің мүдделенуін қамтамасыз ететін негіз жасау;
- кәсіби қызметтің толық бағдарлық негіздерін жасау, жасалынған негізді адамның түсінуі;
- материалданған іс-әрекеттер жүйесін жасақтау;
- мазмұн мен материалданған іс-әрекеттер жүйесінің табиғи тілдегі сипаттамасын пікірлесу арқылы қалыптастыру;
- мазмұн мен материалданған қарым-қатынастың табиғи тілдегі сипаттамасын, ой елегінен өткізу арқылы қалыптастыру;
- мазмұн мен материалданған іс-әрекеттер жүйесінің ішкі іс-әрекетке айналуы;қамтылатын Т, П, Б-Р, А кезеңдерінің қайталануы түрінде ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Мұндағы:

Т – монолог түріндегі материалданған немесе бақыланатын танымдық үдеріс;

П – диалог түрінде сырттай сөйлеу арқылы өтетін пікірлесу;

Б-Р – монолог түрінде іштей сөйлеу арқылы өтетін өзіндік бақылау-рефлексия;

А – сыртқы іс-әрекеттің ішкі, яғни ойлау іс-әрекетіне айналуы.

Бұл мәселелер төмендегі процедураларды қамтиды:

1) Мұғалімнің кәсіби қызмет құзіреттілігінің дұрыс қалыптасуынқамтамасыз ету;
2) Мұғалімнің кәсіби қызмет құзіреттілігінің жоспарланған қажетті сапасын қамтамасыз ету;
3) Қалыптастырылатын кәсіби қызмет құзіреттілігінің құрамына енетін операциялардың сенімді де толық орындалуын, жаңа ахуалдарға көшірілуін қамтамасыз ету.

Сонымен, мақалада қарастырылып отырған мәселе үшін “Мақсатты іс-әрекеттің жалпылама алгоритмі” (МІЖА) деп аталатын келесі алгоритмді пайдалануды ұсынамыз.

1. Іс-әрекеттің орындалу мақсатын (сұранысын) анықтау.
2. Іс-әрекетті орындауға қажетті бастапқы берілгендерді анықтау.
3. Бастапқы берілгендер мен мақсат (сұраныс) арасында байланыс бар немесе жоқ екендігін анықтау.
4. Байланыс жоқ болса 13-қадамға өту.
5. Анықталған байланысты табиғи тілде жазу.
6. Табиғи тілде жазылған байланысты арнайы, алгоритмдік тілге аудару.
7. Алгоритмді тестілеу.
8. Тестілеу нәтижесінің мақсатқа сай немесе сай еместігін тексеру.
9. Нәтиже мақсатқа сай болған жағдайда 13-қадамға өту.
10. Нәтиже мақсатқа сай болмаған жағдайда, сәйкессіздік себебін анықтау.
11. Себепті жөндеу.
12. 1-қадамға өту.
13. Іс-әрекетті орындауды аяқтау.

МІЖА оқу үдерісінде келесі функцияларды атқаратынын түсіну қиын емес:

- іс-әрекеттің түсіндірмесі;
- мәселенің шешімі, яғни мәселенің бастапқы берілгендерін мақсатқа ауыстыратын бейнелеу;
- іс-әрекеттің дұрыс орындалуын тексеру құралы;
- іс-әрекетте кеткен қателікті түзету құралы;
- іс-әрекетті негіздеу құралы;
- іс-әрекетті басқару құралы;
- алгоритмді орындау арқылы алынатын нәтиженің операциялық анықтамасы.

Сондай-ақ, келтірілген алгоритмді күнделікті өмірде пайдалану: алгоритмдегі 1-3 қадамдардың дұрыс орындалуы адамның іс-әрекетті түсіне отырып атқаруына; 7, 8,10,11 қадамдардың дұрыс орындалуы адамның өзіндік рефлекциясына жол ашылуына; алып келетіні де түсінікті. Адамды өмір бойы білім алуға мәжбүрлейтін де осы қадамдар [3,4].

МІЖА-ның іске асырылу нәтижесі алгоритм орындаушысының өзіне ғана қажет болса, ол - іс-әрекет танымдық, ал орындаушыдан басқа адамдарға қажет болса, ол -кәсіби іс-әрекет деп аталатыны белгілі. Олай болса МІЖА танымдық және қалыптастыру (тәрбиелеу) үдерістерін кіріктіре ұйымдастыруды мүмкін етеді.

П.Я. Гальпериннің ұғым мен оқыл-ой іс-әрекетін қалыптастыру теориясының объектіге бағдарланғандығы математикадағы кез-келген ұғымның атауы, компоненттері, қасиеті, өрісі және әдістері белгілі объект ретінде қарастырылуынан көрінеді. Объектілер теориясында орын алатын мұрагерлік, инкапсуляция және көпбейнелілік принциптері пән мазмұнын, өзара байланысқан және

кез-келген нақты объектінің бұлыңғыр анықтамасы ретінде түсінуге болатын, шексіз жүйе деп қарастыруға мүмкіндік береді.

Сонымен, оқу үдерісінде МІЖА арқылы орындалатын тапсырма шартын оның сұранысында (мақсаты) көрсетілген объектінің қоршаған ортасы деп, ал тапсырма сұранысында көрсетілген объектінің қоршаған ортадағы атрибуттарының тізбегін осы объектінің мәтіндік анықтамасы деп атаймыз.МІЖА-да 1-3 қадамдардың дұрыс орындалуы, тапсырма сұранысында көрсетілген объектінің мәтіндік анықтамасын құруды, анықтаманың ішкі дүниесін жасақтауды, ішкі дүниеде тапсырманың бастапқы берілгендерін сұраныс объектісімен байланыстаруды білдіреді. 6-қадамның орындалуы байланыстың тапсырманы орындау жоспарына айналатынын көрсетеді. Алгоритмді тестілеу барысында пайда болатын құйындану үдерісі нәтижесінде негізі бар, дұрыс жоспар пайда болады. Олай болса, тапсырманы МІЖА арқылы орындау нәтижесі – тапсырма орындаудың негізі бар, дұрыс жоспары.

Келтірілген тұжырымдар, болашақ математикамұғалімінің кәсіби құзіреттілігін АКПО жасақтау негізінде қалыптастырудыобъектіге бағдарлап ұйымдастырудыңерекшелігі- интетеллектілік қабілеттің ағылшын кибернетигі Д.М.Маккей анықтаған төрт белгісінің толық іске асатындығында екенін көрсетеді. Д.М.Маккей анықтаған төрт белгі:

- шектелген, алайда жеткілікті шамада көп үйлесімді жағдайлар мен тұжырымдар жиынтығын қарастыра алу;
- үйлесімді жағдайлар мен тұжырымдар жиынтығына қатысты информацияны мәнділік деңгейіне байланысты өңдеп біріктіру;
- қолда бар бастапқы берілгендердің салдары болмайтын іс-әрекеттер жасау, яғни “берілгендер арасындағы үзіктерден секіріп өту”;
- “шешімнің жақындығын сезіну” негізінде ізденіс және зерттеу процестерін басқару; түріндегі төрт белгісінің толық іске асатындығын көрсетеді.

Олай болса, болашақ мұғалімінің кәсіби құзіреттілігін АКПО жасақтау негізінде қалыптастырудыобъектіге бағдарлап ұйымдастыру нәтижесі – интеллектуалдық деңгейі комбинаторикалық деңгейде ойлайтын саналы адам болып табылады. Ұсынылып отырған әдістеменің теориялық, әрі практикалық жаңалығы мен маңыздылығы осында.

Мақала 2018-2020 жылдары гранттық қаржыландырылатын AP05133461-«Болашақ математика мұғалімдерінің кәсіби құзіреттілігін ақпараттық-коммуникациялық пәндік орталарды әзірлеу арқылы қалыптастыру» тақырыбындағы жоба бойынша жүргізіліп жатқан ғылыми-зерттеу жұмыстары бойынша жазылды.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Әмірбекұлы А., Кадирбаева Р. И., Адылбекова Э.,Т. “Құзіреттілік” ұғымының анықтамасы жайлы. Қазақстанның ғылымы мен өмірі – Наука и жизнь Казахстана, Science and life of Kazakhstan. №3 (38). 2016.

2. Гальперин П.Я. Общий взгляд на учение о так называемом поэтапном формировании умственных действий, представлений и понятий / Подг. К печати М.А. Степановой // Вестник Моск. ун-та. Сер. 14. Психология. – 1988. – №2. – С .3-8.

3. Қадірбаева Р. І., Әмірбекұлы А., Адылбекова Э. Т. Мұғалімнің кәсіби құзіреттілігі және оның қалыптасу деңгейлері // -БҚМУ, Хабаршы. №1- 2016 ж.

4. Әмірбекұлы А., Қадірбаева Р. И., Адылбекова Э. Т., Мырзахметова Б.Ш. Мұғалімнің кәсіби құзіреттілігін дамыта қалыптастыру. Қазақстанның ғылымы мен өмірі – Наука и жизнь Казахстана. №1 (43). 2017 ж.

5. Әмірбекұлы А. Оқу процесін оптимальді-әдістемелік басқару негіздері. - Шымкент. Қ. А.Яссауи атындағы ХҚТУ, 1999.-156 б.

ГРНТИ 14.35.09

Kaziyeva A.
Ph.D., Kazakh National Pedagogical University Abai, Almaty, e-mail: assel01@mail.ru

Nurmagambetova Zh.
Magistr, Eurasian National University, Astana, e-mail: n.zhansulu@mail.ru

MODERN PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES

Түйін. *Мақалада студенттердің жалпы және арнайы кәсіби жетіктігін қалыптастыру, интерактивті оқыту және ақпараттық технологияларды пайдалану қарастырылады. Қазіргі қоғам дұрыс және креативті өздерінің кәсіби міндеттерін жүзеге асыру мүмкіндігі бар жігерлі және жан-жақты мамандарды талап етеді. Сондықтан, заманға сай қарқынын сақтай отырып, қазақстандық жоғарғы білім беру орындарында өздерінің соңғы өнімі ретінде осындай мамандар болуы тиіс.Қазіргі заманғы кәсіптік білім беру процесі университетті бітіргеннен кейін біздің студенттер жұмыс берушіні қызықтырып және өздерінің кәсіби міндеттерін орындауға кірісіп кете алатындай болып осылайша жобалануы тиіс. Оқытушы, болашақ мектеп мұғалімдерін қазіргі заманның педагогикалық технологияларына бағдарлануын қалыптастыру керек және оларды өзінің педагогикалық қызметінде пайдалануы тиіс.Жоғарғы мектеп мұғалімі интерактивті технологияларды дамытудың негізгі бағыттарын мен тенденцияларын білуі және түсінуі тиіс; оқыту әдістері мен тәсілдерін жаңа интерактивті және ақпараттық технологияларды кеңінен белсенді қолдана білуі тиіс. Бұл сабақтардың әр түрлілігін іске асыру үшін бағдарламалық және аппараттық құралдар арқылы студенттердің өздік жұмыс дағдыларын қалыптастыруын қаматамасыз етеді.*

Резюме. *В статье рассматривается использование интерактивных и информационных технологий обучения, формирующие у студентов общие и специфические профессиональные компетенции. Современное общество требует энергичных и всесторонне развитых специалистов, умеющих правильно и креативно реализовывать свои профессиональные задачи.Следовательно, идя в ногу со временем, казахстанские вузы должны своим конечным продуктом иметь именно таких специалистов.Процесс современного профессионального образования должен быть построен таким образом, чтобы наши студенты сумели после окончания университета заинтересовать собой работодателя и приступить квалифицированно выполнять свои профессиональные задачи. Преподаватель должен формировать у будущих преподавателей школ соответствующие компетенции, должен быть ориентирован в современных педагогических технологиях и использовать их в своей педагогической деятельности. Педагог высшей школы должен знать и понимать основные направления и тенденции развития интерактивных технологий; уметь активно применять методы и методики обучения с широким использованием новых интерактивных и информационных технологий. Это позволит сформировать у студентов навыки самостоятельной работы с программными и аппаратными средствами для реализации различных видов учебных занятий.*

Summary. *The article consider usage of the interactive and informational technologies of study intended to form common and specific professional competences for the students. Nowadays the tutor must form proper competences for the future teachers, must be oriented in modern pedagogical technologies and use them in his pedagogical activity. High school tutor must know and understand core tendencies in development of interactive technologies, must be able to implement methods and methodic of teaching with wide usage of new interactive and informational technologies. This would help students to obtain habits and skills of using program and apparatus means for solving of different types of tutorial tasks.*

Keywords: *vocational education, reflection, creativity, micro-group, interactive training, competence approach.*

Line education technology would not bring a good results fortoday. Thus,there is a reason to consider the ways to make the process of education more interesting and stimulating for the students, pursuing them to find the knowledge, which would provide them with competitiveness and professionalism. Interactive technologies accomplished with relevant modern information-communicationaltechnologiesand combination of these technologies would help student to obtain knowledge, analyse, and reflect. Thus, usage of Interactive and informational educational technologies helps in formation of common and specific professional competence. Within the modern circumstance sin the system of education, the teacher must not only be familiar with existing educational technologies, technical sources and informational technologies, but must be able to perform educational methods in speciality education. High school teacher must know and understand the main trends in Interactive technologies, must be able to actively use educational methods with wide involvement of new interactive and informational technologies. This should help students to form habits of self-dependent work with program and apparatus resources.The teacher from Kazakhstan must acknowledge with this educational technologies, its latest methods and means.

In accordance with targeted aims, within the distance study I’ve studied the following modules:

Module 1.«Principles and practice of teaching in groups»[1, C.119-122; 2, C.235-266].The main goals of the module is to teach students to use such learning methods as:

- Curiosity
- Asking of the open questions
- Modeling of the constructivist assumptions
- Engagement and Motivation
- Critical thinking
- Cooperation
- Subject understanding and problems solving
- Independency and adaptation
- Using knowledge in the real world

All this allows us to followup every student and evaluate one's involvement. As a result students receives researchable habits, as well as improves their analytical and creational abilities and tendency to obtain new knowledge.

Module 2."Student learning assessing", includes proposal of the evaluation of the student's activity, principals of assessing, assessing of the student, possibility forfeedback contact.In Great Britain student's assessing consists of writing essays, examination, portfolio creation, project work and presentations (group and individual). Evaluation principals includes appraisal during the work and after work. The key term of evaluation are:

- Summative rate (final evaluation of student's activity)
- Formative rate (current mean of control, allows correction during the process of education). Important aspect in student assessing is the feedback contact with the student. It is necessary to diagnose knowledge during the process using motivation within the fair evaluation. Key aspects of assessing process are defined in the module in details.

Module3.Info on students duties and final results of their learning process. The control from tutors and administration is necessary, in form of planning, meetings, record writing, correction and keeping.

Module4."Professional development and planning" [3]. This module gives an answers to the following questions: what the professional development is and what it is necessary for. How the professionals study and what is necessary to achieve success. In his answers, Dr. Rene Koglbauerteach us to learn the combination of practical experience, reflection and context. We could reflect the professional evolution by "4 lens" critics 1) Autobiography study; 2) Via students eyes; 3)Colleagues experience; 4)Scientific literature. Absence of one of the 'lens' do not reflect hole professional evolution. For personal evolution it is necessary to 1) development of specific knowledge (what do you want to achieve?); 2) measurability (how can you measure your success?),3)accessibility (how to achieve?); 4) relevancy (accordance to the standards); and 5) time (terms of achievement).

Module5.«Microteaching» [4].Learning in micro groups. The aims of the study is to consider the role of feedback in professional activity, to obtain the skills and attitudes needed to successful learning, to discuss and identify participation in expert evaluation or enhance existing collective discussion. Module answers to the following questions: "Why it is necessary look at the colleagues?", "Why is this important for professional development", "Why do we need the professional and qualitative management?", "Who provides the feedback?", "What kind of information obtained?", "What comes as a result of observation?"

Module 6.«Module Design».The core moments of the module are- introduction to student learning, information for learning, assessing and promoting, online learning, principles and practice of teaching in groups, preparing to lectures and interactive lectures. The necessity of writing of the module arises from the external demands, financial reasons, internal systems, personal reasons. Interesting moment here is defining of the role of the Teacher as a task manager,Teacher as a curriculum deliverer and Teacher as concept and skill builder. Good module design can turn visions into reality, can consider the diversity, can provide goal achievement, can help to develop and adapt to the new circumstances. For the Curriculum planning model development we need timing, resources, staff, module parameters and student's demands. Teaching program based on Bloom's taxonomy gives classification of tasks given by teachers to students according to the aims of education. There are three spheres: cognitive, affective and psychomotor cal. Skills and knowledge in cognitive area includes knowledge, understanding and critical thinking. There are six levels (knowledge, understanding, usage, analysis, synthesis and assessment. Affective area reflects emotional reaction of the man, and shows how he can feel someone's joy or pain. So affective aims connected to human relations,emotions and feelings.Psychomotor cal area describes ability to manipulate with tools and instruments. Thus psychomotor aims associates with changes or development of practical skills.

Module7.«Writing for Academics» [5].To write the blog to engage students, colleagues, policy players and public. We learner blogging and studied SOLO taxonomy method. We studied 5 levels. First level – preliminary extraction of the figure from the background.Fifth level – deep understanding of the basics, exit to the above system.Level 1-Presrtuctural Stage, Level 2- Identifying one basic and one cause-effect relation.Level 3- not one but several basics which are not connected to each other. Level 4- Integral, holistic understanding of the theme. Level 5- Going beyond the frames of the idea, connection with other themes). Results could be used within development of the tests, and student's assessment.

Module8.«Preparing to lecture and interactive lecturing» [6]. Lectures given in the following formats: 1) classical; 2) problematic lection; 3)comparison lection; 4)consequence lection ; 5) interactive. All type of lectionswerestudied in details with special attention to interactive lection. All this gives a confidence and allows students to share their knowledge and prepare answers before attendance.

Modern society demand active and well educated professionals, who able properly and creatively realise many professional challenges. Therefore being in trend with time, Kazakhstan's high school should have those specialists as its final product. WE must create the process of professional education in such way, that our graduates should be able to interest the employer and perform their professional tasks with high quality.

New interactive educational technologies became practical requirement. It is also important to use competent approach, which provides with clear definition of practical action, required by modern society. Teaching of the students using new informational technologies is the next important requirement of our days. All of thisnew technologies we were able to see in practice in Newcastle university.

Qualification courses gave us an opportunity to familiarize with international educational experience, analyze this experience and set up most valuable aspects to adopt within local circumstances. As a proposal for enhancement of the courses can I propose the following – if it possible to include some hours to the course program with video demonstration of study sessions of international colleagues with their students. Or review of the movies with after analysis in groups.

References

1. Barrow, H.S. (2002). Is it Truly Possible' to Have Such a Thing as dPBL? Distance Education, 23(1), 119-122.

2. Hmelo-Silver, C.E. (2004). Problem-based learning: What and how do students learn? Educational psychology review, 16(3), 235-266.

3. Zwozdiak-Myers, P. (2012) The Teacher's Reflective Practice Handbook. Becoming an extended professional through capturing evidence-informed practice. London, New York Routledge.

4. Dudley, J. &Mortiboys, A. (1999) Some implications for using peer observation to improve the quality of teaching in higher education. Proceedings of international Conference on Teacher Education, Hong Kong.

5. http: // en.wikipedia.org/wiki/Blog

6. Liman, F., 1987, Think-pair-Share: expanding training method: MAA-CIE Cooperative News, v 1, pp .1-2.

Абдуллаева Жибек Тураровна
канд. филолог.наук, и.о.доцента кафедры русской филологии и мировой литературы
КазНУ им. аль-Фараби, zhibek.aknur@mail.ru

Байгушикова Акбота Мусаевна
ст. преподаватель кафедры русской филологии и мировой литературы
КазНУ им. аль-Фараби, baygushikova@inbox.ru

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ

Резюме. *В статье рассматриваются инновационные методы обучения студентов русскому языку. Кратко излагаются вопросы формирования речевой деятельности студентов на основе инновационных технологий. Показан учебный материал и другие виды заданий в интерактивном режиме с представлением презентации. Отмечается, что при проведении занятий особое внимание уделяется коллективной учебной деятельности, которые решают одновременно различные задачи обучения. Обучение строится на основе виртуально-тренинговой технологии.*

Ключевые слова: *инновации в образовании, интерактивные методы, профессиональная компетентность, индивидуализация обучения, информационные технологии.*

Түйін. *Ақпараттық технологиялардың қарқынды дамуы білім беру саласы мен дәстүрлі оқыту формаларына өз ықпалын тигізуде. Әлемдегі осындай шұғыл өзгерістер білім беру саласында қолданылып жүрген оқыту тәсілдеріне жаңаша өң беру қажеттігін талап етеді. Инновациалық технологиялар ерекше жабдықтауды, белгілі бір жүйемен жүзеге асыруды қажет етеді. Ұсынып отырған мақалада оқушылардың құзыреттілігін инновациалық ідістермен анықтау үшін білім беру үрдісін интеллектуалдық жүйемен басқаруды жүзеге асыру мүмкіндігін анықтау мәселесі қарастырылады. Сонымен әдістемелік мәселеллерді инновациалық қырынан модельдеу және компьютерлік технология оқытушы мен студентке оқу әрекетін ұтымды ұйымдастыруға мүмкіндік беретіні белгілі.*

Кілт сөздер:*білім саласындағы инновациялар, интерактивтік әдістер, қәсіби құзыреттілік, ақпараттық технологиялар.*

Summary. *Vast progress in information technology affects the traditional forms of education and on services in education sphere. Rapid changes in the world lead to change in the world lead to change in the ways of training that used in education. Therefore innovate technologies require special support, and specific sequence. In this article was made an attempt to create an intellectual system of management of educational process in which the possibility to determine the competency of student who are studied by methods of teaching is traced. It is clear that innovative modeling of methodological problems and computer – technology with their solutions give teacher and student more opportunity to optimize the learning process. In the article innovative methods of teaching Russian in the university are considered. Briefly outlines the formation of students speech activity on the basis of interactive methods of teaching the Russian language.*

Key words: *interactive methods, information technologies, speech activity of students, professional competence, individualizationпри of educating.*

В стратегии «Казахстан-2050» отмечено, что в отечественную систему образования необходимо интенсивно внедрять инновационные методы. Перед профессиональным образованием ставится цель формирования такой личности специалиста, которая обладала бы готовностью к непрерывному образованию, к самостоятельному поиску новой информации и саморазвитию на протяжении всей жизнедеятельности, повышающей их способность к адаптации в изменяющихся условиях общественного производства и конкурентоспособности на рынке труда. Решение поставленных задач требует развития инноваций в образовании.

Глубинные процессы, происходящие в системе образования в нашей стране и за рубежом, ведут к формированию новой идеологии и методологии образования как идеологии и методологии инновационного образования. Инновационные технологии обучения следует рассматривать как инструмент, с помощью которого новая образовательная парадигма может быть претворена в жизнь.

Главной целью инновационных технологий образования является подготовка студента к жизни в постоянно меняющемся мире. Сущность такого обучения состоит в ориентации учебного процесса на потенциальные возможности студента и их реализацию. Образование должно развивать механизмы инновационной деятельности, находить творческие способы решения жизненно важных проблем, способствовать превращению творчества в норму и форму существования человека.

В настоящее время все более высокие требования предъявляются к подготовке и повышению квалификаций кадров. В связи с этим еще актуальнее становится проблема активизации учебного процесса, поиск таких форм контактов с обучаемыми, которые учитывали бы наличие у них практического опыта, сложившихся установок и стиля профессиональной деятельности. Решению этих проблем способствуют инновационные технологии обучения. В последние десятилетия в теории и практике высшего профессионального образования все больше внимания уделяется активным и интерактивным формам, методам и технологиям обучения, которые могут стать эффективным средством подготовки студентов.

Инновационные характеристики – это новые формы и методы преподавания. Новым подходом к процессу обучения является формирование и развитие коммуникативной культуры студентов. Коммуникативный подход – стратегия, моделирующая общение, направленная на создание психологической и языковой готовности к общению, на сознательное осмысление материала и способов действий с ним, а также на осознание требований к эффективности высказывания [1].

Использование инновационных методов обучения является велением времени. Они помогают формировать опыт поиска решений в нестандартных, разнообразных ситуациях, готовят в будущем. Позволяют студентам по-настоящему «прожить» учебный процесс, научить его думать, оценивать, принимать решения и нести за них ответственность, а также работать в постоянно меняющихся условиях [2].

Отбор учебного материала является первым и направляющим этапом в процессе построения содержания обучения и носит в достаточной степени технический характер. Однако всякая технология, для того чтобы быть эффективной, нуждается в определенной, научно обоснованной концептуальной платформе. Точно так же и процедура отбора учебного материала должна строиться в соответствии с определенной концепцией обучения, в частности в соответствии с тем, как решается вопрос о единице обучения усвоения. Относительная самостоятельность и функциональная специфика этого этапа определяются наличием у него своей промежуточной цели – создания некоторого оптимального списка подобных единиц. Таким образом, концептуальный выбор обучения/усвоения и ее категориальная характеристика должны предшествовать этапу отбора учебного материала[3].

В соответствии с вышеизложенным, в статье представлены некоторые виды учебных работ, в которых применяются инновационные технологии обучения русскому языку**.**

1. Разработка и использование учебного материала и других видов занятий в интерактивном режиме с представлением презентации.

Включение интерактивной доски ACTIV STUDIO при обучении русскому языку совершенствует этот процесс и может использоваться на всех этапах его организации в качестве инструмента работы, источника знаний и средства формирования умений, средства презентации наглядных материалов и осуществления контроля, тренинга, консультаций. Например, написать аннотацию, тезисы, реферат-обзор, реферат-резюме, рецензию, заполнить таблицы «Средства организации связного текста (связующие соединения информации) », «Способы образования терминов» и др.

Обучающие программы к использованию интерактивной доски являются одним из компонентов, способствующих процессу формирования будущего специалиста. Они позволяют решать совокупность задач, связанных с познавательной деятельностью студентов, развитием у них творческого мышления, воспитанием и формированием профессиональной позиции личности. Способности человека формируются и реализуются в жизни, преломляясь через его мотивационную сферу, которую либо тормозит, либо стимулирует творческое проявление интеллекта.

2. С учетом инновационных технологий в методике преподавания русского языка как неродного особое внимание уделяется коллективной учебной деятельности. Необходимо подчеркнуть, что в полной мере личность студента может проявиться только при учете его индивидуальных особенностей (восприятия, мышления и памяти). Это позволяет предъявить особые требования к компьютерным программам: они должны содержать различные способы представления учебного материала (текст, схемы, таблицы, условные изображения) и его семантизации (речевой образец, перевод, схема, толкование), предусматривать различные формы выполнения упражнений, иметь несколько последовательностей введения учебного материала и др. Компьютерные программы могут одновременно решать различные задачи обучения. Поэтому важной задачей компьютерных программ по русскому языку является обучение не только грамматике или лексике, но и чтению.

При изучении языка с помощью компьютера в процессе обучения чтению (считывание текста – вопросов, ответов, реплик машины с экрана дисплея), ведение диалога в письменной форме за счет переноса навыков определенный эффект достигается и в устной форме.

Обучение с помощью компьютера имеет два преимущества: 1) компьютер как обучающее средство предоставляет информацию в письменной форме на экране дисплея и способен контролировать (оценивать) те или иные действия студента и 2) современные компьютеры позволяют хранить, перерабатывать и предъявить студенту практически мгновенно различную информацию о значении и употреблении слова, словосочетания, предложения и др., в которой может нуждаться студент при чтении текста. Преподаватель в условиях аудиторного чтения не обладает такой возможностью по отношению к каждому студенту из-за недостатка времени [4].

Так как Интернет предлагает своим пользователям многообразие информации и ресурсов, то базовый набор услуг может включать в себя электронную почту, телеконференции, видеоконференции, создание домашней странички, доступ к информационным ресурсам, справочные каталоги, разговор в сети.

Кроме того, среди положительных психологических факторов работы с компьютером, интерактивной доской выделяют следующее: ЭВМ усиливает интеллект человека, способствует развитию логического и оперативного мышления, специализирует восприятие, мышление, память и др. С помощью учебных компьютерных программ активизируется мыслительная деятельность, индивидуализируется темп обучения, происходит самоуправление процессом обучения [4].

3.Тестирование – один из методов использования в психологии и методике, предусматривающий выполнение испытуемыми заданий (тестов), с помощью которых оценивается уровень владения языком.

Овладевая русским языком, студенты должны в результате приобрести практические речевые навыки, в связи с чем задачей тестирования становится выявление их коммуникативной компетенции.

Одной из основных черт, отличающих прагматический подход к обучению и тестированию, является умение творчески использовать языковые средства для общения в учебно-профессиональной сфере. Тесты по русскому языку можно подразделить на три группы: 1) тесты для контроля знаний студентов и навыков самостоятельного анализа во время учебных занятий; 2) тесты для контроля внеаудиторной индивидуальной самостоятельной работы; 3) тест результатов.

Тесты для контроля знаний, осуществляемого во время учебных занятий, помогает выявить и формировать у студентов навыки самостоятельного анализа как отдельных вопросов по грамматике, так и всего курса русского языка.

Следующая группа тестов – тесты для контроля в процессе СРС. Этот вид контроля осуществляется после изучения каждого блока и включает вопросы, охватывающие все подтемы, входящие в данный блок. Тесты результатов – эффективный, всем доступный вид объективной проверки знаний студентов. Он включает проверку навыков и умений в различных языковых аспектах (лексике, грамматике, стиле и т.д.). Тест дается студентам только тогда, когда преподаватель приходит к выводу, что они выработали определенный навык в результате многочисленных тренировочных упражнений, проводившихся на протяжении указанного программой отрезка времени. Чтобы тест достигнутых результатов оказался эффективным, то есть, чтобы по данным его выполнения можно было судить об успеваемости студентов, преподавателю необходимо обратить внимание на следующие моменты:

1) Составитель теста обязан иметь четкое представление о том, что какой материал необходимо тестировать. От удачно или неудачно решенной проблемы «что тестировать» зависит такое необходимое качество теста результатов как уместность. Уместность теста подразумевает соблюдение связи между тем, что тест предлагает студенту выполнить, и тем, что ему преподавалось в процессе обучения.

2) Составителю теста необходимо учитывать то, что теория тестирования языка исходит из положения: оценка владения отдельными языковыми аспектами служит в определенной степени оценкой владения навыками.

3) Тест следует составлять таким образом, чтобы на протяжении одного часа (50 мин.) можно было протестировать то, что изучалось в течение недели, месяца и т.д.

4) При составлении теста необходимо учитывать такой критерий теста как обоснованность. Обоснованность – это оценка соотношения между простым подсчетом баллов за тест и «идеальным», принятым за «эталон».

Названная система тестов легко поддается программированию и введению в память компьютера, что дает возможность вывести контроль за пределы учебного времени, индивидуализировать его и создать дополнительные резервы времени для индивидуальной и самостоятельной работы. В предлагаемой системе тестов содержатся равно диагностические и контрольно-обучающие тесты. Они могут носить незамедлительный и отсроченный характер.

Имитируя различные лингвистические задачи и проблемные ситуации в учебной модели, контролируя себя и оценивая степень овладения материалом, обсуждая и анализируя свои действия совместно с преподавателем, студент более успешно формирует знания и умения, необходимые в профессиональной деятельности. Включение интерактивной доски ACTIV STUDIO в процесс обучения русскому языку совершенствует этот процесс и может использоваться на всех этапах его

организации в качестве инструмента работы, источника знаний и средства формирования умений, средства презентации наглядных материалов и осуществления контроля, тренинга, консультаций.

От современного специалиста требуются профессиональная компетентность и способность принимать решения в нестандартных ситуациях, умение работать в команде, самостоятельно добывать, анализировать и эффективно использовать информацию, рационально работать в быстроменяющемся мире. Эти качества приобретут студенты, обучаясь в условиях использования активных форм, работы в парах, группах, решая конкретные жизненные ситуации, самостоятельно, в диалоговом режиме с компьютером и др. при этом больший приоритет отдается самостоятельной работе.

4. Одним из эффективных методов, применяемых при обучении, являются игры. Ее существенной особенностью является проведение в духе соревнования, что придает игре наиболее увлекательный характер. Игра – это творчество и в то же время игра – это труд. В процессе игры у студентов вырабатывается привычка сосредоточиться, мыслить самостоятельно, развивается внимание, стремление к знаниям.

Потребность в игре необходимо использовать и направлять в целях решения определенных образовательных задач. Игра будет являться средством воспитания и обучения, если она будет включаться в целостный педагогический процесс.

5. Другим эффективным методом инновационного обучения можно назвать метод кейс-стади или метод учебных конкретных ситуаций. При данном методе студент самостоятельно вынужден принимать решение и обосновать его. Метод кейс-стади – это метод обучения, при котором студент и преподаватель участвуют в непосредственном обсуждений деловых ситуаций или задач. Эти кейсы, подготовленные обычно в письменном виде и составленные исходя из реальных фактов, читаются, изучаются и обсуждаются студентами. Кейсы составляют основу беседы аудитории под руководством преподавателя. Поэтому метод кейс-стади включает одновременно и особый вид учебного материала, и особые способы использования этого материала в учебном процессе. Этот метод способствует развитию умения анализировать ситуации, оценивать альтернативы, прививает навыки решения практических задач.

Разработку методики воспитания и обучения студентов на основе конференций, дискуссий, конкурсов различных проектов, деловых и ролевых игр можно рассматривать как инвестиции в человеческий капитал, которые способствуют существенным отдачам для производства и общества.

Таким образом, первоочередная задача вуза – научить студента учиться и уметь ориентироваться в многообразии учебного материала. Направленность новых технологий на развитие у студентов навыков самостоятельной работы позволит повысить уровень их творческой активности и стимуляции в освоении знаний. Эффективность такой работы будет обеспечена за счет регулярного общения студента и преподавателя в рамках самостоятельной работы студентов под руководством преподавателя.

В заключение: авторами сделана попытка создания интеллектуальной системы управления образовательным процессом, в которой прослеживается возможности для определения компетенции обучающихся инновационными методами. Очевидно, что инновационные моделирования методических задач и компьютерная технология их решения представляет преподавателю и студенту большие возможности для оптимизации учебной деятельности.

Список литературы

1. Майорова Н.В. Инновационное моделирование профессиональных задач и компьютерная технология их решения в процессе подготовки студентов к производственной деятельности. – М.: 2003. 35с.

2. Мынбаева А.К., Садвакасова З.М. Инновационные методы обучения, или Как интересно преподавать: учебное пособие.-3-е изд., доп. – Алматы, 2009. – 344 с.

3. Шаяхметова Н.К. Русский язык. Программы на основе интерактивных методов обучения с использованием визуальных средств. – Алматы, КазНТУ, 2010. 65 с.

4. Сердюков П.И. ЭВМ при обучении иностранным языкам//Иностранные языки в школе. – 1990 № 5, с.18-19.

Қалиева К.М.
Педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент kalieva.k.m@mail.ru

Қалиев Б.М.
Тарих-қоғамтану пәндерінің мұғалімі kaliev_bolat@rambler.ru

«КОДЕКС КУМАНИКУС» ТӘРБИЕ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ

Түйін: *Мақала XIII ғасырдың басында жазылған бірегей туынды «Кодекс Куманикусты» («Қыпшақ сөздігін») педагогикалық тұрғыдан зерделеуге арналған. Қазіргі Қазақстан қоғамындағы түбегейлі өзгерістер жағдайында мыңдаған жылдар бойы жинақталған тарихи тәжірибені ғылыми талдау және қайта ой елегінен өткізу мәселелері өзекті бола түсуде. Өткенге деген қызығушылықтың артуы халықтың көп ғасырлық әдет-ғұрпын, тәрбиелік дәстүрі мен салтын бейнелейтін педагогикалық мұраларды тереңірек зерттеу және қорытындылау міндеттерін алға тартады.*

Мақалада бүгінгі қоғамдық сұраныстарға сай педагогикалық мәселелерді шешуде «Кодекс Куманикустың» алатын орны ашып көрсетіледі, оқушылардың танымдық қызығушылықтарын арттыруға,рухани-адамгершілік құндылықтарын қалыптастыруға ықпал ететін материалдар келтіріледі.Мәдени мұраны оқу-тәрбие үдерісіне енгізу жолдары қарастырылып, осы бағыттағы жұмысты ұйымдастыру бойынша әдістемелік ұсыныстар беріледі.

Тірек сөздер: *тәрбие үдерісі, педагогикалық мұра, тәрбие құралы, тұлғалық қасиеттер, ұлттық мақтаныш сезімі, рухани-адамгершілік құндылықтар.*

Резюме: *Статья посвящена педагогическому осмыслению уникального памятника начала XIII века «Кодекса Куманикуса» («Қыпшақ сөздігі»). В условиях обновления в современном казахстанском обществе особую актуальность приобретают проблемы научного анализа и переосмысления исторического опыта, накопленного за тысячелетия. Возросший интерес к прошлому ставит перед педагогикой задачи более глубокого изучения и обобщения педагогического наследия каждого народа, отражающего его многовековые нравы, традиции, обычаи воспитания.*

В статье выявлена и обоснована необходимость использования «Кодекса Куманикуса» в современном учебно-воспитательном процессе, приведены материалы, способствующие повышению познавательных интересов учащихся, формированию у них духовно-нравственных ценностей, даны рекомендации по организации воспитательной работы, связанной с изучением культурного наследия.

Ключевые слова: *воспитательный процесс, педагогическое наследие, средство воспитания, личностные качества, чувство национальной гордости, духовно-нравственные ценности.*

Summary: *The article is devoted to the pedagogical comprehension of the unique work of the beginning of the 13th century "Codex of Kumanikus" ("Kypshak sozdigi"). In the era of radical transformations in modern Kazakhstan society, the problems of scientific analysis and rethinking of historical experience accumulated over millennia become especially topical. Increased interest in the past poses for pedagogues the task of more profound study and generalization of the pedagogical heritage of each people, reflecting its centuries-old customs, traditions, and customs of upbringing.*

The article reveals and substantiates the necessity of using the "Codex of Kumanikus" in the modern teaching and upbringing process, provides materials that enhance the cognitive interests of students, the formation of their spiritual and moral values, reveals the content of the teacher's activities in this direction, gives recommendations on the organization of work related to the cultural heritage study.

Key words: *educational process, pedagogical heritage, means of upbringing, personal qualities, sense of national pride, spiritual and moral values.*

Баланың қабілеті мен мүмкіндіктерін ескеріп жан-жақты жетілуін қамтамасыз ету бүгінгі тәрбиенің басты мақсаты ретінде алға шығуда. Бұл мақсатқа қол жеткізуде жеткіншек ұрпақты халықтың рухани байлығымен сусындатып, тарихи тәжірибесіне бойлатудың маңызы зор. Бұл өз кезегінде бабаларымыздыңсалт-санасынан, тіршілік жағдайларынан, мәдени жетістіктерінен, этикалық және эстетикалық идеалдарынан, білім мен тәрбиеге көзқарастарынан хабардар ететін мәдени және тарихи мұраларды толығырақ жәнетереңірек танып білу және оларды оқу-тәрбие үдерісінде пайдалана алу міндетін алға тартады.

«Туған жерге, оның мәдениеті мен салт-дәстүрлеріне айрықша іңкәрлікпен атсалысу – шынайы патриотизмнің маңызды көріністерінің бірі. Бұл кез келген халықты әншейін біріге салған қауым емес, шын мәніндегі ұлт ететін мәдени- генетикалық кодының негізі" [1] - екендігі жөнінде Елбасының "Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру" мақаласында атап көрсетілді.

Қазақ халқының материалдық және рухани мәдениетінің бейнелі көрінісі, тәлім-тәрбиесінің бастау көзі ретінде танып білу қажет ерекше мәні бар жәдігерлердің бірі 1204 жылы жазылған «Кодекс Куманикус» («Қыпшақ сөздігі») болып табылады.

Орта ғасырда жазылған бұл ескерткіштегі материалдардың мазмұны түркі халықтарының, әсіресе, қыпшақ тілі тобына енетін халықтардың ауыз әдебиетінің бүгінгі үлгілерімен өте жақын екендігі, мұндағы сөздердің көпшілігі қазіргі қазақ тілінде қолданылып жүргені ғалымдар тарапынан мойындалған [2,3]. Бұған қоса, қыпшақ сөздігінің қазақ тіліне толықтай дерлік аударылып, түрлі қырынан кеңінен зерттеле түсуі [4,5] бұл баға жетпес жәдігерлікті тәрбие құралы ретінде пайдалануға мүмкіндік туғызып отыр.

Баланың түсінігіне, ойлау, қабылдау ерекшеліктеріне ыңғайлай отырып қолдануға болатын бүгінгі күні де маңызын жоймаған тәлім-тәрбиелік мәнге ие материалдар қатарында шығарма беттерінен елеулі орын алған аңыздар, ертегілер, жұмбақтар, өлеңдер, жаңылпаштар, ертегілер, жырлар және т.б. атауға болады.

Олай болса, «Сөздік» материалдарының тәлім-тәрбиелік әлеуетін сабақтарда және сабақтан тыс тиімді пайдалану зор педагогикалық міндет жүктейді. Оқушылар тәрбиесін тарихи-мәдени мұраларды меңгерту негізінде жүзеге асырудың жолдары мен әдіс-тәсілдері сан алуан. Оларды таңдау, ең алдымен оқушылардың жас ерекшеліктеріне, олардың дайындық деңгейіне, сабақтың мақсатына, жүргізілетін жұмыстың міндеттеріне байланысты. Осы орайда біз «Сөздік» мәліметтеріне, оны зерттеуші авторлар еңбектеріне сүйене отыра, тәрбиелік шараларды ұйымдастыру жолдарын белгілеп, олардың әдістемелік жабдықталу жағдайын көрсетуді мақсат еттік.

Тәрбиелік шаралар құрылымы жағынан бірнеше тақырыпты, атап айтқанда «Кодекс Куманикустың» жазылу себептері, зерттелу тарихы, мазмұндық сипаты мәселелерін қамтып, бірізділікпен арнайы уақыт бөлініп өткізілсе тиімді болады деген ойдамыз. Мәселен осы бағыттағы тәрбиелік шара тақырыбын «Кодекс Куманикус жөнінде не білеміз?» -деген атпен белгілеп, онда оқушыларды осы аса құнды орта ғасыр ескерткішінің жазылуына себеп болған тарихи, мәдени, әлеуметтік жағдайлар жөніндегі білімдермен қаруландыру, ұлттық құндылықтарға құрметпен қарау сезімін тәрбиелеу мақсаты көзделсе сабақтың нәтижелілігі артқан болар еді.

Сабақты слайдтар түрінде жабдықтап, «Сөздіктің» мұқабасы, ішкі құрылымы, түпнұсқаларының электрондық нұсқаларын көрсету жоспарланғаны тиімді деп санаймыз.

Ұйымдастыру бөлімінде мұғалім Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласында көтерілген мәселелер жөніндегі қысқаша баяндап, тәрбие сағатының қазақ халқының мәдени өмірінде елеулі орны бар тарихи мұра «Кодекс Куманикус» жазбасына арналатындығына тоқталғаны жөн.

Сабақтың негізгі бөлімін оқушыларды «Кодекс Куманикус» туындысымен кеңірек таныстыру мақсатында сұрақ-жауап түрінде өткізуді ұсынамыз. Бұдан әрмән қарай сабақ шығарманың жазылу тарихы, ерекшеліктері, құрылымы және т.б. жөніндегі мұғалімнің мәлімдемесімен жалғасады. Мұғалім әрбір слайдтағы материалдарды түсіндіру барысында сұрақ қою, пікір алмасу әдістері арқылы оқушылардың бірге ат салысуын қадағалап отырғаны абзал.

Мұғалім оқушылардың тапқырлығын тексеру мақсатында «Кодекс Куманикус» жазбасындағы жұмбақтардан мысалдар (жұмбақтарды слайд түрінде беруге болады) келтіріп, ойын ретінде ұсынады. Әр жұмбақ кезекпен жасырылып, жауабын іздеу жұмыстарынұйымдастыруға болады. Келесі бөлім «Кодекс Куманикус» жазбасының тарихи рөлі, қазақ халқы мәдениетіне, тіліне қатыстылығы мәселелерін талдауға арналғаны жөн деп есептейміз. Бұл тұста мұғалім «Сөздіктегі» мысал үлгілерді қазақша аударма мазмұнымен салыстыра отыра түсіндіруге көңіл бөлу арқылы оң нәтижелерге қол жеткізе алады.

Тәрбие сағатының қорытынды бөлімінде оқушыларға карточка сұрақтары үлестіріліп, интерактивті тақтаның жан-жағында түрлі карточкалардағы сұрақтар жасырынылады. Олардың әрқайсысында сабақта көтерілген мәселелерді қамтитын сұрақтардың қысқаша жауаптары беріледі. Басты мақсат осы карточкалар арқылы оқушылардың тәрбиелік шара барысында алған білімдерін қорытындылау, сабақтың тәрбиелік ықпалын қадағалау болмақ.

Карточка сұрақтары:

1. «Кодекс куманикус» атауыненібілдіреді?
2. Жазбаның авторы кім?
3. Не мақсатпен жазылған?
4. Бүгінгедейінсақталған қандай нұсқаларын білесің?
5. «Сөздіктен» қандай мәліметтер алуға болады?
6. «Кодекс Куманикус» қай уақытта жазылған?
7. Оның қазақ тіліндегі нұсқасы бар ма?
8. «Сөздіктің» қазақ тіліне қандай қатысы бар деп ойлайсың?
9. Мәдени мұра ретінде қандай маңызы бар?

10. «Сөздік» материалдары сені қай қырынан қызықтырды? Неліктен? Мысал келтір.

Мұғалім бұл бекіту сұрақтарынан кейін ғасырлар бойы ата-бабаларымыздан мирас болып келе жатқан «Кодекс Куманикус» мәдени мұрасының даналық сөздері, ғибрат аларлық үлгілері мен жұмбақтары, пайымдаулары бүгінгі күні де маңызын жоймағанына тоқтала келе, баға жетпес қазынаны құрметтеу, бағалай алу замана талабына сай жүктелетін міндет екенін есімізден шығарып алмауды ескертіп, тәрбие сабағын қорытындылайды және келесі сабақта «Сөздіктің» зерттелу жағдайы, бүгінгі күнге дейін жетіп сақталу мәселесі қарастырылатынына оқушылардың назарын аудартады және осы мәселелер бойынша мәліметтер жинақтауға тапсырма береді.

Келесі тәрбие сағаты орта ғасыр мұрасының зерттелу тарихына арналады. Тақырыбы: «Кодекс Куманикус - тарих көшінде». Пайдаланылатын көрнекіліктер: видео-аудио құралдар, кестелер, интерактивті тақта. Сабақтың ұйымдастыру кезеңінен кейін негізгі бөлімде оқушыларға видео материалы ұсынылады (Режиссері: Калил Омаров. Видео тақырыбы: Кодекс Куманикус һәм қарапайым қазақтың қағидалары.http://video.nur.kz/view=3kt3CinKpnw)[6].

Видео материалдарымен танысқаннан кейін ол бойынша оқушылар пікірлері тыңдалып, «Кодекс Куманикус» туралы ұғым-түсініктерді тереңдете түсу мақсатында мұғалім «Кодекс Куманикус» жазылған 1203 жылдан бері қарайғы уақыт аралығындағы түпнұсқаның сақталу жағдайы, көшірілуі, қай елдерде сақталып келетіндігі, қандай тілдерге аударылғанына оқушылар назарын аудартып, аталмыш мұраның тек қазақ халқы немесе түркі тілдес халықтар үшін ғана емес, жалпы дүние жүзілік мәні бар жәдігерлікке айналып отырғанынан хабардар етеді. Осы тұста біз мұғалімдерге көмек ретінде «Кодекс Куманикустың» зерттелу тарихына арналған кесте ұсынуды жөн көрдік.

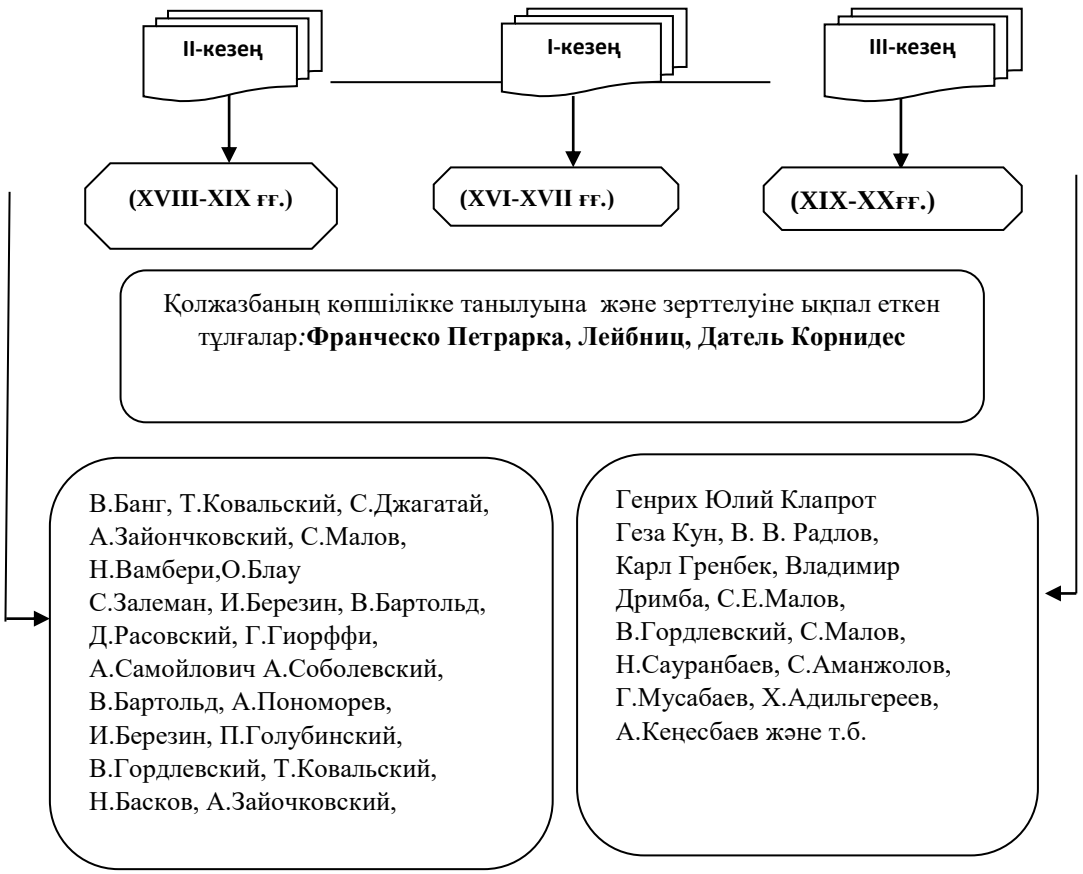

1773 жылы-**Датель Корнидес** «Кумандар тарихын талдау туралы очерк» деген диссертация жазған

1828 жылы - француз тіліне Генрих Юлий Клапрот «Латынша – парсыша – куманша сөздік» деген атпен аударды.;
1880 жылы - Геза Кун латын тіліне Будапеште аударып, бастырды.
1887 жылы - В.В. Радлов Петербургте орыс харпімен бастырып шығарды.
1936 жылы- Дания ғалымы Карл Гренбек «Қыпшақтар кітабының» түпнұсқасын Копенгагенде бастырып шығарып,
1942 жылы осы қолжазба негізінде ккуманша-немісше сөздік жасап шығарды.
1937 жылы - Владимир Дримба «Құман тілінің синтаксисі» деп аталатын зерттеуін дүниеге әкелді.
1978 жылы «Кодекс куманикустың» бірінші қазақша басылымын А. Құрышжанов, А. Жұбанов, А. Белботаевтың «Куманша-қазақша жиілік сөздік» атты қазақ тілінің нұсқасын бастырды.
1991жылы - Қыпшақ тіліндегі елуге тарта жұмбақ қазақ тіліне аударылып «Ежелгі дәуір әдебиеті» хрестоматиясына енді.

Сабақты «Кодекс Куманикустың» түпнұсқалары, аударылу жағдайы, қамтыған мәселелері, зерттеуге үлес қосқан ғалымдар, соның ішінде қазақстандық авторлар жөніндегі оқушылар түсінігін бекітуге арналған сұрақтармен аяқтауға болады:

1. «Кодекс Куманикустың » қанша түпнұсқасы бар?
2. Қай тілдердегі нұсқалары және аудармаларын білесің?
3. «Сөздіктің» түпнұсқасын зерттеген ғалымдар кімдер?
4. «Сөздік» қай тұрғыдан зерттелген?
5. Зерттеуге үлес қосқан ғалымдардан кімдерді білесің?
6. Қазақстандық ғалымдар қай тұрғыдан зерттеген?
7. Қалай ойлайсың «Сөздіктің» зерттелуі қаншалықты маңызды?

Осы мазмұндас тәрбиелік шаралардың жүйелі түрде өткізілуіне баса көңіл бөлу оқушылардың өткеннің мұралары жөніндегі ұғым-түсініктерін кеңейтіп, олардың тәрбиелік ықпалын сезінуге жәрдемін тигізеді. Сонымен қатар мұндай іс-шараларды ұйымдастырудың түрлі формалары мен әдістерін оқушылардың жас ерекшеліктерін ескеріп, түрлендіріп отырған жөн.

Әдебиеттер

1. Нұрсұлтан Назарбаев. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру. egemen.kz/article/nursultan-...
2. Құрышжанов Ә. «Кодекс Куманикус» ескерткішінен үзінділер. Қаз.ССР, Ғылым Академиясының Хабаршысы. 1984, №1.
3. Айдаров Ғ. Көне түркі жазба ескерткіштерінің тілі. – Алматы, 1986.
4. Гаркавец А. Кыпчакская письменное наследие; памятники духовной культуры. Алматы, Kasean; Баур, 2007.
5. «Ежелгі дәуір әдебиеті» хрестоматия. Алматы. 1991.
6. http://video.nur.kz/view=3kt3CinKpnw).

Валиуллина Р.Н.
кандидат искусствоведения, доцент КазГосЖенПУ, e-mail: ramziav@mail.ru

Копбаев А.М.
доцент, и.о.профессора КазГосЖенПУ, e-mail: alpysbai_@mail.ru

Кадирова Р.
старший преподаватель КазГосЖенПУ, Алматы

ПОЛИЯЗЫЧНЫЙ АСПЕКТ В ПРОГРАММЕ МУЗЫКАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ СТУДЕНТОВ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ СПЕЦИАЛЬНОСТИ

Резюме. *Статья посвящена сравнительной характеристике терминологии в элементарной теории музыки отечественных программ и зарубежной практики на примере курса «Fundamentals of Music Theory», представленного преподавателями Эдинбургского университета на сайте международного проекта Coursera.*
Ключевые слова: *музыкальное образование, высшее образование, методы музыкального обучения, элементарная теория музыки.*
Түйін. *Мақала «Coursera» халықаралық жобасының веб-сайтында Эдинбург университетінің оқытушылары дайындаған «Музыка теориясы негіздері» курсы мысалында отандық бағдарламалар мен шетел тәжірибесінің бастауыш теориясының терминологиясының салыстырмалы сипаттамасына арналған.*
Түйін сөздер*: музыкалық білім, жоғары білім, музыкалық оқыту әдісі, бастауыш музыка теориясы*
Summary. *The article is devoted to the comparative characteristic of terminology in the elementary theory of music of domestic programs and foreign practice on the example of the course "Fundamentals of Music Theory", prepared by the teachers of Edinburgh University on the website of the international project Coursera.*
Keywords: *musical education, higher education, methods of musical training, elementary music theory.*

Современная теория музыки, продолжающая традиции советской школы, использует в терминологическом словаре ряд зарубежных языков, соответственно странам, внесшим вклад в формирование науки. Это итальянский и греческий в названиях звуков, интервалов, аккордов, ладов, обозначении темпов. Жанровые разновидности зачастую имеют французские, немецкие, польские корни. При изучении основ музыкального искусства каждый из нас сталкивался с необходимостью запоминания большого количества незнакомых иностранных слов. Для студентов, обучающихся на смежных специальностях, таких, как педагогика и методика начального образования, дошкольное обучение и воспитание, организация культурного досуга, и изучающих элементарную теорию в течение небольшого срока, запоминание специфических терминов является достаточно трудоемкой и затратной по времени работой. Названия интервалов, аккордов и их обращений, название ладов, обозначение штрихов, темпы – все это иностранные слова, не имеющие ассоциативных связей с родным языком студентов, обучающихся на казахском отделении. Возникает вопрос, насколько необходимо знание специальных терминов при практическом освоении навыков музицирования и вокала. Возможно ли сокращение времени для изучения теоретических основ музыкального искусства, при отказе от запоминания большого количества итальянских, немецких, греческих слов? Обратимся к зарубежному опыту. Прослушивание курса преподавателей Эдинбургского университета (Шотландия)[1] показало, что англоязычный глоссарий элементарной теории музыки значительно упрощен в плане терминологии. Авторы теоретических работ постарались максимально отказаться от иностранных слов в пользу английского языка, что привело к значительному освобождению от сложных терминов. В частности, англоязычные педагоги при объяснении нотной грамоты используют только буквенную систему (A,B,C,D,E,F,G), и фактически не пользуются слоговой. При этом, в английской системе нет разночтения ноты «си», как в использовавшей традиционно советской школой немецкой системе, где данная нота обозначается двумя буквами: H (си) и B (си бемоль). Соответственно, буквенное обозначение нот легче для запоминания, так как полностью совпадает с английским алфавитом, начиная с ноты «ля». При первом ознакомлении с клавиатурой фортепиано педагог обращает внимание студентов, что самая первая клавиша слева – A (ля субконтроктавы), и далее клавиши называются буквами по порядку алфавита до G.

Как известно, существуют две распространенные в академической музыке европейской традиции системы буквенной нотации: немецкая и английская. Русская традиция, на которую опирается и казахстанская музыкально-теоретическая школа, основана на немецкой системе, где, помимо различия в обозначении ноты «си» (H и B), имеются исключения в обозначении некоторых пониженных тонов. Мажорное и минорное наклонение обозначаются прописными и строчными

буквами. Аккорды, интервалы, обращения аккордов имеют сложные специальные названия, основанные на греческих и латинских словах. Английская система использует упрощенный вариант. Обозначения нот соответствуют буквам английского алфавита, начиная с ноты «ля». В названиях тональностей используются только прописные буквы с пометкой major либо minor. Повышение или понижение звука обозначается добавлением символа диеза или бемоля. Значительно упрощены термины интервалики и аккордов. Вместо итальянских названий интервалов (прима, секунда и т.д.) в англоязычных методиках применяются слова first, second (1st, 2nd) – «первый», «второй», и так далее, по количеству ступеней. Можно оценить, насколько проще студенту запомнить и оперировать такими понятиями, в отличие от малопонятных «прима», «секунда», «терция» и т.д.

Аккорды и их обращения, как правило, вызывают трудности при первом знакомстве. Традиции советско-немецкой школы, основанной Г.Риманом в конце XIX века, обязывают студентов оперировать такими сложными словами, как секстаккорд, терцквартаккорд, квинтсекстаккорд и.др. Английская система полностью отказалась от специальных названий каждого обращения аккорда, введя лишь одно слово – inversion (инверсия, перестановка, перевертывание) и номер. «First inversion» означает первое обращение трезвучия или септаккорда, «second inversion» – второе, и так далее. При таком подходе исключается необходимость запоминания специального термина в связи с его функцией. Внимание студента направляется только на логику применения понятия. Алгоритм запоминания сокращается пониманием: номер инверсии связан с определением порядкового номера тона аккорда в басу. Таким образом, английская терминологическая система базируется на родном для студентов английском алфавите и общераспространенных цифрах. Данная система значительно экономит время освоения тем, самих по себе достаточно сложных для восприятия, не нагружая память студентов громоздкими и малопонятными латинскими и греческими словами. На сегодняшний день в педагогическом процессе используется ряд учебников на казахском языке, но практически все опираются на немецкую систему [2]. Думается, казахским музыковедам следовало бы обратить внимание на данный подход при переводе теоретических учебников и методических разработок. Наиболее актуальной подобная система видится для программ ускоренного или обзорного прохождения основ музыкальной теории: на занятиях музыкального цикла в педагогических и культурологических специальностях, на исполнительских факультетах музыкальных вузов.

Список использованных источников

1. *Fundamentals of Music Theory. The University of Edinburg.* - https://www.coursera.org/learn/edinburgh-music-theory

2. *Айтуарова А.Т. Музыка теориясының негіздері. Оқу құралы.* – Алматы, 2016. – 106 б.

Moldassan K.Sh.,
a candidate of pedagogy, The Kazakh National University named by Al-Farabi

Rakym G.Zh.
The University of Foreign Languages and Business Career

HUMANISM IN MANAGEMENT

Summary. *This Article highlights the value of Kutty bilik by Jussup Balasagun, who holds a well-deserved place in a global civilization.*

Резюме. *В статье рассматриваются педагогические идеи по проблеме гуманного управления и ценность произведения тюркского мыслителя Юсуфа Баласагуни «Кутадгу Билиг».*

Yusuf Khas Hajib was born in the capital city of Karakhanids Balasagun (now Kyrgyzstan) in the interval 1016-1018 gg. Facts about his biography is very scarce. What is known is that at age 50 in 1069/70 he completed his poem " Kutadgu bilig" (" Knowledge of Grace " or "The Science of Happiness "), introduced her to the ruler of Kashgar , and was awarded the title " Has Hajib " – Minister of tsarist yard.

Poem " Kutadgu bilig " – the only extant work Balasaguni Yusuf . The most complete of the known manuscripts of this poem is currently stored at the Institute of Oriental Studies of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan. Poem " Kutadgu bilig " contains bayts 6520 , divided into 85 chapters; moreover, it has three applications containing 124 bayt , divided into three chapters . For all its ethical and moralistic orientation poem Yusuf Balasaguni " Kutadgu bilig " is a philosophical work , which examines the meaning and value of human life , outlining the responsibilities and standards of behavior in society . Author of the poem shows how to be not only the rulers , but also the common people; what personal qualities they should possess . Thus, the author of the poem put forward in his work a number of the just demands of the powerful : to be educated to care about people , good to know the literature , art, etc. In this regard, work Balasaguni " Kutadgu Bilik " is considered one of the most important sources for the history of Uzbek statehood . Furthermore , since this work is written in the language of Turkic peoples – which became the nucleus of the Uzbek people , it is also important as a source for the history of the Uzbek language of the era.

" Kutadgu Bilik " is the first encyclopedic work of the Turkic language. This work is not only a political treatise , but also it is the sum of knowledge in various fields of science and culture of its era , it is collected and summarized material from philosophical understanding of attitudes of the author, in particular, we consider the philosophical problem of the meaning of life, purpose of man, his place and role in the social and natural universe. Balasaguni product is an extensive system in which problems are put forward as a general philosophical nature and vital practical , ethnic and aesthetic plan.

Significance and relevance of putting into circulation " Kutadgu bilig " Yusuf Balasaguni clearly emerges in terms of a comprehensive study of the multidimensional process of cultural development. Scientific use, study , interpretation works Balasaguni historical and philosophical slice yielded Repose of mental content, the intellectual life of the region Karakhanids era .

Yusuf Khas Hajib Balasaguni rightly considered a writer, an outstanding poet , a highly educated man , a connoisseur of the human soul , philosopher, scholar and lexicographer , poet , who owned all the subtleties of poetry and Turkic folklore.

For an independent state that has become sovereign a necessity for restoring its historical values arises to be a model for other developing countries in terms of public, political and social events against the background of economic changes taking place in its development. Here, the main objective is to make education and society benignant, improve an education content on a national basis by raising an individual that may make our national values globally valuable, make our national spirit closer to a global level, and be among the most developed countries in terms of development rate and globally competitive.

In this connection, as today's information century and globalization gain momentum, Jussip Balasagun's sociophilosophic ideas and thoughts take a special place in national idea and consciosness shaping.

Regardless of any times, it is evident that the life journey and creative path and thoughts of persons unique to their times cannot be considered separately from the society development, and historic and sociopolitical events of such times. Well known German Philosofer Karl Yaspers says: "There are some special periods in a human history, and the fate of a future civilization is associated with such periods",– [1; Pages 1 and 3]. The above years are also scientifically known as essential ones. Similarly, the Karakhan Era is also deemed essential.

The times the Sage lived in are historically known as the Renaissance or the Oriental Renaissance. Also, well known scientist and Kazakh literature researcher A. Konyratbayev says: "The X-XV Renaissaince in Central Asia takes a special place in the Kazakh nation's medieval cultural life", and pays a special attention to those times [2; Pages 2 and 14].

Nevertheless, subject to the historic, cultural and political events of those periods and regardless of prospering Arabian and Persian languages, publishing Sage and Thinker Jussup Balasagun's in a local Turkic language for the first time is an unimitable historic event. Turkic Sage Jussup Balasagun's teaching heritage proves that a benignant theory in a human's life is necessary for a society.

Of Jussup Balasagun's heritage teacher and scientist Zh. Abiev says: "In his creative work the Sage nurtured in the Turkic/Persian culture's nutritive environment and exposed to a powerful Arabic impact tries to understand a human's place and activities in a society, and made his society-related lofty historic, teaching and philosophic goals public", and shows that Kutty bilik written in Turkic for the first time is a pedagogical and philosophic monument to a vital sense [3; Pages 3 and 70], while researcher A.Yegeubay highly estimates the Dastan's teaching significance by saying: "Even until today, Jussup Balasagun's ideas have not lost their teaching and raising power. Being a historic heritage, an admonition relating to humanity, intellect and knowledge together with wise ideas will yet serve numerous generations to come, may review and make our nation's ethical features consciously acceptable" [3; Pages 4 and 175].

Surely, regardless of how much time elapses, the Dastan is an eternal heritage that will never lose its value. I.e. the valuable humanity, intelligence and fairness ideas available in the Dastan by Jussup Balasagun are evidently reqired for searching a current national ideology and raising a young generation on a national value basis. The Enligtener says that all social matters arising in a society may be benignantly reviewed and calls for society amendment by performing socially beneficial acts. Thus, the gist of educational ideas in Jussup Balasagun's teaching heritage is to make good for people, be wise and good-hearted, and a human's reason to live is to show mercy toward, and honestly serve, his/her land and people. Jussup Balasagun's ideas originate from benignancy and deeply touch labor, interaction, patience and satisfaction topics. And, the idea of humanity, value and benignancy in Jussup Balasagun's worldview has an educational and psychological base. From the educational point of view, this means that relations between benign people are based on love and a human's conscience, sense and humanity are respected. Also, from Jussup Balasagun's educational heritage we see the high objectives of spiritual and esthetic treasury for managing people's education on a benignant basis. Data on improving human raising and people's idea are distributed through famous Kutty bilik Work.

There is a basis for a relation procedure, family matter, social and philosophic values and spiritual one. Thus, Jussup Balasagun's Kutty bilik is a spiritual backbone for Turkic nations. He made attempts to make an education goal unified. In the Sage's opinion, a good word, good course and kind wish are the main thing for making a human wise, self-raising and individual improvement. Public activity does not mean that choosing a political path is must. Today, our society needs, in the first instance, a person that is intelligent and may objectively evaluate and review. The Sage directly says that the society lays great emphasis on every deed commited, every word uttered, and every act performed, by a ruler. For example, this is proved by the thought:

The word said to the point is competent,

Otherwise causes a headache and gloats. [3; Pages 3 and 92].

Humanity is a basis for comprehensive human raising and forming. Generosity is the main source of precious human features. Generosity and greed. Modesty and obstinacy. They are contradict each other.

If his Grandpa was a bek, he is surely to follow.

If god had meant us to fly, he had given us wings [3; Pages 3 and 215]. In this way the Thinker shows his conclusions from the education point of view.

Thus, all these are resulted in strengthening the unity and maintaining of Turkic stateand power, and cherishing the instructions of our ancestors and excluding a get-together. The sole source of estimating the spiritual values is to promulgate the morale. Also, a concord between the people and power is excelently described in the Dastan.

Despite alternative times, the matter of benignancy has not lost its actuality. A pattern benign society primarily considers ways for improving its people's psycology, nature and worldview. From this point of view the wise enlightener of his times is a mentor for successors. Thus, Jussup Balasagun's Kutty bilik Dastan highlights how our nation's worldview thoughts respected by Turkic nations and medieval moral opinions are shaped. Unless features such as fairness and satisfaction develops, no improvement is expected in a society. To know how to research our national values and great heritage is of great importance.

If so, such nationally significant valuable work's importance for satisfying society needs and demands is great.

Literature used:

1. Myrzageldy K. – Astana: «Audarma, 2002. – 56 p.

2. Konyratbayev A. "Kazakh Literature History". – Almaty: Sanat, 1994.– 312p.

3. Jussup Khas Khazhyb Balasagun «Kutty bilik». Translated from ancient turkic, preface and explanations prepared, by A. Yegeubay.−Almaty: «Olke», 2006. − 640 p., Edition 2.

Arinova B.A
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor
Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Baxit-a@mail.ru

ACADEMIC T. TAJIBAEV'S ETHNICOFICIAL TRAININGS CONTINUITY WITH THE "INTELLIGENT COUNTRY" IDEAS

Түйін. *Мақалада академик Т.Тәжібаевтың Қазақстандағы педагогика және психология ғылымдарының қалыптасу және даму тарихындағы үлесі туралы баяндалады.Автор ғалымның Шоқан Уәлиханов, Ыбырай Алтынсарин, Абай Құнанбаевтардың философиялық, психологиялық және педагогикалық көзқарастарын жан-жақты зерттеген ғылыми еңбектерінің отандық ғылымдағы маңызды туралы пайымдайды. Мақалада ғалымның этнопедагогикалық ұлттық мұра ретіндегі орнына, этникалық аспектісіне ерекше назар аударылады.Т.Тәжібаевтың ғылыми мұрасын зерттеген ғалымдардың теориялық талдаулары туралы мәлімет беріледі.Ғалымның этнопедагогикалық ой –пікірлерін «Мәңгілік Ел» жалпыұлттық идеясымен сабақтастықта қарастырған автор Төлеген Тәжібаевтың педагогикалық-психологиялық мұрасын «Мәңгілік Ел» идеясын жүзеге асыруда пайдаланудың маңызына тоқталады.*

Түйін сөздер: *этнопедагогикалық ой-пікірлер, ұлттық мұра, тәрбие, нақыл сөздер,этномәдени құндылықтар, сабақтастық.*

Резюме . *В статье рассматривается роль и вклад академика Т.Тажибаева в становлении и развитии педагогики и психологии в Казахстане. Автор считает, что научные труды ученого в котором исследовались философские, психологические и педагогические взгляды Абая Кунанбаева, Ыбырая Алтынсарина, Шокана Уалиханова являются ярким исследованием в отечественной науке. А также в статье обращается внимание на воспитательную значимость, на место как национальное наследие народа и этническим аспектам этнопедагогических мыслей ученого. Говорится об авторах которые исследовали научное наследие академика Т.Тажибаева. Педагогические мысли ученого автор рассматривают приемственно с идеями «Мәңгілік Ел». Автор раскрывает значимость трудов ученого в воспитании подрастающего поколения и предлагает педагогическую и психологическую наследию Т.Тажибаева использовать в воплощении идеи «Мәңгілік Ел».*

Ключевые слова : *этнопедагогические мысли, национальное наследие, воспитание, крылатые слова, этнокультурные ценности, приемственность.*

The scientific concept of the history of pedagogical thinking, educational work in Kazakhstan and the formation of Kazakh ethnopedagogy and ethnopsychology as science are distinguished by the name of prominent scientist, public figure, academician T. Tazhibayev.Scientific works of T. Tazhibayev are mainly devoted to the study of the history of psychology and pedagogy, the ethnic aspect of these works is reflected in the national features of the Kazakh people.

If we share the national values in the world outlook of our people according to our ethnicity, all of them have come to be seen as a bridge to the tradition of the ancestors.Thus, ethnopedagogical ideas of T. Tazhibayev are also associated with the traditions and customs of the people, which are born, are transformed from generation to generation, born and raised on the basis of their attitude to life, beliefs and life.The connection of the scientist with the life and the example of the national education of the Kazakh children to the life of the parents and people also reflects the scientific basis of its ethnopedagogical views.

This is a matter of great interest in the analysis of the philosophical culture of the President of the Republic of Kazakhstan NA Nazarbayev in the idea of "Mangilik Yel" - national education. If the education begins with cradle, it should start with a national education. Family education should be the main goal of culturally oriented individuals. It is important to respect the elderly and to respect the parents, to transform the values of conscience, dignity, and conscience into the main ideological position, "the emphasis in contemporary teaching is of particular importance. [1].

T.Tazhibaev's scientific views are especially appreciated in the history of science and pedagogy, which is one of the most popular social sciences in the process of systematically analyzing theories and theories of every historical epoch.The scientist ShokanValikhanov is one of the most important research in the field of domestic science, his scientific works, which have thoroughly studied the philosophical, psychological and pedagogical views of AbaiKunanbayev, IbrayAltynsarin."The philosophical, psychological and pedagogical views of AbaiKunanbayev" (1957), "Development of educational work and pedagogical thinking of Kazakhstan in the second half of XIX century" (1958), "Development of education and school of Kazakhstan in the second half of the XIX century"), such as the theory and history of pedagogy, national consciousness and national ethnopsychology, moral and ethical issues in folk pedagogy, pedagogical views of Kazakh educators the.

The book "Development of pedagogical thinking in the second half of the twentieth century", published by Kazakhstani publishing house "Kazakhstan" in 1962 by TolegenTazhibaev, gives a good comment on the

role of family education in the personal development of the child, and these ideas have not lost their relevance today.Similarly, TulegenTazhibaev studied and educated in Kazakhstan pedagogical research that the education and training in Kazakhstan originates from the rural area and its family.

T. Tazhibaev «К.Д. He defended his dissertation for the degree of Candidate of Pedagogical Sciences in 1939 on the topic "The founder of the Pedagogical Psychology in Russia", in 1962 at the Leningrad Pedagogical Institute for the degree of Doctor of Pedagogical Sciences on the theme "Popular education in Kazakhstan, the development of school and pedagogical thinking in Kazakhstan in the second half of the twentieth century." defended his dissertation.The basis of the dissertation work is "Development of national education and pedagogical thinking in Kazakhstan in the second half of the XIX century" (1958), "Public education and school in Kazakhstan in the second half of the XIX century" (1962), "Pedagogical thinking in the 19th- (1965), a great deal of research has been made by researchers. [2]However, there are still many unexpected aspects of this scientific heritage.They need to be studied in a new direction, considering the value of the Kazakh people as their inheritance.

T. Tazhibayev Y. Altynsarin focused on the educational work that reflects the thoughts of the Kazakh children, the meaningful riddles and the curiosity of the things that make them more effective in bringing them up in moral education and mentoring.In this regard, T. Tazhibayev called Y.Altynsarin as "a pioneer of pedagogical thought in Kazakhstan", "stories of Y. Altynsarin", as well as poems, metaphors and verbal games. " [3]This view undoubtedly underscores the importance of ethnopedagogical ideas of T. Tazhibayev in general education.Academician T. Tazhibaev gives a methodical insight into how Y. Altynsarin's "How to Teach the Kazakhs in the Russian Language" is a good way to teach Kazakh children Russian.Given the multinationality of our country, it is important to note that the development of the education of different nationalities through the centuries-old accumulated rich experience of our people is one of the most urgent problems for pedagogy and psychology in Kazakhstan.This scientist's scientific findings are also related to the idea of "Mangilik Yel ".

Scientific works of Academician T. Tazhibayev are devoted to studying and scientifically studying Abai's philosophical, psychological and pedagogical views.In 1957TulegenTazhibaev published his book "Philosophical, Psychological and Pedagogical Approaches of AbayKunanbayev".Here are analyzed works of Abay's educational orientation, his thoughts on his education, his art, and the moral education of adolescents.The scientist underlined that in his research work "To the bottom of my heart" Abai did not write special psychological works, we will find interesting and valuable comments on psychology from his poems, from the poet's poems, the testimony, It has proved that everything can be found.T.Tazhibaev also attached great importance to the psychology of teaching Abai's works, the need for their use in practice. [4]

The majority of scientific monographs of TolegenTazhibaev are devoted to the study of psychological and pedagogical views of Kazakh enlighteners such as IbraiAltynsarin, ShokanValikhanov, AbaiKunanbayev.So, when talking about ethnopedagogical ideas of T. Tazhibayev, we consider it appropriate to analyze his proverbs.As a pedagogue, T. Tazhibaev pays special attention to labor education.For example, "Labor will help eliminate selfish inclinations in the character of a human being," "Faithful and active work will improve the harmony of the will and character", "Unhealthy leisure leads to moral depression, laziness, aggression, the talent of the talent "in the context of the theory of education in the face of personality, firstly, the role of labor in the personal development of the younger generation, and secondly, the will and attitude to bring up a good man the psychological bases of the population.

The proverb says: "Only a person who loves his native language, his own language, wonderful national traditions and who loves his Fatherland with love for the Motherland is a true patriot", reflects the contemplation of modern generations of patriotism and patriotism through good deeds. invites you to know.We also see that such an idea relates to the ideas of "Mangilik Yel". [4]

Establishment of today's youth in the national heritage of generations continuity has continued until nowadays.All of the ideas about the upbringing of the offspring have focused on moral ideas and targeted to be a good person.In the life of the Kazakh people, the proverbs and educational motives based on the commandments and commandments were caused by the national appearance and national character.This tradition is a treasure of our ancestors, a trust and a national heritage left for future generations, so it is appropriate to consider the nation-wide idea "MangilikYel", which is today called in the centuries-old dream of the Kazakh people.Particularly, considering the pedagogical science, in particular, with the ethnopedagogical works of T.Tazhibayev, shows that national education is based on the idea of "MangilikYel".

Academician T. Tazhibayev's legacy Zharykbaev, SK Kaliev KB Seytaliev, RH Aimagambetova, Akhmetova K, Aldabergenova A. and so on. Theoretically, the well-known scholars have analyzed and provided prospective researchers with a history-pedagogical search.However, T. New ideas of Tazhibaev's

research and their consideration at the methodological level are still weak. Because, young people who turn to science are more interested in the history of foreign science, comparative analysis, rather than domestic science in line with the new requirements.It also has its own requirements, because today's research should be related to the trends in the world educational space.However, it is necessary to study the ways of historical development of Kazakh pedagogy in the context of national ethnopedagogy and national ethnopsychology.Future generations are in expectation of the independent history of the textbooks, which have a long history.That is why the well-known scientist, such as T. Tazhibayev, should be considered as a historical and pedagogical heritage that reflects the eternity of the Kazakh people.The basis of the national idea of "MangilikYel" is the social experience of language, ethics, history, culture and the people for centuries.One of the tasks is to restore the traditional Kazakh values and to rely on the national fund.Scientific works of T. Tazhibayev are one of the values in the national fund, which still have not yet received its actual value in the scientific circulation.Professor J. Tazhibaev's research into the human body of T.Zh. It is worthwhile to note the merits of Turkikpolov. He gives a great impetus to the profound knowledge of the scientist, organizational and managerial experience, educational lectures, clarity of thought, culture, and his personality appearance.In addition to such works, T. If Tazhibayev's scientific heritage is reprinted, reproduced and studied by current undergraduate and doctoral researchers, then the ethnopedagogical, ethnopsychological heritage of the Kazakh people will be filled with new scientific researches.

In conclusion, relying on national practice, the legacy of the great scholars, the content of ethnopedagogy is recognized as the most important in the teaching of modern spheres.The full use of the pedagogical-psychological heritage of TolegenTazhibaev in the implementation of the idea of "MangilikYel" not only heightens the personality of the scientist, but also contributes to the evaluation of the enthusiastic values of the Kazakh people and the essence of national education.

References:

1. Nazarbaev N.A. Kazakctanhalkynazholdauy. Kazakctan zholy-2050: Birmakcat, birmudde, birbolashak. – Actana, 2014 zhylgy 17 kantar.

2. Tazhibaev T. Pedagogicheskajamysl' v Kazahstanevovtorojpolovine HIH veka. Alma-Ata, 1965

3. ZharykbaevҚ.B. JetnopsihologicheskajanaukaKazahstana v HH veke. – Almaty, 2006. – S. 256.

4. Pedagogikatarihy. Okulyk. KazMemKyzPU. – Almaty, 2009. – 398 b.

Мынбаева А.К., Мінаш А.
Казахский национальный университет им.аль-Фараби

МЕТОДИЧЕСКАЯ КОМПЕТЕНЦИЯ УЧИТЕЛЯ «САМОПОЗНАНИЯ» И ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КОУЧИНГОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Резюме. *В статье рассмотрена сущность понятия методическая компетенция учителя, некоторые особенности преподавания «Самопознания» и спроектирована модель совершенствования методической компетенции будущих учителей на основе коучинга. Преимущество коучингового подхода – развитие активности личности, его ценностно-смыслового самопонимания, проектирование роста, стимулирование саморазвития и ответственности учащегося.*

Ключевые слова: *методика преподавания, коучинг, предмет «Самопознание», методическая компетенция*

Түйін. *Бұл мақалада оқытушының әдістемлік құзырлығы, "Өзін – өзі тануды" оқытудың кейбір ерекшеліктері мен болашақ ұстаздардың коучинг негізінде әдістемелік құзырлықтарын жетілдіру моделін құру мәселелері қаралған. Коучинг тәсілінің артықшылықтары – білім алушы тұлғалық белсенділігін дамыту, құндылық тұрғысынан ойлау, даму жобасын жасау, өзін – өзі дамыту және жауапкершілік сияқты қасиеттерін қалыптастыру.*

Кілттік сөздер: *сабақ беру әдістемесі, коучинг, "Өзін – өзі тану" пәні, әдістемелік құзырлық.*

Summary. *The article considers the essence of the concept of the teacher's methodological competence, some features of teaching "Self-cognition" and a model for improving the methodological competence of future teachers based on coaching is designed. The advantage of the coaching approach is the development of the personality's activity, its value-semantic self-understanding, the design of growth, the stimulation of the student's self-development and responsibility.*

Keywords: *teaching methods, coaching, subject "Self-cognition", methodological competence*

Введение.

Дисциплина «Самопознание» относительно новый, но очень прогрессивный и необходимый современному учащемуся предмет. Кроме того, что предмет нацелен на формирование нравственно-духовных качеств личности ребенка, он способствует формированию эмоциональной компетенции школьника. Направленность на формирование эмоциональных умений и навыков в синтезе с метакогнитивными умениями и ценностным отношением к жизни названы приоитетными в прогнозе целей образования 2030 года. Сам предмет «Самопознание» носит междисциплинарный, интегральный, синергетический характер.

Преподавание предмета «Самопознание» имеет свою специфику. Поэтому необходимо совершенствовать профессиональную и методическую компетенции преподавания данного предмета. В статье рассмотрим понятия методической компетенции, особенностей преподавания «Самопознания» и спроектируем модель совершенствования методической компетенции в преподавании предмета.

Основная часть

Л.А. Гладун определяет под «методической компетентностью педагога - интегративное свойство личности, характеризующее способность человека выполнять методическую функцию профессиональной роли педагога. Методическая компетентность включает определенные личностные качества, позиции, убеждения, позволяющие выделять и решать методические задачи в рамках педагогической деятельности и общения, посредством конкретной предметной области знания» [1]. В таблице 1 приведем и другие определения понятия «методическая компетентность».

Анализ понятий таблицы 1 позволяет заключить, что методическая компетентность педагога:

- представляет собой один из видов профессиональной компетентности педагога;
- проявляется в методической деятельности педагога как одном из видов профессиональной педагогической деятельности;
- выражает единство его теоретической и практической готовности к эффективному осуществлению обучения и воспитания учащихся;
- основывается на совокупности общепедагогических и методических знаний, умений, навыков, опыта и личностных качеств.

В современной педагогической литературе данное понятие определяется по-разному:
- владение педагогом различными методами обучения, знание дидактических методов, приемов и умение применять их в процессе обучения, знание психологических механизмов усвоения знаний и умений в процессе обучения;

Таблица 1 – Определение понятия «Методическая компетентность» учителя

№	Определение	*источник*
1	Методическая компетентность - интегративная, многоуровневая, профессионально значимая характеристика личности преподавателя, выражающаяся в наличии ценностного отношения к педагогической профессии, профессиональных знаний и умений, взятых в единстве [2]	*Сясина Т. В.* Формирование методической компетентности будущего учителя: автореф. дис. …канд. пед. наук. Комсомольск-на-Амуре, 2005.
2	Методическая компетентность - интегральная характеристика деловых, личностных и нравственных качеств педагога, отражающая системный уровень функционирования методологических, методических знаний, умений, опыта, мотивации, способностей и готовности к творческой самореализации в методической и педагогической деятельности в целом [3]	*Загривная Т. А.* Становление научно-методической компетентности педагогов в процессе профессиональной деятельности: автореф. дис. …канд. пед. наук. СПб., 2006.
3	Методическая компетентность - частный вид профессиональной педагогической компетентности в области методики, которая определённым образом соотносится с другими видами психолого-педагогической компетентности, педагогической культурой и определяется как многоуровневая профессионально значимая характеристика личности, общения и профессиональной деятельности, опосредующая результативный педагогический опыт.	В трудах таких исследователей как О.С.Анисимов, Р.У.Богданова, Л.М.Митина, Н.Г.Пелевина и др.
4	Методическая компетентность – это «системное образование, компонентами которого являются знания, умения, навыки педагога в области методики на основе оптимального сочетания методов педагогической деятельности, а также формирование данной компетентности как фактора, влияющего на повышение профессионализма педагогических работников» [4]	Зубков, А. Л. (2007). Развитие методической компетентности учителей в условиях модернизации общего образования. Дис. ... канд. пед. наук. Екатеринбург.

- интегративная, многоуровневая, профессионально значимая характеристика личности преподавателя, выражающаяся в наличии ценностного отношения к педагогической профессии, профессиональных знаний и умений, взятых в единстве;

- интегральная характеристика деловых, личностных и нравственных качеств педагога, отражающая системный уровень функционирования методологических, методических знаний, умений, опыта, мотивации, способностей и готовности к творческой самореализации в методической и педагогической деятельности в целом;

- совокупность методических знаний, методических умений и профессионально значимых качеств личности, необходимых для качественного выполнения учебно-методической деятельности;
- интегральное свойство личности, комплексный личностный ресурс, обеспечивающий возможность эффективного взаимодействия с окружающим миром в той или иной области [1-4].

Методическая подготовка учителя включает процесс формирования знаний, умений и навыков по проектированию и осуществлению процесса обучения, и непосредственно проведения уроков. Методическая компетенция учителя состоит из умений мотивирования учеников и стимулирования их развития, проектировочных умений, умений непосредственной организации процесса обучения, ведения уроков, умений диагностики достижений и оценивания учащихся, рефлексивных умений.

Предмет «Самопознание» реализует педагогику нового века, поскольку в его основе концепция духовного гуманизма. Дидактическими основаниями, регулирующими отбор содержания предмета «Самопознание», являются [5]:

– общая цель духовно-нравственного образования, направленная на раскрытие способностей человека и гармоническое развитие его физического, психического, духовного, социального и творческого потенциалов;

– образовательные цели предмета «Самопознание», ориентированные на содействие развитию у учащихся интеллектуальной, информационной, коммуникативной и рефлексивной культур [5].

Предмет синтезировал в себе направления как нравственно-духовного развития, так личностного саморазвития ребенка. Важно, что предмет «Самопознание» имеет «жизненное» содержание, он учит технологиям и техникам самоуправления личности, саморазвития и релаксации, саморегулирования и

стимулирования, концентрации сил, и в то же время наделяет ученика поиском смыслов – смысла жизни, труда, дружбы, любви, жизнестойкости и переживания неудач, движения вперед.

Принцип выявления общечеловеческих ценностей, согласно которому содержание предмета «Самопознание» следует основывать на вечных общечеловеческих ценностях, понимаемых как проявление высшей духовной природы человека. Абсолютные общечеловеческие ценности, которые заложены в человеке с рождения: Истина, Любовь, Праведное поведение (Долг), Внутренний покой (Мир), Ненасилие [6].

План урока «Самопознания» включает в себя следующие методические приемы:

1. Позитивный настрой.
2. Позитивное высказывание (цитата).
3. Подарок учителя.
4. Творческая деятельность, групповая работа.
5. Групповое пение [5].

Новыми технологиями обучения для предмета «Самопознания» могут стать коучинговые технологии. Их можно применять и во время дискуссий, и во время творческой деятельности.

Коучинговый подход основан на **5 принципах М.Эриксона** [7]. Первый принцип гласит: «Все люди уже в порядке». Это объясняется тем, что люди хороши такими, какие они есть на самом деле. На текущий момент, данный момент жизни – они такие, какие они есть, и необходимо их принимать без критической оценки, «такими, какими они есть». Следующий принцип гласит: «У каждого человека уже есть все необходимые ему ресурсы для того, чтобы достичь желаемого». То есть каждый человек способен к позитивным изменениям. Третий принцип гласит: «Человек всегда делает наилучший выбор из возможных в данный момент». Благодаря внутреннему потенциалу каждый человек на данном этапе своего развития сам может сделать правильный выбор, близкий и необходимый ему по всем параметрам – духовному развитию, физической состоянию, активности и др. Четвертый и пятый принципы – «В основе каждого поступка лежат позитивные намерения»; «Изменение неизбежно». Данные принципы основаны на большой гуманистической вере в человека, гуманистических постулатах его развития. Смысл данных принципов гуманистически направлен.

В нашей практике мы активно применяем коучинговые методики. Приведем методику коучингового движения к мастерству, включающую 4 этапа: формулирование → концентрация → движение → мастерство (рисунок 1) [7]. Ее шаги можно применить и к методическому мастерству.

Рисунок 1 – Движение к мастерству (по М.Аткинсон)

М.Аткинсон пишет [7]: «1 стадия – формулирование. Вы перемещаетесь из зоны «Без изменений» к формулированию новых возможностей. Внутри Вас загорается искорка, возникает то, что Вы хотите достигнуть за пределами своего нынешнего состояния. Вы бессознательно не компетентны «как это будет». Ключ к прохождению этой стадии – уверенность к том, что когда Вы примете решение идти к этой цели, Вами в большей степени будет двигать воодушевление (Ваше видение, основанное на ценностях), чем отчаяние. Ваша цель воодушевляет Вас, наполняет Вас смыслом и энергией.

2 стадия – концентрация. Когда Вы начнете воплощать свои идеи в жизнь, возникнут серьезные трудные ситуации, которые заставят Вас усомниться в себе или правильности пути. Вы осознаете

насколько Вы осознанно некомпетены. Кому удастся пройти этот этап, овладевают умением концентрироваться и сосредотачиваться.

3 стадия – движение. Вам удалось сфокусироваться на цели, удержать состояние концентрации, и предпринять все, что необходимо, чтобы запустить проект. И сделать большой шаг вперед. Вам удалось поддерживать и создавать новые навыки и поведение. И по ходу движения Вы понимаете, что решение задач на пути к цели оказывается более легким, чем Вам казалось. «Дорогу осилит идущий». Вы «сознательно компетентны».

4 – этап – мастерство. На этом этапе навыки и мысли и действия согласованы и интегрируются. Вы играете в игру мастера. Вы не только делаете новое дело, Вы становитесь другим человеком» [9]. М.Аткинсон описывает несколько сценариев: «*Прорыв* = стремительное продвижение наверх, через четыре стадии. *Равномерное движение* – стабильное продвижении наверх через 4 стадии. *Плато* – отсутствие движении – ни вверх, ни вниз. Вы долгое время находитесь на одной стадии без динамики. Вам нужна поддержка. *Чрезвычайное положение* – внезапное движение от стадии к стадии вниз. Это получается если включаются в проект новые составляющие, и вновь оказываетесь отброшенными вниз» [7].

Другие коучинговые технологии и техники: приемы открытых и сильных вопросов, шкалирование, сторителлинг и др. Например, приемы переформулирования или усиления вопросов. Одна из разновидностей - вопросы во множественном числе – «Каким новым способам вы могли бы научиться в процессе работы?», «Каковы те полезные результаты, которые вам нужны в этой ситуации?»; «Как вы могли бы начать еще большее обучение на тему об этих методах задавания вопросов?», «Какие хорошие способы получения радости от этого процесса приходят вам на ум?» и другие.

Техника шкалирования направлена на самооценку студентом, педагогом, учащимся своего состояния, например, владения методической компетенцией или педагогическим мастерством. В коучинге можно оценить по 10-баллной шкале очень многие вещи. 1 – минимальный уровень, 10 максимальный – идеальный уровень владения. Далее человек оценивает для себя сам, на каком уровне он находится, почему? Что нужно сделать чтобы сдвинуться вперед на 1 шаг? На 2 шага вперед? И т.д. Мы разработали модель совершенствования методической компетенции будущего педагога на основе коучинговых технологий, коучингового подхода (рисунок).

Как видно из рисунка 2 – целевой компонент включает цели и задачи совершенствования методической компетенции будущих учителей на основе коучинга. Методологический блок включает гуманистические ценности и принципы предмета «Самопознания» и коучинга. В содержании методических компетенции определены те знания и умения, которые играют немаловажную роль в деятельности педагога.

Использование различных методов и техник во время проведения занятий по «Самопознанию» имеет значительную роль с точки зрения теоретических и практических аспектов. Итак, в нашей модели указаны и средства, которые используются в ходе реализации выше поставленной цели, а также методы и техники как: открытых – сильных вопросов, беседы, сторителлинг, шкалирования, тренингов, др. Средства также включены в инструментальный блок - дидактические материалы на основе коучингового подхода, бумаги, карточки, план действий и др. Результатом работы является усовершенствованная методическая компетенция учителя «Самопознания» на основе коучингового подхода.

Заключение

Совершенствование методической компетенции будущих учителей «Самопознания» может включать креативные методы, арт-технологии, а также коучинговые техники. На наш взгляд, для углубления гуманистической направленности личности педагога, разнообразия его методического инструментация можно привлечь коучинговый подход. Преимущество коучингового подхода – развитие активности личности, его ценностно-смыслового самопонимания, проектирование роста, стимулирование саморазвития и ответственности учащегося.

Рисунок 2 – Модель совершенствования методической компетенции на основе коучинга

Литература

1. Гладун Л.А. Формирование методических компетенций у будущих специальных педагогов: автореф. … к.п.н. 13.00.03. – М., 2011.

2. Сясина Т. В. Формирование методической компетентности будущего учителя: автореф. дис. …канд. пед. наук. Комсомольск-на-Амуре, 2005.

3. Загривная Т. А. Становление научно-методической компетентности педагогов в процессе профессиональной деятельности: автореф. дис. … канд. пед. наук. СПб., 2006.

4. Зубков, А. Л. (2007). Развитие методической компетентности учителей в условиях модернизации общего образования. Дис. … канд. пед. наук. Екатеринбург.

5. Мукажанова Р.А., Омарова Г.А. Методика преподавания дисциплины «Самопознание» в школе. Учебно-методическое пособие для учителей. – Алматы: ННПООЦ «Бобек», 2013.-176 с.

6. Анарбек Н. Ключевые моменты программы духовно-нравственного образования «Самопознание»: новый этап // Открытая школа. – 2015. - №9 (50).

7. Аткинсон М., Чойс Р. Т. Мастерство жизни: Внутренняя динамика развития. – М.: Альпина Паблишер, 2012.

Касымова Р.С., Қасымбекова А.С.
әл -Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті

ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГТІҢ ЖОҒАРЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫМЕН БИЗНЕС-ЖОСПАРДЫ ДАЙЫНДАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Резюме. *В статье рассмотрена вопросы конкурентоспособности и устойчивого развития бизнес-школы. Материалы из опыта работы педагогов школьных бизнес-компаний в учреждениях образования, методических подходов к проведению занятий по обучению бизнесу и предпринимательству.*

Summary. The article examines the issues of competitiveness and sustainable development of the business school. Materials from the work experience of teachers of school business companies in educational institutions describe the process of creating the School business of companies, methodical approaches to conducting classes on teaching business and entrepreneurship.

Қазіргі қоғамның даму талабы оқушылардан мектеп кезінен бастап экономикалық білімді, білікті қажет етеді.

Еліміздегі саяси-әлеуметтік, құқықтық-экономикалық өзгерістер, ақпараттық ағымның жедел қарқынмен артуы, әлем кеңістігіндегі білім беру үдерісі дамуының тенденциялары жалпы білім берудегі терең өзгерістерді талап етуде. Сол өзгерістердің бірі мектеп оқушыларының экономикалық білімі және тәрбие мәселесі болып табылады.

Экономикалық білім беруге қатысты зерттеулерге талдау жасай отырып, оларды бірнеше аспектіге бөліп қарастыруға болады.

Экономикалық тәрбиенің *философиялық аспектілері* ұлы ғұламаларымыз А.Құнанбаев, Ы.Алтынсарин, Ш.Уәлиханов, М.Жұмабаевтардың еңбектерінде көрініс тауып, сонымен қатар В.А.Ядов, И.Б.Иткин сияқты Ресейлік ғалымдардың ғылыми еңбектерінде, ал *теориялық-әдіснамалық негіздері* А.Ф.Аменд, Б.П.Шемякин, А.Е.Эпштейн, А.Т.Шпак, И.А.Сасова т.б. ғалымдардың еңбектерінде көрсетілген.

Әлеуметтік және психологиялық негіздерді Н.Д.Левитов, В.Д.Попов, К.Омаров, В.М.Соколинский т.б. еңбектерінен табуға болады.

Экономикалық білім беру мен тәрбиелеудің *ғылыми-әдістемелік жүйесін* Ю.К.Васильев, И.А.Мельничук, П.А.Хроменков т.б. ғалымдар зерттеген болатын.

Соңғы кезде оқушыларға экономикалық білім беру мен тәрбиелеу мәселесіне арналған отандық ғалым-педагогтардың да зерттеулері педагогика ғылымында елеулі орын алып келуде.

Экономикалық білімнің міндеті – экономикалық ұғымдар, категорялар, заңдардың мазмұнын ашып көрсету, экономикаға құштарлықты дамыту мен білімді ұдайы жаңартып отыруға қажеттілік. Экономикалық тәрбиенің мақсаты неғұрылым ауқымды – білім, сенімді негізге ала отырып, экономикалық тәлім-тәрбиенің әлеуметтік мөлшерін құру. Экономикалық білім ғылыми идеалогияны (жүйелі, теориялық көзқарастар), ал экономикалық тәрбие – психологияны (сенім, мотивтер, құрылымдар, құнды бағалар) құрайды .

Қазақстанның дүниежүзілік білім кеңістігіне енуі бүкіл оқу-тәрбие жүйесіне жаңа талаптар қоюда. Республикамызда экономикалық бағдарлама енгізіліп, жастар, жоғары сынып оқушылары экономиканы терең игеруге, нарықтық экономика саясатын түсінуге, бағалауға және бизнес-жоспар құруға қатысуға бағыт алуда. Жалпы білім беретін мектептердегі мұғалімдерге «тренинг» семинар ұйымдастырылып, экономика пәнінің мұғалімдері даярланып жатыр.

Экономикалық тәрбие - тәрбиеленушілердің шаруашылықты оңтайлы жүргізудің, өндірісті ұйымдастырудың, байлықтарды дұрыс бөлудің және тұтынудың табиғатына, принциптері мен ережелеріне сәйкес білімдерін, біліктерін және дағдыларын, қажеттіліктерін, қызығушылықтарын және ойлау стилін қалыптастыруға бағытталған тәрбиешілер мен тәрбиеленушілердің мақсатты ықпалдасуы.

Оқушыларға экономикалық білім беру қоғам дамуының қазіргі сатысында білім алушыларға жалпы білім берудің маңызды бір буынына айналып отыр.

Өскелең ұрпаққа экономикалық білім беру мәселелерін, білім алушылардың экономикалық білімін, іскерлік дағдысын, ойлау түрін, қызығушылықтарын, өз игілігі үшін еңбек ету қажеттілігін қалыптастыру – философтар, экономистер, әлеуметтанушылар, психологтар мен педагогтардың назарын көптен аударып келеді.

Қазіргі уақытта Қазақстанның экономикасын дамытудың негізгі басымдылығының бірі-кәсіпкерліктің рөлін арттыру болып табылады. Көптеген экономистер мен әлеуметтік педагогтар ерте жастан бастап балаларға кәсіпкерлік дағдыларды үйрету қажет деп санайды. Осыған байланысты, мемлекеттік және қоғамдық ұйымдар соңғы жылдары осы мәселелерге үлкен көңіл бөліп, кәсіпкерлік жұмысына қатысты қоғамдық санада туындаған көптеген стереотиптерді өзгертуге жағдайлар жасалуда.

Бизнестің бастамасы мен азаматтардың шығармашылығын дамыту бәсекелестік ортаны қалыптастыруға, инновацияларды жандандыруға, жұмыс орындарын құруға, тауарлармен тауар нарығын толықтыруға, азаматтардың өмір сүру деңгейін жақсартуға ықпал етеді. Осыған байланысты Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық дамуының басым бағыттарының бірі адами әлеуетті дамыту болып табылады.

Қазіргі қоғамның әлеуметтік-экономикалық құбылыс ретінде жастар кәсіпкерлігін дамыту өте маңызды, өйткені жастар көбінесе кәсіптің жаңашылдығына және аз қаражатты кәсіпті бастауға бейім, өздерінің бизнестерін ұзақ мерзімді дамыту үшін энергия мен уақыттың үлкен көлемін қамтамасыз етеді.

Бүгінгі таңда мектептегі білім беру жүйесінде кәсіпкерліктің кәсібін жеткілікті түрде бейнелеу және беделді насихаттау өте қажет.

Кәсіпкерлік ойлауды қалыптастыру ұлттық білім беру жүйесіндегі ажырамас элемент болуға тиіс, себебі бүгінгі оқушылар еліміздің әл-ауқатын анықтап, оның әлеуетін экономикалық, ғылыми және мәдени салаларда жинақтап, мемлекеттің қауіпсіздігін қамтамасыз етеді. Мектептегі кәсіпкерлік ойлауды қалыптастыру қажеттілігі қазіргі нарық жағдайында әрекет ете алатын, экономикалық процестерді дұрыс бағалай алатын және оларға тиімді қатыстыра алатын қоғам мүшелерін оқыту қажеттілігінен туындайды. Бұл міндетті, мектепте, қоғамдық ұйымдарда, бизнес-компаниялардың қызметіне жастардың, жоғары сынып оқушыларының қатысуымен тиімді түрде шешуге болады. Осындай қатысу оқушы жастарға кәсіпкерліктің мәні мен негізгі ерекшеліктерін кәсіпкерлік қызметтің ерекше түрі ретінде түсінуге, кәсіпкерлік белсенділіктің толық циклі туралы білімдерін қалыптастыруға, өз бизнес-жоспарларын құру үшін қажет және жастарды мамандық таңдауда бағдарлауға көмектеседі.

Әр оқушыға өзімен бір бағытта ойлайтын адамдар тобын жинауға мүмкіндік жасалған, оқу орнында мектепте кәсіпкерлік бизнес-жоспарын құруға, ең бастысы, мектеп оқушыларын семинарлар, жарыстар мен мастер-кластар, тренингтер арқылы тиімді жұмыс істеуге ынталандыру мүмкіндігі, аз уақыт ішінде аймақтағы жас белсенді оқушылардың, кәсіпкерлердің санын едәуір арттыруға мүмкіндік болады.

Қоғамдағы бизнес-компаниялар білім алушылардың экономикалық білімі мен жастар кәсіпкерлігін дамытуға бағытталған кәсіпкерлік және басқару негіздеріндегі практикалық дағдыларды қалыптастыруға, сондай-ақ білім алушылардың кәсіби өзін-өзі анықтауына ықпал ететін қауымдастық. Бизнес- мектеп кез келген типтегі оқу орындарында ұйымдастырылуы мүмкін.

Бизнес-компаниялардың жұмысы білім беру мекемелерінің құқықтық салаларында және мұғалімдердің, әкімшіліктің тікелей басшылығымен де ұйымдастырылады. Сондықтан бизнес-жоспарларды,жобаларды табысты іске асырудың маңызды шарты болып, мектептік бизнес-компаниялардағы мұғалімдерге арналған тренингтер, жаттығулар, семинар сабақтары. Жоғары сынып оқушыларының экономикалық білімін, менеджментін, маркетингі, кәсіпкерлік негіздерін оқыту үдерісін ұйымдастыру жоғары білікті кадрларды даярлауды талап етеді. Оқу үрдісінің және практикалық қызметтің жоғары техникалық жабдықталуы заманауи маманның сапалы дайындығының жеткіліктілігін көрсетеді.

Білім беру мекемелерінде қазіргі кезде бизнес-жоспарлар мен қаржылық жобаларды, жастарға, жоғары сынып оқушыларына қашықтан оқытуға оңтайлы оқыту технологияларын ұсынуға кең мүмкіндіктер бар.

Бұдан басқа, оқытудың сапасы - жинақтауға, сақтауға, оны алмастыруға, онлайн семинарларға, консультацияларға, дәрістерге қол жеткізуге болады. Жұмыстың осы түрлерін жүзеге асыру потенциалды ең тиімді аудитория әдісі ретінде құру болып табылады, ол кең көлемді аудиторияны тартуға мүмкіндік береді.

Бизнес мамандар білім беру жүйесінде өте сирек кездесетіндігіне байланысты құзыретті ұйымдармен әріптестік қарым-қатынастар мұғалімдерді оқытуда маңызды рөл атқарады.

Оқытудың өзектілігі жоғары сынып оқушыларын бизнес-жоспар дайындауға,мұғалімдер мен ата-аналардың қатысуымен оларды өмірге дайындау және кәсіптік бағдар алуға бағытталған талаптар арасындағы қайшылықтарды жоюға байланысты,экономикалық білім негіздерін игеру арқылы

жоғары сынып оқушыларының мамандық таңдауға, өзін-өзі анықтауына бағытталған,жаңа, үнемі және жылдам өзгеретін экономикалық, әлеуметтік жағдайлардағы тәжірибелік кәсіпкерлік дағдыларды игеру, ал оларды іске асыру; ғылыми және техникалық прогрестің бизнестің кадрлық әлеуетіне және мектеп бітірушілердің кәсіпкерлік құзыреттілігін қалыптастыру үдерісінің жеткіліксіз дамыған сипатына; белсенді, тиімді, құзыретті жас мамандарға мұқтаж жұмыс берушілердің талаптары мен болашақ тәуелсіз жұмысқа жастардың дайындығын, іскерлік белсенділігін бейімдеу және табысты мансап құру болып табылады [1].

Кәсіпкерлік қызметтің негіздері бойынша бағдарламаның қолданыстағы компоненті жастарға, жоғары сынып оқушыларына өмір сүру жағдайларын, қоғамның және қоршаған ортаны қалыптастыруда экономика мен бизнестің рөлін түсінуге, экономикалық білім берудің маңыздылығын түсінуге, тиімді әлеуметтік-экономикалық мінез-құлық модельдерін игеруге және табысты кәсіби қызметке ие болуға, әлеуметтік процестер мен өзгерістерге белсенді және жауапты қатысушы болуға мүмкіндік береді.

Жоғарыда аталған шараларды әзірлеу мен іске асыру, бизнес-жоспар мен экономикалық білім беру арасындағы әріптестікті нығайтуға мүмкіндік берді, мұғалімдер мен жоғары сынып оқушыларын экономика және кәсіпкерлік негіздері бойынша теориялық материалдарды игеруін қамтамасыз етеді.

Мектептегі жоғары сынып оқушылары бизнес-жоспарларды дұрыс құра білсе, нарықтық кәсіпкерлік негіздерді дұрыс игерсе, келешекте өз елінің экономикалық-әлеуметтік жағдайларының жақсы дамуына, алдыңғы қатардағы дамыған елдер қатарына қосылуға және ақпараттық әдістемелік ресурстар мен инфрақұрылымды таратуға ықпал етеді.

Мектепте құрылған бизнес ұйымдардың міндеттері:

- білім беру мекемелерінде нақты операциялық және үзіліссіз бизнес-жоспарлар құрылады;
- жекешелік кәсіпорындардың шаруашылық қызметінің әртүрлі аспектілерін, оның экономикалық тәуелсіздігін, өндірісті тиімді ұйымдастыруды талдауды жүргізу арқылы нақты экономикалық шарттарының кезеңдері әзірленеді;
- білім беру мекемесін аяқтағаннан кейін жастардың, жоғары сынып оқушыларының ұйымшылдық, экономикалық, үнемшілдік дағдылары мен психологиялық дайындықтары дамиды;
- білім беру мекемелерінің материалдық-техникалық базалары жақсарады.

Әдебиеттер

1. Как создать свой бизнес: справочное руководство начинающему предпринимателю / под ред. Невиак Свен-Олаф. Минск: 2009.

2. Велесько, Е.М. Инвестициялық жобалау: оқу құралы. Минск: БГЭУ, 2003.

3. Акулич, И.Л. Маркетинг: экон. арнайы. ЖОО студенттерге арналған оқу құралы / И. Л. Акулич. - 6-шы басылым, Минск: 2008.

4. Аганина Қ. Ж. Оқушыларға экономикалық білім берудің дидактикалық негіздері: пед.ғы.докт. ....дис. – Алматы,2004. – 272б.

Нургалиева Ә.Е.
магистрант 2 курса, Казахский национальный университет им. аль-Фараби,

Мынбаева А.К.
д.п.н., профессор кафедры педагогики и образовательного менеджмента
Казахский национальный университет им. аль-Фараби

СТОРИТЕЛЛИНГ И ЦИФРОВОЙ СТОРИТЕЛЛИНГ: ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ ТЕХНОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ

Резюме. *В статье раскрыты подходы к определению понятия сторителлинг, краткая история развития сторителлинга. Обобщены принципы и формы сторителлинга. Раскрыты особенности применения современного сторителлинга – цифрового сторителлинга. Рассказывание, подбор историй выстраивается по классическим канонам художественного слова: завязка – кульминация – развязка; выстроение главной сюжетной линии. Хорошая современная история – короткая история в рамках урока, она может занимать от 5 до 10 минут. Большая задача сделать ее художественно и событийно емкой, красочно оформленной, духовно богатой.*

Түйін. *Мақалада сторителлинг түсінігін анықтайтын тұғырлар мен оның қысқаша даму тарихы жазылған. Сторителлингтің принциптері мен түрлері жалпылай қарастырылған. Заманауи сторителлингтің бір түрі – цифрлы сторителлингтің қолданылу ерекшеліктері көрсетілген. Әңгімелеу, оқиғаларды іріктеу тізбегі көркем сөздердің классикалық ережелеріне сай: басталу- шарықтау – соңы; негізгі сюжеттің желісі бойынша құрастырылады. Қазіргі замандағы қызық оқиға – сабақ үстіндегі 5-10 минутқа созылған қысқа оқиғалар. Ең басты міндет - оны көркем, рухани дүниесі бай, шытырман оқиғаға толы, сәнді етіп безендіру.*

Summary. *The article reveals the approaches to the definition of the concept of storytelling, a brief history of the development of storytelling. The principles and forms of storytelling are generalized. The peculiarities of the application of modern storytelling - i.e. digital storytelling - are revealed. Storytelling, the selection of stories is built according to the classical canons of the literary: premise - culmination - denouement; the creation of the main storyline. A good modern story is a short story within the lesson, it can take from 5 to 10 minutes. The big task is to make it artistically and eventively capacious, colorfully decorated, spiritually rich.*

Цель исследования: анализ особенностей развития сторителлинга в образовании, раскрытие специфики развития сторителлинга как технологии обучения от речевых к электронным видам.

Методы исследования: обзор литературы, систематизация видов сторителлинга и классификация его форм.

Понятие сторителлинга. Проведем анализ научной литературы для раскрытия сущности понятия «сторителлинг» (таблица 1). Интересно, что понятие используется в разных науках. Начнем анализ понятия с определения Новичковой А.В. [1] в области менеджмента - управления персоналом. Автор отмечает, что «сторителлинг есть способ передачи информации и знаний через поучительные истории, также она подчеркивает, что благодаря сторителлингу можно побуждать людей к желаемым действиям», т.е. здесь сторителлинг в понимании автора – инструмент управления людьми.

Как форму и прием сторителлинг рассматривает в своих исследованиях Тодорова О.В. [2] Она приводит определение Американской национальной сетью сторителлинга. «Сторителлинг есть ничто иное, как искусство использования слов и действий для пробуждения воображения слушателя». На наш взгляд, в данном случае сторителлинг можно понимать, как ораторское искусство.

Попова Е. [3] одной из возможностей сторителлинга называет управление вниманием, чувствами людей. Интересным представляется и определение Толкачевой Е., которая сторителлинг определяет как комплекс знаний [4]. Вместе с Поповой Е. в статье «Использование техники сторителлинг в работе с детьми дошкольного возраста» Федорова С.В., Барчева А.А. [5], определяя, что такое сторителлинг, говорят о формировании психологических связей, исследователь Попова Е. об эмоциональных связях.

Мы рассматриваем сторителлинг как педагогическую технику. Сторителлинг используется не только в менеджменте или маркетинге, PR, но и в сфере образования с целью решения педагогических вопросов воспитания, обучения и развития личности.

Наиболее полно раскрывает понятие сторителлинга исследователь Стариченко Б.Е. в статье «Профессиональный стандарт и ИКТ-компетенции педагога» [6]. В данном определении автор и раскрывает, что такое сторителлинг, и указывает на ее основную цель и конечный результат использования.

Таблица 1 – Определения понятия «сторителлинг»

№	Определение	Источник / автор
1	Сторителлинг – это способ передачи информации и знаний, а также побуждение к желаемым действиям с помощью поучительных историй. Также, сторителлинг можно определить, как искусство увлекательного рассказа.	Новичкова А.В., Вокресенская Ю.В. Сторителлинг как современный инструмент управления персоналом // Интернет-журнал «Науковедение». – 2014. – № 6.; URL: http://naukovedenie.ru/PDF/39EVN614.pdf(дата обращения: 27.01.2018).
2	Организационный сторителлинг – инструмент менеджмента, который используется для понимания, интерпретации и распространения ценностей, норм, правил и принципов организационной культуры через использование корпоративных историй, мифов, легенд.	
3	Сторителлинг - современная форма «сказительства» - коммуникационный, эстрадный и маркетинговый прием, который использует весь потенциал устной речи.	Тодорова О.В. Сторителлинг как инновационный PR-инструмент // Современные проблемы науки и образования. – 2014. – № 4.; URL: https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=14130 (дата обращения: 27.01.2018).
4	Американская национальная сеть сторителлинга определяет данное понятие как «интерактивное искусство использования слов и действий для выявления элементов и образов истории для пробуждения воображения слушателя».	
5	Сторителлинг — это создание эмоциональных связей, с помощью которых можно управлять вниманием и чувствами слушателя, расставлять нужные акценты, заостряя внимание на важных вещах, для того чтобы история осталась в памяти на долгое время.	Попова Е. Приемы сторителлинга на уроках. – 2015. URL: http://informatiki.tgl.net.ru/metodika-prepodavanija/storitelling.html(дата обращения: 27.01.2018).
6	Сторителлинг — это комплекс знаний о том, как донести до аудитории нужную информацию с помощью рассказа историй.	Толкачева Е. Захватывающий сторителлинг: четыре стратегических совета. – 2016. URL: https://newtonew.com/lifehack/engaging-storytelling-tips(дата обращения: 27.01.2018).
7	Сторителлинг – это формирование психологических взаимосвязей, целью которых выступает управление вниманием и чувствами слушателя, расстановка правильных и нужных акцентов.	Федорова С. В., Барчева А. А. Использование техники сторителлинг в работе с детьми дошкольного возраста // Молодой ученый. — 2017. — №16. — С. 515-518. — URL: https://moluch.ru/archive/150/42606/(дата обращения: 31.01.2018).
8	Сторителлинг – педагогическая техника, выстроенная в применении историй с конкретной структурой и интересным героем, которая направлена на разрешение педагогических вопросов воспитания, развития и обучения.	
9	В широком смысле сторителлингом можно назвать способ передачи информации с помощью историй. В более узком смысле сторителлинг — это коммуникационный, эстрадный и маркетинговый приём, использующий медиа-потенциал устной речи.	5 полезных навыков, которые тренирует сторителлинг. URL: https://mel.fm/blog/studiya-istory/80962-5-poleznykh-navykov-kotoryye-treniruyet-storitelling(дата обращения: 31.01.2018).
10	Сторителлинг – маркетинговый прием, использующий медиапотенциал для передачи информации и транслирования смыслов посредством рассказывания историй, с целью захватить внимание с первой секунды и держать его на протяжении всей истории, вызывая у читателя или зрителя симпатию к главному герою истории, и таким образом донести до него основную мысль.	Стариченко Б. Е. Профессиональный стандарт и ИКТ-компетенции педагога // Педагогическое образование в России. – 2015. – № 7. – С. 6–15.

Определение авторов Федорова С.В. и Барчева А.А. раскрывает термин «сторителлинг» с точки знания педагогики, поэтому данное определение в нашей научной работе будет использовано как фундаментальное. Сторителлинг нами рассматривается как искусство донесения поучительной информации, с помощью различных его форм, таких как знания, рассказы, истории, легенды, которые возбуждают у человека эмоции и развивают мышление, причем сами истории могут быть и о выдуманных, и о реальных героях. Главная задача сторителлинга — захватить внимание с первой секунды и держать его на протяжении всего повествования, вызывая у слушателя определенные отношения к героям или происходящим событиям и таким образом донести до него основную мысль произведения — посыл, мораль.

Эффективное применение сторителлинга подразумевает следование определенным принципам [1] (таблица 2).

Таблица 2 – Принципы сторителлинга [2]

№	Принцип	Содержание принципа
1	Убедительность	Тот, кто рассказывает историю, должен делать это убедительно. Если история повествуется достаточно увлекательно – окружающие хорошо ее воспримут.
2	Детальность	Использование деталей позволяет ярче передать эмоции. Именно с помощью деталей можно управляет чувствами слушателя.
3	Драматичность	Следует выбирать темы для истории, в которых есть хотя бы маленькая драма. Драматическая ситуация – это событие, в котором герои рассказа попадают в условия, когда внешние силы и проблема кажутся больше, чем силы героев.
4	Динамичность	В процессе рассказа необходимо делать регулярные эмоциональные переходы. В противном случае, слушатель привыкает к однородному эмоциональному воздействию и, если не происходит нового переключения эмоций, его внимание начинает рассеиваться.
5	Выразительность	Следует использование в общении жесты, мимику, пантомимику и интонацию. Каждый успешный оратор постоянно транслирует свою вовлеченность в процесс мимикой и жестами.
6	Лаконичность	Рассказы не должны быть слишком долгими и утомительными. В истории делается акцент на главной мысли. Важно, чтобы рассказ завершался поучением.
7	Ненавязчивость	Истории должны быть максимально ненавязчивыми. Не следует рассказывать одни и те же моменты по несколько раз, будет полезным внести какие-то новые факты, которые ранее не использовались, иначе такие рассказы могут быстро наскучить.
8	Распространенность	Чтобы сторителлинг был эффективным, надо делать рассказы понятными для любого общества, т.е. знакомить с ними нужно с учетом индивидуальных и возрастных особенностей личности. Однако для каждого интерпретация должна быть своя.
9	Постоянная практика	Рекомендуется рассказывать истории как можно большему числу людей и следить за реакцией. Постоянная практика и обратная связь помогут развить навык сторителлинга, ораторское искусство и уверенность в своих силах.

Основными формами сторителлинга [7] являются:

- Мифы, легенды, предания и сказки – жанры фольклора, как элементы устного народного творчества, чаще всего вымышленные;
- Истории – короткие реальные или придуманные истории, проникающие в сознание каждого ученика и выходящие за ее приделы;
- Видеоролики – на которых будут прослеживаться путешествие героя, с которым себя будет ассоциировать зритель;
- Инфографика – небольшие блоги текста с картинками или схемами;
- Ролевые игры – между учащимися распределяются роли и разыгрываются сценарии, чтобы каждый смог оставить след в этой маленькой истории.

Развитие технологии сторителлинга. Истории или нарративы были представлены в каждой культуре как средство развлечения, образования, сохранения культуры и привития моральных ценностей.

Инструмент донесения своих идей людям с помощью историй известен с давних времен. Аристотель (384-322 гг. до н.э.) одной из ключевых особенностей успешной истории выделил наличие осмысленной темы. Это тот посыл сообщения, который мы доносим целевой аудитории. Тема становится интерпретацией увиденного и услышанного, пониманием, почему данное сообщение важно для них. Она бывает явной или скрытой, что позволяет слушателям воспринимать смысл услышанного на своем уровне мышления. Использование сторителлинга в образовании стремится повлиять на принятие решений, на изменение точки зрения, поэтому предпочтение отдается явной теме.

Зарождению сторителлинга способствовало письмо, в сочетании с речью, жестами и мимикой. Кроме этого некоторые археологи полагают, что наскальные рисунки могут служить в качестве формы сторителлинга для многих древних культур. Древние люди на стенах пещеры расписывали символами истории, чтобы помочь другим людям. С появлением письменности и возможностью использовать различные мультимедийные устройства, рассказы стали записываться, и распространяться по всему миру. Истории и рассказы людей с появлением человека были вырезаны на деревьях и камнях, слоновой кости, выцарапаны на предметах быта и посуде, окрашены на животной шкуре и шелках, напечатаны чернилами на бумаге и холсте, записаны на пленку, стали храниться в электронном и цифровом виде. Несмотря на растущую популярность письменных, электронных и телевизионных средств массовой информации в большинстве стран мира устные рассказы продолжают создаваться, путем импровизации, запоминаются и передаются из поколения в поколение.

Сегодня миру открывается возможность использования новой формы повествования историй, который определяют, как цифровой сторителлинг. Цифровой сторителлинг - это трансляция историй, которые передают и выражают ценности, задаёт определённые ориентиры жизни учащихся, помогает транслировать знания и информацию и в конечном итоге вовлекает их в совместную деятельность [8]. Все определения цифрового сторителлинга описывают идею сочетания искусства рассказывать истории с использованием разнообразных цифровых устройств: рисунки, видео, аудио и так далее. Все цифровые истории содержат помимо истории графику, текст аудио или видеозаписи, мелодии подходящие под данную историю.

Среди возможностей цифрового сторителлинга можно выделить: проекты, связанные исследованиями историй местности и родословной; освоение технологии сторителлинга, развитие навыков коммуникации и самопрезентации; дополнительное образование и просвещение для молодёжи, получение «образования через сторителлинг». Использование технологии цифрового сторителлинга учит детально работать с текстами и медиаматериалами, озвучивать героев, визуализировать, правильно оценивать, представлять информацию в новом, интересном для себя виде.

Современный учитель должен организовать информационную образовательную среду так, чтобы для обучающихся занятия по его предмету приобрели увлекательный характер. Следовательно, компетентный педагог должен в совершенстве владеть приемами организации обучения с элементами придумывания и рассказывания историй.

Сегодня учителя общеобразовательных школ, базируясь на принципе положительного эмоционального фона обучения, преподают материал своих учебных дисциплин достаточно наглядно. При этом они чаще всего применяют такие средства обучения как авторские презентации, которые помогают школьникам не только воспринимать, но и перерабатывать учебный материал [9]. Презентации стали теми элементами учебной среды, которые педагоги сознательно используют для целенаправленного учебно-воспитательного процесса, для более плодотворного взаимодействия со школьниками и рассчитаны на одновременную визуальную и аудиальную фиксацию информации, а при введении интерактивностей учебная информация фиксируется по всем каналам восприятия, то есть аудио – визуально - кинестетически. Презентации PowerPoint стали главным инструментом визуальной поддержки на уроках, позволяющим так просто сделать содержимое мультимедийным [10].

К современным форматам оформления историй следует отнести инфографику. Формат презентации в программе Power Point считается наименее удачным, т.к. отдельные слайды отвлекают внимание слушателя и уводят в ненужные детали. Инфографическое решение, напротив, рождает эффект синергии, когда сумма слагаемых оказывается значительно больше простой арифметической суммы составляющих частей, образуя новое знание и новый объект восприятия [11].

Рекомендации учителям по применению технологии сторителлинга. Одной из наиболее значимых особенностей использования сторителлинга в образовательном процессе является возможность

создавать прочные, доверительные связи между преподавателем и учащимся, продвигать инновационные идеи решения проблем и способствовать общему пониманию изучаемого явления [12]. Это способствует включения учащихся в образовательный процесс и активации знаний и представлений об изучаемом предмете.

Сторителлинг можно считать универсальной технологией образования личности, так как истории могут преодолеть культурные, языковые и возрастные барьеры. Сторителлинг используется в качестве технологии обучения этике, развития знаний, умений и навыков, привития нравственных ценностей, культурных норм поведения [13]. Обучение является наиболее эффективным, если оно происходит в социальной среде, формирующие знания необходимые в жизни [14].

Выделим следующие образовательные задачи сторителлинга:

- мотивация и вовлечение учащихся в какое-нибудь «общее дело» или процесс;
- создание и трансляция общих ценностей для коллектива учащихся, других групп и сообществ разных уровней;
- трансляция знаний и «неформальный» способ обучения;
- создание общего пространства общения и коммуникаций;
- появление проектных идей, которые часто «рождаются» из прослушанных историй;
- работа с различными ресурсами и их привлечение для обучения;

Технология сторителлинга естественна для процесса обучения, мотивирует учащихся на саморазвитие и самосовершенствование. Важно заметить, что педагог основывается на традиции рассказывания и следует ей.

Расширение возможностей сторителлинга просиходит благодаря цифровым технологиям.

Рассказывание, подбор историй выстраивается по классическим канонам художественного слова: завязка – кульминация – развязка; выстроение главной сюжетной линии. Хорошая современная история – *короткая история* в рамках урока, она может занимать от 5 до 10 минут. Большая задача сделать ее художественно и событийно емкой, красочно оформленной, духовно богатой.

Заключение

В Казахстане богатая сокровищница рассказов, сказок, легенд, уходящих корнями в нашу культуру и традиции, которые могут украсить своей нравственной глубиной любой урок самопознания и не только. Истории из жизней великих личностей, реальные истории из жизни преподавателей и учащихся могут нас многому научить, вдохновить, дать заряд уверенности в себе, силы воли. Дети благодаря этому виду речевой и мыслительной деятельности учатся слушать и слышать, чувствовать и сопереживать, размышлять и рассуждать [15].

В деле обучения имеют значения не одни только знания, но еще более те переживания, какие связаны с приобретением этих знаний. И задача каждого урока не в том, чтобы исчерпать до дна данную тему, но и в том, чтобы возбудить интерес, чтобы у детей появились вопросы, сомнения, желание узнать о предмете еще больше, чтобы блестели оживлением их глаза, румянились щеки [16]. Без интереса к делу не написана ни одна талантливая книга, не сделано ни одного полезного изобретения, ни одного открытия. Задача педагога – научить учеников создавать красочные и интересные, емкие истории, привить любовь к слову и позитивному делу.

Список использованных источников:

1 Новичкова А.В., Вокресенская Ю.В. Сторителлинг как современный инструмент управления персоналом // Интернет-журнал «Науковедение». – 2014. – № 6.; URL: http://naukovedenie.ru/PDF/39EVN614.pdf(дата обращения: 27.01.2018).

2. Тодорова О.В. Сторителлинг как инновационный PR-инструмент // Современные проблемы науки и образования. – 2014. – № 4. // URL: https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=14130 (дата обращения: 27.01.2018).

3. Попова Е. Приемы сторителлинга на уроках. – 2015. URL: http://informatiki.tgl.net.ru/metodika-prepodavanija/storitelling.html (дата обращения: 27.01.2018).

4. Толкачева Е. Захватывающий сторителлинг: четыре стратегических совета. – 2016. URL: https://newtonew.com/lifehack/engaging-storytelling-tips(дата обращения: 27.01.2018).

5. Федорова С. В., Барчева А. А. Использование техники сторителлинг в работе с детьми дошкольного возраста // Молодой ученый. — 2017. — №16. — С. 515-518. — URL: https://moluch.ru/archive/150/42606/(дата обращения: 31.01.2018).

6. Стариченко Б. Е. Профессиональный стандарт и ИКТ-компетенции педагога // Педагогическое образование в России. – 2015. – № 7. – С. 6–15.

7 Спижевой Г. Гораздо дешевле создать качественный сторителлинг, чем восстанавливать его // Управление персоналом. – 2015. № 19 (335). – С. 39-44. URL: http://www.top-personal.ru/issue.html?3984 (дата обращения 15.03.2018).

8. Лисицкий А. «Медиа – улигерчи», проектные истории и умение создавать будущее// Школьная библиотека сегодня и завтра.- 2014. № 10.- С.47 – 52.

9. Кузнецова, Т.И., Кузнецов, И. А. Менеджмент качества обучения как основа управления интеграционными процессами в образовании [Текст] / Т.И. Кузнецова, И.А. Кузнецов // Среднее профессиональное образование. №11.2013. С. 32-33.

10. Монахова, Г.А., Монахов, Д.Н. Влияние сетевых технологий на информационную культуру личности и общества [Текст] / Г.А. Монахова, Д.Н. Монахов // Социология образования. - 2014. - №2. С. 101 -107.

11. Тодорова О.В. Сторителлинг как инновационный PR-инструмент // Современные проблемы науки и образования. – 2014. – № 4.; URL: http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=14130 (дата обращения: 08.12.2016).

12. Denning, Stephen (2000). The Springboard: How Storytelling Ignites Action in Knowledge-Era Organizations. Butterworth-Heinemann. ISBN 0-7506-7355-9.

13. Davidson, Michelle (2004). «A phenomenological evaluation: using storytelling as a primary teaching method». Nurse Education and Practice. 4 (3): 184–189. doi:10.1016/s1471-5953(03)00043-x.

14. Andrews, Dee; Hull, Donahue (September 2009). «Storytelling as an Instructional Method:: Descriptions and Research Question» (PDF). The Interdisciplinary Journal of Problem-Based Learning. 2. 3: 6–23. doi:10.7771/1541-5015.1063.

15. Мукажанова Р.А., Омарова Г.А. Методика преподавания дисциплины «Самопознание» в школе. Учебно-методическое пособие для учителей. - Алматы: ННПООЦ «Бөбек», 2013.

16. Вахтерев В.П. Избранные педагогические сочинения / Сост. Л.Н.Литвин, Н.Т.Бритаева. – М.: Педагогика, 1987. – 400 с.

Қобланова А.Ж.
Абай атындағы ҚазҰПУ қазақ тілі мен әдебиеті кафедрасының доценті,
филология ғылымдарының кандидаты, ayman.koblanova@mail.ru

ҚАЗАҚ КЕЛІНДЕРІНІҢ ДӘСТҮРЛІ МӘДЕНИЕТТЕГІ КОММУНИКАТИВТІК ТҰЛҒАСЫ

Түйін сөз. *Мақалада қазақ елінің ғасырлар бойы аңсаған тәуелсіздікке қол жеткізіп, егеменді ел аталғаннан бері оның ұлттық тілі мен ділін (менталитетін), дәстүрлі мәдениетін зерттеу, ұлттық мәдениетіндегі құндылықтар дүниесін қайта қарап танып білу қазіргі кезде ғылыми және қоғамдық-мәдени сұранысқа ие болып отырғаны жайында сөз болады. Атап айтар болсақ, қазақтың ұлттық этикетіне байланысты рәсімдерді, ғұрыптық салттарды арнайы қарастырудың мән-маңызы айрықша арта түсті.*

Сөз әдебін (сөз этикетін) тілдік коммуникацияның өзегі деуге болады. Өйткені сөз әдебінің қалыптасқан нормалары тілдесушілердің арасындағы қатынастың алуан түрлі қырларын реттеп отырады

Сөз этикеті социумның, тілдік ұжымның дәстүрлі мәдениетімен тығыз байланысты.

Жалпыадамзаттық құндылықтар жүйесі универсалдық сипатта болса, тұрмыстық мәдениеттегі құндылықтар унитарлық сипатта болады. Тұрмыстық мәдени құндылықтардың өз ұстанымдары бар. Олар дәстүр, ғұрып, әдеп, әртүрлі стереотиптер жүйесі, аксиологизмдер жүйесі, ой бөлісу, пікір алысу арқылы қоғамды интеграциялайды. Этносты бірегейлендіруге ықпал етеді, адамдар арасындағы түсіністікке жол ашады, мәдениеттің ядросы болып саналады.

Дәстүр дегеніміз – бұрынғы-соңғы әлеуметтік тәжірибені ұрпақтан-ұрпаққа жеткізушілік. Адамдар арасындағы қатынас дәстүр арқылы анықталып, реттеліп отырады, дәстүр басшылыққа алынады.

Дәстүр, ғалымдардың айтуынша, ауызша мәдени мәтін. Әлеуметтік тәртіп үлгілері жинақталған ауызша мәтін. Өмірдің сан-саласында, әсіресе этикеттік қатынастың әрқилы жағдаяттарында адамдардың басшылыққа алатын тұрақты тәртіптер жүйесі. Әлеуметтік регламенттелу барысында мәдениет өкілдері үшін дәстүр нормаға айналады, дәстүр бойынша осылай болуға тиіс, бұрынғылар осылай істеген деп, автоматты түрде дағдыға айналады.

Әдеп сөз немесе сөз әдебі коммуниканттар арасындағы қарым-қатынас тәртібін реттеудің, сондай-ақ құндылықтарды мүлтіксіз жүзеге асырудың, орындаудың жолдары мен амалы және тұрақты мәдени нормалары болып табылады.

Сөз этикетін, түптеп келгенде, тек тілдік семантикалық аяда қарастыру жеткіліксіз. Бұл жерде тілдік және мәдени семантиканы бір-бірімен үйлесімді ұштастыра лингвокогнитивтік тұрғыдан қарастыру халықтың дәстүрлі білімдері мен ұлттық құндылықтар жүйесін; әдет-ғұрып, салт-дәстүр, рәсім-жоралғылардың мән-мазмұнын, ондағы этикеттік нормаларды танып, бағалауға мүмкіндіктер береді.

Тірек сөздер*: ұлттық тіл, мәдени-ұлттық стереотип, ұлттық салт-дәстүр, сөз әдебі,этникалық құндылық, эстетикалық құндылық, ат тергеу, сәлем салу, сәлем ету, жол кеспеу т.б.*

Елбасы – Республика президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Мәңгілік ел» идеясы бүгінгі қазақ зиялысын ойландыруға тиіс. Қазақ жаңарған ұлттық салт-дәстүрімен, тілімен мәңгілік ел қатарында болмақ деп ойлаймыз.Осыған орай дәстүрлі ұлттық әдеп-салттарын еске алып, ой елегінен өткізген жөн бе деп білеміз.

Ұлттық дәстүрлі сөз саптау мәдениетінде этикалық, эстетикалық құндылықтардың мәні айрықша. Мұндай категориялар адамдар арасындағы тілдік қатынасты үйлестіріп-үндестіріп отырады. Дәстүрлі қазақ қоғамындағы тілдесудің осындай нормалары (постулаттары) адамдар арасындағы қатынастың жарасымды әрі үйлесімділігіне яғни гармониясына қызмет етеді. Ғасырлар бойы сақталып, қоғамдық қатынастар жүйесінде әлеуметтік мәнге ие болған мұндай салттарымызды ***ат тергеу, сәлем салу, жол беру*** т.б. жаңа заманға орай жаңғырту ерекше өзекті болып отыр.

А т т е р г е у. ***Ат тергеу*** **–** байырғы қазақ тұрмысында әйелдердің қайын жұртының адамдары мен дүниеден озып кеткен ата-бабаларының есімдерін тура атамай, тұспалдап атау дәстүрі. Қазақ халқының дәстүрлі мәдениетіндегі ат тергеу салты қазіргі кезде ұлттың рухани құндылықтар қатарынан ығысып, елеусіздеу болып қалғаны бәрімізге белгілі[1].

Қазіргі кезде қоғамдық қатынастар жүйесінде әлеуметтік мәнге ие болған мұндай салттың халықтың әдет-ғұрып сахнасынан шығып қалуына не себеп болды?

Ұлттық құндылықтарды қайта қарап жатқан қазіргі заманымызда бұл сұрауға зиялы қауымымыз жазушылар да, журналист-қаламгерлеріміз де, ғалымдарымыз да «жауап» берген жоқ. Жауап беру тұрмақ, «ашық алаңға» шығып, нақты мәселе етіп те қойған жоқ.

Бұл мәселені көтеріп отырған себебіміз, халқымыздың дәстүрлі этикетінің тілдік жағын азды-көпті қарастырғанымыз бар. Қарастыра келіп, көзім жеткен нәрсе – *ат тергеу* салты, ең алдымен, ағайын-туыс арасындағы қатынасты жарастырған. Отбасындағы, ағайын-туыс арасындағы ынтымақтастықты жарастыру қазақ әйелдеріне тиген қоғамдағы гендерлік «жүктеме» еді. Осымен байланысты күйеуге

шыққан қазақ әйелі күйеуінің туыстарының атын тіке атамай, ат қоюға тиіс болды. Сөйтіп, байырғы қазақ ономастикасы жүйесінде ер адамдардың екі түрлі есімі – азан шақырып қойған аты – яғни *маркирленбеген есім* және *маркирленген есім* болды.

Отбасындағы тату-тәтті қарым-қатынастың орнауына, сірә, ежелден келе жатқан ат тергеу тәрізді этикеттік қарым-қатынаста қолданылған маркирлі есімдердің тигізер ізгі ықпалы аз болмаған. Ат тергеу салты, бір жағынан отбасындағы, ағайын-туыс арасындағы қарым-қатынасы реттеп отыратын қызмет атқарса, екінші жағынан мұндай салт адресаттың сезім күйін де көтеретіндей қызметте жұмсалған. Әдетте, адамның азан шақырып қойған аты маркирленбеген аты бейтарап реңкте болады. Онда ешбір бояу «әсірелеу» деген болмайды. Ал жеңге қайынсіңлі, қайынінілеріне көбіне мазмұны ұнамды, жағымды ат қояды. Кісінің азан шақырып қойған атымен «бұлар маркирленбеген атаулар) салыстырғанда *Көзжақсым, Кенжетай, Шырайлым, Шырақ, Сал жігіт, Мырза жігіт, Молда жігіт, Мырзажан, Ортаншым, Еркем, Еркежан, Қалқажан, Сері жігіт* т.б. атауларды (бұлар маркирленген атаулар) еркелету іштарту тәрізді сыйластық мазмұн, интимдік мән болады. Мұндай атаулардың құлақты үйіріп тұратыны сондықтан. Сөзге тапқыр әрі байқағыш жеңгелер қайынсіңлілерін пішінін, мінез-құлқын, жүріс-тұрысын дәл бейнелейтін *Еркекшем, жігітжат, қызтөре* тәрізді қызғылықты ат та қоя білген.

Адресанттың (жеңге) тарапынан болған мұндай құрметке адресант та (қайын сіңілі, қайын іні) іш тартып, ілтипат көрсетеді. Бейтарап реңктегі жеңге сөзін әр түрлі тұлғада түрлендіру арқылы (мысалы, *жеңешем, жеңешетай, жеңгетай* т.б.) қаратпа сөздің экспрессивті бедерін күшейте түседі.

Әдетте *жеңге* – туыстық мағынаны білдіретін сөз, ал *жеңеше* дегендегі *–ше, жеңгетай* дегендегі *–тай* кішірейткіш жұрнақ, *жеңешем* дегендегі *–м* тәуелдік жалғауының бірінші жағы деп білеміз. Бұл сөздің, сөз тұлғаларының денотивтік мағынасы. Ал мұндай сөздердің этикеті қарым-қатынас кезінде экспрессивтік реңкке ие болып, конотативтік мағынада жұмсалуы (оның мысалдарын жоғарыда айттық), эмотивтік қызметке көшуі тәрізді қасиеттерін сөз этикетін арнайы қарастырған кезде айқын байқауға болады. Сөйтіп, оларды этикет тұрғысынан талдаған кезде тілдегі толып жатқан элементтердің, құрылымдардың әдетте байқала бермейтін қызметі мен мәні ашыла түседі. Сондықтан сөз этикетін тексеру тек адамдар арасындағы сан алуан қатынастың бір саласын қарастыру ғана емес, тілдің өзін де зерттеу болып табылады.

Сөйтіп, адамдар арасындағы қарым-қатынаста кәдімгі қаратпалар, елеусіз көрінетін атаулар жүрекке жылы сезім ұялататын, жақсы әсерге бөлейтіндей «сиқырлы» сөзге айналады. Бұны әдеттегі сөздің этикеттік мәнге ие болып, эмотивті қызметке көшуі деп түсіну керек. Сөздің құдыретін ерекше бағалай білген байырғы қазақ келіндері ат тергеуде ерекше тапқырлық, байқағыштық көрсетіп қоймай, күйеуінің алыстан қосылатын жасы үлкен туыстарына адам езуіне күлкі үйіретіндей небір аттар қоя білген. Мысалы, *Ноғайбайды - Әзизбай, Қыстаубайды – Көң ата, Қасқырбайды – Бөрі ата, Көжебайды – Ботқа жәке, өзбекті – Сартбай* деп атаған маркирленген мұндай атауларды этикет сөздердің эмотивтік қызметін күшейте түсудің өзіндік тәсілі деуге болады.

Әрине, әуелде ат тергеу салтының мифологиялық наным-сеніммен, яғни табумен байланысты пайда болғанын тіл ғылымында белгілі ғалым профессор К.Аханов алғаш рет былай деп дұрыс, нақты түсіндірген:

*«Табу, негізінен алғанда, этнографиялық ұғыммен байланысты. Мұнымен бірге оның тілге, тілдің тарихына да қатысы бар. Ерте замандарда адамдар әр түрлі мифологиялық түсінік, ұғымның діни наным-сенімге байланысты кейбір заттардың аттарын тікелей атауға тиым салып, оларды басқаша атайтын болған. Бұл құбылыс әдетте табу деп аталады. Кейбір заттарды өз атымен атамау (табу) «ерекше күшке» сенетін мифологиялық сана-сезімнің көрінісінен туған. Мысалы, қазақта осы жайды аңғартатын және оны бір жағынан әзіл етіп баяндайтын мынадай бір аңыз бар: «Ауылдағы жасы үлкен, сыйлы адамдар мен қайын ағаларының атын (ол адамдардың аттары: Қамысбай, Өзенбай, Қойшыбай, Қасқырбай (немесе Бөрібай), Бәкібай, Қайрақбай болса керек) атамайтын келін бір күні қамыстың арғы шетіндегі өзенге суға барса, бір қойды қасқыр жеп жатыпты-мыс. Келіншек қойды қасқырдан құтқарып алып, бауыздайды да, ауылға келіп қайын-енесіне: «Сылдыраманың ар жағында, Сарқыраманың бер жағында маңыраманы ұлыма жеп жатыр екен, жаныманы білемеге білеп-білеп жіберіп, бауыздап келдім, - депді-міс». Бұл мысалдағы *сылдырама* – қамыс, *сарқырама* – өзен, *маңырама* – қой, *ұлыма* – қасқыр, *жаныма* – бәкі (пышақ), *білеме* – қайрақ» [2].*

Ел арасына ауызша кеңінен тараған бұл көркем мәтінде, әрине, мифтік сарын жоқ. Бұнда күйеуінің туыстарының атын атауға болмайтын императивті этикеттік норманы қатаң сақтаған қазақ әйелінің тапқырлығы бейнеленген.

Ат тергеу өз кезегінде мифтік наным-сеніммен байланысты пайда болғанмен, кейіннен мифтік түсініктен арылып, келін мен күйеу жұрты арасындағы тілдік қарым-қатынасты реттейтін этикалық нормағы айналды.

Тілдік қарым-қатынастағы кей жағдайда ат тергеумен байланысты қатаң этикеттік нормадан уәжді ауытқуда кездесіп отырады. Бұндай уәжді ауытқудың қайсыбір сәттерін классик жазушы Ғ.Мүсірепов «Оянған өлке» романында жеңіл юормен ұштастыра көрсеткен:

«*Манадан ешкімді кездестіре алмай тұрған әйел, асығыс болса да аз кідіріп қарап қалған Байшегірге алыстан айғайлап:*

-Үлкен кісі, жүзден жиырмасы кем ауылының жігіттері қайда жатады екен? Білсеңіз, жөн сілтеп жіберіңізші?» *- дейді.*

Әйелдің сұрап тұрғаны Сексен аулының жігіттері екенін аңғармай қалған Байшегір:

-Шырағым, ондай оспағыңа шорқақ едім... Пайғамбардың аты болса да атын аташы! –деді.

Әйел біреу естіп қалмас па екен дегендей, айнала бір қарап алды да:

-Тәңірі деген жүзге жиырмасы жетпесе, сексен болмайтын ба еді! Сексен ауылының жігіттерін сұраймын, -деді енді турасынан тартып».

Сәлем ету/сәлем салу Сөз этикеті нормалары адамдар арасындағы қарым-қатынаста (коммуникацияда) айқын көрінеді. Қарым-қатынас жасаушылар (коммуниканттар) өзінің статусымен әріптесінің статусын салыстырады. Коммуниканттардың статусына жыныс, жасы, қоғамдағы орны, туыстық байланысы т.б. жатады. Әр этностың (ұлт, халық, ұлыс) қоғамдық өмірде өзіне тән қарым-қатынас жүйесі мен түрлері болады. Мысалы, сәлемдесу көптеген халықта бар. Ал сәлем ету – амандасудың қазақ ұлтына тән ерекше түрі. Сәлем ету қазақ қоғамындағы әлеуметтік жіктердің бәріне ортақ емес. Амандасудың бұл түрі туыстық қарым-қатынасқа негізделеді. Яғни коммуниканттардың бірі қайын ата немесе қайын аға, қайын ене, ал екіншісі оларға сай болуға тиіс, яғни әріптестер өздерінің статусына қарай сәлем беріп, қабылдайды. Сәлем ету жартылай вербалды емес. Бұл акт әсіресе, бірінші коммуникант жағынан қалай болса солай орындала салмайды. Қазақтың бұрынғы келіндері қайын атасын, үлкен қайын ағаларын, қайын енесін көргенде, алдынан кесе көлденең өтпей, сонадайдан тоқтап тұрып тізесін бүгіп, екі қолын оң тізесіне қойып ишара жасайды. Бірінші коммуникант сәлемдесудің вербалды емес түрін қолданады. Ал екінші коммуникант (қайын ата, қайын аға, қайын ене статусына ие коммуникант) міндетті түрде «*Рахмет, көп жаса, балам*» тәрізді эмотивті /көңіл-күйін көтеретін сөз формулаларының бірін айтады Яғни сәлемдесудің вербалды түрін қолданады. Сырт қарағанда, тұрақты сөз формуласының мазмұны екінші коммуниканттардың ризашылық білдіріп, рахмет айтқаны тәрізді көрінеді. Әсіресе қазақ әдет-ғұрпын білмейтін өзге ұлт өкілдеріне осылай көрінеді. Шындығында, таза этикет таңбасы тұрғысынан қарағанда, мұны ризалық емес, ең алдымен «сәлеміңді алдым» деген жауап (таңба) деп түсіну керек. Өйткені мұндағы этикеттік формуланың негізгі қызметі – «сәлемдесу». Ал адресаттың *көп жаса, өркенің өссін, бақытты бол, тәңір жарылқасын* т.б. тұрақты орамдарынан байқалатын «ризалық» мазмұн екінші реттегі нәрсе орындалғанда барып, мазмұнды әңгімеге жол ашылады. Мысалы, сөз сергері Ғ. Мүсіреповтың «Ұлпан» повесінде:

Есеней үйінің айналасы қаз-қатар отырған адам екен. Алты ауыл Сибанның еркек – әйелі түгел жиналыпты. Айтолқын арқан бойы алдырақ келіп, Есенейдің үйіне қарап сәлем етті.

- *Сен мен не істесем соны істе! –деді Ұлпан Шынарға сыбырлап.*

Ұлпан үлкендерге бұрылып бір тізелеп сәлем етті. Шынар да соны істеді. Ұяла-ұяла , бетін жаулығымен бүркемелеп сәлем етті.

Көп жасаңдар... Құтты қадам тілейміз! (Ғ.М.)

Қазақ этикетінің вербалды емес мұндай таңбасы «жасыңызды, жынысыңызды, үлкендігіңізді сыйладым» - деген мағынаны білдіреді.

Шынар қолындағы шәшкені жерге қоя салды да тура келіп Есенейге бір тізелеп сәлем етті... Содан кейін орнына отырды да, Ұлпанға шәшкені қайта ұсынды. (Ғ.М.)

Сәлем ету тек қана коммуникативтік функцияда жұмсалмайды. Оның эмотивтік қызметі де бар екендігі байқалады. Яғни коммуниканттардың көңіл-күйінде оң эмоция (бір-біріне ризалық сезім) пайда болады. сөздің құдыреті де осында: Адамның бір ауыз сөзбен жанын жадыратуға болады.

Ұлттық этикеттің сәлем ету тәрізді түрлері қазақ қоғамында, әсіресе қала жағдайында ұмыт бола бастады. Дегенмен жасы егде тартқан, ескіше тәрбие көрген ауыл тұрғындары арасында сәлем ету күні бүгінге дейін қолданылып келеді. Бірақ сәлем ету, сәлем салу салтын бірен-саран ауыл тұрғындары ғана қолданады екен деп, ескермей кетуге болмайды. Қазіргі қоғамда бұрын жарамсыз, ескірген, тастанды көрінген біраз құндылықтар қайта жаңғырып жатыр. Ғалым Р.Сыздық: «Бүгінгі адамдар санасы өсіп, әр халық өз тарихының бұрынғы-соңды құндылықтарын мейлінше түгендеп,

зерттеп-зерделеп жатқан күндерде «ескірген», тіпті әбден «көнерген» дүниелерді де теріп-жинап алып, таным-ғылым дүниесіне, мүмкіндігі болса қоғам тірлігіне (тіліне) алып келудің қажеттігі туып отыр» - дейді[3,13]

Біздіңше, үй-іші, туған-туыстар арасында ізгілікті қарым-қатынастар орнатуда сәлем ету, сәлем салу этикетінің «ашылуына» тиіс мол әлеуеті бар. Қазіргі кезде баспасөз, радио-телевизия материалдарына қарағанда үй-ішілік қарым-қатынастағы тату-тәттілік көптеген отбасында тым жоғары дәрежеде емес екендігі байқалады. Неге? Оның көп себептерінің бірі-әрине, отбасы мүшелерінің арасындағы қарым-қатынастың өмір елегінен өткен үлгілерінің сақталмауы мен бұзылуынан деуге болады. Мысалы, қазіргі қазақ үй-ішінде келін «қайын ата», «қайын аға» статусын мойындамайды. Қайын ата, қайын ене өзінің статусын жоғалтты. Бәлкім, мұндай этикалық статусты қайтадан жаңаша жаңғырту оң нәтиже беруі де мүмкін. Қайын ата, қайын енелердің келіндерін туған баласындай сезінуіне, келіннің оларды қадір тұтып, қасиетті санауы тәрізді ізгілікке этикеттік қарым-қатынастың тигізер ықпалы ерекше.

Ж о л к е с п е у Қазақ тілінде «*жасы үлкен адамдардың алдынан кесе көлдеңнен өтпейді»* деген тұрақты тіркес этикеттік ұғымды білдіреді. Әсіресе, жасы кіші әйел заты жасы үлкен ер адамдардың жолын кеспейді. Қазақ этикетінің вербалды емес мұндай таңбасы «*жасыңызды, жынысыңызды, үлкендігіңді сыйладым*» - деген мағынаны білдіреді. Коммуниканттардың арасында сыйластық, жарастық тәрізді қатынастың жалғаса беруіне дәнекер болады. Мысалы, «Жолымды кеспе» тұрақты тіркесі қазақ халқының әйелге қатысты ырым-тиымдарының бірі негізінде пайда болған «бағымды байлап, жолымды кеспе» деген мағынада қолданылады. Қазірге дейін, әсіресе ауылды жердің әйелдері ер адамның жолын кеспеуге тырысады: *Жәнібек елең етіп қарап еді, бір келіншек пен жастау қыз бастаудан су әкеле жатыр екен. Солар өтіп кетсін деп сәл аялдады. Бірақ аналар орнынан қозғалар емес, тосып тұр. Бұл ештемеге түсінбей аңырып беттеріне қараған.*

-Өтіп кет, қайным, - деді келіншек күлімдеп, - Жолыңды кеспейік деп тұрмыз. Білмеуші ме ең...Әйелге жолыңды кестірме (Қ.Жұмаділов)

Бейвербалды этикеттік норма бойынша байырғы қазақ әйелдері жасы үлкен ер адамдардың, сондай-ақ жасы қарайлас немесе жасы кішілеу болса да олардың жолын кес-кестеп кесіп өтпеген. Тіпті сонадайдан ер адамның өтіп кетуін күтіп жол беріп тұрған. Дәстүрлі қазақ қоғамындағы әйелдерге тән бұндай гендерлік ерекшелік әйел қауымын кемсіту, төмендету емес. Қайта, керісінше, әлеуметтік тұрғыда олардың ерекше әдептілігін, әйел табиғатына тән сыпайы, сынық мінезін танытатын этикалық мәнділік болған. Ұлттың дәстүрлі мәдениетіндегі әйелдерге тән әдептің бұндай түрі де, бір өкініштісі, гендерлік құндылықтардың қатарынан ығысып, ескіліктің керексіз сарқыншағындай болып қалды.

Сонымен, сөз соңында айтарымыз – дәстүрлі қазақ қоғамындағы ат тергеу, сәлем салу (ету), жол кеспеу тәрізді әдеп-салттарын қазіргі мәдениетімізде жаңа заманға орай қайта жаңғырту ерекше өзекті мәселе болып отыр.

Әдебиет:

1. Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атаулардың дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. – Алматы: DPS. 2011.-248б

2. К.Аханов «Тіл білімінің негіздері» Алматы, 1973, 26-бет.

3. Сыздық Рәбиға. Қазақ тіліндегі ескіліктер мен жаңалықтар. Ғылыми-танымдық зерттеу.-Алматы: «Арыс» баспасы, 2009.-272б

Коптлеуова К.Б.,
Актюбинский региональный государственный университет им. К. Жубанова
Декан факультета иностранных языков, к.ф.н., доцент, г. Актобе, koptleuovak@mail.ru

ФОРМИРОВАНИЕ ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ СТУДЕНТА ВУЗА В УСЛОВИЯХ ПОЛИЯЗЫЧНОГО ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Түйін. *Мақалада Қазақстан Республикасының көп тілді білім алу жағдайында, жеке тұлғаның интеллектуалды, рухани, моральдық, эмоционалды салаларын дамыту, көп тілді тұлғаны дамыту үдерісінде толеранттылықты тәрбиелеу жағдайында университет студенттерінің тілдік тұлғаны қалыптастыру проблемалары, және студенттердің тілдік дайындық мәселелері қарастырылады*

Summary. *The article deals with the problems of the formation of the language personality of the university student in the conditions of the multilingual education of the Republic of Kazakhstan, the development of intellectual, spiritual, moral, emotional spheres of the personality, tolerance in the process of development of the multilingual personality; issues of language learning of students.*

Резюме. *В статье рассматриваются проблемы формирования языковой личности студента вуза в условиях полиязычного образования Республики Казахстан, проблемы развития интеллектуальной, духовно–нравственной, эмоциональной и волевой сфер личности, воспитание толерантности в процессе развития полиязыковой личности; вопросы языковой подготовки студентов.*

На современном этапе модернизации образования задача вуза – сформировать языковую личность. Создание модели языковой личности даст возможность обеспечить эффективность языкового образования и ее соответствие современным стандартам, что определяется способностью дать государству РК граждан, свободно владеющих тремя языками, обеспечить их высокое интеллектуальное развитие, воспитание духовно-эмоциональной сферы, национально-патриотическое воспитание средствами языка.

В условиях перехода на новые образовательные стандарты, по поручению Главы государства, начиная с 2016 года, в школах республики с 1 класса введено изучение английского языка. С 2019 года школьники начнут изучать уже дисциплины на английском языке. К тому времени необходимо подготовить квалифицированные кадры для осуществления такой работы. Поэтому уже сейчас необходимо начать с конкретных и эффективных мер в вузах по подготовке полиязычных педагогических кадров. Новая модель образования будет строиться на трех языках. Целью и ожидаемым результатом полиязычного образования выступает полиязыковая личность.

Термин «языковая личность» был введен в научный оборот В.В. Виноградовым [1] в 1930-х гг. в книге «О языке художественной прозы». Он исследовал две ипостаси художественной языковой личности – личность автора и личность персонажа. Наиболее известна концепция языковой личности Ю.Н. Караулова. В понимании Ю.Н. Караулова под языковой личностью понимается «совокупность способностей и характеристик человека, обуславливающих создание и восприятие им речевых произведений (текстов), которые различаются степенью структурно-языковой сложности, глубиной и точностью отражения действительности, целевой направленностью» [2, 38].

Ученые выделяют следующие основные сущностные характеристики языковой личности: языковая способность, языковое сознание, коммуникативная потребность. Языковая способность состоит из следующих компонентов: фонетического, морфологического, синтаксического и лексического. Языковая способность и коммуникативная потребность являются предпосылками для осуществления общения. Успешность речевого общения зависит от способности общающихся организовывать свое речевое и неречевое поведение согласно задачам общения, т.е. речь идет о коммуникативной компетенции. Коммуникативная компетенция выступает проявлением языкового сознания в выборе средств общения в конкретной коммуникативной ситуации [3; 6].

Языковая личность является носителем языкового сознания. Языковое сознание - это опосредованный языком образ мира той или иной культуры. Языковое сознание личности реализуется в речевом поведении, которое определяется коммуникативной ситуацией, языковым и культурным статусом, социальной принадлежностью, мировоззрением и т.д. [4, 3]. Языковое сознание – это «субъективная форма человеческой жизнедеятельности по отношению к объективному миру, высшая форма нервной деятельности языковой личности, совокупность психических и ментальных систем, а также когнитивных способностей человека [3, 44].

Во многих странах мира образование осуществляется в многоязычной среде. В большинстве многоязычных обществ сформировался обеспечивается сбалансированное использование различных языков и уважительное отношение к ним в повседневной жизни. Перед системой образования стоит задача адаптирования к сложным реальным условиям и обеспечения качественного образования,

учитывающая потребности студентов, наряду с поддержанием их сбалансированности с социальными, культурными и политическими требованиями. Целью образования РК на современном этапе становятся не просто знания, но и формирование таких ключевых компетенций, как полиязычие, евразийская поликультурность, коммуникативность и технократичность, которые должны вооружить молодежь для дальнейшей жизни в обществе.

Известно, что социально–экономическая и политическая ситуация в обществе формируют социальный заказ по отношению к подготовке специалистов, владеющих казахским, русским и иностранными языками. Общественная потребность в таких специалистах повышает роль полиязычного образования. Чем выше в обществе заинтересованность в новых профессиональных, личных, культурных, научных контактах с носителями языка, с достижениями науки, техники, культуры разных стран, тем выше статус полиязычия как инструмента налаживания профессионального общения для эффективного обмена опытом и как следствие – личного профессионального становления специалиста.

Языковая политика государства направлена на развитие и поддержку трехъязычия в Казахстане. Высказывание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева в своем Послании народу Казахстана - «Новый Казахстан в новом мире» говорит о «поэтапной реализации культурного проекта «Триединство языков» и отмечает, что «Казахстан должен восприниматься во всем мире как высокообразованная страна, население которой пользуется тремя языками. Это: казахский язык – государственный язык, русский язык как язык межнационального общения и английский язык – язык успешной интеграции в глобальную экономику».

Эффективность языкового образования и ее соответствие современным стандартам определяется его способностью дать государству РК граждан, свободно владеющих тремя языками, обеспечить их высокое интеллектуальное развитие, воспитание духовно-эмоциональной сферы, национально-патриотическое воспитание средствами языка.

Проект создания полиязыковой личности дает такие возможности, как:

- одновременное развитие интеллектуальной, духовно–нравственной, эмоциональной и волевой сфер личности;
- воспитание толерантности в процессе развития полиязыковой личности;
- будут сформированы принципиально новые подходы к языковой подготовке студентов;
- осуществится переход на трехступенчатый уровень языковой подготовки студентов (начальный, продолжающий, углубленный);
- активизируется научная, методическая и инновационная деятельность в использовании языка, в частности, в области применения интерактивных технологий;
- будет создано позитивное мнение у студентов о приоритетности изучения языка как необходимого условия формирования полиязычной личности и воспитание достойных граждан Казахстана.

В контексте современного развития межъязыковых контактов как на республиканском, так и на международном уровнях и реализации в Республике Казахстане культурного проекта «Триединство языков» создание модели языковой личности способствует совершенствованию национальной системы образования в соответствии с требованиями подготовки специалистов мирового уровня; подготовке высококвалифицированных специалистов новой формации, способных участвовать в реформах, связанных с полиязычном образованием.

Знание нескольких языков необходимо подрастающему поколению, потому что ему предстоит жить в открытом информационном и культурном пространстве. Сейчас двуязычие - это норма для культурной личности. Студенты Республики Казахстан стремятся овладеть тремя языками согласно учебному плану. Это им необходимо, чтобы быть конкурентоспособными и свободными в выборе стиля жизни.

Полиязыковая личность – это активный носитель нескольких языков, представляющий собой: личность речевую – комплекс психофизиологических свойств, позволяющих индивиду осуществлять речевую деятельность одновременно на нескольких языках; личность коммуникативную – совокупность способностей к вербальному поведению и использованию нескольких языков как средства общения с представителями разных лингвосоциумов; личность словарную - совокупность мировоззренческих установок, ценностных направленностей, поведенческого опыта, интегрированно отраженных в лексической системе нескольких языков.

В свою очередь, *полиязычное образование* – это целенаправленный, организуемый, нормируемый триединый процесс обучения, воспитания и развития индивида как полиязыковой личности на основе одновременного овладения несколькими языками как «фрагментом» социально значимого опыта

человечества, воплощенного в языковых знаниях и умениях, языковой и речевой деятельности, а также в эмоционально-ценностном отношении к языкам и культурам.

Здесь уместно говорить о многоязычном или полиязычном образовании, под которым понимается «такая система образования, когда обучение ведется на двух языках, из которых один (чаще всего, но не всегда) – первый язык учащихся» [5, 53]. «О многоязычном образовании можно говорить в тех случаях, когда на изучаемом иностранном языке преподаются еще другие учебные дисциплины» [6, 152].

Система двуязычного образования, по М. Сигуану и У.Ф. Макки, делится на 2 группы: 1) «обоим языкам уделяется одинаковое внимание, материал равномерно распределяется между ними»; 2) один язык является главным, «второму же языку уделяется второстепенное внимание» [5, 102].

По языковой цели М.Сигуан и У.Ф. Макки выделяют 4 группы в системе двуязычного образования: а) равноправность двух изучаемых языков и равная компетентность в двух языках; б) полная компетентность в одном и средняя компетентность во втором языке, ограниченная определенными факторами; в) представляется «лишь введение в знание и употребление второго языка»; г) один язык используется «лишь в качестве средства ознакомления с другим, который является собственно языком обучения» [5, 76].

Придание казахскому языку статуса государственного активизировало процессы многоязычного образования, в связи с чем возросла значимость трехъязычного обучения в высших учебных заведениях.

Обучение трехъязычному общению с участием казахского, русского и английского языков будущих специалистов приобретает сегодня гуманитарно-образовательный и социально-экономический смысл. Поэтому высшие учебные заведения должны обеспечить знание и развитие казахского языка как государственного, а также изучение русского и английского языков как важных компонентов трехъязычия.

Важное место должно занять при этом обучение иностранным языкам с тем, чтобы выпускник вуза мог активно и целенаправленно пользоваться достижениями науки и практическим опытом зарубежных специалистов. Этого требуют как непосредственные задачи обучения в стенах вуза, так и развиваемая способность к последующему самостоятельному расширению знаний, совершенствованию умений и навыков в соответствии с индивидуальными интересами, притязаниями и ценностными ориентациями специалистов.

Двуязычие студентов-казахов должно быть направлено на обучение третьему - английскому языку, на использование всех преимуществ, таящихся в лингвистическом опыте билингва, а также на устранение интерферирующего влияния казахского и русского языков, в связи с этим, одной из важнейших задач теории и практики обучения английскому языку в условиях казахско-русского билингвизма является установление характера и особенностей билингвизма не только как социальной, но и как методической проблемы, от решения которой зависит качество и уровень подготовки студентов по иностранным языкам.

Процесс активного использования иностранного языка в области избранной профессии все больше прослеживается на старших курсах, когда студенты уже углубленно изучают свою будущую специальность и стараются применить приобретенные знания либо при прохождении практики на предприятиях и фирмах, либо в сотрудничестве с зарубежными партнерами, где знание иностранного языка необходимо. Следовательно, ведущей целью обучения трехъязычию в высшем учебном заведении является овладение умениями общения в профессиональной, деловой сфере коммуникации. Обучение общению на профессиональные темы – процесс весьма сложный и трудоемкий, хотя бы потому, что в средней школе подобная задача специально не ставится, и студенты высших учебных заведений впервые сталкиваются с необходимостью овладения профессиональной речью на иностранном языке.

Список литературы

1. Виноградов В.В. О языке художественной прозы. – М., 1930.

2. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. М. 2002. — 264с.

3. Цой А.С.Антропоцентрическая лексикография… // Русский язык за рубежом. - 2008. - № 1.– С.43–48.

4. Толмачева Т. А. Теория языковой личности и процесс обучения межкультурной коммуникации. //http:e-lib.gasu.ru/vmu/arhive/

5. Сигуан М. и Макки У.Ф. Образование и двуязычие. М.: 1990. - 184с.

6. Чан Динь Лам. Научные основы формирования культуры русской речи общения студентов-вьетнамцев в условиях многоязычия. (1 курс ф-та рус. фил.). Дисс. док. пед. наук. А.: 2004. - 417 с.

Космуратова А.Н.
старший преподаватель, Евразийский Национальный Университе им.Л.Н.Гумилева
e.mail:nurssseit@mail.ru

РАЗВИТИЕ УСТНОЙ И ПИСЬМЕННОЙ РЕЧИ КАК ФОРМ РЕЧЕВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Резюме. *В данной статье рассматривается учебная деятельность, направленная на развитие речи студентов. Рассказывается о том, что наряду с традиционными для вуза методами большое значение приобретает метод моделирования речевого высказывания. О том что нужно развивать общую культуру студентов. То есть учить устной и разговорной речи студентов.*

Ключевые слова: *студент, учебная деятельность, устная речь, стилистика.*

Бұл мақалада студенттердің сөз дамытуға бағытталған білім беру қызметі туралы айтылады. Ол университеттің дәстүрлі әдістерімен қатар, модельдеу тәсілі өте маңызды болып табылады. Студенттердің қажеттілігі ол жалпы мәдениетін дамыту болып саналады. Яғни, студенттерді ауызша және жазбаша сөйлеуге үйрету керек.

Кілт сөздер: *студент, оқуты қызметі, ауызша сөйлеу, стилистика.*

This article deals with educational activities aimed at developing the speech of students. It is told that along with traditional methods for high school methods of great importance is the method of modeling speech utterance. About that it is necessary to develop the general culture of students. That is, to teach oral and colloquial speech of students.

Key words: *student, educational activity, oral speech, stylistics.*

В условиях кредитной технологии, когда сокращены аудиторные часы и большее внимание уделяется самостоятельной работе студентов, основным направлением в курсе практического русского языка становится именно развитие речи, как устной, так и письменной.

Учебная деятельность, направленная на развитие речи студентов, бывает двух видов: одна связана с порождением отдельной единицы языка (слова, словосочетания, предложения),другая — с речью как таковой или связной речью.

В первом случае формируются навыки правильного построения слова, словоформы, словосочетания или предложения, во втором случае воспитывается умение не только правильно, но и целесообразно, уместно употреблять языковые средства в речи.

Основной учебных действий, с помощью которых вырабатываются указанные навыки и умения, является операция выбора нужного варианта. Лингвистическую базу подобных упражнений составляет языковая парадигма: сопоставляются нормативный и ненормативный варианты, сравнивается несколько нормативных языковых единиц, близких по значению, синонимичных.

В результаты у студентов расширяется словарь, обогащается активный запас грамматических конструкций, вырабатывается гибкость в обращении с языковыми средствами. Работа эта способствует развитию чувства языка и приучает студентов к оценке и, что особенно важно, самооценке речи с позиций «правильно-неправильно», «хуже-лучше».

Являясь весьма важными для языкового развития учащихся, упражнения выборе и подборе нормативного или синонимичного языкового средства тем не менее самостоятельного значения в аспекте коммуникативной деятельности человека не имеют. Если эта работа замыкается в себе, проводится как самодостаточная и не вписывается в обучение связным высказыванием, речевая отдача от нее не бывает большой.

Эффективность упражнений по подбору языковых средств значительно повышается, если они проводятся в рамках речевой деятельности, как один из этапов этой деятельности, потому что только в этом случае проблема выбора языкового средств из ряда синонимичных или близких по функции перестает быть искусственной, наполняется практическим смыслом становится учебной проблемной ситуацией, а сам выбор получает мотивацию в содержании речи, а также в условиях и задачах общения. Языковая тренировка приобретает практически значимый смысл.

Второе направление в работе по развитию речи — развитие навыков связной речи — основное внимание обращено на содержательную сторону, высказывания. В этом проявляется собственно речевой, а не языковой подход к речи: строй языка можно изучать, в известной мере отвлекаясь от содержания высказывания, изучать же речь (или обучать ей) в отвлечении от содержания невозможно.

Речевое действие не подключенное к деятельности общения, замыкается на самом себе, утрачивает реальный жизненный смысл, становится искусственным. Основная трудность развития речи в аудитории в том и состоит, что ситуация занятия снимает естественную коммуникативность

речи. Есть только один способ освободится от этого недостатка. Надо чтобы у студента возникла потребность в коммуникации.

Процесс коммуникации обязательно предполагает наличие партнера, активного или пассивного, одиночного или массового, и мотива деятельности. Чтобы приблизить обучение к естественным условиям общения надо ввести обучающегося в речевую ситуацию, научить его ориентироваться в ней, т. е. анализировать условия речи и задачи общения.

Эта проблема может быть решена с помощью данных функциональный стилистики. Имеется в виду характеристика экстралингвистических факторов, обусловливающих стиль речи: сфера общения — официальной или неофициальной, условий общения — персональная или массовая коммуникация, функции речи — общения, сообщения, воздействия.

Стилистика помогает ввести учащихся в искусственно создаваемую на занятиях, обычно мыслимую или представляемую речевую ситуацию и вызвать у них «потребность в коммуникации». Тем самым она подключает речевое действие к деятельности общения (коммуникации) и превращает искусственное говорение, речь ради речи, в естественное высказывание, направленное на достижение определенных, реальных, существенных для общения целей. Когда известно назначение высказывания, тогда ясен принцип отбора содержания и языковых средств.

Понятие функционального стиля, рассмотренное в аспекте деятельности, легко «накладывается» на все узловые моменты теории речевой деятельности и это естественно, так как стиль — не что иное, как одна из возможных лингвистических форм, оболочка речевого высказывания. Стилистика делает возможным организацию обучения народному языку как речевой деятельности, как средству общения.

На уровне деятельности общения речевое высказывание получает дополнительную мотивацию: отбор содержания и речевых средств диктуется уже не только задачей адекватно передать содержание, но также и необходимость учесть особенности адресата, условий общения и ту цель, ради которой мы выступаем в речевое общение. На этом уровне очень важно правильно сориентироваться, но если анализ условий и мотивации произведен верно, строить само высказывание уже нетрудно, так как его программа в значительной мере задана обстоятельствами. Поэтому самые благоприятные условия для совершенствования речи создается в том случае, если обучение провидится на уровне деятельности коммуникативной подход к работе по развитию речи существенно меняет методы обучения. Наряду с традиционными для вуза методами большое значение приобретает метод моделирования речевого высказывания. Он реализуется в различного рода ситуативных упражнениях, основанных на зависимости содержания и речевого оформления наших высказываний от речевой ситуации. В понятие речевой ситуации входит:

а) описываемая ситуация (о чем говорю, что скажу), отражение которой в речи составляет денотативный смысл высказывания;

б) ситуация общения (где говорю, с кем, зачем), которая проецируясь на текст, создает различные коннотативные смыслы высказывания.

Развивая у учащихся умение соотносить содержание и форму своих высказываний с речевой ситуацией эти упражнения дисциплинируют мышление, обостряют чувство языка, приучают гибко пользоваться им, выбирая из нескольких речевых вариантов один наиболее подходящий к данным условиям речи. Ситуативные упражнения повышают речевую культуру студентов и — через нее - культуру их поведения в целом. Говоря о развитии речи, всегда подразумевается речь устная, но нельзя забывать и о развитии письменной речи.

В практике преподавания русского языка студентам казахских отделений вопросу развития устной и письменной речи в их взаимосвязи не всегда уделяется должное внимание. Увлечение навыками письменной речи, вне ее связи с устной речью отрицательно сказывается на приобретении стилистических навыков, на общей языковой культуре студентов.

Устная и письменная речь тесно между собой связаны, но каждая их них имеет ряд отличий (в построении предложений, в использовании лексики и др.). Знание этих отличий, как и знание стилистических средств, которыми различаются речь устная и письменная, необходимы студентам для приобретения практических навыков в использовании богатств русского языка. С особенностями устной и письменной речи студенты знакомятся уже на первом занятии практического курса, тема которого «Язык и речь» дает им представление о видах и формах речевой деятельности, определяет их существенные отличия и непосредственную связь и взаимозависимость.

Вся жизнь студента и в вузе, и после его окончания проходит в атмосфере живого устного слова. Этим объясняется его первостепенное значение в жизни человека. Особенности устной речи по сравнению с письменной и обусловливают методы ее совершенствования.

Выразительности устной речи помогают тон, ритм, темп. Устной речи свойственны упрощенные синтаксические конструкции. Эти особенности устной речи объясняют тот факт, что нередко при записи — точной, стенографической — убедительная, взволновавшая слушателей речь выглядит бледной, невыразительной. Можно отметить и психологические отличия речи устной от письменной. Выступающий обращается к аудитории непосредственно, он видит и чувствует реакцию слушателей, что позволяет ему или шире и ярче развивать мысль или, наоборот, сокращать ее; отвечая на реплики и вопросы, он может вносить в монологическую речь элементы диалога; наблюдая за реакцией слушателей, может по ходу выступления вносить коррективы в свой текст, использовать более убедительные доводы, примеры и т. д.

Устная речь располагает своими стилистическими приемами, которые в письменной речи занимают только второстепенное место: риторический вопрос, пауза (умолчание) и т. п. Наконец, устной речи присуща такая особенность как недопустимость поправок. Если письменную речь, перед тем как довести до читателей, можно несколько раз отредактировать, исправить, устная речь произносится набело, она не терпит поправок. Поправки, по ходу выступления вносимые в речь с целью уточнения смысла сказанного, лишают ее плавности, цельности и убедительности. Кто умеет ясно, точно и последовательно выражать свои мысли в устной речи, тот обнаруживает это умение и в речи письменной. Подготовка к устной и письменной речи требует некоторых общих приемов: составления плана устного выступления или сочинения, статьи; обработки фактического материала, который используется в речи или статье. Наконец, составление рабочих записей перед устным выступлением (план, краткое содержание, цитаты и т. п.) включает элементы подготовки к письменной речи. Работая со студентами по развитию устного языка, мы одновременно и на культуру его письменного слова — речь студента едина.

Развитие устной и письменной речи — это целая система определенных заданий в течение всего практического курса русского языка, основанная на изучении грамматики, чтении художественной литературы, которое приходится выносить за рамки аудиторного времени. При чтении и изучении художественной литературы происходит обогащение речи студентов не только по линии накопления словарного запаса, но и усвоения средств выразительности, эмоциональности, т. е. по линии стилистической.

Успехи в овладении культурой письменной речи зависят от умения слышать как свою речь, так и особенности речи других. Это умение приобретается на занятиях не только в связи с изучением грамматики, но и в связи с изучением художественной литературы. И в этом случае из поля зрения преподавателя не должны выпадать задачи выразительного чтения, так как выразительное чтение может служить способом проверки правильности синтаксических конструкций, созданных студентами. И наконец, в развитии общей культуры студентов и их речи огромную роль должно сыграть чтение художественной литературы, используемое в разных формах — это и отрывки произведений, которые изучаются в аудитории, это и список обязательной литературы, так называемое домашнее, внеаудиторное чтение, это и свободный выбор художественной литературы по личному вкусу студентов, стилистике русского языка помогает преподавателю весь комплекс средств, представляемых нам грамматикой, литературным творчеством писателей, а также живой разговорный речью.

Литература

1. Вишнякова С.А. Смысл и структура научного текста. - Спб, 1999.

2. Метс Н.А., Митрофанова О.Д., Одинцова Т.В. Структура научного текста и обучение монологической речи. - М., 1981.

3. Пособие по научному стилю речи. Учебное пособие. Под ред. И.Г. Проскуряковой. - Москва: Флинта, 2004.

УДК 378:159.9

Бейсембаева Алтынай Абдихановна
к.п.н, профессор
Кошербаева Газиза Нуралиевна
к.п.н, доцент КазУМОиМЯ имени Абылай хана, altynai.beisembaeva@mail.ru

ЛИЧНОСТНО-ЗНАЧИМЫЙ СПОСОБ РЕАЛИЗАЦИИ КУЛЬТУРЫ МЕЖЛИЧНОСТНЫХ ОТНОШЕНИЙ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ ВУЗА

Резюме: *В статье рассматриваются способы реализации культуры межличностных отношений будущих специалистов в образовательном процессе вуза, а также педагогическое взаимодействие, осуществляемое на предположенных гуманистических принципах, которое обеспечивает максимально высокий уровень активности на занятии, как личности преподавателя, так и личности студента, богатство и разнообразие их межличностных отношений. Процесс достижения целей совместной учебной деятельности, которого предполагает творческую продуктивную деятельность студентов с самого начального этапа освоения учебного материала и на протяжении всего курса обучения и способствует развитию культуры межличностных отношений студентов.*

Ключевые слова: *культура, межличностные отношения, педагогическое взаимодействие, гуманистические принципы.*

Аннотация*: Мақалада жоғарғы оқу орнының оқу үдерісінде болашақ мамандардың жеке тұлғааралық қарым-қатынас мәдениетін жүзеге асыру жолдары, сондай-ақ,сабақ барысында белсенділіктің жоғарғы деңгейін қалыптастыратын мұғалімнің тұлғасы мен студенттің тұлғасы, олардың қарым-қатынастарының алуан түрлілігін қамтамасыз ететін, гуманистік принциптер бойынша жүзеге асырылатын педагогикалық өзара әрекеттесу қарастырылған.*

Түйінді сөздер*: мәдениет, тұлғааралық қарым-қатынас, педагогикалық өзара әрекеттесу, гуманистік принциптер.*

Annotation: *The article deals with the ways to implement the culture of interpersonal relations of future specialists in the educational process of the Higher Educational Institution, as well as pedagogical interaction, carried out on the supposed humanistic principles, which provides the highest level of activity in the classroom, both the personality of the teacher and the student, prosperity and diversity of their interpersonal relations.*

Key words*: culture, interpersonal relations, pedagogical interaction, humanistic principles.*

В настоящее время огромное количество различных исследований свидетельствуют о возрастающем интересе к изучению феномена отношений. Новое качество социально-психологических отношений обусловлено тем, что они всегда являются продуктом взаимодействия, взаимосвязи, взаимовлияния, взаимопонимания, взаимовыражения, взаимоустремления, взаимоотношения и т.д. Все эти «взаимо» интегрируются в групповые эффекты сотрудничества – соперничества, дружбы – вражды, лидерства – конформизма и т.д.

Важнейшим фактором развития культуры межличностных отношений будущих специалистов, формирующейся в процессе общения и совместной деятельности людей, выступает образовательный процесс. Одним из основополагающих элементов образовательного процесса является педагогическое взаимодействие, которое инициирует изменения в структуре личности и содержании ценностных ориентаций, и тем самым способствует развитию культуры межличностных отношений студентов.

Под взаимодействием обычно понимают процесс воздействия объектов или субъектов друг на друга, который порождает их взаимную обусловленность и связь. В различных научных школах и направлениях взаимодействие рассматривается с различных позиций. Основное внимание обращается не столько на формирование самого процесса, сколько на формирование определенных познавательных структур его участников.

Категория «взаимодействие», являясь исходной философской и психологической категорией, представляет собой в общем виде взаимную обусловленность существования явлений действительности друг с другом и взаимную зависимость их отдельных элементов и характеристик.

В последние годы выполнены ряд работ, где одни авторы рассматривают педагогическое взаимодействие как «целенаправленный вербальный или невербальный личный контакт педагога и ребенка, имеющий следствием взаимные изменения их поведения, деятельности, отношений и установок» [1]. Другие понимают под педагогическим взаимодействием «систему отношений между педагогом и учащимися, включающую совместную деятельность, в ходе которой осуществляется образование и воспитание» [2]. Если, точка зрения одних авторов заключается в целенаправленности педагогического взаимодействия на изменения установок, поведения, деятельности и отношений

взаимодействующих сторон, но данное определение является общим и не конкретизирует, как именно должны измениться их установки, поведение, деятельность и отношения. С точки зрения третьих, педагогическое взаимодействие – это «социально обусловленный и личностно значимый способ реализаций межличностных и деятельностных контактов воспитанника и воспитателя, в ходе и в результате которых при определенных условиях осуществляется осознанное, интенсивное и продуктивное саморазвитие контактирующих субъектов» [3]. Здесь подчеркивается, что данное взаимодействие сориентировано не на мгновенный, а на отсроченный во времени воспитательный результат, связанной с глубинными изменениями в каждой из контактирующих сторон, с содействием их личностному преобразованию и усовершенствованию.

Организация обозначенного педагогического взаимодействия вызвано социальным заказом общества, согласно которому культура межличностных отношений личности может являться условием и задачей подготовки будущего специалиста. При этом развитие культуры межличностных отношений личности будет осуществляться осознанно и интенсивно.

При исследовании проблемы формирования культуры межличностных отношений личности в образовательном процессе вуза мы рассматриваем его как личностно-значимый способ реализации межличностных и деятельностных контактов студента и преподавателя, в результате которых при выполнении комплекса педагогических условий осуществляется осознанное, интенсивное и продуктивное формирование культуры межличностных отношений студентов.

Каждый тип педагогического взаимодействия возникает и развивается лишь при наличии определенных условий, где на характер педагогического взаимодействия влияют: мотивация обучаемых к учению, к общению с конкретным преподавателем, соотношения сил взаимодействующих сторон, характер сочетания интересов членов группы, их совместность, тип эмоциональных межличностных отношений участников.

Установлению сплачивающих межличностных отношений, снятию психологических барьеров между взаимодействующими способствует наличие у них эмпатии. Следовательно, необходимо организовывать на занятиях учебную деятельность, направленную на развитие у студентов эмпатийных умений. Развитие эмпатийных умений предполагает обсуждение и прояснение взаимных ожиданий, мыслей, чувств и эмоций, анализ проблемных ситуаций, пошаговое планирование совместных действий. Из вышесказанного вытекает вывод о целесообразности обучения студентов приемам эмпатийного слушания.

Несомненно, что в организации педагогического взаимодействия преподаватель доминирует, играет ведущую роль. В данном случае под равенством мы понимаем равенство во внутренних позициях взаимодействующих – педагог относится к студентам как равным к себе, ведет себя демократично, просто, утверждая дух равенства в межличностных отношениях словами, интонацией, жестами, всем своим поведением. При этом крайне важно уважать студентов, доверять им, стремиться к взаимопониманию, проявлять сформированность эмпатийных умений. Только тогда между преподавателем и студентом возникнут сплачивающие межличностные отношения, как результат сотрудничества.

Сотрудничество создает условия для максимально высокого уровня активности личностей педагога и студентов, богатства и разнообразия их взаимосвязей, отношений, порождаемых процессом достижения целей совместной учебной деятельности. Чтобы процесс развития культуры межличностных отношений личности протекал на должном уровне, общение и отношения строились на взаимном доверии, общих интересах, взаимопонимании, необходимо соблюдать определенные педагогические условия, при которых педагогическое взаимодействия сможет оказывать существенное влияние на развитие культуры межличностных отношений студентов [4].

Сотрудничество предполагает использование методов кооперации и приемов взаимного содействия, таких как: предложение, совет, рекомендация, взаимная поддержка, совместное решение проблем, деловые и ролевые игры, обсуждение и дискуссии, реализуемые через коммуникативную деятельность. Развитие коммуникативных умений невозможно без активности личности.

Для формирования умений межличностного взаимодействия кооперативная деятельность на занятии необходима, так как она стимулирует развитие умений работы в команде, умения слушать других, воспринимать точку зрения другого человека, способность взглянуть на себя со стороны, т.е. проводить анализ собственного психического состояния.

Все вышеперечисленные находит свое отражение в оценочной деятельности студентов.

Сотрудничество педагога и обучаемого создается при условии общих интересов взаимодействующих сторон. Для этого педагогу необходимо интересоваться жизнью студентов, их увлечениями, пытаться привлечь их к обсуждению глобальных вопросов, представляющих интерес

для разных категорий людей. Достижению обозначенной цели может способствовать специально разработанная учебная программа, наполненная личностно-значимым содержанием для студентов.

В содержание программы должны быть включены:

- упражнения, направленные на формирования навыков и умений межличностного взаимодействия;
- информация о нормах межличностного общения, правилах речевого и делового этикета в своей стране и стране изучаемого языка;
- специализированная лексика речевого и делового этикета;
- тематическое наполнение, отражающее практическое применение межличностных навыков и умений.

При этом обеспечение учебного процесса должно включать: учебные и художественные видеофильмы, аудио курсы, связанные с деловой активностью в разных странах; информацию из деловых сайтов интернета. Повышению субъективной роли студента в педагогическом взаимодействии будет, в частности, способствовать установление связи с предыдущим занятием с целью демонстрации студентам преемственности формируемых умений и навыков. Это достижимо посредством коллективного обсуждения, проведения опроса, анкетирования студентов.

Диалогическое общение на занятии возникает лишь в случае соблюдения ряда принципов: доверительности; паритетности; проблематизации; персонификации общения; следованию принципу «здесь и теперь». В рамках образовательного процесса взаимодействия преподавателя и студентов не сходится только к передаче информации, оно предполагает налаживание совместной деятельности, формирование межличностных отношений и личностных качеств взаимодействующих [5].

Целенаправленный процесс развития культуры межличностных отношений студентов осуществляется при выполнении ряда условий:

- гармоничное сочетание вербальных и невербальных способов передачи информации (мимика, жесты, темп и содержание речи собеседников);
- сотрудничество и диалог, как основные способы организации взаимодействия;
- проявление педагогом таких личностных качеств, как мотивационно-ценностные ориентиры, эмпатийность и рефлективность;

Организация педагогического взаимодействия в рамках гуманистической парадигмы требует признания его участниками незаменимости и уникальности своего партнера, принятия во внимание особенности его эмоционального состояния, самооценки, личностных характеристик, и предполагает построение межличностных отношений преподавателя и студентов на взаимодоверии и взаимоуважении, развитии умений у студентов, уважать не только себя и преподавателя, но и всех окружающих их людей.

Говоря о феномене понятия отношений, мы подразумеваем в данном случае возникновение в педагогическом взаимодействии особой атмосферы культурного обмена и возникновении при этом возможности приобретения индивидуальных культурных ценностей в формировании культуры межличностных отношений студентов. В качестве таких ценностей выступают не только знания и умения, приобретаемые студентами в образовательном процессе, но и новые отношения, понимание действительности, эмоции и чувства, переживаемые субъектами взаимодействия – студентами и преподавателем.

В определенном смысле педагогическое взаимодействие выступает некой формой группового культуротворчества в образовании, направленное на развитие культуры межличностных отношений студентов, и которое должно быть гуманным, межличностным, строится на основе субъект-субъектных отношений, диалогического общения и сотрудничества.

Таким образом, педагогическое взаимодействие, осуществляемое на предположенных гуманистических принципах, обеспечивает максимально высокий уровень активности на занятии, как личности преподавателя, так и личности студента, богатство и разнообразие их межличностных отношений. Процесс достижения целей совместной учебной деятельности предполагает творческую продуктивную деятельность студентов с самого начального этапа освоения учебного материала и на протяжении всего курса обучения и способствует развитию культуры межличностных отношений студентов.

Список использованной литературы

1. Борытко Н. М. Педагог в пространствах современного воспитания: Монография / Научн. ред. Н. К. Сергеев. Волгоград: Перемена, 2001

2. Педагогическое взаимодействие. http://studopedia.ru/2_70894_ pedagogicheskoe -vzaimodeystvie.html.

2. Белухин Д.А. Педагогическая этика: желаемое и действительное. Анализ сущности и содержания общепринятых понятий педагогической этики. – МПСИ, 2008

3. Боташева Х.Ю. Духовно-нравственные ценности студента университета в зеркале социологического анализа // Известия РГПУ им. А.И. Герцена . 2008. №77

4. Бейсембаева А.А. Патриотическое воспитание школьников средствами казахского героического эпоса. Монография. Алматы, 2015. - 215с.

5. Кошербаева Г.Н. Диалог культур как миропонимание новой эпохи // Сборник Международной научно-практической конференции «Культура. Наука. Творчество. – Минск, Белорусия, 2017г.- С. 286-292

Күдеринова Қ.Б.
Сулейман Демирель университетінің профессоры, ф.ғ.д., kuralay.kuderinova@sdu.edu.kz

Тлежанова Д.
Сулейман Демирель университетінің 2-курс магистранты, dinara.tlezhanova@sdu.edu.kz

ҚАЗАҚ ОТБАСЫНДАҒЫ ДӘСТҮРЛІ КОММУНИКАЦИЯЛАР АРҚЫЛЫ ТІЛ ҮЙРЕТУ ЖӘНЕ ТӘРБИЕ БЕРУ ЖОЛДАРЫ

Түйін. *Қазақ тілін үйрену мен меңгертуде өзге ұлт өкілін де, өз ұлтымыздың өкілін де қызықтыратын бір нәрсе бар. Ол – ТӘРБИЕ. Тәрбие болғанда өзіңе жақын-жуықпен қарым-қатынас жасаудың ұлттық этикет нормаларымен қызықтыру арқылы тәрбиелеу. Өйткені бүгінгі әлемде бәрі бар, бірақ адамдардың қоғамда өзге мүшелермен сыйысып, бейбіт өмір сүруі үшін не істеу керектігін үйрету жоқ. Бейбіт өмір сүруді үйрену отбасынан басталады.*

Резюме. *В изучении казахского языка для других нации так же как и для казахов очень интересной вещью является – воспитание. А именно воспитывать тесные родственные отношения в гармонии с национальным этикетом. На сегодняшний день есть все для существовния, но нет теплоты и взаимонимания. Любовь к окружающему и сострадание к другим начинается с семьи.*

Summary. *There is something that interests the representative of the nationality and the representative of our nation in learning Kazakh. It is* upbringing *. Upbringing is a way to cultivate close relationships with national etiquette. Because in today's world there is everything, but there is no need to teach people how to live in harmony with other members of society in order to live in peace. Learning to live peacefully begins with a family.*

Қазіргі көпмәдениетті Қазақстан мемлекетінде қазақ тілінің мемлекеттік тіл болуына қатысты үлкен бір проблема бар. Ол ресми қатынас тілі деңгейінде заңды түрде танылғанмен қазақ тіліне қазақ ұлты өкілдері өздерінің қызығушылықтарының төмендігі, үйренуге деген құлықсыздығы. Бұл құлықсыздықтан қалай құтылуға болады? Қазақ ұлты өкілдерін өз ана тіліне қалай қызықтыруға болады? Оқулықтар мен тіл үйретін орталықтарды көбейту немесе сапасын арттыру деген бос әңгіме екені осы 5-10 жылдың ішінде белгілі болды. Сондықтан жаңа тәсілдерді ойластыру қажет сияқты. Оның бірі рухани мотив деп ойладық. Яғни СЕН өз ана тіліңді меңгергенде не аласың, қазақ тілі САҒАН не береді? Әрине, коммуникативті ортаң кеңейгеннен кейін материалды дүниең де (қызметте жоғарылайсың, жұмысқа тұра аласың) жақсарады. Одан басқа?

Біздіңше, қазақ тілін үйрену мен меңгертуде өзге ұлт өкілін де, өз ұлтымыздың өкілін де қызықтыратын бір нәрсе бар. Ол – ТӘРБИЕ. Тәрбие болғанда өзіңе жақын-жуықпен қарым-қатынас жасаудың ұлттық этикет нормаларымен қызықтыру арқылы тәрбиелеу. Өйткені бүгінгі әлемде бәрі бар, бірақ адамдардың қоғамда өзге мүшелермен сыйысып, бейбіт өмір сүруі үшін не істеу керектігін үйрету жоқ. Бейбіт өмір сүруді үйрену отбасынан басталады.

Сондықтан мақаланың негізгі мақсаты - қазақ отбасындағы ұлттық коммуникацияның қазіргі қазақ жастарының санасында көмескіленген дәстүрлі нормаларын тарихи және көркем әдебиет мәтіндеріндегі деректер арқылы визиуалды түрде қалпына келтіру арқылы орыс және ағылшынтілді қазақтардың ана тіліне деген махаббат сезімін ояту жолдарын қарастыру, осы әдісті тіл үйретін сабақтарда қолдануды ұсыну болып табылады. Сондай-ақ технократтық басымдықтар беріліп отырған ЖОО мен мекемелердегі қазақ тілі мен әдебиеті және қазақ журналистикасының өміршеңдігін күшейтудің бір жолы ретінде ұсынылады.

Бүгінде өзге ұлт өкіліне қазақ тілін меңгертудің қазақ ұлты үшін потенциалды пайдасы жоқ. Өзге ұлт қазақ тілінің сөйлеу, кәсіби сөйлеу тілін болмаса жазба тілін үйренерде бір ғана мақсат көздейді: болашақта қазақтілді мемлекет болу мүмкіндігі қаланып келе жатқан республикада еркін, «қазақ тілін білмейсің» деген қақпақай көрмей жұмыс істеу, маңызды қызмет орындарын иелену, қызметте өсу, өзге - Қазақстан мемлекетінде қалып бара жатқан ұрпағының болашағына жағдай жасау. Бұл да – жағымды бетбұрыс: қазақ тілінің мәртебесін республиканың өзгетілді тұрғындары мойындай бастады, қазақ тіліне деген құрмет пайда болды.

Ал Қазақстан республикасы мемлекеттік тілді оқыту бағдарламаларының негізгі нәтижесі, біздің ойымызша,

- орыстілді қазақтардың ана тілін үйренуге деген ниетінің оянғаны және бетбұрыстың күшейгені;
- ана тілін ұлттық құндылық ретінде тануы мен оған сенімдерінің молаюы;
- қазақ тілін шет тілі ретінде де, екінші тіл ретінде де емес, ана тілі дәрежесінде меңгергендері;
- тілүйретушілердің (мұғалімдер мен оқытушылар) қазақы тілдік ортадағы коммуникацияның дәстүрлі нормаларын өткен ғасырдың қойнауында қалған ата дәстүрі деп емес, бүгінгі жас мемлекетіміздің болашағын тәрбиелеуге қажетті құрал және негіз ретінде пайдалануы;
- және осы әрекеттерді қазақ ұлты өкілдерінің жанашырлықпен қабылдауы болып табылуға тиіс.

Өз ұлтымыздың өкілдеріне қазақ тілінің абыройы мен мәртебесін қалай там-тамдап болсын жеткізуге болады? Қалай ана тіліне деген құрметті оятуға болады? Қазақ тілін тек қана отбасы, өзі, мамандығы туралы ғана айта алатын сөйлеу тілі мен грамматикасы арқылы ғана орыстілді қазақтардың санасындағы «ұлы орыс тілі» туралы стандартты «ғажайып қазақ тілі» стандартымен ауыстыра аламыз ма? Кітап оқымайтын заманға тап болған ұрпаққа қазақ тілінің байлығы орыс және ағылшын тілі байлығындай ұшан-теңіз екенін қалай танытамыз?

Біздіңше, өзгетілді (орыс, ағылшын, т.б.) қазақтарға ана тілін үйретуде басты ұстаным – санасында көмескіленген немесе жоғалған ұлттық құндылықтарды жаңғырту және қалпына келтіру болу керек. Яғни тілді өз-өзінен жақсы көріп кететін тұқым себезгілеу керек, сонда тілдің құрылысын да грамматикасын да өздері үйреніп алады. Санадағы ұлттық концептілер мен ұлттық стереотиптерді қалыптастырудың коммуникативтік тұлғаға (профессор Н.Уәли термині) ең қолжетімді де қажет және жақын тәсілі отбасындағы ұлттық коммуникацияның дәстүрлі нормаларын меңгерту. Мұнда тілдің грамматикалық құрылысы да бар, лексика-фразеологиялық байлығы да бар, тілдік этикет нормалары да бар, тілдік емес этикет нормалары да бар, сондай-ақ ұлттық құндылықтар жүйесі де бар[1, 118].

Тарихқа көз жүгіртсек, қазақы ұлттық мәдениет Қазақстанның Ресейге қосылу кезеңінен бастап (19ғ.) жаңа, өзге ұлт (орыс ұлтын) мәдениетіне таңырқап қарау мен олардан бойын аулақ ұстау немесе ныспылап бөгде мәдениетті қабылдау бағытына ақырындап, өріс ала бастағанынан басталғанын көреміз.

Оның ішінде, әрине, мәдениетімізге оң әсерін тигізген көптеген жағымды жақтар да болды. Артықшылықтар да болды. Профессор Н.Уәли орыс мәдениеті қазақ ұлтынан, қазақ мәдениеті орыс ұлтынан жағымды жақтарды өзара қабылдауға тырысты дейді, яғни екі мәдениет өкілі де бір-біріне басқыншы – қол астына кіруші түрінде емес, толерантты тең дәрежедегі коммуниканттар түрінде араласты дейді [2, 98].

Бірақ 20 ғасырдың басына қарай бұл теңгерім бұзылды. Кеңестер құрамында болған 70 жыл соңында әсіресе ұлттық құндылықтарды тану ақсай бастады. Бұл осы заманда өмір сүрген үш ұрпақ тәрбиесінде негативті әсерлерін молайтты. Ол алдымен мемлекеттің негізін құрайтын отбасы мүшелерінің өзара қарым-қатынасынан айқын көріне бастады. Дала қазақтарынан жиналған ұлттық интеллигенция орыс ұлтының мәдениетімен қанықкан қала мәдениетіне еріксіз жұтылды. Ұлтымыздың зиялы қауым өкілдері өздері бас болып, отбасындағы этикалық нормаларға өткеннің жарқыншағы, қараңғы мәдениеттің көрінісі деген көзқарасты қалыптастыра бастады [3, 56].

Тәуелсіздік алған кезең (2000 жылдан бері қарай) ұлттық құндылықтарымызды қайта қарау, түгендеу, жоғалтып алғандарымызды қалпына келтіру күресімен әртүрлі ортада, әртүрлі әдіс-тәсілдермен көрініп жатты. Қазақ дәстүрлі мәдениетін үйрететін «Қазақ ұлттық энциклопедиясының» көптомдығы, анықтамалықтар, сөздіктер, көпшілік, ғылыми-көпшілік мақалалар жазылды. Қазақ сөз мәдениетінің этикет нормаларын зерттеген бірнеше ғылыми еңбектер жарық көрді. Ұлттық концептуалды ұғымдарды көрсететін классикалық деңгейдегі көркем шығармалар жазылды, фильмдер түсірілді. Алайда бұл еңбектердің барлығы тарих сөресінде қалды. Яғни ондағы элементтердің бүгінгі күн үшін маңызы бар екеніне назар аз аударылды.

Ал ол мәдениет өткендікі ғана емес, бүгінде де болуы тиіс мәдениет. Жас ұрпақтың буынын бекемдеуде негіз болатын мәдениет. Өйткені қазіргі қазақ мәдениеті орыс мәдениетінен аластағанмен енді батыстық мәдениеттің, ағылшын тілі арқылы сол елдің, яғни тағы бөгде мәдениетінің әсеріне түсуін жылдамдатып келеді. Бұл – тәуелсіз мемлекетіміздің болашағын құрайтын жастар тәрбиесінде айқын көрініп отыр.

Бір көрінісі – орыстілді қазақ жастарының бар екендігі. Орыстілді орта буынның ана тілін үйренуге деген ниетінің терең еместігі немесе тіпті жоқтығы.

Кез келген ұлт өкілі ұлттық мәдениетті отбасы коммуникациясында бойына сіңіріп өседі. Оны мектеп те, жоғары оқу орны да дәл отбасындай бере алмайды.

Ал дәстүрлі қазақ мәдениетіндегі отбасы мүшелерінің өзара қатынасы қалай болып еді, коммуникациядағы этикеттің тілдік және тілдік емес нормалары қандай еді, ҮЛКЕН мен КІШІ, ҚЫЗ БАЛА мен Ер БАЛА, ІНІ мен АҒА, КЕЛІН мен ОТБАСЫ МҮШЕЛЕРІ, ЖЕҢГЕ мен ҚАЙНЫ, ЖЕҢГЕ мен ҚАЙЫН СІҢЛІ, ӘПКЕ мен СІҢЛІ, КҮЙЕУ БАЛА-ЖЕЗДЕ-БАЛДЫЗ, ЖІГІТ-ҚЫЗ, КЕЛІНШЕК-КҮЙЕУ коммуникациясындағы вербалды және бейвербалды амалдардың қайсысын жоғалттық, оның орнын басқан батыстық нормалардың қандай негативті әсері болды деген сұрақтарға бүгінгі қазақ отағасы да, отанасы да жауап бере алмайды. Мұндай отбасында тәрбиеленген аға ұрпақтың да, жас ұрпақтың да қазақ тілін ана тілім деп тұтынуына себеп қалмайды.

Сондықтан отбасы мүшелерінің коммуникациясындағы дәстүрлі, ұлттық нормаларды пайдалана отырып, бүгінгі өзгетілді қазақ ұлты өкілдерінің ана тілін сүюіне, құрметтеуіне, қадірін білулеріне көмектесу тілүйретушінің басты міндеті болу керек деп ойлаймыз. Бұл бүгінгі қазақтілділердің де сөз мәдениетін көтерер еді, өзара этикет нормаларын жетілдірер еді.

Бұл тарапта мынадай идеяларымыз бар:

- Дәстүрлі мәдениеттегі аксиологиялық құндылықтар ретінде ҚАЗАҚ ОТБАСЫ-ның кешегісінен нақты мәліметтер беретін орыс миссионерлері жазбаларынан, салған суреттерінен, шетел саяхатшыларының жазбаларынан, ауыз әдебиетінен, шетел басылымдарында жарияланған тарихи мәтіндердегі ақпараттарды пайдаланып, оларға талдау жасалу керек;
- Қазақтың әдет-ғұрып, салт-дәстүрі ұғымына жаңа көзқараспен пайымдау жазылуы тиіс;
- Қытай жерінде тұратын қазақ диаспорасындағы, Түркиядағы қазақ отбасы коммуникациясында сақталған дәстүрлі этикалық нормалар мен коммуникативтік нормалар жинақталып, оларға аксиологиялық құндылықтар тұрғысынан сипаттама берілу керек,
- Классикалық көркем шығармалар (М.Әуезовтың «Абай жолы», Ғ.Мүсіреповтың «Ұлпан», І.Есенберлиннің «Көшпенділер» т.б.) мен көркем фильмдердегі («Қыз Жібек» т.б.) қазақ отбасы мүшелерінің коммуникациясынан мәлімет беретін эпизодтарға интерпретация жасау арқылы қысқа метражды деректі фильм сериялярын жасау керек;
- Классикалық көркем шығармалар (М.Әуезовтың «Абай жолы», Ғ.Мүсіреповтың «Ұлпан», І.Есенберлиннің «Көшпенділер» т.б.) мен көркем фильмдердегі («Қыз Жібек» т.б.) және тарихи көздер мен энциклопедия, анықтамалықтардағы мәліметтер негізінде қазақ отбасы дәстүрлі тіршілігінің 1 күндігін қалпына келтіруге талпыныс жасалу қажет, осы негізде деректі фильм интерпретациясымен болуы қажет;
- Қысқа метражды фильмдер қазақ отбасы мүшелерінің әрқайсысының өзіне тән бейвербалды амалдарының мазмұн межесін ашуға құрылады;
- Қалпына келтірілген қазақ дәстүрлі отбасы мүшелерінің вербалды және бейвербалды коммуникациясын танытатын эпизодтар деректі фильм ретінде (әр ұлттық компонентке 2 минуттан) түсіріледі және әр акті интерпретацияланады;
- Қазақ отбасындағы ҮЛКЕН мен КІШІ, ҚЫЗ БАЛА мен ЕР БАЛА, ІНІ мен АҒА, КЕЛІН мен ОТБАСЫ МҮШЕЛЕРІ, ЖЕҢГЕ мен ҚАЙНЫ, ЖЕҢГЕ мен ҚАЙЫН СІҢЛІ, ӘПКЕ мен СІҢЛІ, КҮЙЕУ БАЛА-ЖЕЗДЕ-БАЛДЫЗ, ЖІГІТ-ҚЫЗ, КЕЛІНШЕК-КҮЙЕУ қарым-қатынасындағы тілдік және тілдік емес этикет нормалары бүгінгі «ұлы орыс тілі» мен «айбынды ағылшын тілі»-мен көмескіленген орыстілді қазақтардың санасына жететіндей деңгейдегі тілмен және эпизодтармен презентациялану керек;
- Біз кез келген тілүйретушіден өз сабағында алдымен тілге деген құрмет пен бағалауды қалыптандыруларын сұрар едік. Сондықтан әр оқытушы дәстүрлі коммуникациядағы нормалардың мазмұнын ашып отыру қажет.

Мұндағы отбасы мәселесіне көңіл бөліп отырғанымыз адам табиғаты жалпы кез келген нәрсені үйренерде өзіне жақын дүниеден бастағанда тамыры тереңге барады. Адамға өзі, одан кейін өзіне ең жақын отбасы мүшелері туралы қам жейді. Солармен екі ортадағы қарым қатынас арқылы өседі. Осындай жеке қарым қатынас кімді де болса қызықтырады. Сол қызығушылық өзге елдің мәдениеті мен тіліне деген қызығушылықты оятады [4, 27-35].

Мысалы, біздер соңғы уақытта Қазақстанда көптеп аударылып, көрсетіліп жүрген түрік сериалдарынан бәріне белгілі, заманауи мәдениеттен гөрі түрік ұлтының өзіне ғана тән отбасы мүшелерінің арасындағы қарым-қатынас мәдениетіне көп көңіл аударып, сол арқылы тіліне де қызығатын болдық. Осы әдісті түрік тілін үйретушілер көбірек қолданса, сабақтың нәтижелі болатыны анық. Шындығын айтқанда, бізге осы отбасы коммуникациясындағы мәдениет арқылы тілді үйрету идеясы түрік сериалдарын көргеннен кейін пайда болды.

Біз ұсынған идеялар негізінен қазіргі жас буынның сұранысына ыңғайланып алынды. Ол кітап оқымайтын тек визуалды және аудиалды ақпарат алуға құлқы бар жастарға лайық фильмдер. Фильм арқылы көз жеткізу. Бірақ сабақ барысында үнемі фильм көрсету мүмкіндігі бола бермейді. Сондықтан өздерінің қатысуымен көріністер қою, қойылымдар жасаса тіпті дұрыс.

Негізі (гені) қазақ болып отырып, қазақ ұлтына қатысты мәселеге бей-жай қарау қазақы менталитетте жоқ сияқты. Сондықтан өзге тілді қазақтардың санасының түкпірінде қалып қойған, сөнген шоқты тұтандыру – қазақ тіліне құрметпен қаратады деген ойдамыз.

Әдебиеттер тізімі:

1. *Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. – Алматы: РПК «Слон», 2013ж.*
2. *Ахметова З. «Тәрбие тек айтудан ғана емес, көрсетуден…». Сұхбат. –Ұлттық тәрбие. №3, 2010.*
3. *Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. – Алматы: DPS, 2011ж.*
4. *Табылды Ә. Ұлттық әдеп – тәрбие негізі. – Ұлттық тәрбие. №3, 2010.*

Агыбаева Сауле Еркінқызы
ҚазмемқызПУ, Арнайы және әлеуметтік педагогика кафедрасының аға оқытушысы
agybaeva_saule@list.ru

Тоқтағұлова Гаухар Бекенқызы
ҚазмемқызПУ, Арнайы және әлеуметтік педагогика кафедрасының аға оқытушысы

БҰҚАРАЛЫҚ АҚПАРАТ ҚҰРАЛДАРЫНЫҢ ДЕВИАНТТЫ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚҚА ӘСЕРІ

Түйін. *Мақалада «девиантты мінез-құлық», «бұқаралық ақпарат құралдары» ұғымдары, олардың жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқына жағымсыз әсерлері талданған. Жасөспірімдердегі ауытқымалы мінез-құлықтардың қалыптасуына БАҚ әсерін төмендету бойынша ұсыныстар көрсетілген.*

Резюме. *В статье проанализированы понятия «девиантное поведение», «средства массовой информации», их негативное воздействие на девиантное поведение подростков. Представлены рекомендации по снижению влияния СМИ на формирование отклоняющегося поведения подростков.*

Summary. *The article analyzes the concept of "deviant behavior", "media" and their negative impact on the deviant behavior of adolescents. Recommendations to reduce the influence of mass media on the formation of deviant behavior among adolescents.*

Соңғы уақытта девиантты мінез-құлықты жеткіншектер санының артуы көптеп байқалуда. Девиантты мінез-құлық мәселесі қазіргі таңда біздің қоғам үшін ең маңызды мәселелердің бірі болып отыр, себебі оның салдарлары әртүрлі келеңсіз жағдайларды тудыруда. Жеткіншектердегі девиантты мінез-құлықтың қалыптасуына әсер ететін бірден-бір фактор бұқаралық ақпарат құралдары болып отыр, соның ішінде компьютерлік ойындар, теледидар, интернеттен алынған ақпараттар. Бұқаралық ақпарат құралдарының бастапқы мақсаты ағартушылық, сонымен қатар дұрыс өмір сүру әдебі мен салтын насихаттау болатын. Ал біздің бүгінгі көріп отырғанымыз ше? Бұқаралық ақпарат құралдары агрессивті, жағымсыз, әлеуметке қарсы мінез-құлықтардың көрінуіне әсер ететін, қоғамға қауіп төндіретін аса күшті құралдардың бірі болып отыр.

Бұл мәселе қазіргі кезде алаңдататын мәселелердің қатарында, себебі ақпарат құралдарын қолданушылардың көпшілігін құраушылар жастар мен жасөспірімдер болса, ал қабылданған ақпараттардың барлығы оларға жағымды әсер ете бермейді.

Өйткені жасөспірімдік кезең психологиялық сипаты жағынан түрлі әсерлерді қабылдауға аса сезімталдылығымен сипатталады. Жасөспірімдік кезең – бұл 11-12 жастан басталып және 16-17 жасқа дейін ұласатын тұлғаның даму кезеңі. Бұл кезең құрделі физикалық және психикалық өзгерістермен сипатталады. Психиканың дамуы эмоционалдылық пен қозушылықтың аса жоғарылығымен және көңіл-күйдің құбылмалылығымен сипатталады. Әр жас кезеңнің адамның тұлғалық қалыптасуында алатын өзіндік орны бар. Бұл баланың "мені" қайта құрылып, айналасындағыларға сыни көзқрас қалыптасатын кезең. Белгілі психолог Л.С.Выготский жасөспірім жастағы кезеңде (14-18 жас) екі үлкен өзгеріс болады: ол ағзадағы жыныстық жетілу және өзінің "Мен" мәдениетінің ашылуы, тұлғасының және дүниетанымының қалыптасуы деп көрсеткен. Жасөспірім бұл жас кезеңінде жақсы мен жаманның ара жігін толықтай ажырата алатындай емес, сондықтан кез-келген сырттан келген әсерлер оның қандайда бір әрекетті жасауына итермелейді [1].

Көп уақытын теледидардың алдында өткізу жасөспірім тұлғасының психикалық құрылымының барлық деңгейіне әсер ететін негативті жағдайларға алып келуі мүмкін. Ол әрине ақырындап жүзеге асады. Жағымсыз теле бағдарламаларды көру - жасөспірімдердің бағдарлама кейіпкерлеріне сәйкестенуіне, олардың жағымсыз қылықтарын игеруіне, мәселені шешудің агрессивті тәсілдерін меңгеруне әкеледі. Нәтижесінде жасөспірім девиантты мінез-құлық көрсетеді.

Девиантты мінез-құлық белгілі бір қоғамдағы қалыптасқан әлеуметтік нормалардан ауытқу және артынан құқықтық және қоғамдық шараларды ілестіруші адамдардың іс-әрекеті.

Девиантты мінез-құлыққа БАҚ-тың әсерін зерттеу барысында психологиялық теорияларға жүгінген дұрыс, мысалы А. Бандура қалыптастырған әлеуметтік үйрету теориясы. Осы теория бойынша адам оны қоршаған адамдардың іс-әрекет үлгілерін өзі білместіктен бойына сіңіріп алады. Бұл жағдайда жасөспірім үшін киноларда, телебағдарламаларда, интернетте көрсетіліп жатқандар үлгі ретінде көрінеді. Ол өзінің сөздерін, әрекеттерін, қылықтарын көгілдір экраннан көргендерімен байланыстырып, өз өмірінде құрбыларымен, ата-анасымен қарым-қатынаста немесе қандайда бір мәселе туындағанда қолданады. Ал БАҚ-та көрермендерге не көрсетіледі? Олар бұрындары

көрсетілетін тәрбиелік мәні бар ертегілер немесе көркем фильмдар емес, керісінше атыс-шабыс, қылмыс, зорлық-зомбылық, ұрлық т.б. Сонымен қатігез әрекеттерді бақылау жауыздықпен байланысты ойлардың туындауына себепші болады [2].

Тарату, әдетке айналдыру теориясы - бұл теорияның негізгі ережелерінің бірі БАҚ-тың ұзаққа созылған қайталанбалы ықпалы (әсіресе теледидар, компьютерлік ойындар) балалардың шынайы және әлеуметтік әлем туралы түсініктерін үнемі өзгертеді. Үндестіру, яғни адамдардың әртүрлі көзқарастарын әлеуметтік шындықтың біркелкі қалыбына салу-құрастыру үдерісі арқылы, яғни көрермендер әлемде болып жатқан оқиғалар туралы оларды телебағдарламалар призмасы арқылы бақылап, білу кезінде жүзеге асырылады. Сақталған ақпарат негізінде тұлға шынайы өмір туралы өзінің түсінігін қалыптастырады. Бұндай "ақиқат болмыс" әртүрлі формада қалыптасады және гендерлік рөлдер туралы түсінікке, көзқарастар мен нұсқауларға, жастардың өмір жолын таңдауларына, адам денсаулығында көрінетін әдеттерге ықпал етеді [2].

Идентификация теориясы да БАҚ-тың девиантты мінез-құлықтың дуындауына ықпалын дәлелдейді. Идентификация - қандай да бір телебағдарламаның әсеірінен туындаған адамның эмоционалды күйі. Бұл өзін кейіпкермен салыстыру мен эмпатиялық әсерленушілік деңгейіне байланысты. Көбінесе "идентификация" ұғымы ересектердің мінез-құлық үлгілерін балалардың меңгеру үдерісін түсіндіру үшін қолданылады. Демек көрсетілетін телебағдарламалар, сериалдар көрермендердің эмоционалды күйлеріне әсер етіп, белгілі бір мінез-құлық нышандарының қалыптасуына ықпал етеді [3].

Психологиялық теорияларға талдау жасай келе келесідей қорытынды жасауға болады: БАҚ девиантты мінез-құлықтың қалыптасуына едәуір ықпал етеді. Ал егер бұл әсерлерге қарсылық көрсетпейтін болсақ, девиантты мінез-құлықтың көрініс беруі өсе түсетіні мәлім.

Сондықтан біздің алдымызда тұрған міндет девиантты мінез-құлықтың қалыптасуына бұқаралық ақпарат құралдарының әсер ету күшін төменгі деңгейге жеткізу үшін алдын-алу шараларын жүргізу. Ал алдын-алу шаралары тиімді болу үшін ол жан-жақты сипатта болуы қажет, оған ата-алар, педагогтар, әрине сонымен қатар бұқаралық ақпарат құралдары да атсалысуы керек .

Жалпы ата-аналар балалары оларды үлгі тұтатындай жағымды әрекеттер жасауы керек, мысалы балаларының өміріне белсенді араласуы, болашақ жоспарлары мен мақсаттарын дұрыс құруға көмектесу. Сонымен қатар ата-аналар балаларына көп көңіл бөліп, теледидардың алдында қанша уақыт отыратынын қадағалап, сондай-ақ қандай компьютерлік ойындарды ойнайтынын, интернетте оны не қызықтыратынын бақылап отыруы керек. Егер ата-ана балаларымен көп уақытын бірге өткізетн болса, онда олардың да бұқаралық ақпарат құралдарына жүгінуі азая түседі. Онымен қоса қазіргі қоғамда компьютер мен теледидарды алмастыратын басқа да нәрселер көп, атап өтсек театрға, музейге, сауықтыру орталықтарына, мәдени орталықтарға бару және отбасымен бірге уақыт өткізуді айтуға болады.

Педагогтарда жасөспірімдердің дұрыс тәрбиесіне ықпал ете алады. Мұғалімдер жасөспірімдердің оқуға, спортқа, мәдени іс-шараларға деген қызығушылығын оятып, сол арқылы өз өмір жолын таңдауына және оны жүзеге асыруына жағымды ықпал ете алады. Жасөспірімге өмірлік ұстанымдар мен құндылықтарды айқындауға көмектесу керек.

Өз кезегінде БАҚ алдарына білімділікті көтеру, көрермендердің дүниетанымын дамыту, салауатты өмір салтын насихаттау, ақыл-ой деңгейін, мәдениеттілікті дамыту сияқты өзгеше мақсаттар қоюлары керек.

Демек, бірлесе отырып, жасөспірімдер арасындағы девиантты мінез-құлықтың туындамауына ықпал ете аламыз. Өйткені жағымсыз, еліктіретін ойлар әрекетке итермелейді, ал мұндай жағдайдағы ойлар құқық бұзушылық әрекеттерге әкеліп соқтыруы мүмкін. Ал болашақ ұрпақ осындай сипатта емес, керісінше салауатты өмір салты мен дұрыс өмір тәртібін ұстанатын, білімді, сауатты, дүниетанымы кең деген сипатта болуы керек.

Әдебиеттер тізімі:

1. *Божович Л.И. Проблемы формирования личности. – М., 1995.*
2. *А.Т. Ақажанова Девиантология: Оқу куралы. – Алматы: Заң әдебиеті, 2009.*
3. *Левченко А.Е. Формы и методы воздействия СМИ на общественное сознание. – М.: ИНФА-М, 2000. – 376 с.*

УДК 004.574

Мауленов Сержан Сейтович
Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,
Компьютерлік ғылымдар кафедрасы, аға оқытушы, e-mail: serzhan.maulenov@ayu.edu.kz

Ысқақ Самат Маратұлы
Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,
6М060200-Информатика мамандығының 2-курс магистранты, e-mail: samat.yskak@ayu.edu.kz

ERWIN БАҒДАРЛАМАСЫНЫҢ КӨМЕГІМЕН «ҚАРАТАУ ҚОРЫҒЫ» ДЕРЕКТЕР ҚОРЫН ЖОБАЛАУ

Түйін: *Бұл мақалада деректер қорын жобалаудың диаграмма әдісі – IDEF1X қарастырылады. Нақты мысал ретінде «Қаратау қорығы» деректер қорын жобалау келтірілген.*

Кілт сөздер: *Erwin, ER-диаграмма, IDEF1X, деректер қоры, жобалау, мән, реляциялық модель.*

Резюме: *В данной статье рассматриваются проектирование базы данных выражаемой с помощью диаграмм методологии IDEF1X. Представлен конкретный пример проектирования базы данных «Каратауский заповедник».*

Ключевые слова: *Erwin, ER-диаграмма, IDEF1X, базы данных, проектирование, сущность, реляционная модель.*

Summary: *This article discusses the design of a database of the IDEF1X methodology expressed in diagrams. A concrete example of designing a database "Karatau Reserve" is presented.*

Keywords: *Erwin, ER-diagram, IDEF1X, database, design, entity, relational model.*

Деректер қорын жобалау үдерісі жобасы жасалатын тақырыптық саланы толық түсінуді талап етеді. Сондай-ақ, осы тақырыптық саланың болашақтағы жобасын анықтау үшін қолданылатын деректер қорының негіздері мен функцияларын түсінуді де талап етеді. Деректер қорының жобасын жасап көрсету үшін, оның дұрыс жобаланғанына көз жеткізіңіз, себебі оны іске асырғаннан кейін деректер қоры құрылымына қайта өзгерістер енгізу елеулі ұзақ уақыт алуы мүмкін. Жақсы құрастырылған деректер қоры жоғары өнімділікті қамтамасыз ететіні белгілі.

AllFusion ERwin Data Modeler (ERwin) CASE құралы – деректер қорларын жобалауға, құжаттауға және жүргізуге мүмкіндік береді. Құрылатын деректер қорын визуалды модельдеу оның сапасын, өнімділігі мен құрылу жылдамдығын арттырады. ERwin - тек ғана жобалау құралы емес, ол қазіргі кездегі әйгілі деректер қорын басқару жүйелері үшін кестелерді автоматты құру мен сақталатын процедуралардың мәтінін генерациялай алатын бағдарлама құру инструменті.

ERwin CASE құралы IDEF1X деректерді модельдеу тілі стандартын қолдайды. IDEF1X - реляциялық деректер қорын дайындауға арналған әдіс болып табылады және ол түбегейлі деректер қорын құру мен аппараттық платформаға тәуелсіз, кәсіпорын деректер құрылымының концептуалдық схемасын құруға арнайы дайындалған шартты синтаксисті қолданады. ER және ENALIM секілді реляциялық деректер қорын дайындаудың көптеген басқа әдістерімен салыстырғанда, IDEF1X-ң басты артықшылығы, қатаң стандарттау болып табылады. IDEF1X әдісінде белгіленген стандарттар құрылған модельдің басқаша түсіндірілуіне жол бермейді.

Деректер қорын жобалау барысында қарастыратын тақырыптық сала Қаратау қорығының жануарларын есебін жүргізу үдерісі. Есеп жүргізу үдерісін жобалауда жануарлардың саны декомпазицияланған, себебі, ол тақырыптық салада маңызды болып табылады. Тақырыптық саладағы мәндерді анықтау төмендегі 1-суретте келтірілген.

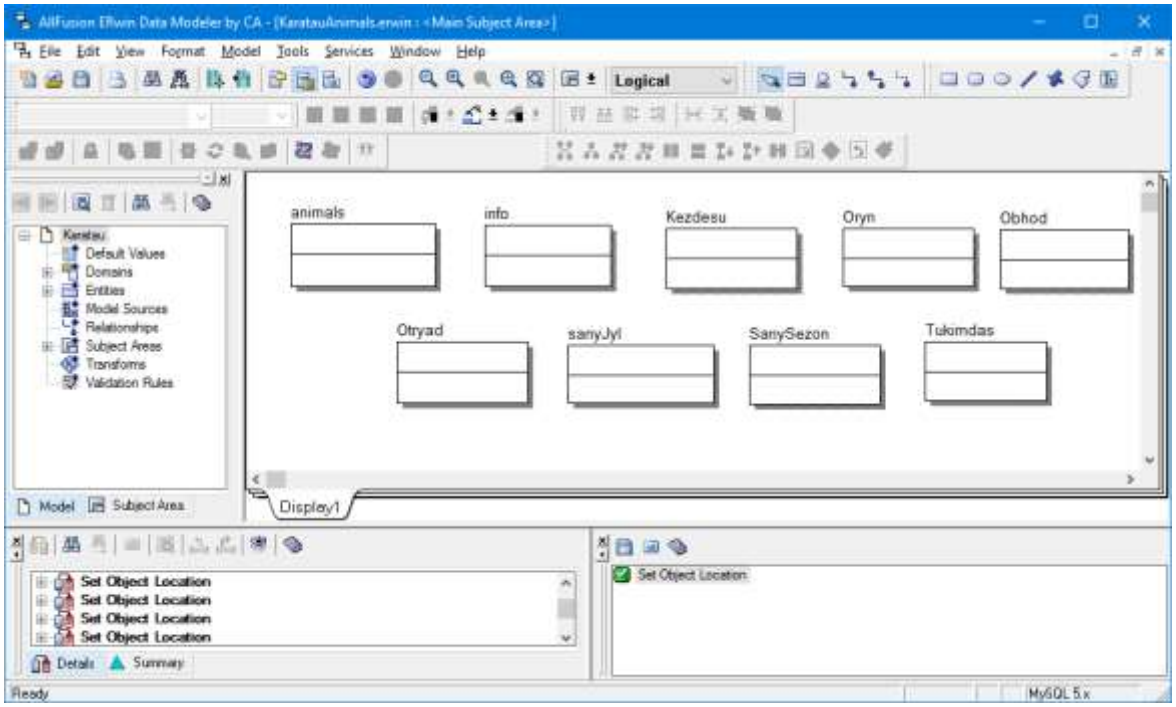

Сурет-1. Мәндердң анықтау

Анықталған мәндердің арасындағы байланыстарды орнату 2-суретте бейнеленген.

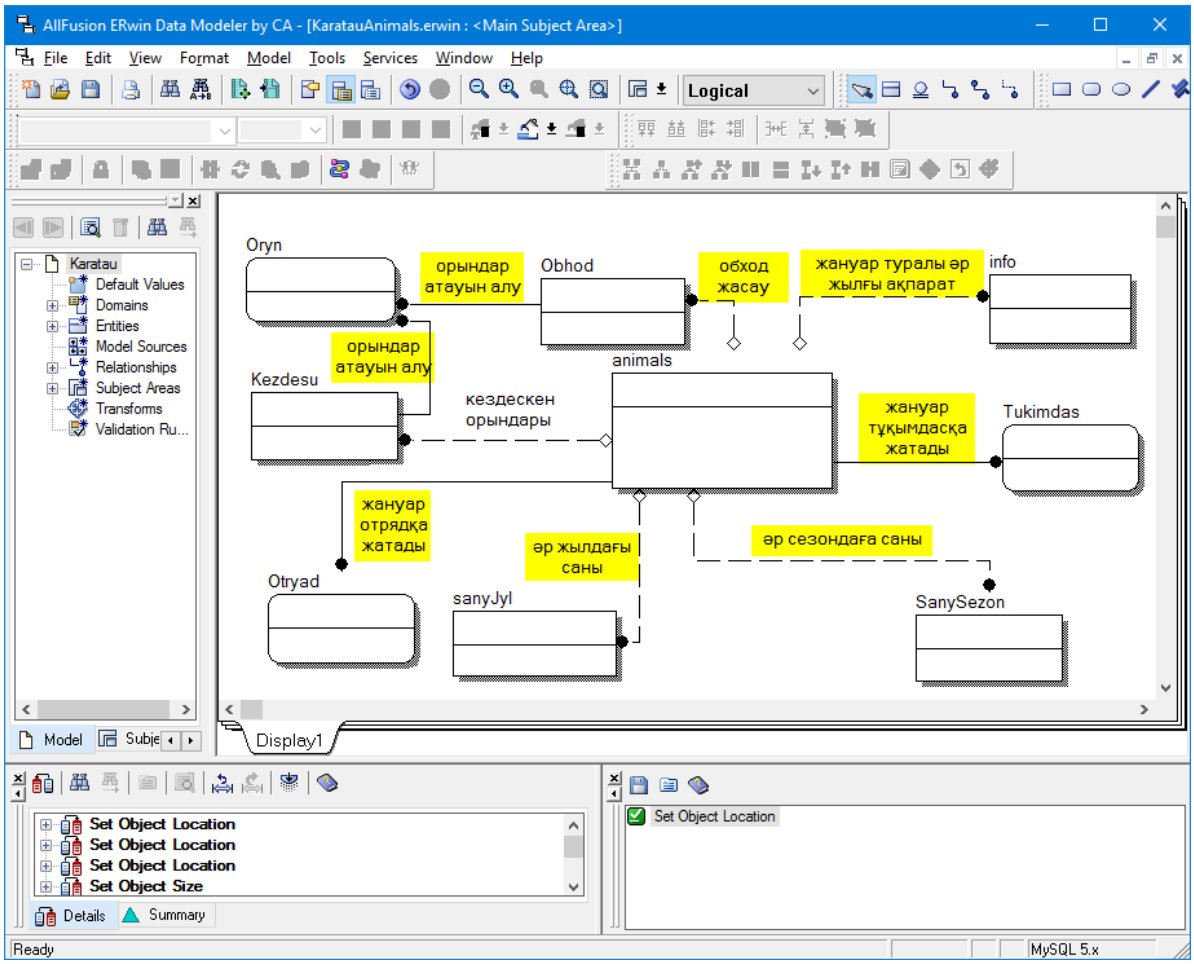

Сурет-2. Байланыс орнату

Осы деректер қорын жобалау барысында мәндерді анықтау тапсырыс берушілермен сұрақ-жауап жүргізу арқылы орындалды. Ал анықталған мәндердің арасындағы байланыстарды орнату барысы

сипаттайтын болсақ, мұндағы «animals» мәні негізгі болып табылады. Жоғарыдағы 2-суретте мәндердің арасындағы байланыстың мағыналары ашып жазылған. Erwin бағдарламасында байланыс жасау үшін үзік сызық және үздіксіз сызық түрі қолданылады. Байланыс сызықтарының түрінің маңыздылығы ерекше. Үздіксіз сызық түрі байланыс соңының міндетті екенін бейнелейді, ал үзік сызық міндетті емес. Мысалы, жануар қандайда бір отрядқа міндетті түрде жататыны үздіксіз сызықпен сызылған, ал «animals» және «kezdesu» мәндерінің арасындағы байланыс үзік сызықпен сызылған, себебі жануарлар есебін алу кезінде кейбір жануарлар Қаратауда дәл сол уақытта кездеспей қалуы мүмкін, сәйкесінше ол туралы ақпарат енгізу міндетті емес.

Реляциялық дерекқорда логикалық жобалау - бұл мәннің атрибуттары арасында қажет емес тәуелділік болмайтын дерекқордың дұрыс схемасын жасаудың тәсілі. Бұл ретте жобалау үдерісін декомпозиция арқылы ұзартуға болады. Яғни, тұрақты қатынастарды қалыпқа келтіру. Демек, атрибуттар арасындағы қажет емес тәуелділіктерді жою. Көбінесе, мұндай модельдер «мән-байланыс» немесе Entity-Relationship (ER) диаграммалары арқылы жасалады. Деректердің логикалық моделін құру үшін, бұрын анықталған мәндерді ескере отырып, ұйымның инфологиялық деректер үлгісінен таңдап аламыз. Содан кейін, әрбір мән үшін бастапқы атрибуттар жиынын анықтап ERwin бағдарламасында ER-диаграммасын құрастырамыз. Атрибуттарды анықтау үдерісі төмендегі 3-суретте көрсетілген.

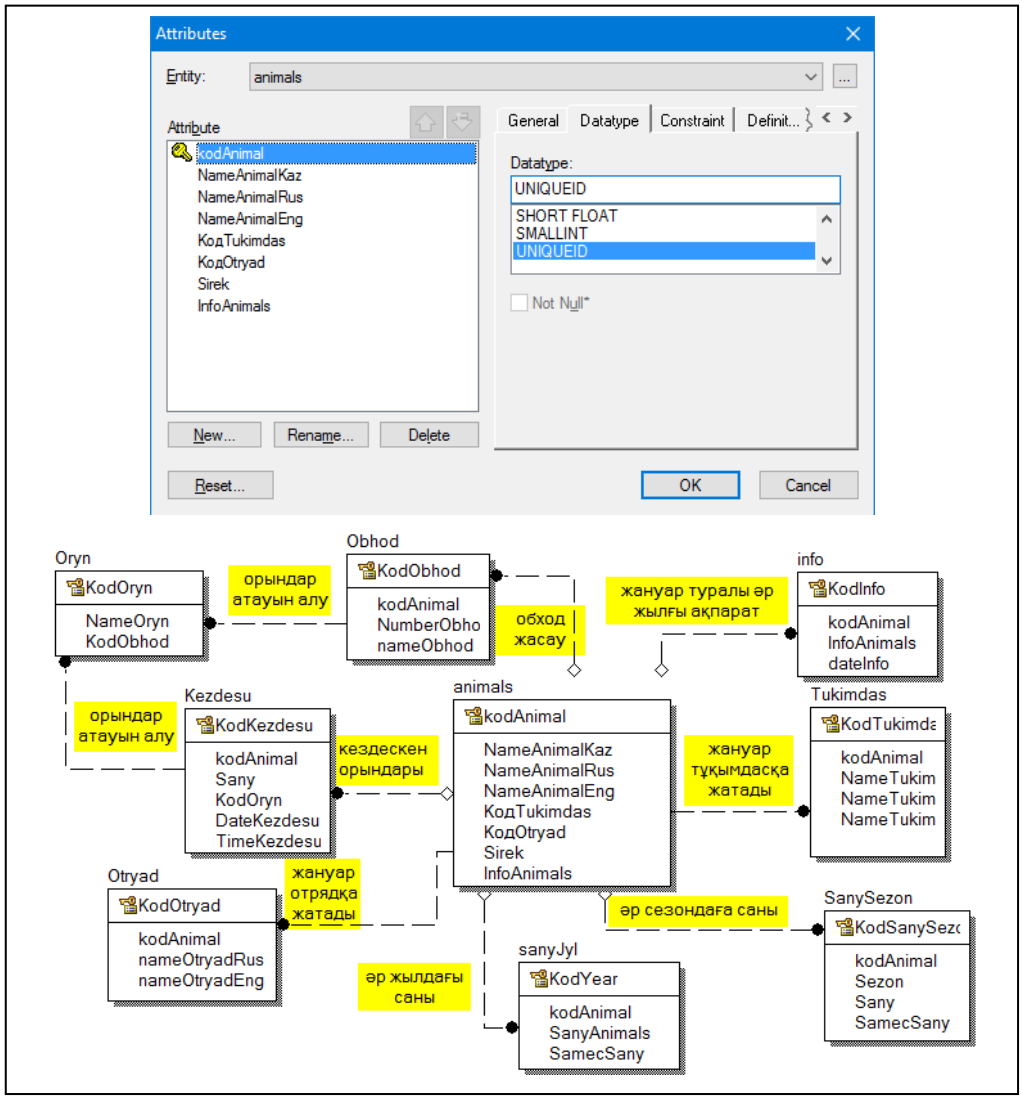

Сурет-3. Атрибуттарды анықтау

Деректер қорының логикалық жобалауын аяқтаған соң, физикалық жобалау үдерісі жүргізіледі. Физикалық жобалаудың мақсаты - таңдалған деректер қорын басқару жүйесінің (ДҚБЖ) синтаксисі, семантикасы және мүмкіндігін ескере отырып логикалық схеманы қайта құру. Физикалық жобалау әдістемесі таңдалған ДҚБЖ-не байланысты болады.

Төмендегі 4-суретте бейнеленгендей ERwin бағдарламасында оннан аса ДҚБЖ-не физикалық жобалау жүргізуге болады. Біздің мысалымызда физикалық жобалау MySQL ДҚБЖ-не жүргізу қарастырылған. 4-суретте бейнеленген нұсқауларды орындау арқылы қажетті ДҚБЖ таңдаймыз.

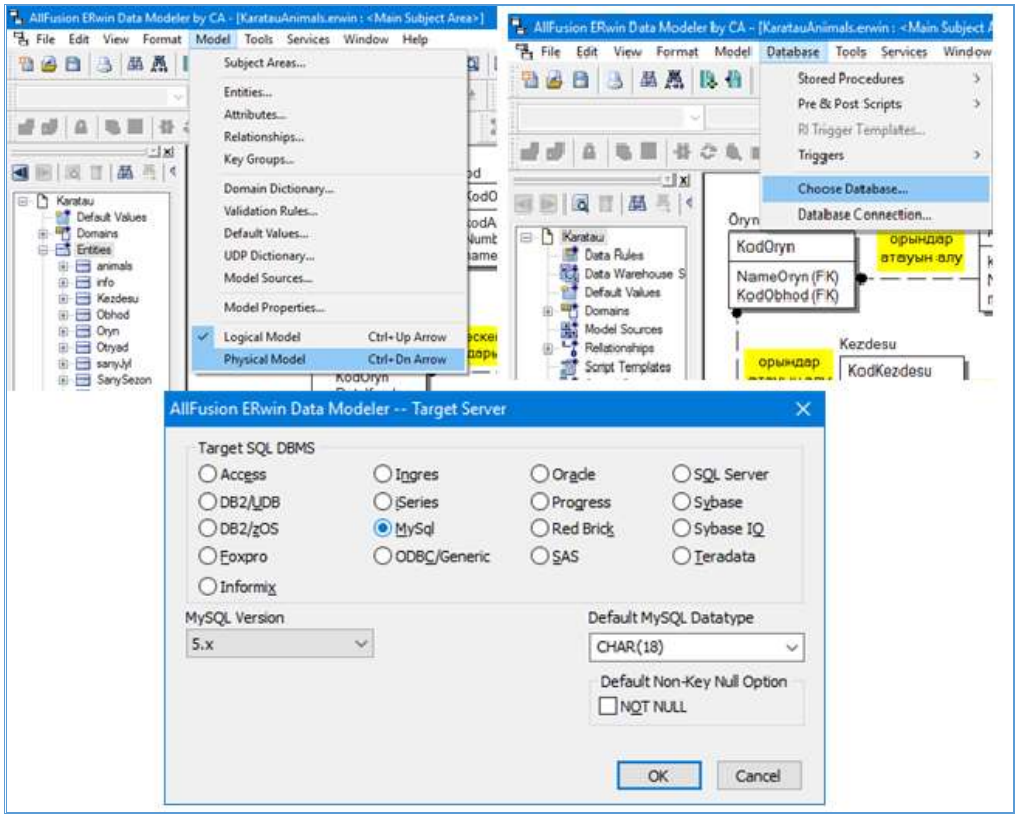

Сурет-4. Деректер қорын басқару жүйесін таңдау

Содан кейін, логикалық жобалау барысында қарастырылған деректер типтерін және басқада функционалдық мүмкіндіктерін MySQL ДҚБЖ-не сәйкестендіру қажет.

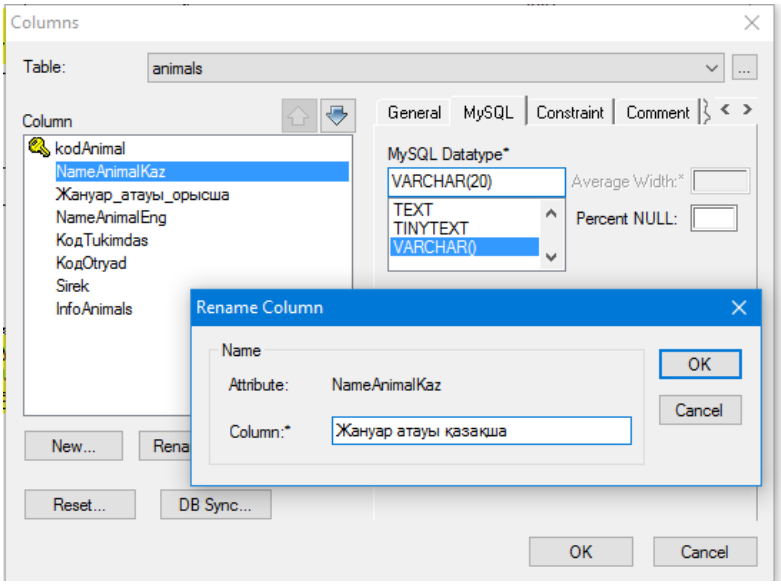

Сурет-5. MySQL ДҚБЖ сәйкестендіру

Соңғы қарастырылатын мәселе дайын болған жобаның құрылымын MySQL ДҚБЖ-не өткізу үшін SQL нұсқауларды генерациялау. Ол үшін Tools мәзірінің Database/Chose Database командасын орындап, қажетті MySQL ДҚБЖ таңдау. Осыдан кейін қайта Tools мәзірінің Forward Engineer

командасын орындау. Ашылған терезеден қажетті баптауларды орнатып, Preview немесе Generate пернесін бассаңыз төменде 6-суретте көрсетілген терезе ашылады. Ары қарай осы SQL нұсқауларды MySQL ДҚБЖ-де деректер қорын құруға қолданамыз.

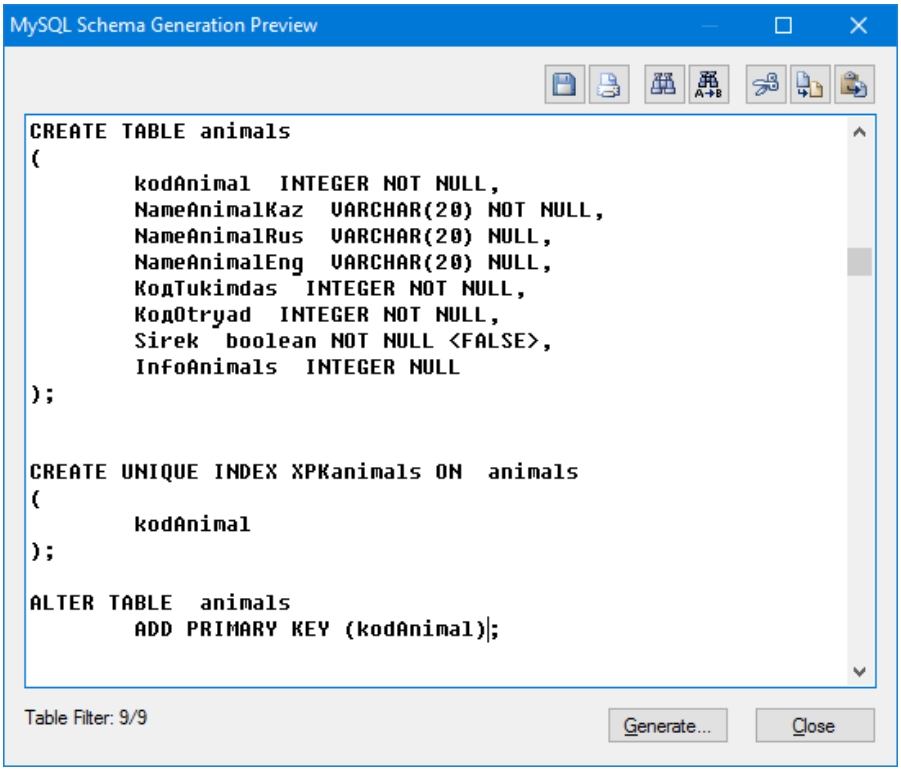

Сурет-6. SQL нұсқауын генерациялау

Іс жүзінде, ешқашан деректер қорының бапталуы толық бітті деп санауға болмайды. Жүйенің бүкіл өмірлік кезеңінде оның өнімділігін үнемі қадағалау керек. Қосымшаның жұмысын жақсартуға арналған деректер қорына өзгерістер енгізу, басқа одан да маңызды қосымшаның жұмысына кері әсер етуі мүмкін. Осылайша, деректер қорына өзгерістер енгізу мұқият қарастырылып, мұқият тексерілу керек.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. *С.В. Маклаков BPWin, и ERWin. CASE-разработки информационных систем. - М.:ДИАЛОГ-МИФИ, 2000 - 256 с.*
2. *Мацяшек Лешек А. Анализ и проектирование информационных систем с помощью UML 2.0, 3-е издание, Вильямс. 2008г.*
3. *Киммел П. UML. Основы визуального анализа и проектирования, НТ Пресс, 2008г.*

ӘОЖ 372.8

Миндетбаева Акнур Амангелдиевна
Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті
Компьютерлік ғылымдар кафедрасы, аға оқытушы, e-mail: aknur71@mail.ru

Жақашова Гүлнұр Үсенқызы
Нұртас Оңдасынов атындағы Түркістан «Дарын» мектеп-интернаты
Информатика пәнінің мұғалімі, e-mail: gulnur.jakash@gmail.com

МЕКТЕП ИНФОРМАТИКА КУРСЫН ЖОБАЛАУ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ ОҚЫТУ

Түйін: *Бұл мақалада жобалау технологиясының мақсаты мен міндеттері және информатика пәнінде жобалау технологияларын қолдану жолдары баяндалады. Сонымен қатар жобалау технологиялары негізінде құрылған сабақ жоспарлары келтірілген*

Кілт сөздер: *информатиканы оқыту әдісі, жобалау технологиялары, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар.*

Резюме: *В данной статье рассматриваются цели, задачи проектной технологии и применение проектной технологии на уроках информатики. А также приведены примеры плана урока с применением проектной технологии.*

Ключевые слова: *методика преподавания информатики, проектная технология, информационная и коммуникационная технология.*

S: *In this article the goals, objectives of the project technology and using it at informatics lessons are considered. And also examples of the lesson plans with using project technology are given.*

Keywords: *teaching techniques of informatics, design technology, information and communication technology.*

Білім берудің жаңа парадигмасында оқушы педагогикалық әсер етудің обьектісі емес, танымдық іс–әрекеттің субьектісі болып табылады. Бұл әрбір оқушының бойындағы табиғи қабілеттерін табуға және дамытуға бағытталған білім беруді ұйымдастыруды қажет етеді. Мұғалім жұмысының нәтижесі жәй көшірмелеу ғана емес, оқушының белсенді щығармашылық іс-әрекеті болып табылады.

Білім беру жүйесінің жаһандық мәселелерін назарда ұстай отырып, «Информатика» пәнінің ерекшелігін ескере отырып, келесі мақсатты анықтап аламыз: замануи технологияны игерген, сол арқылы заман ағымына қарай бейімделе алатын оқушыларды дайындау.

Осы мақсаттарды орындау барысында төмендегі міндеттер қойылады:

- оқушыларға алған білімдерін өз бетінше жетілдіре отырып, ақпаратты тез табу, оның құрылымын жасай білу, оны өңдеудің ұтымды алгоритмін жасай алу жолдарын меңгеруге көмектесу;
- оқушылардың шығармашылық қабілетін дамытуға ықпал ету;
- оқушылардың өзін-өзі бағалауына жағдай жасау;
- олардың топта жұмыс жасай білуіне, жан-жақтылығын қалыптастыруына ықпал жасау;

Өз іс-әрекетімізді білім беру бағдарламасына сәйкестендіріп, мақсат, міндеттерді, бағдарламаны әдістемелік, техникалық, бағдарламалық принциптерімен қамтамасыз етіп және олардың тиімділігін бағалау критерийлерін құрастыра отырып қойылған міндеттерді білім беру процесінің барлық сатысында орындап отыру қажет. Бұл бағдарламаларды педагогикалық технологияны пайдаланбай іске асыру мүмкін емес. Мұндай технологиялар ретінде жобалау технологиясын, деңгейлеп оқыту технологиясын, оқытудың ұжымдық технологиясын таңдап алуға болады. Бұлардың кіріктірілуі келесі біліктіліктерді қалыптастыруға мүмкіндік береді:

- *ақпараттық* – ақпаратпен сауатты жұмыс істеуге қабілеттілігі;
- *коммуникативтік* - түсінікті болу мақсатында қарым- қатынасқа түсу қабілеттілігі;
- *әлеуметтік* – басқа адамдар көзқарасын есепке ала отырып, қоғамда әрекет ете білу қабілеттілігі;
- *пәндік* – алған білімін тәжірибеде қолдана білуі қабілеттілігі.

Жетекші рольді жобалау технологиясына беріп, оқыту процесінде жобалау әдісін жоспарлы түрде әрдайым қолданып отырса, мынадай жағдайлар іске асырылады:

- оқушылардың жалпы компьютерлік сауаттылықты игеру ішкі мотивациясының қалыптасуы мен дамуы;
- оқушылардың ойлау белсенділігінің жоғарылауы және шынайы өмірдегі мәселелерге логикалық ойлау біліктілігін арттыруы;
- оқушылардың тіл байлығын дамыту, жалпы жан-жақтылық деңгейін жоғарылату;
- оқушылардың жеке ерекшеліктерін және өз білімін жетілдіруге деген қажеттіліктерін дамыту;
- оқыту саласындағы мұғалімнің ролін өзгерту;
- білім беру міндеттері шешімдерінің нәтижелі болуы, оқушы тұлғасын тәрбиелеу және дамыту.

Е.С.Полат бұл жобалау әдісіне мынадай анықтама береді: «Бұл оқушының әлдебір мәселені шешуге және сол нәтижені таныстырылым жасауға бағытталған оқу-танымдық тәсілдерінің белгілі бір жиынтығы». Жобалау әдісі оқытудағы авторитеттіктен аулақ, ол әрдайым оқушының жеке өз бетінше жұмыс жасауына бағытталған.

Бұл әдіс көмегімен оқушылар білім жиынтығын алып қана қоймай, сонымен бірге оны танымдық және тәжірибелік мәселелерді шешуде қолдана алады [1].

Жобалау әдісін қолданудың негізгі талаптарына тоқталып кетейік:

1. Кешенді білімді талап ететін шығармашылық жоспарда мәселелердің туындауы;
2. Күтілетін нәтижелердің тәжірибелік, танымдық маңыздылығы;
3. Оқушылардың жеке іс- әрекеті;
4. Жобаның мазмұндық бөлімінің құрылымы;
5. Белгілі операциялық іс-әрекетті қарастыратын зерттеу әдісін қолдану;
6. Мәселені анықтау және одан шығатын зерттеу міндеттері;
7. Олардың шешу жолдарын ұсыну;
8. Зерттеу әдістерін талқылау;
9. Соңғы нәтижелерді рәсімдеу әдістерін талқылау;
10. Алынған мәліметтерді сараптау, жүйелеу, жинақтау, қорытынды жасау; нәтижені рәсімдеу, оларды презентациялау;
11. Қорытынды, зерттеудің жаңа мәселелерін анықтау.

Жоба түрін анықтау үшін келесі белгілері пайдаланылады:

- Жобадағы басым болатын іс-әрекеттер: зерттеу, ізденіс, шығармашылық, рольдік, танысу-айқындау және т.с.с.
- Пәндік – мағыналық аймағы: моно жоба, пәнаралық жоба;
- Жобаның координаталық сипаты: тәуелсіз, икемді, қатты, жасырын (айқын емес, жоба қатысушысын имитациялайтын телекоммуникациялық жобаға сәйкес келеді);
- Байланыс сипаты: (бір мектеп, сынып оқушылары, қала, аймақ, әлемнің әртүрлі елдерінің оқушылары);
- Жоба қатысушыларының саны;
- Жобаның ұзақтығы;

Оқушы жұмысының бағалау критерийлеріне ақпараттың әртүрлі көздерін пайдалана білуі, зерттеу әдістері, ынтымақтаса жұмыс жасай білуі, бөтен пікірді қабылдай алуы, қиындыққа қарсы тұруы, мақсат қоя білуі, жоспар жасап, оны іске асыра білуі, рефлексия жүргізуі, мақсат пен іс-әрекетті салыстыра білуі жатады.

Алайда жобалау әдісін дұрыс пайдаланып, жобаны іске асырудағы әрбір қатысушының жеке қызығушылығының және оның құрылымының жақсы ойластырылғанында ғана жақсы пайда әкеле алатынын айтып өту керек [2].

Информатика базалық курсы сабақтарындағы жобалау әдісі.

Бұл курс оқушылардың информатикадан жалпы білім беру минимумдық дайындығын қамтамасыз етуге бағытталған. Ол оқушыларды есеп шығаруға, оқу процесінде олардың компьютерді саналы және рационалды пайдалану дағдысын қалыптастыру, одан ары қарай кәсіби іс-әрекетке көшіруге бағытталған. Базалық курсқа жалпы білім беру маңызының келесі аспектілері кіріктірілген:

- Әлемге көзқарас аспектісі – басқарудағы ақпараттың ролі туралы, өзін-өзі басқару жүйесінің ерекшелігімен, түрлі жүйедегі ақпараттық үдерістердің жалпы заңдылықтары туралы түсінік қалыптастыру;
- Алгоритмдік аспектісі – оқушының ойлау қабілетін дамыту;
- Тұтынушылық аспектісі - компьютерлік сауаттылық, ақпараттық технологияларды оқушының тәжірибелік іс-әрекетінде кең ауқымда пайдалануын қалыптастыру;

Алайда информатиканы оқытуда мынадай мәселелер туындайды:

- Оқушылардың жалпы дайындығының жеткіліксіз және біркелкі болмауы;
- Оқыту (тек информатика ғана емес, басқа да пәндер бойынша) төмен болуы;
- Информатика курсының мазмұнының даму динамикасы

Осы мәселелерді шешу үшін, мұғалімге оқытудың бір немесе бірнеше әдісі мен формасын таңдауы керек. Осы кезде жоғарыда атап өткен жобалау әдісін қолданудың көмегі тиюі мүмкін. Оқушының жобалау іс-әрекеті оның білімінің негізінен шықпайды және жұмысты бастамас бұрын ол осы білімді алуы тиіс. Жобалау әдісі оқушының танымдық қабілеттілігін арттырып, оның қызығушылығы ескереді және шығармашалық қабілеттерін ашады. Бірақ әр сабақ оқушының қызушылығын ескере отырып еркін болмауы да мүмкін, бұл оқу үдерісінің жүйелілігін мен оқыту деңгейін төмендетеді. Жобалау әдісін сыныптық–сабақ жүйесімен біріктіру мұғалім үшін қиындық туғызады. Біз дәстүрлі және оқытудың жеке бағытты жүйесін жобалау іс–әрекет элементтерін кәдімгі сабаққа саналы кіріктіру жолын ұсынамыз. Жұмыстың бұл формасы оқушының жеке ерекшеліктерін есептеуге, топтық, танымдық іс – әрекеттің пайда болуына үлкен мүмкіндік береді. Сонымен қатар әрбір жеке оқушыға ұстаз тарапынан қажетті көмекті беру мүмкіндігі артады [3].

Қажетті уақытты қайдан аламыз?

Екі көзі бар: оқу процесін интенсификациялау және жобаларды қайталау формасында жүргізу немесе өткен материалды жинақтау.

Жоба күрделі болмауы (бір сағаттық) немесе өз білімін жетілдіруді кеңейтуге үшін үйде не мектепте өз бетінше жұмыс жасауға арналған күрделі болуы да мүмкін.

Біз келесі жүйені ұсынамыз. Алдымен жалпы түсінік қалыптастыратын базалық –теориялық білім береміз. Содан соң оқушының білімі мен біліктілігін қорытынды жүйеге сәйкестендіретін тәжірибелік сабақтарға көшеміз. Осыдан соң алған білімді үйреншікті емес жағдайларда қолдана алатын жобаларды іске асыруға көшеміз. Енді информатика сабақтарында орындайтын жобалар мысалдарын келтірейік. Жобалар базалық курс бағдарламасына сәйкес жасалынған.

«Компьютер» мазмұндық сызығы «ДК-ді таңда» жобасы

Жоба түрі: рольдік – ойындық, мини жоба

Жоспарланған нәтиже: оқушылардың саналы түрде компьютер моделін таңдай білуі;

Мақсаты: «ДК құрылымы» тақырыбы бойынша оқушы білімін тексеру, информатика сабағында алған білімін тәжірибе жүзінде қолдана білу, «сатушы – сатып алушы» жағдаятындағы мәдениетті үйрету.

Оқыту - педагогикалық міндеттер: газет пен жарнама, компьютер фирмаларының прайс-парақшаларын пайдалана отырып, өз ойын қосып, ДК-дің қажетті конфигурациясын таңдай білуі, өз таңдауын негіздей алуы.

Пәндік-мазмұндық аймағы: информатика

Ұзақтығы: бір сабақ

Жоба барысы: «ДК құрылымы» тақырыбының қорытынды сабағы. Оқушылар алдын-ал екі топқа бөлінеді. Бірінші топ оқушылары – компьютерлік фирма өкілдері. Олар компьютерлік фирманың хабарландырулары мен прайс-парақшаларын, жарнамалық бүктемелерін әкеледі. Келесі топ - сатып алушылар. Бұл топтың әрбір қатысушысы өзінде «бар ақшаға» белгілі мақсатқа арналған ДК сатып алғысы келеді. Сатушылар өз орындарын таңдап алады, ал сатып алушылар өз таңдауын жасауға әрекет жасайды.Таңдау жасалған соң, екі жақта компьютерді «сату» келісім шарты жасалады. Мұндай келісім жасалған соң, ойнатылған жағдаяттағы барлық сатып алушылармен талқылау жасалады. Олардың әрқайсысы қандай мақсатпен таңдаған компьютерді сатып алғанын, қандай сомаға есеп жасағанын және қандай қосалқы жинақты таңдағанын айтып береді. Таңдап алған компьютер сипаттамасы келісім–шартта жазылып, негізделуі тиіс. Осыған байланысты оқушыға баға қойылады. Олар берілген тапсырыстарға арналған жинақпен таныстырады. Жоба қорытындысын жасай отырып, оқушылар назарын «сатып алушы - сатушы» жағдаятындағы мәдениеттілікті, бір-біріне сыпайы қарым-қатынас жасау керектігіне аудару қажет.

Сонымен, жобалау технологиясын ұйымдастырудың жалпы идеясы теориялық информатика мен ақпараттық технологияны меңгерген білімдерін талап ететін «өмірлік» мәні бар мәселелерді шешудің қызықты жолдарын іздеу. Бұл жобаларды орындау және рәсімдеу оқушыдан түрлі бағдарламамен қамтамасыз ете білуді, түрлі пәндер бойынша білімнің интегралды болуын талап етеді [4].

Жобалау әдісін қолдану тәжірбиесін жинақтайтын болсақ, мынадай қорытынды жасауға болады:

1. Заманауи мектепте білім беруде жобалау әдісін қолдану оқушы тұлғасының толық дамуы мен оның шынайы іс-әрекетке дайындау қажетілігінен туындап отыр.
2. Жобалау әдісі жоғарыда аталған ерекшеліктерін ескере отырып, информатика мен ақпараттық технологияларын оқытуда кеңінен қолданыс тауып отыр.
3. Жобалау әдісі жалпы орта білім берудің барлық кезеңдерінде оң нәтиже береді, себебі оның мәні - тұлғаның даму кезеңдерінің психологиялық талаптарына сәйкес келеді.

Оның туындауының басты себептері :

- Жобалау әдісінің проблемалық сипаты, оның негізіне шынайы өмірмен байланысты тәжірбиелік және теориялық мәселелер алынады.
- Жобалау әдісінде оқушы мұғалімге ойлау іс-әрекетінде тікелей бағынышты болмайды, олардың қарым–қатынасы белсенді – танымдық сипатта болады.

Бұл компьютерлік сауаттылықты, оқушының ішкі мотивациясының, оқушының өз бетінше әрекет етуін, олардың төзімділігі мен жалпы интеллектуалды дамуын жоғарылатады.

Алайда жобалау әдісі әлі де болса оқытудың дәстүрлі түріне орын беріп келеді. Бұған мұғалімнің бұл әдіс туралы толық емес және замануи емес ақпарат алуы, көптеген мектептердегі консервативті көзқарас болуы, оқушылардың жобалау әдісін қолданудағы түрлі қиындықтарға тап болуы, білім деңгейінің әртүрлі болуы, өз бетімен ойлау әрекетінің жеткіліксіз болуы әсер етіп келеді. Сондықтан жобалау жұмысын ұйымдастыруда бұл әдістің оқу процесінде қолданудың теориялық және тәжірибелік жақтарын зерттеуді талап етеді. Ұсынылған тәжірибем осы қиын мәселені шешуге көмектеседі деген сенімдемін.

Әдебиеттер

1. *Полат Е.С., Бухаркина М.Ю., Моисеева М.В., Петрова А.Е. "Новые педагогические и информационные технологии в системе образования". М., 2004.*
2. *Карпенко К.А., Королева Е.Л., Недялкова Г.М., Соколова И.И. Опыт организации учебно-исследовательской деятельности//Журнал «Исследовательская работа школьников». №1, 2002г.С.130-134*
3. *Кропанева Г.А. Учебно-исследовательская деятельность школьников как технология развивающего образования (из опыта работы Вятской гуманитарной гимназии г.Кирова)// Труды Научно-методического семинара «Наука в школе» -М.: НТА «АПФН», 2003. т.1,С.124-135*
4. *Исследовательская деятельность учащихся в современном образовательном пространстве: Сборник статей / Под общей редакцией к. пс. н. А.С. Обухова. М.: НИИ школьных технологий, 2006.*

Нургалиева Долорес Әбілдәқызы
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

ПИД ДАДЛИДІҢ ИНТЕРБЕЛСЕНДІ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН ПАЙДАЛАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Түйін. *Интерактивті оқыту әдістері оқу үрдісінде студенттердың өзінің өмірлік тәжірибелерін пайдалану арқылы есте берік сақтауымен, мәліметтерді талдап, жинақтау арқылы жеке және кәсіптік қабілеттерін аша алуымен ерекшеленеді. Интерактивті оқыту әдістемесі қажетті ақпаратты игеруге уақытты көбірек бөлуді, бағалауда жаңа, күрделі өлшемдерді қолдануды қажет етеді және студенттердың танымдық іс-әрекетін басқаруда мұғалімнің кәсіби шеберлігі шыңдалады. Пид Дадлидің интербелсенді оқыту әдістемесі – белсенді оқытудың өзіндік талаптарын, студенттердың бірлескен әрекет ережелерін, өзара әрекеттесуге, ұжымдық ынтымақтастықтың қалыптасуын, өзара әрекет ету дағдыларын меңгеріне, топтық жұмысқа даярлығын, оқу әрекетінің субъектісіне айналуына және өзіндік рефлексиясының дамуына ықпал етеді.*

Кілт сөздер: *интербелсенді оқыту әдістемесі, ынтымақтастық орта, интербелсенді әдістер.*

Резюме. *Отличие интерактивных методов обучения состоит в том, что используя свой собственный опыт при помощи запоминания информации, путем сбора и анализа данных, позволяет студентам закрепить свои личные и профессиональные способности. Интерактивные методики преподавания требуют больше времени для овладения необходимой информацией, применения новых, более сложных измерений в оценке. Вот так происходит повышение профессиональных навыков учителя в управлении познавательной деятельностью учащихся. Интерактивная методика обучения Пида Дадли особое значение придает требованиям активных методов обучения, правилам группового сотрудничества учеников между собой, коллективному сотрудничеству, навыкам взаимодействия в совместной работе, подготовку к групповой работе. В этом случае ученик становится субъектом учебной деятельности и влияет на развитие саморефлексии.*

*Ключевые слова: интерактивная методика обучения, коллобаративная среда, виды интерактивных методов обучения****.***

Summary. *Young students will always be a key factor, which determines the present and the future of any society, as well as a continuous renewing innovation potential. The term "student" represents a social-demographic group, which is characterized by certain contingent of young people, territorial feature, and gender-sexual structure. At the same time, most young people are distinguished by certain social and psychological characteristics that recognize place, role, status in particular society and in certain period pass specific phase of socialization. Of no less importance is owned by possibility and necessity of choosing to engage in socially significant (or negative) activities. Free time is defined as a person's social and biological need.*

Keywords: student, student's age, free time.

Бүгінгі күні біздің қоғамға проблемаларды шеше алатын, шешім қабылдайтын, сындарлы ойлайтын, идеялар мен өнімді пікір ұсына алатын және командада, топтарда тиімді жұмыс істейтін икемді, креативті және бастамашылық қабілеті бар жастар қажет.

Күрделілігі күн сайын артып, өзгеріп және тез жетіліп келе жатқан, біз өмір сүріп жатқан әлемде «Білімнің болуы» бүгінгі күні жеткілікті емес. Адамдардың өмір бойы білім алуын оңтайландыру үшін жастардың жеке қабілетін жан-жақты дамытып, оларға жан-жақты білім беру шеңберінде тиімді ойлау қабілетін сіңіру қажет екені сөзсіз.

Бәсекелестікке бейімділік адамның жинаған білім қорымен ғана өлшенбейді, алған білімін өмір сүрудің, өзін-өзі дәлелдеудің, өзгелермен тіл табыса әрекет етудің құралы ретінде қолдана білуінен көрінеді.

Жоғары оқу орындарының педагогикалық бағыттағы студенттерді интерактивтік оқыту үдерісінде тілдік тұлғаның тілдесімдік, пікірлесімдік, сөйлеу шеберлігі деңгейі өседі, оның дүниетанымы, интеллектісі, мәдениеттілігі артады, сонымен қатар, кәсіби-қатысымдық құзыреттілігі дамиды, яғни кәсіби мақсатта ақпаратты қабылдау, талдау, ойын жеткізу құзырлығы қалыптасады.

Кез-келген іс-әрекетке итермелейтін, қуат беретін қайнаркөз – ол мүдделілік, қажеттілік, мұқтаждық. Мәселен, болашақ мамандығына үйренудегі уәж оның маман болуға іштей өзін бейімдеуі, мамандыққа қызығуы немесе материалдық мақсатта меңгергісі келгендігінен болуы мүмкін. Әрекет мәселесін жан-жақты талдаған А.Н.Леонтьев пікіріне сүйенсек, ол “кез-келген әрекеттің алғышарты әрекет болып табылады. Ал қажеттілік тек белгілі бір нысана (мақсат) болған кезде анықталады да, ол нысана уәжге айналады” дейді [1].

Бұдан кейінгі кезең амалдар мен құралдарды пайдалана отырып, жоспарлау, бағдарлау, іштей өз әрекетін ұйымдастыру кезеңі болып есептеледі. Ғалым П.Я.Гальпериннің пікірінше, "сыртқы" әрекеттен "ішкі әрекетке, яғни, ақыл-ой әрекетіне көшу ("интериоризация") теориясын айтады. Бұл теорияның мәні мынада:

- сыртқы материалдық болмыстың психикада бейнеленуі;
- белгілі бір әрекеттің алдымен ойда орындалуы.

Ақыл-ой әрекеті өзінің генезисі бойынша материалдық нәрсемен байланысты, оның бейнесі болып табылады. Кез-келген бір жұмысты атқару үшін адам оны қалай істеу керек екенін ойлап алады. Шынайы құбылыстың немесе белгілі бір істің, заттың бейнесі объект ретінде ойда, мида бейнеленеді де, оның іске асуы ақыл-ой әрекеті арқылы жүреді [2].

Демек, әрекеттің іске асу жолдарын А.А.Леонтьев былай деп тұжырымдайды: "әрекет уәжден, жоспардан басталып, белгілі бір нәтижеге жетіп түйінделеді. Ал оның ортасында осы нәтижеге қол жеткізу жолындағы іс-әрекеттер, операциялар жасалады".

М.В.Кларин "интерактивті оқыту" үйренушілердің оқу ортасымен өзара әрекеттестігіне негізделген оқыту деп түсіндіреді [3]. Оқу ортасы үйренушілердің жинақталған тәжірибесін қолдана алатын шынайы өмір ретінде танылады. Үйренушілердің тәжірибесі олардың эмпирикалық, өмірлік әсерін қосымша, көмекші материал ретінде пайдалану емес, танымдық оқудың негізі болып танылады. Яғни, интербелсенді оқытуда оқу үдерісіне қатысушылардың тәжірибесі негіз болады. Сөйтіп, интербелсенді оқытуда оқытушы мен үйренушінің рөлдері өзгереді: үйретуші емес, үйренуші белсенді. Үйретуші үйренушіге дайын білім бермейді, тек оны шығармашылық ізденіске итермелейді. Мұндай сабақтарды үйренушілер алған білімін практика жүзінде тексереді, жағдаяттық жаттығулардың арқасында кәсіби міндетті шешуде логикалық ойлауға, қорытындылауға үйренеді, алынған білім мен тәжірибені терең сезінеді, яғни үйренуші оқу ортасымен (оқу ақпаратымен) әрекетке түсе отырып және өзінің бұрынғы тәжірибесіне сүйеніп өзінің мүмкіндігін сыртқа шығарады.

Интерактивтілік жағдайы өзінің формасына сай өзара ықпалдастыққа, өзара белсенді түрде әрекеттесуге, оқытушы мен студент арасындағы кері байланысқа жол ашады.

Педагогикалық қарым-қатынас саласындағы зерттеулер студенттердың оқу әрекетінің бастапқы кезеңінде олардың әлеуметтік-психологиялық, оқуға бейімделуіне ықпал ететін "авторитарлық монолог" емес, "демократиялық диалог" екендігін дәлелдейді. Сөйтіп, оқу ортасында шешуші фактор болатын ең жоғары деңгей – сенімділік деңгейіне жетеді. Психологтар сенімділік ахуалын тудырудың екі амалын көрсетеді:

- бағалаушы, сынаушы ұстанымынан баяндаушы ұстанымына көшу;
- бақылаушы әрекеттен бірігіп проблеманың шешімін табу әрекетіне қарай бұру.

Б.Г.Ананьевтің зерттеулерінде студенттерді оқытудағы мүмкіндіктер жөнінде бай эмпирикалық материал, теориялық тұжырымдар, эксперимент нәтижелері бар. Студент жасындағылардың сезімталдық, перцептивтік, сөйлеу мен ойлау әрекеттерінің байланысы секілді психикалық үдерістерінің дамуы жоғары сатыға жететіндігі жөніндегі мәселелерді қозғады. Вербальді ойлау, тыңдап-қабылдау, логика студенттердің өзге тілді қабылдауындағы негізгі компоненттер болып табылады. Сондықтан оқу үдерісінде студенттердің тілдік тұлғасын қалыптастыру үшін олардың жасырын мүмкіндіктерін іске қосу арқылы жүзеге асыруға болады деген тұжырым жасауға болады [4].

Жоғарыда айтылған пікірлерді қорытындылай келе, оқытушының интербелсенді оқытудағы функциясы іске асады:

- өзінің тереңдігі мен маңыздылығына қарай, сенімділік, жақындық ахуалын тудыру;
- студенттердің интеллектуалдық, танымдық белсенділігін көтеретін амалдарды қолдану;
- студенттердің қатысымдық қажетін ескеру және оны қанағаттандыратын сабақтарды ұйымдастыру;
- түсіністкке негізделген сөйлесім нобайын ұсыну.

Интерактивті оқыту барысында оқытушы сабағында қолданатын интербелсенді әдістемені алдын ала сараптап, өтетін сабақтың тақырыбының мазмұнын ашатын, тиімді әдістерді жүйелеу және сабақтың мақсатына жетелейтін әдістерді таңдауда және студенттердың танымдық іс -әрекетін басқаруда педагогтың кәсіби шеберлігі де шыңдала түседі.

Оқытушы студенттердің білім және білік потенциалын жинақтап, оқу үдерісінің сапасын арттыру барысында, Пид Дадлидің «Оқыту мен оқудың белсенді әдістері» атты әдістемелік оқу құралының оқытушыға көмекші бола алатыны анық. Бұл әдістемелік құралда енгізілген әдістермен шектелмей, оқытушылар өздерінің күнделікті педагогикалық қызметіне енгізгісі келетін әртүрлі ұтымды әдістер туралы, оларға өз педагогикалық тәжірибесінде пайдалануға кеңес береді. Сонымен қатар, студенттер мен мұғалімдерге арналған ынталандырушы, байытушы, батыл және шоғырландырушы ортаны құруда пайдалы құрал болып табылады [5].

Ал интербелсенді оқытуда үйренушінің танымдық ойлау қабілетін дамыту қатар жүреді. Интербелсенді әрекет формасындағы ықпалдастық қазіргі жоғары білім беру жүйесіндегі позитивті тенденция болып табылады.

Ал интербелсенді тілдесімнің басты белгісі үйретуші мен үйренуші қарым-қатынасының, рөлдерінің өзгеруінде болып отыр. Қарым-қатынас өзара ықпал ету, өзара сену, ынтымақтастық, бір-біріне жәрдем беру сипатына енеді. Сөйтіп, интербелсенді оқытуда тұлғаның кәсіби сөйлеу мәдениетін қалыптастыру, тәрбиелеу, дамыту процесін жандандыра түседі. Демек, жоғары оқу орындарының еңбек рыногына бейім, кәсіптік қызметке психологиялық дайындығы бар, сөйлеу шеберлігі қалыптасқан маман дайындау мақсатын қанағаттандырады.

Эмпатия оқытушы және студент үшін маңызды. Оқыту сөздер мен әрекеттің тізбегінде, үйренушілердің өзара әрекеттестігі негізінде жүріп, өмірлік жағдаяттармен бекиді. Әрине, әр қатысушы өз "менін" жоғалтпауға тырысады. Әркім өзінің рөлімен органикалық байланыста болуы маңызды. Рөлге ену арқылы үйренуші тілдесім нормаларын қабылдайды, өзін соған сай бейімдейді. Рөлдік ойында оған қатысушы көптеген рөлдерді қабылдауы керек, өйткені олар бір-бірінің ұстанымын қабылдауы қажет. Мұнда авторлық бірлестік феномені көрінеді.

Студенттердің белсенділігі психологиялық дайындықты қажет етеді. Кейбіреуі сыннан, теріс пікірден қорқады, қысылады. Сондықтан, жылы, жайлы ахуал тудыру, эмпатиялық қатынас маңызды болып есептеледі.

Жоғарыда айтылғандарды пайымдай отырып, «интербелсенді оқыту - оқу үдерісіне қатысушылардың барлығының өзара белсенді әрекеттестікке тусуі, жұптық, топтық, ұжымдық оқыту формаларының үйлесімді әрекет ете отырып, үйренуші дайындығының жеке деңгейіне қарай қабілеті мен мүмкіндіктерінің толығынан ашылуына жағдай жасау және білімді өз бетімен алуына бейімдеу» - деп ой түйіндейміз.

Интербелсенді оқыту әдістері дәстүрлі оқыту әдістерінен оқу үрдісінде студенттердың өзінің өмірлік тәжірибелерін пайдалану арқылы есте сақтауымен, мәліметтерді талдап, жинақтау арқылы жеке және кәсіптік қабілеттерін аша алуымен ерекшеленеді. Сонымен бірге, интербелсенді оқыту әдістемесі қажетті ақпаратты игеруге уақытты көбірек бөлуді, бағалауда жаңа, күрделі өлшемдерді қолдануды қажет етеді.

Оқытудың интербелсенді әдістерінің психологиялық негіздерінің өзіндік ерекшеліктерімен сипатталады. Сондықтан белсенді оқытудың өзіндік талаптарын есепке алып, алғышарттарын қанағаттандыру керек.

Психологиялық тұрғыдан алғанда, интербелсенді оқыту әдістемесі тиімділігінің сыртқы көрсеткіштері ретінде студенттердың бірлескен әрекет ережелерін мойындай отырып, өзара әрекеттесуге ұмтылуын, топтық рефлексияның дамып, ұжымдық ынтымақтастықтың қалыптасуын, ал әсерлілігінің ішкі көрсеткіштері ретінде студенттердың өз міндеттері мен құқықтарын түсіне отырып, өзара әрекет ету дағдыларын меңгеріп, топтық жұмысқа дайын болуын, оқу әрекетінің субъектісіне айнала отырып, өзіндік рефлексиясының дамуын айтуға болады.

Психологиялық тұрғыдан алғанда, интербелсенді оқыту әдістемесі нәтижелілігінің сыртқы көрсеткіштері ретінде студенттердың топтық жұмыс ережелерін қабылдай отырып, нақты мақсаттар қоюға үйренуін, оқу топтарының жасақталып, қажетті оқу кеңістігінің қалыптасуын, ал табыстылығының ішкі көрсеткіштері ретінде студенттердың таным белсенділігі артып, жаңаша оқуға дайындықтарының жетіліп, өзара әрекеттесу дағдыларының дамып, ынтымақтастық ұжымның қалыптасуын айтуға болады. Жалпы алғанда, интербелсенді оқыту әдістемесінің басты шарттары *қауымдастық* пен *бәсекелестік* болып табылады.

Ғалымдар пікіріне сүйенетін болсақ, мұнда негізгі және жетекші үрдіс – іс-әрекетті оқытуды ұйымдастыру, оның ерекшелігі студенттердың өздері ақпараттар жинап, өздері жаңалық ашуға ұмтылып, ізденіп жауабын тауып, өзінің көзқарасын логикалық түрде дәлелдейді. Олар өз пікірлерін бір-біріне, топта айта алады. Мұнда жеке тұлғаның рухын тәрбиелеуге, адамгершілік болмысын қалыптастыруға басты назар аударылуы тиіс [6].

Психолог-ғалымдардың пікірінше, бала білімді төрт түрлі жағдайда алады: дайын білімді қабылдап алу, зерттеу барысында жаңалық ашу, әр түрлі жағдайда әсерді сезіну және синтез арқылы бұйым құрастыру немесе өнім жасау. Міне, сондықтан да интербелсенді оқыту әдістемесін қолдану арқылы әр түрлі жағдайда әсерлерді сезінуге жол ашады, әр түрлі білімдерді синтездеу кезінде шығармашылық өнім жасауға жағдай жасайды, дегенмен түрлі жағдаяттар мен мәліметтерді талдап, сараптап, зерттеу барысында жаңалық ашуға көбірек мүмкіндік береді.

Топтың сандық құрамы оқыту немесе өзара әрекеттестіктің сапасын анықтамайды. "Өзара әрекеттестік" әдісінің өзекті ерекшелігі – студенттердың оқыту дағдыларын өзара әрекеттестік арқылы меңгеруі және оның міні өзінің қабілеттерін ашу үдерісі болып табылады.

Интербелсенді оқыту әдістемесі студенттердың біліктілігін, икем-дағдыларын дамытуға бағытталады. Біз сондықтан егер сабақ барысында оқытушы мен студент арасында өзара әрекеттестіктің жоғары деңгейіне қол жеткізсе, "интербелсенді" деп атай аламыз.

Осы орайда, өзара әрекеттестік әдетте, белгілі бір мәселені шешу, ол шешімнің тиімділігі туралы әңгімелесу, талқылау түрінде өтетінін, ең бастысы, мұнда мәселені шешу үрдісі жауапқа қарағанда маңызды екендігін түсіну қажет.

Білім беру ісін гумандандыру, демократияландыру, ізгілендіру бағыты оқыту жүйесін жеке тұлғаның құрылымымен, оның даму заңдылықтарымен сәйкестікте ұйымдастыру арқылы көрінеді. Студенттің дара тұлғалық қасиеттерінің қалыптасуына мүмкіндік туғызу жаңа педагогикалық парадигманың өзегін құрайды.

Әдебиеттер тізімі

1. *А.А.Леонтьев. Язык и речевая деятельность в ующей и педагогической психологии. Избранные педагогические труды. 2016. 350с.*
2. *П.Я. Гальперин. Лекции по психологии. Учебное пособие. Книжный дом "Университет". 2010. 400с.*
3. *Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. -СПб.:Питер,2001. 288с.*
4. *Кларин М.В. Инновации в мировой педагогике: обучение на основе исследования, игры и дискуссии. (Анализ зарубежного опыта). . — Рига: НПЦ «Эксперимент», 1995. – 176 с.*
5. *П.Дадли. Оқыту мен оқудың белсенді әдістері. Астана. (үш тілде). 2013.*
6. *Мұғалімге арналған нұсқаулық, «Назарбаев Зияткерлік мектептері» Астана, ДББҰ (2012)*

Нургалиева Долорес Әбілдәқызы
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, nurdolores@mail.ru

СТУДЕНТТІҢ БОС УАҚЫТЫ ЖӘНЕ ОНЫ ТИІМДІ ПАЙДАЛАНУДЫҢ МАҢЫЗЫ

Түйін. Студент жастар – әрқашанда кез-келген қоғамның бүгіні мен болашағын айқындаушы басты фактор және үздіксіз жаңартушы инновациялық әлеует болып табылады. «Студент» термині жастардың белгілі бір көлемімен, жастық-жыныстық құрылымымен, аумаққа бөлінуімен сипатталатын әлеуметтік-демографиялық топ. Сонымен қатар, олардың белгілі бір қоғамдағы орны, рөлі, статусы бар екенін мойындап және жастардың басым көпшілігі өткеретін және белгілі бір әлеуметтік-психологиялық ерекшеліктерімен анықталатын әлеуметтенудің кезеңі, өзгеше фазасы ретінде қарастырылады. Студенттің бос уақыты әлеуметтік мәнді (немесе теріс) іс-әрекетпен айналысуындағы таңдау жасау мүмкіндігі, қажеттілігі. Бос уақыт – адамның әлеуметтік-биологиялық қажеттілігі ретінде айқындалады.

Кілт сөздер: студент, студенттік шақ, бос уақыт.

Резюме. Студенческая молодежь всегда будет являться ключевым фактором, определяющим нынешнее и будущее любого общества, а также непрерывным обновляющим инновационным потенциалом. Термин «студент» представляет социально-демографическую группу, характеризующийся определенным контингентом молодежи, отличающийся территориальной особенностью и сексуально-половой структурой. Вместе с тем, большинство молодых людей отличаются определенными социальными и психологическими особенностями, которые признают место, роль, статус в конкретном обществе и в определенный период проходят определенную фазу социализации. Немаловажное значение имеет возможность и необходимость выбора заниматься социально значимой (или отрицательной) деятельностью. Свободное время определяется как социально-биологическая необходимость человека.

Ключевые слова: студент, студенческий возраст, свободное время.

Summary. Young students will always be a key factor, which determines the present and the future of any society, as well as a continuous renewing innovation potential. The term "student" represents a social-demographic group, which is characterized by certain contingent of young people, territorial feature, and gender-sexual structure. At the same time, most young people are distinguished by certain social and psychological characteristics that recognize place, role, status in particular society and in certain period pass specific phase of socialization. Of no less importance is owned by possibility and necessity of choosing to engage in socially significant (or negative) activities. Free time is defined as a person's social and biological need.

Keywords: student, student's age, free time.

Студент жастар – әрқашанда кез-келген қоғамның бүгіні мен болашағын айқындаушы басты фактор және үздіксіз жаңартушы инновациялық әлеует болып табылады. Сондықтан да Қазақстанның болашаққа барар жолы жастардың даму-деңгейіне, олардың мүмкіндіктері мен құндылықтарға ұмтылысына, мемлекеттің экономикалық, саяси және қоғамдық өміріне қатысу дәрежесіне тікелей байланысты.

«Студент жастар» - өзіндік мақсаттары, өмір сүру ортасы, ерекше еңбек реті, әлеуметтік ғадеті және психологиясы, бағдарлар жүйесі болатын жастар деген үлкен әлеуметтік-демографиялық топтың ірі әлеуметтік категориясын айтады. Студент (лат. students, studentis) – жоғары, кей мемлекеттерде орта оқу орындарында білім алушы. Ежелгі Рим мен Орта ғасырларда тану үдерісімен шұғылданатын кез-келген тұлғаны «студент» деп атаған. XII ғасырда университеттердің ашылуына байланысты «студент» терминін университеттерде білім алушылар мен ұстаздарға қатысты пайдаланған; ұстаздар үшін ғылыми атақтар енгізілгеннен кейін тек білім алушыларға қатысты қолданыла бастады.

«Студент» термині жастардың белгілі бір көлемімен, жастық- жыныстық құрылымымен, аумаққа бөлінуімен сипатталатын әлеуметтік- демографиялық топпен байланыстырылады. Сонымен қатар, олардың белгілі бір қоғамдағы орны, рөлі, статусы бар екенін мойындап және жастардың басым көпшілігі өткеретін және белгілі бір әлеуметтік-психологиялық ерекшеліктерімен анықталатын әлеуметтенудің кезеңі, өзгеше фазасы ретінде қарастырылады [1].

Студенттер ерекше топ ретінде XII ғасырда Еуропада алғашқы университеттердің пайда болуымен қалыптасты. Ортағасырлық студенттік орта әлеуметтік және жас шамасы тұрғысынан біртекті болмады. Капитализмнің дамуымен және жоғары білімнің әлеуметтік мәнінің өсуімен қоғам өмірінде студенттіктің рөлі өсті. Сондықтан болар, бүгінгі күнде студенттер – білікті кадрлар мен интеллигенцияны толықтырып отыратын ресурс көзі ғана емес, сонымен қатар саны көп және маңызды әлеуметтік топ.

Ғылыми техникалық революция студенттердің орны мен құрамын елеулі өзгерістерге ұшыратты. Білімді кадрларға мұқтаждық студенттердің абсолютті санының және бұқараның басым бөлігінде,

әсіресе, жастар арасында жылдам көбеюіне алып келді. Ортақ әрекет пен белгілі бір аймақта шоғырлану студенттерге мүдделердің ортақтығын, топтық сана, өзгеше субмәдениет пен өмір сүру салтын тудырды және бұл жас шамасының гомогендігімен қуатталады, себебі басқа әлеуметтік-кәсіби топтарда мұндай ерекшелік жоқ. Бұл - әлеуметтік-психологиялық ерекшеліктері бар қауым бірқатар саяси, мәдени-ағартушылық, спорттық және тұрмыстық студенттік ұйымдардың аясында өзіндік әрекетерімен ерекшелінеді.

Студенттердің өндіріс жүйесінде өз орны жоқ, студенттік статус уақытша болып табылады, студенттердің қоғамдық жағдайы мен оның өзіндік мәселелері қоғамдық құрылымның сипатымен анықталады және мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық, мәдени даму деңгейінің, жоғары оқу жүйесінің ұлттық ерекшеліктері негізінде нақтыланады [2].

Жоғары білім алудағы ортақ мақсат, еңбектің бір сипатта болуы – оқу, өмір сүру үлгісі, жоғары оқу орнында қоғамдық өмірге белсене араласуы студенттер арасында бірегейлікке алып келеді. Бұл студенттердің ұжымдық әрекет формаларының көптігі болып көрініс табады. Қоғамның әр түрлі әлеуметтік институттармен белсенді өзара іс-әрекетінің және жоғары оқу орнындағы оқу ерекшелігіне сай студенттік қарым-қатынас мүмкіндігінің жоғарылауы келесі маңызды ерекшелік болып табылады.

Өмірдің мәнін іздеу, жаңа идеялар мен қоғамдағы прогрессивті өзгерістерге ұмтылу – студенттердің әлеуметтік маңызды сипаты. Студенттерді зерттеу оларды мемлекеттің келешегінде интеллектуалды әлеуеті болатын ескеріп, үнемі жаңарып отыратын динамикалы әлеуметтік топтың өкілдері ретінде тану, сонымен қатар жаңа буынның өмір сүру үлгісі мен оны тәрбиелеуді жетілдірумен байланысты.

Студент жастар - бұл кез келген заманауи мемлекеттің стратегиялық әлеуеті. Жас ұрпаққа Қазақстанның мемлекеттік дамуының негізгі идеяларын, Конституцияны және де өзге заңдарды сақтап, құрметтеуге үйрету, жастар құқығы мен мүдделерін қорғау қоғамда құқықтық мәдениетті қалыптастырады. Жас азаматтың тұлға болып қалыптасуы үшін жағдай туғызып, білім саласында, еңбекте, жұмыспен қамтуда, әлеуметтік қорғауда кепілдіктерді қамтамасыз ету - мемлекетіміздің жүргізіп отырған барлық жастарға арналған саясатының басты мақсаты болып табылады.

Студенттің интеллектуалдық, этикалық, эстетикалық тұлғалық сапаларын қалыптастыру үдерісінде – олардың бос уақытын тиімді ұйымдастыру басты мақсат болып табылады.

Студенттің өмірін ұйымдастырудың құрылымы ретінде, бос уақытты ұйымдастыру ісі де оңтайлы шешіліп, жас ұрпақтың көпқырлы әлеуметтік дамуы тиімді жүзеге асып, әлеуметтік жағымсыз құбылыстарды азайтуға, олардың алдын алуға жағдай жасалады.

«Бос уақытты» зерттеуде анықталған бірқатар ғылыми тұжырымдар мен тұрғылар бос уақыт құбылысының мазмұны мен қызметіне байланысты мәселеде бірізділікке әлі де қол жеткізген жоқ. Негізінен, доминантты деген екі тұрғы айқындалған: формациялық және өркениеттік. Формациялық тұрғы бос уақытты қандай да бір қоғамдық құрылыстың формаларына сәйкес тарихи-экономикалық аспектіде қарастырса, өркениеттік тұрғы әлеуметтік-мәдени қырынан қарауды ұсынады. Алайда, екеуінің біртұтастығы арқылы ғана бос уақыттың болмысын ашуға мүмкіндік береді.

Қазіргі таңда «бос уақыттың» негізгі мәселелерін қарастыруда зерттеушілердің пікірі ортақ негізге келген жоқ. Ең басты қиындық қоғамның әлеуметтік уақыты жүйесіндегі «бос уақыт» ұғымының мәні мен межесін анықтаумен байланысты. Осыған орай, экономика саласындағы ғалымдар бос уақытты жұмысшының физиологиялық тынығуына арналған еңбектен (өндірістен) тыс уақытының бөлігі түрінде қарастырса, әлеуметтанушылар бұл мәселеге адамның жан-жақты әлеуметтік дамуымен байланысы тұрғысынан келеді. Бос уақытты еңбектен мүлде тысқары, демалыс пен көңіл-көтеру үшін белгіленген уақыт деп білетіндер де бар.

Қоғам дамуындағы маңызды орнын ескере отырып, өркениетті қоғамда бос уақыт мәселесін ғылыми зерттеуді жолға қоюда. Тіпті, «шетелде соңғы уақытта бос уақытты ұйымдастыру мен өткізудің, демалыс кезінде адамның психикалық және физиологиялық күш-қуатын қалыпқа келтірудің заңдылықтарын қарастыратын, әлеуметтік ғылымдарға қатысы бар «рекреалогия» термині пайда болды» [3, 283 б.].

Демек, «бос уақыт – адамның психологиялық-физиологиялық күш-қуатын қалпына келтіруге және әлеуметтік-мәдени дамуына ерекше ықпал ететін әлеуметтік уақыттың бөлігі» - деп қарастыруға да болады.

Ресейлік ғалым Б.Трегубов бос уақытты «қажеттілік» пен «еріктіліктің» біртұтастығында диалектикалық тұрғыдан қарастырады [4, 7-15 б.]. Кез-келген адамның бос уақытының дұрыс ұйымдастырылуы (өзі және қоғам үшін. – авт.) қажеттілік, алайда бұл қажеттілік оның өз еркі мен таңдауы негізінде жүзеге асуы тиіс – деп тұжырымдайды.

Сондай-ақ бос уақыттың «еріктілігі» адамның әлеуметтік мәнді (немесе теріс) іс-әрекетпен айналысуындағы таңдау жасау мүмкіндігі ретінде түсіндірілсе, «қажеттілік» - адамның табиғи физиологиялық сұранысына сәйкес тынығуы, ұйықтауы, өзін-өзі күтуі, т.б. Яғни, алғашқысы адамның әлеуметтік қырын таныстырса, екіншісі биологиялық болмысын анықтайды. Осылайша, бос уақыт – адамның әлеуметтік-биологиялық қажеттілігі ретінде айқындалады.

Студенттердің әлеуметтік-психофизиологиялық дамудың ерекше динамикалық жағдайындағы топ болуы, олардың бос уақыттарын ұйымдастыру мәселесінде қоғамның әлеуметтік жағынан да, биологиялық қырынан да қалыптастыруын қажет етеді. Ең алдымен, ол – арнайы әлеуметтік жағдайлар ұйымдастырылған кеңістіктің болуы. Оған қажетті негізгі алғышарттар - әр студенттің әлеуметтік-биологиялық сапасына (жыныстық-жастық ерекшелігі, ұлты, тілі, денсаулығы, отбасылық-материалдық жағдайы, т.б.) жауап беретін қоғамның (аумақтың) әлеуметтік инфрақұрылымы, рухани құндылықтары, т.с.с.

Ғалым В.Свинниковтың зерттеулері бойынша: бос уақыттың «бір нәрседен бос болу» емес, «бір нәрсе үшін бос болу» екендігін айтып, оның адамның демалуы, көңіл көтеруі, физиологиялық және рухани дамуы үшін қажеттілігіне назар аударады [5, 43 б.].

Ал Л.Николовтың пікірінше, адамның физиологиялық және рухани дамуы тек бос уақыт шеңберіндегі іс-әрекетке тәуелді емес, ол еңбек және еңбекке араласуға дайындықтың қоғамдық міндетті формаларындағы процесс нәтижесінде де оңтайлы жүзеге асады [6, 162 б.].

Екі пікір өзара қарама-қайшы сипатта. Бірінде бос уақыт еңбектен тыс уақыт түрінде адамның әлеуметтік және физиологиялық дамуы үшін алғышарт болып анықталса, екіншісінде бос уақытты таңдау еріктілігі қағидасына сай, адам еңбек етуді таңдау арқылы да бос уақытын ұйымдастыра алатыны және сол арқылы да өзін рухани-физиологиялық дамытуға мүмкіндік жасайтыны айтылады.

Демек, студенттің оқудан тыс бос уақыттарында (еңбекті ерікті таңдау негізінде) қоғамдық пайдалы жұмыстарға араласу арқылы, олардың бос уақытты әлеуметтік мәнді, тиімді өткізеді, әрі әлеуметтенеді, атап айтқанда, еңбекке тәрбиеленеді; өзіндік әрекет пен өзін-өзі ұйымдастыруға бейімделеді; ұжымдық қарым-қатынасқа үйренеді; ізгілікті әрі адамгершілікті дамиды; әлеуметтік бағдарланады; азаматтық тұғырланады; саяси-экономикалық және құқықтық сауатын арттырады; кәсіби бағдарын қалыптастырып, алғашқы кәсіптік білім мен тәжірибе жинақтайды; экологиялық мәдениетін қалыптастырады; басқарушылық және ұйымдастырушылық қабілеттерін дамытады; көшбасшылық қабілетін қалыптастырады; үнемділік пен ұқыптылыққа тәрбиеленеді; әлеуметтік белсенділігі артады; әлеуметтік жауапкершілігі қалыптасады; т.с.с.

Көп жағдайда, ерікті негізде таңдалатын қоғамдық пайдалы жұмыс студенттердің әлеуметтік ортасы болып табылатын (университет жанынан немесе университеттен тыс) үйірмелер мен секцияларда, қызығушылығына байланысты клубтар мен ұйымдарда сәтті жүзеге асады.

Бос уақыт «мазмұн» – «құрылым» – «қызмет» сияқты элементтердің біртұтастығынан тұрады [34, 21 б.]. Мұндағы назар аударуды қажет ететін элемент – құрылым. Ол – бос уақыттың мазмұнының ішкі ұйымдастырылу формасы, яғни, бос уақыттағы әртүрлі іс-әрекеттердің біртұтас тұрақты арабайланысы.

Ғалым Б.Трегубовтың тұжырымы негізінде құрылымның екі түрін анықтайды: демалыс және мәнді іс-әрекетпен айналысу.

Демалыс – негізінен, мәдени қажеттіліктерді қанағаттандыруға бағытталған, қалыпқа келтіруші сипаттағы іс-әрекет түрлерінің жиынтығы. Оған түрлі демалыстар мен көңіл көтерулерді жатқызуға болады. Сондай-ақ көркемөнер мен шығармашылықпен айналысуды да осы қатарда қарастыру бар. Ал мәнді іс-әрекетпен айналысу - адамның ерікті әрі жоғары қызығушылығы негізінде жан-жақты дамуға барынша ықпал ететін (әлеуметтік-мәдени, ғылыми-техникалық, қоғамдық-саяси) іс-шаралармен айналысулары. Бұл екеуі диалектикалық арақатынаста біртұтастық сипатын сақтай отырып, бірін-бірі үйлесімді толықтырады.

Бос уақытты құраушы компоненттердің қайсысының басымдығы артса, бос уақыттың ұйымдастырылу сипаты да өзгермек. Айталық, егер құрылымның «демалыс» элементі басым болса, бос уақыт мазмұны да мәнділік сапасын төмендетеді. Сәйкесінше, «мәнді іс-әрекетпен айналысу» басымдығы мазмұны мағыналы іс-әрекеттерге толы болады.

Осы бағытта, Педагогика және психология институты, мектепке дейінгі білім беру және әлеуметтік педагогика кафедрасының жанынан құрылған «Лидер», «Мейірім» клубтары және «Айналайын» қуыршақ театрының мақсаты - теория мен практиканы сабақтастыра үйлестіру арқылы студенттердің бос уақытын тиімді пайдалану жолын меңгертеді. Студенттердің бос уақытын ұйымдастыру ісін әлеуметтік бағдарлайды және бос уақытты ұйымдастыру алаңы ретінде мәнді іс-

әрекетпен айналысуға басымдық беріп, демалыс пен көңіл көтеруді оған бағындыра отырып жүзеге асырады.

Тәрбиелеу де, білімдендіру де, дамыту да, бейімдеу мен түзету де әлеуметтік қарым-қатынас арқылы жүзеге асатындықтан, клубтың тартымдылығына, сондай-ақ шығармашылық пен бастамашылдық іс-әрекеттердің дамуына негіз болады.

Клуб жетекшілері мен кафедра оқытушыларымен бірге жасалған әлеуметтендіру жұмыстары барысында, студенттерді республикалық, қалалық, университет тарапынан жасалынып жатқан іс-шараларға қатыстыра отырып, тұлғалық дамуына, кәсіби маманның құзіреттілік дағдыларының қалыптасуына мүмкіндік жасалып, «бос уақыт» тек демалу ғана емес, рухани дамуына да бағыт бағдар беруде.

Студенттердің әлеуметтік-мәдени сұранысын қанағаттандыруда қажетті іс-әрекеттер жасалуда. Клуб жетекшілері студенттерді қаланың мәдени орталықтарына, атап айтсақ кітапханаларға, мұражайларға, театрға, қалалық спорт марафонына үнемі қатыстырып, соңғы уақытта клубтың белсенді студенттерінің басқаруымен қоғам қайраткерлерімен кездесулер, студенттерді толғандыратын түрлі дебаттар жүргізілуде.

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық унивеситеті, Педагогика және психология институты, 5В012300 - «Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» және 5В010100 – «Мектепке дейінгі оқыту және тәрбие» мамандықтарының студенттерінің толыққанды әлеуметтенуі мен тұлғалық дамуына бағытталған әр түрлі іс-шаралары, олардың әлеуметтік-мәдени және әлеуметтік-экономикалық сұраныстарын қанағаттандырып қана қоймай, азаматтық қоғамның құрамды бөлігі ретінде, олардың адамгершілік құндылықтарының калыптасуына септігін тигізетіне жүргізіліп жатқан жұмыстардың нәтижесі дәлел бола алады.

Әдебиеттер

1. *http://www.stat.kz/digital/obraz/Pages/default.aspx*
2. *Манько Ю. В., Оганян К. М. Социология молодежи: учебное пособие. - СПб.: ИД «Петрополис», 2008. - 316 с.*
3. *Кэндо Т. Досуг и популярная культура в динамике и развитии //Личность. Культура. Общество. – М, 2000. - Т. II., Вып. 1 (2). - С.283.*
4. *Трегубов Б.А. Свободное время молодежи: сущность, типология, управление. - Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета, 1991. – 152 с.*
5. *Свинников В.М. Социализм и свободное время. Право на отдых. - М., 1985. - Б.43.*
6. *Николов Л. Структуры человеческой деятельности /Пер. с болг. - М., 1984. - Б.162.*

ӘОЖ 378.147.2.811.112.2

Орынбаева У.К.
6D011900- «Шетел тілі:екі шетел тілі» мамандығының 1 курс докторанты, Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, ulserik@mail.ru

БОЛАШАҚ ШЕТЕЛ ТІЛІ МҰҒАЛІМІН ДАЙЫНДАУДАҒЫ КӘСІБИ РЕФЛЕКСИЯНЫҢ ЕРЕКШЕЛІГІ

Түйін. *Мақалада болашақ мұғалімнің кәсіби рефлексиясын педагогикалық іс-тәжірибе мәнмәтінде дамыту ерекшеліктері қарастырылады. Мақаланың мақсаты студенттерді кәсіби даярлау үрдісінде кәсіби рефлексияны қалыптастыру жағдайларын сипаттайтын тәсілдер. Автор тұлғаның рефлексиялық қабілеттерін дамыту үшін педагогикалық іс-тәжірибе кезеңінің маңыздылығын ерекше атап көрсетеді. Педагогикалық рефлексияны мұғалімнің кәсіби даму құралы ретінде қарастыру негізінде зерттеушілердің пікірлері ұсынылған. Педагогикалық рефлексия құзыреттілік құрылымы сипаттамасы шығармашылық ойлауды және жеке тұлғаның өзін-өзі дамытуын қамтамасыз ететін интегралдау механизмі ретінде берілген. Мамандарды даярлау үшін, оның кәсіби көрінісін жеке шығармашылық, ойлау және оның өзін-өзі жүзеге асыру және кәсіби шеберліктің жоғары деңгейіне жету үшін қажетті жағдай жасау болып табылатындығы айтылған. Жоғарғы білім беру процесіндегі міндеттер проблемалық деңгейлерге бағытталу керектігі көрсетілген. Осындай үдерістің нәтижесінде мұғалімнің кәсіби қызметінің құрылымында кәсіби рефлексия жүйені қалыптастыратын сипатқа ие болады және оның кәсібилігінің жеке негізіне айналады.*

Кілт сөздер: *рефлексивті құзыреттілік, кәсіби даярлау, бірлескен іс-шара, кәсіби рефлексия, оқытушылар қоғамдастығы, өзін-өзі бағалау, кәсіби іс-әрекет.*

Summary. *In the article the features of developing professional reflection of the future teacher in the context of pedagogical practice are considered. The purpose of the article is to examine the ways of professional reflexion and to formulate it in the process of professional development of students.The author points to the special significance of pedagogical practice for the development of the reflective abilities of the future teacher. The views of researchers on understanding the pedagogical reflection as a means of professional development of the teacher are presented. A description of the structure of reflexive pedagogical competence as an integrating mechanism providing creative thinking and self-development of a personality is given. Important for the training of a specialist is the development of professional reflection as a personality, thinking and conditions necessary for the teacher's creative self-realization and achieving a high level of professional mastery. And the process of learning in higher education should be focused on the task and problem levels. As a result of such process in the structure of the professional activity of the teacher reflection will acquire a system-forming character and become the personal basis of professionalism.*

Key words*: reflective competence, professional preparation, joint activity, professional reflection, teachers' community, self-assessment, professional activity.*

Резюме. *В статье рассматриваются особенности развития профессиональной рефлексии будущего учителя в контексте педагогической практики. Цель статьи - изучить профессиональную рефлексию в процессе профессионального развития студентов. Автор указывает на особую значимость периода педагогической практики для развития рефлексивных способностей личности будущего учителя. Приведены взгляды исследователей на понимание педагогической рефлексии, как средства профессионального развития педагога. Дано описание структуры рефлексивной педагогической компетентности, как интегрирующего механизма, обеспечивающего творческое мышление и саморазвитие личности. Важное значение для подготовки специалиста имеет развитие профессиональной рефлексии как свойства личности, мышления и условия, необходимого для его творческой самореализации и достижения высокого уровня профессионального мастерства. И процесс обучения в высшей школе должен быть ориентирован на проблемные уровни. В результате такого процесса в структуре профессиональной деятельности педагога, рефлексия приобретет системообразующий характер и станет личностной основой его профессионализма.*

Ключвые слова*: рефлексивная компетентность, профессиональная подготовка, совместная деятельность, профессиональная рефлексия, сообщество учителей, самооценка, профессиональная деятельность.*

Адамның бір ерекше қасиеті бар: біз өзіміз туралы өзгелердің пікірін естігіміз келіп тұрады. Сондықтан да кез келген әрекеттен кейін басқалардан «Қалай болды? Мен сырт көзге қалай болып көріндім? Қалай сөйледім (жасадым, отырдым, тұрдым, жаздым, т.б. әрекеттерді келтіруге болады)?» деп өзіміз туралы пікірін сұраймыз. Сол әрекетті бақылаған адам өз пікірін айтады, бағасын береді. Оның пікірі өзіміздің оймен сәйкес келуі немесе келмеуі де мүмкін. Алайда сырт пікір бізге білім мен әрекеттерімізді түзету, өзгерту, жақсарту мүмкіндігін береді. Олардың мұндай пікірі біз үшін рефлексия болады. Осылайша өзгелердің өзіміз туралы пікірлері бізге өзімізді тануға, ішкі «Мен»-нің қалыптасуына көмектеседі [1, 125].

Осыған орай қазіргі кезеңде педагогикалық мамандарды даярлау үрдісінде рефлексивті құзыреттілікті дамыту мәселесі өзекті болып табылады.

Мұғалім жұмысындағы рефлексияның мәні шын мәнісінде жан-жанжылықты қажет етеді.

Рефлексиялық үрдіс мұғалім кәсіби іс-әрекеттерінің барлық іс-әрекетінде яғни, студенттермен тікелей қарым-қатынас жағдайында, оқу-тәрбие қызметін жобалау, өзін-өзі талдау сатысында және өзін-өзі бағалау кезеңінде көрініс табады. Мұғалімнің өз қызметіне қатысты рефлексиялық қатынасы педагогикалық мамандықтың қызметін анықтайтын көптеген факторлармен анықталады.

Рефлексия- мұғалімнің практикалық ойлауының жалпы қасиеттері, нақты жағдаятқа қатысты білімдерін қолдануда көрінетін, қажетті қасиеті болып табылады. Күнделікті рефлексиялық шолу мұғалімге өзінің кәсіби қызметінде құзыретті болуына мүмкіндік береді.

Мұғалімнің кәсіби іс-әрекетінде рефлексияның рөлі маңызды. Өйткені, рефлексия бір ғана тәжірибеде қолданылмайды, бірақ одан шығарылған ой маңызды болып табылады.

Оның үстіне, рефлексия кәсіби тәжірибеде, кәсіби шеберлігін дамытудың кілті болып табылатын көрінісі болып табылады:

«тәжірибе + рефлексия = дамыту».

Зерттеулер көрсеткендей, мұғалімнің теориялық білімі мен оның практикалық тәжірибесінің рефлексиялық интеграциясы өзінің жеке мағынасына толы сапалы жаңа кәсіби білімге - өз қызметін реттейтін функцияны қабылдайтын жетекші идеяларды тудырады. Рефлексия басқа кәсіби қасиеттерге қатысты айқындаушы рөл атқарады, сондықтан да университеттегі оқу үдерісіндегі рефлексия өздігінен емес, мақсатты түрде қалыптасып, ұйымдастырылуы керек.

Рефлексияның екі деңгейін бөліп көрсету болады: өз оқуына («студенттің» жағдайында) және оқуды ұйымдастыру туралы («мұғалім» жағдайында).

Мұғалімнің кәсіби рефлексиясы оның тәжірибесіне, өзін-өзі талдауы, өзін-өзі реттеудің психологиялық механизмдері негізінде кәсіби өзін-өзі жетілдіру және шығармашылық өсу қабілеті, педагогикалық шеберліктің деңгейіне әсер етеді.

Кәсіби рефлексия - мұғалімнің өзін-өзі тану, өзін-өзі көрсету және студенттермен өзара әрекеттесуі, белсенділік және интерактивті деңгейде білім беру үдерісін басқару тәсілі ретінде оның кәсіби деңгейін анықтайтын бағалаудан тұрады.

Біздің ойымызша, мұғалімді оқыту тәжірибесі мен оның нақты кәсіптік қызмет арасында шоғырланған басты қайшылықтардың негізгі «түйіні» кәсіби сана болып табылады.

Қазіргі уақытта педагогикалық мамандықтарда білім беру студенттер арасында ақпараттың ауызша яғни, ғылыми және пәндік білім қалыптастыруға бағытталғандығы. Мамандарды даярлауда кәсіби іс-әрекеттің мазмұны мен болашақ педагогикалық қызмет субъектілерінің нақты практикалық қарым-қатынасына көп көңіл бөлінеді.

Бірақ студенттің педагогикалық іс-әрекетінің пәні ретінде өзін-өзі тануына, мамандық бойынша өзін-өзі анықтауына және педагогикалық қызметтің көрінісі негізінде, өз педагогикалық ұстанымын қалыптастыруға талдамалық қызметі жеткіліксіз.

Мақаланың мақсаты студенттерді кәсіби даярлау процесінде кәсіби рефлексияны қалыптастыру жағдайларын сипаттайтын тәсілдерді қарау болып табылады.

Көптеген ғалымдар, атап айтатын болсақ Анисимов О.С., Вульфов Б.З., Давыдов В.В., Зак А.З., Колошина Т.Ю., Лобанова Ю.И., Потемкин В.П., Степанов С.Ю. студенттердің кәсіби іс-әрекетін жобалау, болжау және бағдарламалау қабілетін қалыптастыруға мүмкіндік беретін рефлексияны қолдану қажеттілігін көрсетеді. Педагогикалық рефлексия оларды тек қана немен айналысатындығымен ғана емес, сонымен қатар - олар не істеп, не істей алатындығын қамтамасыз етеді.

Л.М. Перминова өз нәтижесін ескере отырып, өзін-өзі тану, оның жетістікке жетуін ескере отырып, студентке шын мәнінде өзін бағалауға, оның мүмкіндіктерін басқа адамдардың мүмкіндіктерімен байланыстыруға мүмкіндік береді деп санайды [2,36-39].

Қазіргі жағдайда студенттің алдында тұрған негізгі міндет - ғылыми және пәндік білімді алу ғана емес, олардың қаншалықты тиімді қолдану тәсілдері. Сонымен қатар, «кәсіби білім беру үрдісінде біз қалыптасқан санаға емес, өтпелі кезеңдегі, трансформацияда, дамушы, рухани өсіп келе жатқан тұлғанынң сана-сезімімен, оның дамуына және рухани еркіндікке ұмтылуына күш жұмсаймыз».

А. В. Разинаның айтуынша, бүгінгі таңда рефлексияны оқытудың бірнеше әдістері бар: жұмыс кезінде рефлексиялық ортаны құру (Степанов С.Ю.), жаттығуларға біріктірілген түрлі ойындарды пайдалану (О.С. Анисимов, Г.П. Щедровицкий), зертханалық эксперимент жағдайында жеке және интеллектуалды механизмдерді дамыту, стандартты емес, шығармашылық проблемаларды шешу арқылы (В. Зарецкий, И.И. Семенов) [3,17].

И.В. Вачковтың пайымдауынша, рефлексияны дамыту қарым-қатынаста, бірлескен іс-шараларда, имитациялық және ұйымдастыру-жаттығу ойындарында, психологиялық тренинг өткізуде,

мәселелерді ұжымдық шешуде, ұйымдастырушылық жүйедегі қарым-қатынаста жүзеге асырылуы мүмкін [4,15].

Алайда, бұл тәсілдер берілген дағдыларды жаттығу жағдайынан практикалық қызмет жағдайына көшіруге мүмкіндік бермейді және олар күрделі болғандықтан уақытты талап етеді.

Слободчиков В.И. студентті кәсіби іс-әрекетке баулуын қамтамасыз ету үшін «оқыту және кәсіби қоғамдастық» және «білім беру және кәсіптік ынтымақтастық» ретінде бірлескен іс-әрекетті жүзеге асыратын студенттер мен оқытушылардың қоғамдастықтың нақты бір түрі болуы керек дейді [5, 3-18].

Оқытушының шығармашылық дербестігін дамыту тетігін: В.И. Слободчиков: қалыптасу ортасы ұйымдастырылып, студенттердің өзіндік ерекшеліктерін ескере отырып, технологиялық қорды қалыптастыру, әдістемелік әзірлемелерді жинақтау, диагностикалық әдістемелерді, дидактикалық материалдарды, көрнекі құралдарды пайдалану бойынша жұмыстар жүргізілуде, студенттердің жеке іс-қимыл бағдарламасын жүзеге асыру кезінде олардың әрекеттерін түзету деп атап өтеді.

В.И. Слободчиков студенттердің шығармашылық қабілеті қалыптасуы үшін, студенттер қарым-қатынасқа мақсатты түрде ену, кәсіби шығармашылығын тәжірибеде кеңейту, шығармашыл мұғалімдермен бірлесе қызмет атқару қажеттілігін атап өтеді. Е.И. Исаевпен бірге кәсіби сананың болашақ мұғалімнің өзіндік санасына ауысуының үш деңгейін ажыратады: нысанды, міндетті және мәселелік.

Іс-әрекет тақырыбына бағдарланған басымдық деңгейі: тұлға өзінің барлық құрылымдық бөлігіндегі өз қызметін көрмейді, ол оны дереу жүзеге асырады. Іс-әрекетті талдау, оның жұмыс әдістерін есепке алу деп есептеледі. Іс-әрекеттегі қиындықтар тек объективті жағдайлардың сипаттамалары, яғни, сабақтың тақырыбы, аудиторияның дайындығы, оқу құралының болуы, уақыттың ресурсы сияқты түсіндіріледі. Мұғалімнің кәсіби іс-әрекеті, студенттердің даму деңгейіне байланысты.

Міндетті деңгей сыртқы жағдайлардың жиынтығы ретінде қарастырылатын мақсатқа жету нысаны болып табылады. Сана ойлау түрінде әрекет етеді, белсенділік жағдайының бейнесін қалыптастырады және ол берілген жағдаяттың мақсатына айналады. Іс-әрекеттегі қиындықтар мақсатқа жету жолын таңдауда сәтсіздікке ұшырауы мүмкін деп қарастырылады. Қиындықты жеңу - рефлексиялық ұстанымға шығу, қолданылған әдісті мәселелеу, оның өзгеруі, яғни, таңдау болып табылады.

Болашақ мұғалім өзінің кәсіби іс-әрекетінің субъектісі ретінде жұмыс істейтін мәселелік деңгей, кәсіби құндылықтарды тану құралы ретінде білім құндылықтарын іске асыру құралдарын белсенді іздеу және анықтау. Бұл деңгейдегі қиындықтар оларды іске асыру құралдарының жарамсыздығының салдары болып табылады, сондықтан субъект тек рефлексияны ғана емес, трансценденцияны да қажет етеді.

Кәсіби сана-сезімнің даму үрдісі динамикасын ғалымдар даму сатыларын анықтаудан, дамудың әр кезеңіне тән белгілерін, деңгейден деңгейге өтудің шарттары мен тетіктерінен көреді. Бұл авторлар рефлексиялық сананы дамытуға бағытталған оқу үдерісі ретінде инновациялық кешенді тәжірибе бағдарламасын әзірледі. Педагогикалық тәжірибе барысында бірлескен жұмыстың негізгі түрлері:

1. Практиканттың сабағына қатысуы және қатысушылардың сабағын талдауы.
2. Практиканттың сабағын экспеттердің талдауы. Талдауға практиканттар және әдіскердің қатысу мүмкіншілігі .
3. Басқа пән практиканттарының практикант сабағына қатынасуы және оның сабағын талдауы.
4. Мектеп мұғалімдерінің практикант сабағына қатынасуы және бірлесе талдауы.
5. Мектептегі қорытынды семинар.
6. Мәселелік семинар.
7. Қорытынды конференция.
8. Жеке сұхбат, кеңес беру.

Сабақтарға барғанда, сабақты талдау схемасы қолданылады. Сабақты талдау схемасы рефлексия принциптерін, өзара әрекеттесу әдістерін, талдауға қатысушылардың өзара қарым-қатынастары байланысын көрсететін жұмыстың даму әсерін анықтау үшін қолданылады.

Әрбір кезеңде кәсіби сана дамуының басты бағыты, біздің пікірімізше, рефлексиялық талдау әдісін игеру, қызмет нысанынан өз қызметіне дейін өзгеру және құнды семантикалық өзін-өзі анықтау механизмін қалыптастыру болып табылады.

И.Ф. Харламов, В.П. Горленко іс-тәжірибені мұғалімдерді дайындау барысында оқытудың барлық аспектілерінде объективті, жүйелік фактор ретінде қарастырады. Олар мұғалімдердің психологиялық-педагогикалық дайындығының циклдік (блок) қағидасын енгізуді ұсынды. Яғни, тақырып

дәрісте,семинарда, практикалық сабақтарда оқытылса, соңынан дискурс немесе педагогикалық ойындар, педагогикалық жағдаяттар жүргізіліп оның үлгісі дайындалып және жоба жоспары практикада қолдану ұсынылады.

Қазіргі заманғы білім беру технологиялары көбінесе пәннің рефлексиялық белсенділігіне (А.К. Маркова, Т.И. Шамова, Г.П.Щедовицкий және т.б.) бағытталған. Рефлексиялық ұстаным, ғалымдардың пікірінше, білім беру мазмұнымен оқытуда оқытудағы шығармашылық қызметтің тәжірибесін көздейтін ашық жүйе ретінде қалыптасады дейді.

Құнанбаева С.С. рефлексия, яғни өзін-өзі бағалау, кезеңінде студенттер өз алдына қойған критерийлермен салыстыра отырып, өз-өзіне баға береді және қорытындылыр шығарады, өз іс-әрекеттерінің сәтті немесе сәтсіз болуының себептерін қарастырып, тұжырымдамалар және соған байланысты болған көңіл-күйіне талдау жасайды. Сонымен қоса өзін-өзі ұйымдастыратын студенттер академиялық тапсырманы орындау барысындағы өзін-өзі ұстауын сарапқа салып, өзінің осал жақтарын жөндеу және жасаған қателерін қайталамау үшін болашаққа жоспар құрады деп атап өтеді [6, 127].

Жаңа технологиялар негізінде В.А. Адольф кәсіби құзыреттілікті қалыптастыруда басшылыққа алыну керек талаптарды тұжырымдады [7, 72-75].

П.Е. Решетников кәсіби рефлексияны қалыптастырудың ерекшеліктерін ашып көрсететін мүмкіндіктерін атап көрсетеді. Студенттер талдау үлгілерін өз іс-әрекеттерінің бағалауларына қатынасып, сол іс-әрекетке өздері қатынаса алады және диагностика жасай алу мүмкіншілігіне ие бола алады [8, 251].

Б.З. Вульфовтың ойынша, рефлексияны меңгеру нәтижесінде педагогикалық импровизацияны мақсатты түрде дайындау екі бағытта болуы мүмкін: импровизация элементтерін, педагогикалық дайындық кезінде әртүрлі академиялық пәндерді оқытуға, сондай-ақ педагогикалық импровизацияда арнайы тренингке кіргенде [9,57].

Сондай-ақ В.А. Болотов, Е.И. Исаев, В.И. Слободчиков, Н.А. Шайденко рефлексияны меңгерудің тиімді формасы ағымдағы көрініс болып табылады, оқу үдерісінде жүзеге асырылатын, және қорытынды рефлексия, логикалық немесе тақырыптық қызметтің аяқталу кезеңі деп атап көрсетеді [10,24].

В.Н. Белкин университет студенттерінің кәсіби даярлау үрдісінде кәсіби сана даму жолдарын сипаттайды. Оның ұсынған көзқарастарының мәні - әрбір студентті кәсіби даму үдерісіне қосу тәсілі яғни, білім беру және кәсіби педагогикалық қызметті рефлексиялау әдістерін меңгеру арқылы деп атап көрсетеді [11,82]. Осылайша, педагогикалық теория мен тәжірибеде кәсіптік білім беру кезеңінде кәсіби рефлексияны қалыптастыру мәселесі қарастырылды, алайда жоғарғы оқу орындарында мұғалімдердің бойында рефлексияны қалыптастырудың технологияларын дайындау мәселелері тұр.

Әдебиеттер:

1. Әлімов А.Х. Интербелсенді әдістерді жоғары оқу орындарында қолдану. Оқу құралы. 2009. - 263 бет.

2. Перминова Л.М. Содержание образования с позиции самоидентификации личности // Педагогика. 1997. №3. С. 36

3. Разина Т.В. Рефлексия в решении педагогических проблемных ситуаций // Ярославский психологический вестник. 2001. № 5.

4. Вачков И.В. Структура профессионального самосознания учителя // Школьный психолог. 2000. №3,5,13.

5. Слободчиков В.И. Выявление и категориальный анализ нормативной структуры индивидуальной деятельности //Вопросы психологии. 2000. № 2. С.3-18.

6. Құнанбаева С.С. Современное иноязычное образование: методология и теории. — Алматы: Эдельвейс,2005.-264 с.

7. Адольф В. А. Формирование профессиональной компетентности будущего учителя // Педагогика . 1998. № 1. С. 72

8. Решетников П. Е. Нетрадиционная технологическая система подготовки учителей. Рождение мастера. М. : Владос, 2000.301 с.

9. Вульфов Б.З., Харькин В.Н. Педагогика рефлексии. М.: ИЧП «Издательство Магистр», 1995. 111 с.

10. Болотов В.А., Исаев Е.И., Слободчиков В.И., Шайденко Н.А.Проектирование профессионального педагогического образования // Педагогика. 1998. №4. С. 24.

11. Белкина В.Н. Педагогическое регулирование взаимодействия детей со сверстниками. Ярославль: 2000. 160с.

Орынбекова Жұлдыз Жорабекқызы
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, 6М010100-
Мектепке дейінгі оқыту және тәрбиелеу мамандығы, nurdolores@mail.ru

СУРЕТ САЛУ АРҚЫЛЫ МЕКТЕПАЛДЫ БАЛАЛАРЫНЫҢ ТАНЫМДЫҚ ҚАБІЛЕТІН ДАМЫТУДЫҢ МАЗМҰНЫ

Түйін. *Таным - тек ойлау үрдісінің белсенділігін ғана емес, саналы әрекетті қажет етеді. Танымдық қызығушылық сол әрекеттің кеңеюіне, өрістеуіне қажетті алғышарттың бірі болып саналады. Танымдық қызығушылық баланың тұлғалық қабілетін дамытатын, өзі үшін мәнді нәрселерді таңдай білуге ықпал ететін айрықша қасиет. Сурет салу арқылы мектепалды балаларының танымдық қабілетін дамыту барысында, олардың заттар мен құбылыстардың мәнді белгілерін айқындауды, қолының қимыл үйлесімділігі мен саусақтарының ұсақ бұлшық еттерін дамытып қана қоймай, сонымен бірге ерікті зейінін, есте сақтау, көру және ойлау қабілеттерін дамытады және қағаз бетінде бағдарлау мен өз әрекетін бақылауды үйреніп, алдына қойылған міндеттерді орындау барысында тапжылмай жұмыс істеуге дағдыланады, ынтасы, талабы қалыптасады.*

Кілт сөздер: *сурет салу, таным, қабілет, танымдық қабілет, зейін.*

Резюме. *Познание требует не только активности процесса мышления, но и сознательного поведения. Познавательный интерес является одним из предварительных условий для развития и расширения этой деятельности. Познавательный интерес - это уникальная особенность, которая оказывает огромное влияние в выборе для себя значимых вещей и способствует развитию личностных качеств ребенка.*

В процессе развития познавательных способностей посредством рисования у детей дошкольного возраста немаловажное значение имеет определение значимости веществ и явлений. В этом случае, не только развивается подвижность в совместимости рук и мелких мышц пальцев, а также развивается произвольный ум, память, видение и мышление, ориентация на бумаге. Вместе с тем, ребенок учится контролировать свое поведение, формировать навыки усидчивости при выполнении поставленных задач.

Ключевые слова: *рисование, познание, способность, познавательная способность, внимание.*

Summary. *Cognition requires not only the activity of thinking process, but also the conscious behavior. Cognitive interest is one of the prerequisites for development and expansion of this activity. Cognitive interest is a unique feature that exerts a tremendous influence in the choice of important things for itself and contributes to development of child's personal qualities.*

In process of developing cognitive abilities through drawing among preschool children, it is important to determine the significance of substances and phenomena. In this case, not only mobility develops in the compatibility of hands and small muscles of fingers, but also develops arbitrary mind, memory, vision and thinking, orientation on paper. At the same time, child learns to control his behavior, to form the assiduity skills in performance of assigned tasks.

Key words: *drawing, cognition, ability, cognitive ability, attention.*

ҚР үкіметінің 2012 жылғы 23 тамыздағы № 1080 қаулысымен бекітілген мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандартында «Мектепке дейінгі оқыту мен тәрбиелеу жүйесі балалардың өмір бойына әлеуметтік табыстылық пен бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етуге қажетті физикалық, тұлғалық, зияткерлік қасиеттерін дамытуға, негізгі құзыреттіліктерін қалыптастыруға бағытталған» деп көрсетілген [1]. Осыған орай, ұйымдастырылған оқу және сурет салу әрекеті арқылы мектепалды балалардың танымдық қабілетін дамытудың мазмұны - мектепке дейінгі білім беру ұйымдарының басты бағыттарының бірі болып саналады.

Бұл мектепалды балаларының бойында оқу қызметін меңгертумен қатар, олардың танымдық қабілетін дамыту, яғни танымдық қабілет - психологиялық-педагогикалық құбылыс ретінде анықтау, бұл мектепалды даярлық кезеңіндегі балалардың тұлғалық сапасының ерекшелігіне талдау жасауға, білім беру ұйымдарының тәрбиелеу және оқыту үрдісінде оны қалыптастыру жағдайлары мен құралдарын қарастыруға мүмкіндік береді [2].

Мектепке дейінгі балалардың танымдық және шығармашылық белсенділіктерін қалыптастырудың тұлғалық негізділігін зерттеген ғалымдар: психологтар Л.С.Рубинштейн, Л.И.Божович, Л.А.Венгер, Л.С.Выготский, А.В.Запорожец, Д.Б.Эльконин, Т.Тәжібаев, М.Мұқанов, Қ.Жарықбаев және т.б.; мектепке дейінгі балалардың анатомиялық-физиологиялық, танымдық және эмоциялық-еріктік сипаттамаларында белсенділікті А.М.Леушина, А.А.Люблинская, Н.Н.Поддьяков, А.П.Усова т.б.; танымдық әрекет, жеке тұлғалық даму, белсенділікті арттыру Ш.А.Амонашвили, Т.И.Шамова, Ә.М.Мұханбетжанова; мектепке дейінгі тәрбие мәселелері жөнінде ғылыми-теориялық және әдістемелік зерттеулер Б.Б.Баймұратова, А.Меңжанова, М.С.Сәтімбекова, Ә.Әмірова А.Е.Манкеш,А.Т.Искаковат.б.; мектепке дейінгі білім беру теориясы және әдістемесі Ұ.Т.Төленова, Н.С.Сайлауова, Г.З.Таубаева, К.М.Метербаева т.б., еңбектерінде зерделенеді.

Таным заттардың адаммен практикалық байланысының мәні мен қасиеттерін ғана көрсетіп қоймай, заттардың өзара объективтік байланыстарын және заңдылықтарын қоса анықтайды.

Таным психикалық үрдістің дамуымен бірге, баланың психикалық қасиеттері қалыптаса бастайды. Осыған байланысты ойлаудың қабылдағыштық, бақылағыштық, білімге құмарлық, тапқырлық сияқты болымды жақтары да жетіле түседі.

Себебі, біріншіден, таным – адам санасында табиғат, қоғам заңдарын бейнелейтін дүниежүзілік – тарихи үрдіс. Екіншіден, таным әрекеті арқасында адам белгілі нәрсені, құбылысты біле алады. Үшіншіден, таным әрекеті жеке тұлғаның шығармашылық деңгейін көрсете алады. Яғни, танымдық қабілеттіліктің қалыптасуына қажетті фактордың бірі ретінде білім қаралса, сол білімнің одан да әрі дамуына себептесетін ынталандыру болып саналады [3].

Балалар шығармашылығын зерттеуші ғалымдар Н.П. Сакулина, В.Н. Шацкая, Е.А. Флерина еңбегінде сурет салу барысының саналылықпен жүзеге асуына тікелей ықпал ететін ең негізгі оқу мотивтерінің бірі – танымдық қабілеттің өзі, әрекет үстінде туып қалыптасатынын айтады. Демек, қабілеттің дамуы оны қажет ететін қызмет саласында және әрекетке үйрену үстінде көрінеді. Қабілеттің ойдағыдай дамуы адамда тиісті білім жүйесінің икемділік пен дағдының болуына байланысты болады.

Танымдық психикалық үрдістің дамуымен бірге баланың психикалық қасиеттері қалыптаса бастайды. Осыған байланысты ойлаудың қабылдағыштық, бақылағыштық, білімге құмарлық, тапқырлық сияқты болымды жақтары да жетіле түседі.

Мектепке дейінгі білім беру ұйымында таным үрдісі білім берушілік, тәрбиелеушілік, дамытушылық сипатта болады. Таным үрдісі тәрбиешінің басқарушылық әрі бағыттаушылық ролімен, ынтымақтастық байланыс бірлескен қызметінде іске асырылады. Психолог Л.Выготский: «Жақсы оқыту деп, баланың дамуынан ілгері жүретін, оны жетекке алатын оқытуды айтады» деп тұжырымдайды және оқу баланың өзінің танымдық белсенділігі екенін анықтайды [4].

Осы мақсатта, мектепалды балалардың танымын сурет салу арқылы дамыту барысында, әрбір тәрбиеші шәкірттерінің дүниетанымын бақылап, оған дұрыс бағыт-бағдар беріп, айналадағы өмір болмысына сай жан-жақты бүлдіршіндердің біліммен қатар, танымдылық қасиеттерін де дамытуды қолға алу қажет. Себебі, сурет салу, жапсырма, мүсін, сәнді бейнелермен шұғылдану барысында әсемдікті көріп, сезіне білуді, көркемдік талғам мен шығармашылық қабілетті дамыту маңызды.

Адамның барлық іс-әрекетін тануға ұмтылудан басталатыны белгілі. Олай болса, танымдық қызығушылық сол әрекеттің кеңеюіне, өрістеуіне қажетті алғышарттың бірі болып енеді. Сондай-ақ танымдық қызығушылықты жеке тұлғаның *тұлғалық қабілетін* дамытатын, өзі үшін мәнді нәрселерді таңдай білуге ықпал ететін айрықша қасиет деп бағалауға да болады.

Балалардың танымдық қызығушылығы - оның өзіне тән қасиеті, ол туа бітпейді, ортаны тану барысында дамып, қалыптасады. Олардың биологиялық ерекшеліктері, оның табиғи нышандары қызығушылықтың қалыптасуында белгілі роль атқарады, алайда олар шешуші және анықтаушы маңызға ие деп айтуға болмайды.

Педагогикалық үрдіс барысында адамның тек білім, білік қабілеттері қалыптасып қана қоймайды, сонымен қатар тұлғаның әлеуметтік дамуы жүзеге асады.

XVI ғасырда өмір сүрген француз ғалымы Мишель Монтень оқытудағы танымдық іс-әрекеттің маңыздылығын: «Тәрбиеші баланы бастан-ақ оның бойындағы *қабілеттерді* еркін көрсете білуін, түрлі заттардың дәмі мен олардың ерекшеліктерін ажыратуда өз бетінше іс-әрекет етуін, кейде оған жол көрсетіп, ал кейде, керісінше, өзіне іздетіп отыруын қалаймын» - ерекше атап көрсетті.

Психолог Т.Тәжібаевтың пікірінше: «қабілет іс-әрекеттің белгілі бір түрін ойдағыдай, нәтижелі орындауында көрінетін жеке қасиеті,-деп жазады [5].

Қазақстандық психологтар М.Мұқанов, Т.Тәжібаев, Ә.Алдамұратов, Қ.Жарықбаев, Х.Т.Шерьязданова, М.П.Оспанбаева, т.б. ғалымдар еңбектеріне талдау жасай отырып, мектепалды балалардың ақыл-ой белсенділіктері, баланың оқуға құштарлығы, әртүрлі нәрселерді түсінуі, кез-келген нәрсені қабылдауы, олардың мінезі мен ерік-жігерлерін қалыптастыруда педагогтардың үнемі бақылау, мадақтау мен ынталандыру әдістерін оңтайлы қолданып отыруын, төзімділік, табандылық, шешімділік, т.б. қасиеттердің ойын іс-әрекеті үстінде белсенді дамитыны, әрі жетіле түсетіндігін ғылыми әдебиеттерді саралауда көз жеткіздік.

Сурет салу барысында бала қоршаған әлемдегі нақты бар әсемдікті танып білуіне, сурет салуға деген қызығушылығы қалыптасады. Сурет салу барысында балалардың шығармашылық ынтаны игеру мүмкін болатын қабілеттерін дамытуға септігін тигізеді.

Эмоциялық тебіреніс баланың бойында белгілі бір құбылыс туралы әңгімелеп беруге және оны бейнелеу құралдары арқылы жеткізуге, көрсетуге деген қажеттіліктерін туындатады. Суретті

сала отырып, бала бақылау кезінде пайда болған эмоциялық көңіл-күйді тағы да басынан кешіреді. Ол сурет салу барысында орасан зор ләззат алады. Балада күн сайын айналасында көргендердің бәрін бейнелей беруге деген ұмтылыс пайда болады. Сурет салу, жапсырма немесе мүсін жасау, көбіне, бейнелеу өнеріне қызығушылықтың пайда болуына түрткі болады.

Тәрбиеші үлгі - суреттерді көрсету, түсіндіру арқылы балалардың шығармашылық қабілетін дамытуға орасан зор ықпал жасайды.

Заттың суретін салып, мүсінін жасау үшін оны, көріп - білу жеткіліксіз. Заттың бейнесін салу үшін оның түсінікті болуы, балада алдын ала оның түсі, формасы туралы айқын түсінігі болуы керек.

Баланың көргенін есте сақтау қабілеті сурет салу үдерісінде белсенді түрде қалыптасады. Есте сақтау қабілетінің жақсы дамуы -болмысты ойдағыдай танып-білудің қажетті шарты өйткені, есте сақтау үдерісінде білу, танып-білген заттар мен құбылыстарды қайта жаңғырту, өткен тәжірибені орнықтыру жүзеге асатындығы мәлім. Баланың сурет салуда, сәнді заттар жасауда қиялы мен бейнелерін пайдалану, оны барынша еркін бейнелей білуді игеруіне әсерін тигізеді.

Баланың қабылдауы бейненің ерекшелігіне тікелей байланысты болады. Егер бала нақты болмысты, мысалы, қарды ақ түс ретінде, шөпті тек қана жасыл, аспанды тек көгілдір түс ретінде қабылдап үйренсе, ашық күнгі қардың сан алуан түсті бейнесін, бірақ өзі шынайы өмірде көруді үйрене алмаған бейнесін қабылдап, айыра алмайды, тіпті түрлі - түсті сәуле мен көлеңкенің өзі балаға болмайтын нәрсе ретінде ерсі көрінуі мүмкін.

Балалардың сурет салу барысында, өзі ұнатқан түсті пайдалануына ерік беріледі. Тәрбиеші әрбір сабақты жан-тәнімен беріле оқытып, бала жанына әсер ететін құндылықтарды қалыптастыру міндетін жадынан бір сәт те шығармауы қажет. Оның көркемдік бағыттағы іс - әрекеттері барған сайын мәнді, әрі мағыналы бола түседі. Дегенмен, баланың зейіні мен қызығушылығы әлі де шашыраңқы, өтпелі, үстірт күйде болады. Мысалы, бала нақты бір суретті бақылау барысында, ең алдымен зейінін суреттегі оқиға желісіне, мазмұнына ғана шоғырландырады, біртіндеп суреттегі кейіпкерлерге, олардың жеке бөліктеріне назар аудара бастайды, ал эмоциялық көңіл толқуы, көп жағдайда, суреттің тұтас алғанда ұнауына немесе ұнамауына тікелей байланысты болады.

Мектепалды балаларының зейіні өте тұрақсыз, ол суретті көп уақыт қарау кезінде де шаршауы мүмкін, оның салған суретіненен гөрі, сурет салу барысы қызықтырады, ал эстетикалық талғамдарын қалыптастыру нақты бір жағдайларға тікелей байланысты болып келеді.

Сурет салу барысындағы қабілеттілік - арнайы қабілеттердің қатарына жатады. Жақсы көңіл күй кезінде, сурет салуда өзіндік арнайы қабілетінің дамуына мүмкіндік туады.

Баланың шығармашылық қабілетін қалыптастыру, ең алдымен, жеке тұлғаның табиғи мүмкіндіктеріне немесе тек жүйелі тәрбие арқасында ғана нақты қабілеттерге айнала алады. Демек, сурет салу барысында балалардың танымдық қабілет дамытудың мазмұны – олардың зейін белсенділігінің таңдаулы бағыттылығын, таным субьектісінің, ақыл-ой қабілеттерінің дамуы, адамның іс-әрекеті мен санасының деңгейін жоғарылататын эмоционалды-еріктік және ақыл-ой процесінің ерекше қорытпасы, білімді қарқынды меңгеруге әзірлік, яғни қабілет пен ұмтылыс, субьектінің қоршаған заттар мен құбылыстарға қатысты қайта құрылу іс-әрекетінің көрінуі, білім алушының өмірлік күшінің әсерлілігі, таным мақсатына жетудегі адамгершілік-еріктік іс-әрекеттерді жиюға ұмтылуы, білім беру сипатына және мазмұнына қатысты тәрбиеленуші тұлғасының айқындалуы, іс-әрекет сапасы қалыптасады.

Танымдық қабілет көп түрлі тұлғалық қатынастардың қалыптасуымен, яғни іс-әрекет кезіндегі тәрбиеші мен тәрбиеленушінің қарым-қатынасына тікелей байланысты.

Демек, бала сурет салу барысында, ақыл-ой дамуы тек белгілі бір білім көлемін ғана емес, танымдық іс-әрекет амалдары мен тәсілдерін игерумен бірге есте сақтау, ойлау қабілетінің мәні өте зор. Бұлардың бәрі қоршаған орта және өз туралы білімді меңгеруі, мінез-құлық нормаларын игеруі, білім, білік, дағдысының қалыптасуы, есте сақтау және ойлау қабілеттерімен тығыз байланысты. Сөз бен сөйлеу әрекеті ойлау құралы болып табылады. Өйткені солардың негізінде логикалық ойлау, ұғым қалыптасады.

Бес жасында бала көрнекі-әрекеттік ойлаудан көрнекі бейнелі ойлауға ауысады. Және алты жасқа қарай ауызша – логикалық ойлауға үйренуі керек. Баланың көрнекі-әрекеттік ойлауы заттармен нақты әрекеті арқылы жүзеге асады. Ол түрлі заттарды пайдалану, қоршаған ортамен, адамдармен қарым-қатынас жасау барысында білім мен тәжірибе жинақтайды. Көрнекі-бейнелі ойлау мен оған ықпал ететін көрнекі-схемалық ойлаудың мәні одан туындаған жағдайларды шешу үшін бала заттардың өзіне емес, олардың бейнесіне сүйену арқылы бейнеленеді. Ол құбылыстармен заттардың

тек жеке қасиеттерін ғана емес, неғұрлым маңызды байланыстарды, олардың арасындағы қатынастарды анықтап, схема бойынша жұмыс жасай біледі. Заттарды әр түрлі кеңістікте елестете алады, оларды ойша орындарынан ауыстыра алады.

Сурет салу барысында 6-7 жасында бала логикалық ұғымдық ойлауды, қоршаған орта, ондағы адамдардың рөлі мен орны туралы туралы түсінік неғұрлым кеңейе түседі. Тапсырмалара мазмұны қоршаған орта, қоғамдық, өмірдегі құбылыстар, олардың арасындағы байланыстар мен қатынастар, адамның әлемдегі орны, табиғат пен оның құбылыстары, өсімдіктер мен жануарлар туралы білімдерді қамтиды. Оларды орындау барысында бала заттар мен құбылыстардың мәнді белгілерін айқындауды, кейбір дерексіз ұғымдарды сипаттауды, уақыт қатынасын, себеп-салдарды, кеңістік, көлем, өлшем туралы түсініктерді игереді. Ол сөздерді еркін қолдануды, өз пікірін айтуды, оны негіздеуді, қарапайым заңдылықтарды анықтауды, салыстыруды, талдауды. Пайымдау логикасын, ойлануды үйренеді. Сөздік қоры, тіл байлығы артады, сюжеттік әңгімелер құру қабілеті дамиды.

Баланың ойлау және сөйлеу қабілетінің дамуы саусақтарының ұсақ бұлшық еттерімен, қолдарының қимыл үйлесімділігімен тығыз байланысты екеніні ескерген жөн. *Суретті жақсы салатын және әдемі жазатын балалардың байланыстырып сөйлеу және ауызша-логикалық даму деңгейлерінің жоғары болады*. Бала саусақтарының ұсақ бұлшық еттерін дамыту үшін түрлі заттарды саусақтармен теру, алуан түрлі және әр түрлі көлемдегі тығындар мен бұрандаларды бұрау, илеу, жапсыру, сурет салу, үзік сызық сияқты түрлі жаттығулар жасау кезінде, қарындашпен сурет салу мен үзік сызық сызудың мәні зор. Қоршаған орта құбылыстары, заттар туралы түсінігі тереңдеп, өз қабілет мүмкіндігін сезінеді.

Графикалық тапсырмаларды орындау барысында балаға үзік сызық сызу мен сурет салуға қойылатын талаптарды қатаң сақтау және үзік сызықты көрсетілген бағытта ғана сызуды, олардың арасында бірдей қашықтық сақтауды, сурет шегінен шығып кетпеуді мұқият сақтауға тырысады.

Бала суреттерді мұқият қарап, тапсырманы орындау кезінде өз тәжірибесін пайдаланып, бейнені толықтыра түседі. Ол жағдаяттарды қиыстырып, өз үлгісіне икемдейді. Нәтижесінде оның өзіндік ішкі позициясы, негіздей алатын пікірі туады. Баланың шығармашылық белсенділігіне қолдау көрсетіп, тіпті елеусіз деген табыстарын ескерген жөн.

Жоғарыда айтылған ғылыми тұжырымдарға сүйене отырып**,** *«сурет салу арқылы мектепалды балаларының танымдық қабілетін дамытудың мазмұны - яғни заттар мен құбылыстардың мәнді белгілерін айқындауды, қолының қимыл үйлесімділігі мен саусақтарының ұсақ бұлшық еттерін дамытумен қатар, ерікті зейінін, есте сақтау, көру және ойлау қабілеттерін дамытады және қағаз бетінде бағдарлау мен өз әрекетін бақылауды үйреніп, алдына қойылған міндеттерді орындау барысында тапжылмай жұмыс істеуге дағдыланады, ынтасы, талабы артады»* - тұжырымдаймыз.

Әдебиеттер тізімі

1. *Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты***.** *Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2016 жылғы 13 мамырдағы № 292 қаулысы. АСТАНА. 156б.*
2. *Баланың міндетті мектепалды даярлығы тұжырымдамасы.-Алматы: Қазақстан мұғалімі, 1999.*
3. *Энциклопедиялық сөздік. Астана. 2009. -400б.*
4. *Выготский Л.С. Психология искусства. Издательство. Рипол-Классик, 2017 г. -528с.*
5. *Тәжібаев Т. Жалпы психология.- Алматы: Қазақ университеті, 1993.- 238 б.*

Паридинова Ботагөз Жаппарқызы
PhD докторант, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті,
Қызылорда қаласы, e-mail: filosof.sokrat.86@mail.ru

БОЛАШАҚ МҰҒАЛІМДЕРДІҢ РУХАНИ ДҮНИЕТАНЫМЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ РУХАНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫҢ ОРНЫ

Түйін. *Көптеген зерттеулерде дүниетаным мен құндылықтарды бірге қарастыруға болады. Құндылықтар арқылы адам дүниетанымы қалыптасады. Берілген мақалада болашақ мұғалімдердің рухани дүниетанымын қалыптастырудағы рухани құндылықтардың орны қарастыралады. Зерттеу нысанына болашақ мұғалімдердің рухани дүниетанымы жатады. Зерттеудің пәні ретінде болашақ мұғалімдердің рухани дүниетанымын қалыптастырудағы рухани құндылықтар саналады.*

Түйін сөздер: *болашақ мұғалім, рухани дүниетаным, рухани құндылықтар, негізгі рухани құндылықтар.*

Резюме. *Во многих исследованиях мировоззрение и ценности можно рассматривать вместе. Через ценности формируются мировоззрения человека. В данной статье рассматриваются место духовных ценностей в формировании духовного мировоззрения будущих учителей. Объектом исследования является духовное мировоззрение будущих учителей. Предметом исследования выступают духовные ценности в формировании духовного мировоззрения будущих учителей.*

Ключевые слова: *будущий учитель, духовное мировоззрение, духовные ценности, основные духовные ценности.*

Summary. *In many researches the worldview and values can be considered together. Through values formed worldview of the person. This article considered the place of worldview values in formation spiritual worldview of future teacher. The object of research is the spiritual worldview of future teacher. The subject research of the worldview values in formation spiritual worldview of future teacher.*

Key words: *future teacher, spiritual worldview, spiritual values, basic spiritual values.*

Қоғам және оның мүшелерінің өмірінде құндылықтар ерекше орын алады. Құндылықтар бірінші кезекте адамның интегративтік қызметін жүзеге асырады. Тұлға жеке басында қалыптасқан құндылықтар негізінде өмірдегі өз таңдауын жасайды. Тұлға құрылымында негізгі орын алатын құндылықтар адамның дүниеге, өзіне, өзгелерге деген қатынасын қалыптастырып, әлеуметтік ортадағы мінез-құлық пен әрекеттерге, ұстанымдарға ықпал етеді. Дүниенің мәнін айқындау барысында адамзат қоғамында ескерілген мінез-құлық пен әрекеттер ерекше орын алады. Отандық ғылымда болашақ мұғалімдердің рухани дүниетанымы түсінігі мен оның кейбір мәселелерін тереңірек зерттеу кеңінен таралмай отыр. Сондықтан, болашақ мұғалімдердің рухани дүниетанымын қалыптастырудағы рухани құндылықтардың орнын талдаудың өзектілігі келесі себептерге байланысты.

Біріншіден, ең алғашқы көзімізге түсетін мәселе – рухани дүниетанымды нақты анықтайтын категориялық және түсініктік аппаратының болмауы, мағыналық кеңістіктің жоқтығы. Осыған байланысты рухани дүниетаным ұғымының теориялық негіздерін терең зерттеу қажеттілігі туындады.

Екіншіден, бүгінгі таңда материалды және рухани құндылықтар арасындағы үйлесімсіздік материалды дүниелердің қадір-қасиетін арттырып отыр. Қоғам мүшелері арасында ой бәсекелестігіне қарағанда, салтанат құру бойынша бәсекелестік үдеп барады. Сондықтан рухани құндылықтардың мағынасын өскелең ұрпақтың бойында қалыптастыру маңызды саналады.

Үшіншіден, зұлымдық, қылмыс жасау, тәртіпсіздік, рақымсыздық секілді т.б. қасиеттердің кең таралуы адам руханилығының төмендеуінің салдары. Бұл адам өмірінің құнсыздануына әкелуі мүмкін. Адамзат руханилығының төмендеуі оның тікелей өліміне әкелмесе де, қоғамның әлеуметтік, экономикалық, саяси және рухани салаларының күйзелісіне ықпал жасайды. Демек, болашақ мұғалімдер шәкірттердің адамзат құндылықтарына жат құбылыстардан аулақ болуды үйретуі керек.

Төртіншіден, рухани құндылықтар адамның ішкі түрткісі ретінде өз жан дүниесіндегі рухани қажеттіліктер, мүдделер, мақсат пен міндеттер, нұсқаулар мен пікірлерді біріктіреді. Адам өміріндегі құндылықтар алға қойылған міндеттер, әрекеттер мен шарттарды таңдаудың қайнар-көзі болып табылады. Құндылықтар адамның ойы, әрекеті мен ішкі рухани өмірін жүйелендіретін құбылыс. Сондықтан адамзат баласының рухани және адамгершілік қағидалары әрекетке қарағанда, құндылық бағдарларына жақын секілді.

Бесіншіден, адам құндылықтары тек жеке индивидтің ғана емес, бүкіл адамзат баласы әрекеттерінің негізі болып табылатындықтан әлеуметтік және гуманитарлық ғылымдар салаларында терең зерттелуде. Құндылықтар тұлға дүниетанымының қалыптасуына ықпал жасайтындықтан

мәселе педагогика және психология ғылымдарында да өзекті. Сол себепті болашақ мұғалімдердің рухани дүниетанымын қалыптастырудағы рухани құндылықтардың орны ерекше.

Рухани дүниетаным ұғымымен қатар, ғылымда адам руханияты, руханилығы түсінігі де бар. Руханият өзін-өзі тану арқылы пайда болатын адамның бірегей тұлғалық тәжірибесі. Руханилық арқылы адам өзінің дара біржақты ой-пікірлерінен арылып, тұлғалық құндылықтарын арттырады. Руханият адам өмірін табиғи тіршіліктен ажырату арқылы өміріне әлеуметтік сипат беретін құбылыс. Адам өз рухани байлығын қолдануына байланысты оның өмір сүруі мен келешегі айқындалады. Сондықтан адам руханилығы өзін-өзі тануға, өмірдің мәнін түсінуге көмектеседі.

Біздің түсінігіміздегі адам рухы мен руханияты позитивті руханилық (шынайы, әділ) пен негативті руханилыққа (бояма немесе рухсыздық) бөлуді көздейді. Позитивті руханилық рухтың жақсылық пен сүйіспеншілік, асқақтық пен әсемдік, ар-ұждан мен қайырымдылық, білім мен сенімді аңсау, адамдармен бейбітшілікті сақтау, табиғатқа лайықты ілтипат қатынаста болу сынды идеялар мен сезімдерді қамтиды. Руханиятқа білім мен/немесе сенім, мәдениеттің зайырлы мен/немесе діни жүйешіктері жеке иелік ете алмайды. Шығармашылық ұмтылыстарда негативтілікті жеңу және позитивті руханилықты бекіту өзара әрекеттер арқылы жүзеге асады [1]. Руханият шығармашылық ұмтылыстармен байланысты болғандықтан болашақ мұғалімнен көп оқу талап етіледі. Бұл ізденістер рухани бай тұлғаны тәрбиелеуге көмек береді.

Философия ғылымдарының докторы, профессор А.С. Панарин өз еңбегінде ұжымның мүддесімен санаспайтын, ұжымнан оңашаланатын, жекеленетін заманауи адамды былайша сипаттайды: «шынайылықпен қақтығысқа шыдау үшін өте нәзік және жүйкесі тозған, «мәңгілік балалық шақ» виртуалды-наркотиктік әлеміне көшуді немесе «бәрі рұқсат етілетін» супермен философиясын ұстануды көздейді. Шын мәнісінде осы супермендер адамзат қоғамында жөн сілтеушілер болса, соңғысы нео пұтқа табынушы, милитаристік, фашистік келбет иеленеді» [2].

Ғалымның бұл тұжырымымен келісе отырып, қоғамда туындап отырған көптеген ахуалдарды баяндауымызға болады. Бүгінде жас ұрпақ қиялға берілген және психологиялық жағынан қызбалыққа көп салынады. Мұндай жағдайдың қалыптасуына көптеген факторлар әсер етеді: қоршаған ортадағы экология, азық-түліктерде консерванттар мен жасанды қоспалардың болуы, шамадан тыс ақпарат және т.б. Ата-аналардың бала тәрбиесіне немқұрайлы қарауы, негізсіз баланы еркелетіп өсіруі, әке-шеше арасындағы жеке қатынастардың аздығы, виртуалды шынайылықтың қалыптасуы секілді мәселелер де назардан тыс қалмауы керек. Мұндай қателіктерге жол берілсе, қоғамдық дамуымыз тежеледі. Ең қиыны – балалар суициды өрши түседі. Сондықтан болашақ мұғалімдер ата-аналармен үнемі байланыс орнату арқылы оның психологиялық ерекшеліктері мен ауытқулары жөнінде әңгімелесіп отыруы қажет деп ойлаймыз. Сонымен қатар, қоғам мүшелерінің барлығы өз рухани дүниетанымы мен құндылықтарын арттырып отыруға талпынуы керек.

Ресейлік ғалым И.Н. Степанова өз еңбектерінің бірінде адамның рухани болмысын сипаттайтын адам әрекетінің келесі бағыттарын көрсетеді:

1. Адамның трансценденттік әрекеті негізінде орналасқан руханилық көрінісінің тегіс қамтылуы. Ол өзіне ішкі және сыртқы дүниеге бағытталған рационалды және эмоционалды-аффективті жақтары, гносеологиялық когнитивті жақтары мен құндылықты-мотивациялық тұстарын енгізеді.

2. Руханилық – бұл материалды-заттай мазмұнды қатыстырмай дүниені ізгілікті игерудің қорытындысы. Руханият абсолютті сыйымдылық, әмбебап алғырлық пен жаңаны туғызу қабілетіне ие. Демек, материалды, оның ішінде жалпылама адамды, қоғамды және табиғатты дамытуды қамтамасыз етеді.

3. Руханилық – адамның субъективті әлемінің негізі. Руханилықтың өзі ішкі, жеке өмірді бар етеді және ол имманентті кеңістік пен адам болмысы кезеңінде көрінеді.

4. Рухани сала адамның әлеумет пен әлемге қатынасының негізі ретінде. Адамның әлемге қатынасы – бұл екі түрлі түбегейлі шамалардың қатынасы: адамның түбегейлі сыртқы субъективтіліктен бүтіндей айырылған кіршіксіз субъективті келбеті мен дүниесі. Бұл тұжырым адам мен қоғам арасындағы түрлі сапалылықпен байланысты әлдебір күрделі кедергіні аңғартады.

5. Рухани сала адам болмысының детерминантты-императивті компоненті ретінде. Адам болмысы – бұл тіршілік ету және осы тіршілікті жай ғана қайта өсіру емес. Адам өмірі іс жүзіндегі шынайылықта әрекет ету, ену, оны өзгерту, құру болуы мүмкін. Бірақ, адам өмірі шынында әрекет ету, құру болса, осы әрекетті басқару, оны бағыттау, ұйымдастыру, түзеуді қандай күш жүзеге асырады деген сұрақ туады. Мұндай күш ретінде адамның рухани болмысы саналады. Рухани болмыс негізінде сана, ойлау және рухани құндылықтар қалыптасады [3]. Демек, түсінік күрделі ұғымдар

қатарына жатады. Адамның ішкі дүниесіндегі ахуал сыртқа ой-пікірлері мен көзқарастары арқылы шығады.

Егер біз рухани дүниетанымды жиынтықталатын жүйешік деп қарасақ, бұл құбылысқа қоршаған ортадағы түрлі факторлар ықпал жасайды. Жүйешікке адамның әрекетінен бастап, түрлі рухани ізденістер, алған білімі әсер етеді. Оның ішінде адамзат құндылықтарының орны да ерекше. Ғылыми әдебиеттерді талқылау барысында байқағанымыз, көптеген еңбектерде негізгі рухани құндылықтар қатарына жатады: жақсылық, әсемдік, ақиқат, өнер, шығармашылық, сүйіспеншілік. Аталмыш рухани құндылықтар жиынтығы адамның рухани дүниетанымына әсер ету барысында ішкі жеке өңдеулерден өтеді. Бұл өз кезегінде сана мен ойлау қабілеті арқылы рухани дүниетанымды қалыптастырады. Түрлі факторлар арқылы пайда болатын рухани дүниетаным болашақ мұғалімдердің көзқарастары мен пікірлерінде көрініс табады.

Зерттеу жұмысында негізгі рухани құндылықтар қатарына жататын құбылыстарға қысқаша тоқталсақ. Жақсылық жағымды адамгершілік құндылықтары ретінде сипатталатын моральдық сананың жалпы түсінігі, этика категориясы. Қоғам бұрыннан жақсылық жасайтын адамдарды құрмет тұтады, ерекше ішкі сыйластықпен қарайды. Әрбір жақсылықтың астарында адал ниеттілік, басқалар үшін өзінің пайдасынан бас тартуға дейін баратын қамқорлық жатыр. Сондықтан жақсылықты әрбір тұлғаның ішкі қажеттілігі деп айтуымызға болады.

Әсемдікті эстетикалық ләззат алуға бағытталған, заттардың үйлесім табуы арқылы қалыптасатын сұлулыққа деген көзқарастар жүйесі деп түсінеміз. Әсемдік мәдениеттің маңызды белгілерінің бірі болып табылады. Ол табиғатта, адамның өзінде, адамзат қатынастарында, жалпы айтқанда қоршаған ортаның барлық құбылыстарында көрініс табады. Әсемдік рухани құндылық ретінде шығармащылық туындысының дүниеге келуіне шабыт береді.

Ақиқат материалды затқа қатынастардың танымдық сипатын беретін құбылыс. Адам көзқарасы бұйым немесе құбылысқа сәйкес келетін болса, ақиқаттылықты қамтамасыз етеді. Өзін-өзі тану мен қоршаған ортаны түсіну адамның жаратылыстық ұмтылысы болып табылады. Ақиқат рухани құндылық ретінде адамзат баласына көптеген ұғымдарды түсіндіре алады. Ақиқат арқылы адамдар өз әрекеттерінің дұрыстығы мен бұрыстығын салыстыруға мүмкіндігі бар.

Өнер ішкі және сыртқы көріністер арқылы шынайылықты көркемдік бейнелеу көмегімен мағынасын түсіндіру болып табылады. Бұл танымның бір тәсілі ретінде дүние көрінісін түйсінуді жүзеге асырады. Ол рухани құндылық ретінде адамның әсемдік пен сұлулыққа дағдылануын, сезімталдық пен зеректікке тәрбиелейді. Сонымен бірге, адамды рухани байытып, өміріне жаңа қызығушылықтар туындатып, қосымша рухани қуат беретіндігін де айта кеткеніміз жөн.

Шығармашылық жаңа материалды және рухани құндылықтар туындататын адамзат әрекетінің процесі. Шығармашылық рухани құндылық ретінде адамның жаңа көркемдік бейнелерді жасауға түрткі болады. Ол адамның психикалық белсенділігін арттыру арқылы тұлғаның құндылық түсініктерін дамытуға септігін тигізеді.

Сүйіспеншілік адамзат баласына ғана тән сезім. Ол белгілі бір адамға, нысанға терең құштарлық пен ұмтылушылықты білдіреді. Адамның шексіз таңдауы сезімі ретінде ол бақыттың маңызды жеке қозғаушы күші болып табылады. Адам өмірінің жоғары рухани құндылығы болғандықтан, тіршілікті сүйіспеншіліксіз елестету мүмкін емес. Сүйіспеншіліктің денелік, рухани, аналық, достық секілді т.б. түрлерін айтуымызға болады.

Демек, жоғары оқу орындары болашақ мұғалімдерге білім беру және тәрбиелеу барысында осы негізгі рухани құндылықтарды бойларына сіңдіруі қажет. Өз кезегінде рухани құндылықтар арқылы қалыптасқан рухани дүниетаным өскелең ұрпақтың қоғам құндылықтарына бейімделуін жүзеге асырады.

Бүгінде ақпараттық-технологиялық процестердің қарқынды дамуына байланысты құндылық бағдарларының жоғалуы қаупі туындады. Нәтижесінде тұлғаның құзіреттілігі мен кәсібилігі дағдарысы қалыптасты. Білімнің технократизм, прагматизм, глобализммен трансформациялануы білімнің тарихи дәстүрлерімен сәйкес келмейді. Сондықтан құндылық жүйелерін қалыптастыру адамның субъективтілік, жалпылылық, жауапкершілік дағдыларының қалыптасуына ықпал етеді және білім мен мәдениет арасындағы алшақтықты еңсереді [4].

Бұл тұста отандық ғалымдар арасында рухани құндылықтарды мәдениет түсінігімен байланыстырып зерттеген жұмыстар кездесетіндігін айта кеткеніміз жөн. Мәселен, мына зерттеу жұмысында мәдениет тұлға дамуындағы маңызды фактор ретінде сипатталады: «Мәдениет қоғам құрған және оның нақты деңгейін сипаттайтын материалды және рухани құндылықтардың жиынтығы. Мұнда мәдениет материалды және рухани болып ажыратылады. Ал, өте тар мағынада термин рухани мәдениет ұғымына қатысты. З. Фрейд бойынша мәдениет – бұл біздің өмірімізді

жануарлар өмірінен ажырататын және табиғаттан сақтау мақсаты мен өзара қатынастарды реттейтін табыстар мен институцияның жалпы жиынтығы. Мәдениет пен еңбек арқасында адам жануарлар әлемінен бөлінді. Мәдениет – бұл рухани және материалдық құндылықтар құруға бағытталған, арман-мұраттар, құндылықтар, мінез-құлық нормалары және т.б. жүйелері нәтиже болып табылатын адам әрекетінің өзіне тән тәсілі. Әлеуметтену процесінде оны игеру адамның әлеуметтік қалыптасуы мен дамуы, оның рухани әлемін қамтиды» [5]. Адамзатқа өмірді Жаратушы беретіндігі дәлелдеуді қажет етпейтін қағида. Өз кезегінде мәдениетті адам қалыптастырады. Қоғам мүшелері қалыптастырған мәдениет шеңберінде рухани құндылықтар айқындалады. Болашақ мұғалімдердің рухани мәдениетін өзіне тән дүниетанымы деп түсінуімізге болады.

Мына пікірде назардан тыс қалмауы керек деп ойлаймыз: «Адам өмірлік іс-әрекетінің мақсатты бағытталған аспектілері мазмұны жалпы адамзаттық құндылықтарды ұғыну, мойындау үшін тұлғаны белсендірумен анықталады. Осылайша, адамзат жасаған материалдық және рухани құндылықтар шеңберінде қимыл жасайды, яғни белгілі бір мәдениет құрамында болады. Мұнда ол әрі мәдени ықпалдар объектісі, әрі құндылық тудырушы субъект ретінде белгіленеді» [6]. Демек, болашақ мұғалімдер өз қызметінде адамзат жасаған рухани құндылықтар бойынша әрекет жасауға ұмтылуы тиіс.

Теориялық материалдарға талдау жасай отырып мәселе бойынша мынадай ой тұжырымын жасауға болады:

1. Болашақ мұғалімдердің рухани дүниетанымы мен рухани құндылықтар жүйесі олардың дүниеге деген көзқарастары мен қатынастарының негізі. Құндылықтарды адамның материалды және рухани игіліктерді әлеуметтік таңдауы деп есептесек, рухани құндылықтар болашақ мұғалімдердің рухани дүниетанымын қалыптастыратын қажеттіліктердің бірі деп түсінеміз.

2. Болашақ мұғалімдердің рухани дүниетанымы мен рухани құндылықтары қоғамның тұрақтылығы мен тұлғаның тұтастығын қалыптастыру жолында қызмет жасайды. Руханият әлеуметтік қоғам құруда маңызды рөл атқарады. Ұстаздардың білім беру процесінде өз рухани байлығын тиімді және мақсатты пайдалануы шәкірттерінің рухани дүниетанымын арттырудың кепілі саналады.

3. Адам руханияты адамзат ойларының, сезім мен сенімдердің байлығы. Руханилық алдыңғы қатарлы, мәдениетті тұлғаның игілігі. Мұндай адамдар бойында ғылым мен білім жетістіктері, жоғары мәдениеттілік көрініс табатын кең ой-өріс болады. Әрине, білімді және рухани бай адамдар әр түрлі ұғым. Дегенмен адам бойындағы білімділік пен руханилықтың дамуы рухани дүниетанымды арттыратындығы анық. Бұл белгі болашақ мұғалімдердің бойында табылуы тиіс деп ойлаймыз.

4. Негізгі рухани құндылықтар қатарындағы жақсылық, әсемдік, ақиқат, өнер, шығармашылық, сүйіспеншілік шын мәнісінде өзара байланысты және бірін-бірі толықтырып отырады. Болашақ мұғалімдердің аталмыш негізгі құндылықтарға ұмтылуы және осы жолдағы ізденістері рухани дүниетанымды қалыптастырудағы ерекше орнын танытады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Дик П., Мусийчук М. Философская духовность в развитии личности // Философия Казахстана в пространстве мировой философской мысли: история, современность, перспективы. 25 лет независимости Казахстана в философско-политологическом измерении: материалы Международного форума философов и политологов, II Казахстанского философского Конгресса. - Алматы, 2016. - С. 83-84.

2. Панарин А.С. Стратегическая нестабильность в XXI веке. – М.: Экспо-Алгоритм, 2004. – С. 546-547.

3. Степанова И.Н. Духовнось как качество личности и проблема ее воспитания. - Курган: КГУ, 2004. с.96.

4. Балабай С. Прагматизм современного образования и поиск новой системы ценностей // Власть. – 2013. - №4. - С. 114.

5. Альмухамбетова Б.Ж., Кенжебаева Э. Влияние социально-экономических факторов региона на развитие личности // Наука и жизнь Казахстана. – 2017. – №6 (50). – С. 229.

6. Нағымжанова К.М., Танирбергенова А.Ш. Жасөпірімдер арасындағы тұлғалық қақтығыстардың алдын алуға бағытталған тәжірибелік жұмыстар // Қазақстанның ғылымы мен өмірі. – 2017. - №6 (50). -98б.

Салғараева Гүлназ Ибрагимқызы
тех.ғ.к., профессор, gulnaz_sal@mail.ru

Маханова Айгуль Сейсенбаевна
оқытушы, ai.aman.19@mail.ru

Сейтбекова Нұрнұр Түймебековна
магистрант, seytbekova.nurnur@mail.ru

СТУДЕНТТЕРДІҢ ЗЕРТТЕУШІЛІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ БАҒЫТТАРЫ

Түйін. *Педагогикалық білім беру жүйесінде жүзеге асырылып жатқан студенттердің құзіреттіліктерін қалыптастырудағы түрлі әдістер бір жағынан анықталмаған кәсіби жағдаяттарда қалай әрекет ету керектігіне үйретер болса, екінші жағынан оқу мақсаттарына қол жеткізуде заманауи ақпараттық технологияларды қолдану біліктерін қалыптастырады. Өмірлік және кәсіби мәселелерді шешу қабілетінің болуы көп жағдайда тұлғалық қасиеттерден тәуелді болады, олардың жиынтығы өз кезегінде білім алушылардың зерттеушілік құзыреттіліктерін дамытуды қамтамасыз етеді. Бұл көріністер оқытушы мен студент арасындағы қарым-қатынас жүйесіне қатысты оқыту модельдерін сапалы жағынан өзгертер болса, басқа қырынан қарағанда оқыту үдерісін ұйымдастыру формасын да өзгертуге себеп болады. Мұндай жағдайда оқыту нысаны болып саналатын студент оның субъектісі, ал оқытушы – оқыту үдерісін ұйымдастырушы болып өзгереді.*

Түйін сөздер: *зерттеушілік құзіреттілік, қалыптастыру, білім алушы, педагогикалық білім беру жүйесі, оқыту мақсаттары.*

Резюме. *Реализуемый в педагогическом образовании компетентностный подход в качестве результата обучения студентов предполагает, с одной стороны, способность действовать в профессиональных ситуациях неопределенности, а с другой - умение использовать современные информационные технологии для реализации образовательных целей. Способность решать жизненные и профессиональные проблемы во многом зависит от личностных качеств, совокупность которых обеспечивает развитие исследовательских компетенций обучающихся. Одновременно наблюдается качественное изменение модели обучения, с одной стороны, касающееся системы взаимоотношений преподавателей и студентов, а с другой - формы организации учебного процесса. Студент, находящийся ранее в позиции объекта обучения, становится его субъектом, а преподаватель - организатором образовательного процесса.*

Ключевые слова: *исследовательские компетенций, формирование, обучающий, педагогическое образование, цели обучения.*

Summary. *The competency approach implemented in pedagogical education as a result of students' training assumes, on the one hand, the ability to act in professional situations of uncertainty, and on the other hand, the ability to use modern information technologies for the realization of educational goals. The ability to solve life and professional problems largely depends on personal qualities, the totality of which ensures the development of research competencies of students. At the same time, there is a qualitative change in the learning model, on the one hand, concerning the system of relationships between teachers and students, and on the other, forms of organization of the educational process. A student who is earlier in the position of an object of learning becomes to subject, and the teacher - organizer of the educational process.*

Keywords: *research competence, formation, teaching, pedagogical education, learning objectives.*

Студенттердің зерттеушілік құзыреттіліктерін қалыптастыру бағыттарын қарастыру барысында студенттердің зерттеушілік қабілеттерінің қалыптасқандығының көрсеткіші, деңгейлері, критерийлеріне салыстырмалы талдау жасаудан бастағанды жөн көрдік. Біздер «құзыреттілікті қалыптастыру» мен «құзырлықты қалыптастыру» сөз тіркестері арасында айтарлықтай өзгеріс жоқ деп ойлаймыз, себебі құзыреттіліктерді сәйкес пәндік облыста қалыптастыра отырып студент құзыретті тұлғаға айналады. Көптеген зерттеулерде зерттеушілік құзыреттіліктер дамыту мәселесі білім алушылардың бойында қалыптастыру бойынша мақсатқа бағытталған кезеңдік «зерттеушілік іс-әрекетінің мақсатты дағдылары мен біліктерін дамыту үдерісі» негізінде жүзеге асырылады. Мұнда білім алушының зерттеушілік құзыреттілігін қалыптастыру үдерісі «ішкі тұлғалық даму көзінің» құрамы арқылы жүзеге асырылады деп саналады. Студенттердің зерттеушілік құзыреттіліктерінің қалыптасуын пропедевтикалық, дайындық, негізгі деп үш кезеңге бөлуге болады. Одан басқа оқу (ұйымдастырушылық-дайындық кезең), оқу-зерттеушілік (технологиялық) және зерттеушілік іс-әрекет (қорытынды кезең) деп бөлек қарастыруға да болады [1]. Көрсетілген нұсқалардан бөлек тағы да төрт кезеңді бөліп қарастыратан болсақ, оларға төмендегілер жатады:

- Мақсат қою;

- Білім беру мазмұнын жаңарту;
- Зерттеушілік іс-әрекетті жүзеге асыру;
- Зерттеу іс-әрекеті нәтижесін талдау кезеңі.

Зерттеушілік құзыреттілікті қалыптастыру мақсатында дидактикалық микробірліктерді бөліп қарастырады, олар зерттеушілік құзыреттіліктерінің нақты қалыптасу кезеңдерімен байланыспаған, мысалы, тақырыптың тезаурусын құру білігі, іздеу сұраныстарын құру, материалды жылдам оқуды жүзеге асыру, маңызды және екінші орындағы ақпараттарды ажырата білу және т.б.

Зерттеушілік құзыреттіліктің қалыптасу кезеңдерінің салыстырмалы талдауы 1-кестеде келтірілген.

Кесте 1. Зерттеушілік құзыреттіліктің қалыптасу кезеңдері

1 кезең	2 кезең	3 кезең
Пропедевтикалық (бастапқы)	Дайындық	Негізгі (шығармашылық)
Ұйымдастырушылық-дайындық	Технологиялық	Қорытынды
Дайындық	Түрлендіру	Өзін-өзі дамыту
Мотивациялық-бағытталған	Іс-әрекеттік -амалдық	Бақылау-бағалау
Өзін-өзі анықтау	Өзі-өзіне айту	Өзін-өзі жетілдіру

Кестеден көріп отырғанымыздай, мазмұны мен атаулары жағынан ұқсас зерттеушілік құзыреттіліктің қалыптасудың қалыптасудың 3 кезеңі бөліп көрсетілген. Зерттеушілік құзіреттілік қалыптастырудың бірінші кезеңі дайындық рөлін атқарады және олар оқу іс-әрекетімен байланысқан. Екіншісі, технологиялық, студенттердің оқу-зерттеу іс-әрекетімен байланысты. Үшіншісі, қорытынды, өзін-өзі жетілдіру кезеңі, ол ғылыми зерттеушілік, шығармашылық сенімді студенттердің іс-әрекетімен сипатталады. Ғалымдар зерттеушілік құзыреттілікті қалыптастыру үдерісінде есте сақтауға қажетті кейбір педагогикалық шарттарға қатысты әртүрлі түрлерін бөліп көрсетеді [2]. Атап айтқанда:

1. *Мотивациялық орта өзгерісі мазмұндық белгісі бойынша:*

- Педагогикалық үдерістің мотивациялық ортасын түрлендіруге бағытталуы;

2. *Оқытушылар мен студенттердің тиімді қарым-қатынасы мазмұндық белгісі бойынша:*

- Оқытушылар мен студенттердің қарым-қатынасын ұйымдастыру тұлғалық бағытталған қағидаларға негізделеді. Оқытушы іс-әрекетінің интеграциясы;
- Оқытушылар мен студенттердің тиімді қарым-қатынасы зерттеушілік іс-әрекеттің жеке траекториясын белсендіру құрамы болып табылады.

3. *Зерттеу ортасын құру мазмұндық белгісі бойынша:*

- Зерттеушілік дамытушы ортасын құру. Зерттеу іс-әрекетінің субъективті тәжірибелерін дамытуға тиімді шарттар туғызу;
- Студенттің ғылыми қоғамының жұмысын қамтамасыз ету. Оқытудың проблемалық, ойындық, пікір-таластық әдістерін қолдану
- Студенттерді зерттеушілік іс-әрекетті жасау мен жүзеге асыру үдерісіне тарту. Зерттеушілік сипаттағы түрлі қиындық деңгейінде міндеттерді қолдану. Модернизацияны қолдану;
- Студентті зерттеушінің белсенді позициясына ауыстыру, ол танымдық іс-әрекеттің әмбебап әдістеріне ие болу керек. Зерттеушілік құзыреттіліктің сыни талдауы, тұлғалық маңызды мазмұнын құруға үйрету
- Шағын топтарда қарым-қатынас жасау. ЗҚ мінездерінің мүшелерін студенттер арқылы анықтап, оларды жариялау. Математикалық, арнайы және ақпараттық білімдердің мазмұнының ақпараттық толықтылығы

4. *Зерттеушілік құзыреттіліктің кезеңдік дамуы мазмұндық белгісі бойынша;*
5. *Басқа педагогикалық шарттар мазмұндық белгісі бойынша:*

- Педагогикалық үдерістің гуманизациясы
- Зерттеушілік құзыреттіліктің қалыптасу деңгейін анықтау
- Педагогикалық үдерістік тепе-теңдік жүйе түрі ретінде қарастыру. Студенттердің өзіндік жұмысын максималды есепке алу

- Білім беру мазмұнының бастысы оқушылардың ЗҚ-нің қалыптасуы үшін болашақ инженерлерді зерттеу жобасына қосу.

Ары қарай түрлі зерттеушілік құзіреттіліктің қалыптасу көрсеткіштерін қарастыратын боламыз.

Зерттеушілік құзыреттілік мақсаттары мен мотивтерінің жиынтығының қалыптасуы көрсеткіші бойынша:

- Зерттеушілік құзыреттіліктің тиімді мотивтерінің ашықтылық, айқындылық дәрежесі
- Зерттеушілер оқу іс-әрекетіне мотивациялық дайындығының қалыптасуының дәрежесі;
- Талап ету көрсеткіші;

Эмоционалды-психологиялық сипаттама көрсеткіші бойынша:

- Құзыреттілікке қатысты мазмұны мен нәтижесінің қатынасы; жұмыстағы сенімділік дәрежесі;

- Тұлғалық көрсеткіш;

Зерттеушілік құзыреттілікті жүзеге асырудың білімдер жүйесінің бар болуы көрсеткіші бойынша:

- Зерттеушілік құзыреттіліктің когнитивті негізі ретінде білімнің қалыптасқандығының дәрежесі;

Нақты зерттеушілік міндеттердің тәжірибесі мен меңгерілген әдістері көрсеткіші бойынша:

- Зерттеу біліктерінің қалыптасу деңгейі;
- Зерттеу біліктерінің қалыптасу деңгейі;
- Іс-әрекеттік көрсеткіш;

ЗҚ мақсаттары мен міндеттерінің жиынтығының құрылымдылығы көрсеткіші бойынша:

- ЗҚ позитивті мотивация;
- Мақсат қою;
- ЗҚ дамыту қажеттілігінін сезіну;

Эмоционалды-психологиялық сипаттама көрсеткіші бойынша:

- Ғылыми ақпарат көздерімен жұмысқа қызығушылықтың тұрақтылығы;
- Зерттеу мәселелерін іздеу мен шешудегі белсенділік

*Зерттеушілік іс-әрекетті жүзеге асыруға қажетті меңгерілген әдістер мен тәжірибелер көрсеткіші бойынша***:**

- Зерттеу біліктерін қалыптастыруға қажетті білім беру негізінің болуы

Нақты зерттеу міндеттерін шешудің меңгерілген әдістері мен тәжірибесі көрсеткіші бойынша:

- Зерттеу іс-әрекетінің кезеңдерін танымдық және рационалды тұрғыдан сезіну;
- Мақсат қоя білу;
- зерттеу іс-әрекетінің нәтижелерін үйрену, талдау, болжау біліктерін қалыптастыру [3].

Оқытудың жаңа ақпараттық технологияларын тиімді қолдану арқылы студенттердің зерттеушілік құзіреттіліктерін қалыптастыруды қамтамасыз ету түрлі ақпарат көздерімен жұмыс істей алу, талдай алу, қажеттісін таңдап ала алу секілді кешенді мәселелерді шешуге өз септігін тигізген болар еді.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. *Л.Ш.Абдулова Формирование исследовательской компетентности студентов колледжа на основе синергетического подхода [Текст] :автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08/ Абдулова Людмила Шунгаевна. - Астрахань, 2009 - 23 с.*
2. *Г.А.Асқарова, Н.Сейтбекова. «Зерттеушілік құзыреттілік» түсінігінің құндылығын психологиялық-педагогикалық талдау. Қазмемқызпу Хабаршысы, Физика-математика сериясы, №13. 2017 - 303-305 бб.*
3. *Г.И.Салғараева, Н.Сейтбекова. Болашақ педагогтарды кәсіби дайындауда қолданылатын ақпараттық-коммуникациялық білім беру ортасы. «Математикалық және компьютерлік модельдеу мәселелері мен жаратылыстану пәндерін оқытудың заманауи технологиялары» атты Республикалық ғылыми-практикалық конференция.-Алматы, 2017. 378-381 бб.*

Sarybayeva Aliya Khozhankyzy
c.p.s, Associate Professor, alya_sar65@mail.ru

Jalalova Ikbal
1st year master student of Hodja Ahmet Yassawi International
Kazakh-Turkish university, iq_lady@mail.ru

TEACHING METHODS IN THE STUDY OF PHYSICS AT SCHOOL IN ENGLISH LANGUAGE

Түйін. *Мақалада CLIL (Content and Language Integrated Learning) технологиясы негізінде мектеп физика курсын ағылышын тілінде оқыту қарастырылады. Ағылшын тілінде «Үйкеліс. Техникадағы үйкелістің маңызы» тақырыбындағы сабақтың күнтізбелік-тақырыптық жоспары ұсынылады.*

Кілт сөздер: *CLIL технологиясы, үйкеліс, мектеп физика курсы*

Резюме. *В статье рассматривается обучение школьного курса физики на английском языке на основе технологии CLIL (Content and Language Integrated Learning). Предложен календарно-поурочный план урока на английском языке на тему «Трение. Важность терния в технике».*

Ключевые слова: *технология CLIL, трение, школьный курс физики*

Summary*. The article deals with the teaching of the school course of physics in English based on the CLIL (Content and Language Integrated Learning) technology. A calendar-lesson lesson plan is proposed in English on the subject of «Friction. Take into account the movement of friction on technics»*

Keywords: *CLIL technology, friction, school physics course*

To date, the education system in the Republic of Kazakhstan, including the improvement of secondary education, provides large-scale events.

"For 2016-2019, the state program for the development of science and education in the Republic of Kazakhstan" is one of the main objectives of updating the content of general secondary education [1]. Competent-oriented models of learning that create the conditions for learning, which requires the development and implementation of a program for the development of the education system, gradually pass through. One such program is the "road map for the development of trilingual education for 2015-2020". One of the main ways to implement the program of this subject (informatics, physics, chemistry, biology, natural science) on the integration of language and teaching is the teaching and methodological manual is the development [2].

According to this program, the following issues are resolved:

- training of qualified specialists who are qualified in vocational training in high schools of qualified teachers of secondary schools in this direction;
- Subjects in English, conducted at the school, higher education institutions and teaching aids;
- English language training programs, methodologies, development of author's methodical projects.

In this regard, new educational technologies for teaching languages are emerging. One of them is a language-integrated CLIL (Content and Language Integrated Learning) technology. CLIL training on the development of students' abilities in students of the second language, causing a need for communication and allowing them to train their other disciplines, which are considered as a means of teaching. CLIL in the field of linguistic and communicative competencies in a foreign language in the educational and emerging skills of general education, which allows to form didactic texts is the second method. Many countries are currently in the technology CLIL-təzhiirbesinde қolanuda successfully. Educational subjects in a foreign language, that is, schools that have been conducted bilingual for a long time in Hungary, have been conducted in Bulgaria for more than 50 years of using this technology.

The CLIL lesson should be as follows:

CONTENT (Content) of knowledge in the field of knowledge, development of qualifications;

COMMUNICATION (communication), the possibility of using a foreign language as knowing its application;

Cognition (knowledge) development of knowledge and thinking, cognitive abilities, forming as a whole;

CULTURE (Culture) as a part of culture, self-awareness that sezindire and alternative cultures.

Objective lexical grammatical approach CLIL in the lessons, conducted by basymdow approaches. Physicists with the right to teach in English, expand the vocabulary of students, open news, in various observations, experiments, hold after the end of inspiration. Providing services for simple independent search for students, focuses on the development of cognitive and creative inclinations. In addition, in order to meet

the needs of students, including the acquired knowledge in life, in the mind is assimilated. The most important thing in mastering the English language, the vocabulary of the students is replenished, the skills of speech are being formed. In addition, during the sessions the physic technical dictionary of the students the terms hope that the word assists in the formation of the fund. This high goal, "where the stage of forming the years of a person's life spent in school, is proportional to that - a great responsibility and trust in the sphere of education, national education is associated with the creation of new effective mechanisms. In this regard, the study of physics is carried out by conducting a training program on three languages - in English, "Physics and Astronomy", a 7th grade textbook for 2 hours a week (68 hours in total) .In the process of work, the main issue is the identification of educational material in English by the Kazakh standard The program of the 7th grade includes a full course of physics. Much attention is paid to practical work in general. It is mandatory at the end of each chapter of practical, control work. The chapter aims, objectives, basic concepts and the main stages of achieving goals and key issues, They: to awaken interest, the introduction of new concepts, the formation of cognitive and research activities of students, the stages

of formation of skills. Physicists with the right to teach in English, expand the vocabulary of students, o to open the news, in various observations, to carry out the experiments. Providing services for simple independent search for students, focuses on the development of cognitive and creative inclinations. In addition, in order to meet the needs of students, including the acquired knowledge in life, in the mind is assimilated. The most important thing in mastering the English language, the vocabulary of students is replenished, the skills of speech are formed. In addition, during the lessons of the physic technical dictionary of the students, the terms hope that the word assists in the formation of the fund.

Below we offer a lesson on the theme of the calendar-thematic plan of the 7-grades in accordance with the program aylschynthilinde "Friction. Take into account the movement of friction on technics.**LESSON: Friction. Take into account the movement of friction on technics.**

Learning objectives(s) that this lesson is contributing to:

LESSON: Friction. Take into account the movement of friction on technics.

Learning objectives(s) that this lesson is contributing to:

7.2.2.6 – describe static, rolling and sliding friction.

7.2.2.7 – give examples for advantages and disadvantages of friction

Lesson objectives: All learners will be able to: distinguish three types of friction.

Most learners will be able to: solve the task.

Some learners will be able to: participate actively in laboratory work and give own point of view.

Language objective: Static, rolling, sliding friction, lubrication ,coefficient of friction.

Previous learning: Force.

Plan

Beginning:

- ❖ Greeting.
- ❖ Checking learners readiness for the lesson.
- ❖ Checking home task.
- ❖ Review last lessons work and go over the vocabulary for the topic again.
- ❖ Regrouping (divide learners into three groups: static friction, rolling friction, sliding friction. Method of dividing: Learners take one hidden picture. On pictures have image of calmness, rolling or sliding. According to these pictures learners take their places on appropriate group.

- How do you think what theme we have for today? We know that it's hard to pull sledges on the ground than on the ice.It is due to a force. And we are going to discuss about it today.

Middle:

Friction is a forse that slows down moving objects.

Video presentation: Friction.

[https://www.youtube.com/watch?v=_LSevw1sfpk]

When a child goes down a slide, there is a forse of friction between them and the slide. This is because all surfaces, even surfaces that feel very smooth, are uneven. A metal slide looks smooth but under the microscope you can see how uneven it is.

You need to push things to get them to move. It is uneven surfaces that produce the force of friction that you have overcome. [Complete physics for Cambridge Secondary 1. Helen Reynolds.]

- *There are 3 types of friction. You should learn and discuss your group's friction with your group and explain and demonstrate it with pictures or actions(with help of teacher).*

Static friction, acts between surfaces at rest with respect to each other. The value of static friction varies between zero and the smallest force needed to start motion. This smallest force required to start motion, or to overcome static friction, is always greater than the force required to continue the motion.

Rolling friction occurs when a wheel, ball, or cylinder rolls freely over a surface, as in ball and roller bearings. The main source of friction in rolling appears to be dissipation of energy involved in deformation of the objects. If a hard ball is rolling on a level surface, the ball is somewhat flattened and the level surface somewhat indented in the regions in contact.

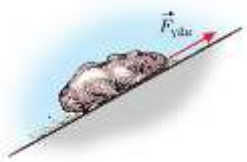

The amount of *sliding friction* created by objects is expressed as a coefficient which takes into consideration the various factors that can affect the level of friction. These various factors that can impact sliding friction include the following:

- The surface deformation of objects.
- The roughness/smoothness of the surface of the objeects.
- The original speed of either object.
- The size of object.
- The amount of pressure on either object.
- The adhesion of the surface.

Descriptor:

- Explain type of friction .
- Give examples for them.

People often try and reduce friction, for example skiers wax the bootoms of their skis to reduce friction and makes them go faster. Cyclists put oil on the axels of their bicycle to reduce friction, this is called **lubrication**. A layer of oil between two surfaces makes it easier for the surfaces makes it easier for the surfaces to slide over each other. It reduce the force of friction.there are ball- bearings inside the wheels of skateboard . they roll over each other as the wheel turns and reduce friction. This means that the surfaces are not worn away as quickly.

"The frictional forces acting between the surfaces at rest with respect to each other are called forces of static friction."

Consider a block of mass m placed on a horizontal surface. The weight of block is mg, which is balanced by normal force N (reaction of the horizontal surface).

Suppose a force F is applied on the resting block which is balanced by the equal and opposite force of static friction f_s.As force F increases, the force of static friction F_s also increases until F_s reaches a certain maximum value just before the sliding the block. The direction of the static frictional force is along the contact surface and opposite in direction of any applied force. This force of static friction depends upon

- The normal force N
- The nature of the surfaces in contact.

$F_s \leq \mu_s N$ $(F_s)_{max} = \mu_s N$ N=mg

[https://physicsabout.com/friction/]

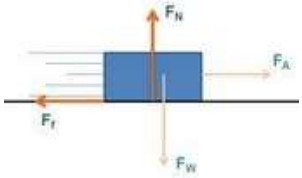

Giving tasks for each group: [Physics. Grade 7.R. Basharuly.]

1. What force friction need to move cupboard with mass 70 kg. Coefficient of friction is μ= 0.3

Descriptor: F=210N

2. Object with mass 50 kg moves evenly on the flat surface with 200 N force action. Find coefficient of friction.

Descriptor: μ= 0.4.

3. The sledge with a total mass of 1 ton was dragged with a horse by ice. The friction coefficient of the sledge and ice is 0.05. What is force of horse?

Descriptor: F= 50N.

Discussing advantages and disadvantages of friction with Venn diagram.

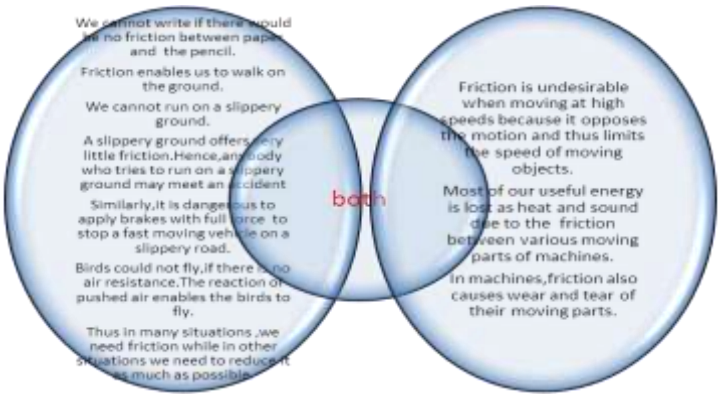

Laboratory work:

Question;Does friction affect the distance a rolling object can travel?

Hypothesis:We predicted that friction would have an affect on the distance that the car would travel. We formed our hypothesis after a discussion on how our toy cars work on carpet and tile floors.

Materials:2 baking trays, pillow case, thin hand towel, large beach towel, tape measure, toy car with working wheels, stacked books at the same height

*Procedures:*We stacked two books. We then leaned the baking trays against the stacked books, to create an incline. A measuring tape was placed down the middle of the 2 stacks to measure the distance, in inches, that the toy cars traveled. We kept one of the cookie sheets plain with no towels and on the other stack we first experimented with a pillowcase. We used two toy cars that were alike and released them at the top of each tray at the same time. When the toys stopped rolling we measure how far they had traveled using measuring tape. We repeated our experiment again, only this time we used a thin dish towel, instead of the smooth pillowcase. Finally, we placed the thick beach towel on the tray and rolled the cars at the same time.

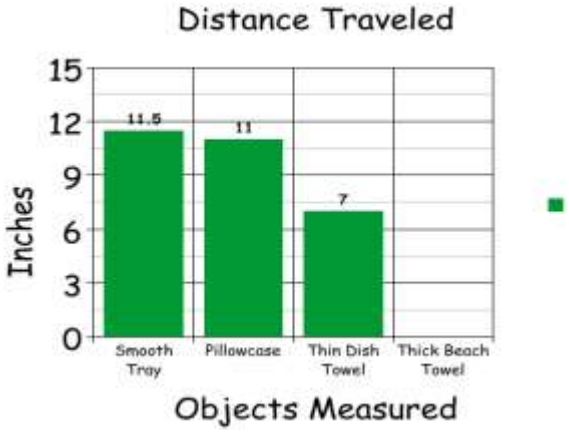

*Data Collection and Results:*Below is a bar graph where we recorded our observations. The picture shows how our experiment was completed and the distance the car traveled at the end of each roll.

Distance Rolled:

Smooth Baking Tray- 11 ½ inches.Pillowcase- 11 inches.Thin Towel- 7 inches.

Thick Beach Towel- 0 inches.

*Conclusions:*Through our experiment we discovered that our hypothesis was correct. The greater the friction or drag on a rolling object the shorter the distance the toy car could travel.

We discussed how this information influences the roads we drive on and the tires on our cars. We thought about how friction would affect the slides at a park and gave examples of when a slide wasn't so smooth and what caused the friction. [http://www.cpalms.org/Public/PreviewResourceUpload/Preview/20672]

End: Concluding the lesson <u>«60 seconds».</u> Choose a few students and give each 60 seconds to summarize important concepts that they have covered during the lesson.

Feedback: Plus/Minus/Delta (+/-/Δ)

If you like and understand the lesson: +

If the lesson was difficult for you: Δ

If you dislike the lesson and it was boring: -

Additional information

Differentiation – how do you plan to give more support?

How do you plan to challenge the more able learners? : Allow less confident students to be assisted by their peers during group work.

Assessment – how are you planning to check students' learning? : Group, peer, individual assessment. Oral feedback.

Cross-curricular links. Health and safety check

ICT links. Values links: to use force beneficially

In the end, the achievements of students in the main school өрістетудегі person, and I want to say that. Therefore, teachers, inclined to innovation, should always be in search. A special place in the independent English language in society. Therefore, for students, the availability of competitive, modern knowledge transfer of knowledge.

References:

1. The State Program for the Development of Education and Science of the Republic of Kazakhstan for 2016-2019. Approved by the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan of 1 March 2016 No. 205

2. Road map for the development of trilingual education for 2015-2020. Approved by joint order. Minister of Education and Science of the Republic of Kazakhstan of November 5, 2015 No. 622, Minister of Culture and Sport of the Republic of Kazakhstan of November 9, 2015 No. 344 and Minister of Investment and Development of the Republic of Kazakhstan dated November 13, 2015 No. 1066.

Sarybayeva Aliya Khozhankyzy
c.p.s, Associate Professor, alya_sar65@mail.ru

Aubakirov Dosbol
1st year master student of Hodja Ahmet Yassawi International Kazakh-Turkish university,
dosik_93.11@mail.ru

OPTICAL INSTRUMENTS AND METHODS OF THEIR APPLICATION IN THE TEACHING EXPERIMENT AT THE LESSON OF PHYSICS

Түйін. *Мақалада оптикалық құрал-жабдықтарды қолдана отырып, «Бір саңылаудағы дифракция – видеорегистратор көмегімен көрсеткіштерді жазу және бағалау» демонстрациялық эксперименті және оның орындалу жолдары мен алынған нәтижелері баяндалады.*

Кілт сөздер: *оптика, демонстрациялық эксперимент, дифракция, видеорегистратор*

Резюме. *В статье рассматривается демонстрационный эксперимент с использованием оптических приборов на тему «Дифракция на одинарной щели-запись и оценка показаний с использованием видеорегистратора» и пути выполнения, а также полученнные результаты.*

Ключевые слова: *оптика, демонстрационный эксперимент, дифракция, видеорегистратор*

Summary*. The article discusses with a demonstration experiment using optical instruments on the topic " Diffraction on a single slit-recording and evaluation of readings using, video recorder" and the execution paths, as well as the results obtained.*

Keywords: *optics, demonstration experiment, diffraction, video recorder*

President of the Republic of Kazakhstan N.Nazarbayev of January 10, 2018 "new opportunities for development in the conditions of the industrial revolution in the Fourth Message" in all regions, palaces of schoolchildren on the basis of computers, laboratories and 3D printers, including children, there are all necessary infrastructure of technology parks and business- incubators network creation. This education of the younger generation in the scientific and research sphere and the production and technological environment, as well as inserting, helps rationally, "it is emphasized in [1].

Especially in our time, in the conditions of the development of the scientific and technological revolution, to disclose the content of the course of physics on a good experimental basis. As you know, well-placed demonstration experiments increase interest in the subject, activate perception, help to assimilate and memorize the studied phenomena and patterns. In this regard, the physical training experiment must continuously develop and improve on the basis of the use of new instruments and materials created by modern science and technology.

At present, the methodology and technique of the school physical experiment have been developed quite adequately on certain program topics. The noticeable progress of the physics experiment and its accelerated development in recent years are associated with the emergence of new scientific ideas and new technical means. The physical experiment develops, is supplemented by new installations, instruments and new variants of known experiments, that is, its classical heritage is being improved. In parallel with this, the technique of conducting and the technique of setting up a physical experiment is improved. The development of the scientific and technological revolution stipulates a continuous increase in the scientific level and the polytechnical content of the physics course, which causes the improvement of the curriculum, and thereby the improvement of the content, technique and techniques of physical experiment.

In connection with this, the experimental base for teaching such an important section of the physics course as optics has changed significantly in recent years. On the problems of improving the school physical experiment on optics, a number of studies have been carried out in which general principles for selecting equipment are formulated, the requirements for instruments recommended for a training experiment are formulated, psychological and pedagogical requirements for physical experiments are formulated, and a number of demonstration and laboratory instruments are developed.

Thus, the search for more effective ways of solving the problems of teaching physics in the 8th grade should be conducted taking into account the possibilities of modernizing the school teaching experiment in optics. We have in mind, based on typical school equipment and developed devices, to create such a system of physical experiment that would allow to more deeply reveal the essence of the basic physical experiments in optics and their role for the theory, and would also give an opportunity to introduce students more widely to new scientific achievements, with about temporary scientific methods in physics and their practical use. In addition, a number of school equipment produced by our industry for setting up a training experiment are not interchangeable. This requires a large number of devices for this section.

Below is a demonstration experiment using optical instruments on the topic "Diffraction on a single slit-recording and evaluation of readings using a, video recorder" [2].

Description of optical installation:

- Using an optical slider, attach the He-Ne laser to the optical bench, as shown in Figure 1.
- Install the , video recorder on the opposite end of the optical bench using a tripod rod and an optical slider.
- Turn on the laser and align the laser and , video recorderso that they are exactly on the optical axis. When setting other components, consider the position of the optical axis.
- Install the spherical lens L1 at a focal distance f = +5 mm in front of the laser at a distance of 20 cm (laser beam should cover the window of the, video recorder).
- Install the collecting lens L2 with a focal length f = +50 mm behind the spherical lens L1 at a distance of about 6 cm and slide it along the optical bench towards the spherical lens L1 until the image of the laser beam on the CCD of the video recorder becomes clear.
- Remove the collecting lens L2 in a direction slightly further from the spherical lens L1 until the diameter of the laser beam on the screen increases by 6 mm (the laser beam should have a constant circular cross section).
- To check the constancy of the beam diameter between the lens and the screen, place a piece of paper on the beam path and follow the cross section along the optical axis.
- Install the collecting lens L3 with a focal length f = +500 mm on the beam path at a distance of 50 cm from the video recorder and set it so that the image on the matrix is distinct.
- Set the adjustable slit V on the beam path between the L2 and L3 lenses, open the slot a little.
- The video recorder only measures the intensity on the line. Therefore, it must be verified by collision of the diffraction model with the CCD matrix. If necessary, change the height of the video recorder.
- Set the polarization filter P on the beam path between the laser and the lens L1

Measurement of intensity using a video recorder

- Connect the video recorder to the computer via the serial interface and run the "VideoCom Intensities" program.
- Press the button (256 pixels) or the F8 key to record the intensity distribution. (During the measurement, the information is periodically updated, entered into the table and reflected in the graph).
- Adjust the polarization filter P so that the intensity at maximum diffraction is less than 100%.
- Call up the menu "Calibration / Comparison with Theory" by pressing the button or the F5 key.
- For angular calibration, specify the focal length f = +500 mm for the L3 lens in the "Diffraction Angle" table. The zero offset of the angle, which may be necessary, is performed automatically according to the visible maximum of the diffraction model when pressing "Zero Point Corresponds to Maximum". Later, a comparison with theory is possible only if the diffraction angle is calibrated for measurements.

- **Carrying out an experiment**

- Record of the intensity of the distribution I (a) for a gap of width b ~ 0.2 mm. To do this, first press the button (256 pixels) or the F8 key, and then select the optimum polarization filter setting P.
- For the final recording of the diffraction model, press the button (2048 pixels) or the F9 key.
- Stop the key by pressing the key or the F9 key.
- Save the measurements by pressing the button or the F2 key (use your own file name).
- Delete the previous measured values by pressing the key or the F4 key, repeat the measurement using another width, eg b ~ 0.3 mm and b ~ 0.1 mm.
- Save the measured values by pressing the button or the F2 key with entering a new file name.

Figure 1 - Devices for obtaining diffraction Fraunhofer

Example of measurement and evaluation of data

With a decrease in the width of the slit b, the intensity of the diffraction center becomes weaker. The intensity of the maximum value becomes wider and the distance between the intensity of the minimum value increases. The intensity of the maximum value becomes wider at distances of increase in the intensity of the minimum value. This means that the diffraction model moves more and more to the geometric shadow of the slit diaphragm.

The width of the slit b can be determined from a comparison of the calculated intensity of the distribution I (a) with the measured distribution.

- To simulate the intensity of the distribution I (a), call the menu "the Calibration / Comparison with Theory" by pressing a button or the F5 key (the saved values can be reset by pressing a button or the F3 key.)

- Before performing the propagation intensity simulation, make an automatic correction of the "zero point corresponding to the maximum" and the "Background minimum" in the "Angle of diffraction" table.

- To simulate the intensity of the distribution according to equation IV, the wavelength λ of the laser is introduced as a known parameter. The effective focal length f = +500 mm of the L3 lens is also adopted as a known value. The maximum amplitude I (a) can be determined automatically in the "Theory" table from the current measurement via the "Automatic Maximum" button.

- In the "Theory" section, select the diffraction model for the "Slit" and enter the expected value for the width of the slit b as the initial value.

- Repeat the simulation for a slot with a width of b to match the measured and calculated intensity plot (Figure 2).

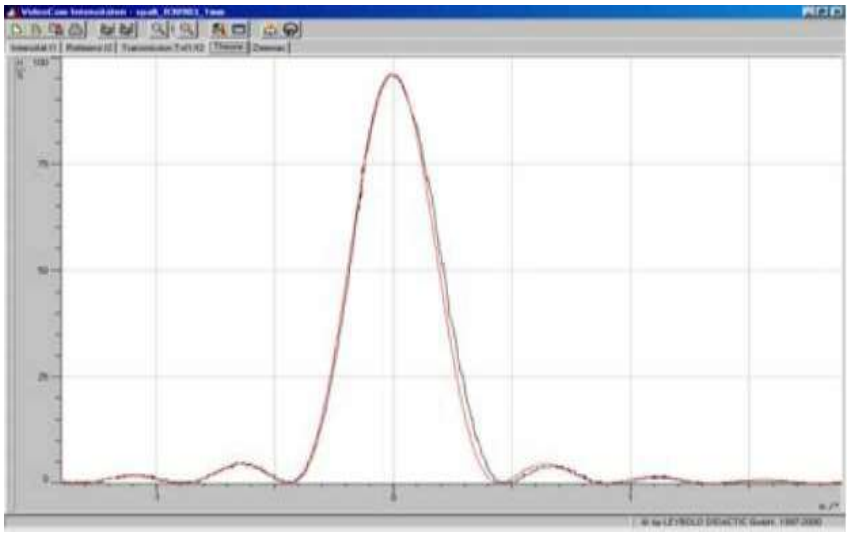

Figure 2

And we get the results, the figure shows the measured (b «0.1 mm) calculated intensity of the distribution on the slit. The theoretical curve corresponds to the simulation in accordance with equation (IV)

with a slit width b = 0.08 mm. A graph of the theoretical calculations with the red line. He black graph has been obtained experimentally.

Optical instruments allow us to show physical experiments that were previously difficult or impossible to put in school conditions. On the whole, the conducted research has shown that the system of educational physical experiment developed by us in the section "Optics" is pedagogically necessary, it allows us to study the physical essence of phenomena more deeply. Such devices should find a place in a mass school.

The optical devices created by us can be used in elective classes in the course of physics of the 8 th grade.

References

1. *https://baq.kz/kk/news/zholdau2018/nursultan_nazarbaevtin_kazakstan_halkina_zholdaui*
2. *Ormanova G.K., Ualikhanova B.C. Optika taraui boinsha zertkhanalik gumustar. –Turkistan, 2015. – 78 b.*

Сатбаева А.Б.
Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, магистрант,
aizhana.satbayeva@gmail.com

Тажикеева А.Ш.
PhD, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, доцент

ГЕНДЕР ҰҒЫМЫ ЖӘНЕ ГЕНДЕРЛІК ЗЕРТТЕУЛЕР ТАРИХЫ ТУРАЛЫ

Түйін: *аталған мақалада гендерлік зерттеулер тарихы қарастырылады. Авторлар «гендер», «гендерлік таптаурын» ұғымдарына қатысты әртүрлі ғалымдардың пікірлеріне талдау жасайды.*

Резюме: *в данной статье рассматривается история развития гендерных исследований. Авторами анализируются точки зрения различных ученых относительно понятий «гендер», «гендерный стереотип».*

Summary: *the given article deals with the history of gender studies. Authors analyze notions of "gender", "gender stereotypes" based on different scholarly views.*

Гендер – ерлер мен әйелдердің мінез-құлқын, сондай-ақ, олардың арасындағы әлеуметтік өзара қарым-қатынасты айқындайтын, оларға қатысты қоғамда қалыптасқан мәдени нормалар мен рөлдер туралы түсініктер жиынтығы.

Соңғы уақыттарда елімізде гендерлік зерттеулерге деген үдеуші қызығушылық байқалуда. Әйел және ер адам қасиеттеріне қарай таптаурындық түсініктер, қай жыныс өкілі болуына байланысты тұлғаның сөйлеу мінез-құлқы, тек категориясының тілдегі көрінісі, гендерлік асимметрия және т.б. мәселелермен гендерлік зерттеулер айналысады.

Гендерлік зерттеулер – гуманитарлық білімдердің арасындағы жаңа бағыт. Ол жыныстың әлеуметтік және мәдени ерекшеліктеріне негізделген зерттеу жұмыстарына баса назар аударады.

Мақала мақсаты гендерлік зерттеулердің пайда болу тарихын қарастыру болып табылады. Гендерлік зерттеулердің қалай пайда болып дамығанына шолу жасалып, «жыныс» және «гендер» ұғымдары сараланды, жалпы ұғымдар мен гендерлік таптаурындардың ерекшеліктері анықталып, олардың қоғамға енгізген өзгерістері айқындалады.

Американдық психоаналитик Роберт Столлер өзінің 1968 жылғы «Жыныс және гендер: еркектік пен әйелдіктің дамуы туралы» еңбегінде гендер ұғымын «әлеуметтік жыныс» термині ретінде ғылымға енгізген. Столлердің пікірінше, «гендер – это понятие которое базируется на психологических и культурных пояснениях, достаточно независимых от тех, которых толкует биологический пол». Яғни гендер ұғымы тек қана биологиялық жыныс түсіндірмелеріне емес, психологилық және мәдени көздерге негізделгенін тұжырымдайды (цит: Е.И. Семиколенова)[1].

Энн Оукли 1972 жылы өзінің «Sex, Gender and Society» («Жыныс, гендер және қоғам») еңбегіне гендер терминін енгізеді. Әлеуметтік «гендер» түсінігі қоғамдық мазмұнда әлеуметтендіру жүйесіндегі құрылым (конструкт) ретінде қарастырылады. Қоғамдағы гендерлік рөлдер заман ағымына қарай тарихи уақыт пен түрлі ортада өзгеруі мүмкін. Оуклидің белгілеуінше, «... разделение труда по биологическому полу не только не универсально; нет причин, почему оно должно быть таковым. Человеческие культуры различны и бесконечно изменчивы. Они обязаны своим созданием скорее человеческой изобретательности, чем непобедимым биологическим силам» [2, 289].

Гендердің табиғатын ашуда ғалымдар көптеген анықтамалар берген, соның бірі: «Различие фемининного-маскулинного существует, но оно определено не биологией, а конструируется в социокультурном контексте» [3].

Отандық ғалымдардың зерттеулерін оқи отырып, мына пікірін келтіре кеткіміз келеді: 'Gender', пол как социокультурная означает: для того чтобы «быть женщиной» или «быть мужчиной» мало иметь соответствующие биологические предпосылки. Человек оформляется в качестве представителя определенного пола только потому, что живет в обществе, осваивает модели «женского» и «мужского» поведения, стереотипы, нормы, стандарты и символы культуры. В них предписывается, что следует понимать под «мужским» и «женским», как следует себя вести, одеваться, говорить, к чему стремиться и какие роли в обществе выполнять [3, 9].

Гендердің классикалық анықтамасын Американдық зерттеуші Джоан Скотт берді. Гендер – бұл төрт әлеуметтік-тарихи топтан құралған қосалқы жүйе: 1) ер адам мен әйел адамды сипаттайтын символдар мен бейнелердің кешені; 2) діни, педагогикалық, ғылыми, құқықтық, саяси сипаттайтын нормалардың кешені; 3) бұл нормаларды қалыптастыратын әлеуметтік институттар; 4) тұлғаның дүниені субъективті сезіну және өзіндік идентификациямен байданысты мәселелерді шешетін кешен[4].

Гендер – адам өмір сүріп отырған қоғамның нормалары негізіндегі көзқарастарға сәйкес меңгерілетін, үйрену арқылы қалыптасатын құрылым.

Гендерлік зерттеулер әйелдердің құқықтарының сақталмауы нәтижесінде туындаған феминистік зерттеулерден бастау алады [5, 4-5].

Гендер мәселесі негізінен Еуропадағы феминистік қозғалыстардан кейін пайда болады. Басында әйелдік қозғалыстар мен зерттеулер әйелдердің бағыну мәселесін қарастырған. Кейін әйелдік проблематиканы зерделеу жаңа зерттеулерге ұласады – гендерлік зерттеулер, ғылыми объектілері ретінде тең дәрежелі құқықта ерлер мен әйел адамдар алынады, барлық әлеуметтік үдерістерде гендердің қатысатыны мойындалады.

XX ғасырдың 80-жылдары матриархат пен патриархатты зарттеулердің дамуында тәжірибені талдаудан гендерлік жүйені талдауға көшу басталды. Әйел болмысын зерттеу біртіндеп гендерлік зерттеуге айналды.

Қазіргі өмірде қалыпты гендерлік тәртіпті бұзып, қоғамда өзгерістер енгізуші ер адам емес, қазіргі басты субъект – әйелдер [6, 8].

1990 жылдардың басында ТМД елдерінде гендерлік зерттеулер дами бастады. Гендерлік бағыттағы зерттеумен айналысқан Ресей ғалымдарының қатарына М. Арутюнян, В. Бодрова, Т. Рурко, А. Клецин, О. Воронина, Т. Клименкова, С. Айвазова, А. Темкина және т.б. жатқызамыз. XX ғасырдың 60-шы жылдарынан бастап гендерді тілмен А.В. Кириллина, Р. Лаккоф сияқты көрнекті ғалымдар байланыстырып зерттеді.

Қ. Жұбанов қазақ гендерлік лингвистикасының негізін қалаушы көрнекті ғалым әр халықтың әйел бейнесіне тән ерекшеліктерін зерттеген.Қазақ тіл білімінде гендер факторын анықтауға сөздерге жасалған этимологиялық талдау әдісі, Қ. Жұбановтың ым тілінің әйелге қатысты ерекшеліктері жайындағы зерттеулері негіз болады (цит: Р.С. Турдалиева) [7].

Гендерлік зерттеулердің Қазақстанда дамуында ғалымдардың қосқан үлесі зор. Оларға С.М. Шакирова, Е. Найзағараева, Р. Б. Сарсембаева, Ә.М. Нысанбаева, Н. Ж. Шаханова, Г. Хасанова, Н. Д. Нуртазина және т.б. жатады.

Б.Хасанұлы тіл біліміндегі гендерлік бағытты қалыптастыру жолдарын көрсете келіп: «тіл ғылымында қазақы гендерлік бағытты қалыптастыру қазақ тілінде ауызша, жазбаша тараған мұралардың негізінде толық іске асары хақ», - деген болатын [8].

Қазақ тілінің гендерлік аспектісін зерттеген Г.Шоқым қазақ халқының ұлттық болмысына тән тіл мен биліктің сабақтастығын гендерлік қырынан қарастырады: «Қазақ дәстүрлі қоғамында ел басқару, әкімшілік істердің тізгінін ер-азаматтар ұстаған. Тіліміздегі хан, сұлтан, би, бек, елағасы, ауыл ақсақалы, ру басы, қазы, төре, т.б. ер адамдарға қатысты қолданылатын сөздер әлеуметтік дәреже-лауазымды білдіретін гендерлік лексиканы құрайды. Бұл топқа патша өкіметінің қазақ даласын билек кезеңінде жиі қолданысқа түскен болыс, майыр, старшын, онбасы, елубасы, т.б. гендерлік атауларды да жатқызуға болады», дей келе, билікті басқаратын қазақ ерлерінің гендерлік рөлін былай көрсетеді: би-көсем, би-заңгер, би-елші, би-батыр, би-саясаткер [9]. Сондай-ақ халқымыздың арғы тарихында да билікке араласқан әйелдердің гендерлік қызметін Томирис, Айшабибі, Домалақана, Бегімана, Қызай, Бопай ханшалардың ел басқарушылық, ұлтты тұтастырушылық идеяларымен сабақтастырады.

Қоғамдағы әлеуметтік рөлдермен қатар ерлер мен әйелдерге тән мінез-құлық ерекшеліктері де әртүрлі болып келеді. Ерте кезеңдерден бастап қоғамдағы еңбек бөлінісі нақты кәсіп түрлерін әйелдер мен ерлерге тән дәстүрлі гендерлік рөлдермен байланыста оларға сәйкес етіп белгілеген. Әйелдер мен ерлерге тән қарым-қатынас мәнері, тұлғалық және темпераменттік ерекшеліктері биологиялық қасиеттермен байланысты және соның негізінде маскулиндік және фемининдік қасиеттер жайлы стереотиптік түсініктер орныққан.

Маскулиндік және фемининдіктің өлшемдері мәдениеті алшақ тілдік қауымдастықтар тұрғысынан сипатталғанда, әртүрлі сипатқа ие болуы мүмкін. Негізінен, қоғамдағы маскулиндік және фемининдік жөніндегі қалыптасқан стереотиптік түсініктер ерлер мен әйелдерге тән мінез-құлық, жүріс-тұрыс, әдеп нормаларын қалыптастырады. Гендерлік таптаурындар сонымен қатар антропометриялық сипаттаманы қосады.

Гендерлік таптаурындардың негізінде келесі ойлар жатыр: ер адам мен әйел заты – екі түрлі әлем. Бұл ой әлеуметтік-философиялық тұжырымдардың тарихынан өтіп, Аристотельдің идеясына тоқталды: әйел мен ер адам құл мен еркін адам секілді әр түрлі әлемге жататын әрі тең бола алмайтын құбылыс [10], жалғасын қазіргі таңның «басқа планеталық теориясымен» бекітеді.

Көптеген лингвистер мен психологтардың зерттеулері бойынша, ер адам мен әйел адамның мінезіне тән қалыпты көрсеткіштер бар. Ер адамға: агрессия, қаталдық, күш, қатыгездік, беріктік,

дөрекілік, қайраттылық, жігерлілік, төзімділік, зейінділік, сенімділік, тәуелсіздік, табандылық қасиеттері тән болса, әйел адамға тән қасиеттер: жұмсақтық, әдептілік, сезімталғыштық, діндарлық, бағынушылық, адалдық, мінездің қызбалылығы, жігерсіздік, сенімсіздік, басқаларға көңіл бөлгіштік, түсіністікпен қарау, сыпайлылық, ұқыптылық, құбылмалылық тән [11, 42].

Алайда, адамдардың мінезінде маскулиндік және фемининдік көрсеткіштіктердің бір типте қалыптасуын ғылымда андрогиндік түр (тип) деп атайды. Гендерлік психологияда андрогиндік тип XX ғасырдың 70-80 жылдары С.Бем есімімен тікелей байланысты. С.Бем бойынша, гендерлік сәйкестікте адамдардың 3 түрі бар: фемининдік мінез, маскулиндік мінез және андрогиндік түр, яғни, маскулиндік және фемининдік мінездердің араласуы нәтижесінде қалыптасқан түр. Тәжірибе барысында, үшінші типтік тұлғаға шығармашылыққа деген бейімділік пен психологиялық жайлылық қасиеттері тән екені атап өтілген. Соңғы онжылдықта андрогинияға (өз бойында ер адамға да, әйел адамға да тән дәстүрлі қаситеттерді қатар үйлестірген адамдарды сипаттау үшін алынған түсінік) арналған метаанализдік жұмыстар жасалған. Барлық үлгілердің ішінде маскулиндік үлгі жаңа заманға сай барлық құндылықтарға ие екені және тұлғаға психологиялық саулық беретіні анықталды[12].

Біздің пікірімізше, қоғамдағы ер адам мен әйел адамның рөлдерінің біртіндеп ауысуы көркем шығармалардағы әйел мен ер адам бейнелері арқылы байқалады. Қазіргі заманауи қоғамда әйел адам ер адамның қызметін біліп қана коймайды, сонымен қоса ол оны белсенді түрде іске асырады. Қазіргі таңда әйел адамның бастық болып отырғаны ешкімді де таң қалдырмайды, сол сияқты ер адамның балаға қарау үшін үйде отыратыны таң қаларлық жағдай емес.

Азат етілген әйел – ер адамның пародиясы. Бұл идея ең алғашқы фемининдік қозғалыстардың толқынында пайда болды. Мысал ретінде Отто Вейнингерді келтіруге болады. Оның пайымдауынша, белгілі бір категориядағы әйелдердің психологиялық азат етілуі ер адамға тән қасиеттер мен белгілердің болуы «долы әйел» идиомасына келеді. Бұндай типтегі әйелдер нәзіктікті жояды[13].

Д.Шнайдердің пайымдауынша, гендерлік стереотиптер – қоғамда (жынысына байланысты) әр түрлі мінез-құлықпен, әлеуметтік ортадағы рөлдер мен статустарды бөлісетін, адамның психологиялық мұқтаждықтарын өтейтін, өзін қоғамның бір ажырамас бөлігі екенін түсіндіретін «маскулиндік» және «фемининдік» түсініктер. Д.Шнайдер стереотиптік зерттеулерінде «үлкен үштікті» атап өтті: гендерлік, жастық және нәсілдік [14].

Жоғарыда айтылғанды саралай келе, ғалымдардың келесі пікірін ұсынамыз: «отсутствие отношений конкуренции между феминностью и маскулинностью, поиск такого поля взаимоотношений, где они не соперничали бы между собой, поможет в преодолении гендерных стереотипов. Тогда и в речевой практике (а именно в речевом поведении) их действительные изменения станут возможны только тогда, когда не просто изменятся речевые клише, а произойдут изменения в собственно ментальных стереотипах как «системе образов» (Цит: О.В.Буторина)[15].

Қорытындылай келе, гендерлік зерттеулер әр заманда әртүрлі қоғамда әйел және ер адам орнының да әртүрлі болғанына және қазіргі заманда да солай екеніне дәлел болатынын көреміз. Қоғам мен гендер өзара тығыз байланысты: қоғам гендерге, гендер қоғамға тікелей әсер етеді. Яғни, қоғамның әйелге және ер адамға деген қатынасы, қоғамда болып жатқан өзгерістер, мәдени құндылықтар, тәрбие нормалары әйелдер мен ерлердің жүріс-тұрыс, мінез-құлықтары туралы түсініктерді қалыптастырады және керісінше гендерлік рөлдер қоғамның қандай екенін сипаттауда да маңызды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Семиколенова Е.И., Шилина А.Г. Гендерные исследования как новый вектор современной лингвистики. Изучение языка в аспекте проблем лингвокультурологии // http://www.nbuv.gov.ua/Articles/ KultNar/knp44152-157pdf.

2 Человеческое развитие в Казахстане: Учебник / Под общ. ред. Н.К. Мамырова и Ф. Акчуры. – Алматы: Экономика, 2003. –436 с.

3 Основы гендерного образования: учебное пособие. – Алматы: Умай, 2003. – 286 с.

4 Scott J. W. Gender: A Useful Category of Historical Analysis // American Historical Review. 1986. Vol. 91. N 5. P. 1053-1075.

5 Тажикеева А.Ш. Тіл және дүниенің гендерлік бейнесі. – Мн., Қарағанды, 2014. – 204 б.

6 Петрова Р.Г. Гендерология и феминология: учебное пособие. – 3-е изд. – М.: Дашков и "К", 2007. 232с.

7 Турдалиева Р.С. Көркем мәтіндегі гендерлік сипат: психолингвистикалық талдау: филол. ғыл. канд. ... автореф. – Алматы, 2009. – 24 б.

8 Хасанұлы Б. Қазақ тіл білімінде гендерлік бағытты қалыптастырудың өзекті мәселелері // Психолингвистика және әлеуметтік тіл білімі: қазіргі күйі және болашағы: халықаралық конфе- ренция материалдары. – Алматы, 2003. – 284, 288 бб

9 Шоқым Г. Қазақ тіл білімінің гендерлік тұғыры. – Алматы: Сервис и К, 2007. -312 б

10 Аристотель. О возникновении животных. М., Л.: Издательство Академии Наук СССР, 1940.

11 Vonk, R., & Ashmore, R. D. (2003). Thinking about gender types: Cognitive organization of female and male types. —British Journal of Social Psychology, 2003. —257-280 p.

12 Аткинсон Р.Л., Аткинсон Р.С., Смит Э.Е., Бем Д.Дж., Нолен-Хоэксем С. Введение в психологию. под общ. ред. В.П. Зинченко. 15-е межд. изд. — Санкт-Петербург, 2007. – 145 с.

13 Вейнингер О. Пол и характер. М., Л.: Издательство Академический проект, 2012. – 392с.

14 Schneider D.J. The psychology of stereotyping. New York: Guilford press, 2004.

15 Савельев Ю.Б. Либеральный гендерный порядок и гендерные стереотипы // Гендерные стереотипы в современной России / сост. и общ. ред. И.Б.Назарова, Е.В.Лобза. М.: Макс Пресс, 2007. С. 39–48.

УДК 373.13:51(574)

Сеитова Сабыркуль Макашевна
доктор педагогических наук, профессор ЖГУ имени И. Жансугурова,
г.Талдыкорган, s.m.seitova@mail.ru

Тойбазаров Дархан Болатович
магистр математики, старший преподаватель ЖГУ имени И. Жансугурова, г.Талдыкорган

МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРИКЛАДНЫХ ЗАДАЧ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ МАТЕМАТИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН В ВУЗЕ

Түйін. *Бұл болашақ мамандардың кәсіби деңгейін көтеруге арналған мақалада ЖОО-да оқытылатын математикалық пәндердегі қолданбалы есептердің әдістемелік негізі қарастырылған. Қолданбалы есептердің үш деңгейі әдістемелік тұрғыдан негізделенген.*

Резюме. *В статье для повышения профессиональной уровня будущих преподавателей, рассматриваются методические основы прикладных задач в процессе обучения математических дисциплин в Вузе. Методически обоснованы три уровня прикладных задач.*

Summary. *For increasing the professional level of future teachers the article covers the methodical foundations of applied problems in process of teaching mathematical disciplines in higher educational institution. Three levels of applied problems get a methodical foundation.*

На сегодняшнее время в Республике Казахстан актуальной является проблема подготовки квалифицированных кадров в различных сферах жизнедеятельности человека. Высококвалифицированный специалист практически всегда психологически может решать различные профессионально значимые задачи в различных ситуациях своей деятельности. Совершенствование системы высшего образования идет сегодня в направлении поиска методологических основ и эффективных технологий обучения.

Одним из моментов в модернизации современного математического образования является усиление прикладной направленности курса математики, то есть осуществление связи его содержания и методики обучения с практикой. Поэтому прикладные задачи в известной степени позволяют студентам осознать сущность той будущей профессиональной деятельности, которую они выбрали. В настоящее время прикладная направленность обучения математике является одной из важных проблем. С одной стороны, они позволяют ознакомиться с особенностями той или иной деятельности, но направлены на формирование предметной компетенции – умения применять знания по математике в конкретной ситуации. Оценка же влияния этих задач на другие стороны, такие как выбор той или иной профессии, выработка качеств личности, которыми студент должен в себе вырабатывать, чтобы овладеть будущей специальностью, не осуществляется [1, стр. 25].

Прикладная задача – задача, поставленная вне математики, но решаемая математическими методами. В прикладной задаче прослеживается взаимосвязь других знаний (физики, химии, техники и др.) и видов деятельности с математикой. В прикладной задаче отражается нематематическая ситуация, которая разрешается математическими методами. Они соответствуют программе курса математики. Методы решения таких задач доступны студентам и приближены к профессиональной деятельности.

В разное время проблемами задач с практическим содержанием (прикладные задачи) в процессе обучении математике в Вузе и школе занимались такие математики и методисты как: С.С. Варданян, Г.Д. Глейзер, В.А. Гусев, Г.В. Дорофеев, Н.А. Терешин, Ю.Ф. Фоминых и другие. В работах данных авторов дано определение прикладной задачи, определение практико-ориентированных задач, описаны требования для таких задач и мотивация обучения [2, стр. 3].

Проблемами задач с практическим содержанием занимаются и казахстанские математики Туяков Е.А., Рыбалко Н.А. и Кисабекова А.А. Ими публикуются работы по рассматриваемой теме, разработано учебное пособие по интегрирующим курсам математического анализа и физики.

К сожалению, в традиционных учебниках и задачниках по математике для вузов, в частности для студентов естественных специальностей, содержатся, в большей степени, стандартные задачи, которые не способствуют формированию умения применять знания по математике вне математики, т.е. в профессиональной деятельности. Предлагаемые задачи, зачастую учат студентов выполнять действия по заранее определенному алгоритму, что в малой степени способствует развитию внимания, восприятия, памяти, воображения, мышления, творчества, достижения целей. Очень мало задач на развитие мировоззрения и интереса к учебному предмету, ещё меньше прикладных и

профессионально направленных задачи. Таким образом, системы и комплексы задач в современных учебных пособиях по математике для студентов естественных специальностей недостаточны для формирования профессиональной компетенции будущего специалиста в естественнонаучной сфере в процессе обучения математике в вузе.

При успешном решении задач из стандартных задачников студенты, в большей степени, работают по шаблону, поэтому результат решения задачи не является главной целью. В процессе такой работы происходит механическое запоминание алгоритма решения, незначительные отступления от которого могут поставить студента в затруднительное положение [4, стр. 112].

Применение прикладных задач на занятиях по математике принципиально отличается от традиционной схемы демонстрации преподавателем образца решения «традиционной» задачи того или иного типа с последующим упражнением студентов в решении по предложенному образцу. Использование на занятиях прикладных задач различных типов и различного уровня сложности позволяет ставить посильные задачи перед каждым студентом, при этом создавать на занятии такую атмосферу, которая позволяет в полной мере реализовать принципы научности, практической направленности, историзма, междисциплинарного подхода.

Применение заданий прикладного характера позволяет моделировать различные образовательные ситуации для освоения и осуществления деятельности с использованием:

– дополнительных возможностей изучаемого материала, в том числе возможности применения математических методов в решении профессионально-ориентированных задач;

– более рациональных приемов изучения программного материала.

Прикладные задачи можно распределить по трем уровням математической подготовки:

– уровень воспроизведения;

– уровень установления связей;

–уровень рассуждения.

Первый уровень (уровень воспроизведения) включает воспроизведение фактов, методов и выполнение вычислений. Студенты применяют базовые знания в стандартных, четко сформулированных ситуациях. Решают одношаговые текстовые задачи, используют стандартную систему обозначений, могут читать и интерпретировать данные, представленные в таблицах, на графиках, диаграммах, различных шкалах.

Задача №1. В одной из теплиц проводился эксперимент с кустами земляники. Идея эксперимента заключалась в том, что кусты земляники помещались в различную среду. При попадании в определенную среду фиксировалось время выживания кустов земляники. По результатам исследования было установлено, что вероятность выживания одного куста земляники в течение 20 дней, в благоприятной среде, оказалась равной P = 0,7, в неблагоприятной среде – P = 0,3. На грядке находятся два только что высаженных куста земляники. Найти вероятность того, что через 20 дней два куста земляники приживутся, если они находятся в благоприятной среде [5, стр. 36].

В предложенной задаче имеются лишние данные: В теплице проводился эксперимент с кустами земляники. Суть эксперимента заключалась в том, что кусты земляники помещались в различную среду. При попадании в определенную среду фиксировалось время выживания кустов земляники. В результате исследований было выявлено, что вероятность того, что один куст земляники приживется в течение 20 дней в неблагоприятной среде – P = 0,3.

Отбросив эти данные, получим стандартную задачу: В результате исследований было выявлено, что вероятность выживания одного куста земляники в течение 20 дней, в благоприятной среде, оказалась равной P=0,7. На грядке находятся два только что высаженных куста земляники. Найти вероятность того, что через 20 дней они приживутся, если они находятся в благоприятной среде.

Решение: Пусть событие a – первый куст приживется через 20 дней. Будем считать, что между кустами земляники нет внутривидовой борьбы, т.е. события A и B независимы. Событие, что оба куста прижились, есть событие $A \cdot B$. По теореме о вероятности произведения двух независимых испытаний:

$$P(A \cdot B) = P(A) \cdot P(B), \quad P(A \cdot B) = 0.7 \cdot 0.7 = 0.49$$

Второй уровень (уровень установления связей) включает установление связей и интеграцию материала из разных разделов математики, необходимых для решения поставленной задачи. Студенты применяют полученные ранее знания в разнообразных, зачастую достаточно сложных ситуациях. На данном этапе они умеют упорядочивать, соотносить и производить вычисления, решать многошаговые текстовые задачи. Решают задачи на нахождение максимума функции, используют формулы геометрии и определяют обьем фигуры, могут интерпретировать информацию, представленную в таблицах и на графиках.

Задача №2. Из квадратного листа жести со стороной a вырезать по углам равные квадраты и согнуть края, получая при этом прямоугольную открытую коробку. Как получить коробку наибольшей вместимости? [6, стр.17].

Решение: Необходимое требование в задаче: объем коробки должен быть наибольшим. Если сторону вырезаемого квадарта обозначить через x, то объем коробки будет равен $V = x \cdot (a-2x)^2$, причем x изменится в промежутке $\left[0,\ \frac{a}{2}\right]$. Вопрос свелся к наибольшему значению V в этом промежутке. Так как производная $V' = (a-2x)(a-6x)$ на промежутке $\left[0,\ \frac{a}{2}\right]$ имеет единственную стационарную точку $x = \frac{a}{6}$, то убедившись в том, функция достигает максимума при $x = \frac{a}{6}$, одновременно получаем и искомое наибольшее значение. То есть при $x = \frac{a}{6}$ имеем $V = \frac{2a^3}{27}$, в то время как граничные значения V равны нулю. Следовательно, при $x = \frac{a}{6}$ действительно получается наибольшее значение для V. Таким образом коробка из куска жести квадратной формы со стороной a получится наибольшего объема при условии, что сторона вырезаемого квадрата будет равна $\frac{a}{6}$.

Третий уровень (уровень рассуждения) включает размышления, требующие обобщения и интуиции. Студенты должны уметь обрабатывать информацию, делать обобщения, решать нестандартные проблемы, делать выводы на основе исходных данных и обосновывать их. Они должны вычислять изменения имеющихся данных, связанные с динамикой, применять знания составлять математическую модель предложенной ситуации.

Задача №3. Имеются два комплекта однотипных изделий, изготовленных одним станком, по 60 штук в каждой. Результаты измерений длины *X* после группировки данных приведены в таблице.

Длина деталей, Мм	n_i		$F_1^*(x)$	$F_2^*(x)$	$\lvert F_1^* - F_2^* \rvert$
	1-ая Группа	2-ая группа			
72	1	-	0.0167	-	0.0167
72.1	2	2	0.050	0.0333	0.0167
72.2	4	8	0.1167	0.1667	0.05
72.3	11	10	0.3	0.3333	0.0333
72.4	12	16	0.5	0.6	0.1
72.5	16	18	0.7667	0.9	0.1333
72.6	8	4	0.9	0.9667	0.0667
72.7	6	2	1.0	1.0	0

Проверить с помощью критерия Колмогорова гипотезу о том, что обе выборки принадлежат одной генеральной совокупности.

Решение

1. Эмпирические функции распределения $F_1^*(x)$ и $F_2^*(x)$ для каждого из комплектов строятся как нарастающие суммы относительных частот
2. Максимум модуля разности между ними, как видно из таблицы, равен $D_{n_1 n_2} = 0.1333$
3. Определив $\lambda = D_{n_1 n_2}\sqrt{\frac{n_1 n_2}{n_1 + n_2}}$, где $n_1 = n_2 = 60$ и, тогда $\lambda = 0.73$, по таблице вероятности *P(λ) =1− K(λ)* распределения Колмогорова для данного значения λ вычислим соответствующее значение вероятности $P(\lambda) = 0.66089 > 0.01$

Следовательно, при уровне значимости 0,01 гипотеза о том, что обе выборки принадлежат одной генеральной совокупности, не опровергаются.

В заключение отметим, что проектирование прикладных задач и их использование в учебном процессе позволяет повысить интерес студентов к изучению математике и сформировывать требуемые ключевые компетенции.

Список литературы

1. *Туяков Е.А., Кисабекова А.А. Контекстные задачи интегрирующие курсы математического анализа и физики: учебное пособие. – Павлодар: Издательство ПГПИ, 2010. – 6-7 с.*
2. *Соболев С.К. Роль и место прикладных задач в обучении математики. [Электронный ресурс] // URL ttps://kopilkaurokov.ru/matematika/prochee*
3. *Мединцева И. П. Компетентностный подход в образовании // И. П. Мединцева // Педагогическое мастерство: материалы II междунар. науч. конф. (г. Москва, декабрь 2012 г.). — М.: Буки-Веди, 2012.*
4. *Нугусова А., Тойбазаров Д.Б., Молдакулова Г.Б. Подготовка будущего учителя математики к работе по контролю знаний, умений и навыков // III международная научно-практическая конференция Актуальные проблемы и перспективы преподавания математики // 15-16 ноября 2012, г. Курск*
5. *Кремер Н.Ш. Теория вероятности и математическая статистика: Учебник для вузов.-2-е изд., перераб. и доп.-М.:ЮНИТИ-ДАНА, 2004.-225*
6. *Минорский В.П. Сборник задач по высшей математике. Учебное пособие для втузов-14 изд., испр.-М.: Издательство Физ.-Мат. литературы, 2004. – 336 с.*

Сеитова С.М.,
д.п.н.,профессор, ЖГУ имени И.Жансугурова

Алдашова А.У.
магистрант ЖГУ имени И.Жансугурова, г.Талдыкорган, s.m.seitova@mail.ru

ОРГАНИЗАЦИЯ САМОСТОЯТЕЛЬНЫХ РАБОТ В ВУЗЕ

Түйін: *Бұл мақалада ЖОО-да ұйымдастырылатын өзіндік жұмыс және оның деңгейлері қарастырылған. Өзіндік жұмыс ұғымы негізделініп, оған қойылатын талаптар көрсетілген.*

Резюме: *В статье рассматривается организация самостоятельных работ в ВУЗ-е и их уровни. Обосновывается понятие «самостоятельная работа» и требование к организации самостоятельной работы.*

Summary: *The article deals with the organization of independent work at the university and their levels. The notion of "independent work" and the requirement for organizations of independent work is substantiated.*

Система современного образования в настоящее время в Казахстане пребывает в состоянии эволюционного рывка. Прогрессивное шествие началось с подписания министром образования РК в 2010 г. Болонской декларации, расширив, таким образом, европейское образовательное пространство до Центральной Азии.

Стандартной единицей в этой системе измерения стал так называемый кредит, количество академических часов в котором разнится в зависимости от периода обучения студентов. Так, в бакалавриате – 45 часов, в магистратуре – 60 часов и в докторантуре – 75 часов. Соотношение академических часов аудиторной и внеаудиторной работы студентов также различается, так в бакалавриате это соотношение равно 15:30, в магистратуре – 15:45, в докторантуре – 15:60. Из академических часов на долю самостоятельной работы обучающегося под руководством преподавателя (СРОП) *(Office Hours)* приходится 15 часов. Общий объем часов самостоятельной работы обучающихся очной формы обучения в бакалавриате составляет 66% от общей трудоемкости дисциплины, до половины которых отводится на СРОП. При заочной форме обучения объем самостоятельной работы обучающихся должен составлять не менее 80% от общего объема отведенных кредитов [1].

На долю самостоятельного изучения материала приходится большая часть академических часов.

В Вузе различают два уровня самостоятельной работы студентов: СРСП и СРС.

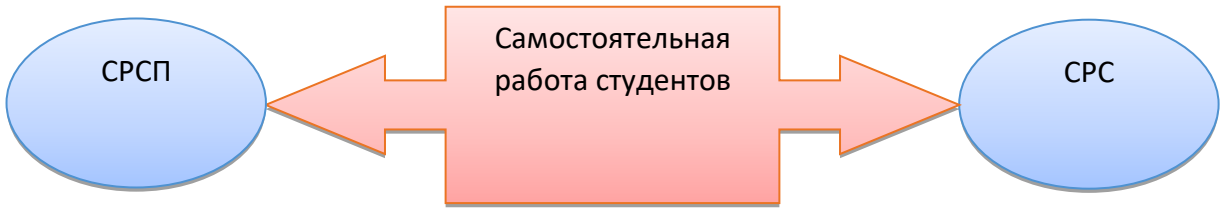

Рисунок 1 - Самостоятельная работа студентов

Первый уровень наиболее значим, т.к. он предполагает наличие специальных методических указаний преподавателя, следуя которым студент приобретает и совершенствует знания, умения и навыки, накапливает опыт практической деятельности.

В современной дидактике самостоятельная работа студентов рассматривается, с одной стороны, как вид учебного труда, осуществляемый без непосредственного вмешательства, но под руководством преподавателя, а с другой – как средство вовлечения студентов в самостоятельную познавательную деятельность, формирования у них методов организации такой деятельности.

Следовательно, самостоятельная работа — это такое средство обучения, которое:

• в каждой конкретной ситуации усвоения соответствует конкретной дидактической цели и задачи;

• формирует у студентов на каждом этапе его движения от незнания к знанию необходимый объем и уровень знаний, навыков и умений для определенного класса познавательных задач и соответственного продвижения от низких к высшим уровням мыслительной деятельности;

• вырабатывает у студентов психологическую установку на самостоятельное систематическое пополнение своих знаний и выработку умений ориентироваться в потоке научной и общественной информации при решении новых познавательных задач;

• является важнейшим орудием педагогического руководства и управления самостоятельной познавательной деятельностью обучающегося в процессе обучения.

Исследования ученых-педагогов и психологов позволяют условно выделять четыре уровня самостоятельной продуктивной деятельности учащихся, соответствующие их учебным возможностям:

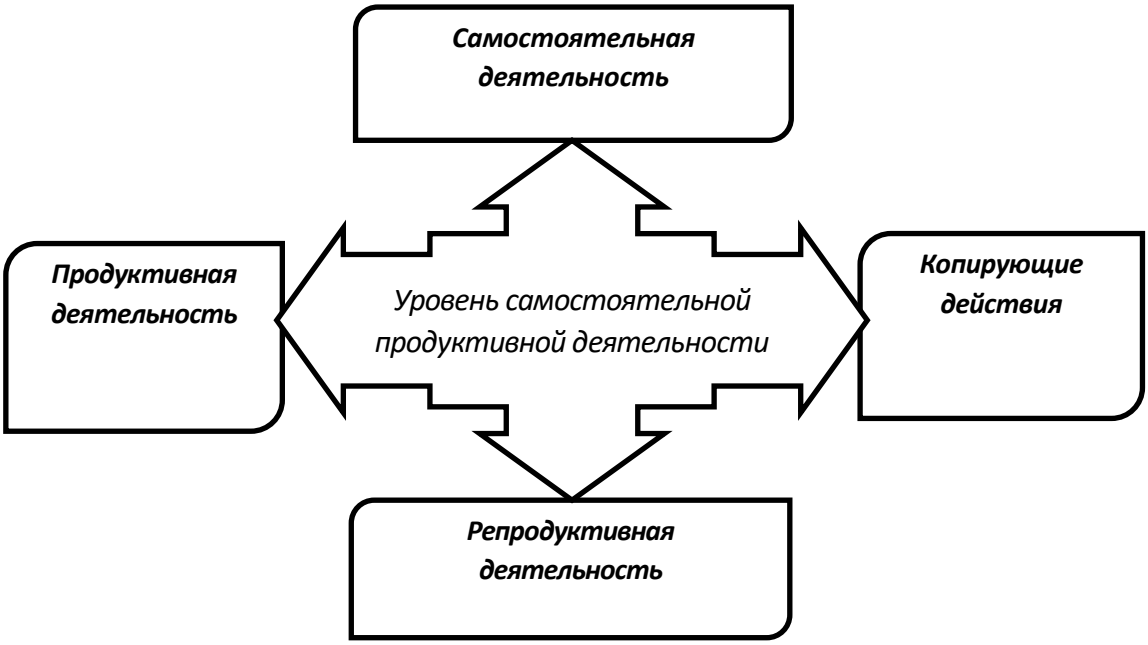

Рисунок 2- Уровень самостоятельной продуктивной деятельности

1. ***Копирующие действия*** обучающихся по заданному образцу. Идентификация объектов и явлений, их узнавание путем сравнения с известным образцом. На этом уровне происходит подготовка обучающихся к самостоятельной деятельности.

2. ***Репродуктивная деятельность*** по воспроизведению информации о различных свойствах изучаемого объекта, в основном не выходящая за пределы уровня памяти. Однако на этом уровне уже начинается обобщение приемов и методов познавательной деятельности, их переноса на решение более сложных, но типовых задач.

3. ***Продуктивная деятельность*** самостоятельного применения приобретенных знаний для решения задач, выходящих за пределы известного образца, требующая способности к индуктивным и дедуктивным выводам.

4. ***Самостоятельная деятельность*** по переносу знаний при решении задач в совершенно новых ситуациях, условиях по составлению новых программ принятия решений, выработка гипотетического аналогового мышления.

Самостоятельные работы организуются так, чтобы они вырабатывали навыки и привычку к труду.

По форме организации самостоятельные работы можно разделить на ***индивидуальные, фронтальные, групповые.***

В соответствии с уровнями самостоятельной продуктивной деятельности обучающихся можно выделить четыре типа самостоятельных работ.

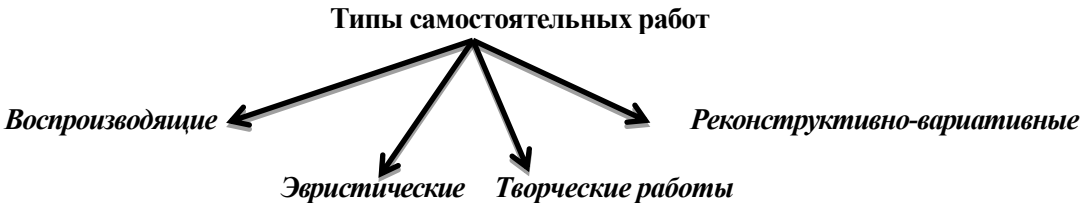

Рисунок 3 – Типы самостоятельных работ

Каждый из четырех типов имеет свои дидактические цели.

1. Воспроизводящие самостоятельные работы по образцу необходимы для запоминания способов действий в конкретных ситуациях, формирования умений и навыков и их прочного закрепления.

Однако роль таких работ очень велика. Они формируют фундамент подлинно самостоятельной деятельности обучающихся.

2. Реконструктивно-вариативный тип позволяют на основе полученных ранее знаний и данной преподователем общей идеи найти самостоятельно конкретные способы решения задач применительно к данным условиям задания. Самостоятельные работы этого типа учат анализировать события, явления, факты, формируют приемы и методы познавательной деятельности, способствуют развитию внутренних мотивов к познанию.

3. Эвристические самостоятельные работы формируют умения и навыки поиска ответа за пределами известного образца. На данном уровне продуктивной деятельности формируется творческая личность обучающихся.

4. Творческие самостоятельные работы являются венцом системы самостоятельной деятельности обучающихся. Эта деятельность позволяет обучающимся получать принципиально новые для них знания, закрепляет навыки самостоятельного поиска знаний.

При постановке целей и задач самостоятельной работы необходимо учитывать следующие **дидактические требования**:

1. Самостоятельная работа должна носить целенаправленный характер. Это достигается четкой формулировкой цели работы.

2. Самостоятельная работа должна быть действительно самостоятельной и побуждать обучающихся при ее выполнении работать напряженно.

3. На первых порах у обучающихся нужно сформировать простейшие навыки самостоятельной работы.

4. Для самостоятельной работы в большинстве случаев нужно предлагать такие задания, выполнение которых не допускает действия по готовым рецептам и шаблону, а требует применения знаний в новой ситуации. Только в этом случае самостоятельная работа способствует формированию инициативы и познавательных способностей обучающихся.

5. В организации самостоятельной работы необходимо учитывать, что для овладения знаниями, умениям и навыками различным обучающимися требуется разное время. Осуществлять это можно путем дифференцированного подхода к обучающимся.

6. Задания, предлагаемые для самостоятельной работы, должны вызывать интерес обучающихся.

7. Самостоятельные работы обучающихся необходимо планомерно и систематически включать в учебный процесс.

8. При организации самостоятельной работы необходимо осуществлять разумное сочетание и изложения материала учителем с самостоятельной работой обучающихся по приобретению знаний, умений и навыков.

9. При выполнении обучающимися самостоятельных работ любого вида руководящая роль должна принадлежать преподователю.

По своему дидактическому значению самостоятельные работы можно разбить на два основных вида.

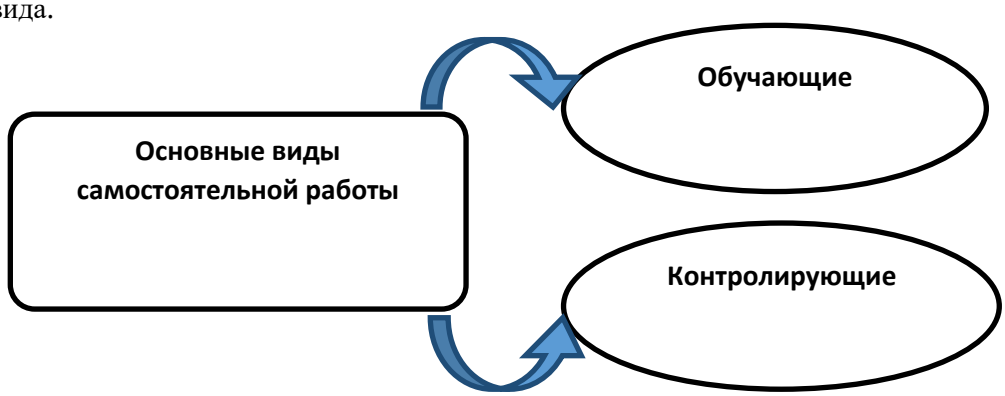

Рисунок 4 - Основные виды самостоятельной работы

Смысл **обучающих** самостоятельных работ заключается в самостоятельном выполнении обучающимися данных преподавателем заданий в ходе изучения темы, в выявлении сделанных обучающимися ошибок и повторном объяснении преподавателем учебного материала с учетом этих ошибок. Смысл **контролирующих** работ заключается в самостоятельном выполнении обучающимися данных преподавателем заданий после логически завершенных порций учебного материала.

Самостоятельные работы проводимые в ВУЗ-ах можно классифицировать следующим образом:

1. по дидактическим целям:
   - повторительные;
   - развивающие;
   - творческие.
2. по уровню самостоятельности обучающихся:
   - реконструктивные, вариативные;
   - эвристические (частично-поисковые);
   - исследовательские.
3. по степени индивидуальности:
   - групповые (в группах, парах);
   - индивидуальные.
4. по источнику и методу приобретения знаний:
   - работа с книгой;
   - подготовка докладов, рефератов.
5. по форме выполнения:
   - письменные;
   - тесты.

Все эти виды работы помогают устанавливать связь между новым материалом и ранее изученным.

В заключение стоит отметить, что предложенные пути и формы организации и проведения самостоятельной работы студентов определяются опытом и уровнем профессионализма преподавателя., его мотивационной деятельностью и носит рекомендательный характер.

Литература

1 Абдыгапарова С. Б. Основы кредитной системы обучения в Казахстане /С.Б. Абдыгапарова, С.Р. Ахметова. – Алматы: Қазақ университеті, 2004. – С. 44-46.

2 Аванесов В. С. Знания как предмет педагогического измерения //Педагогические измерения. – 2005. – №3. – С. 16-25.

3 Атаханов Р., Загвязинский В.И. Методология и методы социально-педагогического исследования /В. И. Загвязинский,. – М., 2001. – 206 с.

4 Ковалевский И. Организация самостоятельной работы студента //Высшее образование в России. – 2000. – №1. – С. 114-115.

Урымбаева Айгуль Акимжановна
Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,
«Стоматология» факультеті деканының орынбасары,
«Арнайы клиникалық пәндер» кафедрасының магистр оқытушысы
Түркістан, Қазақстан; e-mail: a.urymbaeva@mail.ru

ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ БІЛІМ САПАСЫН КӨТЕРУДЕГІ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Түйін. *Бұл мақалада «Қазіргі білім беру саласындағы оқытудың озық технологияларының білім сапасын көтерудегі ерекшеліктері нысанаға алынып,қазіргі таңдағы оқытушылардың дәріс барысындағы пайдаланатынинновациялық және интерактивтік әдістемелерінің оқу үрдісін жандандырудағы ықпалы зерттелген. Оқу-тәрбие үрдісіндегі білім беру парадигмасындағы өзгерістерге байланыстыжаңартылған білім беру мазмұнының пайда болуы қарастырылып, «Инновация» терминінің ғылыми айналымға түсуі, XIX ғасырда антропология және этнография арқылы енуі зерттелген. Инновацияның модификациялық, комбинаторлық, радикалдық түрлері т.б. қарастырылған.*

Кілт сөздер: *инновация, интерактивтік әдіс, модульдік, жүйелі, саралап деңгейлеп оқыту технологиясы, иллюстрациялы түсіндірмелі, ақпараттық бағдарламалап оқыту, модификациялық инновация, комбинаторлық модификация, радикалдық инновация т.б.*

Резюме. *В этой статье анализируются особенности передовых технологий обучения в современном образовании и влияние современных методов преподавания и интерактивного обучения используемых лекторами для улучшения учебного процесса. В связи с изменениями образовательной парадигмы в учебном процессе изучалось возникновение содержания обновленной программы образования, термин «инновации» стал научным кругооборотом, антропологией и этнографией в XIX веке. Модификация, комбинаторные, радикальные типы инноваций и другие виды были рассмотрены.*

Ключевы еслова: *инновации, интерактивный метод, модульная, систематическая, дифференцированная технология обучения, иллюстративное объяснение, информационное программирование, модификация инноваций, комбинаторная модификация, радикальные инновации и т. д.*

Summary. *This article deals with the features of advanced teaching technologies in modern education and the impact of modern teaching methods and interactive teaching used by lecturers to improve the learning process. Inconnection with the changes in the educational paradigm, the formation of the contents of the renewed education program was studied in the educational process, the term "innovations" became a scientific circuit, anthropology and ethnography in the XIX century. Modification, combinatorial, radical types of innovation and other types have been considered.*

Keywords: *innovation, interactivemethod, modular, systematic, differentiated learning technology, illustrative explanation, information programming, innovation modification, combinatorial modification, radical innovations, etc.*

Қазіргі білім беру саласында оқытудың озық технологияларын меңгермейінше, сауатты, жан-жақты маман болу мүмкін емес. Жаңа технологияны меңгеру оқытушының интеллектуалдық, кәсіптік, адамгершілік, рухани, азаматтық және басқа да көптеген адами келбетінің қалыптасуына игі әсерін тигізеді, өзін-өзі дамытып, оқу-тәрбие үрдісін тиімді дамытуына көмектеседі. Оқыту технологиясын таңдап, іріктеу – студенттің оқу-танымдық іс-әрекетін басқарудың негізгі бір буыны.

Елбасымыз Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев халқымызға жолдаған дәстүрлі жолдауында қазіргі заманғы білім беру және келешекті болжай алатын жаңа талаптағы ұстаздарсыз инновациялық экономика құра алмайтындығымыз жайлы тоқталып: «Бәсекеге қабілетті Қазақстан үшін, бәсекеге қабілетті халық үшін, бәсекеге қабілетті ұлт үшін» [1],– деген болатын.

Оқу-тәрбие үрдісіндегі елеулі өзгерістерге байланысты, білім беру парадигмасы өзгерді, білім берудің мазмұны жаңарып, жаңартылған білім беру мазмұны, жаңа көзқарас, жаңаша қарым-қатынас пайда болуда. Келер ұрпаққа қоғам талабына сай тәрбие мен білім беруде оқытушылардың инновациялық іс-әрекетінің ғылыми-педагогикалық негіздерін меңгеруі маңызды мәселелердің бірі. Ғылым мен техниканың жедел дамыған, ақпараттық мәліметтер ағыны күшейген заманда ақыл-ой мүмкіндігін қалыптастырып, адамның қабілетін, талантын дамыту білім беру мекемелерінің басты міндеті болып отыр. Ол бүгінгі білім беру кеңістігіндегі ауадай қажет жаңару оқытушының қажымас ізденімпаздығы мен шығармашылық жемісі арқылы келетіндігі анық. Сондықтан да әрбір студенттің қабілетіне қарай білім беруді, оны дербестікке, ізденімпаздыққа, шығармашылыққа тәрбиелеуді жүзеге асыратын жаңартылған педагогикалық технологияны меңгеруге үлкен бетбұрыс жасалуы қажет. Өйткені мемлекеттік білім стандарты деңгейінде оқу үрдісін ұйымдастыру жаңа педагогикалық технологияны ендіруді міндеттейді.

Білім беру саласы қызметкерлерінің алдына қойылып отырған міндеттердің бірі – оқытудың әдіс тәсілдерін үнемі жетілдіріп отыру және қазіргі заманғы педагогикалық технологияларды меңгеру.

Қазіргі таңда оқытушылар инновациялық және интерактивтік әдістемелерін сабақ барысында пайдалана отырып сабақтың сапалы әрі қызықты өтуіне ықпалын тигізуде.

“Инновация” термині ғылымға XIX ғасырда антропология және этнография арқылы еніп, “дәстүр” терминіне антоним ретінде мәдениет саласындағы өзгерістерді зерттеу үдерісінде қолдана бастады және өзгеше мәдениетке өту барысындағы жаңалық ендіру деп танылды. Инновация ұғымы мәдени өзгерісінің эволюционистік жазықтығының орнын басты. XX ғасырдың бірінші жартысында Батыста әлеуметтік ғылымдар саласында айтулы өзгерістер орын алды, инновация қалыптасқан жүйенің нормадан ауытқуы ретінде көрініс тауып, жаңалықтың шығу көзі ретінде таныла бастады.

«Инновация» ұғымын қарастырсақ, ғалымдардың көбі оған әртүрлі анықтамалар берген. Мысалы, Э.Раджерс инновацияны былайша түсіндіреді: «Инновация – нақтылы бір адамға жаңа болып табылатын идея». Майлс «Инновация – арнайы жаңа өзгеріс. Біз одан жүйелі міндеттеріміздің жүзеге асуын, шешімдерін күтеміз», – дейді[2]. Қазақстанда ең алғаш «Инновация» ұғымына анықтама берген ғалым Немеребай Нұрахметов. Ол «Инновация, инновациялық үрдіс деп отырғанымыз – білім беру мекемелерінің жаңалықтарды жасау, меңгеру, қолдану және таратуға байланысты бір бөлек қызметі» деген анықтаманы ұсынады. Н.Нұрахметов «Инновация» білімнің мазмұнында, әдістемеде, технологияда, оқу-тәрбие жұмысын ұйымдастыруда, мектеп жүйесін басқаруда көрініс табады деп қарастырып, өзінің жіктемесінде инновацияны, қайта жаңарту кеңістігін бірнеше түрге бөледі: жеке түрі (жеке – дара, бір-бірімен байланыспаған); модульдік түрі (жеке – дара кешені, бір-бірімен байланысқан); жүйелі түрі (мектепті толық қамтитын)[3]. Әдіскер С.Көшімбетова өзінің зерттеуінде оқу-тәрбие үрдісінде оқытудың инновациялық әдіс-тәсілдерін қолданудың мынадай ерекшеліктерін ұсынады:

– дербес оқыту технологиясы оқу-тәрбие үрдісінде ғылымның негіздерін игерту үшін ізгілік, адамгершілік қасиеттерді қалыптастыра отырып, жеке тұлғаның әлеуметтік-психологиялық жауапкершілін арттырады.

– қоғам мен табиғат заңдылықтарын кіріктіру негізінде меңгеруі;

– оқытушы білмейтін шығармашылық ізденіс негізінде өмірге келген жаңа қабілет;

– саралап деңгейлеп оқыту технологиясында оқытудың мазмұны мен әдістері шығармашылық ізденіс іс-әрекет жасау негізінде адамның инновациялық қабілеттерінің қалыптасуына бағытталады.

– ақпараттық бағдарламалап оқыту – оқытудың мазмұнын пәнаралық байланыс тұрғысынан ұйымдастыру;

– иллюстрациялы түсіндірмелі оқытуда «адам-қоғам-табиғат» үйлесімдік бағыттағы дүниетанымында жүйелі саналы мәдениет қалыптасады;

– ізгілендіру технологиясында педагогика ғылымының алдыңғы қатарлы ғылыми жаңалықтарды тәжірибеде «студент–субъект», «студент-объект» тұрғысынан енгізіле бастайды да, ал ғылыми білімдер «оның тұрмысының әлеуметтік жағдайы мен іс-әрекетінің әлеуметтік нәтижесінің бірлігінде қарастырады;[4] Сонымен қатар, инновацияны модификациялық, комбинаторлық, радикалдық деп үш түрге бөлуге болады.

Модификациялық инновация – бұл бұрын қолда барды дамытумен, түрін өзгертумен айналысу. Бұған В.Ф. Шаталовтың математикаға жазған тірек конспектісі және оны көптеген мұғалімдердің пайдалануы мысал бола алады.

Комбинаторлық модификация – бұрын пайдаланылмаған, белгілі әдістеме элементтерін жаңаша құрастыру. Бұған пәндерді оқытудың қазіргі кездегі әдістемесі дәлел.

Радикалдық инновация – білімге мемлекеттік стандарттарды енгізу жатады. Мемлекеттік стандарт білім беруде, негізінен, мөлшерлерді, параметрлерді, деңгейлік және сапалы оқытудың көрсеткіштерін қалыптастырады[5].

Қазір республика оқу орындары ұсынып отырған көп нұсқалыққа байланысты өздерінің қалауына сәйкес кез-келген үлгі бойынша қызмет етуіне мүмкіндік алды. Бұл бағытта білім берудің әртүрлі нұсқадағы мазмұны, құрылымы, ғылымға және тәжірибеге негізделген жаңа идеялар, жаңа технологиялар бар. Сондықтан әртүрлі оқыту технологияларын, оқу мазмұны әрбір білім алушының жеке дара психологиялық ерекшеліктеріне орай таңдап, тәжірибеде сынап қараудың маңызы зор. Ғылыми-педагогикалық әдебиеттерде іс жүзінде анықталып табылған оқыту үрдісінің нәтижесін көретін әдіс-тәсілдері, түрлері көбіне жаңашыл, инновациялық болып табылады.

Инновациялық процестерді ендіруде өзара байланысты күштерді крсетуге болады. Олар: енгізілген технологияның ерекшеліктерімен; жаңашылдардың инновациялық әлеуетімен; жаңалықты енгізу жолдарымен.

Жаңа инновациялық оқыту технологиясы кәсіптік қызметтің ерекше түрі болып табылады. Инновациялық оқыту технологиясын меңгеру үшін педагогикалық аса зор тәжірибені жұмылдыру қажет. Бұл өз қызметіне шығармашылықпен қарайтын, жеке басының белгілі іскерлік қасиеті бар адамды қажет ететін жұмыс. Шындығында да әрбір педагог жаңа инновациялық технологияны меңгеру барысында өзін-өзі дамытады және өзін-өзі қалыптастырады. XXI ғасырда болашақ мамандарды даярлау, олардың кәсіби бейімделуін қалыптастыру мәселелері – кезек күттірмейтін өзекті қоғам талабы. Сондықтан біз болашақ педагог-психологтардың жаңа педагогикалық инновациялық технологияларды қолдануға даярлығын қалыптастырудың құрылымдық-мазмұндық моделін жасалған. Болашақ мамандардың жаңа инновациялық педагогикалық технологияларды қолдануға даярлықты қалыптастыру мына көрсеткіштерді қамтиды:

Мотивациялық өлшемдеріне танымдық қызығуды қалыптастыру бейнесі жатады. Оған болашақ мамандарды қалыптастыру, құндылық қарым-қатынас, болашақ маманның өзінің кәсіби шеберлігін дамытуға талпынуы, болашақ мамандығын ерекше жақсы көруі, ұрпақ тәрбиесінде ұстаздың жетекші орнын сезінуі, кәсіби жеке біліктілік деңгейін көтеруге бағыттылығы, инновациялық іс-әрекетке ұмтылу әрекеттері кіреді.

Мазмұндық өлшемдеріне болашақ маманның жалпы мәдениеттілік дайындығы мен мәндік әдіснамалық дайындығының деңгейі, мамандығы бойынша білімі, педагогикалық біртұтас білім жүйесі, біртұтас педагогикалық үрдістің заңдылықтары, мен қозғаушы күштерінің жалпы теориялық білім негіздерімен қаруланууы кіреді. Оған біртұтас педагогикалық үрдістің теориялық негіздерін және жеке тұлға теориясының ғылыми негіздерін меңгеруі, педагогикалық іс-әрекет теориясының негіздерін білуі, білім алушылардың барлық мүмкіндіктерін пайдаланғанда инновациялық іс-әрекеттің көбіне нәтижелі болатындығын сезіне алуы жатады;[6].

Бейімділік өлшемдерін болашақ маманның барлық жағдайға бейімделе алу қабілеті атады: бейімділік жағдаятына бағдарлана алуы, микроорта өзгерістеріне сай қолайлы инновациялық педагогикалық технологияларды таңдай алуы. Бейімділік өлшемдері болашақ маманның білімгер мәртебесінен оқытушы, ұстаз мәртебесіне ауысуының ерекшелігін сезіне білуімен бейімділік іс-әрекетті жүзеге асырудың жаңа әдіс-тәсілдерін пайдалана алуларымен ерекшеленеді.Қазіргі білім беру саласындағы оқытудың озық технологияларын меңгермейінше сауатты, жан-жақты маман болу мүмкін емес. Жаңа технологияны меңгеру мұғалімнің интеллектуалдық, кәсіптік, адамгершілік, рухани, азаматтық және де басқа көптеген адами келбетінің қалыптасуына игі әсерін тигізеді, өзін-өзі дамытып, оқу-тәрбие үрдісін тиімді ұйымдастыруына көмекетеседі.

Танымдық өлшемдері болашақ маманның әлеуметтік кәсіби қоршаған ортаны жедел тани алуымен, өзін кәсіби жүзеге асырудың нәтижелі әдіс-тәсілдерін пайдалануымен, инновациялық педагогикалық технологияларға қызығу танытумен ерекшеленеді. Оған болашақ маманның әлеуметтік кәсіби қоршаған ортаны біліп тануы, кәсіптік білімін өз тәжірибесінде қолдана білуі, инновациялық педагогикалық технологияларды оқып меңгеруі, үйренуі жатады.

Іс-әрекеттік өлшемдері болашақ маманның өзінің кәсіби іс-әрекетінің мақсаты мен міндеттерін анықтай алуы және педагогикалық қарым-қатынастық үрдісті тиімді жүзеге асыра алуымен өлшенеді. Оған болашақ маманның өз пәнін жете меңгеруі, біртұтас оқу-тәрбие үрдісінің психологиялық, педагогикалық негіздерін білуі, педагогикалық үрдісті жоспарлап, жүзеге асыра алуымен өлшенеді.

Технологияның өлшемдері оқытудың әдістемелік мақсаттары, оқыту үрдісі, оның міндеттерін анықтай алуы, оқытудың нәтижесін болжай алуы және психологиялық-педагогикалық білімдерді меңгерумен анықталады. Оған болашақ маманның біртұтас оқу-тәрбие үрдісінде сабақты тиімді ұйымдастыра білуі, оқушылармен ынтымақтастық қарым-қатынасты жүзеге асыра алуы, біртұтас педагогикалық үрдісті диагностикалай алуы және сабақтың нәтижесі жоғары болатындай ең тиімді педагогикалық технологияны таңдай алуы қажет.

Шығармашылық өлшемдеріне шығармашылық ептілікті, шығарма- шылық белсенділікті болашақ маманның шығармашылық-ізденушілік дамыту кіреді. Оған болашақ маманның ғылыми – зерттеу жұмыстарына өзіндік талдау жасай алуы, өз білімін көтеруге, жетілдіруге талпыныстың болуы мен инновациялық әдіс-тәсілдерді қолдануға өзіндік жаңалықтар, өзгерістер енгізумен және жаңалықты шығармашылықпен қолдана алуымен сипатталады. Осы аталған көрсеткіштердің әсерінен білім, кәсіп, іскерлік, іс-әрекет, игеру, нәтиже құралады. Білім жалпы, кәсіби, техникалық, арнайы білім болып бөлініп кәсіппен ұштасады. Ал кәсіп – мамандық таңдау, мамандықты меңгеру. Білім алып кәсіп иесі болу үшін іскерлік қажет. Іскерлік – оқу, білім, кәсіп, тәжірибе, ізденушілік, өзіндік жұмыс, іс-шаралар, дағдыдан туындайды. Іскер болу үшін іс-әрекетті меңгеру қажет. Іс-

әрекет әрекеттен, операция, қимыл-қозғалыстан тұрады. Барлық үрдіс байланыса орындалғаннан соң нәтиже көрсеткіші пайда болады.

Әрбір педагогтің инновациялық іс-әрекетін қалыптастырудың педагогикалық шарттары: инновация туралы білімі; инновацияны жан-жақты меңгеру; инновациялық іс-әрекет диагностикасын меңгеру; инновацияны тәжірибеге ендіру жұмыстары; инновацияны практикада дұрыс қолдану[7].

Білім сапасын арттырудағы жаңа инновациялық технологияларды оқып, үйреніп, сараптай келе, мынадай тұжырым жасауға болады: білім алушылардың білім, білік сапасын арттырудағы жаңа инновациялық технология түрлері сан алуан, оларды таңдау және одан шығатын нәтиже оқытушының кәсіби біліктілігіне тікелей байланысты.

Қазіргі жас ұрпақтың саналы да сапалы білім алуының бірден-бір шарты – оқу орындарындағы білім беру процесіне жаңа инновациялық технологияларды енгізу екендігі сөзсіз түсінікті. Сондықтан ғылыми-техникалық прогрестен қалыспай, жаңа педагогикалық инновацияларды дер кезінде қабылдап, өңдеп, нәтижелі пайдалана білу – әрбір ұстаздың негізгі міндеті болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1.ҚР Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы. - Алматы, 2005. –97б.

2. Раджерс Э. Инновация туралы түсінік. – //Қазақстан мектебі, №4, 2006.

3. Нурахметов Н.Н., Аульбекова Г.Д. Ковжасарова М.Р. Технологии обучения казахстанских авторов. – Алматы: Мектеп, 2005. –160с.

4. Көшімбетова С. Инновациялық технологияны білім сапасын көтеруде пайдалану мүмкіндіктері. – А.: Білім, 2008.

5. Қабдықайыров Қ. Инновациялық технологияларды диагностикалау. – А., 2004

6. Жүнісбек Ә. Жаңа технология негізі – сапалы білім. – //Қазақстан мектебі, №4, 2008

7. Нағымжанова Қ. Инновациялық технологияның құрылымы. – А.:Өркен, 2007

Сыздыкбаева А.Д.
доктор философии (PhD), и.о. ассоциированного профессора, sizdikbaeva-aya@mail.ru

Байназарова Т.Б.
кандидат педагогических наук, и.о. ассоциированного профессора, tursinai-64@mail.ru
Казахский государственный женский педагогический университет

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В МИРЕ И РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация. *В статье рассматриваются современные тенденции развития дошкольного образования в мире и Республике Казахстан. Авторами описана история развития дошкольного образования в целом, и в частности в РК. Выделяются и описываются характерные особенности периода раннего детства, обосновывается необходимость раннего развития ребенка. Значительное внимание уделяется глобальным трендам развития дошкольного воспитания и обучения на современном этапе: обязательное дошкольное образование, высокие требования к квалификации и статусу воспитателя, государственно-частное партнерство и оценку образовательных достижений.*

Ключевые слова: *дошкольное образование, история развития дошкольного образования в Республике Казахстан, период раннего детства, глобальные тренды дошкольного воспитания и обучения.*

Annotation. *The article considers modern trends in the development of preschool education in the world and the Republic of Kazakhstan. The authors describe the history of the development of preschool education in general, and in particular in Kazakhstan. The characteristic features of the early childhood period are singled out and described, the necessity of early development of the child is justified. Considerable attention is paid to global trends in the development of preschool education and training at the present stage: compulsory pre-school education, high requirements for the qualifications and status of the educator, public-private partnerships and assessment of educational achievements.*

Key words: *preschool education, history of development of preschool education in the Republic of Kazakhstan, early childhood period, global trends of preschool education and training.*

Аңдатпа. *Мақалада әлемде және Қазақстан Республикасында, мектепке дейінгі білім беру қазіргі заманғы даму үрдістері туралы жазылған. Авторлар, мектепке дейінгі білім берудің даму тарихын атап айтқанда, Қазақстандағы даму тарихын сипаттайды. Ерте балалық кезеңнің тән ерекшеліктері белгіленіп, баланың ерте даму қажеттілігі ақталған. Қазіргі кезеңде мектепке дейінгі тәрбие мен оқытуды дамытудың жаһандық үрдістеріне үлкен назар аударылады: міндетті мектепке дейінгі білім беру, біліктілік және қамқоршылардың мәртебесі, мемлекеттік-жеке меншік әріптестік мәртебесі және оқу жетістіктерін бағалау.*

Түйін сөздер*: мектепке дейінгі білім, даму тарихы мектепке дейінгі білім беру және Қазақстан Республикасында ерте балалық, жаһандық трендтер мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту.*

Реформирование системы образования в Республике Казахстан, являясь одним из приоритетных направлений государственной политики, ставит новые задачи по обеспечению его качества на основе сохранения фундаментальности и соответствия потребностям личности, общества и государства.

Дошкольное образование - первая и, пожалуй, одна из важнейших ступеней образовательной системы. Сложно переоценить её значение, ведь основная задача дошкольного образования - гармоничное всестороннее развитие ребенка и создание фундаментальной базы для его дальнейшего обучения и личностного развития. Собственно, поэтому данный уровень образования заслуживает особого внимания в настоящее время.

Если спросить любого студента педагогической специальности, где и когда возникло заведение для детей, они в один голос ответят: «Фребелем в начале XX века в Германии». Однако, хочется поспорить и сказать, что первые детские учреждения, так называемые «школы вязания» были открыты Оберленом в 1769 году. С течением времени, эти «школы вязания» превратились в «écoles maternelles» и с 1881 года стали частью национального образования Франции[1].

В России первый «народный детский сад» был открыт в 1866 году для детей горожан из низших слоев населения при благотворительном «Обществе дешевых квартир» в Санкт-Петербурге[2].

В Казахстане дошкольные организации, в виде детских площадок и дошкольных юрт, стали создаваться в первые годы советской власти. Слушательница Петроградских фребельских курсов Ольга Дмитриевна Мухля в городе Верном открыла первый детский сад, в который были приняты 100 детей разных национальностей[2].

Дошкольному образованию Казахстана исполнилось 100 лет, что изменилось, какие цели и задачи ставит современное дошкольное воспитание и обучение, соответствует ли оно мировым стандартам, на эти вопросы мы попытаемся ответить.

В Послании Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана от 10 января 2018 года «Новые возможности развития в условиях четвертой промышленной революции»[3] особое внимание уделено разработке единых стандартов для раннего развития детей, развивающие социальные навыки и навыки самообучения.

Почему период раннего детства оказался в фокусе актуальности? Дошкольное детство ассоциируется с периодом 3-5 лет, однако сюда напрямую входит и ранее детство (Международная стандартная классификация образования ЮНЕСКО в 2011 году сюда включило и возраст с рождения), действительно, недостаточно изученное, что мы знаем о раннем детстве, не включая период младенчества.

В исследованиях Н.М. Щелованова, Н.М. Аксариной[4] период раннего детства назван «ходячее детство», так как в конце первого года ребенок становится на ноги. Хождение расширяет круг доступных ребенку предметов, появляется ориентировка в пространстве и определенная самостоятельность. Основная потребность ребенка раннего возраста – познание окружающего мира через действия с предметами.

Складывающаяся социальная ситуация развития может быть обозначена формулой: «ребенок - предмет - взрослый»[5].

Процессы возбуждения преобладают над торможением, поэтому эмоциональное состояние детей неустойчивое и неуравновешенное[6].

Активный словарь годовалого ребенка составляет 10-12 слов, к 2 годам число их увеличивается до 200-300, к трем - до 1500 слов. Однако, важно не количество и правильность произносимых слов, а то, что слова начинают отражать устойчивые признаки предметов и явлений, становятся носителями обобщения объективных признаков предметов[7].

Помимо вопросов заботы об охране и укреплении здоровья маленького ребенка, составляющие одну из важнейших задач воспитания в раннем детстве, как видим, открытыми остаются вопросы содержания воспитательной работы на этом возрастном этапе детства:

- соблюдение установленного для детей раннего возраста режима дня, т.е. верное распределение в течение суток и четкая последовательность сна, кормления, бодрствования, смена разных видов деятельности;
- проведение индивидуальных и групповых занятий, игр, развлечений;
- раскрытие характеристик полноценного общения ребенка раннего возраста со взрослыми;
- создание условий для активной и разнообразной самостоятельной деятельности детей и др.

Рассмотрим глобальные тренды дошкольного воспитания и обучения, это[1]:

- обязательное дошкольное образование;
- высокие требования к квалификации и статусу воспитателя;
- государственно-частное партнерство;
- оценка образовательных достижений.

Первый тренд, пунктом 2 статьи 30 Закона РК «Об образовании» №319-III от 27.07.2007 года)[8] определено, что дошкольное образование является обязательной первичной составной частью непрерывного образования в Казахстане. Аналогичная норма присутствует в нормативных документах подавляющего большинства развитых государств, является требованием для стран ЕС и основывается на многолетнем опыте и многочисленных выводах специалистов разных профилей (психологов, педагогов, медиков и т.д.). К примеру, во Франции такой закон был принят еще в 1975 году. На сегодняшний день в Казахстане разработана единая Типовая учебная программа дошкольного воспитания и обучения, обеспечивающая преемственность между дошкольным воспитанием и школьным обучением[9].

Второй тренд, в Казахстане, как и в 21 странах ОЭСР (Финляндия, Норвегия, Швеция и др.) педагоги обязаны иметь как минимум степень бакалавра образования. В Англии, Франции, Исландии, Италии педагоги обязаны получить степень магистра, прежде чем они могут стать воспитателями и педагогами в дошкольной организации[10]. Также окончание профессиональной подготовки не является основой для допуска к педагогической деятельности.

В странах ОЭСР распространены три пути допуска выпускников педагогических специальностей к осуществлению профессиональной деятельности)[11]:

- сдача конкурсного экзамена (Южная Корея, Япония);
- получение лицензии на педагогическую деятельность (Австралия, Новая Зеландия, Япония);
- прохождение программы введения в специальность 1-2 года (Новая Зеландия, Южная Корея, Япония.

Третий тренд, в мире доля частного сектора в дошкольном воспитании и обучении растет за счет государственно-частного партнерства, так доля частных дошкольных организаций в мире составляет 31% (↑3% с 1999 г.), а в Казахстане - 24,8% (↑8,6% с 1999 г.).

В Послании народу Казахстана «Новое десятилетие - новый экономический подъем - новые возможности» 29 января 2010 года Президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев Поручил Правительству разработать программу «Балапан», направленную на повышение обеспечения детей дошкольным образованием и воспитанием. За период реализации программы «Балапан» количество частных дошкольных организаций увеличилось в 11 раз. 2336 частных дошкольных организаций посещают 201,4 тыс. детей (25%) и работают более 21,3 тысяч человек (25%)[12].

Четвертый тренд, в настоящее время мир приходит к пониманию необходимости оценки достижений детей дошкольного возраста.

В 2013 году Международная ассоциация по оценке образовательных достижений инициировано исследование по аналогии с TIMSS и PIRLS для дошкольного образования (ECES).

В 2014 году разработан «Всеобъемлющий индекс развития ребенка» с оценочным субпоказателем.

В 2015 году Starting Strong IV в Отчете «Мониторинг качества в дошкольном воспитании и обучении» указывает, что 7 из 24 стран ОЭСР - участниц исследования проводит тестирование детей дошкольного возраста (в 2012 году участвовала 4 из 22 стран).

Международные организации активизировали сопоставительные исследования в области дошкольного воспитания и обучения с 2000-х годов – это Юнеско «Всеобъемлющий индекс развития ребенка» 2010 год, Исследование ECES, Starting Strong 2001, 2006, 2012, 2015 годы, Индексы дошкольного воспитания и обучения Unicef.

Unicef определил 10 стандартов дошкольного воспитания и обучения (ДВО) для его адекватного развития[13,1]:

- предоставление отпуска по уходу за ребенком не менее одного года и сохранение, как минимум, 50% зарплаты;
- наличие национального плана по обеспечению и финансированию ДВО с акцентом на детей из социально-уязвимых слоев;
- не менее 25% детей в возрасте до 3-х лет должны иметь доступ к ДВО (РК - 30,6);
-не менее 80% детей до 4-х лет должны быть охвачены ДВО минимум 15 часов в неделю (РК - 82%);
- не менее 80% педагогов ДВО должны иметь специальное образование (РК – 35%);
- не менее 50% педагогов ДВО с высшим образованием в сфере воспитания и обучения детей дошкольного возраста (РК - 15,3%);
- соотношение для детей 4-5 лет не должно превышать 1:15, наполняемость группы - не более 24 человек (РК – 1:25);
- минимальный уровень государственного финансирования в ДВО должен составлять не менее 1% от ВВП (РК - 0,6%);
- уровень бедности среди детей - менее 10% (РК – 45%);
- всеобщий доступ к медицинским услугам: младенческая смертность <4 на 1000 рожденных (РК – 13); 6% новорожденных с весом ниже 2500 гр. (РК – 5%); иммунизация детей 12-23 мес. > 95% (РК – 97% с 15-26).

Наибольшее число (от 8 до 10) стандартов Unicef соблюдают скандинавские страны: Финляндия, Дания, Норвегия, Швеция.

По результатам рейтинга «Starting well» скандинавские страны также лидируют. Дошкольное образование в этих странах - приоритет в политике и долгосрочные инвестиции. Однако, есть и другие интересные выводы результатов рейтинга, к примеру, многие страны с высоким уровнем дохода на душу населения не получили высокого рейтинга (Австралия, Канада, США, Сингапур и др.). А вот страны со средним уровнем (Чили, Чехия и др.) дохода на душу населения набрали высокий рейтинг за счёт широкого распространения и доступности дошкольного образования[14].

Основные цели современного дошкольного воспитания и обучения[15]:

- развитие интеллекта, коммуникативных, познавательных и других социально-эмоциональных навыков для успешной жизни в современном обществе.
- подготовка детей для обучения в школе;
- увеличение доли работающих матерей, все больше рассматривается не как следствие охвата дошкольного воспитания и обучения, а как одна из его целей (с 1980-х увеличение занятости женщин в развитых странах способствует повышению рождаемости).

Таким образом, в настоящей статье, мы хотели раскрыть основные тенденции развития дошкольного воспитания и обучения в мире и Республике Казахстан. Результаты анализа разных исследований показал, что отечественное дошкольное образование стремится к реализации равного доступа к качественному дошкольному воспитанию и обучению через реализацию мировых трендов образования: обязательное дошкольное образование, высокие требования к квалификации и статусу воспитателя, государственно-частное партнерство и оценку образовательных достижений.

Список литературы:

1. *Доклад Дошкольное воспитание и обучение в Казахстане: вековая история, достижения и будущее через призму мировых трендов С. Ирсалиева, 2 июня, 2017 года.*
2. *Бекмагамбетова Р.К., Сыздыкбаева А.Д. Дошкольная педагогика: учебное пособие.- Алматы, 2017.- с. 263.*
3. *https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/opublikovan-polnyiy-tekst-poslaniya-nazarbaeva-narodu-335002/*
4. *Воспитание детей раннего возраста в детских учреждениях / под ред. Н.М. Щелованова, Н.М. Аксариной. - М., 1960.*
5. *Achieving Kindergarten Readiness for All Our Children (The Pritzker Children's Initiative and The Bridgespan Group, 2015).*
6. *The High Scope Perry Preschool Study Through Age 40, Schweinhart, L.J., 2005.*
7. *Morgan, H. (2011). Early Childhood Education: History, Theory and Practice (p. 10).*
8. *Закон РК «Об образовании» №319-III от 27.07.2007 года http://kodeksy-kz.com/ka/ob_obrazovanii/30.htm*
9. *Об утверждении Типовой учебной программы дошкольного воспитания и обучения от 12 августа 2016 года №499.- http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1600014235*
10. *Национальный доклад о состоянии и развитии системы образования РК (по итогам 2014 года). - Астана, 2015.*
11. *OECD (2014), Indicator D3: How much are teachers paid?*
12. *Послание народу Казахстана «Новое десятилетие - новый экономический подъем - новые возможности», г. Астана, 29 января 2010 года.*
13. *UNICEF (2008). The child care transition: A league table of early childhood education and care in economically advanced countries. Italy: UNICEF Innocenti Research Centre.*
14. *http://www.lienfoundation.org/pdf/publications/sw_report.pdf*
15. *Национальный доклад о состоянии и развитии системы образования, 2016. - http://iac.kz/ru/events/itogi-podgotovki-nacionalnogo-doklada-o-sostoyanii-i-razvitii-sistemy-obrazovaniya-respubliki*

Ерденова Меруерт
магистрант 2 курса специальности «Педагогика и психология»,
Кафедра педагогики и образовательного менеджмента,
Факультет философии и политологии, КазНУ им. аль-Фараби, meruert_beken@mail.ru

ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЙ ВЫБОР В КОНТЕКСТЕ ИСТОРИИ И СОВРЕМЕННЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Резюме. *В статье рассматривается проблема профессионального выбора в контексте истории и современных исследований. В частности, анализируются зачатки профессионального отбора существовавшие до нашей эры (в Древнем Вавилоне и Китае), в средние века (во Франции, в Америке), в начале XX века и в том числе в советский период.*

На основе анализа современных исследований ученых (Р. Пломина, Ю. В. Ковас, И.И. Ахметова и др.) о влиянии наследственности на способности и задатки человека, автор рассматривает возможность оценки генетической предрасположенности к развитию интеллектуальных, творческих способностей и личностных черт старшеклассников. Опираясь на идеи казанского ученого И.И. Ахметова, обосновавшего обусловленность многих психических и физических качеств наследственностью, автор обосновывает, что гены влияют на наши индивидуальные предрасположенности, в том числе к болезням, к определенному поведению, к таланту, к физической или интеллектуальной деятельности и т.д.

Ключевые слова: *профессиональный отбор, профессиональный выбор, профориентационная работа, профессиональное самоопределение, профориентирование, профконсультации, профдиагностика, профилизация.*

Түйін. *Макалада кәсіби іріктеу проблемасы тарих және қазіргі заманғы зерттеулер контекстінде қарастырылған. Атап айтқанда, кәсіби іріктеу бастамаларына біздің заманымызға дейін (Ежелгі Бабыл және Қытайда), орта ғасырларда (Францияда, Америкада), XX ғасырдың басында және кеңестік кезеңде талдау жасалған.*

Бұдан басқа, автор оқушылардың кәсіби таңдауын қолдау үшін көптеген жұмыстар, іс-шаралар мен диагностикаларды, студенттердің кәсіби өзін-өзі анықтауына қолдау ұсынады.

Түйінді сөздер: *кәсіби іріктеу, кәсіби таңдау, кәсіптік бағдарлау жұмысы, кәсіби өзін-өзі анықтау, кәсіптік бағдарлау, кәсіптік кеңес беру, кәсіби диагностика, профильдеу.*

Summary. *The article deals with the problem of professional choice in the context of history and modern research. In particular, the author analyzes the rudiments of professional selection that existed before our era (in Ancient Babylon and China), in the Middle Ages (in France, in America), in the early twentieth century, including the Soviet period.*

In addition, the author offers a range of works, activities and diagnostics to support the professional choice of students, a kind of support of professional self-determination of students.

Key words: *professional selection, professional selection, professional orientation, professional self-determination, vocational guidance, professional consultation, profdiagnostics, profiling.*

Введение

Выбор жизненного пути тесно связан с выбором человеком своего дела. Одним удаётся найти его в начале пути, другие к делу своей жизни идут долго. Да и осуществляется этот выбор по-разному. В лице человека, не занятого своим делом, не нашедшего себя, общество несет невосполнимые духовные и материальные потери. При этом огромный ущерб наносит себе и сам человек вследствие неудовлетворенности своей жизнью, отсутствием самореализации, незавидным материальным положением. Человек становится неудачным зачастую потому, что ему в начале жизненного пути не удалось найти свое место, на котором он смог бы творчески реализовать себя, испытать радость и свободу труда по призванию. Большинству людей, нашедших своё призвание, удовлетворение приносит, в первую очередь, самореализация в труде, творчестве, радость от пользы результатов их деятельности, а не только материальное вознаграждение.

Профессиональный выбор - есть результат профессиональной ориентации, а та в свою очередь представляет собой «процесс широкого социокультурного влияния на личность, проектирующую и реализующую свой профессиональный путь, предполагает *единство управления и самоуправления, внешних воздействий и самопознания»* [1, с. 55].

Можно сказать, что процесс профессионального самоопределения пронизывает весь жизненный путь человека. Однако пиком этого процесса, переломным моментом в жизни является акт принятия решения о выборе профессии. По времени он обычно совпадает с окончанием школы. Проблема выбора профессии стоит перед старшеклассниками всегда, а сейчас она становится особо актуальной в связи с изменениями, происходящими в нашем обществе. На сегодняшний день, в связи с затянувшимся кризисом и изменениями в социально-экономической, образовательной сферах в стране и мире, с ростом конкурентоспособности на рынке труда, возникает острая необходимость в “профессионалах своего дела”. Анализ исследований проблемы выбора профессии показывает, что старшеклассники подходят к выбору профессии стихийно, испытывая затруднения с профессиональным и личностным самоопределением, вследствии недостаточных знаний технологий выбора профессии, неумения планировать свой жизненный и профессиональный путь, выбирая профессию лишь потому, что на определенной специальности большее количество грантов или ориентируясь на престижность специальности, кроме того, практика показывает, что проблемы

профессионального самоопределения старшеклассников нередко являются следствием их личностной незрелости, в основе которого лежат трудности семейного воспитания - непонимание родителей своих задач в отношении взрослеющих детей, склонность родителей к авторитарному давлению и к гиперопеке, что тормозит развитие личности, и главное мешает профессиональному самоопределению, что приводит к возникновению синдрома “случайных людей в профессии”.

Поэтому, на сегодняшний день остро актуальной остается проблема создания условий для формирования у подростка сугубо личностной потребности в выборе профессиональной деятельности и дальнейшей самореализации в новых экономических условиях в соответствии со способностями и желаниями самой личности подростка. Практика интервьюирования показала, что наиболее распространенными трудностями и ошибками молодых людей при выборе профессии оказываются: использование неадекватных и даже предвзятых источников информации о профессии и, как следствие, выработка искаженных представлений о ней; неумение систематизировать имеющуюся информацию, выделить в ней главное и второстепенное. Также отдельные ответы респондентов, свидетельствуют о неадекватной самооценке; неправильном понимании своих способностей, подмене их морально-нравственными качествами; о неверных представлениях о возможностях развития профессионально важных качеств, о путях и способах освоения профессии; о преобладании эмоциональных компонентов в процессе принятия решения; о неумении изменить решение при получении новых данных. Но самыми главными причинами и особенностями профессионального самоопределения современных школьников является подчинение «давлению» со стороны окружающих и выбор профессии на основе симпатии к тем или иным личностным, непрофессиональным качествам представителей определенной профессии.

Исторические аспекты проблемы профессионального выбора

Первые зачатки профессионального отбора существовали ещё до нашей эры. Например, в Древнем Вавилоне и Китае создавались письменные труды, которые связывали занятия человека с его личными качествами и умениями. Во Франции в 1849 году вышла книга «Руководство по выбору профессии», которая сопоставляет личные качества человека и работу, которую он выполняет. Считается, что это первая книга, в которой делаются попытки научной обоснованности проблемы выбора профессии. В Америке в 1898 году начались консультации школьников по вопросам выбора профессий. В школах Бостона выбор профессии сравнивали с выбором супруга. Звучала идея, что молодёжь должна иметь чёткое представление о как можно большем количестве профессий, а не браться за самую доступную на данный момент. Большинство принципов профориентации, «открытых» в то время, сохранили актуальность и сегодня. Выпускались и книги, призванные разъяснить подросткам особенности выбираемых ими профессий. Так, «Рассказы о фабриках и заводах» Карла Вебера издавались на протяжении сорока лет. Даже в смутный 1917 год вышла статья Николая Рыбникова «Психология и выбор профессии», из которой молодые люди могли получить представление о 22 профессиях, для которых требовалось высшее образование.

В начале XX века проводились социологические опросы о профессиональной ориентации гимназистов. Их задачей было выяснить, куда собираются идти школьники для дальнейшего обучения и получения профессии. И чем они при этом руководствуются.

После революции советское государство, несмотря на все трудности, не забросило проблему профориентации. Уже в 20-е годы этим активно занимался Народный комиссариат труда, органы народного образования и здравоохранения. Молодому государству срочно требовались квалифицированные специалисты. Появился специальный Институт труда, где изучали профессии с точки зрения психологии. А в 1924 году в Ленинграде появилась Лаборатория профконсультации.

В начале 30-х годов эта система продолжила активно развиваться, появились профессиональные консультанты для оказания помощи в трудоустройстве и профотбору. В школах проблемами профессиональной ориентации подростков стали заниматься и педагоги. Но в середине 30-х картина изменилась: многие приёмы по профориентированию подвергли яростной критике и объявили «буржуазными». Некоторое оживление в этой сфере наступило ближе к концу 50-х годов. В крупных городах появились кабинеты профориентации молодёжи, вновь открылись центры трудоустройства. о более чем двадцатилетний перерыв в этой сфере привел к тому, что прежние наработки были утрачены, а новых практически не было. Только в 70-е годы благодаря трудам психолога Евгения Климова профессиональная ориентация в СССР начала возрождаться.

В 80-е годы открылись многочисленные центры по профессиональному ориентированию молодёжи, получавшие поддержку со стороны Министерства труда и Министерства образования. На современном этапе мир профессий становится очень мобильным и неустойчивым, одни из профессий уходят в прошлое, другие появляются, также меняется престижность или востребованность

профессий на рынке труда. В этих условиях школьники нуждаются в разносторонней информации о профессиях, в квалифицированном совете на этапе выбора профессии, в поддержке и помощи в начале профессионального становления.

В ходе изучения взаимосвязи мотивационной направленности личности и других факторов, которые определяют профессиональное самоопределение старшеклассников, В. Н. Колюцкий и И. Ю. Кулагина [2] выделили три типа направленности, характерные для современных подростков: гедонистическая (мотивация удовольствия и развлечения), эгоцентрическая (мотивы достижения, полностью направленные на собственные интересы) и духовно-нравственная (доминирование сущностных мотивов). В ходе исследования выяснилось, что на границе подросткового возраста и ранней юности по-разному решается вопрос о профессиональном самоопределении: гедонистическая направленность затрудняет выбор профессионального пути, эгоцентрическая - детерминирует выбор профессии на основе стремления к получению престижа, власти, материального благополучия, карьерного роста; духовно-нравственная - ведет к профессиональному самоопределению на основе призвания.

Здесь мы убеждаемся, что прежде чем оказать поддержку молодому человеку в профессиональном самоопределении, необходимо осознать цель и смысл оказания помощи, чётко представлять перспективы и ограничения развития личности в зависимости от выбора профессии и дальнейшего профессионального образования. Недостаточно дать рекомендации учащемуся, какая профессия подходит; необходимо обеспечить условия, стимулирующие рост человека, в результате чего обучающийся сам мог бы взять на себя ответственность за тот или иной профессиональный выбор.

Одним из таких условий должен стать образовательный процесс, ориентированный на развитие у школьников готовности к личностному и профессиональному самоопределению. На уровне содержания образования эта готовность должна обеспечиваться введением углубляющего или расширяющего компонентов в профильных классах. На уровне организации обучения и воспитания - должна обеспечиваться личностно-развивающими технологиями и методами обучения, различными вариантами нетрадиционных форм учебных занятий: в малых группах в рамках курсов по выбору, в учебно-исследовательских группах; поточно-групповой организацией занятий в 10-11 классах, позволяющей сочетать базовое образование с элементами профилизации («мягкий профиль»).

Диагностический аспект проблемы профессионального выбора

Одним из важных направлений профориентационной работы с обучающимися является диагностика (от греч. «распознание») их интересов, склонностей, профессиональных предпочтений, способностей, личностных особенностей, мотивации, компетенций, осуществляемая для определения их актуального состояния, особенностей, выявления проблемных зон и ресурсов для дальнейшего развития в плане профессионального самоопределения. Важно помнить об основном методологическом принципе психодиагностики – принципе комплексности.

Для того, чтобы получить комплексную информацию об обследуемом, необходимо использовать разноплановые методики. К сожалению, в профориентационной работе, в основном, используются субъективные методики исследования сферы профессиональных интересов и склонностей, ценностей, мотивов, например, методика «Мотивы выбора профессии» Р.Е. Овчаровой, «Опросник профессиональных предпочтений» Л.Н. Кабардовой, анкета «Ориентация» И.Л. Соломина. Помимо этого, в профориентационных целях используются методики изучения личностных особенностей, интеллекта, психических процессов (внимание, память, воображение), например, опросник Спилбергера-Ханина для определения личностной и ситуативной тревожности, тест структуры интеллекта Р. Амтхауэра, корректурная проба Б. Бурдона.

Значительная часть профориентационных методик до сих пор существует и используется только в бланковом варианте, то есть презентация, регистрация и обработка информации осуществляются вручную, что не только трудозатратно, но и не исключает возможности ошибок при занесении ответов в бланк и обработке результатов.

При выборе (подборе) методик для проведения профориентационной диагностики необходимо знать и помнить следующее:

1. большинство бланковых методик было разработано 20-30 лет назад, поэтому практически в каждой из них содержатся неактуальные, устаревшие формулировки вопросов. Например, в методике «Дифференциально-диагностический опросник» Е.А. Климова предлагаются такие виды деятельности как «организовать культпоходы», «работать на клавишных машинах (пишущей машинке, телетайпе, наборной машине и др.)»;

2. наиболее распространенные бланковые профориентационные методики не подходят для глубокой диагностики, их использование возможно для получения экспресс-информации,

ориентировочных сведений, которые, кстати, можно узнать и в результате обычной беседы с обследуемым;

3. заполнение бланков и подсчет результатов достаточно быстро утомляют обследуемых;

4. при групповом использовании бланковых методик могут возникнуть трудности с интерпретацией индивидуальных результатов обследуемых.

Таким образом, наиболее часто используемые в практике бланковые профориентационные методики больше подходят для использования на начальных этапах работы с обследуемым, для получения первичных, ориентировочных сведений, для активизации размышлений обучающихся над вопросами, связанными с профессиональным самоопределением.

В век компьютерных технологий и ценности временных ресурсов целесообразнее для профориентационной диагностики использовать компьютерные диагностические методики, которые позволяют получать комплексные результаты за более короткое время, и являются более привлекательными для обследуемых.

В своей работе мы проводим метод психодиагностики, который позволяет оценить интересы, личностные качества, способности учащегося и включает три блока: первый блок-диагностика сферы интересов; второй блок диагностирует интеллектуальные способности, определяет структуру интеллекта ребенка, профиль способностей, общий уровень интеллектуального потенциала; третий блок-включает диагностику личностных качеств и темперамента, определение склонностей к активности и общительности, эмоциональности, эстетичности и т.п.

Современные взгляды на диагностику в профориентации

Кроме того, изучив исследования ученых (Р. Пломин [3, 4], Т.Н. Тихомирова [5], В.И. Моросанова, Т.Г. Фомина, Ю. В. Ковас [6], И.И. Ахметов [7]) о влиянии наследственности на способности и задатки человека, мы решили провести оценку генетической предрасположенности к развитию интеллектуальных, творческих способностей и личностных черт старшеклассников**.** В частности, казанский ученый И.И. Ахметов, с помощью исследований Центра геномного анализа, работающего на стыке медицины и педагогики, обосновал, что многие качества человека, такие, как телосложение, сила, быстрота, выносливость, свойства нервной системы и др. в большей степени наследуются, а не воспитываются. При этом исследованиями в этой области доказано, что предрасположенность ко многим профессиям, также, как и способности основываются на задатках.

Расшифровка генома человека стала наиболее значительным научным событием начала XXI века, открывающим колоссальные возможности для понимания неповторимой природы каждого из нас. На сегодняшний день генная наука может дать массу знаний и пониманий индивидуальных потребностей человека. Гены влияют на наши индивидуальные предрасположенности, в том числе к болезням, к определенному поведению, к таланту, к физической или интеллектуальной деятельности и т.д. При этом необходимо учитывать, что склонности «подталкивают» человека, но не определяют его поведения. Склонности – это потенциал. По сути – это подчас неосознанные желания, побуждения, потребности в определённых видах деятельности. Занимаясь деятельностью, к которой у человека есть склонности, он всегда будет достигать лучших результатов с меньшими затратами. Это как плыть по течению реки. Можно плыть и против течения, но результаты будут хуже, а усилий придется прилагать больше. Поскольку наука предлагает множество методик выявления склонностей человека, то их корректное применение позволит при выборе профессии ограничить пространство выбора только теми видами деятельности, в которых вы сможете достичь наилучших результатов. Врожденные способности человека определяются генами. Сочетание врожденных склонностей и интереса к тому, что получается лучше всего, может привести к появлению нового олимпийского чемпиона, музыкального гения или выдающегося ученого. Каждый из нас уникален. Несмотря на то, что мы обладаем некоторыми общими признаками с нашими родственниками, каждый обладает уникальным сочетанием таких признаков. Некоторые из них определяются генами, передаваемым от родителей детям, другие — приобретаются с обучением. Однако большинство наших особенностей определяется сочетанием влияния генов и внешних факторов. С помощью генетического теста становится возможным узнать много интересных и забавных факторов, на которые оказывают влияние наши гены. Часто можно услышать два противоречащих друг другу убеждения — на детях гениев природа отдыхает, однако в семьях с интеллектуально развитиями родителями дети вырастают с развитыми способностями. Исследования, проводимые с 1970-ых по 1990-ые годы в США, показали, что примерно на 70% уровень IQ зависит от генетических факторов. В дальнейшем ученым удалось выявить несколько регионов в ДНК, варианты которых статистически ассоциированы с более высоким или более низким значением IQ, однако до сих пор молекулярный механизм влияния генетических вариантов на интеллект открыт не был. В отличии

от исследований уровня IQ, роль генетики в механизмах человеческой памяти изучена не так хорошо. Известен ряд генов, варианты которых влияют на способность запоминать. Например, определенные варианты гена APOE оказывают влияние на нарушения памяти во время болезни Альцгеймера, а варианты гена KIBRA ассоциированы со скоростью забывания той или иной информации у здоровых людей. Пятифакторная модель описывает пять базовых типов личности вне зависимости от языка, культуры или национальности человека. К ним относятся открытость опыту, добросовестность, экстраверсия, доброжелательность и нейротизм. В ходе исследований близнецов было установлено, что типы личности определяются на 40-60% генетическими факторами, однако не все эти факторы на данный момент обнаружены. К сожалению, очень мало известно и о молекулярных механизмах воздействия тех или иных вариантов генов на психотип человека. В генетическом тесте мы исследуем известные науке гены, оказывающих влияние на особенности личности. Целенаправленное развитие способностей с генетической предрасположенностью позволит в полной мере реализовать скрытый потенциал. Генетический тест позволит выявить склонности к различным видам спорта, способностям, а также расскажет о личностных особенностях детей и взрослых.

В результате генетического исследования исследуемый получает индивидуальную генетическую карту - данные о вариациях (полиморфизме) в определенных участках генома, которые являются маркерами предрасположенности к развитию физических и психических качеств. Информация о генетическом полиморфизме имеет огромную практическую значимость, поскольку дает возможность человеку узнать потенциально сильные и слабые места своего организма, что позволит определить генетические способности к тому или иному виду деятельности.

ДНК-тест производится на обычной слюне (смесь воды, белка и солей, которые облегчают глотание пищи и процесс пищеварения).

Анализируя генетический код, ученые могут извлечь специальную информацию ДНК о состоянии интеллекта, спортивных способностях, артистизме, эмоциональном контроле, концентрации и других дарованиях, в том числе и о здоровье и связанных с болезнями факторах.

Приведем образцы интерпретация результатов генетического анализа (на основе изучения полиморфизмов генов) для понимания самой методики ДНК-теста (См. Приложения - таблицы 1,2,3).

В таблицах представлены примерные результаты интерпретации генетического тестирования умственных и творческих способностей, а также особенностей личности. То, что закодировано в нашем геноме, делает нас особенными и непохожими на других людей. В наших генах заложены предпосылки к развитию множества качеств, включая различные виды талантов. Талант – это выдающиеся врожденные способности человека, его потенциал, который со временем и правильным подходом можно развить и реализовать. Талант – многогранный компонент, складывающийся из личностных особенностей, уровня интеллекта и креативности. Каждый человек может обладать одним или множеством выдающихся способностей, за которые отвечают десятки генов. Заключение составляется на основе научных разработок и данных передовой научной литературы. Основная цель заключения – указать на сильные и слабые стороны, на потенциал развития умственных и творческих способностей. Полученные знания о геноме можно учитывать при выборе методики обучения и развития способностей, а также в профориентации.

Заключение

Вместе с тем, по нашему мнению, необходим комплекс работ, мероприятий и диагностики по поддержке профессионального выбора школьников, своеобразное сопровождение профессионального самоопределения, основанное на:

- внедрении современных профинформационных технологий, обеспечивающих учащихся информацией о состоянии рынка труда и его потребностях в квалифицированных кадрах, формах и условиях освоения профессии, возможностях профессионального самосовершенствования в процессе трудовой деятельности;

- предоставлении профессиональной информации от работодателей (первоначально от высших и средних учебных заведений;

- проведении совместно с заинтересованными организациями профинформационных мероприятий (Дней Открытых Дверей, Недели профессий и т.п.), направленных на ознакомление учащихся с состоянием и перспективами развития рынка образовательных услуг и труда, тенденциями в сфере профессионального образования и экономики;

- апробации и внедрении современных профориентационных технологий, обеспечивающих эффективное профессиональное самоопределение и самопознание личности в процессе выбора

профессии, профессионального развития с учетом индивидуальных психофизиологических особенностей и потребностей рынка труда;

- оказании индивидуальной профориентационной помощи в решении проблем профессионального выбора с учетом личных качеств и профессиональных возможностей различных категорий обучающихся (здоровым школьникам, обучающимся с ограниченными возможностями здоровья и т.п.);

- проведении профдиагностических мероприятий с детьми и молодежью, направленных на самопознание личностных особенностей, профессиональных склонностей, интересов, способностей в трудовой деятельности и способствующих выбору профессии и дальнейшей профессиональной карьере;

- проведении профориентационных занятий с элементами тренинга, направленными на сопровождение профессионального выбора, освоение технологии выбора профессии и построение плана профессиональной самореализации учащихся;

- оказании профконсультативной помощи как учащимся общеобразовательных учреждений, учреждений профессионального образования, так и воспитанникам школ-интернатов и детских домов, детям-инвалидам, школьникам, имеющим статус вынужденного переселенца, беженца или репатрианта.

Список использованной литературы:

1. Апостолов О.П. Профессиональная ориентация в России (опыт, проблемы, перспективы). — Издатель: ИП Татаринов Михаил Васильевич, 2011. — 184 с.

2. Педагогическая психология: Учебное пособие / Под ред. И. Ю. Кулагиной. — М.: ТЦ Сфера, 2008.

3. Plomin R. Environment and Genes. Determinants of Behavior. American Psychologist, 1989, 44 (2), 105 - 111.

4. Пломин Р. Наследственность и воспитание. Среды и гены // Детство идеальное и настоящее: сборник работ современных западных ученых. Отв. ред. Е.Р. Слободская. Новосиб-ск: Сиб. хронограф, 1994. Часть 2. С. 71-109.

5 Тихомирова Т.Н., Ковас Ю.В. Взаимосвязь когнитивных характеристик учащихся и успешности решения математических заданий (на примере старшего школьного возраста) // Психологический журнал. 2013. Т. 34. № 1. С. 63–73.

6. Моросанова В.И., Фомина Т.Г., Ковас Ю.В. Взаимосвязь регуляторных, интеллектуальных и когнитивных особенностей учащихся с математической успешностью // Психологические исследования. 2014. Т. 7, № 34. С. 11. URL: http://psystudy.ru

7. Ахметов И.И. Молекулярно-генетические маркеры физических качеств человека. Диссертация на соискание уч. степ. докт. мед. наук. – М., 2010, 322 с.

Таблица 1. Оценка потенциала развития творческих способностей

Качество	Предрасположенность (оценка)					
	Ниже среднего	Средняя	Выше среднего	Высокий	В среднем по популяции	Ваш результат
Способность к музыкальной аранжировке (на основании анализа маркеров *AC010880.1, LOC100506393*)				100	50	Ваша склонность к музыкальной аранжировке – высокая
Способность к сочинению музыки (на основании анализа маркеров *UNC5C, CSMD1, AGR3)*			63		38-50	Ваша склонность к сочинению музыки – выше среднего
Вокальные способности (на основании анализа маркеров *UGT8, ALPK1, ATOH1, RP11-91I20.1, SLC6A4*)		40			30-40	Ваша склонность к вокалу – средняя
Склонность к немузыкальному творчеству (рисование, актерская игра, писательская деятельность и др.). (на основании анализа маркеров *CACNA2D3, SNORD28, HS3ST4, STOX1*)		25			25-38	Ваша склонность к творчеству – средняя
Танцевальные способности (на основании анализа маркеров *AVPR1a, SLC6A4)*		33			33-50	Ваша склонность к танцам – средняя

Таблица 2. Оценка потенциала развития умственных способностей

Качество		Предрасположенность (оценка)				
		Ниже среднего	Средняя	Выше среднего	Высокая	В среднем по популяции
Когнитивные способности (на основании анализа маркеров *COMT, MIR2113, ZNF804, SUMF1, SNAP25*)			20			20-30
Память (общая) (на основании анализа маркеров *AKT1, MIR2113, COMT, DRD4, DRD2/ANKK1, PTPRO, DNAH5, GRIK1-AS2, MMP7, NRCAM, CHD6, SLC39A14, NR3C1, SLC6A4, CACNA1C, BDNF, CLSTN2, KIBRA, SCN1A, CAMTA1, CREB3, FASTKD2, CTSD*)			52			46-54
Компоненты общей памяти	Декларативная (вербальная) память (на основании анализа маркеров *CHD6, SLC39A14, AKT1*)		50			50-67
	Рабочая память (на основании анализа маркеров *AKT1, COMT, CACNA1C,DRD2/ANKK1, SLC6A4, NR3C1*)		42			42-58
	Эпизодическая память (на основании анализа маркеров *CACNA1C, BDNF, CLSTN2, KIBRA, CAMTA1, CREB3, FASTKD2)*		13			13-31
	Пространственная память (на основании анализа маркера *CTSD*)				100	0-25
	Кратковременная память (на основании анализа маркера *SCN1A)*				100	0-25
Потенциал в обучении (на основании анализа маркеров *AKT1, ANKK1/DRD2, PTPRO)*				83		50-67
Компонент обучения: Моторное обучение (на основании анализа маркера *ANKK1/DRD2*)					100	0-25
Способность к иностранным языкам (на основании анализа маркеров *CHD6, SLC39A14, SCN1A, DRD2/ANKK1, FOXP2, PRNP)*					75	50-58
Математические способности (на основании анализа маркеров *FAM43A, LYPD5, DNAH5, GRIK1-AS2, MMP7, NRCAM*)			60			60-70
Скорость обработки информации (на основании анализа маркеров *HMP19, TRIB3,CRTC3, C20orf187*)					63	25-38
Абстрактное мышление (на основании анализа маркера *SNAP25*)				50		0-25

Таблица 3. Оценка личностных характеристик

Качество		Предрасположенность (оценка)					
		Ниже среднего	Средняя	Выше среднего	Высокая	В среднем по популяции	Ваш результат
1. Эмоциональный интеллект (на основании анализа маркеров *ANKK1/DRD2, BDNF, COMT, SLC6A4*)			25			25-38	Ваша склонность к эмоциональному интеллекту – средняя
Компоненты эмоционального интеллекта	1.1. Эмпатия (на основании анализа маркеров *SUMF1, BDNF*)				100	0-25	Ваша склонность к эмпатии – высокая
	1.2. Мотивация (на основании анализа маркеров *ANKK1/DRD2, COMT*)		50			25-50	Ваша склонность к мотивации – средняя
	1.3. Экстраверсия (на основании анализа маркера *BDNF*)				100	100	Ваша склонность к экстраверсии – высокая
	1.4. Интроверсия (на основании анализа маркера *BDNF*)		25			0-25	Ваша склонность к интроверсии – средняя
	1.5. Стрессоустойчивость (на основании анализа маркеров *COMT, SLC6A4*)		25			25-50	Ваша склонность к стрессоустойчивости – средняя
2. Черта темперамента – поиск новизны (на основании анализа маркеров *FASTKD2, DRD4*)			25			25	Ваша склонность к поиску новизны – средняя
3. Нейротизм (на основании анализа маркера *SLC6A4*)				75		50	Ваша склонность к нейротизму – выше среднего
4. Агрессивность (на основании анализа маркеров *BDNF, COMT, SLC6A4*)				67		33-50	Ваша склонность к агрессивности – выше среднего
5. Черта «Воина» (на основании анализа маркера *COMT*)					100	0-25	Ваша склонность к черте «Воина» – высокая

Имжарова Зауреш Убайдулловна
к.п.н., доцент руководитель Центра повышения квалификации Актюбинского регионального государственного университета им. К.Жубанова, zauresh1959@mail.ru

Тогайбаева Айгулден Кадировна
кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедры Педагогики и психологии АРГУ им К.Жубанова, aikat_76@mail.ru

Имжарова Жанна Николаевна
Магистр, заместитель директора «Назарбаев Интеллектуальная школа физико-математического направления», zauresh1959@mail.ru

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ

Резюме: *В данной статье описаны проблемы реализации модели современного педагога в образовательном процессе вуза, перечислены и охарактеризованы педагогические условия формированияи развития профессиональной компетентности будущих педагогов.*

Ключевые слова: *модель современного педагога, компетенции, профессиональная компетентность, педагогические условия, будущий педагог,компетентностный подход, системно-деятельностный подход.*

Summary: *This article describes the problems of implementing the model of the modern teacher in the educational process of the university, the pedagogical conditions for the formation and development of the professional competence of future teachers are listed and characterized.*

Key words: *model of a modern teacher, competence, professional competence, pedagogical conditions, future teacher, competence approach, system-activity approach.*

Түйін: *бұл мақалада ЖОО процесіндегі жаңашыл оқытушы моделін оқу үдерісіне енгізу мәселесі талқыланып, болашақ педагогтардың кәсіби құзыреттіліктерін дамытудың педагогикалық шарттары сипатталған.*

Кілттік сөздер: Жаңашыл педагог моделі, құзыреттілік, кәсіби құзыреттілік, педагогикалық шарттар, болашақ педагог, құзыреттілік тәсілі, жүйелі-әрекеттік тәсіл

В условиях интеграции казахстанской системы образования в мировое образовательное пространство существенно изменяются социальные ожидания по отношению к результативности системы профессионального педагогического образования, как приоритетного звена всей системы, призванного обеспечить общество образованными, высококвалифицированными, компетентными педагогами, способными реализовать в практической деятельности требования XXI века.

Как определить уровень профессиональной подготовки будущих учителей? В качестве критерия качества вузовской профессионально-педагогической подготовки общепринята сегодня такая категория как профессиональная компетентность учителя. В соответствии с определениями, данными в трудахученых –педагогов под профессиональной компетентностью специалиста понимается интегральная характеристика качеств личности, определяющая способность специалиста решать профессиональные проблемы и типичные профессиональные задачи, возникающие в реальных ситуациях профессиональной деятельности. Компетентность имеет деятельностный характер обобщенных умений в сочетании с предметными умениями и знаниями. Какую деятельность в рамках своих профессиональных обязанностей выполняет учитель? Согласно Профессионального стандарт «Педагог», утвержденного приказом Председателя Правления Национальной палаты предпринимателей Республики Казахстан «Атамекен» № 133 от 8 июня 2017 годавыделены пять трудовых функций:

1) обучающая;
2) воспитывающая;
3) методическая;
4) исследовательская;
5) социально-коммуникативная.

Следовательно, о сформированности профессиональной компетенции учителя сегодня можно судить, определяя насколько он способен выполнитьэти, возложенные на него функции? А об эффективности образовательного процесса в вузе? По направленности этого процесса на формирование профессиональных компетенций для выполнения этих функций?.. Или, по отзывам работодателей?

Эти и множество других вопросов требуют более пристального внимания исследователей к проблемам формирования и развитияпрофессиональной компетентности педагога в образовательном процессе вуза.

К сожалению, несмотря на то, что система высшего казахстанского образования интенсивно развивается, школы – работодатели выражают своё недовольство уровнем подготовки выпускников педагогических вузов. А, так как «компетенции исходно мыслились как некоторые требования работодателя и общества к выпускникам, т. е. требования соответствия способностей и возможностей выпускника потребностям рынка труда», а «компетентность характеризует функциональную сторону профессии»[1], то мы сочли необходимым проанализировать состояние образовательного процесса в вузе на предмет достижения целей социального заказа государства, отраженных в трудовых функциях Профессионального стандарт «Педагог» (табл.1).Тем самым мы присоединяемся к казахстанским ученым-педагогам, справедливо обращающим внимание на актуальность вопроса пересмотра подхода к организации учебного процесса в педагогических вузах в соответствии с особенностями профессиональной деятельности будущих учителей и с требованиями к современной системе образования. Значимость данного исследования подтверждается и мнением учителей-практиков, утверждающих, что выпускники педагогических вузов переносят свой, полученный в стенах вуза, опыт учения в школы и обучают школьников так же как обучали их самих.

Таблица 1. **Анализ образовательного процесса в высшей школе на предмет направленности на достижение современных требований казахстанской системы образования**

Трудовая функция (согласно Профессионального стандарт «Педагог»)	**Проблемы образовательного процесса в высшей школе**
Трудовая функция 1 Обучающая:транслирует учебнуюинформацию, учит самостоятельнодобывать знания	• дисциплинарная направленность учебного процесса в вузе; • профессионально-педагогический аспект образовательного процесса недостаточно акцентирован; • преподаватель в основном транслирует знания, тогда как повышение объема часов для самостоятельной работы студентов, требует его консультативной, организующей, координирующей деятельности; • образовательный процесс не обеспечен ИКТ для организации самостоятельного познавательного поиска студентов.
Трудовая функция 2 Воспитывающая:приобщает обучающихся к системе социальных ценностей	• авторитарный подход к организации педагогического процесса - студенты не имеют простора для инициативы, поиска, не имеют собственного мнения и принимают любую информацию, не сомневаясь в её бесспорности и справедливости; • образовательный процесс в основном носит дисциплинарный характер, без опоры на систему общечеловеческих и национальных ценностей в их единстве
Трудовая функция 3 Методическая:осуществляет Методическое обеспечение образовательногопроцесса	• учебный процесс не направлен на развитие навыков целеполагания, планирования и осуществления педагогической деятельности в соответствии с государственной образовательной политикой обновления содержания среднего образования
Трудовая функция 4 Исследовательская: изучает уровень усвоения обучающимися содержания образования, исследует образовательную среду	• учебный процесс не направлен на развитие у студента навыков рефлексии, на само-, взаимооценивание. Оценивает в основном только преподаватель и эта оценка нормативная, отсутствует функциональная оценка, отражающая значимость для студента результата его работы, уровень его усилий, степень удовлетворенности результатом; • студентам не даётся теория и практика проведения «исследования в действии»
Трудовая функция 5 Социально-коммуникативная: осуществляет взаимодействие с Профессиональным сообществом и совсеми заинтересованными сторонами образования[2].	• авторитарный стиль во взаимоотношениях с обучающимися, не предусматривающий управление студентами собственной деятельностью и деятельностью своего коллектива; • образовательный процесс не направлен на развитие навыков командной работы и профессионального сотрудничества

Как преодолеть выявленные недостатки и обеспечить адекватность образовательного процесса в педагогических вузах целямформирования и развития профессиональных компетенций будущего учителя, позволяющих ему эффективно реализовать все 5 трудовых функций педагогической деятельности?

Рассмотрим рядпедагогических условий организации учебного процесса, так как именно от нихзависит эффективность функционирования любой педагогической системы. Исходя из анализа психолого-педагогической литературы и опыта работы высших учебных заведений нами выделены следующие педагогические условия формирования компетенций будущих педагогов:

- ✓ подготовка будущих педагогов в комфортной образовательной среде, обеспечивающей им саморазвитие, самосовершенствование, самореализацию;
- ✓ реализация в учебном процессе вуза компетентностного, системно-деятельностного подходов к обучению и в частности работа с будущими педагогами через непосредственное моделирование педагогических ситуаций.

Охарактеризуем каждое из представленных педагогических условий.

Важной особенностью при реализации педагогического условия является то, что создаваемая образовательная среда должна быть комфортной сферой жизнедеятельности обучающихся, обеспечивающей им как проявление их индивидуальности, так и, при работе в небольших подгруппах, развитие навыков соблюдения правил сосуществования в коллективе, привитие командного духа через содействие каждым успеху своей команды и сопереживания с ней общих результатов. Комфортность образовательной среды поощряет проявление такого важного для будущей профессиональной деятельности качества как сотрудничество между студентами, порождает осознание ими собственной значимости и сопричастности к общему делу.

Компетентностный, системно-деятельностный подходы к обучению в условиях высшей школыреализуются преподавателемв процессе учебно-воспитательной работы со студентами. «Правилами организации учебного процесса по кредитной технологии обучения» в обязанности преподавателя вуза для организации учебного процесса включено «использование интерактивных методов обучения; активизация самостоятельной работы обучающихся в освоении образовательной программы» [4].Что предполагает принятие преподавателем вуза, кроме функции транслятора информации,ещё и функций менеджера учебного процесса, фасилитатора, консультанта, координатора, тренера. Преподаватель должен разделить ответственность за профессиональную подготовку с самими студентами, вовлечь их в самостоятельный познавательный процесс- от определения цели этого процесса, поиска и обработки учебной информации, до оценки собственных учебных достижений.Реализация этих, нетрадиционных для преподавателя вуза, функций требуют кардинальных изменений в отборе методов преподавания, основанных на предпочтении методам, стимулирующим познавательную активность студентов, позволяющим переориентировать репродуктивную деятельность студентов в самостоятельную продуктивную, творческую.

Анализ активно используемых в учебном процессе вуза, наиболее эффективных для формирования и развития профессиональной компетентности будущих учителей педагогических технологий привел к следующей их классификации:

1. активные и интерактивные технологии обучения (технология развития критического мышления, дебаты, проектная технология, проблемные технологии и т.п.):

2. технологии имитационного моделирования реальной деятельности [2] специалиста (ролевые, деловые игры, кейсметод, проектирование учебного процесса, анализ педагогических ситуаций, решение разнообразных педагогических задач, микропреподавание студентов на семинарских занятиях, создание аналогов практической педагогической деятельности).

Особо хотелось бы остановиться на 2-ой группе этой классификации. Как показал многолетний преподавательский опыт, моделирование педагогических ситуаций, микропреподавание в учебной студенческой среде ещё в процессе учебных занятий, обеспечивает «проживание» студентом различных реальных ситуаций и способствуют индивидуальному проявлению и формированию профессиональных компетенций будущих учителей. Многие студенты отмечают, что после «апробации своих возможностей» в рамках подобных занятий они уже «не боятся» идти в школу и побыстрее хотят попробовать свои силы уже в реальном классе. В результате использования технологий имитационного моделирования реальной деятельности активизировался процесс включения студентов в профессиональную деятельность и будущие учителя смогли приобрести навыки и опыт решения возникающих учебных профессиональных проблем.

Актуальность решения обозначенной проблемы очевидна. И дальнейшее исследованиепедагогических условий реализации моделисовременного педагога, положенной в концептуальную основу профессионального стандарта «Педагог» просто необходимо.Эта модель ориентирована не только на сегодняшний день и на узкопрофессиональную подготовку выпускника вуза, а на интегрированную, учитывающую изменения в профессиональной деятельности, обеспечивающую будущему специалисту профессиональный универсализм - «Профессиональный

стандарт по мере развития педагогических квалификаций может дополняться дескрипторами» учитывающими, «степень самостоятельности, ответственности и сложности выполняемых трудовых функций педагога» [2].

Список литературы

1. *Формирование творческой компетентности будущего преподавателя. И. В. Морхова*
2. *Профессиональный стандарт «Педагог», Астана, 2017г.*
3. *Пилюгина Е.И., Бережнова О.В. Психолого-педагогические факторы формирования профессиональных компетенций у будущих педагогов в образовательном пространстве педагогического вуза // Молодой ученый. — 2017. — №2. — С. 617-620. — URL https://moluch.ru/archive/136/38016/ (дата обращения: 01.03.2018).*
4. *Правила организации учебного процесса по кредитной технологии обучения» утверждены приказом Министра образования и науки Республики Казахстан от «20» апреля 2011 года за №152*

Туркенова С.С.
КА МВД РК к.п.н., доцент кафедры языковой подготовки

Туркенов Т.К.
КА «Болашак» к.п.н., доцент кафедры педагогики и психологии
saltanat_turkeno@mail.ru

ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ В ПРЕПОДАВАНИИ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА КУРСАНТАМ ВУЗОВ МВД РК

Резюме. *Автор мақаласында қашықтықтан оқытудың тиімділігі мен қолданылатын материалдардың әдістемелік сапасына тәуеділігі сондай осы процеске қатысатын педагогиктардын шеберлігін сөз етеді.*

Summary. *In article the author considers efficiency of remote training and its dependence on the organisation and methodical quality of used materials, and also skill of the teachers participating in this process.*

Резюме. *В данной статье автор рассматривает эффективность инновационного обучения и его зависимости от организации и методического качества использованных материалов, а также умений и навыков преподавателей, участвующих в этом процессе*

Ответы на вопросы, чему учить и как учить, методика и дидактика обучения иностранным языкам ищет, основываясь на исследованиях, анализирующих соотношение языка, речи и мышления, мышления и коммуникации, коммуникативного и когнитивного в речи и т.д.

Принцип вариативности, провозглашенный в казахстанском образовании, дает возможность учебным заведениям системы МВД выбирать любую модель педагогического процесса, включая авторские. В этих условиях преподавателю иностранного языка предоставлена определенная свобода творчества, свобода выбора инновационных моделей и технологий обучения, без которых немыслим современный образовательный процесс.

Инновационные явления, порождающие специфику деятельности педагога в современных условиях, обуславливают переход от знаниевой парадигмы педагогического процесса к личности, от “сообщающих” - к интерактивным методам обучения.[1]

Проблема обучения иностранным языкам в высших учебных заведениях МВД Республики Казахстан сегодня, безусловно, требует системного анализа речемыслительной деятельности с психолингвистических, лингвистических, психологических позиций.

Традиционные методы обучения иностранному языку предполагают усвоение знаний в искусственных ситуациях, вследствие чего будущий выпускник не видит связи изучаемого предмета со своей будущей профессиональной деятельностью.

Наиболее эффективным средством развития мышления курсантов является имитационное моделирование. Подобный подход в обучении обеспечивает имитацию элементов профессиональной деятельности, ее типичных и существенных черт. Его применение на занятиях иностранного языка дает возможность формировать навыки и умения общения, развивает привычку самоконтроля, способствует реальной подготовке курсантов к предстоящей деятельности и жизни в обществе в целом. Так же средство имитационного моделирования помогает сделать занятия иностранного языка более живыми, интересными, содержательными, дают возможность курсантам больше и чаще высказывать собственные мнения, выражать чувства, мысли, оценки, т.е. мыслить на иностранном языке.

В качестве приемов, обеспечивающих повышение профессиональной направленности изучения иностранного языка, могут выступать: общение – диалог по поводу профессиональной информации, прочитанной на иностранном языке, анализ социальных и профессиональных ситуаций, выполнение курсантами творческих заданий с профильным содержанием, игровые ситуации, ролевые игры, викторины.

Эффект применения инновационных технологий с целью повышения профессиональной направленности изучения иностранного языка в вузе, как показывает практика, наиболее заметен, когда они применяются в системе занятий, обеспечивая овладение целым комплексом умений, закладывая результативную базу для его эффективной профилизации в жизни.

Перейдем к рассмотрению современных, инновационных методов обучения иностранному языку, направленных на более эффективное развитие личности и адаптацию (как социальную, так и профессиональную) в рамках сегодняшнего быстроменяющегося общества.

Многосторонний метод.

Современный многосторонний метод берет свое начало от так называемого “Кливлендского плана”, разработанного в 1920 году. Его основные принципы:

1.Иностранный язык не может быть заучен через механическое запоминание, т.к. создается индивидуально каждым. Таким образом, должны быть сведены к минимуму тренировочные упражнения в пользу спонтанной речи обучаемых.

2. Язык есть культура, т.е. культурные знания передаются в процессе обучения языку через аутентичные языковые материалы.

3. Каждое занятие должно строиться вокруг единственного фокуса, обучаемые на одном занятии должны узнавать одну вычлененную единицу содержания обучения.

4.Грамматика, как и словарь, преподаются размеренными порциями в строгой логической последовательности: каждое последующее занятие должно увеличить уже имеющийся запас.

5. Все четыре вида речевой деятельности должны присутствовать одновременно в процессе обучения.

Учебный материал представлен длинными диалогами с последующими упражнениями в вопросно-ответной форме. [2]

Как правило, тексты, предлагаемые для изучения данного метода, дают хорошее представление о культуре страны изучаемого языка. Однако роль преподавателя ограничивает возможность творческого использования изученного материала обучаемыми в ситуациях непосредственного общения друг с другом.

Метод полной физической реакции.

Данный метод основан на двух основных предпосылках. Во-первых, на том, что навыки восприятия иностранной устной речи должны предшествовать развитию всех остальных навыков, как это происходит у маленьких детей.

Во-вторых, язык занятия обычно ограничивается понятиями, описывающими ситуацию “здесь и сейчас” и легко объяснимыми примерами на изучаемом языке. Обучаемые никогда не должны подталкиваться к устной речи до того момента, пока они сами не почувствуют, что готовы к ней.

Метод не предназначен обучению чтению и письму, а также язык, в том объеме, который усваивается при обучении этим методом, не является естественным языком повседневного общения.

Естественный метод.

Целью обучения является достижение обучающимися среднего уровня владения иностранным языком. Педагог никогда не обращает внимания обучаемых на ошибки в речи, так как считается, что это может затормозить развитие речевых навыков. Ранний продуктивный период начинается с момента, когда пассивный словарь обучаемых достигает около 500 словарных единиц.

С точки зрения педагогики, главными составляющими инновационного подхода к обучению являются деятельностный подход. В основе данного подхода лежит представление о том, что функционирование и развитие личности, а также межличностные отношения учеников опосредуются целями, содержанием и задачами социально значимой деятельности.

Активное обучение.

Основано на том, что обучаемый все чаще сталкивается в реальной жизни с необходимостью решения проблемных ситуаций. Этот метод направлен на организацию развития, самоорганизации, саморазвития личности. Основной принцип в том, что обучаемый сам творец своего знания. Активное обучение является, безусловно, приоритетным на современном этапе преподавания иностранного языка. Ведь эффективное управление учебно-познавательной деятельностью возможно лишь тогда, когда оно опирается на активную мыслительную деятельность обучаемых.

Преподавание иностранного языка в школе с использованием инновационных технологий предполагает введение ряда психологических подходов, таких как: когнитивный, позитивный, эмоциональный, мотивационный, оптимистический, технологический. Все эти подходы обращены к личности обучаемого.

Преподавание иностранного языка с использованием сети Internet.

Внедрение информационно-коммуникационных технологий в процесс обучения начался не так давно.

Однако темпы его распространения невероятно стремительны. Применение Интернет-технологий на занятиях по иностранному языку является эффективным фактором для развития мотивации обучаемых. Так как занятия проходят в неформальной обстановке, обучаемым предоставлены свобода действий, и некоторые из них могут “блеснуть” своими познаниями в сфере ИКТ.

Перспективы использования Интернет-технологий на сегодняшний день достаточно широки. Это может быть:

Переписка с жителями англо-говорящих стран посредством электронной почты;

Участие в международных Интернет-конференциях, семинарах и других сетевых проектах подобного рода;

Создание и размещение в сети сайтов и презентаций – они могут создаваться совместно преподавателем и обучаемым. Кроме того, возможен обмен презентациями между преподавателями из разных стран.

Как показывает педагогический опыт, работа по созданию Интернет-ресурсов интересна обучаемым своей новизной, актуальностью, креативностью. [3]

Однако надо отметить, что информационные технологии, Интернет-технологии – это отнюдь не панацея на пути повышения мотивации и самостоятельности обучаемых в процессе изучения иностранного языка в познавательном процессе. Для достижения максимального эффекта необходимо использование широкого спектра инновационных, в том числе, безусловно, разнообразных медиаобразовательных технологий в обучающем процессе. [4]

Следовательно, можно сделать вывод, что применение информационных технологий на занятиях английского языка значительно повышает интенсивность учебного процесса. При компьютерном обучении усваивается гораздо большее количество материала, чем это делалось в условиях традиционного обучения. Кроме того, при использовании компьютера для контроля качества знаний обучаемых достигается и большая объективность оценки, а материал при использовании компьютера усваивается прочнее. Это даёт преподавателю возможность уделить больше внимания творческим аспектам работы со слушателями.

Литература:

1. *Дичковская И.Н. Инновационные педагогические технологии: уч. пособие. - К.: Академвидав, 2004. - 416с.*
2. *Образовательные технологии: уч.-метод. пособие / [Пехота Е.Н., Кихтенко А.З., Любарская О.Н. и др.]; под общ. ред. Е.Н. Пехоты. - К.:А.С.К., 2001. - 256с.*
3. *Учебное пособие для студ. пед. вузов и системы повыш. квалиф. пед. кадров / Е. С. Полат, М. Ю. Бухаркина, М. В. Моисеева, А. Е. Петров; Под ред. Е. С. Полат. - М.: Издательский центр «Академия», 2002. - 272 с.*
4. *Denning, P. Building a Culture of Innovation. Ubiquity 5(5), 2004.- p.1-13.*

Turlybekov B.D.
Candidate of sociological sciences, associate professor of Hoja Akhmet Yassawi Kazakh-Turkish International University, Turkistan, Kazakhstan, e-mail: berdibay_73@mail.ru

Pernekhan A.E.
Master student of Hoja Akhmet Yassawi Kazakh-Turkish International University, Turkistan Kazakhstan

AUTHENTIC MATERIALS AND AUTHENTICITY IN FOREIGN LANGUGE TEACHING

Түйін: *Бұл мақалада шетел тілдерін оқытуда аутенттік материалдарды қолдану әдістері қарастырылады.*

Резюме: *В этой статье рассматривается использование аутентичных материалов в обучении иностранному языку.*

Summary: *This article deals with the use of authentic materials in foreign language learning*

Кілт сөздер: *шынайы материалдар, тілдік қауымдастық, оқу материалдары, мәдени кедергілер, коммуникативтік тәжірибе.*

Ключевые слова: *аутентичные материалы, языковое сообщество, учебные материалы, культурные барьеры, коммуникативные практики.*

Keywords: *authentic materials, language community, teaching materials, cultural barriers communicative practices.*

The use of authentic materials in foreign language learning has a long history. Henry Sweet, for example, who taught and wrote at the end of the nineteenth century and is regarded as one of the first linguists, made regular use of authentic texts in his books and was well aware of their potential advantages over contrived materials: "The great advantage of natural, idiomatic texts over artificial 'methods' or 'series' is that they do justice to every feature of the language [1]. The artificial systems, on the other hand, tend to cause incessant repetition of certain grammatical constructions, certain elements of the vocabulary, certain combinations of words to the almost total exclusion of others which are equally, or perhaps even more, essential.

Authenticity is something worthy of acceptance or belief as conforming to or based on fact; conforming to an original so as to reproduce essential features; made or done the same way as an original; not false or imitation. Authenticity is the quality of being genuine or not corrupted from the original; Truthfulness of origins, attributions, commitments, sincerity, and intentions; the quality of being authentic (of established authority).

In the literature on second-language acquisition and learning, the term "authentic materials" means different things to different people. It, therefore, has been defined in a number of ways. The most common definition for second-language research is unaltered texts that are generated by native speakers and for native speakers.

The authentic materials can be found easily since they are available in daily life. When selected and implemented appropriately as teaching materials and real example provider, authentic materials serve many advantages. Dealing with the students' improvement in choice of dictions, some factors in teaching learning process was also involved. Other aspect is collaboration of visual media and demonstration performed which were equipped by picture and realia. Those factors can help the students to be familiar with new vocabularies and make them easy to remember the new vocabularies. In addition, authentic materials facilitate students to guess the meaning of the dictions that the students do not know yet since the visual aids give meaning to the text. As the old saying said 'practice make better', writing practice in every meeting and teachers feedback on the students writing help students to write the vocabularies appropriately to their spelling.

It is important, as Krashen proposes, attitudes can act as barriers or bridges to learning a new language and are the essential environmental ingredient for language learning [2]. Another definition suggested by Peacock is that authentic materials are materials that have been produced to fulfill some social purpose in the language community [3, p.144].

Taylor similarly states authenticity was not a characteristic of a text in itself: it was a feature of a text in a particular context. The notion of authenticity has been much discussed. Marrow's definition will serve us well. He relates it to "a stretch of real language produced by a real speaker or writer for a real audience and designed to carry a real message of some sort."[4, p. 215].The need for and usefulness of authentic materials have been increasingly acknowledged by researchers and teachers in the field of language teaching. They argue, as we shall see below, that the use of authentic materials has both linguistic and non-linguistic advantages.

In addition, many professionals in the field of language pedagogy have emphasized the importance of using authentic materials to improve the communicative competence of learner.

According to Ur, students usually have trouble understanding texts outside of the classroom because classroom reading materials do not reflect the language of the real world. She states, “We want our learners to be able to cope with the same kinds of reading that are encountered by native speakers of the target language” [5]. Therefore, it sounds sensible to base students’ reading practice on a variety of authentic texts.

Furthermore, Martinez mentions that authentic materials may be too culturally biased and too many structures are mixed, causing lower levels have a hard time decoding the texts. There comes the question of when authentic materials should be introduced and used in a classroom; in other words, can we use authentic materials regardless of our students' level [6, p.347].

Some scholars do not see the value of using authentic materials. Clark for instance, claims that media do not affect learning under any conditions; thus, the question of authentic versus non-authentic makes no difference [7, p.277].

Kim thinks that authentic materials make a major contribution to overcoming certain cultural barriers to language learning. [8, p. 189].

The authentic materials can be classified as follows:

1. Authentic Listening/ Viewing Materials – such as TV commercials, quiz shows, cartoons, movies, professionally audio-taped short stories and songs, documentaries, or sales pitches.

2. Authentic Visual Materials – such as slides, photographs, paintings, wordless street signs, pictures from magazines, postcard pictures, or wordless picture books.

3. Authentic Printed Materials – such as newspaper articles, movie advertisements, astrology columns, sports reports, advice columns, lyrics to songs, restaurant menus, street signs, cereal boxes, tourist information brochures, university catalogues, telephone books, TV guides, comic books, pins with messages, or bus schedules.

4. Realia (“Real world“ objects) Used in EFL/ ESL Classrooms – such as coins and currency, folded paper, wall clocks, phones, Halloween masks, dolls, and puppets, to name a few. (Realia are often used to illustrate points very visually or for role-play situations.)

Currently it identifies several approaches to defining the essence of authentic materials. Materials of everyday and everyday life researcher identifies as an independent group - pragmatic materials (announcements, forms, checklists, signs, labels, menus, bills, cards, brochures on the tourism, leisure, goods, job vacancies, etc.) We believe that the availability and nature of domestic application of fairly significant to create the illusion of initiation to the habitat of native speakers presented songs. The song lives in the household use. It is sung in the most different circumstances: at work (no wonder there is a proverb: "Conversation road while away, the song - a job"), during the holidays ("When the feast, then singing songs"), at the wedding and funeral, for a walk in a circle friends and girlfriends and alone with himself, in the street and at home. Among the interpreters of musical genres is the most popular song: there is no person who would not sing. Given the nature of the spread of the songs, as well as the variety of functions that are inherent in them, we believe legitimate to include them in the group of "pragmatic materials." Song authentic texts we consider it possible to include the socio-cultural, household and family and domestic spheres. Sharing the view of E.S. Krichevsky defines authentic materials as texts taken from the communicative practices of native speakers [9, p.15].

In his work "The criteria for the authenticity of the content of the educational text" E.V. Nosonovich and O.P. Milrud isolated following substantial aspects authentic training material [10, p.20]:

1. Cultural aspect.
2. The informative aspect.
3. Situational aspect.
4. Aspect of the national mentality.
5. The aspect of design.
6. The aspect of learning task.

N.I. Gez distinguishes between two kinds of listening: listening with full understanding and listening understanding the main content. N. I. Gez, based on the fact that listening has a stepped character, distinguishes 4 levels:

- The fragmented level of understanding;
- The level of global understanding;
- The level of detailed (full) understanding;
- Level of critical understanding [11, p.32].

The authors are guided by the belief that in real life people often either listening to "half" in order to know what was going on, or very closely, tensely, trying to understand as fully as possible he needed or interesting information.

Based on the above it can be concluded that the process of listening is an active process requiring great intellectual efforts. During listening, the listener performs a variety of complex perceptual - mnemonic activity, and mental operations of analysis, synthesis, comparison, contrast, abstraction, concretization, etc.

To sum up, listening skill has taken a very important part in learning English. It is the most communicative and practiced skill that needs to be developed as much as possible. Meanwhile, listening is an active process of attaching meaning to the speech sounds. As a listener performs a variety of tasks in a comprehension process, he or she has to rely upon various types of knowledge such as grammatical knowledge and socio-cultural knowledge.

References:

1. Sweet, H. (1899). The practical study of languages. London: Oxford University Press.

2. Krashen, S. (1989). Language acquisition and language education. Hemel Hempstead: Prentice Hall International.

3. Peacock, M. (1997). The effect of authentic materials on the motivation of EFL learners. ELT Journal 51/2, 144-156.

4. Morrow, K. (1977). Authentic texts in ESP. In Holden, S.(Ed). English for specific purposes. London: Modern language publications, 215

5. Ur, P. (1996). A course in language teaching: Practice and theory. Cambridge University Press

6. Martinez, A. (2002). Authentic materials: An overview. Karen's Linguistic Issues. Retrieved October 25, 2006 from http://www3.telus.net/linguisticsissues/authenticmaterials.html

7. Clark H. H., Clark E. V. Psychology and Language: Introduction to Psycholinguistics Harcourt Brace Jovanovich. - New York, 1977. - 277 p

8. Kim, D. (2000). A qualitative approach to the authenticity in the foreign language classroom: a study of university students learning English in Korea. Texas Papers in Foreign Language Education, 5(1), 189-205.

9. Кричевская, К. С. Прагматические материалы, знакомящие учеников с культурой и средой обитания жителей страны изучаемого языка / К.С. Кричевская // Иностранные языки в школе. – 1996. - №1.- С. 15-19.

10. Носонович, Е. В. Критерии содержательной аутентичности учебного текста / Е.В. Носонович, Г.П. Мильруд // Иностранные языки в школе. - 1999. - №2. - С. 10-20.

11. Гез Н. И. Роль условий общения при обучении слушанию и говорению // Иностранные языки в школе. - 1981. - № 5. - С. 32-39.

УДК 341.9

Уразымбетов Т.Е., Дарибаев Ғ.С.
І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, Талдықорған қ.,
120868@inbox.ru, galimzhan_2016@mail.ru

РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ АЯСЫНДАҒЫ ЖЕР ЖАННАТЫ – ЖЕТІСУ ӨЛКЕСІНІҢ КИЕЛІ ЖЕРЛЕРІНЕ ТАРИХИ ШОЛУ

Түйін. *Бұл мақалада Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарламалық мақаласында айтылған «Қазақстанның киелі жерлерінің географиясы» жобасының маңыздылығын жас ұрпаққа кеңінен насихаттау мақсатында жер жаннаты болып есептелетін Жетісу өлкесінің киелі жерлері туралы мағлұмат берілген.*

Негізгі сөздер: *тарихи мұра, жәдігер, экспедиция, киелі жер, өңір.*

Резюме. *В этой статье представлена информация о священных местах Жетысуского края, который является земельным раям, в целях популяризации важности проекта «География священных мест Казахстана», о котором говорится в программной статье Главы государства Н.А.Назарбаева «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания».*

Ключевые слова: *историческое наследие, экспонат, экспедиция, священное место, регион.*

Summary. *This article provides information in the sacred places of the Zhetysu territory, which is a land paradise, in order to popularize the importance of the project "Geography of the Sacred Places of Kazakhstan", which is mentioned in the program article "A Look into the Future: Modernizing Public Consciousness" by the Head of State N.A. Nazarbayev.*

Keywords: *historical heritage, exhibition, expedition, sacred place, region.*

Тәуелсіздік алған жылдардан бері елімізде көптеген маңызды саяси-экономикалық, мәдени, құқықтық сипаттағы реформалар мен бағдарламалар жүзеге асырылып келеді. Олардың қатарында атап айтар болсақ, «Қазақстан -2030» стратегиясы, «Мәдени мұра» бағдарламасы, «Мәңгілік ел» ұлттық идеясы, «Қазақстан-2050» стратегиясы, «Нұрлы жол» бағдарламасы және т.б. Ал осы аталған бағдарламалардың өн бойында Елбасымыз Н.Ә.Назарбаевтың сындарлы да салиқалы саясатының жемісі жатыр. Себебі тәуелсіздік жылнамасында Елбасымыз Қазақстанның алға қарай нық қадам басып дамуы үшін жоғарыда атап өткен және т.б. бағдарламаларды қабылдай отырып, халықтың әлеуметтік-экономикалық жағдайының жақсаруына бар күшін салды. Қазіргі таңда да Елбасымыздың бұл бағыттағы сарабдал саясаты өзінің оң нәтижесін беруде және үздіксіз жалғасып келе жатыр. Оған дәлел ретінде Мемлекет басшысының жыл сайынғы халыққа жариялайтын жолдауларын атап кетуге болады. Солардың қатарында ең негізгілері 2015 жылғы 30 қарашадағы «Қазақстан жаңа жаһандық нақты ахуалда: өсім, реформалар, даму» және 2017 жылғы 31 қаңтардағы «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты жолдаулары ел экономикасын дамыта отырып, әлеуметтің әлеуетін арттыруға бағытталған [1]. Ал 2017 жылдың 12 сәуірінде жарияланған «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарламалық мақала Елбасының мемлекетіміздің болашақтағы бағытын айқындаған, халықтың санасын жаһандану үрдісіне сәйкестендіріп өзгертуге бағытталған ауқымы кең әрі бірегей жобаларының бірі болып саналады. Жалпы алғанда, бұл бағдарлама барша жұртшылық тарапынан ерекше қолдау тапты десек болады. Өйткені қазіргі ақпараттық қоғам жағдайында әр азаматтың ой-санасы жаңа жағдайға бейімделе білуі, сондай-ақ, білімді, сауатты болуы өте маңызды. Осы тұрғыда бұл бағдарламалық мақаланың алар орны ерекше. Мақалада айтылған «Қазақ әліпбиін латын қарпіне көшіру», «Жаңа гуманитарлық білім. Қазақ тіліндегі 100 жаңа оқулық», «Туған жер» бағдарламасы, «Қазақстанның киелі жерлерінің географиясы», «Қазақстандағы 100 жаңа есім» секілді жобалар өзінің терең мән-мағыналығымен, маңыздылығымен айшықтала түскен. Әрқайсысының мемлекет дамуына қосарлық үлесі де баршылық. Әсіресе «Қазақстанның киелі жерлерінің географиясы» жобасы ел бірлігін нығайтуға, жас ұрпаққа патриоттық тәрбие беруге үлкен серпін береді. Жалпы, «Қазақстанның киелі жерлерінің географиясы» жобасы еліміздің сан ғасырлар тоғысындағы бай тарихын негізге ала отырып, ата-бабаларымыз ерекше қастерлеп кие тұтқан қасиетті жерлердің біртұтас жүйесін құрып, сол арқылы оның маңызын өскелең ұрпаққа түсіндіріп таныстыруға негізделген. Бұл турасында Елбасы өз мақаласында: «Идеяның түпкі төркіні Ұлытау төріндегі жәдігерлер кешенін, Қожа Ахмет Ясауи мавзолейін, Тараздың ежелгі ескерткіштерін, Бекет ата кесенесін, Алтайдағы көне қорымдар мен Жетісудың киелі мекендерін және басқа да жерлерді өзара сабақтастыра отырып, ұлт жадында біртұтас кешен ретінде орнықтыруды меңзейді» -деп көрсетті[2]. Сондықтан біз мақаламызда аталған жобаны негізге ала отырып, жер жаннаты-Жетісудың киелі жерлеріне тарихи шолу жасауды жөн көрдік. Жалпы алғанда, Қазақстанның оңтүстік-шығыс аймағында орналасқан Жетісу жері ежелден-

ақ өзінің терең сырлы тарихы және көркем табиғатымен ерекшеленген өңір. Сонау XV ғасырда өмір сүрген белгілі жырау, ойшыл, абыз, Қазақ хандығының негізін қалаушылардың бірі әз-Жәнібек ханның ақылшы биі болған Асан Қайғы да өз заманында: ***«Мынау Жетісудың ағашының әр бұтағы жеміс екен, шаруаға жақсы қоныс»***-деп лайықты бағасын берген болатын[3]. Шын мәнінде де, Жетісу жері көрген көз тамсана қарайтын шұрайлы мекен. Бұл өлкеде биік таулар да, ұшы-қиыры жоқ дала да, жалпы айтқанда, тұмса табиғаттың керемет көріністерінің барлығы бар. Сонымен қатар, бұл өңірде көне дәуірлерден мирас болып күні бүгінге дейін жеткен, ата-бабаларымыздың ізі қалған қасиетті жерлер де баршылық. Жалпы, Жетісудың киелі жерлері туралы мәлімет беруде біз Елбасы мақаласында айтылған негізгі ой-тұжырымдарды халық арасында кеңінен насихаттау мақсатында Қазақстан халқы Ассамблеясының облыстық филиалы мен І.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті бірлесіп өткізген ***«Рухы бекем, киелі мекен – Жетісу»*** атты ғылыми-танымдық экспедициясының жинақтаған материалдарына сүйендік. Бұл аталмыш экспедиция Алматы облысының Кербұлақ, Панфилов, Ақсу, Сарқан, Алакөл сынды 5 аудандарын аралап қайтты. Құрамында зиялы қауым өкілдері, ғалымдар мен сарапшылар, географ, тарихшылар, өлкетанушы, археологтар, сондай-ақ, этномәдени бірлестіктердің төрағалары мен белсенділері және бұқаралық ақпарат құралдарының өкілдері болған экспедиция іс-сапар барысында шамамен 1500 шақырым жолды бағындырды[4]. Енді сол экспедиция жинақтаған материалдар негізінде және тағы басқа ғылыми-танымдық сипаттағы басылым беттерінде жарық көрген деректерді топшылай отырып, жер жаннаты-Жетісу өлкесінің киелі жерлерінің бірқатарына тоқталып өтейік. Біріншіден, Кербұлақ ауданындағы «Алтынемел» ұлттық саябағы аумағындағы атақты ***Айғайқұм***(халық арасында «әнші құм» деп те жатады) жөнінде айтып өтейік. ***Айғайқұм*** –Іле өзенінің аңғарын бойлай орналасқан Үлкен Қалқан тауы және Кіші Қалқан тауы етегіндегі құмды төбе. Оның биіктігі 150 м-дей, ұзындығы 8 км, ені 3 км. Қалқан тауларынан соғатын желдің бағыты үнемі өзгеріп отыруы нәтижесінде құм түйіршіктері електеніп, бірегей құм қоспасынан тұратын төбеге айналған. Құм бетінде әуесқойлар шаңғымен сырғанай алады. Құм суынып жел әсерінен қозғалысқа келген кезде, одан кәдімгі сырнайдан шыққан таза ән ырғағына ұқсас үн естуге болады, ал егер жел күшейсе, онда реактивті ұшақтың гүрілі сияқты дыбыс шығарып, шырқай жөнеледі де, жаңбырдан соң үнсіз қалады. Бұл табиғат құбылысын көбіне түнде шығыстан салқын жел соққанда естуге болады. Жалпы, мұндай табиғаттың тосын құбылысын көру үшін жолаушылар, тіптен, басқа өңірлерден, шетелдерден туристер келіп тамашалайды. Сондықтан бұл таңғажайып табиғи орын табиғат ескерткіші ретінде мемлекет қамқорлығына алынған және әлемдік мәдени мұралар қатарына кірген[5].

Ал енді Панфилов ауданындағы Үлкенағаш ауылдық округіне қарасты жердегі ***Әулиеағаш*** жөніндегі тарихи деректерді саралап өтейік. ***Әулиеағаш*** – аты тек елімізге ғана емес, сонымен қатар жарты әлемге белгілі қасиетті ағаш. Оның өсіп тұрғанына шамамен 700 жылдай уақыт болған. Сондықтан оның тарихы да тереңде жатыр. Жалпы бұл көне ағаш жөнінде көптеген аңыз-әңгімелер бар. Мәселен, бұл киелі ағаштың қазақ жеріне қалай өсіп шыққандығы туралы мынадай бір аңыз бар. Ертеректе Тәңірдің сүйікті деген 7 құлы осы өлкеден Меккеге қарай өткен екен, сол жеті кісінің ішіндегі Жаратқанның ықыласына бөленген біреуі жатар уақытта аса таяғын жерге қадап қояды. Таң ата әлгі асасы тамыр жайып, көктеп кетіпті. Бұл керемет құбылысқа таң-тамаша болып, Аллаға шүкіршілік етіп тұрғанда, **«асаға тимей, өссін»** деген аян алады. Осыдан кейін ағаш терең тамырлап, бүгінгі күнге дейін жетті. Тағы бір әңгімеде Бейбасы атты көпес Ұлы Жібек жолының жанданып тұрған уақытында Меккеге арнайы саудамен бара жатып, осында тынығып алмаққа бекініп, қолындағы таяғын шаншып қояды екен. Ертеңгісін оянғанында оның орнында жайқалған ағашты көріп, тимей өз жолымен кеткен екен деседі[6]. Ал енді бұл көнеден мұра болып келе жатқан ағаштың киелілігі жөнінде айтар болсақ, біз жоғарыда атап өткен «Рухы бекем, киелі мекен – Жетісу» атты ғылыми-танымдық экспедициясының жинақтаған материалдарын негізге алдық. Аталған экспедицияның мүшелері Әулиеағаштың басында шырақшы қызметін атқаратын Бердіқожа Саурықұлы деген ақсақалмен жүздесіп әңгімелесу барысында осы ағаштың киесі жайлы мынадай бір деректі анықтаған екен. Яғни, ақсақалдың айтуы бойынша, Әулиеағаштың шірігенін қолмен кесіп, тазалауға болмайды. Тек өздігінен үзіліп түскен бұтақтарын қасиетті құрбан айт, ораза айт секілді мерекелер мен ауызашарларда ас пісіруге қолдануға болады. Олай жасамаған жағдайда, ағаштың киесі ұрып, бұтағын сындырған адамның аузы қисайып, өміріне қауіп төнеді екен[7]. Жалпы алғанда, ағаштың киесі жайлы аңыз-әңгімелер өте көп. Біз тек экспедиция мәліметтері негізінде бір парасын айтып өттік. Қазіргі таңда еліміздің түкпір-түкпірінен қасиетті ағашты көріп тамашалау үшін әрі рухани тұрғыда жеңілдеуге және әртүрлі аурулардан айығу үшін көптеген адамдар, тіптен шетелдерден туристер арнайы келеді.

Сонымен қатар осы Панфилов ауданындағы «Алтынемел» ұлттық саябағы аумағындағы Іле өзенінің жағалауынан 3 км жерде, Желшағыр тауының бөктерінде орналасқан ***Бесшатыр қорғаны*** да әлемдік мәдени мұралар қатарына кірген жәдігерлердің бірі. ***Бесшатыр қорғаны*** – көне сақ дәуірінің аса ірі ескерткіші. Қорым құрамында үлкенді-кішілі 31 оба бар. 18 оба қазылып зерттелген. Ең үлкенінің диаметрі 104 м, биіктігі 18 м, айналасы шағын тастармен – менгирлермен тізбектеле қоршалған. Тізбектердегі көптеген тас плиталардың беттеріне таутеке, қабан, қасқыр сияқты аңдардың суреттері салынған. Үлкен Бесшатыр обасының маңындағы кейбір қоршаудың плиталарына түрлі таңба іспеттес суреттер де түсірілген. Олардың арасында күн рәмізіне жақын тұрған немесе қазақ халқының «көз» таңбасына ұқсас дөңгелек бейнелер кездеседі. Мұндай тізбектер қорымның тек жерлеу орны ғана емес, сондай-ақ, діни салт-жоралғылар шерулерін өткізетін ерекше салтанат орны болғанын да көрсетеді[8]. Жалпы, бұл қорғандар кешеніне қарап жергілікті сақ тайпаларының адамзат өркениетіне өзіндік үлес қосқандығын көре аламыз.

Ендігі кезекте Ақсу ауданындағы киелі жерлерге тоқталайық. Жалпы, бұл аудандағы киелі жерлер қатарында Тамшыбұлақ шипалы бұлағы, сондай-ақ, қастерлі орындар Ақын Сара және Ақсу аудандық І.Жансүгіров атындағы тарихи-өлкетану мұражайлары мен Мамания мектебі ерекше орын алады. Мәселен, ***Тамшыбұлақ*** шипалы бұлағы тек елімізге ғана емес, сондай-ақ, шетелдерге аты белгілі. Оның керемет әсемдігі кезінде Ұлыбританияның әйгілі саяхатшысы Томас Аткинсонды да таңқалдырған екен. Олар 1848 жылы Қазақстанға келіп, жергілікті халықтың тұрмыс-тіршілігі мен салт-дәстүрін зерттеген. Сол кезде қазақ жерінде дүниеге келген тұңғыш ұлдарының есімін киелі қайнар бұлақтың құрметіне ***Алатау-Тамшыбұлақ*** деп қойған. Бүгінде бұл есім Англиядағы үлкен бір әулеттің тегіне айналып отыр. Осы арада бір айта кететіні, 2016 жылдың 29 шілдесінде осы киелі бұлаққа Томас Аткинсонның Стив Браун есімді ұрпағы арнайы келді. Ол өз сөзінде бұл жердің Алатау-Тамшыбұлақ аталарының өмірге келген жері, сондықтан бұл киелі мекенге ерекше дайындықпен келгенін және сол мақсатта өткен тарихты еске түсіру үшін арнайы киім кигенін айтып ерекше ілтипатын білдірді[9]. Сондықтан бұл жағдайды үлкен тарихи маңызы бар оқиға деп есептеуге болады. Жалпы алғанда, табиғаттың тылсым құбылысы ретінде бұл бұлақ шын мәнінде таңғажайып. Ойпаңда тұрған жартасты қабақтың астынан су сыздықтап, көрушіні түрлі ойға жетелейді. Топырақтан қабатын бүлдірместен сыртқа ұмтылған су жолдары қараңғыда тылсым сырды шертетіндей, құлақ қойып тыңдаушысын ғасырлар қойнауына ертетіндей әсер қалдырады. Жүздеген тамшының сыбдыры ғасырлар қойнауынан сыр шертіп, көптеген құпияны айтқысы келетіндей[7, 7б]. Жалпы, Тамшыбұлақтың басты ерекшелігі – оның көптеген ауруларға шипа, дертке дауа екендігінде. Сол себепті әр жылы еліміздің түкпір-түкпірінен, шетелдерден осынау таңғажайып табиғат мекенін көріп тамашалау үшін туристер көптеп келеді.

Сонымен қатар, ***Ақын Сара мұражайы*** да бұл өңірдегі қастерлі орындардың бірі болып саналады. Бұл мұражай 1993 жылы халқымыздың айтыскер ақын қызы Сара Тастанбекқызының 115 жылдығына байланысты оның өмірін, шығармашылығын жас ұрпаққа кеңінен насихаттау мақсатында арнайы ашылған. Мұражай экспозициясы Ақын Сараның өскен ортасы, балалық шағы, ақындық жолы және де халқымыздың әйгілі ақыны, әншісі болған Біржан салмен айтысы жөнінде, сондай-ақ, ақынның мұрасын зерттеушілер мен ізбасарлары жайлы құнды мағлұматтар береді. Қазіргі таңда мұражайда 700-ден астам экспонат бар. Экспонат қатарында ақынның қолданған тұрмыстық заттары бар. Оның ішінде әсіресе, ақынның қолына алғаш ұстаған домбырасы, тігін машинасы, қайшысы мен тұрмыста қолданған қара қазаны мұражайдағы ең құнды жәдігерлер қатарына жатады[10]. Жалпы алғанда, бұл мұражай жас ұрпақты патриоттық тұрғыда тәрбиелеуде, әсіресе, олардың қазақ халқының салт-дәстүрін, мәдениетін біліп, танымдық көзқарастарын қалыптастыруда маңызды орын алады.

Сондай-ақ, ***Ақсу аудандық І.Жансүгіров атындағы тарихи-өлкетану мұражайын*** ерекше атап өтуге болады. Бұл мұражай 1994 жылы қазақ поэзиясының құлагері атанған Ілияс Жансүгіровтың 100 жылдығына орай ашылған. Мұражай экспозициясы жалпы алты бөлімнен және тәуелсіздік бұрышы қойылған кіреберіс бөлмеден тұрады. Кіреберіс бөлмеде еліміздің басты нышандары – ту, елтаңба және әнұран мәтіні қойылған. ***«Археология»*** бөлімінде қазыналы мекен – Ақсу ауданын ежелгі мекендеушілер және олардың тұрмыс-тіршілігі мен мәдениеті жайлы мәліметтер берілген. Олардың ішінде қазіргі Ақсу ауданының жерінде біздің дәуірімізге дейінгі кезеңде адамдардың мекен еткені туралы археологиялық деректер де бар. Ал ***«Табиғат»*** бөлімінде ауданның жан-жануарлары мен құстар әлемі және тамаша көрсетілген өсімдіктер дүниесі өлкенің табиғи байлығымен жан-жақты таныстырады. Сонымен қатар, ***«Тарих»*** бөлімінде қазақ халқының тәуелсіздік жолындағы күресі туралы экспозициялар орналасқан. Әсіресе, 1723 жылғы әйгілі «Ақтабан шұбырынды, Алқакөл сұлама» жылдарында бүгінгі мемлекетіміздің шекарасын қасықтай қаны қалғанша сақтап, жеткізген

халқымыздың хандары, билері, сұлтандары мен қас батырларының суреттері ерекше көз тартады. Ал мұражайдың ***«Этнография»*** бөлімінде қазақ халқының тұрмыс-салты, мәдениеті мен қолөнеріне қатысты экспонаттар қойылған. Олар: қазақ киіз үйінің ішкі жиһаздары, тұрмыстық заттар, ұлттық киім-кешектер, күмістелеген ер-тұрман мен музыкалық аспаптар. Және де тағы бір айта кететіні, бұл мұражай Ілияс Жансүгіров есімімен аталғандықтан, мұражайдың бір бөлімі ақынның өмірі мен шығармашылығына арналған. Экспозицияда ақынның өміріне қатысты құжаттар мен фотосуреттер хронология бойынша өрбіп, соңынан оның ізбасарлары – Жетісудың ақын-жазушыларымен аяқталады. Сондай-ақ, ауданның әр саласында табысты еңбек етіп, ел құрметіне бөленген азаматтарға арнайы **«Ардагерлер»** бөлімі ашылған. Бұл бөлімнің қабырғасында соғыс және еңбек ардагерлерінің суреттері, құжаттары мен марапаттары ілінген[11]. Жалпы, бұл мұражай құлагер ақын – Ілияс Жансүгіровтың туып-өскен өлкесі – Ақсу ауданы жайлы жан-жақты мәлімет береді және жастарды рухани тұрғыда тәрбиелеуде ерекше орын алады.

Ақсу өңіріндегі тағы бір қастерлі орын – ол ***Мамания мектебі.*** Бұл мектепті тарихи мектеп десек болады. Өйткені, қазақ даласындағы ең алғашқы мектептер қатарына осы аталған мектеп де жатады. Ол XX ғасырдың басында ашылған. Жетісудың атақты байы Маманның балалары ***Тұрысбек, Сейітбаттал және Есенқұл қажылар*** мектеп құрылысын 1899 жылы бастап, 1903-1904 жылдары салып бітірген. Жалпы, мектептің құрылыс жобасы, оқу бағдарламасы, ішкі тәртіп-ережелері Уфа қаласындағы ***«Ғалия» медресесінің*** оқу-тәжірибесіне негізделген. Бастапқы кезеңде сол замандағы көптеген ру басшылары «орысша оқыған соң балаларымыз діннен шығып кетеді» деп, балаларын оқуға бермегендіктен, алғашқы жылдары мектепте Маманның балалары мен қыздары және олардың малшы-жалшыларының балалары оқыды. Мектепте арнаулы оқу орындарын бітірген қазақ, татар мұғалімдері сабақ берген. Сабақ ана тілінде жүргізілген. Орыс тілі 4 сыныптан бастап жеке пән ретінде оқытылды. Мектепте діни сабақпен қатар жаңа пәндер (соның ішінде, география, есеп, орыс тілі, ана тілі және т.б.) оқытылған. Бұл мектепті бітірген қазақ жастары Ақсу, Қапал, Лепсі елді мекендерінде бала оқытып, мұғалімдік қызмет атқарған. Ал мектептің белгілі түлектері қатарында Б.Сүлеев, М.Ермектасов, Ә.Жайшыбеков және құлагер ақын І.Жансүгіров есімдерін ерекше атап өтуге болады. 1928 жылы қазақ байларын тәркілеу кезінде Маманның ұрпақтары жер аударылып, қуғын-сүргінге ұшырады. Ал "Қарағаштағы" мектептің өртенбей қалған бөлігі жөнделіп, жетім балалардың төрт сыныптық мектеп-интернатына айналды. 30-жылдары Шелек ауданынан 50 жетім баланың келуіне байланысты Қарағаштағы оқу ордасы жетіжылдық ***ШКМ (колхоз жастар мектебі)*** деп аталып, 200 орынды балалар коммунасына айналды. Мектеп жанында ағаш, темір, қағаз жұмыстарына арналған шеберханалар, су диірмені, наубайхана тұрақты жұмыс істеді. Шаруашылық қаржысымен коммуна балаларға қажетті тамақ, киім, төсек-орын, оқу құралдарын сатып алып отырды. 1935 жылы оқу орны аудан орталығы Ақсуға көшіріліп, мектеп ***Ақсу орта мектебі*** деп аталды. Ал 40-жылдардың басында мектепке ***Ы.Алтынсарин*** есімі берілді[12]. Қазіргі таңда халқымыздың ұлы ағартушысының есімімен аталған мектеп жас ұрпақты білім нәрімен сусындатып, саналы тәрбие беруде өз үлесін қосып келуде. Жалпы айтқанда, бұл мектеп сол кезеңдегі қазақ даласындағы, соның ішінде, Жетісу өлкесіндегі ағартушылық салаға өзіндік үлесін қосқан білім ордасы болған

Ал енді Жетісу өлкесіндегі ең ірі тарихи мұралардың бірі – көне ***Қаялық(Қойлық, Қиялық) қаласы*** жөнінде айтып өтейік. Бұл көне қала Алматы облысының Сарқан ауданындағы қазіргі Қойлық ауылының солтүстік-шығыс шетіндегі Ащыбұлақ өзенінің бойында орналасқан. Жалпы, қала IX-XIII ғасырларда Қарлұқ қағанатының астанасы болған. Араб деректерінде оның қарлұқ елінің астанасы болғандығы XI-XIII ғасырларда белгілі бола бастаған. Сонымен қатар қала Ұлы Жібек жолының бойындағы ірі қалалардың бірі болған. Оны осы қалаға белгілі академик ***Карл Байпақов мен Дмитрий Воякиннің*** жүргізген археологиялық қазба жұмыстарының нәтижесі кезінде табылған будда храмы, шығыс моншасы – хамам, бай саудагерлер мен ақсүйектердің үйлері мен керуен сарайлары дәлелдейді. Осыған қарағанда, қала көпдінді болған секілді. Дегенмен жоғарыда атаған ***«Рухы бекем, киелі мекен –Жетісу»*** атты экспедицияның мүшелері осы өңірге барған кездерінде бұл жерде мұсылмандар мешітінен табылған шамдал, араб жазуларынан өзге христиан, будда діндерінің белгілерін танытатын жәдігерлердің мүлдем жоқ екендігін, алайда будда ғибадатханасы деп аталған көне ғимараттың қирандысы көңілге күмән ұялатып, болжамдарын тағы жоққа шығарғандығын айтқан. Сондай-ақ, бұл ғимараттан будданың не мүсіні, не рәсімдік заттары да табылмаған[7]. Осыған қарап будда діні бұл қалада кең қанат жайған деп айту тағы қисынға келмейді. Бірақ, XIII ғасырларда өмір сүрген батыс жиһангезі Гильом Рубруктың жазбаларында қаладағы храмдарға сипаттама берілген. Храмдардың қалай салынғандығы жөнінде саяхатшы былай жазады: «Храмдар шығыстан батысқа қарай қойылған және бөлмелерді солтүстік бөлігінде ыңғайлап орналастырған»[13]. Бұл

жоғарыда атаған сөзге тағы қарама-қайшы. Мүмкін, бұл жағдайға көптеген тарихи факторлар әсер етуі ықтимал. Мәселен, бұл уақыт моңғол империясының күшейіп тұрған кезі болғандықтан, аталған қаладағы көптеген нысандар, соның ішінде, жоғарыда айтқан будда храмдары шапқыншылық әсерінен жойылып кеткен шығар. Сондай-ақ, Ресей империясының, одан кейінгі Кеңес Одағының отарлау саясатының нәтижесінде көптеген тарихи қолжазбалар мен дереккөздер жойылғандығы тағы бар. Міне, сондықтан, бұл көне шаһар әлі де толыққанды зерттеуді қажет етеді. Алайда жоғарыда атап өткен белгілі академик, археолог-ғалым ***Карл Молдахметұлы Байпақовтың*** жетекшілігімен жүргізілген археологиялық қазба жұмыстарының нәтижесіне сүйенер болсақ, Қаялық қаласының ерте ортағасыр дәуіріндегі өзіндік өркениеті қалыптасқан әрі маңызды сауда-экономикалық орталық болғандығын көре аламыз.

Сонымен, қорытындылай айтқанда, ежелден халық көп қоныстанған, шұрайлы әрі тарихи ескерткіштерге бай жер жаннаты-Жетісу өлкесі шын мәнінде, таңғажайып өңір. Бұл өлкенің әр тасы мен суы, ағашы мен өсімдігі тарихтың терең тұңғиығынан сыр шертеді. Осы тұрғыда Елбасымыздың: ***«Жетісудың саф ауасы мен салқын самалын табу мүмкін емес. Ғажайып табиғат, сүйікті тауларымыз жылдар өтсе де, бұрынғыдай керемет»***-деп айтқан сөзі Жетісудың шынайы келбетін ашып бергендей болады[5]. Жалпы алғанда, Елбасының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарламалық мақаласы халқымыздың сан ғасырлық бай тарихы мен мәдениетін қайта жаңғыртып түлету үшін жүзеге асырылып отырған жоба болғандықтан, біз мақаламызда Жетісудың киелі жерлері туралы мағлұмат бере отырып, жас ұрпақтың бойында өз отанына деген сүйіспеншілік сезімін қалыптастыруға серпін бердік деп ойлаймыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты жолдауы // www.akorda.kz/.../memleket-basshysy-nnazarbaevtyn-kazak..

2. Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру» атты мақаласы // www.inform.kz/kz/modern_t7106.

3. Асан Қайғының Жерұйықты іздегені » // bilimsite.kz/.../204-asan-kaygynyn-zheruyykty-izdegeni.htm...

4. Жетісу университеті газеті №21 (162) 9 қараша 2017жыл.

5. Жетісу жауһарлары-Жемчужины Жетысу-Pearls of Zhetysu Фотоальбом. Құрас: А. Жданко. Алматы: «Эффект» ЖШС, 2015.-157 б.

6. «Әулиеағаш» – жеті ғасырдың куәсі // El.kz.

7. Жетісу газеті №109 (18385) 30 қыркүйек 2017 жыл.

8. https://kk.wikipedia.org/wiki/Бесшатыр.

9. Жетісу жеріндегі «Тамшыбұлақ» туристердің қызығушылығын арттыруда http://www.inform.kz/kz/zhetisu-zherindegi-tamshybulak-turisterdin-kyzygushylygyn-arttyruda_a3076973.

10. Ақын Сараның мұражайында 700-ден астам экспонат бар lenta.inform.kz/.../akyn-saranyn-murazhayynda-700-den-ast...

11. https://seyful.wordpress.com/жансүгіров.../ақсу-аудандық-т... Ақсу аудандық тарихи-өлкетану мұражайы

12. https://kk.wikipedia.org/wiki/Мамания_мектебі.

13. Огни Алатау газеті №1 (17370) 4 қаңтар 2018жыл.

ГРНТИ 14.35.07

Хамзина Шолпан Шапиевна
к.п.н., доцент Инновационного Евразийского университета, г. Павлодар
e-mail: khamzina_64@mail.ru

Сарсенбаева Ботагоз Габдулловна
к.п.н., профессор кафедры психологии Павлодарского государственного педагогического института,г. Павлодар, e-mail: sarsenbaebab @ mail.ru

ПРОБЛЕМЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ УЧИТЕЛЕЙ В ПОСТДИПЛОМНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Түйін. *Аталмыш мақалада экологиялық оқыту жүйесінің дамуының көкейкесті бағыттары келтіріліп, диплом алғаннан кейінгі оқытушылардың экологиялық-педагогикалық дайындық аспектілері сарапталды. Сонымен қатар үздіксіз аумақтық экологиялық оқыту жүйесінің моделінің нұсқасы ұсынылды. Авторлар, диплом алғаннан кейін кәсіптік білім алудын екі бағыттарын көрсетеді: магистратура, PhD докторантура және педагогикалық қызметкерлердің біліктілігін арттыру жүйесі. Балаларды экологиялық тәрбиелеу үлкендердің экологиялық мәдениетінен, ұрпақтан ұрпаққа білімдерін, тәжірибесін, құндылықтарын балаларға жеткізуден деп, авторлар мақалада айқындайды.*

Кілттік сөздер: *экологиялық оқыту,экологиялық оқыту жүйесі, үздіксіз аумақтық экологиялық оқыту, экологиялық тәрбиелеу, экологиялық мәдениет,экологиялық білім беру стандарт, экологиялық дайындық.*

Summary. *This article presents current trends in the development of vocational education, analyzed the aspects of ecological-pedagogical training of teachers in the system of postgraduate education, as well as the proposed variant of the model of regional system of continuous education. The authors emphasize that at the stage of post-graduate education can be identified 2 areas of professional education:professional education within master's, doctorate, professional education within the system of advanced training.*

Key words*: professional training, teacher training, postgraduate education, ecological and pedagogical teacher training, ecological culture, ecological competence, educational standard.*

Резюме. *В настоящей статье приведены актуальные направления развития системы профессионального образования, проанализированы аспекты эколого-педагогической подготовки учителя в системе постдипломного образования, а также предложен вариант модели региональной системы непрерывного образования. Авторы подчеркивают, что на этапе постдипломного образования можно выделить 2 направления профессионального образования:профессиональное образование в рамках магистратуры, докторантуры, профессиональное образование в рамках системы повышения квалификации.*

Ключевые слова*: профессиональная подготовка, подготовка учителей, постдипломное образование, эколого-педагогическая подготовка учителя, экологическая культура, экологическая компетентность, образовательный стандарт.*

Введение

При переходе Казахстана на модель устойчивого развития, вся система образования в процессе «футуризации», как отмечает А.Д. Урсул, обретает две новые глобальные функции.

Первая - неогуманистическая (ноогуманистическая), сводится к ориентации образовательного процесса на выживание и непрекращающиеся развитие всего человечества. Вторая функция образования - экологическая, тесно связана с первой. Если в первой - акцент на выживании человечества, забота о будущих его поколениях, то экологическая функция науки и образования акцентируют внимание на сохранении биосферы, природы вообще (Земли и Космоса), обеспечении благоприятных экологических условий и доставка вещественно-энергетических ресурсов.

Все это свидетельствует о том, что как экологизация образования, так и профессиональное экологическое образование должны быть сформулированы таким образом, чтобы обеспечить приоритет целей экологической безопасности и устойчивого развития [1].

В настоящее время концепция развития системы постдипломного профессионального образования включает комплекс идей и перечень мер, определяющих стратегию перехода системы повышения квалификации и переподготовки педагогических кадров в новое интегративное качество.

Если в предшествующие десятилетия система повышения квалификации традиционно выполняла компенсаторные функции (ликвидация пробелов в предшествующей подготовке учителя), а также функции адаптивные (оперативное приспособление учителя к различного рода изменения в содержании или методах обучения), то в настоящее время на первый план начинает выдвигаться развивающая функция после дипломного образования.

В новых условиях учитель должен быть способен не только осваивать новое, но и активно участвовать в развитии современного образовательного процесса.

По оценкам американских экономистов, ежегодно обновляется 5% теоретических и 20% профессиональных знаний, которыми должны владеть инженеры, врачи, биологи, педагоги и др.

специалисты. В США установлена даже своеобразная единица устарения знаний специалистов - «период полураспада компетентности». Под этим термином понимается продолжительность времени (с момента окончания вуза), когда в результате появления новой научной и технической информации компетентность специалистов понижается на 50%.

В течение последних десятилетий этот период быстро сокращается. Так, если 50%-ое «устаревание» знаний инженера-выпускника 1940 г. наступало через 12 лет, то для выпускников 1960 г. - через 8 лет, а для сегодняшних выпускников - через 5 лет; 4 года составляет «период полураспада компетентности» медиков, биологов, учителей, менеджеров. Для учителей экологии данный показатель, по нашим ориентировочным расчетам, составляет 2,5-3 года. Таким образом, постоянное овладение новыми знаниями становится непрерывным условием сохранения квалификации специалистов.

Основная часть. В процессе апробации идет разработанный авторами вариант модели региональной системы непрерывного экологического образования. В качестве системообразующих факторов создания модели являются этапы и организационные формы реализации непрерывного экологического образования.

На этапе постдипломного образования (объект нашего исследования) можно выделить 2 направления профессионального образования:

1. Профессиональное образование в рамках магистратуры, докторантуры;
2. Профессиональное образование в рамках системы повышения квалификации.

Основная цель первого направления (магистратура, PhD докторантура) профессионального образования экологов и экологизация основных видов постдипломного профессионального образования - развитие проектной экологической культуры исследователя.

Задачами первого направления являются:

- Развитие способностей и умений экологов вести исследовательский поиск на основе системного понимания и применения законов взаимодействия человека, природы и общества;
- Развитие способностей и умений диссертантов всех других профилей прогнозировать экологические последствия принимаемых проектных решений; воспитание нравственных запретов на разработку и внедрение технологий, нарушающих требования рационального природопользования и охрану окружающей природной среды, наносящих вред природе и человеку.

Второе направление профессионального образования имеет свои специфические особенности.

Экологическое образование взрослых имеет на современном этапе особенно важное значение. С одной стороны, в их руках находится техника и интенсивные технологии, вся колоссальная мощь которых может оказаться в распоряжении людей невежественных, некомпетентных, равнодушных, безнравственных, что может привести к непредсказуемым последствиям. С другой - именно взрослые воспитывают новое поколение людей. Воспитание детей начинается с копирования поступков взрослых, формирование экологической культуры происходит путем передачи знаний, опыта, ценностей от поколения к поколению, от человека к человеку. Поэтому так необходимо всеми возможными средствами понять культурный уровень народа в целом, ориентировать образование взрослых людей, прежде всего на формирование нравственных ценностей, на осознание ими своей роли в создании гармоничных отношений между обществом и средой обитания, на воспитание чувства ответственности за будущее своих детей, за все, что происходит в среде их непосредственного обитания, но и во всем мире.

Основная задача - непрерывное повышение экологической культуры и экологической компетентности учителей, преподавателей в связи с постоянным повышением экологических образовательных стандартов.

Выводы. Для системы постдипломного профессионально-педагогического образования представляется необходимым разведение понятий «повышение квалификации в области экологического образования школьников» и «переподготовка учителей по специальности «экология», специализации «учитель экологии»».

В первом направлении можно выделить три аспекта:

1. Экологическая подготовка учителей всех специальностей и специализаций как элемент общекультурной подготовки.
2. Экологическая подготовка как элемент профессиональной подготовки учителя к преподаванию экологизированных курсов (химии, физики, биологии, истории, технологии), в рамках многопредметной и смешанной моделей экологического образования.
3. Совершенствование уровня экологической подготовки (повышение квалификации) учителей, получивших специализацию - учитель экологии, т.е. имеющих базовое профессиональное

экологическое образование (данное направление в педагогической практике в настоящее время только начинает развиваться.

Второе направление имеет два аспекта:

1. Переподготовка учителей с базовым педагогическим естественнонаучным образованием (учителя географии, биологии, физики.) по второй специальности - экология (квалификация - учитель экологии).

2. Переподготовка специалистов в области естественных наук, включая экологию (без базового педагогического образования) по квалификации - учитель экологии.

Анализ литературы по педагогическим условиям реализации системы непрерывного экологического образования (на разных этапах непрерывного образования) позволяет выделить основные проблемы и трудности, возникающие на пути его эффективного осуществления [2]:

1. Недостаточная подготовка педагогических кадров по проблемам экологического образования.
2. Отсутствие методико-дидактического комплекса по образовательной области «экология»
3. Не разработанность методики экологического образования.
4. Необеспеченность преемственности на разных этапах непрерывного экологического образования.
5. Слабая материально-техническая база экологического образования подрастающего поколения.

Специфика экологической подготовки учителя заключается в том, что:

- данная подготовка (переподготовка и повышение квалификации) должна быть проведена в кратчайшие сроки, то есть временный параметр выступает как условие своевременного экологического образования поколения XXI века;

- в системе экологической подготовки учителя одно из ведущих направлений занимает развитие способностей (умений) учителя вести исследовательскую работу в области проблем окружающей среды;

- экологическая подготовка учителя должна предусматривать развитие организаторских умений координации деятельности учителей смежных предметов (естественно-научного, социогуманитарного, художественно-эстетического и др. циклов) вокруг конкретных проблем интегративного характера;

- экологическая подготовка учителя требует его ознакомления с основами многих других наук, не изучаемых в рамках базового высшего образования;

- экологическая подготовка направлена на развитие умений учителя оперативно реагировать на достижения современной экологической науки - науки достаточно молодой, интенсивно развивающейся, время от времени уточняющей свои взгляды на многие экологические проблемы современного мира;

- экологическая подготовка позволяет расширить технологическое поле учителя, вводя в него нетрадиционные для линейных курсов мониторинговые технологии, технологии моделирования и проектирования, технологии исследовательской деятельности и др.;

- подготовка учителя в области экологического образования позволяет повысить эколого-валеологическую культуру учителя, предполагающую осмысление проблемы в системе «Здоровье человека - окружающая среды»;

- экологическая подготовка учителя раскрывает возможные пути гуманизации образования, затрагивая основные элементы образовательного процесса: целеполагания, содержания, технологии, педагогического результата и эколого-валеологической оценки их эффективности;

- экологическая подготовка учителя позволяет повысить уровень образованности в области социальных наук, овладеть методиками социологического исследования (проведения социологических опросов по проблемам окружающей среды является одним из компонентов стандарта школьного экологического образования (проекта)).

Список литературы

1 Алексеев С.В. Теория и методика эколого-педагогической подготовки учителя в системе постдипломного образования. СПб.: СпецЛит, 2001. - 205 с.

2 Хамзина Ш.Ш. Теоретико-методологические основы экологизации высшего профессионального образования. Учебное пособие. Павлодар: «ЭКО», 2003 г. - 142 с.

Шоқыбаев Ж.Ә.
Абай атындағы ҚазҰПУ п.ғ.д.,профессор, jenis_shokybaev@mail.ru

Ильясова Г.У.
Абай атындағы ҚазҰПУ-нің 3-курс PhD докторанты, iliasova_g@mail.ru

ОҚУЛЫҚТАР МЕН ОҚУ ҚҰРАЛДАРЫНЫҢ ДИДАКТИКАЛЫҚ ҚАҒИДАЛАРЫ МЕН ЕРЕЖЕЛЕРІ

Түйін. *Кез келген оқулықтарға және оқу-әдістемелік кешендерге қойылатын талаптар оқу талаптарына, ғылым жетістіктеріне, білім беру теориясына, оқыту әдістеріне, сондай-ақ оқулық теориясына қойылатын қазіргі қоғамның талаптарымен анықталады. Дидактиканың заманауи қағидалары оқу процесінің барлық компоненттері - логикаға, мақсаттарға және есептерге, мазмұндарын құрастыруға, формалар мен әдістерді таңдауға, ынталандыруға, жоспарлауға және жеткен нәтижелерді талдауға қойылатын талаптарды ескереді.*

Осы мақалада оқытушылар жоғары нәтижеге жету үшін, қазіргі заманғы білім беруде қолданылатын, оқулықтарға және оқу-әдістемелік кешендерге қойылатын талаптардың мазмұны туралы өзекті мәселе қарастырылған.

Кілттік сөздер: *дидактика, инновация, оқу үдерісі, пән, оқулықтар*.

Резюме.*Требования к любым учебникам и учебно-методическим комплексам определяются требованиями современного общества, предъявляемыми через требования к образованию, достижения в области наук, теории образования, методики обучения, а также теории учебной книги. Современные принципы дидактики обуславливают требования ко всем компонентам учебного процесса - логике, целям и задачам, формированию содержания, выбору форм и методов, стимулированию, планированию и анализу достигнутых результатов.*

В данной статье рассмотрен актуальный вопрос о содержании требований современного образования, предъявляемые к учебникам и учебно-методическим комплексам, соблюдая которые преподаватели могли бы достигать высоких и прочных результатов.

Ключевые слова: *дидактика, инновация, образовательный процесс, дисциплина, учебники.*

Summary.*Requirements for any textbooks and educational-methodical complexes determined by the requirements of modern society imposed by the educational requirements, advances in science, the theory of education, teaching methods, as well as the textbook theory. Modern principles of didactics stipulate requirements for all components of the educational process - logic, goals and objectives, development of content, the choice of forms and methods, promotion, planning and analysis of the results achieved*.

This article discussed the topical issue of the content of the requirements of modern education, applicable to textbooks and educational complex, observing that teachers could reach high and lasting results.

Keywords: *didactics, innovation, educational process, discipline, educational books.*

Елбасы Н.Ә.Назарбаев өзінің Қазақстан халқына жолдауында «Ұлттық бәсекелестік қабілеті бірінші кезекте оның білімділік деңгейімен айқындалады. Әлемдік білім беру жүйесін халықаралық деңгейге көтеруге талап ететіні сөзсіз»-деп атап көрсетті.

Оқу құралы мен олардың білім беру жүйесін рөлін сөз еткенде іргелі мәселелерді аттап өте алмаймыз. Әлемдік, кеңестік және қазіргі заманғы ұлттық-мемлекеттік педагогикалық мектептер осы мәселе бойынша маңызды теориялық және эмпирикалық материалдар жинақтады. Ғылыми зерттеулердің негізі, қайнар бұлағы ең алдымен Ж.Ж. Руссо, В. Песталоций, Я.А.Коменский сынды әлемдік және ұлттық педагогикалық ойшыл классиктердің, көрнекті кеңестік ғалымдар мен ағартушылардың еңбектерінен басталады. Бұл еңбектерде білім беру, даму және тәрбиелеу үдерісінің гуманистік негіздері қалыптасады. Мектептің негізгі міндеті, әрбір баланы жеке тұлға ретінде қабылдап, оның бейімділігі мен қабілеттерін, қызығушылығын танып, жеке ерекшелігі мен не нәрсеге бейімін анықтау екендігі баса айтылады.

Білім беру үдерісінде оқулықтың атқарар қызметі орасан зор. Дидактикалық, тұрғыдан қарастыратын болсақ, оның атқарар қызметі өте көп, яғни білімді хабарлау, баяндау, оқушыларды әр түрлі дағдыларға жаттықтыру, алған білімін пайдалана білу, белгілі пәнге ынталандыру, қызықтыру, көптеген хабарларды оқушылардың өздігінен пайдалануына жағдай жасау. Оқулық – ғылыми жұмыстың ерекше бір түрі. Оқулықта ғылым негіздерін, оның заңдары мен әдістерін жай ғана баяндап қоюмен іс бітпейді, бұл жағынан оның баска кітаптардан айырмашылығы; оқулық ең алдымен,теориялық материалды оқыту мақсатына сай талғап, іріктеп алуымен,білімдерді баяндап жеткізудің өзіндік әдістемелік формасымен және бірізділігімен, тәрбиелік мақсаттағы материалдың болуымен, пәннің маман емес оқырманға-оқушыға арналғанын ескерумен ерекшеленеді. Ол ғылыми идея мен тұжырымның дидактикалық тұжырыммен тоғысуынан жаралады. [1]. Қазіргі оқулықтарға қойылатын талаптар да күрделі. Бүгінгі жаңа оқулықтар дидактикалық,

психологиялық, логикалық, тілдік, әдістемелік, экономикалық негізгі талаптар биігінде болуы керек. Сондай жағдайда ғана жаңа оқулық жасай алмақпыз. Оқулық оқушыға ғылым негізін меңгертумен қатар, оны білік, дағдыға, алған білімін өмір кәдесіне жаратуға баулуға тиіс. «Жоғары білікті оқулық – дейді педагог ғалым И.Зверев, - ойлылық пен эмоционалдықты, ғылым мен көркемдікті, материалды бейнелі баяндаумен ұштастыру үлгісі» [2]. Қазақ тілінде оқытатын мектеп ашып, оқулық жазу ісі XX ғасырдың алғашқы 10-15 жы- лында едәуір жандана түсті. К.Аханов, Ә.Хасенов, Х.Әбілқаевтың т.б. ға- лымдардың еңбегі ерекше. Алайда қоғамдық ғылымның өкілдерінен басқа ғылым салалары- ның қазақша ғылыми тілін қалыптастырып, аударма-түсіндірме сөздіктерін түзіп, оқулық- тарын сапалы етіп аударған белгілі ғалымдар баршылық. Бұл ретте О.Жәутіков, Б.Бірімжанов, Т.Дарқанбаев, М.Ысқақов, Т.Мұсақұлов, Р.Бөкейхановтардың еңбегін ерекшелеп атамау әділеттік болмас еді. Олар өз оқулықтары арқылы әр түрлі ғылым саласы бойынша кейінгі ұрпақтарды даярлауға үлкен үлес қосты [2, 23-24 бб.].

Оқулықты жазу кезінде оқыту үрдісінің заңдылықтарынан шығатын дидактикалық қағидаларды есепке алу қажет. Оқыту үрдісінің заңдылықтарынан дидактика қағидаларының қалыптасуы шығады және оқытуды ғылыми талдаудың негізінде жүзеге асырылады. Бұл:

а) *тәрбиелеуші оқыту қағидасы.* Бір де бір пән, бірде бір оқу құралы тәрбиелеу міндеттерінен бөлек білімдердің жиынтығынан құрала алмайды. Оқыта отырып, біз тәрбиелейміз. Бұл ешқандай дәлелдеулер мен аргументтерді қажет етпейтін аксиома.

б) *ғылымилық қағидасы*, оқытудың мазмұны оқушыларды объективті ғылыми дәйектермен, теориялармен, заңдармен таныстыруын, ғылымдардың заманауи жағдайын бейнелеуін талап етеді. Бұл қағиданы орындау бәрінен бұрын, оқу бағдарламаларында және оқулықтарда, зерттелінен материалды жинақтауда, сонымен қатар, оқушыларды ғылым әдістерімен, ғылыми ізденістің элементтерімен таныстыруда байқалынады.

в) *оқытудың тәжірибемен байланысы қағидасы* оқыту үрдісі оқушыларда тәжірибелік тапсырмаларды шешуде білімдерді қолдануды, білімдерін өмірде қолдана отырып, қоршаған болмысты талдау мен түрлендіруді, жеке өзінің көзқарастарын қалыптастыруды ынталандыруын талап етеді. Ол үшін нақты өмірдегі оқиғалар мен мысалдарды талдау, оқушыларды қоғамдық институттармен, мемлекет құрылғысымен таныстыру қолданылады.

г) *жүйелілік пен реттілік қағидасы* белгілі бір ретте, жүйеде оқытуды және білімдерді меңгеруді болжайды, мазмұнды да, оқыту үрдісін де логикалық құрастыруды талап етеді, бұл бір қатар ережелерді толықтымен орындауда байқалады.

- тақырыптық бағытта оқытылатын материал логикалық бөлімдерге жоспарланады, олармен жұмыс жасау реті мен әдіснамасы орнатылады;
- әр тақырыпта мазмұнды негізі, басты ұғымдарды, идеяларды ерекшелеу, сабақ материалын құрылымдау бекітіледі;
- курсты оқу кезінде теориялар, заңдар мен дәйектердің арасында сыртқы және ішкі байланыстар орнатылады.

д) *қолжетімділік қағидасы* оқушылардың даму ерекшеліктерін есепке алуды, материалдарды олардың мүмкіншіліктерінің көзқарасымен талдауды және білім беруді олар интеллектуалды, моральді, психикалық қысымды сезбейтіндей қылып ұйымдастыруды талап етеді. Бұл дидактиканың негізі. Сонымен қатар, Я.А. Коменский жақын тұрғаннан алыста тұрғанға, жеңілден ауырға, белгіліден белгісізге көшу қажет деп жазған болатын. Л.В. Занков жоғарғы деңгейлі қиындықта білім беру қағидасын енгізген, бірақ бұл қолжетімділік қағидасын бұзбауы керектігін атап кеткен болатын.

Дидактикадағы маңызды және ескі қағидалардың бірі оқытудың тиімділігі сезім мүшелерін оқу материалын қабылдауға және өңдеуге тиімті жұмылдыртуға тәуелді екендігін білдіреді. Дидактиканың бұл «алтын ережесін» Я.А. Коменский де тұжырымдаған.

Оқыту үрдісінде балаларға бақылауға, өлшеуге, сынақтар өткізуге, тәжірибелік жұмыс жасауға мүмкіндік беру қажет – осылар арқылы білімге жетелеу қажет. Егер шынайы заттарды беру мүмкіндігі жоқ болса, онда көрнекі құралдарды: моделдерді, суреттерді қолдану қажет. Оқытудың заманауи құралдары (теледидар, компьютерлік технологиялар, аудио-бейне аппаратуралар) көрнекілікті белсенді қолдануға мүмкіндік береді. Оқулықтардың авторлары мен баспалары мұны ескеруі тиіс, көрнекі материалдарға ерекше көңіл бөлу қажет. Көрнекілікті қолдану нақтылы-бейнелі ойлаудан абстрактылы, ауызша-логикалық ойлау қабілетіне көшуге әсер етуі тиіс.

е) *оқытудағы оқушылардың саналылық пен белсенділік қағидасы* – заманауи дидактикалық жүйенің негізгі қағидаларының бірі, оған сәйкес оқушылар танымдық белсенділік танытып,

қызмет субэектілері болған кезде оқыту тиімді болады. Бұл оқушылардың үйрену мақсаттарын сезінуінде, өз жұмыстарын жоспарлауда және ұйымдастыруда, өздерін тексере алатындығында, білімге қызығушылық білдіруінде, мәселелер қойып, оларды шешу жолдарын іздей алуында байқалынады. Заманауи дидактика мұғалімнің жетекшілігі кезіндегі оқушылардың белсенділігіне сүйенеді. Үйренудің белсенділігі мен саналылығына қол жеткізуге болады деп ойлаймыз, егер де:

- оқушылардың қызығушылығына сүйену және біруақытта оқыту себептерін қалыптастырса, олардың ішінде танымдық қызығушылық, кәсіби бейімділік бірінші орында;
- оқушыларды ғылыми және тәжірибелік тапсырмаларды іздеу және шешу үрдісіне, проблемалық оқытуға, күрделі жағдайларды шешуге қосса;
- оқытудың белсенді әдістерін, пікірталастар, тренингтер қолданса.

Бұл қағиданы жүзеге асыру балалардың тек білімін ғана қалыптастыруға емес, сонымен қатар, олардың әлеуметтік өсуіне мүмкіндік береді. Бұл қағиданы жаңа мазмұнды оқулықтарды құрастыру кезінде де есепке алып, үйретуші жұмысты білім берудің белсенді формалары мен әдістеріне бағыттау қажет.

ж) *білім беріктілігінің қағидасы* — білім берудің маңызды қағидаларының бірі болып табылады. Білімдер оқушылардың жадында мұқият сақталылуы тиіс, олардың сана-сезімінің, негізгі әдеттерінің және қылықтарының бөлігі болушы еді. Есте сақтау мен еске түсіру тек материалға ғана емес, оған деген қатынасқа да тәуелді екендігі белгілі [4]. Сондықтан терең меңгеру үшін позитивті қатынасты, зерттелінетін материалға қызығушылық қалыптастыру қажет. Бұл қағиданың ережелері:

- егер оқушы интеллектуальды, танымды белсенділік танытатын болса, берік меңгеру орындалады;
- берік меңгеру үшін материалдың саны мен мерзімділігін дұрыс ұйымдастырып, оқушылардың жеке айырмашылықтарын ескеру қажет;
- білім беріктілігі материал құрылымданған, негізі еркшелген кезде, логикалық байланыс орнатылған кезде қамтамасыз етіледі;
- білім беріктілігі оқыту нәтижелерін жүйелі түрде бақылаумен, тексерумен және бағалаумен қамтамасыз етіледі.

Іргелі дидактиканың бұл қағидалары, егер олар жалғыз және өзара-әрекеттесуде қолданылатын жағдай да ғана тиімді болады. Олардың бірін жүзеге асыру басқаларын жүзеге асырумен тығыз байланысты. Белсенділік және жүйелік беріктілікпен, қолжетімділік ғылымдылықпен және сол сияқты. Қазақстандық мектеп басқалардан ондағы академизм, беріктілік пен қолжетімділік тығыз байланысатындығымен ерекшелінеді. Бұл қағидалар жаңа оқулықтардың мазмұнымен жұмыс жасаудың ажырамас бөлігі. Қорыта келе айтарымыз, оқулықтың жас ұрпаққа білім беру мен оларды тәрбиелеу үрдісіндегі алатын орны, олардың мазмұны мен жалпы идеялық – танымдық бағыттарына қойылатын талаптар мәселесі жүздеген жылдар бойы шетелдік және отандық педагогика ғылымдарында; ғылыми – практикалық бас қосулар мен қоғамдық және арнайы ғылыми баспасу беттерінде, арнаулы ғылыми еңбектерде талқыланып келе жатқаны баршамызға белгілі. Ал, қазіргі таңда оқулықтары қандай болу керек деген мәселеге жаңаша көзқараспен қарау, яғни ертеңгі күннің болашақ ұрпақтарына тиімді, қолайлы болу қажеттілігі ескірілсе екен деп түйіндейміз.

Әдебиеттер

1. Құсайынов А.Қ., Ұ.Ә.Асылов. Оқулықтану. Өзекті мәселелер. – Алматы: Рауан, 2000. – 32 б.

2. Зверев И. Каким быть учебнику? – М.: Про- свещение, 1987.

3. Фогельсон И.А. Учебники и пути его разви- тия. Кітапта: Вопросы теории составления школьного учебники. − М., 1982.. 5. Лернер И.Я. Вопросы теории школьного учебника // Дидактические основы учеб- ника. − М., 1982.

4. Шокыбаев.Ж.А Ильясова Г.У Дидактические принципы составление учебных книг. // Академии Педагогических Наук Казахстана №4, 2016

Шоқыбаев Ж.Ә
Абай атындағы ҚазҰПУ п.ғ.д.,профессор, jenis_shokybaev@mail.ru

Ильясова Г.У.
Абай атындағы ҚазҰПУ-нің 3-курс PhD докторанты, iliasova_g@mail.ru

ОҚУЛЫҚТЫҢ МАЗМҰНЫ МЕН ҚҰРЫЛЫМЫНА ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР

Түйін. *Мақалада оқулықтың мазмұны мен құрылымына қойылатын талаптар қарастырылады. Сонымен қатар мәтіндерге қойылатын талаптарға талдаулар жасалынады. Оқулық ақпараттары мазмұнының түзілімдік құрылымы келтіріледі.*

Кілтті сөздер: *оқулық, мәтін, психология, лингвистика.*

Резюме. *В данной статье рассмотрен актуальный вопрос о содержании требований современного образования, предъявляемые к учебникам и учебно-методическим комплексам, соблюдая которые преподаватели могли бы достигать высоких и прочных результатов.*

Ключевые слова: *учебники, текст, психология, лингвистика.*

Summary. This article discussed the topical issue of the content of the requirements of modern education, applicable to textbooks and educational complex, observing that teachers could reach high and lasting results.

Keywords: *textbooks, text, psychology, linguistics.*

Елбасы Н.Ә.Назарбаев «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Жолдауында «Білім және кәсіби машық - заманауи білім беру жүйесінің, кадр даярлау мен қайта даярлаудың негізгі бағдарын айта отырып, бәсекеге қабілетті дамыған мемлекет болу үшін біз сауаттылығы жоғары елге айналуымыз керек. Барлық жеткіншек ұрпақтың функционалдық сауаттылығына да зор көңіл бөлу қажет», – деп атап көрсетті

Оқулыққа қойылатын талаптарды әрбір ғалым әр түрлі қарастырады. И.Фогельсон, И.Ларнер, Г.Бим т.б. ғалымдардың оқулық түзуге толық жауап бере алмайды.

Д.Зуев оқулық түзу талаптарына мыналарды жатқызады; идеологиялық, психологиялық, логикалық, лингвистикалық, әдістемелік, дидактикалық, эстетикалық, полиграфиялық, гигиеналық, экономикалық. Алайда ғалымның қойған талаптары өте кең. Заман өзгерістеріне қарай оқулық түзудің кейбірі дамып, кейбіреулері бәсеңдей түседі. Сондықтан қазіргі кезде кейбір талаптар біріктіріліп оқулыққа қойылатын талаптар мынадай жүйеге негізделінеді [1].

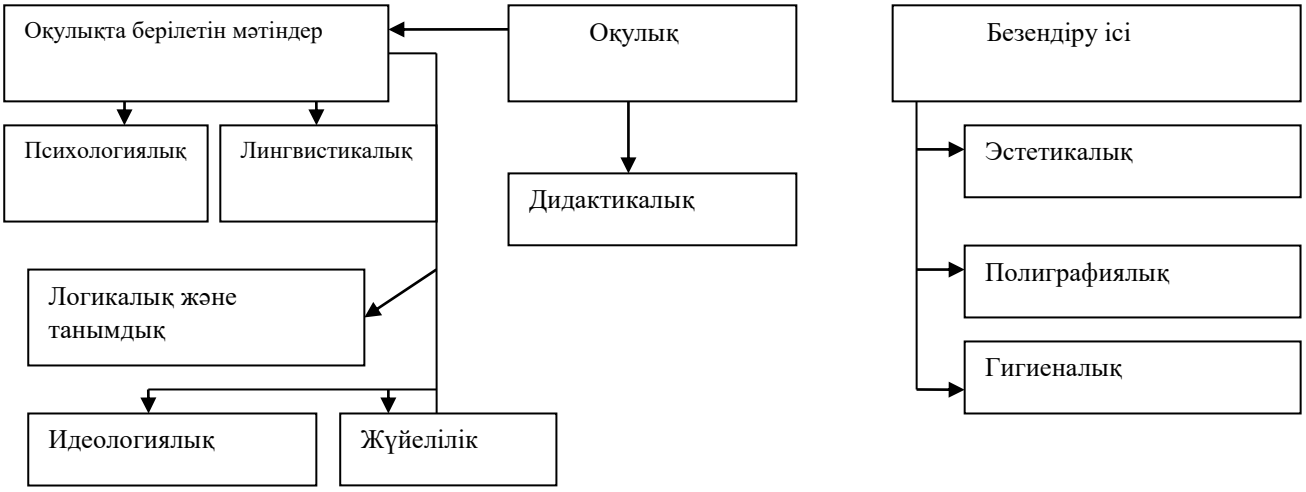

Оқулық түзуге қойылатын талаптар үш топқа біріктіріледі.

1. Оқулықта берілетін материалдар. Бұл басты талап. Себебі материалдарды дұрыс таңдап,оларды орын-орнына дұрыс қоя білу балалардың біліміне,сөздік қорының,тілінің дамуына игі ықпал жасайды. Ал материалдарды қалай өту,түсіндіру,қызғылықты өту- мұғалімнің міндеті.

2. Оқулықты безендіру ісі. Дұрыс безендірілген оқулық балалардың кітапқа деген қызығуын арттырып,түрлі медициналық-гигиеналық талаптарға жауап береді.

3. Дидактикалық. Оқулықта берілетін материалдар балалардың оқуға деген қызығуын оятуға түрткі болуы шарт.

Оқулық ақпараттарының мазмұнын баяндап жазу мәтіні арқылы жүзеге асады. Мәтін оқулықты әзірлеудің ақпараттық моделінің таңбалық жуйесі [4].

Оқулықта берілетін мәтіндерге қойылатын талаптар

1. Психологиялық
2. Лингвистикалық
3. Логикалық
4. Идеологиялық
5. Жүйелілік

✓ **Психологиялық талаптар.** Оқулық материалдарына қойылатын психологиялық талаптар балалардың жас және психологиялық ерекшеліктеріне лайықталып берілуі тиіс. Себебі психологиялық талаптар арқылы балаларға берілетін білім сапасы жоғары болуы және білімді қабылдау ерекшеліктері ескеріледі; Оқушылардың психологиялық және физиологиялық жас ерекшеліктері мен жекедара қабілеттеріне сай ұғынықты да қарапайым,баяндалу тілінің нақты да түсінікті,көлемінің жинақы болуы;

✓ **Лингвистикалық талаптар.** Бұл талап бойынша балардың дұрыс сөйлеуі,сөйлеу мәдениетін жетілдіріп сөздерді дұрыс таңдай білуі,сөйлемдерді дұрыс құрастыруы негізге алынады және баларды ана

✓ **Логикалық және танымдық талаптар** арқылы балалардың дүниетанымы кеңейіп,жүйелі ойлауы,қызығуы және шығармашылық қасиеттері нығайтылады. Бұл балалардың білім сапасының артуына себеп болып,балалардың ізденімпаздығын,сабаққа деген белсенділігін жетілдіреді; Құрамындағы сұрақтар мен тапсырмалар оқушыларды ойландыруға,ізденіске,шығармашылыққа жетелейтін болуы тиіс.

✓ **Идеологиялық талаптар.** Қоғамның ертеңі-қазіргі балалардың қолында екені белгілі,сондықтан да балаларға ұлттық мәдениеттерді,ел тарихын,жер тарихын оқыту арқылы оларды отансүйгіштік рухта тәрбиелеу-әрбір қоғамның міндеті;

✓ **Жүйелілік талаптарға** мыналар жатады: материалдар «жеңілден-ауырға», «оңайдан-қиынға» ұстанымымен берілуі тиіс; материалдар бір-бірімен мағына,құрылымдық жағынан ұштастырылып отыруы керек; материалдар бір кезеңнен екінші кезеңге білінбей,ұштастырыла берілуі қажет. Оқытудың барлық сатыларында өзара біртұтас жүйеде болуы; [2].

Оқулық ақпараттары мазмұнының түзілімдік құрылымы мынадай болады:

1.кіріспе (алғы сөз);

2.негізгі,қосымша,түсініктеме мағлұматтар;

3.көрнекілік объектілер және оларды негізгі ақпаратттардың мазмұнын меңгеруде пайдалану туралы мағлұматтар;

4. оқулық ақпараттарының мазмұнын меңгеру,іс-қарекеттерін ұйымдастыру ақпараттары мен амалдарының мағлұматтары.

Алғы сөз дегеніміз - оулық туралы қысқа түрде жазылған нұсқаулық-жұмыстық мағлұматтар. Онда оқулықтың кімдер үшін арналғаны,қандай мақсат қойылғандығы,құрамы,шартты белгілер мен ерекшелеудің жүйесі,қосымша және түсіндірме ақпараттарды қандай көзден және қалай іздестіру туралы қажетті ақпараттар беріледі.

Оқулықтың негізгі ақпараттарының мазмұнына меңгерілуіне тиісті берілген ғылым саласының жетекші идеялары, теориялар, ұғымдар, заңдар, терминдер, деректер, сондай-ақ берілуге тиісті алуан түрлі мәселелерге қатысты іс-қарекеттердік амалдардың малұматтары енгізіледі. Олар блоктар мен бөліктердің,яғни бөлім,тарау мен параграфтардың құрамына кіреді. Оқулықтың негізгі ақпараттарының мазмұны олардың жалпы көлемнің 65-80%-ын қамтып,оқу бағдарламасына сай міндетті түрде меңгерілуге тиісті технологиялық өңделген ақпараттар көзі міндетін атқарады [3].

Оқулықтың қосымша ақпараттарына негізгі мағлұматтардың мазмұнын толық меңгеруде маңызды роль атқаратын бағдарламадан тыс танымдық объектілер туралы мағлұматтардың мазмұны енгізіледі. Оқулықтың мазмұнына оқушылардың алған білімдерінің қай салада қалай пайдаланылатындығы туралы да мағлұматтар енгізіліп, ол оқушылардың өз бетімен білім алуына арналған оқулыққа айналуы тиіс.

Әдебиеттер:

1. Зуев Д.Д. Теория школьного учебника. -М., Педагогика. 1991. - 263 б.

2. Оқулық сапасын анықтау мен жетілдіруден ғылыми теориялық негіздеріне қойылатын талаптар. Білім образование, 2006. №5. 29-33 бет.

3. Фогельсон И.А. Учебники и пути его развития в св. Вопросы и теории составления школьного учебники. -М., 1982. 26-29 б.

4. Лернер И.Я. Дидактические основы учебника в сб. Вопросы и теории школьного учебника. М.,1982. 17 б

ӘОЖ 373.3.016

Шеримбетова Меруерт Алиқызы
Гуманитарлық ғылымдарының магистрі,
Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің оқытушысы, mary8581@mail.ru

САНАЛЫ ҰРПАҚ ТӘРБИЕЛЕУДЕГІ РУХАНИ ЖАҢҒЫРУДЫҢ МӘНІ

Түйін: *Мақалада жасөспірімдерді тәрбиелеу барысында елбасымыздың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарламасының рөлі туралы айтылады.*

Резюме: *В этой статье рассматривается роль программы «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» в воспитании молодого поколения*

Summary: *The role of «The Future orientation: Spiritual revival» in the process of bringing up the young people of Kazakhstan is considered in this article.*

«Халық пен халықты, адам мен адамды теңестіретін - білім»
М.Әуезов

Елбасымыздың 2017 жылы 12 сәуірде «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарламалық мақаласы жарияланған болатын. Елбасымыздың бұл «Рухани жаңғыру » бағдарламалық мақаласы «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты 2017 жылғы Қазақстан халқына жолдауының мазмұндық жалғасы болып отыр [1], сондай – ақ, екінші жағынан бұл-қоғамдық сананы жаңғырту арқылы еліміздің саяси және экономикалық саласына оңтайлы өзгерістер енгізу негізінде Қазақстан дамуының айрықша бастауы болып отыр.

Елбасымыз «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласында күллі жер жүзінің көз алдымызда өзгеріп жатқандығын, сондай-ақ, әлемде бағыты бұлыңғыр, жаңа тарихқа кезең басталғандығын айтты. Осы орайда күн санап өзгеріп жатқан дүбірлі дүниеде сана-сезіміміз бен дүниетанымымызға әбден сіңіп қалған таптаурын қағидалардан арылмасақ, көш басындағы елдермен тереземізді теңеп, иық түйістіру мүмкін еместігі жайлы көзқарасымен бөлісті [2]. Осы құнды ой-өрісінің негізінде, әлемнің өзгеруі сол қоғамда өмір сүріп отырған адам баласының ұлттық санасын және өзін-өзі ұдайы дамытудың жаңа бағытына қарай бет бұруын талап ететіндігін меңзеді. Сондықтан, көшпен ілесіп, ілгері жүрудің бірден бір табысты кілті, ол адам санасының атқаратын ісінен де озып жүруі, яғни,бұл дегеніміз адам тереңде сапалы зерделей отырып қана іс атқаруда көздеген мақсатына жете алатындығын білдіреді.

Рухани жаңғыру сөзін естігенде, адамның ойына ең әуелі адамның ұлттық санасының болмысы келетіні сөзсіз. Елбасымыз осы ұлттық санамызды жаңғырта отырып, еліміздің экономикалық дамуына жаңаша серпін беруге бағытталған «Рухани жаңғырту» бағдарламасының алты бағытын атап көрсетті.

Бұл аталған жаңғырту бағыттарын «Мәңгілік Ел» ұлттық идеясының негізін қалайтын саналы ұрпақ тәрбиелеудің басты құралы деп айтуға болады. Кез-келген ұстаз қауымы балаға білім бермес бұрын оған өнегелі тәлім-тәрбие беру арқылы ғана оның санасына сапалы білімді сіңірте алатынын жақсы түсінеді.

Мен, осы орайда, рухани жаңғырту бағыттарының саналы ұрпақ тәрбиелеудегі мәнін төмендегідей саралаған болар едім.

1. Бүгінгі оқушы-ертеңгі елінің парасатты азаматы, ұлтының жанашыры және ұшқыр ойлы патриоты болуы үшін, оның бүгінгі күнгі бәсекеге қабілеттілігінің жоғары деңгейде болуы өте маңызды. Осы орайда, ұстаздар қауымы әрбір шәкіртке байырғы алған білімімен жаңадан сіңірген мәліметтерін бір-бірімен оңтайлы ұштастыра білуінде, алған білімдерін алдағы уақытта кез-келген өмір белестерінде тиімді қолдану арқылы, көздеген мақсатына қол жеткізуінде ұлттық саналарының ұдайы өзгеріп, жаңа мәліметтермен толықтырылып отыруының маңызы зор екендігін ұғындыруы қажет. Кез-келген оқушы бәсекелестік қабілетке ие бола алады. Оқушының болашақта табысты болуы материалдық жағдайымен емес, оның бәсекелік қабілетімен айқындалады. Сондықтан әрбір оқушы XXI ғасырға лайықты жаңару үрдісіне сай болу керек. Мәселен, олардың компьютерлік сауаттылығы және шет тілдерін білуі алдыңғы қатарлы көшпен ілесіп, дамып, өркендеп отыруларының қажетті алғышарттарының санатында.

2. «Прагматизм – өзіңнің ұлттық және жеке байлығыңды нақты білу, оны үнемді пайдаланып, соған сәйкес болашағыңды жоспарлай алу, ысырапшылдық пен астамшылыққа, даңғойлық пен кердеңдікке жол бермеу деген сөз» [2]. Осы прагматизм бағыты бойынша оқушыларды алдағы уақытта елдің рухани және материалдық байлықтарын қастерлеуге, оны ысырап етуден аулақ болуға, өздерінің ұлттық және жеке байлықтарын нақты білуге, болашақтарын айқын және нақты жоспарлауға баули отырып, ағылшын тілі сабағында жаңа тақырыптық мазмұнды еліміздің рухани құндылықтарымен ұштастыра отырып меңгерттіруді мақсат еттім.

3. Елбасымыз ұлттық бірегейлікті сақтаудың екі қырын атап өтті. Олар, біріншіден, ұлттық сана-сезімнің кеңге жайылуын көздесе, екіншіден, ұлттық болмыстың өзегін сақтай отырып, оның бірқатар сипаттарын өзгерту. Сонымен бірге, жаңғыру ұғымының өзі барынша көнерген, жаңа заман талабына сай келмейтін, кереғар тартатын дағдылар мен әдеттерден арылу дегенді білдіреді. Осы бағытты негізге ала отырып алға қойған мақсатым, ағылшын тілі пәні сабағында оқушылардың өздерін кері тартатын әдет-қылықтарынан арылуға, қатып қалған керітартпа дағдылардан бойларын аулақ ұстай отырып, әрбір жаңа сабақтың тәрбиелік мәнін Абай атамыздың қара сөздерімен тиімді түрде байланыстыру арқылы рухани жаңғырту болды.

4. Білімнің салтанат құруы-әрбір шәкірттің сапалы білім ала отырып, өз-өздерін рухани дамытуын көздейді. Оқушыларға білімді бәрінен биік қоятын ұлт қана табысқа жете алатынын ұғындыра отырып, табысты болудың басты факторы білім екенін түсіндіріп отыру қажет. Осы орайда мен ағылшын тілі сабағында оқушылардың негізгі дағдылары бойынша, атап айтар болсам, оқылым,тыңдалым, айтылым және жазылым дағдыларының сауатты және көркем қалыптасуы үшін, іс-тәжірибеге негізделген әдіс-тәсілдерді қолдана отырып, оқушылардың жан – жақты білім алып, рухани жаңғыруының ұйтқысы болуды мақсат еттім.

5. Қазақстанның революциялық емес, эволюциялық дамуы дегеніміз, революциялық соғыс, қауіп-қатер кезеңі болса енді эволюциялық, яғни, бейбіт жолмен даму дегенді білдіреді. «Әлемдегі оқиғаларды ой елегінен өткізіп, қорытынды жасау – қоғамның да, саяси партиялар мен қозғалыстардың да, білім беру жүйесінің де ауқымды дүниетанымдық, рухани жұмысының бір бөлігі [2]». Бұл ретте, оқушыларды әрбір сабақ барысында кез-келген жағдайға саналы түрде түсіністікпен қарап, оның пайымына барып, терең түсіне білуге баулу өте маңызды . Өскелең ұрпаққа барлық уақытта болып жатқан жағдайды ұлттық санамен түсініп, оны тәртіп жолымен шешуді ұғындыру қажет.

6.Сананың ашықтығы – бұл адам ойының кеңдігі және еркіндігі. Көптеген мәселелер әлемнің қарқынды дамып жатқанына қарамастан, халқымыздың сана сезімінің «от басы,ошақ қасы» аясында қалып қойып жатқандығынан туындайды [2]. Осы орайда әлемде ағылшын тілін екінші сөйлеу тілі ретінде үйреніп және қолданып жүрген алдыңғы қатарлы дамыған елдер бар. Елбасымыз осы елдерді меңзей отырып, жаһан тіліне айналып отырған ағылшын тілін меңгеріп жатқандығымызды түсіндіре отырып, оны меңгеруіміздің ұлттық санамыздың ашық болуының алғышарты екендігін айтты. Оқушылардың санасының мейлінше көреген болуының бірден бір негізі ол ағылшын тілін қазақ тілі аясында меңгерту қажеттігін өзіме мақсат еттім.

Қорыта айтқанда, оқушы және оның санасы қатып қалған дүние емес. Оны үнемі заман ағымына қарай жаңа дүниелермен хабардар ете отырып, өз-өздерін ары қарай рухани дамытып отыруына негіз бола алатын, ол әрине өзін-өзі рухани дамытқан, ұлттық санасы рухани азыққа бай, үнемі ізденіс үстінде болып, үздіксіз білім алып отыратын білікті ұстаз. Себебі әрбір мектеп қабырғасында бүгінгі заманның зерделенген білімін алып отырған оқушы заман ағымына саналы түрде бейімделуге қабілетті болуы керек.

Әдебиеттер:

1. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру», Н.Ә.Назарбаевтың кітабының тұсау кесерінде айтылған пікірден. https://www.google.kz

2. «Егемен Қазақстан», «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру», Н.Ә.Назарбаевтың бағдарламалық мақаласынан. https://egemen.kz

ӘОЖ 371.134

Сарсенбиева Нагима Файзуллаевна
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, э.ғ.к., доцент, sarsenbieva60@mail.ru

Адылбекова Эльвира Тулепбергеновна
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, п.ғ.к., аға оқытушы, adylbekova_elvir@mail.ru

Мырзахметова Баян Шалатаевна
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, т.ғ.к., аға оқытушы, turgan98@mail.ru

ОҚЫТУ ТИІМДІЛІГІН АҚПАРАТТЫҚ-КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР КӨМЕГІМЕН АРТТЫРУ

Резюме. Применение инновационных образовательных технологий в современном учреждении образования становится наиболее эффективным при продуманном использовании информационных ресурсов, которые помогают улучшить мотивацию, сделать занятия более интерактивными, динамичными, увлекательными как для преподавателей, так и для студентов.

Summary. Application of innovative educational technologies in modern establishment of education becomes most effective at the carefully thought out use of informative resources, that help to improve motivation, do employments more interactive, dynamic, enthralling both for teachers and for students.

Қазіргі мектептің болашағы қоғамның даму үрдісімен, білімнің ғылымға ұмтылуымен, қоғамда жинақталып және үнемі өсіп отыратын ақпарат көлемінің әр түрлі тегімен анықталады. Білім беру процесі ақпараттық қоғам жағдайындағы жасөспірімдерді жан-жақты даярлайтын процесс болуы қажет. Сондықтан электрондық техникалар мен жаңа ақпараттық технологияларды оқу процесінде тиімді пайдаланудың маңызы зор. Өйткені, бүгінгі таңда компьютер адам қызметінің барлық саласындағы еңбек өнімділігін арттыру құралына айналды.

Қазіргі ақпараттық қоғам жағдайында білім беруді ақпараттандыру білім беру жүйесін қайта құрудың маңызды шарты болып отыр. Білім беруді ақпараттандыру - ақпараттарды жинау, өңдеу, сақтау мен қолдануды оңтайлы ету мақсатында әдістер мен бағдарламалық-техникалық құралдардың кіріктірілген жүйесін құру болып табылады.

Білім беруді ақпараттандыру білім салаларының барлық қызметіне ақпараттық технологияны енгізу және ұлттық модельді қалыптастыру, қазақстандық білім беруді сапалы деңгейге көтерудің алғы шарты.

Қазіргі мектептерге шығармашылық ізденіс қабілеті дамыған, жаңа педагогикалық технологияларды жете меңгерген мамандық шеберлігі қалыптасқан мұғалім қажет. Басқаша айтқанда, білім беруді ақпараттандыру процесі мұғалімнің дайындық деңгейі мен мамандық сапасына үлкен талап қояды. Ол мұғалімнің өзін-өзі дамытуына, өзіндік білім алуына және өз қызметін шығармашылық түрде іске асыруына мүмкіндік береді.

Компьютер мен оқушының өзара әрекеттесуі қызғылықты процесс, ол педагогикалық инновацияларда есепке алынып отыруы қажет [1].

Ақпараттық коммуникациялық технологияларды тәжірибеге енгізу жолында туындайтын мәселелерге салқын қандылықпен қарап, оларды шешу кезінде мектептегі ақпараттық жүйелердің мынадай негізгі элементтеріне әсер ететінін айтуға болады:

- әдістемелік жабдықтау жағына;
- мұғалімдер мен әкімшілік органдарын дайындауға;
- қолданбалы бағдарламалық жабдықтарға (энциклопедиялар, меди-ресурстар, модельдеу, әкімшілік-шаруашылық кешенін басқаруға);
- базалық бағдарламалық платформаға (Windows операциялық жүйесі + Office);
- аппараттық кешенге (компьютерлер, жергілікті желі, Интернетке косылу).

Қазіргі кезде адамзат дамуының ерекше артықшылығы-ақпараттық өркениетке көшу, адамдардың интеллектуалдық мүмкіндіктерін арттыратын есептеуіш техника мен ақпараттық технологиялардың жедел дамуы болып табылады.

Қоғамды ақпараттандыру Қазақстан дамуының маңызды бағыттарының бірі болып саналады. Біздің еліміздегі үздіксіз білім беруді қарастыратын болсақ (орта мектеп – орта арнаулы оқу орны – жоғарғы оқу орны – білім жетілдіру институты – мамандарды қайта даярлау), осы сатылардың

барлығында ақпараттандырудың әсерін көруге болады. Оның мақсаты - тиімділікті радикалды және мамандарды даярлау сапасын дамыған елдердің деңгейіне көтеру. Осы үрдісте келесі элементтер ерекше маңызды болып саналады:

• техникалық құралдармен оқытудың педагогикалық әдістерінің приоритеттілігі;

• алгоритмдік білім мен ойлау стилінің өсуі;

• информатика мамандығында оқитын студенттердің информатика мен есептеуіш техника құралдарын меңгеру және қажеттеріне қарай жаңа ақпараттық технологияларды қолдану қабілеттіліктерін қалыптастыру.

Осының барлығы жеке тұлғаның ақпараттық мәдениет деңгейінің жоғарылауы мен дамуына әсер етуі керек. Осы тұрғыда үш деңгейді ерекшелеп көрсетуге болады: жалпы, кәсіби және жоғарғы логикалық. Адамдардың ақпараттық мәдениеті олардың еңбек қызметін анықтаушы факторы болып табылады. Ақпараттық қоғамға, қозғалысқа қарай оның рөлі де ақпарат бағалылығы да арта түседі. Адамның ақпараттық мәдениетінің қалыптасуы - оның күнделікті тіршілігіндегі білім, біліктерімен өз білімін жетілдіру кезінде жүзеге асады.

Әйтсе де, оның құрылымын анықтап, оқыту және тәрбие жүйесімен жеке тұлғаның ақпараттық мәдениетін бағытталған түрде дамыту кезінде күшейтуге, ұйымдастыруға болады. Тәжірибе көрсеткендей, оқытудың компьютерлік технологиясын келесі әдістерді қолдану арқылы жүзеге асыруға болады:

• ақпараттық әдіс, үйренушінің танымдық қызметін;

• компьютерлік модельдеу әдісі, мәліметтер базасы мен білімді, гипермәтіндерді қолдану арқылы білім алушының танымдық қызметін жүзеге асыру;

• автоматты оқыту және білімді бақылау әдісі, математикалық және логика-лингвистикалық модельдерді қолдануға негізделген, танымдық қызметті дамытады;

• автоматтандырылған оқыту және білімді бағалау әдісі, автоматтандырылған оқыту жүйелерін, тестілеу жүйелері мен мультимедианы қолдануға негізделген, танымдық қызметті дамытады;

• ойындық әдіс, компьютерлік, іскерлік ойындарды, эксперттік жүйелерді қолдануға негізделген танымдық қызметті дамытады;

• білім беруде ақпараттық технологияларды сәтті тарату, сауатты қолдану және интенсивті дамыту бірнеше факторларға байланысты екендігі анықталды;

• техникалық (компьютерлік) база жағдайын;

• ақпараттық және компьютерлік аймағындағы маман-оқытушылардың кәсіби дайындық деңгейін;

• пән оқытушыларының компьютерлік сауаттылығы және ақпараттық мәдениет дәрежесін;

• нақты аймақтағы ақпараттық технологияны дамыту тенденцияларына оқу жоспары мен бағдарламалар мазмұндарының сәйкес келуі.

Бүгінгі таңда ақпараттық қамтамасыз ету жүйесіне баса мән бермейінше, білім берудің ақпараттық технологияларын, дәлірек айтқанда, электрондық оқулық және бейнефильмдерді, басқа да электрондық басылымдарды спутниктік арнаарқылы ендірмейінше, кез келген әлеуметтік-экономикалық саланың алға басуы мүмкін емес.

Ғалымдар мен мамандардың пікірінше, педагогтың ақпараттық мәдениетін дамытудың негізгі факторы ақпараттық және компьютерлік технологияларды қолдануға байланысты біліктілікті көтеру жүйесі болып саналады.

Мұнан басқа, біліктілікті көтеруге, мұғалімдердің өз білімін көтеруіне, оларды кәсіби қайта даярлауға арналған бағдарламаларды жасауға негіз болатын оқу-әдістемелік базаны құру мен дамытудың да маңызы зор.

Жоғарыда айтылғандарға орай біздің республикамызда білім берудің жаңа жүйесі жасалынып, әлемдік білім беру кеңістігіне енуге бағыт алуда. Мемлекеттік білім стандарты деңгейінде оқыту үрдісін ұйымдастыруда жаңа педагогикалық технологияларды ендіру міндеттеледі. Осы бағытта жұмыс атқарып жүрген ғалымдарымыз қазіргі кезде қолданып жүрген педагогикалық технология терминін әр қырынан ашып көрсетуде. Әрбір педагогикалық технология жеке тұлғаның өзін-өзі дамытуға, оның өзіндік, шығармашылық қабілетін арттыруға, қажетті іскерліктері мен дағдыларын қалыптастыруға жағдай жасауға қажетті объективті әдістемелік мүмкіндіктерді қамтиды.

Ақпараттық-компьютерлік модельдер бойынша оқытудың әдістемелік жүйесі болашақ мұғалімдерге мамандық пәндерді оқытудың барлық деңгейлерін қамтитын тұйықталған циклден тұрады; студенттердің оқу-зерттеу жұмысы, студенттердің модельдеу жұмыстары; студенттердің ғылыми-әдістемелік зерттеу жұмыстары.

Сонымен болашақ мұғалімдерді ақпараттық-компьютерлік модельдер негіздеріне оқытудың әдістемелік жүйесін өзара байланысқан элементтердің жиынтығы ретінде қарастырамыз.

Ақпараттық-компьютерлік модельдер негізінде болашақ мамандарды кәсібилікке бейімдей оқыту әдістемесінің негізгі мақсаты - олардың ақпараттық мәдениетін дамыту, мектеп бітірушілердің әдістемелік даярлығының кәсіби деңгейге жетуін қамтамасыз ету. Бұл тұрғыда біз болашақ мамандарды кәсіби оқыту жүйесінде ақпараттық-экономикалық модельдерді қарастырдық.

Мысал ретінде MS Excel көмегімен жобаның қаржылық тиімділігін, нақтырақ инвестиция тиімділігін сипаттайтын көрсеткіштерді есептеп шығу қарастырылды.

Резюме.«Муратфарм» аптекасының қызметін жүзеге асыру үшін 1500000 теңге көлеміндегі банк несиесін қолданбақ. Несие жылдық 23% - қ ставкамен 2 жылға алынып отыр. Фирманың жарғылық капиталы 3000000 теңгені құрайды. Фирма нарықтық стратегиясын сәйкес аймақтағы ашық нарықтық сегменттерді иеленіп жүзеге асырмақ.

Инвестиция тиімділігі көрсеткіштерін қарастыруға өтеміз.

Жобаның тиімділігі көрсеткіштерінің есебі.

Тазакелтірінді табыс(NPV) – алдағы пайда немесе ақша ағымының келтірінді сомасы. Ол мына формуламен есептеледі:

$$NPV = \sum_k \frac{P_k}{(1+\kappa)^k} - C$$

мұнда С- ағымдық инвестиция көлемі; Р – инвестициялық жобадан түсетін таза ақшалай түсімдердің сомасы; r – нақты жылға келіп түсетін нақты ақша түсімдерінің сомасы; к – дисконттау коэффициенті.

Егер NPV > 0 болса, онда жобаны қабылдауға болады, егер NPV < 0 болса, онда қабылданбайды, ал егер NPV= 0 болса, онда жоба пайдалы да емес, тиімсіз де емес.

Берілген формула жүйесіне НПЗ функциясы сәйкес.

Функция синтаксисі:

НПЗ (ставка; мәні1; мәні2)

NPV = НПЗ (23%;C5:C6)-C3=1131800

мұнда ставка – 23 % пайыздық несиелік пайыз; мәні1, мәні2 – жоба бойынша С5:С6 ұяшық диапазонына енгізілген таза ақшалай түсімдер; С3 – несие көлемі енгізілген ұяшық .

Инвестицияның өтелімділік кезеңі (РВ) – бұл кәсіпорындардың өндірістік қызметінен келетін түсімдердің инвестициялық шығындарды жабу уақыты. Өтелу мерзімін есептеу үшін келесі қатынас қолданылады:

РВ= ИС/ДП,

мұнда РВ - инвестициялық жобаға салынған қаражаттардың өтелу мерзімі; ИС – инвестициялық қаражаттардың сомасы (жарғылық капитал + ұзақ мерзімді несие); ДП – ақша ағымының орташа сомасы.

РВ=(1000000+С3)/Е5=1,3 жыл,

мұнда 1000000 – капитал салымының көлемі, С3 – несие көлемі енгізілген ұяшық, Е5 – таза ақшалай түсімдердің орташа мәні енгізілген ұяшық.

Дисконталған өтелімділік кезеңі (DPB) – РВ көрсеткішіне ұқсас есептеледі, бірақ бұл жағдайда таза ақшалай түсім дисконталады. Бұл көрсеткішті есептеудің формуласы келесідей:

$$\text{Investments} = \sum_{t=1}^{PB} \frac{CF_t}{(1+r)^{t-1}}$$

мұнда Investments- бастапқы инвестиция; CF_t- t айдағы таза ақшалай түсім; r – дисконттаудың айлық ставкасы.

Excel жүйесінде бұл формулаға КПЕР функциясы сәйкес.

Функция синтаксисі:

КПЕР (ставка; платеж; нз; бз; тип),

мұнда ставка – пайыздық ставка; платеж - әр кезеңде төленетін төлем; бұл параметр төлем кезеңдерінде өзгеруі мүмкін; әдетте төлем негізгі сома төлемі мен пайыздық төлемнен тұрады; басқа ешқандай алымдар мен салықтар есептелмейді; нз – ағымдық құн; немесе осы шақтан бастап барлық болашақтан төленетін жалпы сома; бз – алдағы кезеңдегі құн; немесе соңғы төлемнен соң келіп түскен қолдағы бар ақша балансы;

DPB = КПЕР(23%;E5;-C3) = 0,6 жыл,

Бұл жағдайда өтелімділік кезеңі 6 айға тең.

мұнда 23% - несиелік пайыз; E5 – таза ақшалай түсімдердің орташа мәні енгізілген ұяшық; C3 - несие көлемі енгізілген ұяшық;

Инвестициялық рентабельділік индексі (PI) – тиімді жобалар үшін 1-ден төмен болмау керек. Ол келесі формула арқылы есептеледі:

$$PI = \sum_k \frac{P_k}{(1+r)^k} \div C$$

Егер де PI >0 болса, онда жобаны қабылданады; егер PI <0 болса, онда жоба тиімді емес және ол қабылданбайды; егер PI = 0 болса, онда жоба пайдалы да емес, тиімсіз де емес.

Пайдалылық индексін есептеу барысында инвестициялық кіріс ретінде таза пайда емес, ақша түсімдері алынады.

$$\text{PI} = \frac{D7}{C3}$$

мұнда D7-таза дисконталған ақшалай түсімдердің орташа мәні; C3 – несие көлемі енгізілген ұяшық;

Рентабельділіктің ішкі нормасы (IRR%). Бұл көрсеткіш нақты инвестициялық жобаның пайдалылық деңгейін сипаттайды. Дисконт нормасы болашақ инвестициялық түсімдердің құнын нақты инвестициялық қаражаттардың құнына келтіреді.

IRR көрсеткіші келесі қатынас арқылы анықталады:

$$\sum_{t=1}^{N} \frac{CF_t}{(1+IRR)^{t-1}} - Investments = 0$$

мұнда CF - t айдағы таза ақша ағымы; IRR-рентабельділіктің ішкі нормасы; Investments – бастапқы инвестиция;

Жоғарыда аталған функцияларды “Муратфарм” аптекасының қаржылық талдау барысында қолданылған [2, 3].

Excel жүйесінің көмегімен жүргізілген есептер негізінде келесідей нәтижелер алынды (сурет 1).

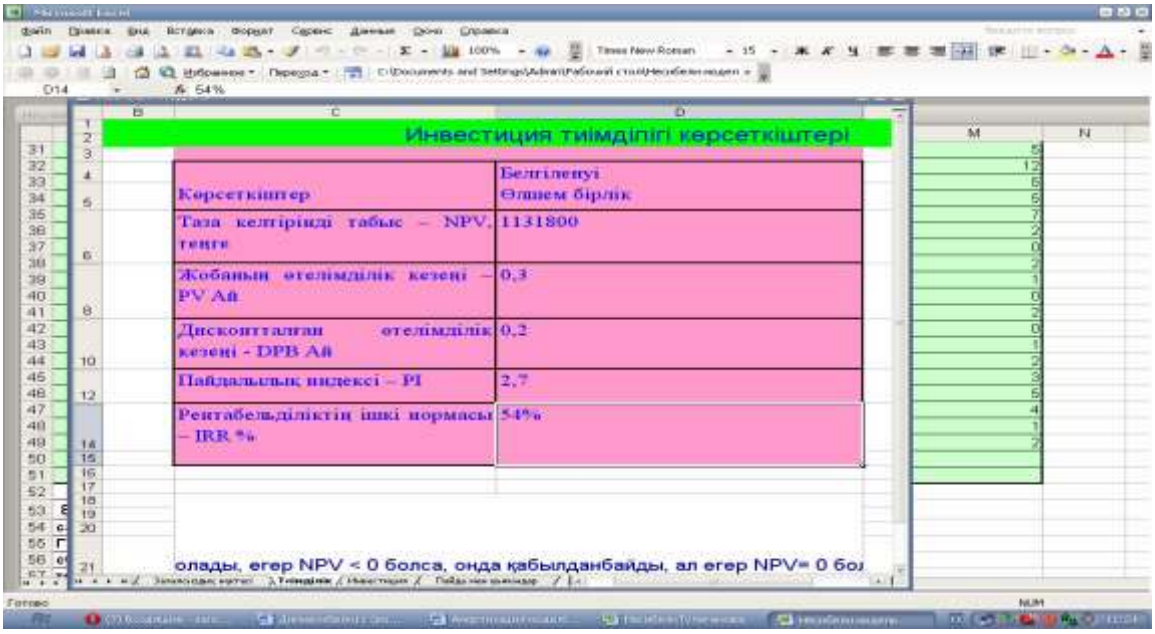

Сурет 1. Инвестиция тиімділігінің көрсеткіштері

Алынған инвестициялық тиімділік көрсеткіштері берілген жобаның орынды, мақсатқа сай екендігін көрсетіп тұр.

Қазақстанның тәуелсіз мемлекеті ретінде қалыптасуы орта білім беру жүйесінің дамуымен тығыз байланысты. Қай халықтың, қай ұлттың болсын толығып өсуіне, рухани әрі мәдени дамуына басты ықпал жасайтын тірегі де, түп қазығы да – мектеп. Ендеше қазақ мектептерінің білім деңгейін арттыру және онда ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану арқылы оқу тәрбие үрдісін тиісті деңгейге көтеру үшін мектеп ұстаздарының, басшыларының, педагогикалық ұжымның жүйелі басшылыққа алатын бағыты болуы тиіс. Осы айтылған ой – пікірлерді тұжырымдай келе, білім беруді ақпараттандыру мектеп пәндерінің оқыту сапасын арттырады және ақпараттандыру жүйелі түрде іске асады деуге болады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. *Кобелев Н.Б. Практика примененеия экономико-математических методов и моделей, Москва, 2000.*
2. *Сарсенбиева Н.Ф., Бизнес-жоспар құруда MS Exeсel мүмкіндіктерін пайдалану. Шымкент, 2005.*
3. *Сарсенбиева Н.Ф., Мырзахметова Б.Ш.Интерактивті технологияларды оқу үрдісінде пайдалану. ХҒТК. ОҚМПИ., 2016ж.*

ГРНТИ 14.35.09

Рахимжанова М.Б.
Докторант, Факультет информационных технологий,
Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, e-mail: r.mira@mail.ru

ФОРМИРОВАНИЕ МОДЕЛИ МЕТОДИКИ ОБУЧЕНИЯ КОМПЬЮТЕРНОЙ ГРАФИКЕ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ИНФОРМАТИКИ

Резюме. *В статье рассматриваются роль компьютерной графики в процессе формирования компетенции будущих учителей информатики. В процессе обучения раскрываются особенности формирования модели методики обучения компьютерной графике.*

Ключевые слова: *педагогика, информатика, компьютерная графика, образование*

Түйін. *Мақалада болашақ информатика мұғалімдерінің құзыреттілігін қалыптастыру процесінде компьютерлік графиканың рөлі қарастырылады. Оқу процесінде компьютерлік графиканы оқыту әдіснамасын қалыптастырудың ерекшеліктері анықталды.*

Кілттік сөздер: *педагогика, информатика, компьютерлік графика, білім беру*

Summary. *The given article describes the role of computer graphics in the process of forming the competence of future informatics teachers . In the process of teaching, the peculiarities of the formation of a computer graphics model training methodology are revealed.*

Key words: *pedagogy, computer science, computational graphics, education*

Как отметил в своем Послании народу Казахстана Президент РК Н. Назарбаев: «человеческий капитал – основа модернизации. Для этого требуется новое качество образования. Необходимо усилить качество преподавания математических и естественных наук для молодежи, что является важным условием подготовки их к новому технологическому укладу». Президент уделил особое внимание обучению информационных технологий. По нынешнему условию в высших учебных заведениях должны учиться те, которые были обучены информационным технологиям, которые могут дать нашим детям необходимые функциональную грамотность и критическое мышление [1].

Тем самым, образовательная система Республики Казахстан требует модернизации с учетом современных требований, предъявляемых к результатам обучения. Решение новых образовательных задач предусматривает изменение содержания обучения на основе государственных образовательных стандартов Республики Казахстан. В данной работе рассматривается формирование модели методики обучения компьютерной графике будущих учителей информатики.

Современные требования, предъявляемые обществом к выпускнику вуза, обуславливают необходимость усиления знания и умения в сфере компьютерной графики. Характеризуя образовательный процесс обучения компьютерной графике и описывая методику обучения по учебному предмету, выделяют несколько взаимосвязанных компонентов: компонент «эмпирический опыт», компонент «теоретический опыт», входящие, как составляющие, в компоненты «профессионально – педагогические компетенции педагога», и «профессионально-педагогические компетенции», а также компонент «образовательный процесс» и компонент «обучаемый – общество - рынок труда». Все эти компоненты являются факторами, влияющими на формирование модели методики обучения компьютерной графики будущего учителя информатики.

Рассмотрим основные педагогические способности, определённые Н.Д. Левитовым, Ф.Н. Гоноболиным и В.А. Крутецким.

Н.Д. Левитов выделяет в качестве основных педагогических способностей следующие:

-способность к передаче знаний в краткой и интересной форме;

-способность понимать учеников, базирующаяся на наблюдательности;

-самостоятельный и творческий склад мышления;

-находчивость или быструю и точную ориентировку;

-организаторские способности, необходимые как для обеспечения работы самого учителя, так и для хорошего ученического коллектива [2].

Ф.Н Гоноболин, развивая и детализируя содержание, дает 5 основных способностей:

-способность делать учебный материал доступным учащимся и способность связывать учебный материал с жизнью образуют одну как бы собственно дидактическую группу способностей, соотносимых с более общей способностью к передаче знаний в краткой и интересной форме;

-понимание учителем ученика, интерес к детям, творчество в работе, наблюдательность по отношению к детям - это вторая группа способностей, связаных с рефлексивно-гностическими способностями человека;

-педагогически волевое влияние на детей, педагогическая требовательность, педагогический такт, способность организовать детский коллектив – это интерактивно-коммуникативные способности;

-способности, характеризующие содержательность, яркость, образность и убедительность речи учителя[3].

Как видно из приведённых определений педагогических способностей, они в своем содержании, во-первых, включают многие и личностные качества и, во-вторых, раскрываются через определенные действия, умения. При этом, есть умения, которые включаются в содержание нескольких способностей, например, входящие в дидактическую способность умение организовать самостоятельную работу учащихся есть, по сути, умение организовать работу других. Она входит в организаторскую способность. Умения, раскрывающие перцептивную способность, очень близки к умениям, входящим в способность к распределению внимания, и т.д. Это может свидетельствовать о том, что на основе определенных учительских действий, (умений), а тем более их совокупности, с помощью которой реализуется та или иная педагогическая функция, могут лежать несколько способностей.

Одна из подструктур личности педагога – профессиональная компетентность. Профессиональная компетентность – интегративное качество личности специалиста, включающее систему знании, умении и навыков, обобщенных способов решения типовых задач. Формирование профессиональной компетентности зависит от различных свойств личности. Профессиональная компетентность характеризуется постоянным стремлением к совершенствованию, приобретению новых знании и умении, обогащению деятельности. Психологическая основа компетентности – готовность к постоянному повышению своей квалификации, профессиональному развитию.

Таким образом, профессиональная компетентность оценивается уровнем сформированности профессионально-педагогических умений – показателем конкретных и диагностируем в отличие от используемых при аттестации педагогических работников таких характеристик, как исполнение должностных обязанностей, личный вклад в выполнение плана и качество подготовки квалифицированных специалистов, состояние дисциплины и др.

Можно определить основные компоненты профессионально обусловленных подструктур личности педагога, наиболее актуальные для педагога компьютерной графики, к которым относятся следующие:

- Социально-психологическая направленность: социально-профессиональные ориентации, профессионально-педагогические интересы в области компьютерной графики, мотивы профессиональной деятельности и самосовершенствования, профессиональные позиции личности.
- Профессиональная компетентность (психологическая компетентность и социально-коммуникативная адаптивность). Профессиональная компетентность характеризуется постоянным стремлением к совершенствованию, приобретению новых знании и умений, обогащению деятельности (что очень важно для быстроменяющейся области компьютерной графики).
- профессионально важные качества: социальный интеллект, логическое мышление, коммуникативность, педагогическая рефлексия, эмпатия.
- профессионально-значимые психо-физиологические свойства: эмоциональная «устойчивость» и экстровертированность.

Успешность использования информационно-коммуникационных технологий в обучении определяется следующими факторами: наличием вычислительной техники и программного обеспечения, подготовленностью педагогических кадров, разработанностью методики преподавания курса в целом и отдельных тем. Если вопросы, связанные с первыми факторами, в той или иной степени решены, то вопросы разработки и создания методик преподавания курсов, пример, связанные с информационными технологиями компьютерной графики очень актуальны на сегодняшний момент.

С момента внедрения курса компьютерной графики в высшие образовательные заведения педагогами накоплен известный опыт преподавания. В тоже время еще не сложилась дидактическая система преподавания курса, на то указывают несколько причин: динамичность области компьютерной графики и высокие требования рынка труда к выпускникам.

Современная компьютерная графика достаточно широкая область научных знаний, охватывающая методы, технологии и инструментарий создания компьютерных двумерных и трехмерных изображений различного характера, а также интерактивных и анимационных продуктов.

Компьютерная графика давно заняла свое место в таких областях, как полиграфия, телевидение, архитектура, дизайн, кино, образование, создание прототипов и имитация динамики, а также в создании компьютерных игр и обучающих программ. Постоянно появляются новые потребители компьютерной графики, требуются новые квалифицированной IT-художники и разработчики компьютерных моделей и представлений.

Существование современных информационно-коммуникационных технологий невозможно без компьютерной графики. Компьютерная графика как обширная область исследования и практического применения возникла в условиях быстрого развития электронно-вычислительных машин. Предметом ее изучения стали средства и методы автоматизации ввода, представления, обработки графических объектов в компьютере и вывода результирующей графической информации из компьютера на устройства отображения. Способность компьютерной графики быть многозначной, необычной и символичной, скрывать некие смыслы за иносказательной формой имеют большую дидактическую ценность.

Глубина, тональность и насыщенность красок способны оказать глубокое воздействие на психику человека. Графика, как и другие формы искусства, основанного на принципах гармонии, обладает способностью активизировать или расслаблять человека, снимать стрессы и стимулировать разум к сознательной творческой деятельности. Таким образом, использование компьютерной графики, с одной стороны, позволяет развивать творческие способности обучаемых, с другой — подвести их к расшифровке скрытого сообщения, содержащегося в любом визуальном сообщении. Компьютерная графика в сочетании со средствами мультимедиа и высокохудожественными информационными технологиями позволяет формировать особую графическую информационную среду для творческой деятельности обучающихся. С учетом рассмотренных выше дидактических особенностей из учение компьютерной графики имеет особое значение, поскольку является уникальным средством развития таких личностных качеств обучающихся, как:

- восприятие пространства;
- абстрактно-логическое и образное мышление;
- чувство цвета;
- творческое воображение;
- целостность восприятия;
- внимание, память, аккуратность в работе и др.

Наряду с этим изучение компьютерной графики формирует умения перекодирования визуального образа в вербальную форму, способствует творческому самовыражению. Следует отметить, что компьютерная графика является важным средством моделирования и демонстрации законов, лежащих в основе художественного и графического творчества. При этом по характеру технологий, богатству цветовых эффектов, способам наглядного отображения объектов, взятых впространстве, компьютерная графика не только имеет общеобразовательное значение, но и способствует профессионально ориентированному обучению.

Краткий анализ психолого-педагогических взглядов дает возможность увидеть основные тенденции в изучении проблемы компьютерного творчества, всю ее сложность и многоаспектность, актуальность изучения с позиции современных научных концепций.

Таким образом, основу проектирования методики обучения составляют несколько компонентов, которые тесно переплетаются в образовательном процессе и связаны с личностью самого педагога, его профессиональными умениями профессиональным творчеством, с индивидуальными предпочтениями обучаемого, а также с современными требованиями общества и рынка труда.

Методика обучения компьютерной графике успешно используется при соблюдении определенных условий, основанных на принципах дидактики. К числу дидактических условий могут быть отнесены следующие:

- обоснованность применения определенных методов и способов решения обобщенных задачв в области компьютерной графики;
- осознанность овладения структурой и содержанием процесса решения обобщенных задач в области компьютерной графики;
- целенаправленность формировании алгоритмических и эвристических приемов решения задач в области компьютерной графики;
- преемственность вузовского и профессионального подхода к обучению выполнять учебные проекты профессионального значения;
- систематичность и последовательность формировании умения решать задачи области компьютерной графики;

- общность подходовк обучению;
- перенос умения решать задачи в области компьютерной графики на специальные знания в будущей профессиональной области.

Литература

1. Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана. 10 января 2018 г. «Новые возможности развития в условиях четвертой промышленной революции».

2. И.О. Кличко, Н.Ф. Сухарева: Педагогическая психология. – М.:Direct Media, 2015.

3. П.А. Гальперин. Лекции по психологии. – М.: Высш.школа, 2002.

4. К. З. Халикова. Роль компьютерной графики при формировании компетентности в области информационно-коммуникационных технологий у будущих учителей информатики: //Информатика в образовании. 2011.

Musaeva Kulia Sultankhanovna
Senior-teacher of Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University
musaeva.k.s@mail.ru

TECHNIQUES FOR ASSESSING THE EFFECTIVENESS OF ONLINE AND DISTANCE TEACHING

Түйін. *Бұл мақалада онлайн және қашықтықтан оқытудың тиімділігін бағалау әдісі қарастырылады.*
Резюме*. В этой статье рассматриваются методы оценки эффективности онлайн-обучения и дистанционного обучения..*
Summary*. This article deals with the techniques of assessing the effectiveness of online and distance teaching.*

Evaluation is an integral part of most models of pedagogical design. The means of evaluation and methodological assistance determine the effectiveness of pedagogical actions. Despite the importance, there is evidence that the evaluation of training is often incomplete or nonexistent. According to McEvoy & Buller, possible explanations for the inadequacy of the assessment are: inadequate budget allocation, lack of time, lack of expertise, blind trust in educational methodology, lack of methods and tools [1].

This can be explained by the fact that the evaluation problem is complex in itself. When assessing training, we are forced to take into account a multitude of complex factors, taking into account the influence along with the teaching and transfer of knowledge, also organizational factors. This complexity is related to the dynamics of these factors and their interaction with a multiplicity of dimensions and attributes - organizational goals and objectives of training, coaches, learning process situations, pedagogical technologies.

The objectives of the evaluation include many goals at different levels. This is an assessment of student learning, and evaluation of the educational material, and evaluation of the process of training, and a return on investment, and much more. To solve these problems, many people from different parts of the organization may be required to participate. In addition, not all objectives can be clearly defined, and often - and change on the go.

Below we show how different methods of assessing training take into account the complexity of these factors. In addition, an opinion is expressed which technologies can be used to support this process. The next section discusses different approaches to learning assessment and related models. Subsequently, studies of the evaluation process in practice are presented. The last chapter discusses the capabilities of automated assessment systems. And in conclusion, recommendations for future researchers are given.

Distance learning has expanded to include new technologies, new audiences and new roles [2]. The purpose of distance learning is the same as in full-time is the acquisition of new useful knowledge. If you focus on in-house training, it will be more correct to sound a more prosaic formulation: the transfer of knowledge that affects the effectiveness of the workforce, which ultimately will increase the company's profits. Of course, the impact on the financial indicators of the knowledge received by the average employee from the course in the DE is likely to be indirect and insignificant, however, both the employee and the training center should understand that the commercial organization exists for profit, therefore all costs, including for training, should pay off [3].

The vision of the ultimate goal should not be overlooked when it comes to choosing a distance learning method and how to assess its effectiveness: methods should be determined by economic expediency, and the factors influencing the profitability of the company should be chosen as the object of measurement. The passage of testing, for example, is not an end in itself, but an intermediate result in the learning process, which should be aimed at upgrading the skills to the level necessary for the successful accomplishment of the assigned tasks.

Thus, the ultimate goal of implementing a distance learning system is to generate more profit by using new skills and knowledge acquired by employees. Online/distance learning offers several different technologies that can be used in training. The basic technology of online and distance teaching is technology, built on the use of Internet technologies. Within the framework of distance learning, all the means that Internet users offer are used.

Less common technology of distance learning is television and satellite technology, built on the use of interactive television.

Another common technology of online/distance learning is the case technology. Most of all, the case-based technology of distance learning is like what is commonly called distance learning.

In general, it should be noted that the use of distance learning technology based on the use of Internet technologies, replaces all other technologies of distance learning. Because the Internet technologies gradually include other information technologies. For example, telephony is increasingly becoming part of the Internet.

There are several methods for determining how effectively distance learning system (DLS) works. Below are the most common ones.

1) Questionnaires. The simplest, and therefore the most popular method: with the help of the survey, the participants in the training measure the level of satisfaction with the course, assesses the usefulness, completeness and availability of teaching materials. The survey is conducted immediately after the completion of training events. At the same time, the survey can be conducted not only among trainees, but also among their leaders - they will be able to answer the most important question: did the staff change after the training?

2) Testing, as well as other forms of testing knowledge (practical tasks, exercises, etc.), allows to measure how well the information from the training course is mastered. Testing is useful to conduct in two stages - immediately after training and after a while, to assess residual knowledge. Sometimes they also arrange pre-testing, prior to the start of training, to measure the level of knowledge "before", and then compare it with "after".

3) Analysis of the dynamics of individual indicators of employees. If the company maintains statistics on any labor indicators, these data can be used to assess the impact of learning on the level of skills development. This can be: sales volumes, the number of errors allowed, the number of complaints from customers, the results of Mystery Shopping (checking the work of employees with the help of mysterious buyers).

4) Analysis of the impact of training on the company's business objectives

Quite a complicated way to assess the effectiveness of DLS: it is necessary to assess the relationship of training courses with such indicators as the level of customer satisfaction and employees, the quality of products or services provided, and so on. The difficulty is to separate learning outcomes from the influence of many other factors.

5) Benchmarking. A relatively new method, the essence of which is comparing key performance indicators with those of competitors, especially among industry leaders. The main difficulty is rarely what company discloses information about the employee training program and its results. However, such data are occasionally voiced at specialized conferences or mentioned in profile publications [4].

To assess the effectiveness of training and the level of knowledge acquired, various methods can be used to control the assimilation of necessary information by older citizens.

Digital Literacy. In this section, an important concept is the so-called new concept of literacy: "digital literacy" - human literacy in the age of information technology, which allows it to be competent in matters of information interaction with the use of ICT and Internet communications. In digital literacy, four aspects are included:

- computer literacy - ability to work on the computer;
- information literacy - the ability to find, understand, organize and archive digital information;
- multimedia literacy - the ability to create materials using digital resources (text, image, audio and video);
- literacy of computer communication (more precisely, communication through a computer) - the ability to communicate online in spoken and written form (e-mail, chat rooms, blogs, videoconferences, etc.).

The allocation of digital literacy with its division into four aspects was largely due to the emergence of a new generation of the World Wide Web - Web 2.0, in which the last two aspects (multimedia literacy and literacy of computer communication) acquired a scale of impact on society comparable to the introduction of book printing. ICTs have moved from the category of universal consumption to the category of universal creativity [5].

The methodology for assessing the digital literacy should include not so much an assessment of objective knowledge, skills and abilities, but rather a subjective assessment of a person's ability to use ICT. This provision is determined by the goal of educating the elderly - ensuring a new quality of life for this category of people.

The methodology for assessing the effectiveness of training and the level of knowledge acquired includes the calculation of two main outcome parameters: absolute and relative effectiveness.

Absolute efficiency is an estimation of the degree of achievement of the required result in comparison with absolutely all other results of this activity

Relative efficiency is an assessment of the degree of achievement of results relative to the entry level of one trainee and one or group of training centers.

In conclusion, evaluation of the relative effectiveness of training and the level of knowledge acquired by elderly citizens involves the study of data obtained during the final questionnaire (observation, interview) in comparison with the initial data. Thus, it becomes possible to establish what kind of results could be achieved by the assessed unit in the work with this particular group of trainees.

References

1. *D. Eseryel, J.M. Spector, Assessing adaptive instructional design tools and methods in ADAPT-IT. In M. Crawford & M. Simonson (Eds.), Annual Proceedings of Selected Research and Development Papers Presented at the National Convention of the Association for Educational Communications and Technology (Vol. 1), 2000, pp. 121-129.*
2. *Patricia B. Campbell, Jennifer Storo Reducing the distance: equity issues in distance learning in public education Journal of Science Education and Technology, Vol. 5, No. 4, 1996, Springer.*
3. *C. V. Bunderson, D. K., Inouye, J. B. Olsen, The four generations of computerized educational measurement. In R. L. Linn (Ed.). Educational measurement (3rd ed.), 1989, pp. 367-407.*
4. *D. S. Bushnell, Input, process, output: A model for evaluating training. Training and Development Journal, 44(3), 1990, pp. 41-43.*
5. *N. M.Dixon, New routes to evaluation. Training and Development, 50(5), 1996, pp. 82-86.*

Utegulova Gulzat
Master-teacher of Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University
gulzat.utegulova.1978@mail.ru

THE MOST POPULAR TOOLS AND SERVICES USED IN CONDUCTING DISTANCE LEARNING

Түйін. *Бұл мақалада қашықтықтан оқытуды жүргізуге қолданылатын құралдар мен қызметтер қарастырылады.*

Резюме*. В этой статье рассматриваются инструменты и услуги, используемые при дистанционном обучении.*

Summary*. This article deals with the tools and services used in conducting distance learning.*

Distance learning is a learning process whereby most of the training material is provided to the trainee and most of the interaction with the teacher is carried out using modern information technologies: the Internet, computer telecommunications, national and cable television, multimedia, training systems. A distinctive feature of distance learning is providing students with the opportunity to receive the required knowledge themselves, using developed, information resources provided by modern information technologies. Information resources: databases and knowledge, computer, including multimedia, training and monitoring systems, video and audio recordings, electronic libraries, along with traditional textbooks and methodological tools, create a unique learning environment accessible to a wide audience. Conducting chats and forums, video and television conferences, the possibility of frequent, up to daily, consultations with teachers through computer communications make the interaction of trainees with teachers much more intensive than with the traditional form of education. Distance education is a special, perfect form, combining elements of full-time, part-time and correspondence courses on the basis of new information technologies and multimedia systems. Modern means of telecommunications and electronic publications can overcome the shortcomings of traditional forms of education, while preserving all their dignity. Distance learning embodies all existing teaching methods and gives them a qualitatively new level [1. p.4].

Distance learning has expanded to include new technologies, new audiences and new roles [2]. Today, when conducting online/distance learning, a wide range of different means, services and technologies is used. Periodically, various organizations conduct surveys of specialists and organizations to determine which distance learning facilities are most popular. Analysis of the results of similar surveys shows:

1. A wide variety of the means of distance learning used;
2. The availability of a large number of online/distance learning tools created by organizations and specialists for themselves;
3. The high popularity of Internet services, which are in great demand in other areas of people's activities.

T.V. Yakushenok highlights that the only specialized means of distance learning included in the first ten of distance learning facilities is the Moodle distance education system. This is easy to explain, since this means of distance learning has quite a wide functionality and at the same time is free [3].

In the leaders of popularity ratings of distance learning in one way or another, most often the following means:

- YouTube;
- Google Docs;
- Twitter;
- Skype;
- Prezi;
- WordPress;
- Moodle;
- Slideshare;
- Gloster;
- Dropbox.

Online/distance learning can be carried out using various schemes that combine various means of distance learning. Today the most popular schemes for distance learning are:

• distance learning using distance courses;
• distance learning using simulators;
• distance learning using webinars;
• distance learning using video lessons;

• Completely independent distance learning using electronic textbooks.

The most common scheme for distance learning today is distance learning using distance courses. Within the framework of this scheme, synchronous and asynchronous training is combined. Most often when using this scheme of online/distance learning at the beginning of the training, synchronous training is conducted, in the framework of which the online/distance learning students communicate with the teacher. In the future, they fully learn on their own, receiving the necessary methodological support. In the event that the online/distance course is sufficiently large, in the course of online/distance learning, on-line sessions are held periodically with the teacher.

The scheme of distance learning is quite widespread in which distance learning is combined with traditional full-time education.

Area of application of distance learning technologies

The possibilities of modern technologies of distance learning make it possible to successfully apply them for training practically all categories of students.

The most widespread distance learning has been received in the field of professional development. Virtually all organizations that have a distributed structure, to some extent, use distance learning technologies to train their staff. In turn, training centers offering services in the field of staff development also began offering their clients services in the field of distance learning technologies. The training centers specializing in distance learning began to appear, which were called the Distance Learning Centers.

An important role of distance learning technology is played in the education of people with disabilities (disabled people). Often, only people with disabilities can get access to quality education.

Great attention is paid to online/distance learning by the state. Imagine a modernization of the country without the development of modern educational technology is not possible. Many state programs contain plans for the development of online/distance learning technologies. A wide application of online/distance learning technology is also found in state organizations.

As for the subject area, for which online/distance learning technologies can be applied, today, in fact, there is only one limitation - the cost of developing educational content. The development of skills and abilities in complex areas requires the development of complex, costly simulators and simulators. However, with mass training, the cost of training using online/distance learning technologies will be much cheaper than the cost of traditional full-time education.

Online/distance learning has found its application even in areas where it would seem, it is extremely difficult. For example, today, online/distance learning technologies are widely used in teaching foreign languages (primarily in teaching English) [4].

Interaction with traditional full-time education. The significant expansion of the capabilities of modern information technologies has led to their deep penetration into the educational sphere. This applies not only to the emergence of new forms of education, including the emergence of a new form of learning-distance learning (e-learning), but also to the expansion of the number of different means created using information technologies used in training (simulators, simulators, electronic testing systems and Etc.). As a result, today, we can say that the border between traditional full-time education and distance learning has practically disappeared (in the near future it will completely disappear).

Means of online/distance learning are widely used in the conduct of traditional full-time education and vice versa, distance learning tools easily allow imitating traditional face-to-face learning. Moreover, even now it is possible to speak (if it is a question of the leading educational institutions) that the holding of traditional full-time education without the use of distance learning technologies is in fact not possible, especially, when it comes to additional vocational education.

In conclusion, the use of technologies and means of online/distance learning in the conduct of traditional full-time education allows building completely new unique models of education. For example, today, an approach is gaining popularity, where students of advanced training courses, while purchasing a course, receive not traditional training with timetables, but receive a subscription for access to training on a given topic for a certain period of time, and come to learn when they are comfortable time. The application of this approach requires a wide application of modern information technologies. Moreover, as L. J. Bassi and M. E. Buren confirm, in a short time the listener will buy a subscription for training without tie to the courses, and then he will choose what he wants to learn. The process will be built like a fitness club.

References

1. Buriev K.S. The role of distance learning in modern education // Education and upbringing. - 2016. - №4. - P. 4-6. - URL https://moluch.ru/th/4/archive/39/1045/ (reference date: March 14, 2013).

2. Patricia B. Campbell, Jennifer Storo Reducing the distance: equity issues in distance learning in public education Journal of Science Education and Technology, Vol. 5, No. 4, 1996, Springer.

3. T.V. Yakushenok. The problem of socialization and DE // Proceedings of SSU. - Вып. 46. - Moscow: SSU, 2002, p.201.

4. T. T. Baldwin, J. K. Ford, Transfer of training: A review and directions for future research. Personnel Review, 26(3), 1998 pp. 201-213.

5. L. J. Bassi, M. E. Buren, ASTD state of the industry report. Alexandria, VA: The American Society for Training and Development. Mater. - 1999. - № 5, p.246.

6. V.I. Tsaryov. Advantages of distance learning // Higher education in Russia. 2000. - №4, p.143

Болатқызы Айым
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
6М010100-Мектепке дейінгі оқыту және тәрбиелеу мамандығы, nurdolores@mail.ru

МЕКТЕПАЛДЫ БАЛАЛАРЫНЫҢ ТҰЛҒАЛЫҚ САПАЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДА ХАЛЫҚ ПЕДАГОГИКАСЫНЫҢ ОРНЫ

Түйін. *Халық педагогикасы ұрпақтан ұрпаққа көбінесе ауызша түрде жалғасып келе жатқан, халықтың тарихи және әлеуметтік тәжірибесінің жемісі, оның тіршілік әрекетінде тексерілген білімнің, дағдылардың жиынтығы. Халық педагогикасының ерекшеліктері – халық ертегілерінде, аңыздарында, жырларында, мақал-мәтелдерінде сақталып, ұлттық салттар, дәстүрлер арқылы өзінің көрінісін беріп отырады. Халық педагогикасы негізінде тәрбиелеген ұрпақтың жан-жақты дамып-өсуіне, таным кеңістігінің ұлғаюына зор ықпал жасайды. Халықтық тәрбие құралдары – халық ертегілері, аңыздары, жырлары, мақал-мәтелдері, ұлттық ойындары, мектепке дейінгі білім беру ұйымдарындағы тәрбиеленушілердің тұлғалық сапаларын қалыптастыруда, әруақытта өзекті болып қала береді.*

Кілт сөздер: *халық педагогикасы, фольклор, тәрбие.*

Резюме. *Народная педагогика - продукт исторического и социального опыта людей, совокупность знаний и навыков, проверенных в жизнедеятельности людей, передающийся из поколения в поколение в устной форме. Особенности народной педагогики сохранились в народных сказках, легендах, стихах, пословицах и высказываниях, отражающих национальные традиции и обычаи. Воспитание, основанное на народной педагогике, способствует всестороннему развитию личности, оказывая положительное влияние на образовательное познавательное пространство. Средства народной педагогики – народные сказки, легенды, стихи, пословицы и поговорки, национальные игры во все времена не потеряют своей актуальности по формированию личностных качеств воспитанников в дошкольных организациях.*

Ключевые слова: *народная педагогика, фольклор, воспитание.*

Summary. *Folk pedagogy is a product of historical and social experience of people, totality of knowledge and skills that were tested in people's lives, orally inherited from generation to generation.The features of folk pedagogy have been preserved in tales, legends, proverbs, and utterances that reflect national traditions and customs. Education, based on folk pedagogy, promotes the all-round development of the individual, having a positive impact on educational cognitive space. Means of folk pedagogy - folk tales, legends, poems, proverbs, national games- at all times will not lose their relevance in shaping personal qualities of children in preschool organizations.*

Keywords: *folk pedagogy, folklore, education.*

Тәрбие бүгінде ұлттардың бірігіп нығаюының және ұлттық сана-сезімнің дамуының бөлінбейтін тетігі болатын, сол арқылы әлемдік өркениет пен мәдениеттің дамуында әр халықтың өзінің тарихи тағдырын, өзінің орны мен рөлін саналы түсінуіне әкелетін құбылыс.

«Баланы тәрбиелеуде біз халық тәжірибесіне сүйенеміз» - дейді ертедегі грек философы Аристотель. Ал халықтың тәжірибелері оның арғы тегіне, халық болып қалыптасуына, тұрмыс-тіршілігінен бастау алады [1].

Қазақстан Республикасының этникалық-мәдени білім тұжырымдамасында: «... жеке тұлға өз ұлтының мәдениеті мен тілін қажетсіне ме, оларды меңгеруге ұмтылысы, өзін-өзі халқына сәйкестендіруге ықыласы бар ма?» деген мәселе өте маңызды. Мемлекет осы үш фактордың әрқайсысын қалыптастырудың нақты жолдарын қарастыруға, тұлғаны ана тілі мен төл мәдениетті меңгертуге ынталандырып, жан-жақты жәрдем көрсетуге тиіс» деп атап көрсетілген болатын [2, 8 б.].

Ғалым, Совет-Хан Ғаббасов: «Халық педагогикасы мен психологиясының негіздері» атты монографиялық еңбегінде қазақ халық педагогикасы бұрын-соңды еш уақытта ғылым ретінде жинақталып, теориялық тұжырым жасалмағанын айтты. Сонымен бірге, ғалым ақыл тәрбиесіне ерекше назар аударып, оның ең алғашқы басталатын сәтін анықтады. Бүгінде қазақ этнопедагогикасы әлемдік ғылыми педагогиканың бір бөлшегі ретінде теориялық жағынан да, әдістемелік жағынан да жеке пән болып қалыптасып, ғылыми зерттеу нысанасының тұрақты екенін дәлелдеді [3].

1990 жылдардың басынан бастап, халық педагогикасының ерекшеліктеріне байланысты жеке салалар бойынша жан-жақты зерттеле бастады. Атап айтсақ,

- қазақ этнопедагогикасының ғылыми-әдіснамалық және теориялық негіздері жөнінде С.Қ.Қалиев, Ж.Қожахметова;

- қазақ этнопедагогикасының тарихы жөнінде З.Әбілова, Қ.Жарықбаев, Ә.Табылдиев;

- қазақ этнопедагогикасындағы ұлттық тәлім-тәрбие мәселелері жөнінде М.Х.Балтабаев, Қ.Бөлеев, Ш.Жұматаева, Р.Қ.Дүйсембінова, Ж.Ж.Наурызбай, К.А.Оразбекова, С.Ұзақбаева, Қ.Шалғынбаева;

- қазақ этнопедагогикасы негізінде дүниетаным қалыптастыру мәселесі бойынша Қ.Аймағанбетова, Н.П.Албытова, Р.Жаналина және т.б.;

- халық педагогикасындағы экологиялық тәрбие мәселесі жөнінде С.Қ.Қоңырова, Қ.Н.Сарыбеков:

- халық педагогикасын мектепке дейінгі оқу-тәрбие жұмыстарына енгізуге байланысты Ә.С.Әмірова, Г.Қ.Белгібаева, Ф.НЖұмабекова, Т.Иманбеков, Ж.Т.Сарыбекова т.б.;

- мектепке дейінгі білім саласын дамыту және оқу-тәрбие жұмыстарын жетілдіру жөнінде Б.Баймұратова, С.Ғ.Бәтібаева, Х.Беделбаева, Н.Құлжанова, С.Н.Жиенбаева, А.Е.Манкеш, К.М.Метербаева, Ғ.З.Таубаева;

- балалардың таным қабілеттерінің ерекшеліктері туралы шетел ғалымдары Л.С.Выготский, Л.Я.Гальперин, А.В.Запорожец, А.АЛюблинская Д.Б.Эльконин т.б. ғалымдар зерттеді.

Халықтық педагогиканы – әр этнос дүниесіндегі баға жетпес рухани мұра ретінде, халықтың ұрпақ тәрбиелеу жөніндегі мұралары ғылыми тұрғыдан алып қарағанда, ұзақ ғасыр эволюциялық даму кезеңдерін бастан кешірген бұқара халықтың құнды ой-пікірлері, қоршаған ортадағы құбылыстар жөніндегі түсініктері, сондай-ақ, ұрпақ санасына жан-жақты ықпал жасау мақсатындағы көзқарастар мен болжамнамалар жиынтығы болып табылатыны ғылыми түрде дәлелденді.

Халықтық педагогика саласы бойынша зерттеу жүргізген ғалымдардың пікірі бойынша «этнопедагогика» терминін ғылыми айналымға тұңғыш енгізген және этнопедагогика терминіне байланысты анықтамалар мен тұжырымдарды анықтаған чуваш ғалымы академик Г.Н.Волковтың пікірінше, халықтық педагогика адам баласының дүниеге келген күннен бастап, бірге дамуымен ерекшеленеді. Халықтың ұрпақ тәрбиелеудегі озық тәжірибелері мен ой-түйінділері сол халықтың ой-тілегімен, арманымен ұштасып келетіндіктен, озық үлгілері мәңгі сақталып, кейбір түрлері біртіндеп қолданыстан шығып қалды. Халықтық тәрбие құралдары салт-дәстүрлер, әдет-ғұрып, ойын түрлері, ауыз әдебиеті үлгілері өмірде қолданыс тапса, этнопедагогика теориялық ойларға, ғылымға негізделеді. Ол халықтың этнографиялық салт-дәстүрлерін, тұрмыс-тіршілігін педагогикалық ғылыми жүйе тұрғысынан зерттеп қарастырады [4, 85 б]. Ғалым халық педагогикасының халыққа қажет қасиеттерді қалыптастыру үшін пайдаланатын педагогикалық мақсаттың, міндеттердің, әдіс-тәсілдердің жиынтығы мен өзара байланысы дей келе, халық педагогикасы жайындағы білім мен мағұлматтар ауызша таралғандығын айтады.

Этнопедагогика мәселелерін зерттеуші ғалым А.Э.Измайлов «Халық педагогикасы ұрпақтан ұрпаққа көбінесе ауызша түрде жалғасып келе жатқан, халықтың тарихи және әлеуметтік тәжірибесінің жемісі, оның тіршілік әрекетінде тексерілген білімнің, дағдылардың жиынтығы. Халық педагогикасының ерекшеліктері – халық ертегілерінде, аңыздарында, жырларында, мақал-мәтелдерінде сақталып, ұлттық салттар, дәстүрлер арқылы өзінің көрінісін беріп отырады» деп атап көрсетеді [5].

Қазақстандық ғалым Құбығұл Жарықбаев: «... этнопедагогика – ұлттар мен ұлыстардың атадан балаға мирас болып қалған, тәлім-тәрбиелік тәжірибелерінің: дәстүр, салт-сана, әдет-ғұрып тағы басқа қыры мен сыры туралы ғылым», - деген тұжырым жасайды.. Ұлттық педагогика, яғни қазақ этнопедагогикасы ата-бабаларымыздың көне дәуірінен бүгінге дейін, жас ұрпақ өкілдеріне сапалы білім, саналы тәрбие беру жөніндегі автохонды-эмпирикалық жетістіктері болып келеді [6, 4 б.].

Қазақ этнопедагогикасын ұлттық мәдениетті дамыту мәселесімен байланыстырып оқыту ісі, қазақтың әдет-ғұрып, салт-дәстүрлеріндегі мәдени үрдістерді тәрбиеде қолдану мәселесі арқылы этнопедагогика пәнінің ұлттық мәдениетті дамыту ісіне қосатын үлесі айқындалды. Еліміздің ғалымдары қазақ этнопедагогикасының ғылыми-теориялық негіздері оның әдебиеті мен мәдениетінде және салт-дәстүрінде екендігін дәлелдей отырып, этнопедагог ғалымдар сол ұлттық ғылымның әр саласына талдау жүргізіп, ғылыми-теориялық тұжырымдар жасады. Жеке тұлға дамуының алғашқы баспалдағы - мектеп жасына дейінгі кезеңде қалыптасатындықтан, мектепалды балаларының тұлғалық сапаларын қалыптастыруда, олардың оқыту және тәрбие үдерісінде халық педагогикасының алатын орнының маңыздылығы өзекті болып табылады. Себебі баланың таным қабілеттерінің дамуы отбасынан басталып, мектепке дейінгі білім беру ұйымдарында, ары қарай барлық білім беру жүйесімен сабақтастықта дамиды.

Баланың дүниені танып білу қабілетінің дамуы жөнінде ұлы педагог И.Г.Песталоцци оқу мен тәрбиені ана тілінде оқытатын халықтық мектептердің тәжірибесіне негіздей отырып жүргізуді дұрыс деген тұжырым жасайды. Ал, Ж.Руссо жас ұрпақтың жан-жақты дамуына және білім алуына негізгі үш фактор - табиғат, адам және қоғам екендігін айтады [7].

Адамзат баласы табиғаттың сыр-сипатын, жұмбағын, қоғам өміріндегі түрлі болмыстың мәні мен мақсатын, шындығы мен қайшылығын ой-сана қуатымен, ғылыми-диалектикалық әдіспен зерттеп білсе, енді бірде көркем сөз өнері, соның ішінде өмір құбылыстарын образдық ой арқылы жеткізетін халықтың ұжымдық творчествосы – фольклор шығармаларынан танып біледі.

Фольклор ілкі заманда туып, ұрпақтан-ұрпаққа аманат ретінде, қалдырылатын рухани мұра, синкреттік өнер. Оның бойында халықтың тұрмыс-салты, театр, сөз, би, ән-күй өнері бір-бірінен дараланбай, тұтас күйінде көрінеді.

Неміс ғалымы И.Ф.Кнафльдің анықтауынша бұл атау халық даналығы деген ұғымды білдіреді. Осы пікірді (folk – халық, lore – білім, даналық) ағылшын ғалымы У.Дж. Томс та дамыта түсіп, фольклорды ел арасында туған өлең-жыр, ертегі, аңыз, түрлі наным-сенімдерді жинақтайтын термин ретінде ұсынады.

Қазақ фольклорының образдары жанды әрі шынайы болып табылады. Олар адамға терең ой салып, ғибрат береді. Фольклор туындылары адам тәрбиесі, қоғам мәселелерінен шет жырланған емес. Оның басты айтар ойы – халықты, адам баласын сүйе біл, еңбек пен ерлікті қастерле, досқа жылы, қамқор, дұшпанға берік бол, жас та болсаң, елге ағалық көрсете біл, өмірден үйрен де, өрге, өнерге ұмтыл дейтін ғибрат. Мұның бәрі адам, әсіресе жас ұрпақ тәрбиесі үшін аса қажет болған. Ертегі мен эпоста көптеген образдар бар десек, солардың мінез-құлықтарының психологиясы бір-біріне қарсы қойылған. Онда бірлік пен араздық, достық пен жаулық сарындары шендескен.

Мектепке дейінгі білім беру ұйымдарында, балаларды тәрбиелеу үдерісінде, қазақ балалар фольклоры мектеп жасына дейінгі балалардың ой-өрісін дамытуға, тілін жетілдіруге, тұлғалық сапаларын қалыптастыруға тікелей әсер етеді. Қазақ балалар әдебиетінің тарихының негізін қалаған ғалым Ш.Ахметов «балалар фольклоры» терминін алғаш қолдана отырып, түсініктеме берген және ішкі жанрлық түрлерін саралап көрсетеді [8, 132 б.].

Мектеп жасына дейінгі балаларға арналған шығармалар қысқа да, ықшам, тілі жеңіл, сөзі ойнақы түрде жазылып, белгілі бір сюжетке негізделе құрылады. Көбінесе, қоршаған ортадағы заттар мен құбылыстарға, жан-жануарларға, табиғат әлеміне негізделген шығармалар баланың сөйлеу, есте сақтау қабілетін қалыптастырады.

Қазақ этнопедагогикасының бастауы – бесік жырларымен таныстыру барысында сәбилердің салт-дәстүрлер негізінде ойындық-көрініс ретінде балалардың қызығушылықтарын арттыра отырып ұйымдастырылады. Сәбиді ұйықтату үшін бесік жырын жай дауыспен, әндете айтудың ерекшеліктерімен таныстыра келе, бесік жырының мағынасын түсіне отырып, балалар жатқа айтуды үйренеді.

Бесік жырлары заман талабына сай өзгеріп, жаңарып отырған. Бесік жырының соңғы үлгілерінде: «Бал, бал бөбек, бал бөбек. Бөгелмей білім біл бөбек...» деп жаңа ырғақ, жаңа тілек қосқан бұдан басқа да бесік жырының нұсқалары көптеп кездеседі. Тәжірибелік–эксперимент кезінде баланың таным түсінігіне жақын бесік жырларының шағын үзіндісін балалар жаттап, арнайы ұйымдастырылан кештерде өз өнерілерін көрсетті.

Балалардың ой өрісін дамытуда қазақ балалар фольклорының бір түрлері - диалог түрде құрылған сұрамақтар мен қызықтамалар. Қызықтамалар мен сұрамақтар балабақшаның оқу-тәрбие жұмыстарында сирек қолданылатын жанрдың бірі. Сұрамақтар диалог түрінде құрылып, қызықтамаларға қарағанда шағын сюжетті көрсетеді және екі баланың кезектесіп айтуына ыңғайлы жанр. Сұрамақтардың тағы бір ерекшелігі табиғат құбылыстарымен, жан-жануарлармен адам ретінде тілдесуі болып табылады. Сұрақтан-сұрақ туындата отырып жасалған сұрамақтар, балалардың сөздік қорының молаюына көмектеседі.

Қызықтамалар - негізінен белгілі бір сюжетке құрылып, өлеңдік баяндау түрінде жырланады. Қызықтамалардың сұрамақтардан айырмашылығы - үлкен бір сюжетке құрылып, ертегілерге ұқсас болып келеді және сұрақ арқылы басталып, оқиға бірден-бірге өрбіп, бала ойын «одан әрі не болар екен?» деген қызықтарға тартып отырады. Қызықтамалар өлең ұйқастарынан құрылып, танымдық астарларында жеңіл әзіл астарласып жатады. Кейіпкерлері жан-жануарлардың, құстардың, адам әрекеттерін бейнелейді. Қызықтамалар кейіпкерлер өлі және тірі табиғатпен тілдесіп, дүниенің қыры мен сырын, өмірдегі болатын қарама-қайшылықтарды түсіндіруге көмектеседі.

Қызықтамалар қазақ балалар фольклорында арнайы жиналмаған сала. Алайда, халық арасында кең тараған санаулы нұсқаларын ықшамдап алып, іс-тәжірибемізде қолдандық. Балалар қызықтамаларды ынталана тыңдай отырып, астарында жатқан әзілді түсінеді, жан-жануарлар және олардың іс-әрекеттері жөнінде түсініктері қалыптасуына ықпал жасайды.

Баланың тақпақтарды жаттауда, қиялын ұштауда, бейнелі ойлауға жетелеуде өтірік өлеңдердің маңызы ерекше. Өтірік өлең – қазақ балалар фольклорындағы қызықты, балалар құмарта тыңдап, қызыға жаттап алатын, халық арасында ерте таралған дәстүрлі жанрлардың бірі. Мұны «Тазша баланың қырық өтірігі» ертегісінен аңғара аламыз.

Ш.Ахметов «...өтірік өлеңдер - адам қиялының, арманының өрісін кеңейтіп, қиыннан қиыстырып, көп болжаулар жасауға мүмкіндік беретін және ұтымды пікір тудыратын қызықты жанр. Балаларды мәз-мейрам етіп, көңіл-күйін өсірумен қатар, оларды қиял пырағына мінгізеді» деп өтірік өлеңнің табиғатын ашып көрсетіп, балалардың ойлау қабілетінің қалыптасуына әсерін тигізеді. Бала

шындық пен өтірікті салыстыра отырып, өлеңмен өрілген ұшқыр қиялды, тапқырлықты, шеберлікті таниды» - дейді. [8, 341 б.].

Өтірік өлеңнің балалар фольклорында ерекше сипат алуы – бала психологиясының табиғатына жақындығында. Бала өтірік өлеңнің өтірік екендігін түсіну үшін алдымен шындықты білуі керек. Бала өз білімін өлеңдегі өтірікпен салыстыра отырып бекітуге көмектеседі.

Жұмбақтар – белгілі бір заттар мен құбылыстардың ең негізгі қасиеттерін жұмбақтап айту арқылы баланы ойлауға мәжбүр ететін ой жаттығулары арқылы, бала үшін қоршаған орта жұмбақ дүниелерге, түсініксіз оқиғаларға жауап беруге үйрену барысында қоршаған ортаның сырын ашуға, білуге құштарлығы артатынын, балалармен жүргізілген жұмбақ жарыс кезінде байқадық.. Сондықтан да жұмбақтың балаларды қызықтыратын қасиеті - балалардың білуге, үйренуге деген ынтасын оятатындығын ғалым Ә.Табылдиев жұмбақтардың танымдық мәнін былай түсіндіреді: «Нақты бір зат туралы тұспалдап, ұқсатып, бейнелеп айту арқылы ойлату, танымдық, білімдік ұғымдар мен түсініктерді ой-қиял елегінен өткізіп, тұжырым жасап, шешімге келіп, тапқырлық дәрежесін байқау үшін халық ертеден-ақ жұмбақтардың алуан түрін шығарған» – деп баланың ой-өрісін қалыптастыруда жұмбақтардың әсері көп екендігін айтады [9, 18 б.]. Балалар жұмбақтарды жас ерекшеліктеріне қарай қарапайым, жеңіл жұмбақтарды шешуден бастап, күрделі жұмбақтарды шешуді біртіндеп үйренеді. Айталық, тілі жаңа шығып келе жатқан сәбилер тобының балалары өз ұғымына жақын жұмбақтарды үлкендердің көмегі арқылы шешуді үйренсе, ересектер, мектепке даярлық тобының балалары көлемді, мазмұны да күрделірек жұмбақтарды шешуді, әрі жаттап алып айтуды меңгереді.

Ойымызды пайымдай келе, балалардың жеке тұлғалық қалыптасуы отбасынан басталады. Отбасы болашақ жас азаматтың дене жетілеуіне, рухани және адами дамуына, ең құнды жалпы адамзаттық құндылықтарды және ұлттық рухани байлықты бағалауға, еңбек ету дағдысын тәрбиелеуге ықпал жасаушы.

Елбасы Н.Ә.Назарбаев «Қазақ баласын ұлтжандылық, отаншылдық сезімде тәрбиелеу, білім берудің мектепке дейінгі жүйесінен, жоғары оқу орнына дейінгі барлық ұйымдардың міндеті. XXI ғасырда өз ұлтын сүйген, бірлікте болған халық қана тұтастығын сақтап қалады» деп атап өтуінің астарында халық педагогикасының негізі екенін аңғарамыз.

Қазақстан Республикасындағы тәрбие жүйесін жаңғырту ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтар негізінде тәуелсіздік, патриотизм, ел бірлігі, толеранттылық, отбасы, денсаулық және т.б. тұлғаны қалыптастыруға және дамытуға қажетті жағдай жасауға, ана тілін, мәдениетін, ұлттық салт-дәстүрлерін сақтауға бағытталған. Жас ұрпақ тәрбиелеуде білім беру ұйымдарында қазақ халқының ұлттық құндылықтары және жалпыадамзаттық құндылықтарға негізделген тәрбиенің ғылыми-әдістемелік, ұйымдастыру-кадрлық базасы қамтылған тәрбие жүйесі, өскелең жас ұрпақты тәрбиелеудің негізгі бағыттары болып саналады.

Жас ұрпақтың бойына сіңірген тәлім-тәрбие – бұл Елбасымыз көтерген ұлт болашағына негізделген «Мәңгілік Ел» идеясымен астарласып жатыр. Елдің ұлы рухын, адамның адами қасиеттерін, еліміздің елдігін арттыратын құндылықтарды, баланы жақсы көру, құрметтеу және оған сену, бала тұлғасының құндылықтарын тануда халықтық педагогика және халықтың тәрбие мұраттарына сүйену, ұлттық және халықтық дәстүрлерді жас ұрпақтың бойына дарыту болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

1. *Аристотель. Политика / ауд. С.И.Оспанов, Ә.Ф.Мажитова // Кіт.: Тарих адамзат ақыл-ойының қазынасы. - Астана: Фолиант, 2005. - 35 б.*
2. *Қазақстан Республикасындағы этникалық-мәдени білім тұжырымдамасы. – Алматы: 1996. - 32 б.*
3. *Ғаббасов С. Халық педагогикасының негіздері. - Алматы, 1995. - 463 б.*
4. *Волков Г.Н. Этнопедагогика. - Чебоксары: Чувашское кн. изд., 1974. - 376 с.*
5. *Измайлов А.Э. Народная педагогика: педагогические воззрения народов Средней Азии и Казахстана. – М.: Педагогика, 1991. - 254 с.*
6. *Қазақтың тәлімдік ой-пікір антологиясы. (VI ғасырдан XX ғасырдың басына дейінгі кезең). I том. ред. алқасы Шаяхметов Ш.Ш., Жарықбаев Қ.Б., Қалиев С. – Алматы: Рауан, 1994. – 320 б.*
7. *Коркина В.И., Атлас по истории педагогики. – Караганда: изд-во КарГУ, 2003. – 270 с.*
8. *Ахметов Ш. Қазақ балалар әдебиеті тарихының очеркі.- Алматы: 1965.*
9. *Табылды Ә. Этнопедагогикалық оқылымдар. - Алматы: Білім, 2005. - 312 б.*

Ахмет Айгерим Каировна
Магистрант, Казахский государственный женский педагогический университет
aikowa94ad@bk.ru

Научный руководитель: **Нурланбекова Е.К.**

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ВНЕДРЕНИЯ КРИТЕРИАЛЬНОГО ОЦЕНИВАНИЯ

Резюме. *Внедрение образования, основанного на результатах, привело к возникновению новых проблем в разработке учебных программ и комплексной оценке. Необходимость более четких целей обучения и более обоснованных оценок может привести к ряду потенциальных трудностей. Задача представляет собой сложную задачу для оценки эффективности значимым, управляемым способом, обеспечивая при этом надежность и фундаментальное продвижение в учебной программе. Критерий, на который ссылается оценка более сложной учебной программы, представляет собой серьезную техническую проблему, как видно из опыта внедрения национальных учебных программ и процедур оценки в Казахстане. Оценка, на которую ссылается критерий одна из целей ссылки на критерий состоит в том, чтобы сосредоточиться на индивидуальной оценке на основе описания характеристик на разных уровнях. Хотя нормотворчество предоставляет информацию об эффективности человека в сравнении с другими, ссылка на критерий является попыткой предоставить информацию о стандартах путем описания знаний и навыков, характерных для данного уровня достижения.*

Ключевые слова: *обновленная учебная программа, критериальное оценивание, критерий, формативное оценивание, суммативное оценивание.*

Summary. *Implementation of education based on the results, has led to the emergence of new problems in the development of the curriculum and integrated assessment. The need for clearer learning objectives and more informed assessments can lead to a number of potential difficulties. The problem is a complex challenge to assess performance in a meaningful, manageable way while ensuring reliability and fundamental advancement in the curriculum. The criterion referred to in the assessment of a more complex curriculum is a major technical problem, as seen from the experience of implementing national training programmes and assessment procedures in Kazakhstan. One of the purposes of a reference to a criterion is to focus on an individual assessment based on the description of characteristics at different levels. While norm-setting provides information on human effectiveness in comparison to others, a reference to a criterion is an attempt to provide information on standards by describing the knowledge and skills characteristic of a given level of achievement.*

Key words: *updated curriculum, criteria-based assessment, criteria, formative assessment, summative assessment.*

Түйін. *Бүгінгі таңда Қазақстанда білім берудің деңгейі мен сапасына жаңа талаптар қойылып отыр. Қазақстан Республикасында соңғы жылдары білім беру саласындағы жүргізіліп жатқан реформалар еліміздегі білім беру сапасының әлемдік деңгейге сәйкес келуін қамтамасыз ету, сол арқылы әлемдік сұранысқа жауап бере алатын мамандарды даярлау және бәсекеге қабілетті білім беру болып табылады. Еліміздің басшысы Н.Ә.Назарбаев қазақстандық мұғалімдердің кәсіби даму саласындағы жаңа көзқарасы олардың педагогикалық өміріндегі қосымша оң өзгерістер енгізуге мүмкіндік беруде. Сапалы білім беру – оқыту мен тәрбиелеудің үздіксіз үдерісі. Қазіргі кезде білім берудегі мақсат жан-жақты білімді, өмір сүруге бейім өзіндік ой- талғамы бар, адамгершілігі жоғары, қабілетті жеке тұлғаны қалыптастыру. Бұрын оқытуда оқушылар тек қана тыңдаушы, орындаушы болып келсе, ал қазіргі оқушы өздігінен білім іздейтін жеке тұлға екендігіне ерекше мән беруіміз керек. Бүгінгі білім беруде оқушыны білімділік, іскерлік, шығармашылық әдістерге баулудың жолдарын іздестіре отырып, мұғалім-шәкірт арасында рухани және сезім бірлестігін айқындайды. Критериалды бағалау – оқушының оқу нәтижелерін білім беру мақсаттары мен мазмұнына сәйкес келетін, білім беру үдерісіне қатысушылардың (оқушы, мектеп әкімшілігі, ата-аналар, заңды тұлғалар және т.б.) барлығына алдын ала таныс, ұжым талқысынан өткен, нақты анықталған өлшемдер арқылы оқушының оқу жетістіктерін салыстыруға негізделген үдеріс.*

Кілт сөздер: *жаңартылған оқыту бағдарламасы, критериалды бағалау жүйесі, критерий, қалыптастырушы бағалау, жиынтық бағалау.*

Мир быстро становится другим местом, где глобализация и модернизация создают огромные сложные задачи для людей и обществ. Школы должны подготовить учащихся к жизни и работе в мире, в котором большинству людей необходимо будет сотрудничать с людьми различного культурного происхождения и ценить разные идеи, перспективы и ценности; мир, в котором люди должны решать, как доверять и сотрудничать в таких различиях, часто преодолевая пространство и время с помощью технологий; и мир, в котором будут затронуты проблемы, выходящие за рамки национальных границ. Школы XXI века помогают учащимся развивать автономию и самобытность, которые осознают реальность национального и глобального плюрализма, позволяя им присоединиться к другим в жизни, работе и гражданстве.

Обучение в средних школах в Казахстане не так эффективно, как могло бы быть. Данные TIMSS и PISA показывают, что система казахстанской средней школы достаточно эффективна для передачи теоретических знаний и обеспечения того, чтобы ученики запоминали, распознавали и извлекали информацию. Он относительно слаб, позволяя учащимся приобретать и практиковать навыки мышления более высокого порядка, такие как применение и аргументация в математике, а также размышление и оценка текстов при чтении.

Мнения выше подчеркивают и обобщают необходимость изменений в образовании в Казахстане. Значительные изменения в таких областях, как технология, связь и наука оказывают глубокое влияние на экономику мира и, следовательно, на знания и навыки, которые граждане должны добиваться в XXI веке. В XXI веке существуют различные рычаги для обновления образования, в том числе: большая взаимосвязь; социальные перемены; быстро растущее население мира и растущий спрос на конечные результат, и все это будет означать, что молодые ученики в школах сегодня нуждаются в разных навыках, чем в прошлом, чтобы успешно взаимодействовать с современным миром и, действительно, в мире завтрашнего дня.

Образование - это, пожалуй, единственная эффективная долгосрочная стратегия для обеспечения того, чтобы страна могла позитивно участвовать в таких соревнованиях и задачах. Системы во всем мире рассматривают образование, которое они предоставляют своим будущим поколениям, задавая такие ключевые вопросы, как «Чему дети должны научиться чтобы быть успешными в XXI веке?» И «Что является наиболее эффективным способом обучения этому?». Эти вопросы тесно связаны с учебным планом и сопутствующей педагогикой, используемой при внедрении учебной программы.

В Казахстане уже предпринимается работа по решению глобальных проблем, изложенных выше, которые интерпретируются для национального контекста. Основные образовательные ценности и цели, связанные с национальными стандартами в учебной программе, оценке, учебниках и педагогике, включают повышение общего уровня успеваемости школьного населения, развитие навыков, необходимых для инноваций и лидерства, подтверждение и осознание национальной идентичности через школьный контекст используя более широкий международный опыт. Внедрение обновленной учебной программы и системы оценки является одним из действий, предпринимаемых для решения этих задач.

Обновленная учебная программа поможет учителям координировать и внедрять преподавание учащихся в соответствии с целями обучения и необходимыми навыками обучения. Обновленная тематическая программа поможет учащимся улучшить свои навыки слуха, речи, чтения и письма. По мере совершенствования этих навыков в процессе учащиеся смогут использовать полученные знания для выбора информации и аргументации, расширить эти знания, дать подробные комментарии по конкретной задаче для конкретной аудитории и конкретной цели. В связи с этим учащиеся смогут решить любые сложные проблемы и стать конкурентоспособными в будущем.

Как отметил наш президент Н.Назарбаев: «Наша задача - сделать образование ядром новой модели экономического роста. Учебная программа должна быть направлена на развитие навыков критического мышления и навыков независимого поиска информации».

Растет консенсус в отношении того, что учащимся необходимы как знания, так и навыки для успеха. Это требование необходимое для запоминания информации и применять эти знания в различных контекстах. Именно это применение знаний позволит учащимся развивать широкие компетенции, которые сейчас часто называют навыками двадцать первого века.

Всемирные исследования установили значительную роль, которую стандарты и оценка учебных планов могут играть в моделировании новых ожиданий в отношении обучения. Возобновление учебных программ, связанных со стандартами, становится все более заметным и выраженным. Страны, включая Англию, Германию, Норвегию, Сингапур и Австралию, четко определили ожидаемый результат для учителей и учащихся через документацию по учебным программам. Этот подход был использован для определения ожидаемых результатов для всех школ в Казахстане. Такая ясность в определении того, что учащиеся должны знать и быть в состоянии делать, помогает обеспечить неизменно высокие результаты по всему Казахстану, а также облегчает для учителей эффективное внедрение учебной программы.

Существенными отличиями обновленной учебной программы являются:

- принцип спиральной учебной программы в дизайне содержания предмета, иными словами, постепенное наращивание знаний и навыков как по вертикали, так и по горизонтали (сложность навыков по темам и классам);
- иерархия целей обучения в соответствии с таксономией Блума, основанная на принципах познания и классифицированная по прогрессу, достигнутому в четырех основных навыках;

- Педагогическая постановка целей на протяжении всех лет и на весь курс, который позволяет учитывать перекрестные ссылки;
- наличие «темы перекрестных учебных пособий» в рамках предмета и между субъектами;
- содержание подразделений и предлагаемые темы отвечают требованиям времени и сосредоточены на формировании социальных навыков;
- Методы разработки долгосрочных, среднесрочных и краткосрочных планов.

Учителя должны, чтобы их педагогические подходы поддерживали реализацию учебной программы, и эта оценка помогает информировать и поддерживать успеваемость учащихся. Это подчеркивает важность того, чтобы учителя полностью понимали, как три ключевых компонента эффективного обучения: учебная программа, педагогика и оценка согласованно работают вместе для учащихся.

Планирование, организация и управление полным и согласованным учебным планом, являются ключевыми компонентами, для достижения высоких стандартов студентами. Учебная программа позволяет учащимся всесторонне развивать теоретические, практические, творческие и социальные навыки, а также совершенствовать базовые навыки. По мере приобретения учебной программы, учащиеся должны понимать важность того, что они изучают и понимать, что это касается их настоящей и будущей жизни.

Оценка учащегося измеряется по фиксированному набору заданных критериев. Это отличается от оценки указанной в норме, в которой сообщается о результатах обучения учащихся, относительно когорты, принимающей эту оценку. Прогресс учащихся будет оцениваться двумя способами: формативной оценкой и суммативной оценкой.

Оценка позволяет преподавателю и ученику отслеживать прогресс в достижении целей обучения, и к ним можно подойти различными способами.

Формирующая оценка относится к инструментам, которые выявляют ошибочные представления, проблемы и пробелы в обучении на этом пути и оценивают, как закрывать эти пробелы. Он включает эффективные инструменты для помощи в обучении и может даже укрепить способности учащихся овладеть этим обучением, тогда они поймут, что цель состоит в том, чтобы улучшить обучение, а не применять окончательные оценки (Trumbull and Lash, 2013). Другими словами, формативная оценка происходит на протяжении всего класса или курса и направлена на улучшение успеваемости учащихся в учебных целях, посредством подходов, которые могут поддерживать конкретные потребности учащихся (Theal and Franklin, 2010, стр. 151) оценивающих себя, сверстников или даже инструктора, посредством написания, викторин, бесед и т. д.

Суммарные оценки оценивают знания и успехи учащихся в конце учебного периода, как единица, курс или программа. Суммарная оценка почти всегда формально градуирована и часто сильно взвешена (хотя и не обязательно). Суммарная оценка должна использоваться в сочетании с формирующей оценкой, и преподаватели рассматривают различные способы объединения этих подходов.

ФОРМАТИВНАЯ	**СУММАТИВНАЯ**
Классные дискуссии	Экзамены созданные учителем
Вопросы	Стандартизированные тесты
Работа с небольшими ставками	Окончательные проекты
Еженедельные викторины	Заключительные эссе
Минутная рефлексия	Окончательные презентации
Домашние задания	Итоговые отчеты
Обзоры	Итоговые оценки

Обе формы оценки могут варьироваться в разных измерениях:

- Неофициальный / формальный
- Немедленная / отложенная обратная связь
- Встроенный в план урока / автономный
- Спонтанные / запланированные
- Индивидуальный / групповой
- Вербальные / невербальные
- Устные / письменные
- Графический / неклассифицированный

- Открытый ответ / закрытый / ограниченный ответ
- Учитель инициировал / контролировал / участвовал, инициировал / контролировал
- Учитель и ученик (ов) / сверстники
- Ориентированный на процесс / ориентированный на продукт
- Краткая / расширенная
- Леса (поддерживается учителем) / независимо выполняются рекомендации

Стратегия формативной оценки в идеале одновременно улучшает преподавание и обучение. Преподаватели помогают учащимся расти, активно поощряя их, самостоятельно оценивать свои собственные навыки и знания, а также давать четкие инструкции и отзывы. Руководством для преподавателя служат 6 принципов:

1. Установка четких критерии (хорошая производительность)
2. Саморефлексия учащихся
3. Поощрение учащихся
4. Содействие мотивации
5. Возможность устранение ошибок
6. Сбор информации

Поскольку суммарные оценки, как правило, выше, чем формативные, особенно важно обеспечить, чтобы оценка соответствовала целям и ожидаемым результатам обучения.

Используйте рубрику или таблицу спецификаций. Преподаватели используют рубрику для определения ожидаемых критериев эффективности для ряда сортов. В рубриках описывается, как выглядит идеальное назначение, и «суммировать» ожидаемую производительность в начале срока, предоставляя студентам траекторию и чувство завершения.

Дизайн прозрачных, эффективных вопросов. Если вы разрабатываете вопросы эссе, убедитесь, что вопросы соответствуют критериям, позволяя студентам свободно выражать свои знания.

Оценка всесторонности. Эффективные итоговые оценки дают возможность ученикам рассмотреть совокупность содержания курса, сделать широкие связи, продемонстрировать синтезированные навыки и изучить более глубокие концепции, которые приводят или определяют идеи и содержание курса.

Сделать параметры четкими. При приближении к окончательной оценке убедитесь, что параметры определены правильно (длина оценки, глубина ответа, время и дата, стандарты оценки); оценка знаний четко относится к содержанию, охватываемому курсом; и учащимся с ограниченными возможностями предоставляется необходимое пространство и поддержка.

Оценивание вслепую. Если преподаватели желают предоставить поистине беспристрастную итоговую оценку, они также могут рассмотреть различные методы оценивания вслепую.

Список литературы:

1. Nicol, D.J. и Macfarlane-Dick, D. (2006) Формирующая оценка и саморегулируемое обучение: модель и семь принципов хорошей практики обратной связи. Исследования в области высшего образования 31 (2): 2-19.

2. Theall, M. and Franklin J.L. (2010). Оценка учебной практики и эффективности для формативных целей. В: Руководство по развитию факультета.

3. KJ Gillespie и DL Robertson (Eds). Jossey Bass: Сан-Франциско, Калифорния.

Trumbull, E., & Lash, A. (2013). Понимание формативной оценки: понимание теории обучения и теории измерения. Сан-Франциско: WestEd.

Абдуллаева Х.С., Алтынбеков А.И., Акназаров С.Б.
Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,
Түркістан, Hadisha_1609@mail.ru

БОЛАШАҚ МҰҒАЛІМНІҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ДИДАКТИКАЛЫҚ ШАРТТАРЫ

Түйін. *Қазіргі таңда дамушы қоғамға бәсекеге қабілетті білімге ие, адамгершілігі жоғары деңгейде, таласты жағдайларда өзіне жауапкершілік алумен шешім қабылдау біліктілігі бар, дамуға құштар, ел ертеңіне жауапкершілік сезімі қалыптасқан мамандар қажет. Мақалада білім беру жүйесін шығармашылық қабілетті қалыптастыру негізінде жетілдіру қажеттілігі негізделген. «Шығармашылық», «дидактикалық ұстаным» ұғымдарына түсініктеме берілген. Болашақ мамандарды даярлауда шығармашылыққа негізделген білім беру бағдарламасын дайындаудың ерекшеліктері туралы сипатталған.*

Кілттік сөздер: *шығармашылық, дидактика, ұстанымдар*

Резюме. *Развивающемуся обществу нужны современно образованные, нравственные, предприимчивые люди, способные самостоятельно принимать ответственные решения в ситуации выбора, быть мобильными, динамичными, конструктивными специалистами, обладать развитым чувством ответственности за судьбу страны. В статье описаны особенности подготовки образовательной программы специальности в формате компетентностного подхода.*

Ключевые слова: *творчество, дидактика, позиция*

Summary. *Developing modern society necessary educated, ethical, entrepreneurial, and able to make responsible decisions in situations of choice, to be mobile, dynamic, structural specialists, have developed a sense of responsibility for the fate of the country.*

The paper describes the specifics of the preparation of the educational program of the speciality in the format of a competency-based approach.

Keywords: *creativity, didactics, scientific position*

Кәсіби педагог қалыптастыру - бірнеше сатыдан тұратын күрделі үдеріс. Жоғары оқу орындарында студенттердің кәсіби біліктілігін арттыру жолында белгілі бір нәтижеге бағытталған іс -әрекет кешені жүзеге асырылып келеді. Әсіресе, математика пәні мұғалімдерін дайындаудың салмағы ауқымдырақ, себебі бүкіл ғылымдардың арасында математиканың ерекше орны бар, математиканы меңгеру дәрежесі адамның интеллектісін анықтайды, ал оны жас ұрпаққа меңгерту маңызды да күрделі мәселе. Математиканың даму деңгейі халықтың интеллектісінің ең дәл көрсеткіші[1].

Математика барлық дерлік ғылымның дамуының бастауы екені белгілі, оны кезінде К.Маркс: «Әрбір пәндік салада қанша ғылым болса, сонша математика бар» деп көрсеткен болатын. Ал, қазіргі кезде математиканың қажеттілігі күн өткен сайын күшейіп, әлем ғылымының алдыңғы шебінен орыналып отыр. Сондықтан жоғары оқу орындарында математика пәні мұғалімдерін даярлау аса маңызды мәселелердің бірінен саналады. Математика пәні мұғалімдерін даярлаудың мақсаты – болашақ математика саласының деңгейін көтеретін мамандар болып табылатын студенттерді оқушыларға мектеп математикасы курсын меңгертуге қажетті теориялық біліммен қаруландырумен бірге олардың әдістемелік дайындығын қалыптастыру.

Жоғары оқу орындары мен мектептердегі оқу үрдісі белгілі бір дидактикалық ұстанымдарды жетекшілікке алуды қажет етеді. Білімді саналы түрде тиянақты игеру, жеке тұлғалық қабілетті қалыптастыру ұстанымдары басты ұстанымдар болып саналады. Геометрия курсы кеңістікті елестетуін, мәтін мен сызба арасындағы қатынастарды дұрыс орындауын, тұжырымды ой қорыту мен дәлелдеу қабілетін жетілдіруін, ойды дәл және анық жеткізе алуын, қоршаған ортаны геометриялық тұрғыдан көре білуін, логикалық ойлауын дамытуын қажет етеді, сондықтан болашақ математика мұғалімдерінің шығармашылық, танымдық ойлау қабілеттерін жетілдіре білу ұстанымдарының да маңызы зор. Сондай-ақ материалдың күрделі тұстарын түсініп, дәйекті түрде игеруді көздейтін, болашақ математика мұғалімдерінің математикалық қабілетін дамытатын және оларға тәрбиелік ықпалын тигізетін ұстанымдарсыз оқу үрдісінің толыққанды болмасы анық. Геометрия курсының өзіне тән ерекшеліктеріне сүйене отырып, геомерияны оқыту үрдісінде мынадай дидактикалық ұстанымдар жүйесін жетекшілікке аламыз:

1. Оқытудың ғылымилылығы ұстанымы;
2. Теориялық ойлау мен практикалық іс-әрекеттің бірлігі ұстанымы;
3. Теориялық ойлау мен практикалық іс-әрекеттің бірлігі ұстанымы;
4. Оқудағы ойлаудың үздіксіздігі ұстанымы;
5. Оқытудың түсініктілігі мен жеңілділігі ұстанымы;
6. Қиындықтың шамаға лайықтылығы ұстанымы;
7. Оқытудың көрнектілігі ұстанымы;
8. Оқытудағы іс-әрекет пен ішкі мотивтің бірлігі ұстанымы.

1. Оқытудың ғылымилылығы ұстанымы геометрия ғылымындағы орны ерекше. Геометрия өзінің табиғатынан ғылыми пән, оның мазмұны қатаң дәлелдеулерге негізделген. Геометрия курсы маңызды және принципиалды деген материалдардың барлығын қамтуы тиіс. Курстың оқу бағдарламасын жасау, оны жетілдіру, оқулық жазу және дәріс беруде осы ұстанымдар басшылыққа алынады.

Геометрия курсының есептерін шығара білу үшін білім алушының білім қорында элементар математиканың әр тақырыбы, әр бөлімі, сол сияқты планиметрия, стереометрия курстарынан ең қажетті мағлұмат болуы тиіс. Болашақ маман жеке ұғымдар мен тұжырымдарды танып қана қоймай олардың бір-бірімен байланыстарын көре білуі, оқудың мақсаты мен тапсырмаларын түсіне білуі қажет. Нені, не үшін оқып жатқанын терең сезінуі қажет.

2. Теориялық ойлау мен практикалық іс-әрекеттің бірлігі ұстанымы Білімді игерудегі сананың рөлі адамның жасы мен мәдениетінің артуымен бірге өседі. Егер мектеп оқушысына «осыны жаттау керек» деген нұсқау жеткілікті болса, ал ересек адамға жеткіліксіз. Адамның ішкі әлемі байыған сайын «ескі» білім мен алынған «жаңа» білімді санасына бірдей деңгейде орнықтыру үшін олардың арасында байланыс орнату қажеттілігі туындайды. Ендеше білімді саналы түрде игеру ұстанымы жоғары оқу орындарында маңызды роль атқарады. Сондықтан болашақ мұғалім әуел бастан-ақ геометрияның «ғалымдардың ойларын» емес, бізді қоршаған ақиқат әлемнің нақты құбылыстарын зерттейтінін түсіне білуі; болашақ инженер де, құрылысшылар да, жаратылыстанушы да табиғаттағы құбылыстарды танып, өз қажеттіліктеріне жарату үшін геометрияны құрал есебінде қолданатындықтарын терең сезіне білулері тиіс. Ол үшін геометриялық білімнің теориясы мен әдістерін қисынды теориялық және практикалық бағытта түсіне отырып пайдалану керек. Сонда ғана геометриялық білімнің негізгі қорын игеру, оны санада сақтап өмірде жан жақты қолдана білу, пайдалану мүмкіндігі туады.

3. Теориялық ойлау мен практикалық іс-әрекеттің бірлігі ұстанымы Математика мамандықтарында геометрия курсын оқыту үрдісіндегі басты назар аударатын мәселелердің бірі – оның қолданбалы бағытын жетекшілікке алу. Оны жүзеге асыру үшін негізгі теориялық пайымдауларды, қасиеттерді толығынан игеру керек. Сол кезде қарастырылып отырған объектінің математикалық үлгісін құруға, оны талдауға және шешіп, тұжырым жасауға болады. Яғни, оқытылатын материалдардың қолданбалы бағытта болуын, теорияны нақты есептерге қолдану арқылы тексеру керектігін бақылайды. Әрбір студент геометрия курсының өз мамандығы үшін қандай рөл атқаратындығын, қандай мақсатта қолданылатынын, қандай мәселелерді шешу үшін пайдалануға болатынын білуі тиіс.

4. Оқудағы ойлаудың үздіксіздігі ұстанымы геометрия курсын игеруде теориялық түсінік пен тиімді ойлау тәсілдерін үйренуді, практикалық есептерді шығару үрдісінде шығармашылық қабілеттің үзіліссіз дамуын қадағалайды. Бұл ұстаным геометрия курсын оқыту мақсатына тән жігерлілікті, ынталылық пен еңбек сүйгіштікке баулуға көмектеседі. Кредиттік технологияға көшкеннен бері оқу сағатының азайып, болашақ математика мұғалімі өз бетінше жұмыс істеу қажеттілігінің артуына орай, оның пәнді оқыту барысында жауапкершілікті сезіне білу, ерік-жігерді жұмылдырып, табандылық, шыдамдылық таныта білу қасиеттерін арттыру мәселесі де оқытушылар үшін үлкен міндет.

5. Оқытудың түсініктілігі мен жеңілділігі ұстанымы студент байланысты ұтымды пайдалана отырып, әрбір білім алушының оқу барысын тиімді басқаруды және оның мүмкіндігін молайтып, жандандыра түсуді көздейді. Берілетін тапсырмалардың түсініктілігі мен күрделілігі білім алушының игеру қабілетіне, білім деңгейіне, ұқыптылығына сай келуі оның ойлау үрдісінің үзіліссіз жұмыс істеуіне көмектеседі.

6. Қиындықтың шамаға лайықтылығы ұстанымы белгілі материалдан белгісіз материалға дәйекті түрде көшуді, геометриялық жаңа білімді олардың игерілген жүйесіне біртіндеп енгізуді, геометриялық ұғымдарды олардан бұрын өткен ұғымдарды пайдалана отырып, жүйелі түрде бірте-бірте кеңейтуді қадағалайтын алтыншы ұстанымның да өзіндік рөлі бар. Геометрия курсын оқыту материалдардың қиындығын бірте-бірте тереңдету үрдісі арқылы жүргізіледі.

7. Оқытудың көрнектілігі ұстанымы түсініктілік пен көрнекіліктің ғылыми негізін байланыстыра қолдануды көздейтін жетінші ұстаным геометриялық пайымдаулардың дербес жағдайдан жалпы жағдайға, қарапайымнан күрделілікке көшу үрдісін қадағалайды. Негізгі деректерді қарапайым тілмен түсінікті, еске тез түсінетін түрде баяндауды, термин сөздер мен символдарды есте қалатындай етіп енгізуді ұстанады.

8. Оқытудағы іс-әрекет пен ішкі мотивтің бірлігі ұстанымы оқу үрдісінде жетістікке жетудің маңызды бір факторы ол – студенттің пәнге деген қызығушылығы. Ал қызығушылықты ояту үшін

оқулықтар да, лекция да, семинар сабақтары да қызықты болуы тиіс. Қызықты материалдың қиындықсыз меңгеріліп, тез есте қалатыны белгілі. Сондықтан курстың бағдарламасын құру, дәріс жүргізу сәтінде оқытушылар материалды таңдау, оларды ретпен білімгерге жеткізу, мәселені қою кезеңдерін жан-жақты ойластырып жүзеге асырулары тиіс. Ғылым әрқашанда қызықты. Тек материалды «тілге жеңіл, жүрекке жылы» күйде жеткізе білмеу ол пәнді құрғақ та қызықсыз етеді. Сондықтан білімгерді қызықтыра оқытып, оларды қолдай отыра, өз бетінше білім жинақтауға құштар – оқыту үрдісін жандандыра түседі.

Жоғарыда аталған дидактикалық ұстанымдардың арасында байланыстар мен тәуелділіктер бар. Аталған ұстанымдардың әрқайсысы білімгердің ақыл-ой, шығармашылық қабілетін дамытуға өзінше ықпал етеді. Бірақ бұл жүйеден қандай-да бір ұстанымды алып тастау оқу үрдісінің сапалы жүруіне зиянын тигізеді. Демек, осы ұстанымдар геометрия курсын оқыту үрдісінің сипаттаушы көрсеткіштері болып табылады. Олар білімнің жан-жақты және қажетті деңгейде болуын, математикалық тұжырымдардың дұрыс және орынды қолданылуын көздейді, болашақ мұғалімдерді адамгершілік қасиеттерге баулиды.

Зерттеу тақырыбының теориялық және практикалық тұрғыда талдауда маңызды болып табылатын, мамандарды даярлаудың әдіснамалық негізі мен ұстанымдары болашақ мұғалімнің шығармашылық қабілетін арттырудың дидактикалық шарттарын анықтауға негіз болды. Болашақ мұғалімнің шығармашылық қабілетін арттыру белгілі бір теориялық қағидалар мен технологияға негізделген жүйе бойынша іске асырылу зерттеу жұмысымыздың басты міндетіне айналды. Осындай үрдістің нәтижелілігін қамтамасыз ететін төмендегідей дидактикалық шарттардың қажеттілігін нақтылай түседі.

Болашақ математика мұғалімінің шығармашылық қабілетін арттыруда геометрия курсын оқытудағы **дидактикалық шарттар:**

- болашақ мұғалімнің шығармашылық әрекеті геометрия курсының мазмұнымен сабақтастықта болуы және нақты теориялық, практикалық міндеттерді шешуге бағытталуы;
- шығармашылық тапсырмаларды мамандардың танымдық қызығушылықтары мен ізденімпаздық қабілеттеріне, шығармашылық қажетсінулеріне қарай топтап іріктеу;
- болашақ мұғалімдерге геометрияны оқытуда теория мен практиканы байланыстыруда алдыңғы қатарлы тәжірибелерді, инновациялық технологиялар мен ғылыми жаңалықтарды, материалдарды талдауда оқытушының әдістемелік қызметінің тиімділігі;
- болашақ мұғалімдерді дайындауда математикалық, геометриялық білімнің маңыздылығы мен мәнін, танымдық әлемі мен көзқарастарын, рухани интеллектуалдық сапаларын дамытуда оқыту мен қатар тәрбиелеудегі практикалық қызметтің оңтайлы сабақтастықта көрініс табуы;
- білім беруде қажетті оқу-әдістемелік кешенді толық қамтамасыз ету, техникалық, көрнекілік құралдармен қамтамасыз ету;
- болашақ мұғалімдердің ғылыми-зерттеу жұмыстары мен ізденушілік шығармашылық жұмыстарының пәндік нақты мақсаттарға бағытталып, құндылық бағыттарының болуы;
- шығармашылық жұмыстарды жоспарлаудан бастап, мақсат, міндеттерін айқындауда, әдіс-тәсілдерді қолдануда, перспективалық бағыттарын таңдауда шығармашылық қабілеттің көрініс табуы;
- ғылыми-теориялық білімдерді, шығармашылық тұрғыда әрекет ету және креативтілік, когнитивтілік сапаларын болашақ мұғалімнің кәсіби қызметінде пайдалануға бағыт-бағдар беру мүмкіндіктерін талдау.

Ұсынылып отырған дидактикалық шарттар білім беру мазмұнымен тығыз байланыста жүзеге асады. Берілген шарттардың маңыздылығы мынадай: болашақ мұғалімнің шығармашылық қабілетін арттыруда геометрия курсын оқыту басқа оқу пәндерімен ықпалдасуға тиіс.

Әдебиеттер тізімі:

1. Мырзабаев А.Б. Оқушылар шығармашылығын дамытуда белсенді оқытудың дидактикалық мүмкіндіктері. – Алматы, 2005.

2. Омарова Р.С. Жоғары оқу орындарында студенттердің танымдық ізденімпаздығын қалыптастыру.– Алматы, 2001.

3.Патоцкий М.В. Преподавание высшей математики в педагогическом институте (из опыта работы). – М.: Просвещение, 1988. – 79 с.

4. С.Е. Шәкілікова, Ш.Ш. Кәрібаев, т.б. Білім берудегі компоненттік тәсіл// Қазақстан мектебі, №4, 2004.

5. С.Аманжолов, Құзыреттілікті қалыптастырудың теориялық негіздері // Өскемен: 2007. – Б.135-140.

Дәуірхан Салтанат Асқарқызы
Магистрант, Сулейман Демирел атындағы университеті, Saltanat_daurhan@mail.ru

ҚАЗАҚ ТІЛІН МЕҢГЕРТУДЕ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ҒЫЛЫМИ НЕГІЗДЕРІ

Түйін: *XX ғасырдың 60-жылдары білім беру жүйесіне «функционалды сауаттылық» термині енді. «Сауаттылық» ұғымы Парижде өткізілген ЮНЕСКО-ның конференциясында талқыланып, оған анықтама берілді. «Функционалды сауатты адам» деп адамның ақпарат пен мәтінді қабылдау, орындау қабілеті ғана емес, оны қоғамдық ортада, өз өмірінде іс-әрекетке асыруы деп түсіндірді. Функционалды сауаттылық ұғымына, қазақ тілінің оқу әдістемелеріне байланысты қазақ қайраткерлері мен ұлт зиялылары ұсынған ғылыми тұжырымдарды осы жұмыста талдап қарастырамыз.*

Резюме: *Термин "функциональная граммотность" был введен в систему образования в 60-х годах 20-го века. Понятие "граммотность" обсуждалось в конференций ЮНЕСКО которая прошла в Париже, там же ему дали обьяснение. "Функционально граммотный человек" это человек который в полной мере воспринимает информацию и текст, тут же пользуется полученной информаций в общественной и в личной жизни. Что касается методики обучения казахскому языку, мы расмотрим научные основания, относительно данной тематики, на основе научных работ казахской интелленгенций.*

Summary: *The term "functional literacy" was introduced in education system at the age of 60 of 20th century. The notion "literacy" was discussed on UNESCO conferences which held in Paris, he was given the same explanation. "Functional literacy human" it is human who takes full advantage of information and text, and enjoys information received from social and personal life. With regard to teaching methods of Kazakh language, we will be considering the scientific grounds, on this subject, on the basis of scientific works of the Kazakh intelligentsia.*

Кілт сөздер: *сауаттылық, әдістеме, қазақ тілі, технология, оқу бағдарламасы.*

Ключевые слова: *граммотность, методика, казахский язык, технология, образовательная программа.*

Keywords*: literacy, methods, kazakh language,technology,educational program.*

Қазіргі уақытта заманның талабына сай бәсекеге қабілеттілігі жоғары, өз ойын еркін әрі анық жеткізе алатын, өздігінен шешім шығаруға бейім жастарды тәрбиелеу үшін оларды оқыту әдістемелері де барынша жетілген бай болуы тиіс. Осыған байланысты мектептік пәндерде «функционалдық сауаттылық» термині қолданысқа енді. Функционалдық сауаттылық жеке тұлғаның белгілі бір мәдени ортада өмір сүруі үшін білік, білім, дағды әрекеттерін жүзеге асырып қолдана алуы. Жеке адамның дамуының тетігі.

«Сауаттылық» ұғымы XX ғасырдың орта кезеңінен бастап халықаралық деңгейде қолданыла бастады. Ең алғаш «функционалды сауаттылық» термині 1957 жылы ЮНЕСКО-да «сауаттылық» және «минималды сауаттылық» деген ұғымдармен қатар қолданылды. «Сауаттылық» және «минималды сауаттылық» ұғымдарына мынадай түсініктеме берілді. Сауаттылық – құжаттармен жұмыс жасау, жазу, оқу, санай алу дағдылары. Минималды сауаттылық – қарапайым хаттар мен хабарламаларды жазу және оқу дағдылары. Осылайша 1958 жылы Парижде өткізілген конференцияда «сауатты адам» түсінігі қалыптасты. Күнделікті өз өмірі туралы қарапайым түрде, қысқаша баяндай алатын, мазмұндап жаза алатын, оқи алатын, өз оқығанын түсінетін адамды «сауатты адам» деп санады [1, 18-б].

Білім беру белгілі бір жүйе мен тәртіпке түскенше, сауаттылық ұғымы да оқытуда қатар қолданылып жүрді. Кеңестік кезеңнен бастап қазіргі уақытқа дейін «сауаттылық» терминіне берілген түсіндірмелерді қарастырдық. Осы тұста «сауаттылық» ұғымның кеңейе бастағанын аңғару қиын емес. Мысалы, С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведованың «Толковый словарь русского языка» деп аталатын түсіндірме сөздігінде: Сауат: 1. Оқу және жазу қабілеті. Сауатты: 1. Кез келген салада қажетті білім мен ақпаратты иелене алу (инженер). 2. Грамматикалық түрде дұрыс, қатесіз жаза алу (адам). 3. Сауаттылық: Істі білу, қателіксіз орындау (сызба, жоба) [2, 17-б].

«Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде» сауат, сауаттылық ұғымдарына мынадай анықтамалар берілген: Сауат: 1. Оқи-жаза білетіндік, хат танығандық. Сауатты: 1. Дұрыс оқып, дұрыс жаза білетін, білімді. 2. Жан-жақты хабардар, көзі ашық. 3. Қатесіз жазылған, мүлтіксіз. Сауаттылық: 1. Хат тани білетіндік. 2. Әр жайдан хабары барлық, көзі ашықтық. Ал сауатсыз сөзіне «хат танымайтын, оқымаған» деп анықтама берілген [3, 715-б].

Екі түсіндірме сөздікте де сауаттылық ұғымына белгілі бір тұлғаның грамматикалық нормаға сай оқи алу, дұрыс жазу дағдыларын игеру деген анықтама берілген. Жазу, оқу, санау ретінде қарастырылатын қарапайым сауаттылықтың белгілері қазіргі кезде әлеуметтік мәселелерді түбегейлі шешуге жеткіліксіз болып отыр. Бүгінгі күнге дейін біз мектеп қабырғасында білім алып, белгілі бір білім беру кезеңдерінен өткен адамды «сауатты» деп атап келдік. Яғни білім алу тіркесі сауаттылық ұғымымен бір деңгейде қолданылды. Қоғамның дамуына қарай жеке тұлға да дамыған сайын сауаттылық ұғымына берілетін анықтамалар мен түсіндірмелер де сан қырлы. Ол күнделікті өмірдегі оқу, жазумен қатар адамның әлеуметтік түрлі жағдайларға белсене ат салысып, саналы түрде шешім қабылдап, өз ойын анық айтып, сол жолда меңгерген білім, білік дағдыларын (функционалды сауаттылығын) қолдана алуы.

Функционалдық сауаттылық бала бойына бірнеше құзіреттіліктерді сіңіруі керек. Олар:

1. Әлеуметтік (қоғамдық өмір сүрген ортада іс-әрекеттерді жүзеге асыру қабілеті);

2. Коммуникативтік (өз ана тілінде ауызша, жазбаша қарым-қатынас жасай алу);
3. Ақпараттық (өз бетінше іздену арқылы ақпараттарды бойына сіңіріп, танымдық қабілетін арттыру);
4. Тұлғалық (жеке тұлға ретінде білім, білік дағдыларын қалыптастырып, болашақ мамандығын таңдай алу, оның артық және кем тұстарын бағдарлау);
5. Басқарушылық (қандай да болмасын тығырықтан шыға алу қабілеті);
6. Азаматтық (қазақ халқының салт-дәстүрін, мәдениеті мен әдебиетін, тарихын, тілін жетік меңгеру, азаматтық парызын түсіну) [4, 166-б].

Функционалды сауаттылық дегеніміз – адам оқу және жазу дағдыларын өзін қоршаған әлеуметтік ортада қарым-қатынас жасауға жұмсай алу қабілеті. Өзінің сауаттылық деңгейін қолдану арқылы (нұсқаулықты оқу, құжаттарды толтыра алу, банк есебін рәсімдеу т.б.) барынша сол ортаға өзін тез бейімдеуі. Функционалды сауатты адамның бойында мәтіндерден ақпараттарды алу ғана емес, сонымен бірге мәліметтерді іріктеп, өзі қажетті деп таныған ақпараттарды басқаларға жеткізе алу қабілеті қалыптасады. Функционалды сауаттылықты қалыптастыру ұзақ мерзімді қамтиды. Балаға білім беру барысында түрлі заманға сай технологиялық әдістерді шебер әрі сауатты қолдану арқылы ғана белгілі бір нәтижеге жетуге болады.

Елбасымыз Н.Ә.Назарбаевтың Жолдауы білім беру жүйесіне үлкен өзгерістер мен жаңалықтар алып келді. Өз жолдауында: «Қазір бой жарыстыратын заман емес, ой жарыстыратын заман» деп білімді ұрпақ ғана тәуелсіз, егемен еліміздің ертеңі бола алатынын айтып кеткен еді. Сонымен бірге Президентіміз Н.Ә.Назарбаев 2012 жылдың 27 қаңтарындағы «Әлеуметтік-экономикалық жаңғырту – Қазақстан дамуының басты бағыты» атты Қазақстан халқына жолдауында білім беру саласы жастарға тек білім беріп қана қоймай, алған білімдерін шынайы өмірде қолдана алуға септігін тигізу керектігін мәлімдеген болатын. Барлық білім беру мекемелері мен оқу орындарында білім дәрежесі Халықаралық стандарттарға сай жоғарлауы тиіс деп тапсырма берілді. Осыған орай бес жылдық ұлттық жоспарды іске асыру міндетін қойды. [5, 45-б]. Яғни қазіргі білім беру жүйесінің негізгі мақсаты – болашақта бәсекеге қабілетті мамандарды дайындай алу. Сол үшін оқу үдерісіне заманауи технологиялар мен тиімді әдіс-тәсілдерді енгізу керек.

Ахмет Байтұрсынов «Қай әдіс жақсы?» деп аталатын мақаласында сауаттылық, сауатты адам ұғымдарына ерекше тоқталып, бұл үлкен мәселе деп қозғайды. Баланы сауатты етуге тиімді әдісті сөз етпес бұрын, алдымен сауаттылық дегеннің өзі не екенін түсіндіріп кетуді жөн санайды. Оқи да, жаза да білетін адамды сауатты адам дейміз дей келе, сауаттылықтың негізі не деген сұрақ қояды. Жазу ма, оқу ма? Оқи алса да хат жаза білмейтін адамдар бар. Оқи біліп, жаза білмейтін адамды толық сауатты деп санауға болмайтындығын, олар шала сауатты адамдардың қатарына кіретіндігін айтады. Ал жаза білген адам оқи да біледі. Сонда сауаттылықтың негізгі тұтқасы жазу болады екен деп қорытады. Адам сауатты болу үшін оған оқу мұқтаждығы емес алдымен жазу мұқтаждығы туындайды. Мұны біз сауаттылықтың шығу жолы дейміз. Басты мұқтаждық жазу болса, оқу онымен қатарласып ілесіп жүретін, қосалқы күйдегі, бетіндегі нәрсе болып шығады деп топшылайды [6, 32б].

Қазақ тілінің оқыту әдістемесінің тарихи қалыптасу жолы қазақтың ғұлама ғалымдары мен қоғам қайраткерлерінен бастау алады. Олар сол кезде-ақ ана тіліміздің қоғамдағы орнының айқын болуына, жойылып кетпеуіне алаңдаушылық танытты.

XX ғасырда қазақтың біртуар ұлтжанды азаматтары А.Байтұрсынов, М.Дулатов, Ж.Аймауытов, М.Жұмабаев қазақ тілінің тиімді оқытудың жолдарын қарастырып, әдістемесіне қатысты өз көзқарастарын білдірген.

Ахмет Байтұрсынов – қазақ тіл білімінің, оқыту әдістемесінің негізін қалаушы. Қазақ тіл біліміндегі тілдік бірліктерге алғаш рет анықтама беріп, терминдерді қалыптастырған. Ол өзінің «Қай әдіс жақсы?», «Баяншы», «Ана тілінің әдісі», «Методика мәселелері» деген еңбектерінде тиімді оқытудың түрлі әдіс-тәсілдерін ұсынады. Соның бірінде мынадай пікір білдіреді: «Әдістің жақсы немесе жаманы болмайды. Ол әдістің қалай жұмсалғанына байланысты. Мысалы, сауаттану әдісі бір жұрттың сауаттануы үшін тиімді әрі қолайлы болуы мүмкін. Олай болса келесі бір жұрттың сауаттануы үшін де бұл әдіс қолайлы болуы тиіс деген тұжырым қате. Себебі екі жұрттың тілінің заңы мен емлесінің жүйесі бірдей болмағандықтан, біріне жақсы болған әдіс екіншісіне жаман болуы орынды» [7, 4-б]. Ахмет Байтұрсыновтың қазақ тілін оқыту әдістемесіне байланысты айтқан тұжырымы өте орынды. Ғалым-реформатордың бұл айтқан пікірі ешқашанда құнын жойған емес. Бүгінгі білім беру саласында да бала үшін қай әдістің тиімді, оңтайлы болатыны әлі де сөз болып айтылып жүр.

Жүсіпбек Аймауытов – ана тіліміздің дұрыс қолданылуы үшін қам жеген азаматтардың бірі. Педагог-ғалым қазақ тілінің мәселелерін зерттеп, оқу әдістемесіне басты көңіл бөлген. Ж.Аймауытовтың «Ана тілін қалай оқыту керек?» деген мақаласында қазақ тілін дұрыс үйрету үшін бірнеше қағидаларды ашып көрсетеді. Соның біріншісі – көрнекілік құралдарды қолдану. Мысалы, танық нәрсенің атын балаға бірден жаздырмай тұрып, оның суретін, жоспарын не болмаса үлгісін көрсету керек. Ал мұғалімде мұндай мүмкіндік болмаса оған ұқсас бір нәрсемен салыстырып көрсеткені жөн. Сонда ғана баланың миына перне қонады, танымдық түсінігі қалыптасады. Бұл баланың сөйлеуіне мүмкіндік туғызады. Ж.Аймауытовтың

бұл айтып отырғаны қазіргі оқу бағдарлама тілімен айтқанда «ресурстар» деп аталады. Екіншіден, балаға әңгімені оқытпас бұрын, баланы алдын-ала әңгімеге даярлап алу керек. Сол әңгімені оқып, тыңдауға деген баланың қызығушылығын оятып, ынталандыру қажет. Одан алған әсерін түсіндіріп, мазмұны айтқызып, сөзге төселдіру керек. Ғалымның айтып отырған бұл пікірі де қазіргі біз сөз етіп отырған функционалды сауаттылықтың басты бағыттарының бірі. Мәтінді бірден балаға оқуға бермей, оны балаға болжату. Оны сурет түрінде, мәтіндегі үзінділер арқылы т.б. түрлі тәсілдер арқылы беруге болады. Осылайша, баланы сөйлету арқылы оның ойын білу. Үшіншіден, берілетін материалдар баланың жас мөлшері мен деңгейіне сай болуы тиіс. Мұғалім «Сол әңгімені балаға оқыту арқылы белгілі бір мақсатқа жете алам ба?» деген сұраққа жауап іздеуі керек. Бүгінгі білім беру технологиясында бұл әдіс саралап оқыту, оза оқыту деп аталып жүр. Төртіншіден, балаға өлеңді оқытқанда да шынайы өмірмен байланысты өлеңдерді таңдап оқытқан дұрыс. Әсіресе Крыловтың күндегі өмір тәжірибесіндегі аю, түлкі, қасқыр, есек туралы мысалдарды балаға оқытқан оңтайлы. Кез-келген материалды шынайы өмірмен ұштастыру керек [8, 32-б]. Жоғарыдағы аталған Ж.Аймауытовтың барлық қағидаты бүгінгі білім беру мазмұны мен талаптарына сәйкес келеді.

Міржақып Дулатов – қазақ тілінің даму проблемаларын жан-жақты талдаған, ұлттың сауатты болуы үшін барын салған қоғам қайраткері, ғалым. Қазақ мектептеріне қазақ тілде алғаш оқулықтар жазуға ат салысқан

Мағжан Жұмабаев – балаларды оқыту мәселесіне қатысты көптеген оқулықтар мен оқу құралдарын жазған әдіскер, педагог-ғалым. Оның «Педагогика», «Бастауыш мектепте ана тілі», «Сауатты бол» деп аталатын зерттеу еңбектері мен ғылыми еңбектері бар. Ол өзінің «Педагогика» деп аталатын зерттеу еңбегінде баланы өзінің ана тілін сүюі үшін оны ұлттық дәстүрлерге сүйене отырып тәрбиелеген дұрыс дейді. Бала шын өмірде нені көріп өссе, ойында болсын, сабақ барысында болсын соны өз қолданысына енгізеді. Мысалы, бірі ат болып қашса, енді бірі балшықтан мал жасап ойнайды. Сондықтан баланың бойында ұлттық тәрбие мен ұлттық таным қалыптассын десек баланың сөйлеу тілі де, ойлауы да, ойды қорытуы да сол ана тілінде болуы тиіс. Ұлттық кодты бойына қалыптаспаған балада, ұлттық тілден айырылу қаупі басымырақ болады. «»Бастауыш мектепте ана тілі» деп аталатын әдістемелік оқулықта төрт жылдық оқу барысында ескерілу керек міндеттерді саралап көрсетеді:

- Бірінші жылы баланы еркін ауызекі тілде ойын еркін жеткізуге баулу;
- Екінші жылы әңгімені ықшамдап айтуға, ойдан әңгіме құрастыруға дағдыландыру;
- Үшінші жылы алдыңғы жылғы талапқа орай өз басынан кешкен оқиғаларды әңгіме ретінде баяндау немесе құрастыру, ой пікірін дәлелдеу сөйлуге жетелеу;
- Төртінші жылы белгілі бір мәтін аясында толық дұрыс сөйлеу және оны жаза алу.

М.Жұмабаев атап өткен әр оқу жылына қойылған міндет бүгінде оқу жүйесінде әлі күнге дейін қолданыста. Тиімді әрі ұтымды оқу әдістерінің бірі болып саналады. Қазіргі оқу бағдарламасында өткен жылдағы тақырыптар мен тапсырмаларды қайталап оқыту, спиральді білім беру деп аталады. [9, 63-б].

Кеңес кезеңінде қазақ тілін оқыту мәселесіне көптеп ат салысқан ғалымдарымыз болды. Олар: С.Жиенбаев, С.Кеңесбаев, Ш.Сарыбаев, Н.Сауранбаев, Т.Шонанұлы, Б.Құлмағанбетова сынды ғалымдарымыз қазақ тілін тиімді оқытудың әдіс-тәсілдерін ұсынса, енді бірі сол жылдары «Қазақ тілі» оқулығының авторлары болды.

Қорыта айтқанда, Елбасымыз Н.Ә.Назарбаевтың функционалды сауаттылықты дамыту мақсатында құрылған бес жылдық жоспарын сөз еткенде, алаш арыстарының «сауаттылық» жайында айтқан ой-тұжырымдарына тоқталмау мүмкін емес. Әрбір қазақтың зиялы азаматтары қазақ тілінің дамуы, дұрыс қолдануы үшін барынша еңбек етіп, өз білгенін халыққа үйретуден шаршамаған. Сондықтан да функционалды сауаттылыққа байланысты іс-шараларды жүзеге асырғанда, қазақтың ұлтжанды зиялыларының білімді, сауатты, патриотты азаматты тәрбиелеу жолындағы педагогикалық көзқарастарын басшылыққа алған жөн.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1.Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. – Алматы, 2007. 2.Қазақстан Республикасында 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасы. – Алматы, 2004. - 45 б.

3. «Мұғалімдерге арналған нұсқаулық» – «Назарбаев зияткерлік мектебі» ДББҰ, Астана, 2012. – 166 б.

4.Аймауытов Ж. «Ана тілін қалай оқыту керек?» Жаңа мектеп жур. 1925, №2, 32 б.

5.Жұмабаев М. Педагогика. Алматы. 1992. -63 б.

6.Байтұрсынов А. Қай әдіс жақсы? «Жаңа мектеп», 1928, №3. -329, 4 б.

7.Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі/ Жалпы редакциясын басқарған Т.Жанұзақов. – Алматы: Дайк-Пресс, 2008. -715 б.

8. Словарь русского языка. –М: «Русский язык», 1998. – С. 17, 1856.

Омар Айгерим Турсыновна
Магистрант 2 курса 6М012200 «Русский язык и литература в школах с нерусским языком обучения»
Казахский государственный женский педагогический университет, aiko-19.02.95@mail.ru

РОЛЬ КОНЦЕПЦИИ «ЗДОРОВЬЕ» ПРИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ВОСПИТАНИИ

Резюме: В этой статье рассматривается роль концепции «здоровье» при национальной воспитании. А так же сравниваются единицы «здоровья» в казахском, английском и русском паремиологическом фонде В последние годы в гуманитарной отрасли научного знания все больше внимания уделяется вопросам соотношения языка и культуры, языка и национального менталитета, языка и национального сознания. В связи с этим переосмысливаются и объект исследования, и подходы и методы описания и изучения языка. Все больше внимания уделяется исследователями такой категории как концепт. Несмотря на широкое распространение, какое данное понятие получает в сфере научных исследований, сам термин «концепт» как таковой до настоящего времени не получил однозначного истолкования. И связано это с тем, что исследователи, представляя различные отрасли научного знания, выделяют и считают определяющими различные признаки этого объекта.

Ключевые слова: концепт, концепция,менталитет,лингвокультурология, паремия

Түйін: Бұл мақалада ұлттық білім берудегі «денсаулық» ұғымының рөлі қарастырылады. Соңғы жылдары гуманитарлық ғылыми білім саласында тіл мен мәдениеттің, тілдің, ұлттық менталитеттің, тілдің және ұлттық сананың қарым-қатынасы мәселелеріне көбірек көңіл бөлінді. Осыған байланысты зерттеу объектісі, тілді сипаттау және зерттеу әдістері қайта қарастырылады. Осы санаттағы зерттеушілер тарапынан «концепт» терминіне көбірек көңіл бөлінеді. Ғылыми зерттеулер ішінде кеңінен таралғанына қарамастан, «концепт» термині осы күнге дейін біржолата түсіндірілмеген. Белгілі бір тұжырымдаманың жоқтығы бұл терминнің зерттеушілердің арасында әр түрлі тұжырымдама айтуымен түсіндіріледі.

Түйін сөздер: концепт, ұғым,діл,лингвомәдениеттану, паремия.

Summary: In this article, the role of the concept of "health" in national consciousness is considered. And the "health" in Kazakh, English, and Russian paramianism is the same as in the background. In recent years, humanitarian science has become more and more familiar with the question of language and culture, language and national mentality, language and nationalism. These links are overwritten and explored by the object, and the method and methods are described in the language. All the more likely to be attributed to the category of researchers as the concept. Undoubtedly, there is a wide spreading of what researchers find in the field of science research, the term "concept", just as in the present era, has not been acquired by one single ignition. And it is connected with the fact that the researchers, representing distinctive scientific research, distinguish themselves by identifying and distinctively distinguishing objects.

Key words: concept, concept, mentality, linguoculturology, paremia.

Известно, что одной из самых актуальных проблем в любом обществе является здоровье, и этот вопрос будет всегда актуальным. Основная цель этой статьи – проанализировать международные исследования в области здравоохранения, связанные с здоровьем населения, с учетом концепции «здоровья».

Каждый индивид должен морально и физический воспитанным. Мы полагаем, что эти две важные составляющие образования соберутся вместе и приведут к формированию здорового человека. Влияние окружающей среды на человека также является фактором, влияющим на развитие личности. Воспитание в сообществе требует от человека положительного опыта. Точнее, обученное образование может развивать иммунитет против многих негативных переживаний в обществе, овладевая собственной культурой (занимаясь спортом), то есть противодействовать негативным влияниям.

В настоящее время *нет* четкого и точного *определения термина* «*концепт*», поскольку он охватывает сразу несколько областей: когнитивистику, семантику и лингвокультурологию. Происхождение этого слова лежит в латинском слове «концепция», что означает «понятие». Однако ученые часто дают ряд различных определений. Например, некоторые исследователи говорят, что «концепт» это понятие «квант знания», а некоторые сейчас называют его «коллективным сознанием». Ряд концепций, как известно, является концептуальной сферой. Концепт который мы будем изучать, с которой мы имеем дело, – это концепция «здоровья».

Здоровье является основным показателем человеческой жизни. Это сложная концепция, глубоко укорененная и общая для всего общества. В нашем национальном понимании здоровье подразумевает собой здоровье всех внутренних органов. Существует множество национальных и культурных представлений о здоровье. В целях выяснения как в разных культурах отображается концепция «здоровье», мы проанализировали пословицы в русской, казахской и английских языках.

В казахских пословицах про мы можем заметить остроумие народа, наблюдения, приметы. Также можно отметить, что уже в древности люди осознавали тонкую связь душевного состояния человека с его физическим здоровьем и болезнями, то есть если в душе праздник, то болезни и хворь отступают, а если одолела тоска и печаль, то жди и физического недуга [1, с.63-64].

Сырқат желмен кіреді, термен шығады.	Болезнь со сквозняком приходит, и с потом уходит.
Тәуіптің жақсысы – ауруға ауру қоспағаны.	Самый хороший лекарь тот, кто к старому недугу новой не добавляет.
Бас аманда мал тәтті, Бас ауырса жан тәтті.	Пока здоров – добро дорого, заболеешь – жизнь дорога.
Сырқат тән жарасы, қайғы жан жарасы.	Болезнь – телесная рана, печаль – душевная рана.
Денсаулық – зор байлық.	Здоровье – клад бесценный.
Жарлының байлығы – дененің саулығы.	Богатство неимущего– его здоровье.
Жұғың бар жерде – шыбын бар, Шыбын бар жерде – шығын бар.	Где мусор – там и мухи, где мухи – там болезни.
Тәні саудың жаны сау.	Здоровый телом и духом здоров.
Тазалық – саулық негізі, Саулық – байлық негізі.	Чистота – основа здоровья, Здоровье – основа богатство.
Сәті түскен ауруға не болса, сол ем болады.	Удачливого больного любое средство лечит.

Отношении англичан к состоянию собственного организма сочетается внимательность, осознание его ценности и стоицизм, которые нашли свое воплощение в английских пословицах о здоровье.

Pealth is a call loan.

Дословный перевод: Здоровье – ссуда, которая может быть отозвана.

Значение: Здоровье – то, чего мы можем лишиться неожиданно. Хрупкость здоровья и необходимость относиться к нему бережно передается еще одной известной пословицей:

Health is not valued till sickness comes.

Дословный перевод: Здоровье не ценится, пока не приходит болезнь.

By the side of sickness health becomes sweet.

Дословный перевод: По сравнению с болезнью здоровье сладостно.

Аналог на русском: Без болезни и здоровью не рад.

Значение: В понимании британцев, когда узнаешь о неприятном или пугающем диагнозе, нет смысла роптать на судьбу и искать виноватых, а нужно собрать душевные силы и приготовиться к борьбе, ведь:

What can't be cured must be endured.

Дословный перевод: То, что нельзя вылечить, нужно вытерпеть.

Аналог на русском: Терпенье лучше спасенья. Для спасенья надобно терпенье. Чему быть, того не миновать.

Значение: Тем не менее, британцы даже в болезни склонны видеть ту самую “silver lining” – позитивные и оптимистичные моменты. Со свойственным им мрачным жизнелюбием они утверждают:

Better ten times ill than one time dead.

Дословный перевод: Лучше десять раз переболеть, чем однажды умереть.

Значение: Но даже проповедуя долготерпимое отношение к болезни, британцы не терпят вторжения в личную жизнь, и советы, касающиеся здоровья, скорее всего, будут встречены холодностью. Неслучайно говорится:

It is easy for a man in health to preach patience to the sick.

Дословный перевод: Легко здоровому учить больного терпению.

Значение: Попытки давать рекомендации относительно способов лечения пресекаются еще и потому, что реакция двух разных людей на одно и то же лекарство может быть абсолютно противоположной. Как сказали бы сами британцы,

One man’s meat is another man’s poison.

Дословный перевод: Что для одного человека пища, для другого – яд.

Аналог на русском: Что русскому хорошо, то немцу смерть.

Значение: Чтобы точно знать, что поможет именно вам, англичане советуют:

Study sickness while you are well.

Дословный перевод: Изучай болезни, пока здоров.

Аналог на русском: Опасайся бед, пока их нет.

Значение: Британцы проповедуют предусмотрительность во всем, в том числе и в вопросах предупреждения болезней. Ими руководит неизменный принцип:

Prevention is better than cure.

An ounce of prevention is worth a pound of cure.

Дословный перевод: Легче предупредить, чем вылечить.

Аналог на русском: Профилактика лучше лечения.

Значение: Отдавая должное мерам предосторожности, англичане поступают мудро, потому что лечение заболевания, на симптомы которой поначалу не обращаешь внимания, обычно затягивается:

Sickness comes in haste and goes at leisure.

Дословный перевод: Болезнь приходит в спешке, а отступает неспешно.

Аналог на русском: Болезнь приходит пудами, а уходит золотниками.

Значение: Разумеется, иногда от поставленного серьезного диагноза никуда не деться, но даже в сложных ситуациях англичане не теряют оптимизма, наблюдательно замечая:

Sickest is not the nearest to the grave.

Дословный перевод: Быть самым больным не означает быть самым близким к могиле.

Аналог на русском: Скрипучее дерево стоит, а здоровое летит. Битая посуда два века живет.

Значение: Возможности человеческого организма по самовосстановлению доказаны миллионами случаев исцеления в, казалось бы, безнадежных случаях. Тем не менее, поколения и поколения британцев пытались выработать формулу образа жизни, который позволит не испытывать недомоганий:

Eat well, drink in moderation, sleep sound – in these three, good health abound.

Дословный перевод: Ешь досыта, пей умеренно, спи крепко – вот три слагаемых доброго здоровья.

Во всех английских пословицах о здоровье прослеживается непоколебимая убежденность британцев в том, что здоровье – это высшая ценность:

A good wife and health are man's best wealth.

Дословный перевод: Хорошая жена и хорошее здоровье – богатство мужчины.

The first wealth is health.

Аналог на русском: Здоровье всего дороже. Здоровье дороже богатства. [2, с. 270-279].

Паремиологический фонд русского языка учит, как поддерживать самое важное в жизни каждого человека – здоровье. Обратимся к паремиям с культурным смыслом **«забота о здоровье»**. *Здоровье приходит днями, а уходит часами; Береги платье снову, а здоровье смолоду; Остерегающийся достигает здоровья.*

Для того чтобы обладать отменным здоровьем, нужно выполнять определенные условия, которые облечены в дидактические рекомендации и представлены в паремиях, манифестирующих культурный смысл «**здоровые привычки**»: *Гляди под ноги, ничего не найдешь, так хоть ноги не зашибешь; Держи голову в холоде, живот в голоде, а ноги в тепле.* Выражения в такой форме морали были приняты, поскольку пословицы и поговорки были первобытными источниками права, а также ресурсом познания.

Согласно паремиям того времени правильное питание включало в себя ржаной хлеб, крупы, гречневую кашу, воду. Представим паремии, репрезентирующие культурный смысл «**здоровое питание**»: *Гречневая каша – матушка наша, а хлебец ржаной – отец наш родной; Хлеб да вода – здоровая еда.* Хлеб являлся неизменным компонентом питания русского человека, тогда и появилась паремия Хлеб да соль. Концепт здоровье как культурный феномен как пожелание благополучия – «спокойного и счастливого состояния», которое и дает здоровье человеку. Кроме того, лук и чеснок считались лучшими профилактическими продуктами. Важность сна видна в паремиях с культурным смыслом **«здоровый сон»:** *Два сна, да сам в силе; Спать долго-жить долго* [3, с. 27-33].

Ознокамление национальных особенностей и менталитета, в межкультурной связи и через ознакомления, ощутить, понять смысл и дать свою оценку в казахской традиции было заложено с давних времен. [4, с. 3-6].

Подведем итоги нашим наблюдениям. Паремиологический фонд каждого языка фиксирует константность ядерной части концепта «здоровье» и его переменных составляющих, связанных с модификацией менталитета под воздействием экстралингвистических факторов. Пословицы, традиционный жанр народной культуры, становятся объектом целенаправленной модернизации в истории.

Список использованных источников:

1. *Кунин А.В. Мақал-мәтелдердің құрылымдық-мағыналық ерекшеліктеріндегі коммуникатив-тік фразеологиялық бірліктер. – М., 1987. С. 63-64.*
2. *Mieder V. Twisted Wisdom. Modern Anti-Proverbs. – Vermont, 1998. С.270-279.*
3. *Купина Н. А. Советский конформизм в зеркале языка // Полит. лингвистика. 2012. Вып. 2 (40). С. 27*
4. *Абдрахманова М.Б. Система концептов в казахском языке.*
5. *Вестник КазНУ.- Серия филологическая. №4.- 2009. С.3-6.*

Мусалимова З.М.
Магистрант 2 курса, Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
г. Алматы, mussalimova.zarina11@gmail.com
Научный руководитель – д.ф.н., профессор **Сулейменова Э.Д.**

АССОЦИАТЫ НА СТИМУЛЫ «АНА ТІЛІ – РОДНОЙ ЯЗЫК – MOTHER TONGUE» КАК РЕЗУЛЬТАТ НАПРАВЛЕННОГО ЭКСПЕРИМЕНТА

Түйін. *Мақалада үш түрлі этникалық топ өкілдерінің санасындағы ұқсастықтар мен айырмашылықтарды анықтау үшін өткізілген бағытталған ассоциативті эксперименттің ғылыми-зерттеу тәртібі мен нәтижелері сараланады. Зерттеудің негізгі бағыты ассоциативтік өріс «ана тілі – родной язык – mother tongue» болды. Зерттеуге 45 қазақстандық респондент (екі топ), 20 орыс респондент және 20 американдық респондент қатысты.*

Резюме. *В статье рассматривается исследовательская процедура и результаты направленного ассоциативного эксперимента, который проводился для выявления сходств и различий в сознании представителей трех различных этнических групп. Фокусом исследования послужило ассоциативное поле ана тілі – родной язык – mother tongue 45 респондентов-казахов (две подгруппы), 20 респондентов-русских, 20 респондентов-американцев.*

Summary. *The article deals with the research procedure and the results of a directed associative experiment that was conducted to identify similarities and differences in the consciousness of representatives of three different ethnic groups. The focus of the study was the associative field "ана тілі – родной язык – mother tongue" of 45 Kazakh respondents (two subgroups), 20 Russian respondents, and 20 American respondents.*

В XX веке в психологии и психиатрии одним из популярных методов изучения сознания человека становится ассоциативный[1] эксперимент. Термин был предложен К.Г. Юнгом, почти параллельно М. Вертгеймер, Д. Кляйн и многие другие использовали для ассоциативного эксперимента обобщающее название – *проективная методика.* Очень быстро в разных науках стали применяться многочисленные варианты ассоциативного эксперимента, особенности которых определялись характером раздражителя и предопределенностью ответной реакции. Так изначально использовавшийся в психологии ассоциативный эксперимент стал в настоящее время неотъемлемой частью исследовательской процедуры как в психологии, так и в смежных с ним науках – психоанализе, социальной психологии, психолингвистике. Ассоциативный эксперимент оказался эффективным, поскольку ассоциации возникают спонтанно, бессознательно, автоматически, и человек не способен управлять ими.

Одним из первых описал и систематизировал данные ассоциативного эксперимента Ф. Гальтон. В последующие годы ассоциативный тест распространился благодаря исследованиям Э. Крепелина, К. Юнга, Г. Кента и А. Розанова, А.Р. Лурии.

Лингвистический ассоциативный, или словесно-семантический, эксперимент – один из методов современной психолингвистики. Он восходит к методу свободных ассоциаций, согласно которому неконтролируемые ассоциации – это возможность наблюдать внутреннее (часто неконтролируемое) содержание сознания. Одно из лаконичных и удачных определений ассоциативного эксперимента принадлежит В.А. Жмурову: «метод изучения вербальных ответных реакций на слово-стимул для выявления бессознательных комплексов» [1].

Стандартная процедура психолингвистического ассоциативного эксперимента.

Поскольку свободные ассоциации являются прямой проекцией бессознательного содержания сознания человека, психолингвистический эксперимент, как и ассоциативные эксперименты в психологии и психиатрии, основывается на методе свободных ассоциаций. Он проводится в виде опроса группы людей, объединенных общим языком, сферой деятельности, местом рождения, местом учебы и пр.

Получив стимульный материал в виде анкеты со словами-стимулами (S), участник эксперимента в течение оговоренного времени (10-15 минут) отвечает на них любым словом-реакцией (R), записывая его в обозначенном месте.

---

[1] *Ассоциация* – это закономерная связь каких-либо содержаний в сознании индивида, выраженная возникновением одного содержания за счет второго [2, 17].

Собрав анкеты, экспериментатор регистрирует тип ассоциаций, частоту однотипных ассоциаций, время ответа. Далее реакции, полученные на один стимул, распределяются по частоте упоминания респондентами, она носит название *ассоциативного поля* с частотными реакциями в центре и единичными реакциями – в периферии.

Особенностью *направленного ассоциативного эксперимента* является ‘заданность’ ответов респондентов в соответствии с инструкцией экспериментатора. Экспериментатор выбирает направление и степень сложности проведения опроса. Стимулы отбираются по словарю синонимов или антонимов. Направленный ассоциативный тест направлен на проверку знания языка и логического мышления, соотношения типов связей, умение различать индивидуальные особенности.

Процедура ассоциативного эксперимента в исследовании.

Фокусом исследования стали стимулы ассоциативных полей *ана тілі – родной язык – mother tongue*. Для проведения эксперимента была выбрана одна из его разновидностей – направленный ассоциативный эксперимент, который позволяет получить большое количество ассоциаций, которые могут приблизить к описанию семантики избранных слов в реальном языковом сознании носителей трех языков.

Для направленного ассоциативного эксперимента использовались как традиционные, так и современные методы. Способы его проведения во многом были обусловлены особенностями существования современного общества: проводить большу́ю часть времени в социальных сетях.

В связи с этим эксперимент проводился как в традиционной форме с использованием распечатанных анкет в аудиториях университета, так и с помощью сайта www.surveymonkey.com и социальной сети *Вконтакте*.

Такой способ проведения направленного ассоциативного эксперимента стал базовым. Некоторые условия проведения анкетирования были изменены в сторону свободного ассоциативного эксперимента, это позволило, на наш взгляд, четче представить картину языкового сознания респондентов.

Респонденты – участники направленного ассоциативного эксперимента.

Несмотря на то, что обычно проведение ассоциативного эксперимента опирается на большое число участников, для данной работы было выбрано ограниченное количество испытуемых. Респонденты – это носители языка, способные a priori в полной мере представлять собственное языковое сознание. В эксперименте участвовали носители казахского, русского и английского языков.

Такой выбор респондентов по трем родным языкам был обусловлен несколькими обстоятельствами, основными среди них являются а) стратегические направления языковой политики Республики Казахстан связаны с повышением статуса государственного казахского языка, с использованием русского языка как межнационального средства общения и английского языка как международного; б) стремление создать в Республике Казахстан реальную основу для внедрения трехъязычного образования, для чего необходимо понять особенности владения казахским, русским и английским языками; в) три языка относятся к разным языковым семьям и типам (казахский язык – один из алтайских/ тюркских языков с отчетливыми признаками агглютинативного типа; русский язык – индоевропейский/ славянский язык флективного типа с фузионной аффиксацией; английский язык – один из индоевропейских/ германских языков флективного типа с тенденцией к корнеизоляции).

Следует особо отметить, что респонденты-казахи и респонденты-русские – это граждане Республики Казахстан в отличие от граждан Соединенных Штатов Америки, обучающихся в течение года в Казахском национальном университете имени аль-Фараби. Замечено, что респонденты-американцы точно определяют свою языковую идентичность. Студенты-казахстанцы, напротив, иногда испытывали затруднения с этнической и языковой идентификацией.

Поэтому было сделано предположение, что ассоциативные реакции респондентов-казахстанцев могут оказаться противоречивыми и отражать конфликт идентичностей.

Для обеспечения относительной социальной однородности испытуемых в качестве респондентов были выбраны студенты.

Немаловажным обстоятельством выбора студентов-респондентов на факультете филологии и мировых языков Казахского национального университета имени аль-Фараби была уверенность, что студенты-филологи точно понимают смысл лингвистических терминов и, проявляя полное понимание целей ассоциативного эксперимента, станут нашими сознательными единомышленниками. Именно студенты-филологи, которые в будущем составят ядро собственного лингвокультурного сообщества, проявляют даже в начале своей профессиональной карьеры,

сформировавшиеся языковые способности, которые остаются стабильными и будут совершенствоваться на протяжении жизни.

Поскольку в Республике Казахстан широко распространено казахско-русское двуязычие, а также многие казахи, являясь билингвами с доминирующим русским языком, обучаются в русских школах и высших учебных заведениях, участники первой группы были разделены на две подгруппы: респонденты-казахи с доминирующим казахским языком (РКК) и респонденты-казахи с доминирующим русским языком (РКР).

Формальным признаком, послужившим основой такого разделения респондентов-казахов, был выбор русского языка для ответов на вопросы анкеты. Данным обстоятельством объясняется неравномерное, на первый взгляд, количество респондентов по этнической принадлежности: общее количество казахов – 45, русских – 20, американцев – 20. Респонденты-казахи, как сказано выше, составили две группы.

Возрастная однородность обеспечивалась возрастными ограничениями, введенными для респондентов – ими стали студенты 3-4 курсов бакалавриата, 1-2 курсов магистратуры и 1 курса докторантуры. Тем самым возраст респондентов ограничен пределами от 20 до 27 лет. Такой выбор объясняется следующим: в этом возрастном периоде формируется достаточно устойчивая языковая, этническая, культурная, гражданская идентичность и соответствующее мировоззрение (см. Таблицу1).

Таблица 1 – Распределение респондентов по возрасту

Возраст	20	21	22	23	24	25	26	27	29
Респонденты-казахи (РКК и РКР)	21	9	11	3				1	
Респонденты-русские (РР)	10	5	3				2		
Респонденты-американцы (РА)			5	6	5	1	1	1	1

Анкета для направленного ассоциативного эксперимента.

Анкета состояла из двух разделов.

Паспортная часть содержала вопросы о личных данных респондента: национальность, возраст, пол и родной язык. Во втором разделе приводились семь слов-стимулов, на которые респондент должен был написать свои реакции.

Время ответа – 1 минута.

Как и при свободном ассоциативном эксперименте, не было ограничений по форме реакции.

Важным условием проведения эксперимента было требование отвечать на *родном языке.* Родной язык играет в этих процессах определяющую роль, именно родной язык формирует языковое и этнокультурное сознание личности.

Одна из значительных трудностей проведения направленного ассоциативного эксперимента – это формулирование слов-стимулов (S). Стимулы не могут быть заданы в стандартной форме для всех лексических единиц. Определение количества стимулов для эксперимента основывается на психологии людей и на времени, которое отводится на ответы. При большом количестве вопросов наступает частичная усталость, и внимание респондентов рассеивается, что не дает возможности достичь цели эксперимента.

Определяющим моментом выбора слов-стимулов является конкретность его семантики и включение в ядро исследуемого ассоциативного поля. Выполнение этого требования было затруднено характером лексических единиц – ядра ассоциативного поля.

При выборе фокуса ассоциативного исследования мы опирались на несколько важных аргументов:

- понятие и словосочетания *ана тілі – родной язык – mother tongue* имеются в анализируемых языках, а их значения в казахском, русском и английском языках весьма близки;
- первый аргумент подтверждается полным совпадением модели номинаций казахского и английского языков: *ана тілі –mother tongue,* т.е. язык матери, язык, на котором мы говорим дома с детства, язык, унаследованный от матери;
- наконец, *ана тілі – родной язык – mother tongue* – это культурная ценность и маркер человека, семьи, этнической группы и независимого государства, маркер языкового сознания сформировавшейся личности.

Итак, ядро ассоциативного поля составили *ана тілі – родной язык – mother tongue.* К ним были отобраны 7 слов-стимулов, которые представляют собой слова и атрибутивные словосочетания. Слова-стимулы были включены в листы анкеты не в алфавитном порядке, а по мере близости их значения ядру ассоциативного поля.

Полученные ассоциаты на стимулы

Таблица 2 – слова-стимулы ассоциативного поля *ана тілі – родной язык – mother tongue*

Казахский язык	Русский язык	Английский язык
ана тілі	*родной язык*	*Mother tongue*
Туған	*родной*	*native*
сәйкестілік	*идентичность*	*identity*
ұлт	*национальность*	*nationality*
Отан	*Родина*	*motherland*
тұлға	*личность*	*personality*
қазақ тілі	*русский язык*	*English language*

Анкета на русском языке была дополнена еще одним стимулом *«казахский язык»*, поскольку, эту анкету заполняли не только РР, но и РКР. Респонденты-казахи с доминирующим русским языком, как правило, это билингвы, в той или иной степени владеющие казахским языком и, возможно, считающие родным языком казахский язык.

Количествополученныхреакций(R) представлено в таблице 3.

Таблица 3 – Количество реакций на стимулы ассоциативного поля *ана тілі, родной язык, mother tongue*

Стимулы(S)	РКК	РКР	РР	РА	(R)
Родной язык Ана тілі Mother tongue	30	25	20	37	112
Родной *Туған* *Native*	26	25	24	30	105
Идентичность *Сәйкестілік* *Identity*	25	19	20	32	96
Национальность *Ұлт* *Nationality*	20	25	20	28	93
Родина *Отан* *Motherland*	27	26	22	27	102
Личность *Тұлға* *Personality*	22	25	20	28	95
Русский язык/ Қазақ тілі/ English language	32	50	40	32	154
Общее число (R)	182	195	166	214	**757**

Общее количество полученных единиц составило 757 R. В среднем на каждый стимул было получено от одной до трех R. Среди них 182 единицы получены от РКК (респондентов-казахов с доминирующим казахским языком), 195 реакций – от РКР (респондентов-казахов с доминирующим русским языком),166 R дали РР (респонденты-русские), 214 ответов – РА (респонденты-американцы).

Анализ 757 R, полученных в направленном ассоциативном эксперименте

Паспортная часть анкеты. Обобщая полученные от респондентов паспортные данные (национальность, пол, возраст, родной язык), можно выделить следующие основные моменты:

во-первых, учитывались ответы только представителей трех этнических групп казахов, русских и американцев; респонденты-казахи были разделены на две подгруппы: РКК и РКР;

во-вторых, наиболее активными участниками опроса являются информанты 21-25 и 26 лет;

в-третьих, испытуемые равномерно распределились по половому признаку, исключение составляет группа РР с преобладающим числом девушек-респондентов;

в-четвертых, в основном ответы о родном языке респондентов напрямую коррелируют с их этнической принадлежностью (исключение составила группа РКР), свидетельствуя о том, что родной язык является маркером этнического и языкового сознания человека.

Особенностью полученной дистрибуции 757 R является то, что РКК и РА давали несколько реакций на один стимул, а носители русского языка, как в группе РКР, так и в группе РР – лишь по одной реакции на стимул.

Замечено, что число R у всех групп респондентов снижалось к концу эксперимента, иначе говоря, заинтересованность, которую демонстрировали респонденты в начале анкетирования, снизилась к его концу. Такое поведение респондентов вполне объяснимо с психологической точки зрения и является, как свидетельствует литература, вполне обычным делом.

Самые большие трудности у всех респондентов вызвал стимул *«идентичность/ Сәйкестілік/ Identity»*. Реакции на этот стимул были следующими: РКК – *ұқсастық, бірдей, адам, жас, заң, махаббат;* РА – *orientation, nationality, personal, self-identity, cultural, American, Bulgarian, country, German, passport, state*; РР – *схожесть, похожий, соответствие, равно, близнецы, кто я есть.*

В предъявленных стимулах, согласно методике проведения ассоциативных экспериментов, было предусмотрено чередование: легкий S – трудный S. Помимо снятия психологической нагрузки, такое чередование позволило респондентам отвечать на все семь S без пропусков, и это повысило шанс выявления их более подробного языкового портрета.

Интересно, что диапазон R на стимул «Родина/ *Отан/ Motherland*» у групп РКК и РА заметно не различается, более того, представители всех групп дали большое число R на данный стимул.

При обработке данных эксперимента сформулировано ядро ассоциативного поля «*ана тілі – родной язык –mother tongue*» в соответствии с процедурой обработки результатов ассоциативных экспериментов. Полученное поле обработано методом семантической интерпретации, то есть реакции переформулированы как семы. Стимулы были выбраны цепной реакцией на основное исследуемое слово *родной язык*. Выбор стимула «родной язык» объясняется тем, что это слово входит в ассоциативное поле, и на его основе строятся остальные стимулы.

РР ассоциируют родной язык с языком этнической принадлежности. РКК связывают родной язык, в первую очередь, с этнической и гражданской принадлежностью. Например, реакции *«қазақ тілі», «отан», «туған жер».* Использование притяжательного окончания первого лица «-ым» в словах *«ардағым», «мақтанышым»* указывает на то, что один предмет принадлежит другому, в данном случае, носителю языка. Реакции РА соответствуют больше национальной принадлежности, чем этнической. Следовательно родной язык ассоциируется с семьей, родной страной, историей, культурой, населением. Реакции *«beautiful» и «easy»* определяют родной язык как красивый и легкий.

Стимулы «*идентичность», «личность*» выявляют личностную характеристику не только респондента, но и всей его этнической группы. Слова «*Родина», «национальность*» определяют его национальное самосознание. Важным стимулом является «*русский язык*», так как он напрямую связан с родным языком.

В век глобального взаимодействия культур и языков, все труднее и труднее становится определить уникальные свойства одной этнической группы. При анализе всех данных респондентов, были выявлены сходства в том, что все три этноса определяют родной язык в связи со своей этнической и национальной идентификацией. Сходство представителей казахского и русского сознания проявляется в ассоциациях, связанных с Родиной, идентичностью и личностью. Сходство казахов и американцев проявляется в ассоциациях о родном языке.

Подводя итоги проделанной работы, мы определили, что языковая идентичность напрямую связана с представлениями о родном языке у носителей разных языков и культур. Лишь тесное

взаимодействие этнической, гражданской и языковой идентичности образуют определенный образ личности. В связи с глобальной интеграцией мира, наблюдается множество сходств в языковом сознании людей различных этнических групп, но наличие родного языка разграничивает и придает уникальности языковому сознанию.

Литература:

1 Жмуров В.А. Большая энциклопедия по психиатрии, 2-е изд. – 2012 // http://vocabulary.ru/dictionary/.

2 Мещерякова Б.Г., Зинченко В.П. Большой психологический словарь. СПб.: Прайм Еврознак, 2006. – 672 с.

3 Сулейменова Э.Д. Макросоциолингвистика. – Алматы: Қазақ университеті, 2011. – 404 с.

УДК 37.013

Кошербаева Газиза Нуралиевна
кандидат педагогических наук, доцент

Бейсембаева Алтынай Абдихановна
кандидат педагогических наук, профессор, Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана

К ВОПРОСУ РАЗВИТИЯ МЕЖКУЛЬТУРНОГО ОБЩЕНИЯКАК ОСНОВЕ ТОЛЕРАНТНОСТИ

***Аннотация**: В статье рассматривается проблема межкультурного общения с позиции духовно-нравственного воспитания, культуры общения, в контексте образовательного пространства, стереотипов в общении и восприятии иной культуры, общения как диалога культур. Возможные пути решения данной проблемы.*

***Ключевые слова:** межкультурное общение, общение, диалог, культура, стереотипы, образование и воспитание.*

***Аннотация:** Мақалада мәдениетаралық қарым-қатынас мәселесі рухани-адамгершілік тәрбие, қарым-қатынас мәдениеті тұрғысында, білім беру аясындағы контекстінде, қарым-қатынастағы стереотиптер, басқа мәдениетті қабылдау және қарым-қатынас- мәдениет диалогы ретінде қарастырылған. Сонымен қатар осы мәселені шешудің ықтимал жолдары ұсынылған.*

***Түйінді сөздер**: мәдениетаралық қарым-қатынас, қарым-қатынас, диалог, мәдениет, стереотиптер, білім беру және тәрбие.*

***Abstract:** The article deals with the problem of intercultural communication from the position of spiritual and moral education, culture of communication, in the context of educational space, stereotypes in communication and perception of a different culture, communication as a dialogue of cultures. It presents possible ways of solving this problem.*

***Key words:** intercultural communication, communication, dialogue, culture, stereotypes, education and upbringing.*

Процессы мировой интеграции, становление межгосударственного образовательного пространства, широкий культурный обмен требуют сегодня поиска новых субъектно-ориентированных технологий в образовательной практике, что в свою очередь продиктованодинамично расширяющейся коммуникативной сферой, появлением новых форм контактов, возможностями не только непосредственной, но и опосредованной (дистантной, виртуальной и др.) совместной деятельности. Все это возможно через межличностные контакты и взаимодействия в результате общения, создавая коммуникативное пространство человека. Особое место в этом коммуникативном пространствеможно отвести межкультурному общению.

Вопрос межкультурного общения является сложным и многогранным. В психолого-педагогической науке рассматриваются разные аспекты данной проблемы: межнациональный, межконфессиональный, межрасовый, межвозрастной, межязыковой, межполовой и др. Большое количество представленных дефиниций и подходов межкультурного общения в современной науке можно рассматривать с разных позиций, как с философско-социально-культурологической так и с психолого-педагогической.

Межкультурное общение – это многоструктурный и сложный феномен,и нельзя ограничиваться лишь овладением отдельных компонентов культуры. Восприятие другой культуры – это непосредственная реакция на контакт с иной культурной средой. Обычно восприятие идет через призму своего «Я», то есть определенного традиционного стереотипа мышления и поведения, определяемого культурной принадлежностью. Сейчас, когда этнокультурные различия все больше и больше властвуют над поведением людей, определяя характер восприятия других культур и рождает немало проблем, межкультурное общение становится тем связующим мостом, которое в процессе контакта приводит к определенной стабильности, понимания и восприятия всего «чужого».

Для понимания сущности межкультурного общения особое значение имеют положения М.М. Бахтина о человеке как уникальном мире культуры, вступающим во взаимодействие с другими личностями-культурами, творящими себя в процессе этого взаимодействия. Согласно концепции ученого «диалогические отношения почти универсальное явление, пронизывающее всю человеческую речь и все ее отношения и проявления человеческой жизни, вообще все, что имеет смысл и значение…. Где начинается сознание, там …начинается диалог». В этой идеальной мысли М.Бахтина усматривается фундаментальная характеристика способа бытия, жизни человека. Свою собственную жизнь, свое «Я» личность способна отделить от окружающей его среды, выделить свой

внутренний мир, представить свою субъективность как предмет осмысления, как предмет практического преобразования. «Подлинное познание личности доступно лишь диалогическому проникновению. Раскрыть (человека) – точнее заставить его самого раскрыться можно лишь путем общения с ним диалогически» – писал М.Бахтин. [1]

Многообразие социально-культурных, духовных ценностей отражает многоаспектность и сложность системы духовных потребностей общества. Одной из важных функций духовной культуры является регулирование поведения человека. Благодаря устоявшимся социокультурным стереотипам происходит негласное регулирование общения между представителями различных культур, их отношения на производстве и в быту. Вошедшие в быт, ставшие привычкой культурные стереотипы прочно сливаются со стилем жизни. Культура отношений является великой нравственной ценностью, на которой строится общение. Как сторона духовной жизни общества межкультурное общение предполагает создание духовных ценностей особого рода, в которых закреплены общечеловеческие стереотипы как обязательные условия взаимодействия различных культур. Культурные стереотипы в межкультурном общении имеют программирующий характер, ибо предвосхищают возможные варианты поведения.

В межкультурном общении во время социально-экономической, политической нестабильности полнее начинают действовать противоречия, имевшие раньше ограниченное проявление. Это никем не регулируемые извне, постоянно растущие случайные культурные контакты в быту, на улице, которые иногда могут и не соответствовать общепринятым стереотипам поведения. Формирование навыков межкультурного общения начинается в детском возрасте, когда, общаясь со сверстниками и взрослыми, впитывая устную, народную культуру (сказки, песни, игры), ребенок приобщается к общечеловеческим ценностям, культуре, представлениям о нормах поведения и взаимоотношений, развиваясь по мере накопления и усвоения жизненного опыта.

В этих условиях резко повышается актуальность и значимость определенных культурно-нравственных установок, вплоть до ценностно-символических качеств бытия социумов, специфичных особенностей конкретных культур. Казахстан в этом плане представляет особый интерес, в силу сосредоточения большого количества различных этносов, со своими культурными традициями; бессчетные группы некоренного населения, множество транзитивных этнокультурных объединений, попавших сюда в итоге миграционных действий последних десятилетий. Сейчас Казахстан – это сложная система множества массивных культур, любая из которых характеризуется своей идеей, специфичной иерархией ценностей, сложной знаково-символической когнитивно-культурной системой.

Отмечаемый исследователями современного общества кризис духовности, касается и такой стороны социума, как межкультурное общение, где наблюдаются процессы роста отчуждения, недоверия, подозрительности и даже враждебные действия среди представителей различных культурных групп, особенно в молодежной среде. Значительную тревогу вызывают негативные настроения в этнической и религиозных сферах (очень остро это проблема в южном и западном регионах), все больше охватывающие молодежную часть общества. Для характеристики данного явления наиболее емким и точным можно считать предложенное Е.В. Бондаревской понятие кризиса гуманитарности: «Деиндивидуализацияи дегуманизация личности, предельный рационализм мышления, утеря нравственных ориентиров и чувства принадлежности к своей Родине, распространение технократических и асоциальных моделей поведения, дезадаптация детей и молодёжи – этодалеко не полный перечень негативных явлений, указывающих на снижение качества человека, низкий уровень его воспитанности, т.е. человечности.»[2]. Действительно, с поля межличностных отношений субъектов ушли такие памятные людям среднего и старшего поколений понятия, как дружелюбие, добрососедство, взаимное доверие, взаимопомощь, взаимный интерес к национальным культурам.

Попадая в иную культуру, человек оказывается в ситуации, когда привычные стереотипы поведения не приемлемы. Порой кажется, что представители разных культур обязательно поймут друг друга, если они познакомятся ближе. Однако при низком уровне межкультурной компетенции усиливаются негативные стереотипы и наблюдаются проявления агрессивности. С помощью бытующих в социуме стереотипов и информационных связей осуществляется распределение информации и организация согласованных действий внутри каждой культуры. Традиционно в этом качестве выступают визиты, публичный и внутрисемейный этикет, другие институты, с помощью которых люди вступают в контакт друг с другом, благодаря которым создается и сохраняется социокультурная общность людей.

Социокультурные стереотипы невозможно рассматривать отдельно от межкультурного общения, так как оно – не изолированная область социальной жизни, а механизм, обеспечивающий координацию, функционирование всех элементов человеческого бытия. В этом случае межкультурное общение становится системой специфических для определенной культуры стереотипизированных форм, принципов, способов коммуникативной деятельности, а система стереотипов становится специально адаптированной для выполнения социально значимых функций в жизни человека. Традиционно социальные стереотипы в большой степени хранят в себе специфику, вызывая одновременно благожелательную и негативную реакции при восприятии их представителями разных культур. Поэтому очень важно в процессе общения не ограничиваться поверхностным восприятием других культур, а идти к углубленному взаимопониманию, взаимодействию и взаимообогащению. Назначение межкультурного общения – способствовать более углубленному познанию друг друга и усилению взаимопонимания между ними. Все это достигается терпимостью, соблюдением общепринятых норм взаимодействия. Наиболее высокому уровню межкультурного взаимодействия может способствовать сформировавшийся в социально-психологическом плане положительный стереотип мышления и поведения.

Под стереотипом коммуникаций, который является одним из элементов межкультурного общения, понимаются общепризнанные шаблоны коммуникативного поведения, приуроченные к типичным, часто повторяющимся ситуациям инокультурного и внутрикультурного взаимодействия: приветствие, прощание, представление во время знакомства, выражение благодарности, позы, жесты, мимические движения и т.д. Специфика подобных, в сущности универсальных, форм человеческой активности проявляется, прежде всего, в способе их развертывания, в способе структурирования типовых ситуаций взаимодействия.

Перечисленные стереотипы, в негативеотрицая другую культуру, могуторганизовать целую систему взглядов (идеология сектантства, нацизма, вахаббизма и др.), которые оказывают непосредственное влияние и дают определенные установки поведения человека. Противопоставление стереотипных черт одной культуры другой присуще практически любой идеологии и проводится она в мягкой завуалированной форме, черезСМИ, кинопродукции, книги и учебные материалы, где история других культур освещается тенденциозно.

Для избегания проблемы неприятиядругих культур, в частности этнокультуры или религии необходимо находить положительные черты своей культуры, тем самым, побуждая интерес к ней, попытаться обнаружить отдельные положительные черты и общие, объединяющие их моменты. Только так возможно развитие навыков межкультурного общения. Для этого требуются особые усилия участников общения, целевые социальные программы (совместное обучение, отдых).

Результативность и эффективность решения всех этих задач, по признанию ученых, зависят не столько от индивидуальных качеств, сколько от готовности и умения личности включиться в совместную деятельность на уровне партнерства, сотрудничества, сотворчества, от сформированной культуры социального поведения. Однако практический опыт работы показывает, что именно в этом направлении видится спектр далеко нерешенных проблем во взаимоотношениях индивидов. В одном случае, индивид – активный участник процесса общения, влияющий на форму и содержание совместной деятельности, в другом – пассивный объект, зритель, исполнитель. Такая картина прослеживается на всех уровнях воспитания и обучения личности.

В данном вопросе нам хотелось бы сосредоточить внимание в сфере высшего образования. И это закономерно. Студенты, будущие учителя и воспитатели, руководители коллективов перенесут завтра свои знания и умения по межкультурному общению в школу и другие образовательные учреждения. Но, к сожалению, для многих из них технология межкультурного общения остается нерешенной педагогической задачей и после окончания университета. Систематические наблюдения, беседы в этих рамках свидетельствуют, что взаимодействия в большинстве случаев остаются на коммуникативном уровне. Только в отдельных случаях они приобретают интерактивные и перцептивные формы. Незначительный обмен информацией, пассивность при решении общих вопросов в группе, некоммуникабельность и более – психологическая несовместимость – чаще всего являются характерными признаками коллективных взаимоотношений студентов. В свою очередь все это влияет на характер учебной деятельности, качество знаний. Невозможно организовать педагогический процесс без опоры на взаимоотношения сторон, участников, субъектов образовательной ситуации. Сформированность культуры общения, активное сотрудничество, организация деловой партнерской атмосферы в группе – важные атрибуты будущей профессии и интеллектуального роста студентов.

Студенческая среда – это одна из более интенсивных зон межкультурных контактов. В крупные города приезжает обучаться молодежь фактически из всех регионов республики, стран ближнего и дальнего зарубежья. Именно в университетах встречаются представители самых разнообразных культурных групп, и вступают в контакт разные системы мировосприятия и миропонимания. В итоге этих межкультурных контактов у многих студентов закрепляются стереотипы восприятия и поведения, которые они пронесут через всю жизнь. В период обучения в ВУЗе самосознание студента расширяет систему его представлений о мире и укрепляет его место в нем. Студенческий возраст (18-22 лет) представляет собой кризисный переход между молодостью и взрослостью, в течение которого в личности происходят многомерные, сложные процессы: обретение взрослой идентичности и нового отношения к миру [3].

При работе со студентами нужно помнить, что многие из них – будущие педагоги, которые будут обязаны передать полученные знания и сформированные установки последующим поколениям. А проведенные в последнее время исследования показывают, что можно говорить о наличии социальных и психологических факторов, в той либо другой степени нарушающих адекватность поведения уже в младшем школьном возрасте,с которыми работают учителя с неадекватными формами выражения особенно такими как этническое самосознание и отсутствие культуры общения. Дети, обучающиеся у учителей с адекватной положительной формой выражения этнического самосознания, лучше адаптированы в микросоциуме, их поведение характеризуется больше гибкими и гармоничными методами взаимодействия с окружающими. Тогда как дети, обучающиеся у учителей, с гиперболизованной и литотизированной формами этнического самосознания различаются затрудненной социально-психологической адаптацией в среде, не считая того, нужно отметить, что крупная часть разных этнофобий имеет корешки в негативной оценке собственной этнической группы [4]. В последние десятилетия очень ярко это проявляется в этнокультурном и межконфессиональном поле взаимодействия людей:отсутствие положительной оценки собственного этноса и переживания государственного комплекса неполноценности приводят к тому, что срабатывает психологическая защита, и люди обрушиваются на остальные народы, обвиняя их во всех смертных грехах. Таковым образом, формирование положительной оценки собственной культурной группы является одной из главных составляющих комплекса мер, направленных на формирование здоровой атмосферы межкультурного общения.

Рассматривая межкультурное общение с педагогической позиции важно подчеркнуть ее роль в формировании культуры личности в целом. Всовокупности духовных и предметных факторов культуры межкультурное общение занимает особое место и обозначает совокупность внутренних (духовных) и внешних (поведенческих) стереотипов, благодаря которым осуществляется взаимодействие между людьми. Данные стереотипы являютсяупорядоченной определенным образом системой информации в межкультурной коммуникации.

Межкультурное общение имеет и свои функции. Основной из них выступает воспитательная функция, направленная на формирование и воспроизводство главных черт духовного мира личности, его принадлежность к той или иной культуре в целом. Эта функция предполагает широкую сеть разнообразных организационных мер, социальных институтов, закрепляющих, развивающих, создающих устойчивые стереотипы общения. Оценочно-регулятивная функция межкультурного общения обеспечивает устойчивость духовных качеств, единство требований к поведению личности. Оценка и самоконтроль, торможение своих желаний, активность, ответственность – основные факторы, выступающие как результат проявления и как цель действия этой функции. И, наконец, коммуникативная функция межкультурного общения выступает как средство связи между людьми и всеобщее условие их совместной деятельности. Такая многофункциональность межкультурного общения способствует стабилизации различных сторон и уровней взаимоотношений между людьми, приводя их в соответствие с общественными требованиями, обеспечивая тем самым формирование необходимых духовных качеств и направленности поведения [5].

Воспитание и образование подрастающих поколений, обеспечивается, прежде всего, механизмом передачи обычаев, традиций, ценностей – всего этнического наследия новым поколениям и призвано, раскрыть интеграционные процессы, заложить основы для понимания и общения с другими этносами, нацеливать на умение поддерживать и развивать диалог. Такие задачи сегодня остро стоят перед системой воспитания и образования в обществе, которой необходимо оптимально решать задачи межкультурного общения, формирования культуры отношений, воспитания толерантности.

Не секрет, что большая часть существующих различных фобий имеет корни в негативной оценке своей этнической группы. Отсутствие позитивной оценки своего этноса и переживания национального комплекса неполноценности приводят к тому, что срабатывает психологическая

защита, и люди обвиняют их во всех своих неудачах. Поэтому, формирование позитивной оценки в восприятии другой культуры является одной из основных составляющих комплекса мер, направленных на формирование здоровой обстановки и возможности межкультурного общения. Особая роль в этом процессе принадлежит системе образования, где происходит формирование общей системы ценностей и установок, обеспечивающих единство общества. Сегодняшнее студенчество как будущая интеллектуальная элита республики может стать активным проводником идеи межкультурности, гарантируя тем самым стабильное развитие общества. Система образования призвана скорректировать разного рода негативные проявления, создать условия для формирования и распространения тех ценностных ориентиров, которые предпочтительны как для личности, так и для общества в целом. Необходимо донести молодому поколению, что национальная локализация, изучение только родного языка, собственных культурных традиций,религиозных взглядов и принятие только своей культуры неизбежно приведет к духовной и экономической отсталости страны, поскольку человек не сможет продолжить образование на тех высоких уровнях, которые задают современные мировые образовательные центры [6].

Важно показать обучающимся, что изучение опыта разных народов исключает навязывание тех или иных ценностей, межнациональную нетерпимость, способствует не только выявлению общности духовных истоков разных этносов, но и наглядно иллюстрирует, что именно в общении проявляется гуманистические ценности духовности. Такие знания дают возможность понимать взаимосвязь национальных духовных культур, аналитически мыслить, сопоставляя категории «частного» и «общего», взаимосвязи «национального» и «межнационального», «межкультурного», что способствует принятию общегуманистической позиции.

И потому в многонациональном казахстанском обществе одной из важных задач системы образования является целенаправленное формирование норм и эталонов, отражающих специфику социально-исторического опыта жизни людей, привитие навыков межкультурного общения, формирование умения преодолевать конфликтные ситуации, развитие интереса к историко-культурному наследию народов, проживающих в республике [7]. И здесь на первый план выходит проблема межкультурного общения, которое должно стать культурной нормой поведения в обществе, что, конечно же, необходимо воспитывать с раннего возраста. В Казахстане в последнее время активно вводится в образовательный процесс политика трехязычия. Трехъязычие – это направление, которому сейчас уделяется большое внимание, как со стороны государства, так и со стороны общества. Идея интересная, но не однозначно воспринятая в обществе. Сегодня проблему трехъязычия, методы развития этой программы многие видят по-разному. Но нужно помнить о том, что полиязычие поможет обществу в решении одной из задач межкультурного общения, понимания и восприятия иной культуры.

Межкультурный диалог – проблема не новая. Она всегда интересовала человечество. Но на каждом отрезке нового витка времени звучала по – своему. Проходило время, менялись люди, их устои и мораль. В XXI веке проблема прогрессирует и сильнее напоминает о своей непреходящей значимости [8]. И здесь актуально звучит высказывание Нысанбаева: «Диалог становится проблемой в период глобализации – не темой, а именно проблемой сложной и жизненно-реальной – которая в условиях взаимного и конфликтного мира пронизывает все сферы современной жизни» [9].

Список использованной литературы

1. *Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М., 1979. – 338с.*
2. *Бондаревская Е.В. Концепция и стратегии воспитания студентов в культурно-образовательном пространстве Педагогического института ЮФУ / под ред. В.И. Мареева. – Ростов н/Д., 2007. - С.8-9, 62-63.*
3. *Андреева Г.М. Социальная психология. – М.: Аспект Пресс, 1999. – 375 с.*
4. *Хотинец В.Ю. Этническое самосознание. – СПб., 2000. – С. 89.*
5. *Асипова Н.А. Научно-педагогические основы формирования межнационального общения школьников: Дис. д.п.н. – Бишкек, 1997 – 369с.*
6. *Ломтева Т.Н. Базовые концепции межкультурной коммуникации. – Ставрополь, 1999. – С.65*
7. *Бейсембаева А.А. Патриотическое воспитание школьников средствами казахского героического эпоса. Монография. Алматы, 2015. - 215с.*
8. *Кошербаева Г.Н. Диалог культур как миропонимание новой эпохи // Сборник Международной научно-практической конференции «Культура. Наука. Творчество. – Минск, Белорусия, 2017г.- С. 286-292*
9. *Нысанбаев А.Н. Философия взаимопонимания. - Алматы: Главная редакция «Казак энциклопедиясы», 2001. - С. 140.*

Өтебай Т.Ы.
2-курс магистранты, ҚазМемҚызПУ
Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к.қауым.проф.м.а. **Ш.Л.Ерхожина**

ВИТАГЕНДІК ТЕХНОЛОГИЯНЫҢ КОММУНИКАТИВТІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ РӨЛІ

Түйін. *Мақалада өзгетілді аудиторияларда қазақ тілін оқыту және витагендік оқыту арқылы студенттің коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыру мәселесі сөз болады. Витагендік технология мен коммуникативтік құзыреттіліктің анықтамасы нақтыланып, ғалымдар тұжырымдарына шолу жасалады. Студенттердің коммуникативтік құзыреттілігінің деңгейлері салыстырылды. Өзгетілді студенттердің коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастырудың маңызы айқындалып, жолдары қарастырылды.*

Кілт сөздер: *коммуникативтік, құзыреттілік, витагендік технология, сыртқы ресурстар, білім беру стандарты.*

Резюме.. *В статье рассматривается обучение казахского языка в аудитории с неказахским языком обучения и образование коммуникативной компетенции студентов с помощью витагенного обучения. Уточняются определение витагенной технологий и коммуникативной компетенции, так же проводится обзоры на выводы ученных. Сравниваются уровни коммуникативной компетенции студентов. Рассматриваются на сколько важно образование коммуникативной компетенции у студентов с неказахским языком обучения.*

Ключевые слова: *коммуникация, компетентность, витагенной технологий, внешние ресурсы, образовательный стандарт.*

Summary. *The article considered with the teaching of the Kazakh language in the classroom with the non-native speakers Kazakh language of instruction and the formation of communicative competences of students with the help of vitagenic training. The definition of vita technologies and communicative competence is specified, as well as reviews on the findings of scientists. Compared levels of communicative competence of students. Considered in the importance of formation communicative competence among instruction of students with non-native speakers Kazakh language.*

Key words: *communication, competence, vita technology, external resources, the educational standard.*

Қазіргі таңда еліміздің білім беру жүйесінде айтулы жаңалықтар орын алуда. Қоғамдық өзгерістер белгілі мақсатты іске асыруға арналып, осыған орай, жаңартылған білім мазмұнындағы бағдарламаларды тәжірибеге ендіру қарқынды үдерістер негізінде жаңа сипатта жүргізілуде. Жаңа тұрпатты, тың тәжірибенің сәтті жүзеге асырылуы кәсіби мамандардың құзыреттілігіне тікелей байланысты болып келеді. Студенттердің біліктілігі, кәсіби икемділігі, шығармашылыққа талпынысы, әр түрлі жағдайдағы жағдаятты анықтай алуы, оның жауапты шешімін табу және қолайсыз жағдайларда әрекет ете білуі – олардың жан-жақты тұлға болып қалыптасуының негізі. Мұндай құзыреттілігі қалыптасқан білімгер болашақта еліміздің дамуына, қоғамымыздың тұрақтылығына және оның қауіпсіздігіне тірек бола алары даусыз.

Қазақстан Республикасының мемлекеттік Жалпыға міндетті 12 жылдық білім беру стандартында: «білім, білік, дағдылардың, қалыптасқан негізгі құзыреттіліктердің, әлеуметтік дағдылардың негізінде тұлғаның алдына қойған мақсаттарына жету үшін ішкі және сыртқы ресурстарын тиімді пайдалануға дайындығынан көрінетін құзырет – білім берудің негізгі нәтижесі болып табылады» [1], - делінген. Мұндағы құзырет - алға қойған мақсаттарға жету үшін ішкі және сыртқы ресурстарды тиімді іске асыруға дайындық, білімалушының білім беру жүйесіне деген әлеуметтік тапсырысты құрайтын жеке және қоғам талаптарын қанағаттандыру мақсатында білімгердің табысты іс-әрекетіне дайындығы.

Құзыреттілік – бұл күнделікті өмірдің нақты жағдайларында пайда болатын түйінді мәселелер мен міндеттерді тиімді түрде шешуге мүмкіндік беретін қабілеттілік.

Білімалушылардың оқу іс-әрекетіне құзыреттілік тұғырымен келу олардың оқу-танымдық іс-әрекетінің мақсатын белгілеуге, қажетті ақпарат көздерін таңдауға, алынған нәтижені бағалауға, алған тәжірибесін пайдасына жаратуға, өзінің оқу тәсілін ұйымдастыруға, оқу іс-әрекетін өздігімен орындауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар оқушы топта бірлесіп жұмыс істеуге, оған өзінің үлесін қосуға, шешім қабылдауға, келіспеушіліктің алдын алуға, топқа ене білуге үйренеді [2]. Бұл тұжырымды талдай түсер болсақ, яғни өзгетілді аудиториялардағы білімгерлер оқу пәндеріндегі және білім аймақтарындағы, сонымен бірге қоршаған дүниедегі ақпараттармен жұмыс істей білу дағдыларын арттырып, алған білімін өз өмірлік қажеттіліктерімен ұштастыра қамтыса, ол құзыретті болуының көрінісі. Бірінші кезекте өзгетілді білімалушының коммуникативтік құзыреттілігінің қалыптасуының маңызы зор. Өзгетілді студенттің бойындағы коммуникативтік құзіреттілікті қалыптастыруда тіл мәдениеті аймағында сөз әдебі мен көркем сөз нормаларын меңгеруі арқылы

әдеби тілге нәр беретін қайнар сөздер синонимдер мен фразеологизмдер, тілдің көркемдегіш құралдарын қолдану дағдысын арттыратын тәсілдерді қолданудың тиімділігі басым болып келеді. Тұлғаның тірек құзырлылықтарының бірі ретінде танылып отырған коммуникативтік құзіреттіліктерін қалыптастыру оның тілдік білімін тереңдетумен қатар сөйлеу біліктілігін де жетілдіреді. Тұлғаның әдеби тіл нормаларын меңгеру сапасын жоғарылататын технологиялардың бірі – витагендік технология.

Витагендік технология дегеніміз – дара тұлғаның қалыптасу жолындағы жинақтаған өмірлік тәжірибесінің нәтижесін қолдануы. Витагендік тәжірибенің негізіне тіл үйренушінің жинақтаған білімін, қоршаған ортаға деген көзқарасын, іс-әрекетін көрсететін витагендік ақпараттар жатады. Витагендік оқыту теориясы білімгердің витагендік тәжірибесін жетілдіруде негізгі рөл атқарады. Витагендік технология оқу үдерісін түбегейлі өзгертіп, дара тұлғаның өмірлік тәжірибесін жаңа білім алудың көзі ретінде пайдалануға жол ашады. Витагендік технологияның алғашқы арналары академик, педагогика ғылымдарының докторы А.С.Белкин мен оның шәкірттері В.А.Кривенко, В.В.Нечаева, Н.О.Вербицкая т.б. ізденістерінен бастау алады.

А.С.Белкин: «Витагендік оқыту дегеніміз – мұғалім мен оқушының бірлескен іс-әрекетінің белгілі бір мақсатқа бағытталуы, сабақ үдерісінің оқушының жинақтаған тәжірибесі арқылы ұйымдастырылуы, оқушылардың ұжымдық тәжірибелерінің жүзеге асуы. Витагендік оқытуды ұйымдастыру сабақ жүйесі мен технологиясын өзгертуге мүмкіндік береді. Сондай-ақ мұғалімнің оқушыларға берілетін материалдағы витагендік ақпараттан хабардар болуы тиіс. Ең бастысы, витагендік оқыту оқушылардың тәжірибелерін белсендірумен қатар, жинақтаған өмірлік тәжірибелерін жүзеге асыратын витагендік мүмкіндіктерін қалыптастырады» – дейді [3, 25 б.]. Білімгерлердің басты проблеманы бірігіп шешуіне, бірлесе тәжірибе жинақтауларына және әр білімалушының өз тарапынан нәтижелі шешімге жетуіне мүмкіндік беріледі. Бұл жүйеде тапсырманы білімгерлердің бірігіп шешуіне, бірігу арқылы ортақ мақсат қою және сол мақсатқа жетудегі бірлескен өздік тәжірибе жинақтау маңызды болып табылады.

Қазақ тілін өзгетілді аудиторияларда оқытуда студенттердің танымдық қызығушылығы сан қырлы болғандықтан, олардың витагендік тәжірибесіне сүйену арқылы бұл мәселенің шешімін табуға болады. Сол себепті қазақ тілін меңгертуде витагендік оқыту технологиясының мынадай артықшылықтары бар:

- білімалушы тілді үйренудің өзі үшін қаншалықты маңызды екенін саналы түсінеді;
- әр түрлі сипаттағы мәтіндермен жұмыс жасау арқылы ақпараттарды игеру дағдылары дұрыс қалыптасады;
- витагендік технологияның әсерінен өзгетілді ұлт өкілінің тілді үйренуге деген танымдық қызығушылығы артады. Өзгетілді аудиторияларда витагендік технологияны қолданудағы коммуникативтік құзыреттілік – қажетті тілдерді, қоршаған адамдармен және оқиғалармен әрекеттестікте болу тәсілдерін білуді, топта жұмыс жасау дағдыларын, ұжымдағы түрлі әлеуметтік рөлдерді меңгеруді қамтиды. Өзгетілді дәрісханалардағы студенттер қазақ тілінде еркін сөйлеу арқылы бір-біріне сұрақ қойып, диалог құру, өз ойын еркін жеткізу және пікір таластыруды білуі тиіс.

Білімгердің құзыреттілігін қалыптастырудың негізгі өзегі - елімізде бәсекеге қабілетті, өз ісін жетік меңгерген, сауатты, білімді, өндірісте жұмыс істей алатын жан-жақты дамыған құзіретті маман даярлау.

Витагендік технологияны қолдана отырып өзгетілді дәрісханаларда білімалушылардың коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыруға:

- нақты өмір жағдайында өзінің міндеттерін шешу үшін қазақ тілінде ауызша және жазбаша коммуникациялардың түрлі құралдарын қолдануға;
- коммуникативтік міндеттерді шешуге сәйкес келетін стильдер мен жанрларды таңдауға және қолдануға;
- әдептілік ережелеріне сәйкес өзіндік пікірін білдіруге;
- нәтижелі өзара іс-әрекетті, түрлі көзқарас және әртүрлі бағыттағы адамдармен сұхбат жүргізе отырып, шиеленіскен ахуалдарды шешуді жүзеге асыруға;
- алған білімдерін өмірлік тәжірибесінде қолдана алуы;
- жалпы нәтижеге қол жеткізу үшін түрлі көзқарастағы адамдар тобымен қатынас (коммуникация) жасауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, өзгетілді аудиторияларда витагендік технологияны қолдана отырып, оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігін арттыруда оқушыда төмендегідей дағдылар қалыптасады:

- мемлекеттік тілде жоғары білімді ұйымдастырушылық сипаттағы міндеттерді шешеді;

- жағдаяттық басқарудың теориялық білімдері мен практикалық дағдыларын игереді;

- жаңа ақпаратты есте сақтау мен оны компьютерлік технология арқылы өңдеу, қолдану мүмкіндігі қалыптасады;

- қоғамның дамуын, қазақ тілі бойынша білімі туралы, оны еркін тілдік қатынаста қолдана алады[4].

Қазақ тілін оқытуда тек теориялық білімді үйреніп қана қоймай, сонымен қатар оны күнделікті өмірлік тәжірибесінде қолдана алады, еркін сөйлеу дағдысын қалыптастырады. Күнделікті сабақта студенттің білімін тексере отырып, олардың коммуникативтік құзыреттілігінің қандай деңгейде қалыптасқанын саралауға болады. Яғни, жоғары деңгейде студент өз ойын еркін түрде рәсімдейді, мәселені толық баяндайды. Қосымша құралдарды сауатты пайдаланады, мәселені шешуге шынайы қызығушылық танытады, білуге қызығушылығы басым, топтық қарым-қатынасты орнатуға бейім; диалог, пікірталаста ақпараттың талап етілетін мазмұнын шығармашылықпен қабылдайды, талқылауға белсенді араласады, топтық жұмысты орындау барысында міндеттерді белгілейді.

Орта деңгейде студент өз ойын берілген үлгіге сәйкес оқытушы жетекшілігімен рәсімдейді, мәселені баяндайды, қосымша құралдарды толық пайдалана білмейді; мәселенің шешімін оқытушының талап қоюымен іздейді, шешімін өз бетімен табуға сенімсіз, қатесін табады, бірақ оны түзете алмайды, қарым-қатынас орнатуда білімді мақсат тұтпайды, диалогты ұйымдастыруда енжар, диалог аясында әріптесінің пікірін тыңдайды, топта топтық жұмысты орындау барысында міндеттерді бөліседі, сөзді түрлі жағдаяттарда қолданады.

Төмен деңгейде студент қарапайым үлгідегі тапсырмаларды орындайды, мағыналық құрылымда бағдар жасай алмайды, ойы шашыраңқы, мәселені шешуге қызықпайды, топта енжар, оқу материалының тек кейбір бөліктерін қабылдайды, топтық жұмысты ұйымдастыра алмайды, топта негізінен орындаушы қызметін атқарады, сөзді түрлі қатынас жағдаяттарында қолдана білмейді.

Сондықтан өзгетілді аудиторияларда қазақ тілін меңгертуде білімгердің коммуникативтік құзіреттіліктің өнімді топтық қатынас аспектісін іске асыру көзделеді. Витагендік оқытуды қолдануда білімгер тапсырмаларды орындау іс-әрекеті кезінде пікірін қорғауға, өзіне берілген міндетті орындай отырып ойын дәлелдеп айта білуге, сұрақ қоя отырып тапсырмаға сәйкес жауап беруге дағдыланады. Берілген тақырыптарға баяндама, ғылыми жоба жұмыстарын дайындау кезінде көпшілік алдында сөз сөйлеу аспектісі бойынша қисындық байланыс құралдары мен көрнекіліктерді сауатты пайдалануға дағдыланады. Оны жазуда, қорғауда тиімді тәсілдерді қолдану біліктілігіне төселеді. Қазіргі таңда педагогика ғылымының басты мақсаты тек іргелі білім беруде ғана емес, сондай-ақ біліктілігін өз бетінше жетілдіре алатын, қазақ тіліндегі ақпараттық ресурстарды өз бетінше тауып, талдап және тиімді пайдалана алатын азаматтарды тәрбиелеу. Технология тәсілдерін түрлендіре қолдану оқушылардың логикалық ойлау, сөйлеу, шығармашылық қабілеттерін дамытып, ойларын жинақтап, қазақ тілінде жеткізуге танымдық іс-әрекеттерін тиімді ұйымдастыруға ықпал жасайды.

Білімалушыларға білім беруде, тілді оқытуда, тәрбие беруде олардың бойында коммуникативтік құзіреттілікті қалыптастыруда педагог қауымының шеберлік деңгейінің де атқаратын рөлі зор. Қазақ тілін меңгертуде жоғарыда қарастырылған мәселелер ескерілсе, белгілі деңгейде нәтижеге жетуге болатынын айтамыз.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. – Астана, 2012

2. Байжуманова Н.С. Студенттердің құзіреттілігін қалыптастырудың педагогикалық негізі // Білім сапасын бағалаудың мәселелері: әдіснамалық негізі және практикалық нәтижесі. – Алматы: ,2008. – Б. 163-165.

3. Белкин А.С. Витагенное обучение с голографическим методом проекций // Школьные технологии. − 1998. − №3. – С. 23-26.

4. Әлібаева М С. Кәсіби қазақ тілін витагендік технология арқылы оқыту әдістемесі.-Алматы,2010. - Б. 32-39.

Дауытова Ж.К.,
аға оқытушы, Әл - Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, fotka_t.f.j@mail.ru

Буланова Т.М.,
аға оқытушы, Әл - Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, tolqynay@mail.ru

Смағұл М.Ж.
аға оқытушы, Әл - Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, smagul.meirat@mail.ru

Садықов Ж.С.,
аға оқытушы, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы

Абдибекова К.Ж.,
аға оқытушы, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, ak_nur@mail.ru

Шукетаева К.К.,
т.ғ.к., аға оқытушы, Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті, kamila191160@mail.ru

ҮШБҰРЫШТЫ ШЕШУДЕГІ КЕЙБІР ПАЙДАЛЫ ӘДІСТЕМЕЛЕР

Түйін: *Макалада әрі қызықты, әрі геометрияның бір қатар теоремаларын қайталап шығатын күрделі есеп қарастырылған. Геометрия есебінде арифметикалық заңдылық байқалып, оқушының логикалық ойлау өрісін дамытып, тәжрибелік деңгейін шыңдай түседі.*

Резюме: *В данной статье рассматривается одновременно интересная и сложная задача, при решении которой применяются немалое количество теорем геометрии. В ходе решении замечается аналогия с арифметической прогрессией, с чем осложняется и развивается логическое мышление и практический уровень ученика*

Summary: *At the same time, an interesting and complex problem is considered simultaneously, in the solution of which a considerable number of theorems of geometry are applied. In the course of the solution, an analogy with arithmetic progression is noted, with logical thinking and the practical level of the student are complicated and developed*

Ыбырай атамыздан қалған өсиетке сүйеніп: «Бір құдайға сыйынып, кел балалар оқылық, оқығанды көңілге ықыласпен тоқылық!»деп, бірден іске көшейік.Алдағы мақсатымыз:«Ақыл ойды тәртіпке келтіретін математика»деген қағидаға тоқталайық.

1-есеп.ABC үшбұрышының бұрыштары арифметикалық прогрессия құраған O нүктесі 3 биссектрисаның ортақ нүктесі. AC қабырғасын BB_1 биссектрисасы $AB_1:B_1C=2:1$ қатынасында бөлген, ал іштей сызылған шеңбердің радиусы r=2($\sqrt{3}$-1)см.

Үшбұрыштың барлық негізгіэлементтерін анықтау қажет болсын. Шешу жолдары есептің шартында: бұрыштары арифметикалық прогрессия құрайтыны айтылған. Ендеше осыны пайдаланып, бұрыштардың мәндерін табуға кірісейік $\div \angle A;\angle B;\angle C.$ $\angle A+\angle B+\angle C=180^0$ прогрессияда

$2\angle B=\angle A+\angle C$, сонда $3\angle B=180^0$,1) $\angle B=60^0$! Прогрессияның айырымы d әрпімен белгілесек $\angle A=60^0-d$, $\angle C=60^0+d$ теңдіктері орындалады. Биссектрисасының негізгі қасиеті: $\frac{BA}{BC}=\frac{AB_1}{B_1C}=\frac{1}{2}$.

Синустар тноремасы бойынша AB=2RsinC, BC=2RsinA, мұнда R-ABC үшбұрышын сырттай сызылған шеңбердің радиусы (1-сурет)

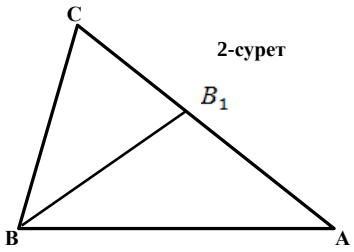

2-сурет

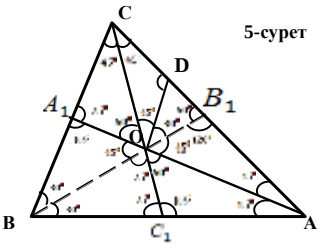

5-сурет

Ендеше $\frac{BA}{BC}=\frac{2RsinC}{2RsinA}=\frac{\sin(60^0+d)}{\sin(60^0-d)}=\frac{1}{2}$.

Сол жағын түрлендіріп, өрнектейік:

$$\frac{\sin60^0\cdot\cos d+\cos60^0\cdot\sin d}{\sin60^0\cdot\cos d-\cos60^0\cdot\sin d}=\frac{\frac{\sqrt{3}}{2}\cdot\cos d+\frac{1}{2}\sin d}{\frac{\sqrt{3}}{2}\cdot\cos d-\frac{1}{2}\sin d}=\frac{1}{2}$$

sind+2sind=2$\sqrt{3}$cosd-$\sqrt{3}$cosd.

3sind=$\sqrt{3}$cosd, $\frac{3\sin d}{\sqrt{3}\cos d}$=1, $\sqrt{3}$tgd=1,

tgd=$\frac{1}{\sqrt{3}}$;$\angle d=30^0.\ \angle A=60^0-d=60^0-30^0=30^0;\angle A=30^0$

$\angle C=60^0-d=60^0+30^0=90^0;\ \angle C=90^0,\angle B=60^0$; Тамаша, ә!?

2-суретте OD=CD=r, $OD\perp AC$ —жүргіздік.

ΔCDO-тік бұрышты, тең бүйірлі.

Сонда CO^2=2r ; CO=r$\sqrt{2}$=2($\sqrt{3}$-1)$\sqrt{2}$; CO=2$\sqrt{2}$ ($\sqrt{3}$-1) см.

3) ΔBOC-да бір қабырғасы, екі бұрышы белгілі.

Синустар теоремасы бойынша: $\frac{CO}{\sin30^0}=\frac{BC}{\sin105^0}$ (*)

$\sin30^0=\frac{1}{2}$; $\sin(105^0)=\sin(60^0+45^0)=\sin60^0\cdot\cos45^0+\cos60^0\cdot\sin45^0$;

$\sin105^0=\frac{\sqrt{3}}{2}\cdot\frac{\sqrt{2}}{2}+\frac{1}{2}\cdot\frac{\sqrt{2}}{2}=\frac{1}{4}\cdot\sqrt{2}(\sqrt{3}+1)=\frac{\sqrt{2}(\sqrt{3}+1)}{4}=\frac{\sqrt{3}+1}{2\sqrt{2}}$;

$\sin105^0$= sin(90^0+15^0)=cos15^0. Ендеше cos$15^0=\frac{\sqrt{3}+1}{2\sqrt{2}}$

$\sin15^0=\sqrt{1-\cos^2 15}=\sqrt{1-\frac{4+2\sqrt{3}}{8}}=\frac{\sqrt{4-2\sqrt{3}}}{2\sqrt{2}}=\frac{\sqrt{(\sqrt{3}-1)^2}}{2\sqrt{2}}=\frac{\sqrt{3}-1}{2\sqrt{2}}$;

$tg15^0=\frac{\sin15^0}{\cos15^0}=\frac{\sqrt{3}-1}{\sqrt{3}+1}=\frac{4-2\sqrt{3}}{2}$; $tg15^0=2-\sqrt{3}$.

Анықталған теңдіктерді ескеріп, жаңадан нұсқалар жазуға алда пайдаланамыз. 2-сурейімізде пайда болған бұрыштар көрсетілген. Олар

$\angle ACC_1=\angle BBC_1=45^0$; $\angle CBA=60^0$; $\angle CB_1B=60^0$;

$\angle ABB_1=\angle CBB_1=30^0$; $\angle AA_1C=75^0$; $\angle AOB_1=45^0$;

$\angle BAA_1=\angle CAA_1=15^0$; $\angle AB_1O=120^0$; $\angle DB_1O=60^0$;

$\angle DOB_1=30^0$; $\angle COD=\angle DCO=45^0$; $\angle AA_1B=105^0$;

$\angle BOC=105^0$; $\angle A_1OB=45^0$; $\angle BOC_1=75^0$; $\angle BC_1O=75^0$

$\angle AC_1O=105^0$; $\angle AOC_1=60^0$; $\angle BOA=135^0$; $\angle AOC=120^0$

$\angle COB_1 = 75^0$; $\angle AOD = 75^0$; ΔBOC_1-теңбүйірлі.ΔABC және ΔBDO-ұқсас, ΔAC_1C және $\Delta A_1BO -$ ұқсас.

Мысалы sinB$\widetilde{OA}$=sin135^0=sin$(90^0 - 45^0)$=cos$45^0 = \frac{\sqrt{2}}{2}$, немесе

sin135^0=sin$(90^0 - 45^0)$= sin90^0 cos45^0+ cos90^0 sin45^0=1$\cdot\frac{\sqrt{2}}{2}$+0$\cdot\frac{\sqrt{2}}{2}$=$\frac{\sqrt{2}}{2}$, тағыда сол сияқты есептер. Енді үшбұрыштағы кесінділердің ұзындығын табуға көшейік. BOC үшбұрышына мұқият көңіл аударайық.

Мұнда CO=2$\sqrt{2}$($(\sqrt{3}-1)$ см- бұрыш анықталған, 3 бұрышы белгілі. Синустар теоремасы бойынша $\frac{BC}{\sin 105^0}$=$\frac{OC}{\sin 30^0}$. $BC = \frac{OC\cdot\sin 105^0}{\sin 30^0}$

Алдымызда $\sin 105^0 = \cos 15^0$= $\frac{\sqrt{3}+1}{2\sqrt{2}}$ екенін анықтадық. Сонда

BC= $\frac{2\sqrt{2}(\sqrt{3}-1)}{\frac{1}{2}}\cdot\frac{\sqrt{3}-1}{2\sqrt{2}}$= $\sqrt{2}(\sqrt{3}-1)(\sqrt{3}-1)$=2·2=4. BC=2 см.

Енді BC=AB·sin30^0; 4=AB·$\frac{1}{2}$; AB=8 см

Өздері сұранып тұр: R= $m_c = \frac{AB}{2}$4 см.

Ұнайма? Ә? Тексеру:AB=2R·sin 90^0=8 см,

BC=2R·sinA=2·4·½=4 см.

ΔBCB_1-тік бұрышты. CB_1=BC·tg 30^0, C$B_1 = 4\cdot\frac{1}{\sqrt{3}}$

CB_1=$\frac{4}{\sqrt{3}}$=$\frac{4\sqrt{3}}{3}$; C$B_1 = \frac{4\sqrt{3}}{3}$; A$B_1 = 2CB_1$,

AC=3C$B_1 = 3\cdot\frac{4\sqrt{3}}{3}$= $4\sqrt{3}$;AC=$4\sqrt{3}$ см

Пифагор теоремасы бойынша:

BB_1=$\sqrt{BC + CB_1}$=$\sqrt{16 + \frac{16\cdot 3}{9}}$=$\sqrt{16 + \frac{16}{3}}$=$\frac{\sqrt{4\cdot 16}}{\sqrt{3}}$ = $\frac{8}{\sqrt{3}}$;

B$B_1 = \frac{8}{3}\sqrt{3}$ см-анықтаудың 1-ші түрі.

BC=$BB_1\cdot\sin 60^0$; ΔABB_1-тең бүйірлі;

$BB_1 = B_1A = 2\cdot CB_1 = 2\cdot\frac{4\sqrt{3}}{3}$= $\frac{8\sqrt{3}}{3}$ - бұл анықтаудың екінші жолы.

ΔCB_1O=>$\frac{OB_1}{\sin 45^0}$=$\frac{CO}{\sin 60^0}$=>$OB_1 = \frac{CO\sin 45^0}{\sin 60^0} = \frac{2\sqrt{2}(\sqrt{3}-1)}{\frac{\sqrt{3}}{2}}\cdot\frac{\sqrt{2}}{2} = \frac{4(\sqrt{3}-1)}{\sqrt{3}}$;

$OB_1 = \frac{4(\sqrt{3}-1)}{\sqrt{3}}$=$\frac{4\sqrt{3}(\sqrt{3}-1)}{3}$

ΔBOC-дан $\frac{BO}{\sin 45^0}$ = $\frac{BC}{\sin 105^0}$; $\sin 105^0 = \sin(60^0 + 45^0) = \frac{\sqrt{3}}{2}\cdot\frac{\sqrt{2}}{2} + \frac{1}{2}\cdot\frac{\sqrt{2}}{2}$=$\frac{\sqrt{2}(\sqrt{3}-1)}{4}$.

BO= $\frac{BC\cdot\sin 45^0}{\sin 105^0}$ = $\frac{4\cdot\frac{\sqrt{2}}{2}\cdot 4}{\sqrt{2}(\sqrt{3}+1)}$ =$\frac{8\sqrt{2}}{\sqrt{2}(\sqrt{3}+1)}$=$\frac{8\sqrt{2}}{(\sqrt{3}+1)}$=$\frac{8(\sqrt{3}-1)}{2}$=4$(\sqrt{3}-1)$

BO=4$(\sqrt{3}-1)$. Сонда $BB_1 = BO + OB_1$=4$\sqrt{3}$-4+ $\frac{12-4\sqrt{3}}{3}$

BB_1 биссектриссасын үш түрлі жолмен анықтадық.

Қайталау: $BB_1 = BO + OB_1$=$4\sqrt{3}$-4+ $\frac{12-4\sqrt{3}}{3}$=$\frac{12\sqrt{3}-12+12-4\sqrt{3}}{3}$ = $\frac{8\sqrt{3}}{3}$

$BB_1 = \frac{8\sqrt{3}}{3}$.

AA_1 биссектрисаның ұзындығы (ΔCAA_1-ден)

$\frac{AC}{\sin 75^0} = \frac{AA_1}{\sin 90^0}$ =AA_1, $AA_1 = \frac{4\sqrt{3}\cdot 2\sqrt{2}}{\sqrt{3}+1}$= $\frac{8\sqrt{3}\cdot\sqrt{2}(\sqrt{3}-1)}{2}$;

Sin$75^0 = \cos 15^0$=$\frac{\sqrt{3}+1}{2\sqrt{2}}$; $AA_1 = 4\sqrt{6}(\sqrt{3}-1)$.

Есептің шартына сәйкес әліде анықтайтын элементтер бар. Ретіне қарай:

1.$\frac{CA_1}{A_1B}$=$\frac{AC}{AB} = \frac{4\sqrt{3}}{8}$= $\frac{\sqrt{3}}{2}$; Жүйені шешейік.

BC=4

$A_1C + A_1B = BC$ =>$\frac{CA_1}{A_1B}$=$\frac{\sqrt{3}}{2}$, $CA_1 + A_1B$=4; $CA_1 = \frac{\sqrt{3}}{2}A_1B$.

$\frac{\sqrt{3}}{2}A_1B$+A_1B=4. =$A_1B = \frac{8}{\sqrt{3}+2}$

$CA_1 = \frac{\sqrt{3}}{2}A_1B$=$\frac{\sqrt{3}}{2}\cdot\frac{8}{\sqrt{3}+2}$=$\frac{4\sqrt{3}}{2+\sqrt{3}}$=4$\sqrt{3}$(2-$\sqrt{3}$); CA_1 =4$\sqrt{3}$(2-$\sqrt{3}$)

Тексеру: $\frac{CA_1}{A_1B}$=$\frac{4\sqrt{3}(2-\sqrt{3})}{\frac{8}{2+\sqrt{3}}}$=$\frac{\sqrt{3}(2-\sqrt{3})(2+\sqrt{3}}{2}$=$\frac{\sqrt{3}}{2}$

$CA_1 + A_1B$=$8\sqrt{3} + 12 + 16 - 8\sqrt{3}$=4. Элементтері дұрыс анықталған екен.

BC=4; $CA_1 = 4\sqrt{3}$(2-$\sqrt{3}$), $A_1B = 8(2-\sqrt{3})$.

ΔACA_1-тік бұрышты. Сонда

AA_1=$\sqrt{A_1C^2 + CA^2}$=$\sqrt{(4\sqrt{3}(2-\sqrt{3}))^2 + (4\sqrt{3})^2}$=$\sqrt{6\cdot 3(7-4\sqrt{3}) + 16\cdot 3}$=

$= \sqrt{16\cdot 3(7-4\sqrt{3}+1)}$=$\sqrt{16\cdot 3(8-4\sqrt{3}}$=$\sqrt{16\cdot 4\cdot 3(2-\sqrt{3})}$=8$\cdot\sqrt{3}\sqrt{2-\sqrt{3}}$=

=4$\sqrt{6}\cdot\sqrt{2(2-\sqrt{3})}$=4$\sqrt{6}\sqrt{(\sqrt{3}-1)^2}$=4$\sqrt{6}$($\sqrt{3}$-1).

AA_1=4$\sqrt{6}$($\sqrt{3}$-1). AA_1=4$\sqrt{6}$($\sqrt{3}$-1) см

Бұл AA_1 биссектрисасын анықтаудың 2 жолы тағы бір түрін байқайық.

$A_1C = AA_1\cdot\sin 15^0$; 4$\sqrt{3}$(2-$\sqrt{3}$)= $AA_1\cdot\frac{\sqrt{3}-1}{2\sqrt{2}}$;

$AA_1 = \frac{4\sqrt{3}(2-\sqrt{3})\cdot 2\sqrt{2}}{\sqrt{3}-1}$=$\frac{4\sqrt{3}(2-\sqrt{3})\cdot 2\sqrt{2}(\sqrt{3}+1}{2}$=$4\sqrt{3}(2-\sqrt{3})\cdot\sqrt{2}(\sqrt{3}+1$=

$4\sqrt{3}\cdot\sqrt{2}\left[(2-\sqrt{3})(\sqrt{3}+1)\right]$=4$\sqrt{6}$(2$\sqrt{3}$-3+2-$\sqrt{3}$)=4$\sqrt{6}\cdot(\sqrt{3}-1)$.

Қорытынды мәндері: AC=4$\sqrt{3}$; CA_1=4$\sqrt{3}$(2-$\sqrt{3}$) ;

A_1B=8(2-$\sqrt{3}$) см. $AA_1 = \ell_a = 4\sqrt{6}\cdot(\sqrt{3}-1)$ см ;CB=4 см;

AB= $\sqrt{BC^2 + CA^2}$=$\sqrt{16 + 16\cdot 3}$=4·2= 8; AB=8 см.

$\frac{CA_1}{A_1B}$=$\frac{\sqrt{3}}{2}$.

2. $\frac{BC_1}{C_1A}=\frac{BC}{AC}=\frac{4}{4\sqrt{3}}=\frac{1}{\sqrt{3}}$;AB=8

Жүйе $\begin{cases}\frac{BC_1}{C_1A}=\frac{1}{\sqrt{3}}; & BC_1=\frac{1}{\sqrt{3}}C_1A\\ AB=8 & BC_1+C_1A=8\end{cases}$

$\frac{1}{\sqrt{3}}C_1A+C_1A=8$; $C_1B=\frac{8\sqrt{3}}{1+\sqrt{3}}=\frac{8\sqrt{3}(\sqrt{3}-1)}{2}=4\sqrt{3}(\sqrt{3}-1)$

$C_1B=4(\sqrt{3}-1)$

Тексеру $BC_1+C_1A=4\sqrt{3}-4+12-4\sqrt{3}=8=AB$

$\frac{BC_1}{C_1A}=\frac{4(\sqrt{3}-1)}{4\sqrt{3}(\sqrt{3}-1)}=\frac{1}{\sqrt{3}}$-дұрыс табылған екен.

Қорытынды мәндер. AB =8 ;$\frac{AA_1}{C_1B}=\frac{\sqrt{3}}{1}$;

$AC_1=4\sqrt{3}(\sqrt{3}-1), C_1B=4(\sqrt{3}-1)$;

Қосымша: $\ell_c=CC_1=\sqrt{CA\cdot CB-BC_1\cdot C_1A}=\sqrt{4\sqrt{3}\cdot 4-4(\sqrt{3}-1)\cdot 4\sqrt{3}(\sqrt{3}-1)}=$

$=\sqrt{16\sqrt{3}(1-(\sqrt{3}-1)^2}=4\cdot\sqrt{\sqrt{3}(1-4+2\sqrt{3})}=4\sqrt{\sqrt{3}\cdot(2\sqrt{3}-3)}=$

$=4\sqrt{\sqrt{3}\cdot\sqrt{3}(2-\sqrt{3})}=4\sqrt{3}\sqrt{2-\sqrt{3}}$.

$CC_1=4\sqrt{3}\cdot\sqrt{2-\sqrt{3}}=2\sqrt{2}\cdot\sqrt{2}\cdot\sqrt{3}\sqrt{2-\sqrt{3}}=2\sqrt{6}(\sqrt{4-2\sqrt{3}}=2\sqrt{6}\cdot\sqrt{(\sqrt{3}-1)^2}=2\sqrt{6}($

$\sqrt{3}-1)$.

ΔBCC_1-нен $\frac{CC_1}{\sin 60^0}=\frac{BC_1}{\sin 45^0}$;

$CC_1=\frac{4(\sqrt{3}-1)}{\sqrt{2}}\cdot 2\cdot\frac{\sqrt{3}}{2}=\frac{4\sqrt{3}\cdot(\sqrt{3}-1)}{\sqrt{2}}=2\sqrt{3}\cdot\sqrt{2}(\sqrt{3}-1)=2\sqrt{6}(\sqrt{3}-1)$.

3. Чева теоремасын тексеру:$\frac{AC_1}{C_1B}\cdot\frac{BA_1}{A_1C}\cdot\frac{CB_1}{B_1A}=\frac{\sqrt{3}}{1}\cdot\frac{2}{\sqrt{3}}\cdot\frac{1}{2}=1$.

Қабырғалардың қатынастары дұрыс табылған екен.

4. $S_{ABC}=\frac{1}{2}\cdot BC\cdot CA=\frac{1}{2}\cdot 4\cdot 4\sqrt{3}=8\sqrt{3}$ см^2

$S_{ABC}=\frac{1}{2}\cdot AB\cdot AC\cdot\sin 30^0=\frac{1}{2}\cdot 8\cdot 4\sqrt{3}\cdot\frac{1}{2}=8\sqrt{3}$ см^2;

$S=\rho\cdot r$; $\rho=6+2\sqrt{3}$, $r=2(\sqrt{3}-1)$

$S_{ABC}=(6+2\sqrt{3})2(\sqrt{3}-1)=12\sqrt{3}+12-12-4\sqrt{3}=8\sqrt{3}$ см^2.

Қолданылған әдебиет

1. Садыков Ж.С., Садыкова А.Ж., Дауытова Ж.К.. Геометрия (планиметрия). 1бөлім.–А.: Әл-Фараби атындығы ҚазҰУ, -2009.

2. Садыков Ж.С., Абылқасымова А.Е..Дайындық бөлімінің тыңдаушыларына планиметрия есептерін шығаруға арналған методикалық нұсқаулар. -А.:1988.

Садықов Ж.С.,
аға оқытушы, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ,

Смағұл М.Ж.
аға оқытушы, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, smagul.meirat@mail.ru

Абдибекова К.Ж.,
аға оқытушы, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, ak_nur@mail.ru

Дауытова Ж.К.,
аға оқытушы, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, fotka_t.f.j@mail.ru

Буланова Т.М.,
аға оқытушы, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, tolqynay@mail.ru

Шукетаева К.К.
т.ғ.к., аға оқытушы, Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті, Алматы,
kamila191160@mail.ru

ҮШБҰРЫШТАРДЫ ШЕШУ БАРЫСЫНДА БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫ ІЗДЕНІМПАЗДЫҚ ПЕН ТАПҚЫРЛЫҚҚА БАУЛУДЫҢ КЕЙБІР ӘДІСТЕМЕЛІК ЖОЛДАРЫ

Резюме. *В данной статье рассматриваются особенности решения треугольников в ходе подготовки абитуриентов к поступлению в вузы.*

Summary. *This article discusses the features of the solution of triangles in preparing students for university.*

Үшбұрыштарды шешу деген ұғым, оның берілген үш элементі бойынша, қалған барлық элементтерін анықтауды білдіреді. Оларды естеріңізге салайық: 1-ші үш қабырғаларының мәндері; 2-ші екі қабырғасы және олардың арасындағы бұрыш;3-ші бір қабырғасы және осы қабырғаның бойындағы екі бұрыш. Жалпы үшбұрышүшін, кемінде жеткілікті.

Енді мысалдарды шешуге көшейік.

1 есеп. Үшбұрыштың үш биссектрисасы бір О нүктесінде қиылысқан. $BO=OB_1=\sqrt{3}$:1 және $AB_1: B_1C = 2:1$, $BB_1 = 4\sqrt{3}$ см. ABC үшбұрышының барлық элементтерін анықтаңыз. Шешу жолы: Берілгені ΔABC, биссектрисалары $O=AA_1 \cap BB_1 \cap CC_1$ нүктесінде қиылысқан $BB_1 = \ell_B = 4\sqrt{3}$ см; $BO=OB_1=\sqrt{3}:1$; $AB_1: B_1C = 2:1$.

Алдымен үшбұрыштың бұрыштарын анықтап алайық

(1-сурет)

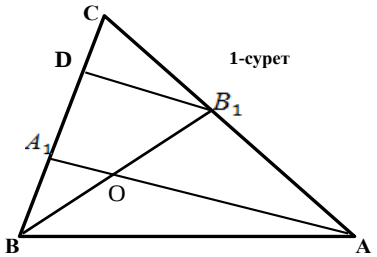

1-сурет

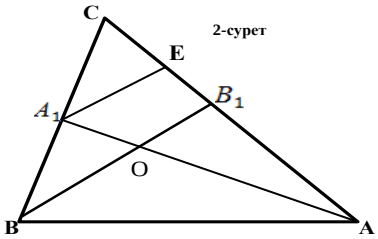

2-сурет

Есептің шартын пайдаланып $\frac{BB_1}{A_1C}$ қатынасын табуға. B_1D түзуі AA_1 биссектрисасына параллель болсын. Сонда өзара ұқсас үшбұрыштар пайда болады. Ұқсас үшбұрыштардың сәйкес қабырғалары өзара пропорционал болатындығын ескеріп, төмендегі теңдіктерді жазамыз. $\Delta ABC \sim \Delta BDB_1$. Онда $\frac{BO}{OB_1} = \frac{BA_1}{A_1D}$. Енді тапқырлық жасап, соңғы теңдіктің алымы мен бөлімін A_1C кесіндісіне көбейтіп және бөлейік:

$$\frac{BO}{OB_1} = \frac{BA_1}{A_1C}\frac{A_1C}{A_1D}; \frac{A_1C}{A_1D} = \frac{A_1D+DC}{A_1D} = \frac{A_1D}{A_1D} + \frac{DC}{A_1D} = 1 + \frac{DC}{A_1D}. \quad (1)$$

Үшбұрыштар A_1CA және DCB_1 өзара ұқсас. Снбебі B_1D қабырғасы AA_1 параллель. Сонда

$$\frac{CD}{DA_1} = \frac{CB_1}{B_1A}. \quad (2)$$

Осы қатынастарды алынған теңдіктерді пайдаланып жинақтап жазамыз:

$$\frac{BO}{OB_1} = \frac{BA_1}{A_1C}\frac{A_1C}{A_1D} = \frac{BA_1}{A_1C}(1 + \frac{DC}{A_1D}) = \frac{BA_1}{A_1C}(1 + \frac{CB_1}{B_1A})$$

Біз көңіл аударатын теңдік алдық.

Келешекте әртүрлі деңгейдегі есептерді шығару барысында осы теңдіктің пайдасы тиетін болады.

$$\frac{BO}{OB_1} = \frac{BA_1}{A_1C} \cdot (1 + \frac{CB_1}{B_1A}) \quad (I)$$

Есептің шартында берілген мәндерді пайдаланып, $\frac{BA_1}{A_1C}$ қатынасын табамыз:

$$\frac{\sqrt{3}}{1} = \frac{BA_1}{A_1C} \cdot (1+\frac{1}{2}); \frac{2\sqrt{3}}{3} = \frac{2}{\sqrt{3}} = \frac{BA_1}{A_1C} = \frac{AB}{CA} = \frac{c}{b} = \frac{2RsinC}{2RsinB} => \frac{sinC}{sinB} = \frac{2}{\sqrt{3}}$$

$$\frac{CA_1}{A_1B} = \frac{\sqrt{3}}{2}; \quad (3)$$

Көрсетілген жолмен

$$\frac{AO}{OA_1} = \frac{AB_1}{B_1C} \cdot (1+\frac{CA_1}{A_1B}) \quad (II)$$

(II) теңдігін жазуға болады. Ескерту $A_1E \parallel BB_1$ түзуін жүргізген дұрыс.

Сонда

$$\frac{AO}{OA_1} = \frac{1}{2}\cdot(1+\frac{\sqrt{3}}{2}) = \frac{1}{2} \cdot (\frac{2+\sqrt{3}}{2}) = 2 + \sqrt{3}. \quad \frac{AO}{OA_1} = 2 + \sqrt{3}. \quad (4)$$

Ескертулер: (I) және (II) теңдіктерді басқаша жолдармен анықтауға болады.

(3-сурет).

$$\frac{BO}{OB_1} = \frac{BC_1}{C_1A} \cdot (1 + \frac{AB_1}{B_1C}) = \frac{BC_1}{C_1A} \cdot (\frac{B_1C+AB_1}{B_1C}) = \frac{BC_1}{C_1A} \cdot \frac{A_1C}{B_1C}. \quad (I)$$

$$\frac{AO}{OA_1} = \frac{AB_1}{B_1C} \cdot (1 + \frac{CA_1}{A_1B}) = \frac{AB_1}{B_1C} \cdot (\frac{A_1B+CA_1}{A_1B}) = \frac{AB_1}{B_1C} \cdot \frac{CB}{A_1B} \quad (II)$$

(I) теңдіктен

$$\frac{BO}{OB_1} = \frac{BA_1}{A_1C} \cdot (1 + \frac{CB_1}{B_1A}) = \frac{BA_1}{A_1C} \cdot (\frac{B_1A+CB_1}{B_1A} = \frac{BA_1}{A_1C} \cdot \frac{CA}{B_1A}$$

$\frac{BO}{OB_1}$ қатынасы екі түрлі жолмен табылады. Олардың сандық мәндері бірдей. Ендеше, келесі теңдеуді жазуға болады:

$$\frac{BC_1}{C_1A} \cdot \frac{A_1C}{B_1C} = \frac{BA_1}{A_1C} \cdot \frac{CA}{B_1A}; \frac{AB_1}{B_1C} \cdot \frac{CA_1}{A_1B} \cdot \frac{BC_1}{C_1A} = 1 \quad (III)$$

Бұл теңдікті Чева теоремасы дейді.

Бұл теореманы 1678 жылы итальян математигі Чева жариялаған. Үшбұрыштың төбелерінен шыққан 3 түзу бір нүктеден өтуі үшін қандай шарт орындалуы керек деген сұраққа жауап берген. Біздің қарастырып отырған үшбұрыштың үш биссектрисасын бір нүктеден өтеді деген тұжырымды дәлелсіз алып отырамыз. Шынында да солай мекен, тексерейік. (3-сурет)

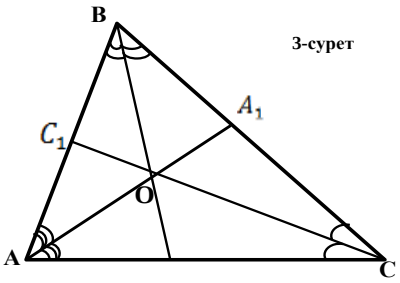

3-сурет

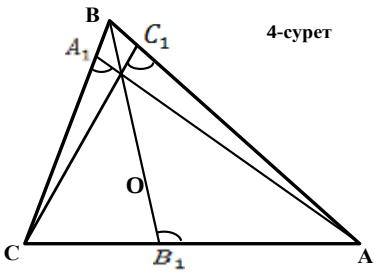

4-сурет

$$\frac{AB_1}{B_1C}=\frac{c}{a};\frac{CA_1}{A_1B}=\frac{b}{c};\frac{C_1B}{C_1A}=\frac{a}{b}.$$

Осы теңдіктерден

$$\frac{AB_1}{B_1C}\cdot\frac{CA_1}{A_1B}\cdot\frac{BC_1}{C_1A}=\frac{c}{a}\cdot\frac{b}{c}\cdot\frac{a}{b}=1.$$

Чева теоремасы орындалып тұр! 4 суретте биіктіктері бір нүктеден өте ме?

$$\frac{AB_1}{B_1C}=\frac{ccosA}{acosC};\frac{CA_1}{A_1B}=\frac{bcosC}{ccosB},\frac{BC_1}{C_1A}=\frac{acosB}{bcosA}.$$

Осылардан

$$\frac{AB_1}{B_1C}\cdot\frac{CA_1}{A_1B}\cdot\frac{BC_1}{C_1A}=\frac{ccosA}{acosC}\cdot\frac{bcosC}{ccosB}\cdot\frac{acosB}{bcosA}=1.$$

Өтеді екен! Медианалары жөніндегі теорема бұлардан да жеңіл дәлелденді. Алынған 2 теңдіктен

$$\frac{sinC}{sinB}=\frac{2}{\sqrt{3}}\text{ және }\frac{sinA}{sinB}=\frac{1}{\sqrt{3}}$$

$$sinC=\frac{2sinB}{\sqrt{3}},\ sinA=\frac{sinB}{\sqrt{3}} \qquad (5)$$

$sinC$ мен $sinA$ мәндерін $sinB$ арқылы анықтап жазамыз. Кез- келген үшбұрышта $\angle A+\angle B+\angle C=180^0$ теңдігі орындалатын білесіздер. Ендеше

$$180^0-(\angle A+\angle C)=\angle B,\ \sin[180^0-(\angle A+\angle C)]=\sin(\angle A+\angle C)=sinB$$

$$sinA\cdot cosC+cosA\cdot sinC=sinB \qquad (*)$$

(5) теңдіктерден анықтайтынымыз

$$cosC=\sqrt{1-sin^2C}=\sqrt{1-\frac{4sin^2B}{3}}=\sqrt{\frac{3-4sin^2B}{\sqrt{3}}};$$

$$cosA=\sqrt{1-sin^2A}=\sqrt{1-\frac{sin^2B}{3}}=\sqrt{\frac{3-sin^2B}{\sqrt{3}}} \qquad (6)$$

Алынған мәндерді (*) теңдігіне қоямыз:

$$\frac{\sin B}{\sqrt{3}}\cdot\sqrt{\frac{3-4\sin^2 B}{\sqrt{3}}}+\sqrt{\frac{3-\sin^2 B}{\sqrt{3}}}\cdot\frac{2\sin B}{\sqrt{3}}=\sin B \qquad (*')$$

Теңдіктің екі жағын $\sin B\neq 0$ бөлеміз. Сонда

$\sqrt{3-4\sin^2 B}+2\sqrt{3-\sin^2 B}=3$, $\sin^2 B=t$

дейік. Сонда $2\sqrt{3-t}=3-\sqrt{3-4t}$. Түбірден арыламыз: $4(3-t)=9-6\cdot\sqrt{3-4t}+3-4t$, $12-4t=9-6\cdot\sqrt{3-4t}+3-4t$, $0=-6\sqrt{3-4t}$;

$$3-4t=0\ ;=\frac{3}{4};\sqrt{\sin^2 B}=\frac{\sqrt{3}}{2};\sin B=\frac{\sqrt{3}}{2};\angle B=60^0 \qquad (7)$$

Қалған бұрыштарды анықтау жеңіл.

$$1)\ \sin C=\frac{2\sin B}{\sqrt{3}}=\frac{2}{\sqrt{3}}\cdot\sin 60^0=\frac{2}{\sqrt{3}}\cdot\frac{\sqrt{3}}{2}=1.\angle C=90^0 \qquad (8)$$

Тамаша, ә! Үшбұрыш тік бұрышты екен!

$$2)\ \sin A=\frac{\sin B}{\sqrt{3}}=\frac{\sin 60^0}{\sqrt{3}}=\frac{\sqrt{3}}{2\sqrt{3}}=\frac{1}{2}.\angle A=30^0$$

немесе

$$\angle A+\angle B=90^0;\angle A+60^0=90^0;.\angle A=30^0 \qquad (9)$$

P.S. Шешудің басқа жолымен $\angle A$ немесе $\angle C$ бұрыштарын бірінші рет анықтаудың жолдарын көрсетіңдер. Негізгі мәселелер шешілді. $\angle C=90^0$ болғанда және $BB_1=\ell_b=4\sqrt{3}$ см ескеріп, 5-ші суретке көңіл аударайық.BB_1 биссектриса болғанда ΔAB_1B теңбүйірлі.Ендеше

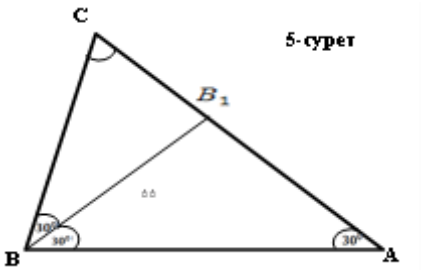

5-сурет

$$B_1B=B_1A=4\sqrt{3}\ \text{см} \qquad (10)$$

CB_1 катеті 30^0 қарсы орналасқан. Сондықтан $CB_1=½B_1B=½4\sqrt{3}$.

$$CB_1=2\sqrt{3}\ \text{см} \qquad (11)$$

$AC=CB_1+B_1A=2\sqrt{3}+4\sqrt{3}=6\sqrt{3}$;

$$AC=6\sqrt{3} \qquad (12)$$

$BC=AC\cdot\operatorname{tg}30^0=6\cdot\sqrt{3}\cdot\frac{1}{\sqrt{3}}=6$;BC=6 см;

$$AB=\sqrt{AC^2+BC^2}=\sqrt{(6\sqrt{3})^2+6^2}=6\sqrt{3+1}=12.\quad AB=12\ \text{см} \qquad (14)$$

Тік бұрышты үшбұрышта $R=m_c=\frac{1}{2}AB=\frac{1}{2}\cdot 12=6$.

$$R=m_c=6\ \text{см}.\ \text{Үшбұрыштың ауданы:} \qquad (15)$$

$S_{ABC}=\frac{1}{2}BC\cdot AC=\frac{1}{2}AB\cdot AC\cdot\sin 30^0=\frac{1}{2}\cdot 12\cdot 6\sqrt{3}\cdot\frac{1}{2}=18\sqrt{3}$.

S_{ABC}=18$\sqrt{3}$см^2. Жарты периметрі (16)

$$P=\frac{AB+BC+CA}{2}=\frac{12+6+6\sqrt{3}}{2}=9+3\sqrt{3} \quad (17)$$

Тік бұрышты үшбұрышта S=pr, мұнда r-іштей сызылған шеңбердің радиусы.
Ендеше

$$r=\frac{S}{p}=\frac{18\sqrt{3}}{9+3\sqrt{3}}=\frac{6\sqrt{3}}{3+\sqrt{3}}=\frac{6\sqrt{3}}{\sqrt{3}(\sqrt{3}+1)}=\frac{6}{\sqrt{3}+1}=\frac{6\sqrt{3}-1}{2}=3\left(\sqrt{3}-1\right)\text{см}$$

$$r=3\left(\sqrt{3}-1\right)\text{см} \quad (18)$$

P.S. Тік бұрышты үшбұрышт гипотенуза

AB=2R, 2R+2r=BC+AC , $r=\frac{BC+AC-AB}{2}=\frac{6+6\sqrt{3}-12}{2}$=$3\sqrt{3}-3=3\left(\sqrt{3}-1\right)$.

2-ші жолмен анықтадық.

Қолданылған әдебиет

1. Садыков Ж.С., Садыкова А.Ж., Дауытова Ж.К.. Геометрия (планиметрия). 1бөлім.–А.: Әл-Фараби атындығы ҚазҰУ, -2009.

2. Садыков Ж.С., Абылқасымова А.Е..Дайындық бөлімінің тыңдаушыларына планиметрия есептерін шығаруға арналған методикалық нұсқаулар. -А.:1988.

Капесова Тания Нурмухановна
К.ф.н., доцент

ЗНАЧИМОСТЬ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ

Введение

Данная статья посвящена возможностям реализации современных технологий в процессе преподавания. Автор указывает на современные технологии в образовании, которые в нынешнее время имеют большое значение для обучаемых. Через педагогическую технологию можно расширить уровень мышления обучаемых и с помощью данных технологий создать условия для формирования у нынешнего поколения правильного взгляда на будущее.

Использование современных педагогических технологий в учебном процессе вуза создает совершенно новые возможности реализации дидактических принципов индивидуализации и дифференциации обучения, положительно влияет на развитие познавательной деятельности студентов, их творческой активности, сознательности, реализует условия перехода от обучения к самообразованию.

Инновационная педагогическая технология — это проект определенной педагогической деятельности, последовательно реализуемой на практике, главным показателем которой является прогрессивное начало по сравнению со сложившимися традициями и массовой практикой.

В основе инновационных процессов в образовании должно лежать единство научной и образовательной деятельности и их ориентация на экономическое, социальное и духовное развитие общества.

Эффективность использования педагогических технологий в образовательном процессе подтверждена исследовательскими работами ряда авторов: Г. К. Селевко, В. И. Андреевой, В. П. Беспалько, В. И. Боголюбовой, М.В. Клариной, В. Ю. Питюковой, В. А. Сластениной, Я. А. Савельевой и др. На сегодняшний день всесторонняя теоретическая разработка проблемы использования современных педагогических технологий в профессиональной подготовке специалиста в условиях высшей школы приобретает особую остроту и значимость.

Современные технологии в образовании рассматриваются как средство, с помощью которого может быть реализована новая образовательная парадигма. Наиболее общая трактовка понятия «технология» состоит в том, что оно представляет научно и практически обоснованную систему деятельности, применяемую человеком в целях преобразования окружающей среды, производства материальных или духовных ценностей. Любая деятельность, отмечает В. П. Беспалько, может быть либо технологией, либо искусством. Искусство основано на интуиции, технология на науке. С искусства все начинается, технологией заканчивается, чтобы затем все началось с начала [1]. Любое планирование, а без него не обойтись в педагогической деятельности, противоречит экспромту, действиям по интуиции, т.е. является началом технологии.

Среди разнообразных направлений новых педагогических технологий все большую популярность приобретают личностно- ориентированные технологии обучения. Здесь эффективность доказали такие подходы как обучение в сотрудничестве (cooperative learning). Наиболее интересные варианты этого метода обучения – Student Team Learning (STL, обучение в команде), который может быть использован применительно к любой дисциплине в рамках любой компетенции; метод Ligsaw (в дословном переводе с английского – ажурная пила, машинная ножовка) и модификация этого метода «Пила-2» (Ligsaw-2), предусматривающий работу в группах по 4-5 человек, где, работая над одной и той же задачей, над одним и тем же материалом, члены команды индивидуально получают тему, которую разрабатывают особенно тщательно и становятся в ней экспертом. Проводятся встречи экспертов из разных групп. В конце цикла все учащиеся проходят индивидуальный контрольный срез, который и оценивается. Результаты суммируются. Команда, сумевшая достичь наивысшей суммы баллов, награждается. Также популярны такие варианты метода обучения в сотрудничестве как метод «Учимся вместе» (Learning Together) и метод исследовательской работы в группах.

В педагогической науке и практике существуют различные позиции к определению педагогической технологии. Так, М. В. Кларин обозначает данное понятие как системную совокупность и порядок функционирования всех личностных, инструментальных и методологических средств, используемых для достижения педагогических целей. Г.К. Селевко считает, что педагогической технологией является продуманная во всех деталях модель

педагогической деятельности, включающей в себя проектирование, организацию и проведение учебного процесса с безусловным обеспечением комфортных условий для учащихся и учителя. В свою очередь В. П. Беспалько определяет интересующее нас понятие как совокупность средств и методов воспроизведения теоретически обоснованных процессов обучения и воспитания, позволяющих успешно реализовывать поставленные образовательные цели. Такое разнообразие трактовок педагогической технологии не случайно, поскольку каждый автор исходит из определенного концептуального подхода к пониманию сущности технологии вообще.

Актуальность модернизации системы образования Казахстана обусловлена жизненной важностью социальной функции - выработки и трансляции знания, которую образование в качестве социального института выполняет в современном общественном разделении труда. Максимальный успех в модерниза-ции системы образования Казахстана, может быть, достигнут лишь при условии, если все программные установки правительства положенные в образовательную политику, сумеют вобрать в себя максимум возможного из положительного потенциала, накопленного мировым опытом в области организации систем образовании Национальная система образования во всем мире испытывает все сложности глоба-лизации. И поэтому перед многими государствами, в особенности Центральной Азии, стоит острая проблема, каким образом модифицировать свою образовательную систему. Основные тенденции совре-менного мира стали влиять и на образовательную политику. Образование стало рассматриваться как одно из важнейших направлений социальной политики, так как в современном мире экономические успехи государств определяются их системами образования, образованностью граждан, конкурентоспособно-стью специалистов [10].

Заключение

Таким образом, современную педагогическую технологию обучения характеризуют следующие позиции:

- технология разрабатывается под конкретный педагогический замысел, в основе ее лежит определенная методологическая, философская позиция автора;
- технологическая цепочка действий, операций выстраивается строго в соответствии с целевыми установками, имеющими форму конкретного ожидаемого результата;
- функционирование технологии предусматривает взаимосвязанную деятельность преподавателя и обучающихся на договорной основе с учетом принципов индивидуализации и дифференциации, оптимальную реализацию человеческих и технических возможностей, использование диалога, общения;
- поэтапное планирование и последовательное воплощение элементов педагогической технологии должны быть, с одной стороны, воспроизведены любым преподавателем и, с другой, гарантировать достижение планируемых результатов всеми обучающимися;
- органической частью педагогической технологии являются диагностические процедуры, содержащие критерии, показатели и инструментарий измерения результатов деятельности.

Список использованной литературы

1 Послание Президента Республики Казахстан – Лидера нации Нурсултана Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства». – Астана, Аккорда. - 14.12.2012 37 с. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://ppi.kz/index.php?lang=ru

2 Основные параметры Болонского процесса [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.edu.gov.kz/ru/dejatelnost/bolonskii_process/osnovnye_parametry/

3 Калиева А.Б. Воспитание элиты в частных школах Великобритании: автореф. дис. ... канд. пед. наук. - Караганда, 2004. - С. 5.

4Худиева С.Р. Управление самостоятельной работой студентов в контексте устойчивого развития системы высшего образования , дисс. на соискание ученой степени док. Фил. (PhD), Алматы-2013

5 Логунова Н. Обучение как общение и сотворчество // Высшее образование в России № 3, 2000, С. 108-110.

6 Гаркуша К.Г., Тажигулова Г.О., Оспанова Ж.Б. Инновационные педагогические технологии как условие повышения эффективности музыкально-эстетической подготовки учителя // Вестник КарГУ. Серия Педагогика. - 2005. - № 1 (37). – С. 120-125

7. Алшанов Р. Пути интеграции Казахстана в мировое образовательное пространство /Р.Алшанов // Столичное образование. 2003. - № 3-4-5.

8. веб-сайт www.bnews.kz;

9. А.Т. Байтурбаева, Т.Н. Чумаченко Приоритеты в сфере образования в рамках стратегии «Казахстан-2050» Вестник КАЗНПУ

10. Нуртазина Р.А. «Глобальные тенденции и модернизация послевузовского профессионального образования Казахстана» - Астана, 2009.

11. Игнатова Е. В. Управление системой высшего образования Казахстана в условиях реформирования, диссерт на соискание уч. ст. канд. наук, Тюмень-2011

Бекманова Оразкул

Магистрант 2 года обучения Кокчетавский государственный
университет имени Ш. Валиханова

ФОРМИРОВАНИЕ ДУХОВНО-ЦЕННОСТНЫХ КАЧЕСТВ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ В УЧЕБНО- ВОСПИТАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ ШКОЛЫ

Введение

В современных научных трудах широко рассматривается проблема формирования духовных, нравственных ценностей и ценностных ориентаций у школьников разного возраста. Очевидны основные предпосылки ее возникновения. Во-первых, ученики живут в ценностном пространстве, создаваемом старшими членами семьи, которые по-разному пережили противоречивость ценностных тенденций в общественном сознании.

Во-вторых, отношения детей с внешним миром очень часто опосредуются телевизионными передачами, мультфильмами и фильмами, а также компьютерными играми, имеющими низкое качество с точки зрения нравственности и высокую популярность среди младших школьников.

В-третьих, можно отметить неопределенность взглядов педагогов на содержание воспитания и организацию внеурочной деятельности детей.

Среди предпосылок актуальности исследований нравственной сферы современных учеников начальных классов выделяют (В.И. Максакова) возрастные особенности и личность самого младшего школьника. Он изменился вместе с преобразованиями в обществе. Под влиянием новых социальных условий в его жизни появились следующие черты: информированность, пластичность в освоении новых объектов и явлений окружающей действительности, критичность, требовательность к уровню жизни, стремление к сотрудничеству, определенная независимость и самостоятельность в решении проблем отношений со сверстниками и др. Все это, с одной стороны, проявляется в более независимом от взрослого восприятии мира и поведении, а с другой стороны, повышает ориентированность на авторитеты сверстников. Данные особенности детерминируют применение педагогами новых подходов и методов во взаимодействии с учащимися.

Анализ современных психолого-педагогических источников свидетельствует о заинтересованности исследователей в решении проблем формирования ценностей у современного поколения младших школьников. В науке предложены как разработки частных вопросов данной области (М.В. Аникеев, И.В. Гильгенберг, М.В. Куранова, Е.В. Поленякина, М.И. Скоморохова, Т.Ю. Сычева), так и фундаментальные исследования, охватывающие разные возрастные этапы (В.П. Бездухов, А.В. Воронцов, В.А. Караковский, Г.П. Иванова, А.В. Кирьякова, С.И. Маслов, Н.Е. Щуркова).

Социальные изменения повлекли за собой смену парадигм в историко-педагогическом пространстве. Все более основательно складывается диалоговая модель образования, основанная на отношениях сотрудничества, сотворчества, имеющих межличностный, межсубъектный характер. Это требует поиска новых подходов к решению педагогических проблем.

Никогда перед нами так остро не стояла проблема духовности, как сегодня. Актуальность исследования проблемы духовности в современных условиях обусловлена состоянием современной общественной жизни, для которого больше всего подходит определение «кризисного». Процесс продолжающихся социально-политических катаклизмов еще более загоняет ценностные ориентации духа вглубь себя. Нередко происходит бегство индивида от самого себя, вынуждая человека впадать в коллизию своего дальнейшего выбора. Выбор, который фактически ставит под сомнение его духовные ориентиры. Человек, избавляясь от «духовных комплексов», переводится в сферу вещевого детерминизма, который активно вторгается в нашу повседневную жизнь. [1]

Чем же объясняется это? Причиной такого положения является глобализация процесса отчуждения, который проникает во все сферы человеческой жизнедеятельности. Преобразования наших ценностных ориентаций поиска смыслов коснулись основ нашего духа. Нищета духа все более широко охватывает пространство нашего общества. Рано или поздно перед каждым человеком возникает извечный вопрос: что есть духовность?

Что является предельным основанием духовности?

В современной философской мысли проблемы духовности, духовно-нравственных и других ценностей имеют актуальное значение не только в теории, но и в этносоциальной практике.

Основная часть

Формирование ценностного сознания человека на уровне общества и личности представляет собой некоторую совокупность установок и ориентаций на общественные ценности – идеалы, нормы, обычаи, традиции и др. Содержание ценностного сознания человека определяется многими факторами, среди которых главную роль играют духовно-нравственные ценности. Поэтому сегодня важнейшей задачей в нашем обществе является выработка социально одобряемых мировоззренческих, политических и нравственных убеждений и действий, чувства патриотизма и толерантности у широких слоев населения, а именно данное направление воспитания должнот закладываться у младшего школьника. Дети наше будущее и каким образом будет сформировано духовно-ценностные качества у младших школьников в учебно- воспитательном процессе школы, так и произойдет понимание духовно-ценностного качества в целом общества Современного Казахстана

Изучение духовно-нравственных ценностей общества становится одной из актуальных и острых проблем сегодняшнего дня, так как в современном Казахстане происходят значительные перемены во всех областях общественной жизнедеятельности в связи с процессами модернизации. Современный Казахстан, переходя на новый путь развития независимого государства, активно ищет наиболее оптимальные модели соотношения традиционных духовно-нравственных ценностей с современными принципами общественного взаимоотношения. Поэтому определение особенностей трансформации духовно-нравственных ценностей казахстанского общества будет способствовать глубокому пониманию современных реформ и путей их реализации. [2]

Духовно-нравственные ценности, отображая определенную степень развития общества, охватывают область сознания, духовное производство и становится ярким показателем существующей действительности. В данном контексте переоценка духовно-нравственных и социальных ценностей в условиях становления гражданского общества и рыночных отношений в Республике Казахстан выступает частью единого процесса адаптации стран постсоветского пространства к новым реалиям. Ее осуществление во многом зависит от общемировых закономерностей, но реализуется она в специфической этносоциальной форме. Следовательно, духовно-нравственные ценности как часть духовности определяют сознание людей и детерминируют их поведение и деятельность в социокультурном пространстве. На социокультурном уровне, говоря словами западноевропейского ученого Эрика Дюркгейма, дух становится предметом культуры, духовность осмысливается и реализуется через духовную деятельность [3].

Духовно-нравственные ценности казахского народа, сформировавшиеся в течение многих поколений, продолжают оставаться актуальными в современном казахстанском обществе, однако в ходе социально-исторических, политических и экономических изменений они подвергаются социокультурной трансформации. Как известно, трансформация духовных ценностей осуществляется при переходе с одной системы управления государством на другую, то есть во время социально-политических и экономических кризисов, сопровождающихся пересмотром и переоценкой существующих норм, принципов и взглядов в общественной системе. Особенности трансформации духовных ценностей обуславливаются чертами национального характера и спецификой ментальности народа, а также определением значения и роли их в социальной и духовной жизни казахстанского общества.

По мнению российского ученого А.И.Редель «в менталитете каждого народа имеется устойчивое ценностно-ориентированное ядро и изменчивая периферия. Под ценностно-смысловым ядром разумеются определенные духовные ценностии и их приоритетный порядок (иерархия), которые влияют на своеобразие мироощущения, самобытность жизненных практик и повседневных идеологий. Кроме того, центральную, ядерную часть составляют некие первичные «смыслы», «образы», «образцы» - базисные элементы культуры, формирующие константные модели духовной жизни – переживание, мобилизацию этих смыслов (что специфично для ментальности с ее активной, субъектной ипостаси). Короче, наряду с ценностями, ментальную сердцевину составляют этнокультурные архетипы и их актуализация» [4].

По своей природе и сущности духовные ценности не могут изменяться полностью и замещаться другими, так как они представляют основополагающие духовные константы и принципы жизнеустройства. Любые коренные перемены в этой сфере могут неизбежно привести дестабилизации общественного уклада и нарушению гармоничности в социально-психологической жизни индивида. Следовательно, отношение к области духовно-нравственных ценностей должно быть максимально осторожным и бережным, без стремления ее функциональных и качественных преобразований, так как последствия этих перемен, как правило, носит трагический характер по примерам исторических фактов насильственного насаждения чуждой культуры и способов жизни.

Обращение к осмыслению культурной идентичности современного Казахстана идет по пути поиска, прежде всего, нравственных оснований казахской культуры. При этом достаточно привлекательной выглядит идея синтеза традиционных ценностей, присущих казахской культуре, с западными. Предполагаем, что это позволит совместить все лучшее, что имеется «в нас» и «в них». Однако зачастую традиционные и безусловные для западных обществ ценности, привнесенные в качественно отличный социокультурный организм, трансформируются, перерождаются, принимая искаженные формы.

Как известно, в структуре духовности, духовно нравственных ценностей важное место занимает мораль и нравственные нормы. Многие проблемы, встающие перед другими сферами культуры (политической, правовой, философской, религиозной), «вызревают» прежде всего в сфере нравственности. В этом смысле общечеловеческие ценности также обнаруживают свои корни именно в сфере общечеловеческой морали. Мораль – исторически сложившаяся система норм и правил поведения, совокупность устоявшихся оценок, в которой находят свое выражение общепринятые ценности и смысли. Нравственные нормы - неписанные законы, существующие как невидимая сеть в общественных отношениях. Главная функция морали заключается в регуляции поведения человека посредством оценки. [4]

В развитии духовной жизни, в исторически изменяющихся формах нравственного сознания обнаруживается преемственность, в которой проявляются основные нормы духовности и морали, общие для всех эпох и культур. Эта устойчивая совокупность духовности и норм нравственности выступает в качестве общечеловеческих ценностей в мировом социальном сообществе в разные периоды развития.

У известного французского философа-экзистенциалиста Ж.П. Сартра общечеловеческое (т.е. духовно-нравственные ценности в социуме) выступает в качестве «общего чувства», связывающего людей в единую общность, коллектив [5]. На наш взгляд, будет правильным сказать, что общечеловеческое в духовности – это идеальная форма всеобщности, которая непосредственно обнаруживает себя в диалоге культур. Общечеловеческие ценности признаются большинством людей как во времени, так и в пространстве. Ценности не могут существовать вне времени и пространства.

Как известно, духовно-нравственные ценности определяют духовное состояние общества, выражаются в способах и целях духовной деятельности людей, в характере удовлетворения их потребностей в духовном как в целостном мироощущении своего бытия. Духовные ценности – это знания, сформулированные в понятиях и фиксированные в языке; это ценности, удовлетворяющие потребности людей и определяющие их интересы. Кроме того, понятие духовные ценности употребляются для выражения некоторых высших принципов жизни, поведения, норм и идеалов, к которым стремится человек и социум. Эти ценности формируются в рамках духовной сферы жизни общества, распространятся и утверждаются через социальные институты (государства, семьи, системы образования и воспитания, учреждений культуры и т.д.).

Ценности как явления динамичные в своей сущности представляют диалектическое единство устойчивого (традиционности) и изменчивости (новаторство). Этот фактор в духовной жизни нашего общества имеет исключительно большое значение, так как в исторически изменяющихся формах духовности и нравственного сознания поколений проявляется как всеобщее в культуре и социальной практике. Его основу составляет, как отмечал видный русский философ С.Л.Франк в своей работе «Духовные основы общества», вечные незыблемые начала человеческой жизни, вытекающие из самого существования человека и общества. Эти вечные и универсальные начала являются основными нормативными принципами общественной жизни [4].

Заключение

Таким образом, для современного общества назревшей необходимостью стал поиск ответов на ключевой вопрос – как в условиях неоднозначности и противоречивости социокультурных процессов в современном Казахстане сохранить нравственно и этически развитую личность, ориентированную на лучшие образцы национальной и мировой культуры, реализующую в своей деятельности духовно-нравственные ценности. Как в условиях глобализации и модернизации, происходящих сегодня в казахстанском обществе, традиционные ценности.

По нашему мнению, значительным фактором в духовно-нравственном и этическом воспитании современной казахстанской молодежи по-прежнему играют этнокультурные ценности в виде традиций. Так, например, традиции гостеприимства, глубокое уважение к людям старшего поколения, почитание родителей – основополагающий принцип в духовно-нравственных ценностях казахского народа. Не смотря на сложные социальные потрясения эти традиции сохранились и до сих пор играют значительную роль в формировании менталитета молодого поколения. Самое

примечательное, что эти явления как гуманистические ценности способствуют формированию духовно-нравственной личности и этносоциальной стабильности в условиях трансформирующегося казахстанского общества.

Список использованной литературы

1. *Редель А.И. Росийский менталитет: к социологическому дискурсу //Социологические исследования. 2000.-№12.-С.117.*
2. *Лотман Ю.М. Культура и взрыв.-Москва,1992. С.205.*
3. *Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии.-Москва,1991.*
4. *Франк С.Л. Смысл жизни//Вопросы философии.-М.,1990, №6.*
5. *Сартр Ж.П.*

Садвакасова Салтанат Жумабековна
Магистр КАЗГЮУ

ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ НА ОСНОВЕ СОВРЕМЕННЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ340

Введение

Глобализация, радикальные изменения, происходящие в мире, оказывают большое воздействие не только на развитие материально-технических и научно-теоретических основ общественного прогресса, но и на социально-политические и идеологические процессы, формирование прогрессивного и свободного общественного сознания. За последнее десятилетие на постсоветском пространстве произошли значительные сдвиги в организации управления образованием: сформирована нормативно-правовая база, преодолевается ведомственный подход к управлению образовательными учреждениями, идет становление взаимодействия государственных и общественных форм управления образованием, возрастает роль ассоциаций учебных заведений. В обществе сформировался новый подход к пониманию современного образования, основанный на его качестве и внедрении новейших инновационных педагогических технологий. Образование вошло в число основных государственных приоритетов многих стран, которые стремятся создать гибкую мобильную систему высшего образования, отвечающую новым требованиям в условиях глобальной конкуренции. [6]

Отличительной чертой XXI столетия является динамизм: системы образования переживают серьезные структурные перестройки, происходит интенсивное реформирование учебно-воспитательной практики, разрабатываются и реализуются новые проекты, модифицируются содержание образования, методы и средства обучения.

Разработка теоретической модели проблемы исследования является важной материально реализованной системой, которая отображает и воспроизводит объект так, что ее изучение дает новую информацию об объекте изучения.

А.Н. Дахина отмечает: «что модель – это искусственно созданный образец в виде схемы, физических конструкций, знаковых форм или формул, который, будучи подобен исследуемому объекту (или явлению), отображает и воспроизводит в более простом и огрубленном виде структур, свойства, взаимосвязи и отношения между элементами этого объекта» (рисунок 1).

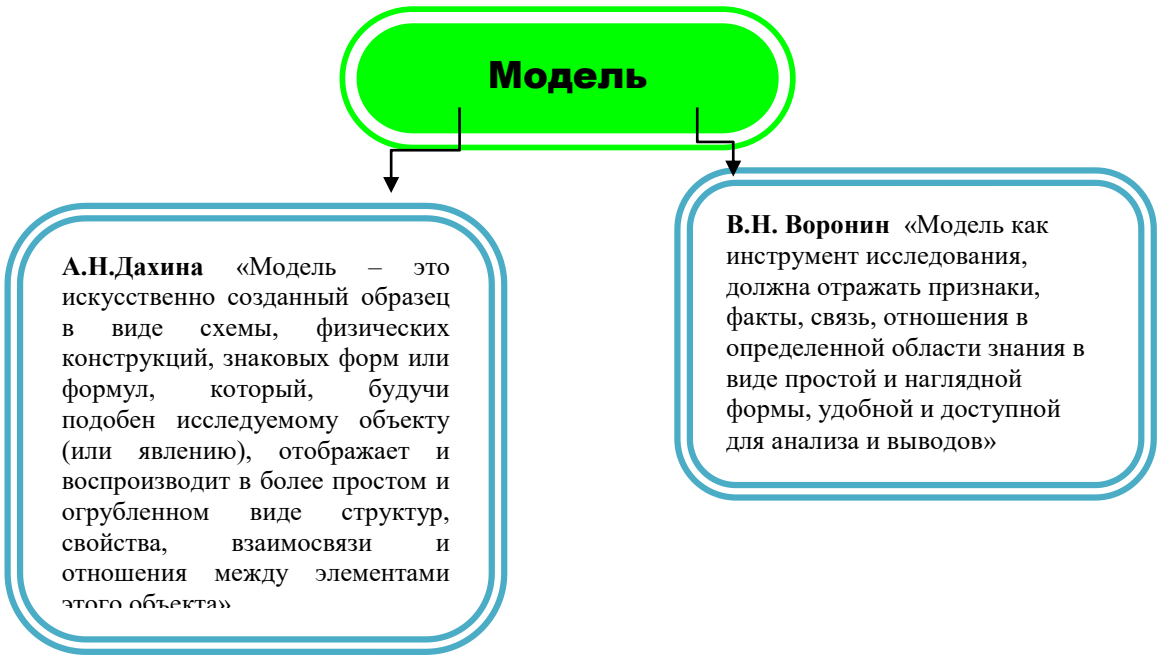

Рисунок 1 – Определение дефиниции «модель» по А.Н. Дахиной и В.Н. Воронину

Анализ дефиниций модели двух авторов показывает о разных смысловых значениях.

«Модель как инструмент исследования, – отмечает В.Н. Воронин – должна отражать признаки, факты, связь, отношения в определенной области знания в виде простой и наглядной формы, удобной и доступной для анализа и выводов.

В самом общем смысле моделью принято называть специально созданное построение исследуемого объекта для воспроизведения некоторых свойств и качеств подлинного объекта или его отдельных сторон, предусмотренных исследованием. Всякая модель выражает собой приближение, ограниченное представление о структуре и функциях того или иного объекта. [7]

Другой, широко употребляемый в методике преподавания термин «моделирование» характеризует процесс создания моделей. Моделирование осуществляется путем построения моделей, которые сохраняют и отражают основные особенности объекта исследования.

Модель компетенций, рассматривается в научной литературе, как набор компетенций, необходимых для успешного выполнения данной работы в организации, которое включает в себя самые различные знания, умения, навыки и индивидуально–личностные характеристики. Основное требование к модели – они должны быть описаны в форме индикаторов поведения (рисунок 2).

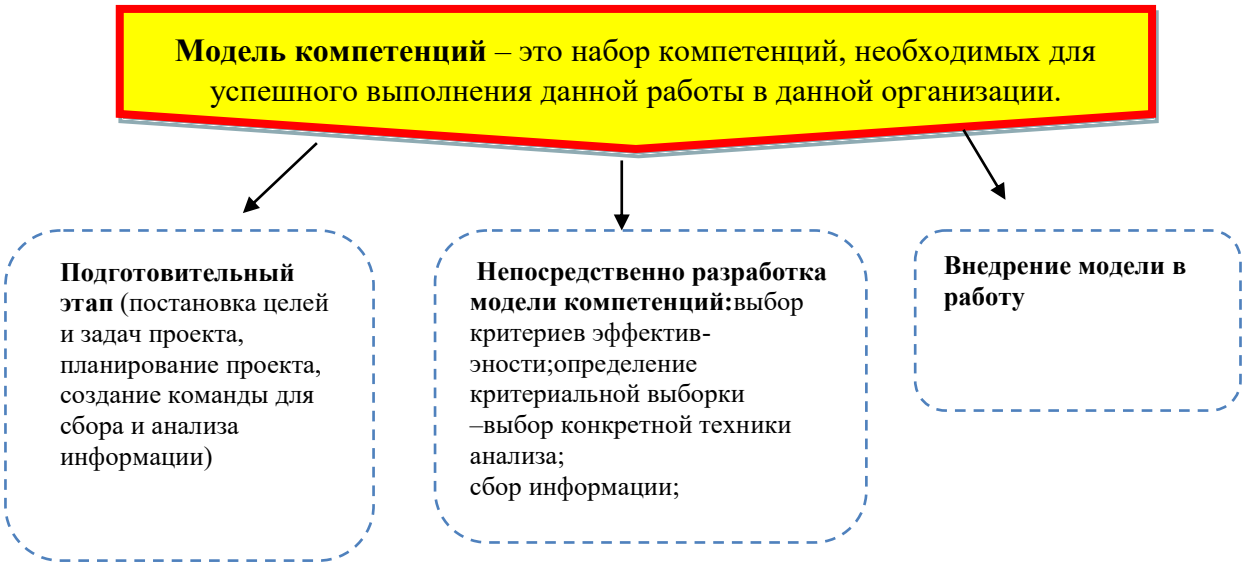

Рисунок 2 – Модель компетенции

Разработка модели формирования профессиональной компетенций будущих специалистов на основе СПТ включает:

1. Подготовительный этап:
- постановка целей и задач проекта, планирование проекта;
- создание команды для сбора и анализа информации.
2. Непосредственно разработка модели компетенций:
- выбор критериев эффективности;
- определение критериальной выборки;
- выбор конкретной техники анализа;
- сбор информации;
– анализ информации и проектирование модели компетенций;
– проверка валидности проекта профиля компетенций.
3. Внедрение модели в работу:

В основе моделирования находится научная теория, отражающая область исследования, ее закономерности и принципы, а также опытные данные и реальные факты.

Использование активных методов обучения, в частности, современных педагогических технологий как средства формирования компетентности, повысит качество теоретической подготовки будущих специалистов и их профессиональный уровень.

Обучение навыкам применения активных технологий вырабатывает творческий подход к решению педагогических проблем, что значительно сократит адаптационный период выпускников вузов и позволит компетентно, с необходимой эффективностью, осуществлять самостоятельную деятельность. [8]

Изучение вопроса использования современных педагогических технологий в формировании компетентности будущих специалистов осуществлялось нами с помощью комплекса взаимодополняющих и взаимопроверяющих методов исследования.

Способы теоретического анализа (сравнительно-сопоставительный, ретроспективно-перспективный, моделирование) выполняли двоякую функцию.

С одной стороны, они составили инструментальную основу изучения научных источников. С другой стороны, использовались при осмыслении и обобщении собранного эмпирического материала, что обеспечило выделение ведущих тенденций и условий формирования профессиональной компетенции будущих специалистов в образовательной среде ВУЗа на основе СПТ, готовых и умеющих осуществлять профессиональную деятельность.

На основе анализа методологических подходов исследования и учитывая личный опыт использования игр в учебном процессе, мы разработали вариант теоретической модели формирования компетентности будущих специалистов посредством современных педагогических технологий на занятиях в единстве общесоциального, мотивационно-ценностного, содержательного, операционального и результативного компонентов.

В процессе формирования профессиональной компетентности будущего специалиста на основе СПТ большое значение имеют следующие критерии:

- Общесоциальный критерий подразумевает сформированность обучающегося как члена общества, и конкурентоспособного субъекта рыночных отношений, включает его гражданскую позицию, юридические знания, культурологическую и экономическую эрудицию.

- Мотивационный критерий, характеризуемый наличием потенциальной готовности субъекта к постижению профессиональных основ будущей деятельности, заключает в себе заинтересованное, ценностное отношение к избранной профессии; стремление к овладению профессионально значимыми знаниями, умениями, навыками профессиональной деятельности, творческому их применению; потребность в творчески–преобразовательном изменении характера педагогического процесса, поиске качественно новых, нестандартных решений исследовательских задач. [9]

- Содержательный критерий, предполагающий наличие у студентов знаний о структуре и содержании компетентности в педагогической деятельности, направлен на овладение комплексом педагогических способностей, выработку элементов профессионального мышления, развитие таких профессионально значимых качеств личности, как педагогическая рефлексия, педагогический опыт, творческая активность.

- Операциональный критерий, выражающий степень подготовленности специалиста к самостоятельному приобретению знаний, умений, навыков, содержит в себе процессуальную направленность управления педагогической деятельностью, творческую ориентацию на достижение эффективности педагогического воздействия путем вариативного использования приемов и средств обучения, коммуникативные способности, которые базируются на умении запрашивать и сообщать информацию.

- Результативный критерий сформулирован на основе известной таксономии Блюма, включающую знание, понимание, применение, оценку и использование. [10]

ЗАКЛЮЧЕНИЕ.

Сегодня общепризнанна проблема достижения нового качества образования, в том числе в педагогическом образовании. В ходе исследования мы еще раз убедились в необходимости создания модели профессиональной подготовки будущих специалистов в соответствии с целями, функциями, принципами и результатом. Результаты проведенного исследования подтверждают цель и позволяют сделать следующие выводы:

1 .Проанализировано современное состояние отечественной системы среднего профессионального образования, выявлены основные тенденции (непрерывность, гуманизация, гуманитаризация, демократизация, интеграция); подходы (личностный, индивидуальный, культурологический, аксиологический, деятельностный); принципы профессионального образования в системе непрерывного профессионального образования (вариативности и гибкости, личностной ориентированности, оптимизации, регионализации, непрерывности, автономности, эффективности).

2.Выявлены принципы моделирования профессиональной подготовки: системности, предусматривающий целостное изучение любого объекта как многомерного, полифункционального; научности, означающий опору на науку, как источник системы законов, закономерностей, понятий, фактов; принцип соотношения теоретического и предметного характера обучения, обеспечивающий оптимальное использование разного уровня знаний и применения их в практической профессиональной деятельности; принцип информатизации, позволяющий значительно

повышать результативность современного образовательного процесса в связи с использованием новых информационных технологий; принцип адекватности социальным и профессиональным потребностям современного специалиста.

Список использованных источников

1 Послание Президента Республики Казахстан – Лидера нации Нурсултана Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства». – Астана, Аккорда. - 14.12.2012 37 с. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://ppi.kz/index.php?lang=ru

2 Основные параметры Болонского процесса [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.edu.gov.kz/ru/dejatelnost/bolonskii_process/osnovnye_parametry/

3 Калиева А.Б. Воспитание элиты в частных школах Великобритании: автореф. дис. ... канд. пед. наук. - Караганда, 2004. - С. 5.

4Худиева С.Р. Управление самостоятельной работой студентов в контексте устойчивого развития системы высшего образования , дисс. на соискание ученой степени док. Фил. (PhD), Алматы-2013

5. Логунова Н. Обучение как общение и сотворчество // Высшее образование в России № 3, 2000, С. 108-110.

6. Гаркуша К.Г., Тажигулова Г.О., Оспанова Ж.Б. Инновационные педагогические технологии как условие повышения эффективности музыкально-эстетической подготовки учителя // Вестник КарГУ. Серия Педагогика. - 2005. - № 1 (37). – С. 120-125

7. Адам С. Теоретическая поэтика. – М., 2010.

8. Равен Д. Компетенция в современном обществе: выявление, развитие и реализация. – М., 2004.

9. Халаж Г. Технология и современное образование. – М., 2006.

10. Хутмаер В. Теоретические основы формирования профессиональной компетентности учителя. – М., 2008.

11. Андреев А.А. Проблема целей обучения в современной педагогике. – М., 2009.

12. Афанасьев А.Н. Технология и современное образование. – М., 2006.

13. Байденко В.И. Интеграционные процессы в педагогической теории и практике. – Екатеринбург, 2004.

14. Селевко Г.К. Профессиональный отбор. За ним будущее // Военный вестник.– 2003. - №5.

15. Татур Ю.Г. Новые информационные технологии и содержания обучения. – М., 2001. – С. 5-10.

МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ

МЕДИЦИНА

Каукешова Н.А., Қанат Ш.Қ.
КЛИНИЧЕСКИЙ СЛУЧАЙ СОЧЕТАННОГО ПОРАЖЕНИЯ ПОЧЕК И ГЛАЗ В ДЕТСКОМ ВОЗРАСТЕ 3

Азимова Ф.Р., Қанат Ш. Қ.
ОРГАНИЗАЦИЯ МЕДКО-СОЦИАЛЬНОЙ ПРОФИЛАКТИКИ БОЛЕЗНЕЙ СИСТЕМЫ КРОВООБРАЩЕНИЯ И ОЦЕНКА ЕЁ ЭФФЕКТИВНОСТИ 6

ПЕДАГОГИКА

Айтжанова Г.Д., Бекмамбетова З.Ж.
СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДИКИ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ 10

Айтбаева Г.
СӨЙЛЕУ МӘДЕНИЕТІ АРҚЫЛЫ СТУДЕНТТЕРДІҢ ЭСТЕТИКАЛЫҚ ТАЛҒАМЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ 15

Алипхан Г.К., Акешова Н.М.
ҰСТАЗ АБАЙ ЖАЙЛЫ ІЗДЕНІСТЕР БАРЫСЫ 19

Алипхан Г.К., Акешова Н.М.
АБАЙ АЙТҚАН ТӘРБИЕЛІК ОЙЛАРДЫҢ ӨРІСІ ЖАЙЛЫ 22

Atakhanov A.S., Meyirbekov A.K.
AN ANALYSIS OF HOW A VIRTUAL LEARNING ENVIRONMENT REFLECTS ON EDUCATION SYSTEM AND ITS POSSIBLE ROLES FOR ICT 25

Калиев Н.К., Мамиров Е.Н.
СПОРТТЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ҚЫЗМЕТІ МЕН СПОРТТЫҚ ҚОЗҒАЛЫСТЫ ДАМЫТУДАҒЫ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАР 28

Дайрабаев М.С., Нарықбай Р.Т.
ЖАТТЫҒУ ПРОЦЕСІН БАСҚАРУДА ДӘРІГЕРЛІК-ҰСТАЗДЫҚ БАҚЫЛАУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ 33

Абдукаримов Б.Ү., Ибраев А.З.
ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ МЕН СПОРТТЫҢ ҚҰРАЛДАРЫН ҚОЛДАНУДЫҢ ДЕНСАУЛЫҚ ҮШІН МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ 36

Кулетова Ұ.А.
ЖОО СТУДЕНТТЕРДІ САХНА ШЕБЕРЛІГІНЕ БАУЛУДЫҢ ӘДІСТЕРІ 40

Жилисбаев Н.К., Мамиров Е.Н.
БАЛАЛАР МЕН ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ ЖҰМЫС ҚАБІЛЕТІН АНЫҚТАЙТЫН СЫНАМАЛАРДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ 44

Сейтметова А.М.
ІС-ӘРЕКЕТ АРҚЫЛЫ СТУДЕНТТЕРДІ АКТЕР ШЕБЕРЛІККЕ БАУЛУДЫҢ ТИІМДІ ЖОЛДАРЫ ... 47

Асқарқызы С.
ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГТЫҢ, ӘЛЕУМЕТТІК-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖҰМЫС МЕНЕДЖЕРІ РЕТІНДЕ ДАЙЫНДАЛУЫ 52

Атемова Қ.Т., Исабекова Г.Б., Алиханова Б.Т.
ҚАЗАҚ АҚЫН- ЖЫРАУЛАРЫНЫҢ ОТБАСЫ ТӘРБИЕСІНІҢ ТҰЛҒА ҚАЛЫПТАСТЫРУҒА ЫҚПАЛЫ ТУРАЛЫ КӨЗҚАРАСТАРЫ 55

Әуелбеков Ө.Ә., Маханова А.С., Жақай А.
«АЛГОРИТМДЕУ МЕН ПРОГРАММАЛАУДЫ» ОҚЫТУДЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК ЖҮЙЕСІ 61

Ахметжанова Г.А.
ЖЕКЕ ТҰЛҒАНЫҢ КОМУНИКАТИВТІК ҚҰЗІРЕТІ: ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ АСПЕКТІСІ 64

Ахметов Ж.У., Сеитова С.М.
УСИЛЕНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ КУРСА «ТЕОРИИ ВЕРОЯТНОСТЕЙ И МАТЕМАТИЧЕСКОЙ СТАТИСТИКИ» С ПОМОЩЬЮ ЗАДАЧ СВЯЗАННЫХ С ПАРАДОКСАМИ 67

Бахрамова Г.А., Арзымбетова Ш.Ж., Әбішева Л.П., Ештаева А.К.
ЗАМАНУИ ОҚЫТУ ҮРДІСІНДЕГІ ОҚУ ЖӘНЕ ТӘРБИЕ ЖҰМЫСТАРЫН ЖЕТІЛДІРУДІҢ ФОРМАЛАРЫ 71

Бахрамова Г.А., Арзымбетова Ш.Ж., Мамбетова А.Т., Усіпбекова А.С.
ҚАЗІРГІ БІЛІМ БЕРУ САЛАСЫНДАҒЫ ОҚЫТУДЫҢ ОЗЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ 74

Аманжол А.Ж.
ЛИНГВОЭКОЛОГИЯНЫҢ ТӘРБИЕЛІК АСПЕКТІСІ 77

Begimbayeva A.A., Baktybayeva L.K.
ANALYSIS OF PHYSIOLOGICAL PARAMETERS OF PRESCHOOL CHILDREN TO DETERMINE READINESS FOR LEARNING AT SCHOOL 80

Бейкитова А.Н., Каймулдинова К.Д.
БОЛАШАҚ ГЕОГРАФИЯ ПӘНІ МҰҒАЛІМДЕРІНІҢ КАРТОГРАФИЯЛЫҚ БІЛІМІ МЕН БІЛІКТЕРІН ЖЕТІЛДІРУДІҢ ЖОЛДАРЫ 88

Беркинбаев М.О.,
ФИЗИКА МАМАНДЫҒЫ СТУДЕНТТЕРІНІҢ КРЕАТИВТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ПРАКТИКАСЫ 91

Булшекбаева А.И., Досжанова А.Ж.
ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫНАН КЕЙІНГІ БІЛІМ БЕРУ ҮДЕРІСІНІҢ ТҰЛҒАНЫҢ ДҮНИЕТАНЫМДЫҚ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ӘЛЕУЕТІ 95

Булшекбаева А.И., Жайлымысова Г.А.
ТҰЛҒА ТЕОРИЯСЫ – ТҰЛҒАНЫҢ ДҮНИЕТАНЫМДЫҚ МӘДЕНИЕТІНІҢ МАЗМҰНЫ 98

Нұржанова Г.И., Усенбаева Ш.М.
КІТАПХАНАЛАРДА ӨЛКЕТАНУ ӘДЕБИЕТТЕРІН НАСИХАТТАУ 101

Yeskebayeva A.N.
EFFECTIVE METHODS OF TEACHING PROFESSIONAL ENGLISH 104

Ескендір Н.Н., Құттыбаева Н.Б., Жакина Г.Е.
БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТЕОРИЯ НЕГІЗДЕРІ ПӘНІНІҢ АЛАТЫН ОРНЫ 107

Исабекова А.О., Қожахметова Ж.Қ.
ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ КОРРЕКЦИЯНЫ ҰЙЫМДАСТЫРУҒА ЖӘНЕ ПСИХОТЕРАПИЯ ЖҮРГІЗУГЕ ПАЙДАЛАНЫЛАТЫН ӘДІС-ТӘСІЛДЕР 111

Беркимбаев К.М., Исаев А.И.
БОЛАШАҚ ОҚЫТУШЫ-ЖАТТЫҚТЫРУШЫЛАРДЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК
ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІНІҢ МӘНІ 114

Исаева Ж.И., Буркитбаева М.А.
ТІЛДІ ОҚЫТУДА СӨЙЛЕУ ӘРЕКЕТІ АРҚЫЛЫ ЖАЗУ ІСКЕРЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ 119

Искакова П.К., Беркимбаев К.М., Рустамбекова М.Е., Ауезов Б.Н.
БОЛАШАҚ МҰҒАЛІМДЕРДІ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ІС-ӘРЕКЕТКЕ ДАЯРЛАУДЫҢ МӘНІ 122

Ислам Жеменей, Тилеужанова Г.Т.
ЗӘҺИРЕДДИН МҰХАММЕД БАБЫРДЫҢ ӨМІРІ МЕН ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫ ЖАЙЫНДА 125

Қадірбаева Р.И., Әмірбекұлы А., Адылбекова Э.Т., Джамакараева М.А.
БОЛАШАҚ МАТЕМАТИКА МҰҒАЛІМІНІҢ КӘСІБИ ҚҰЗІРЕТТІЛІГІ ҚАЛЫПТАСУ ҮДЕРІСІН
АҚПАРАТТЫҚ-КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ПӘНДІК ОРТА ЖАСАҚТАУ НЕГІЗІНДЕ
БАСҚАРУДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ ӘДІСІ 129

Kaziyeva A., Nurmagambetova Zh.
MODERN PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES 133

Абдуллаева Ж. Т., Байгушикова А.М.
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ 136

Қалиева К.М., Қалиев Б.М.
«КОДЕКС КУМАНИКУС» ТӘРБИЕ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ 140

Валиуллина Р.Н., Копбаев А.М., Кадирова Р.
ПОЛИЯЗЫЧНЫЙ АСПЕКТ В ПРОГРАММЕ МУЗЫКАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ
СТУДЕНТОВ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ СПЕЦИАЛЬНОСТИ 144

Moldassan K.Sh., Rakym G.Zh.
HUMANISM IN MANAGEMENT 146

Arinova B.A.
ACADEMIC T. TAJIBAEV'S ETHNICOFICIAL TRAININGS CONTINUITY
WITH THE "INTELLIGENT COUNTRY" IDEAS 148

Мынбаева А.К., Мінаш А.
МЕТОДИЧЕСКАЯ КОМПЕТЕНЦИЯ УЧИТЕЛЯ «САМОПОЗНАНИЯ»
И ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КОУЧИНГОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ 151

Касымова Р.С., Қасымбекова А.С.
ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГТІҢ ЖОҒАРЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫМЕН
БИЗНЕС-ЖОСПАРДЫ ДАЙЫНДАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ 156

Нургалиева Ә.Е., Мынбаева А.К.
СТОРИТЕЛЛИНГ И ЦИФРОВОЙ СТОРИТЕЛЛИНГ: ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ ТЕХНОЛОГИИ
ОБУЧЕНИЯ 159

Қобланова А.Ж.
ҚАЗАҚ КЕЛІНДЕРІНІҢ ДӘСТҮРЛІ МӘДЕНИЕТТЕГІ КОММУНИКАТИВТІК ТҰЛҒАСЫ 165

Коптлеуова К.Б.
ФОРМИРОВАНИЕ ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ СТУДЕНТА ВУЗА В УСЛОВИЯХ
ПОЛИЯЗЫЧНОГО ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН 169

Космуратова А.Н.
РАЗВИТИЕ УСТНОЙ И ПИСЬМЕННОЙ РЕЧИ КАК ФОРМ РЕЧЕВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ 172

Бейсембаева А.А., Кошербаева Г.Н.
ЛИЧНОСТНО-ЗНАЧИМЫЙ СПОСОБ РЕАЛИЗАЦИИ КУЛЬТУРЫ МЕЖЛИЧНОСТНЫХ ОТНОШЕНИЙ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ ВУЗА 175

Күдеринова Қ.Б., Тлежанова Д.
ҚАЗАҚ ОТБАСЫНДАҒЫ ДӘСТҮРЛІ КОММУНИКАЦИЯЛАР АРҚЫЛЫ ТІЛ ҮЙРЕТУ ЖӘНЕ ТӘРБИЕ БЕРУ ЖОЛДАРЫ 179

Агыбаева С.Е., Тоқтағұлова Г.Б.
БҰҚАРАЛЫҚ АҚПАРАТ ҚҰРАЛДАРЫНЫҢ ДЕВИАНТТЫ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚҚА ӘСЕРІ 182

Мауленов С.С., Ысқақ С.М.
ERWIN БАҒДАРЛАМАСЫНЫҢ КӨМЕГІМЕН «ҚАРАТАУ ҚОРЫҒЫ» ДЕРЕКТЕР ҚОРЫН ЖОБАЛАУ 184

Миндетбаева А.А., Жақашова Г.Ү.
МЕКТЕП ИНФОРМАТИКА КУРСЫН ЖОБАЛАУ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ ОҚЫТУ 189

Нургалиева Д.Ә.
ПИД ДАДЛИДІҢ ИНТЕРБЕЛСЕНДІ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН ПАЙДАЛАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ 192

Нургалиева Д.Ә.
СТУДЕНТТІҢ БОС УАҚЫТЫ ЖӘНЕ ОНЫ ТИІМДІ ПАЙДАЛАНУДЫҢ МАҢЫЗЫ 196

Орынбаева У.К.
БОЛАШАҚ ШЕТЕЛ ТІЛІ МҰҒАЛІМІН ДАЙЫНДАУДАҒЫ КӘСІБИ РЕФЛЕКСИЯНЫҢ ЕРЕКШЕЛІГІ 200

Орынбекова Ж.Ж.
СУРЕТ САЛУ АРҚЫЛЫ МЕКТЕПАЛДЫ БАЛАЛАРЫНЫҢ ТАНЫМДЫҚ ҚАБІЛЕТІН ДАМЫТУДЫҢ МАЗМҰНЫ 204

Паридинова Б.Ж.
БОЛАШАҚ МҰҒАЛІМДЕРДІҢ РУХАНИ ДҮНИЕТАНЫМЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ РУХАНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫҢ ОРНЫ 208

Салғараева Г.И., Маханова А.С., Сейтбекова Н.Т.
СТУДЕНТТЕРДІҢ ЗЕРТТЕУШІЛІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ БАҒЫТТАРЫ 212

Sarybayeva A.Kh., Jalalova I.
TEACHING METHODS IN THE STUDY OF PHYSICS AT SCHOOL IN ENGLISH LANGUAGE 215

Sarybayeva A. K., Aubakirov D.
OPTICAL INSTRUMENTS AND METHODS OF THEIR APPLICATION IN THE TEACHING EXPERIMENT AT THE LESSON OF PHYSICS 220

Сатбаева А.Б., Тажикеева А.Ш.
ГЕНДЕР ҰҒЫМЫ ЖӘНЕ ГЕНДЕРЛІК ЗЕРТТЕУЛЕР ТАРИХЫ ТУРАЛЫ 224

Сеитова С.М., Тойбазаров Д.Б.
МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРИКЛАДНЫХ ЗАДАЧ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ МАТЕМАТИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН В ВУЗЕ 228

Сеитова С.М., Алдашова А.У.
ОРГАНИЗАЦИЯ САМОСТОЯТЕЛЬНЫХ РАБОТ В ВУЗЕ..... 231

Урымбаева А.А.
ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ БІЛІМ САПАСЫН КӨТЕРУДЕГІ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ ... 236

Сыздыкбаева А.Д., Байназарова Т.Б.
СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ
В МИРЕ И РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН ... 240

Ерденова М.
ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЙ ВЫБОР В КОНТЕКСТЕ ИСТОРИИ И СОВРЕМЕННЫХ
ИССЛЕДОВАНИЙ ... 244

Имжарова З.У., Тогайбаева А.К., Имжарова Ж.Н.
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ
БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ ... 253

Туркенова С.С., Туркенов Т.К.
ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ В ПРЕПОДАВАНИИ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА
КУРСАНТАМ ВУЗОВ МВД РК ... 257

Turlybekov B.D., Pernekhan A.E.
AUTHENTIC MATERIALS AND AUTHENTICITY IN FOREIGN LANGUGE TEACHING ... 260

Уразымбетов Т.Е., Дарибаев Ғ.С.
РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ АЯСЫНДАҒЫ ЖЕР ЖАННАТЫ – ЖЕТІСУ ӨЛКЕСІНІҢ КИЕЛІ
ЖЕРЛЕРІНЕ ТАРИХИ ШОЛУ ... 263

Хамзина Ш.Ш., Сарсенбаева Б.Г.
ПРОБЛЕМЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ УЧИТЕЛЕЙ В ПОСТДИПЛОМНОМ
ОБРАЗОВАНИИ ... 268

Шоқыбаев Ж.Ә., Ильясова Г.У.
ОҚУЛЫҚТАР МЕН ОҚУ ҚҰРАЛДАРЫНЫҢ ДИДАКТИКАЛЫҚ ҚАҒИДАЛАРЫ
МЕН ЕРЕЖЕЛЕРІ ... 271

Шоқыбаев Ж.Ә., Ильясова Г.У.
ОҚУЛЫҚТЫҢ МАЗМҰНЫ МЕН ҚҰРЫЛЫМЫНА ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР ... 274

Шеримбетова М.А.
САНАЛЫ ҰРПАҚ ТӘРБИЕЛЕУДЕГІ РУХАНИ ЖАҢҒЫРУДЫҢ МӘНІ ... 276

Сарсенбиева Н.Ф., Адылбекова Э.Т., Мырзахметова Б.Ш.
ОҚЫТУ ТИІМДІЛІГІН АҚПАРАТТЫҚ-КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР
КӨМЕГІМЕН АРТТЫРУ ... 278

Рахимжанова М.Б.
ФОРМИРОВАНИЕ МОДЕЛИ МЕТОДИКИ ОБУЧЕНИЯ КОМПЬЮТЕРНОЙ ГРАФИКЕ
БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ИНФОРМАТИКИ ... 283

Musaeva K.S.
TECHNIQUES FOR ASSESSING THE EFFECTIVENESS OF ONLINE AND DISTANCE TEACHING ... 287

Utegulova G.
THE MOST POPULAR TOOLS AND SERVICES USED IN CONDUCTING DISTANCE LEARNING ... 290

Болатқызы А.
МЕКТЕПАЛДЫ БАЛАЛАРЫНЫҢ ТҰЛҒАЛЫҚ САПАЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДА
ХАЛЫҚ ПЕДАГОГИКАСЫНЫҢ ОРНЫ ... 293

Ахмет А.К.
ЭФФЕКТИВНОСТЬ ВНЕДРЕНИЯ КРИТЕРИАЛЬНОГО ОЦЕНИВАНИЯ ... 297

Абдуллаева Х.С., Алтынбеков А.И., Акназаров С.Б.
БОЛАШАҚ МҰҒАЛІМНІҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ДИДАКТИКАЛЫҚ ШАРТТАРЫ 301

Дәуірхан С.А.
ҚАЗАҚ ТІЛІН МЕҢГЕРТУДЕ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ҒЫЛЫМИ НЕГІЗДЕРІ..... 304

Омар А.Т.
РОЛЬ КОНЦЕПЦИИ «ЗДОРОВЬЕ» ПРИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ВОСПИТАНИИ 307

Мусалимова З.М.
АССОЦИАТЫ НА СТИМУЛЫ «АНА ТІЛІ – РОДНОЙ ЯЗЫК –MOTHER TONGUE» КАК РЕЗУЛЬТАТ НАПРАВЛЕННОГО ЭКСПЕРИМЕНТА 310

Кошербаева Г.Н., Бейсембаева А.А.
К ВОПРОСУ РАЗВИТИЯ МЕЖКУЛЬТУРНОГО ОБЩЕНИЯ КАК ОСНОВЕ ТОЛЕРАНТНОСТИ 316

Өтебай Т.Ы.
ВИТАГЕНДІК ТЕХНОЛОГИЯНЫҢ КОММУНИКАТИВТІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ РӨЛІ 321

Дауытова Ж.К., Буланова Т.М., Смағұл М.Ж., Садықов Ж.С., Абдибекова К.Ж., Шукетаева К.К.
ҮШБҰРЫШТЫ ШЕШУДЕГІ КЕЙБІР ПАЙДАЛЫ ӘДІСТЕМЕЛЕР..... 324

Садықов Ж.С., Смағұл М.Ж., Абдибекова К.Ж., Дауытова Ж.К., Буланова Т.М., Шукетаева К.К.
ҮШБҰРЫШТАРДЫ ШЕШУ БАРЫСЫНДА БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫ ІЗДЕНІМПАЗДЫҚ ПЕН ТАПҚЫРЛЫҚҚА БАУЛУДЫҢ КЕЙБІР ӘДІСТЕМЕЛІК ЖОЛДАРЫ 328

Капесова Т.Н.
ЗНАЧИМОСТЬ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ 334

Бекманова О.
ФОРМИРОВАНИЕ ДУХОВНО-ЦЕННОСТНЫХ КАЧЕСТВ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ В УЧЕБНО- ВОСПИТАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ ШКОЛЫ 336

Садвакасова С.Ж.
ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ НА ОСНОВЕ СОВРЕМЕННЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ..... 340

ТМД елдеріндегі редакция өкілдігі:

Мәскеу ММУ: проф. Матвеева А.А.. ұялы тел.: +7 (916) 526-44-29
Мәскеу: проф. Лебедев С.Я. ұялы тел.: +7 (985) 977-28-05
Санкт-Петербург: доцент Данилов А.П. ұялы тел: +7-911-963-13-91
Рязань:проф. Зарипов З.С. ұялы тел.: +7-960-5726474;
Краснодар: проф. В.П. Коняхин ұялы тел.: +7-918-443 56 21
Краснодар: доцент Куфлева В.Н. ұялы тел.: +79184333395
Киев: проф. Лиховая С.Я. ұялы тел.: +7 380674469485
Харьков: проф. Харченко В.Б. ұялы тел.: +7 380932339968
Ташкент: проф. Абдурасулова К.Р. ұялы тел.: +7 998 909 63 92 51
Ташкент: проф. Абзалов Э.М.ұялы тел.: +7 998 901 87 07 01
Душанбе: проф. Бахриддинов С.Э. ұялы тел.: + 992907702120
Бішкек: проф. Сыдыкова Л.Ч. ұялы тел.: + 996555753058
Бішкекпроф. Шамурзаев Т.Т. ұялы тел.: + 996555789546
Ярославль: проф. Иванчин А.В. ұялы тел.: + 89106641313
Ставрополь:проф. Кибальник А.Г. ұялы тел.: +79624038213
Ростов-на-Дону: проф. Бойко А.И. ұялы тел.: +7 (928) 158-68-17
Екатеринбург: доцент Сергеев Д.Н. ұялы тел.: +7 (902) 260-15-54

Представительство редакция в СНГ:

Москва МГУ: проф. Матвеева А.А.. моб.: +7 (916) 526-44-29
Москва: проф. Лебедев С.Я. моб.: +7 (985) 977-28-05
Санкт-Петербург: доцент Данилов А.П. моб: +7-911-963-13-91
Рязань: проф. Зарипов З.С. моб.: +7-960-5726474;
Краснодар: проф. Коняхин В.П. моб.: +7-918-443 56 21
Краснодар: доцент Куфлева В.Н. моб.: +79184333395
Киев: проф. Лиховая С.Я.моб.: +7 380674469485
Харьков:проф. Харченко В.Б. моб.: +7 380932339968
Ташкент: проф. Абдурасулова К.Р. моб.: +7 998 909 63 92 51
Ташкент:проф. Абзалов Э.М.моб.:+7 998 901 87 07 01
Душанбе: проф. Бахриддинов С.Э. моб.: + 992907702120
Бишкек: проф. Сыдыкова Л.Ч. моб.: + 996555753058
Бишкек: проф. Шамурзаев Т.Т.моб.: + 996555789546
Ярославль: проф. Иванчин А.В. моб.: + 89106641313
Ставрополь: проф. Кибальник А.Г. моб: +79624038213
Ростов-на-Дону: проф. Бойко А.И.моб.: +7 (928) 158-68-17
Екатеринбург: доцент Сергеев Д.Н.моб.: +7 (902) 260-15-54

Веб-сайт: **www.nauka-zan.kz** e-mail: **nauka-zan@mail.ru**
Журнал редакциясының мекен жайы:
Астана қ., Алматы ауданы, Оңтүстік-Шығыс, оң жағалау, Түлкібас көш., 49 үй
Адрес редакции журнала:
г. Астана, Алматинский район, Юго-Восток, правая сторона, ул. Тулкибас, д.49.
Главный редактор: д.ю.н., профессор Алауханов Е.О. +7 701 111 8828;
Научный редактор: к.ф.н., доцент Абдиева Роза Серикбаевна +7 701 33 234 07

«ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ»
«НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА»
«SCIENCE AND LIFE OF KAZAKHSTAN»

Халықаралық ғылыми журналы (Мемлекеттік тіркеу: №9875-Ж 09.02.2009 ж.
Халықаралық тіркеу: ISSN 2073 – 333X, Париж, наурыз)
2009 жылдан бастап жылына 6 рет шығады.

Международный научно-популярный журнал
(Гос. регистрация: №9875-Ж 09.02.2009,
Международная регистрация: ISSN 2073 – 333X, Париж, март 2009 г.)
Периодичность издания журнала выходит 6 раз в год.

Ғылыми еңбектің негізгі нәтижелерін жариялау үшін Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі білім және ғылым саласындағы бақылау Комитетінің 2012 жылғы 10 шілдедегі №1082 бұйрығымен ғылыми баспалар тізіміне енгізілген.

Журнал индексті ғылыми дәйексөздер қатарына қосылады және ҚР БҒМ Білім және ғылым саласындағы бақылау жөніндегі комитет ұсынған **заңтану, филология, педагогика, өнертану** ғылымдары бойынша басылымдар тізіміне кіреді.

Автор мәліметтің нақтылығына, ресми құжаттардың сілтемелері мен басқа да деректердің дұрыстығына жауапты. Редакцияға келген материалдар кері қайтарылмайды.

Мақалада отандық авторлардың еңбектеріне міндетті түрде сілтеме берілу керек.

Журналға мақаланы қазақ, орыс, ағылшын, неміс, француз, қытай, түрік, араб және ТМД халықтары тілдерінде жазуға болады.

Приказом Комитета по контролю в сфере образования и науки МОН РК от «10 » июля 2012 года № 1082 рекомендован для научных публикаций.

Журнал включен в индекс научного цитирования (ИНЦ) и в список изданий, рекомендованных Комитетом по контролю в сфере образования и науки МОН РК по специальностям: **юриспруденция, филология, педагогика, искусствоведение.**

Ответственность за достоверность фактов и сведений, содержащихся в публикациях, несут авторы Материалы редакцией не возвращаются.

В статье обязательно сопровождение ссылок на работы отечественных авторов.

Статьи журнала принимаются на казахском, русском, английском, немецком, французском, китайском, турецком, арабском языках и могут быть написаны на языках народов СНГ.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ
Халықаралық ғылыми-көпшілік журнал
№ 2/3 (57) 2018 жыл

Бас редактор:
«Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері», з.ғ.д., профессор Е.О. Алауханов

Басуға 30.03. 2018 ж. қол қойылды. Пішімі 84х108 1/8. Офсетті қағаз.
Сандық басылыс. Көлемі 41.25 б.т. Таралымы 500 дана. Тапсырыс №44.

Редакция мекенжайы: Астана қ., Алматы ауданы, Оңтүстік-Шығыс, оң жағалау,
Түлкібас көш., 49 үй, web-site: www.nauka-zan.kz, e-mail: nauka-zan@mail.ru